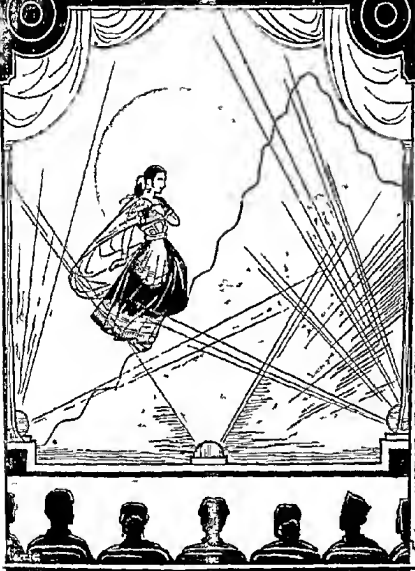

કલના

ઉલ્લાસ અને ઉદ્દેશોધન આપતી વાર્તાઓનું અનોખું માસિક

હિન્દીના પ્રતાપ
સ્વર્ગસ્થ દુલસ
ચિત્રાનો અંગારો
મનમોહીની વાર્તા

: મતી ગાળી

• દિગ્ગજી •

સગઈ સંગાર
બે રેખાચિત્રો
ગામડિયા ભેટ
નગીચોની ગાથો

બાળકો અને કિશોરોની કલ્પનાને પામ્યા આપતી.
રસવૃત્તિને કિંમવતી ને હર્ષનર્મકતરંગો સાથે દેતી

પરીકથાઓની નવી જ શ્રેણી

કહાણી કહું કેયા

લેખક શ્રી મધુર

પુસ્તક ૧ હું	એકકુમારી	૦-૧૨-૦
પુસ્તક ૨ હું	જંગલનો રાજા	૦-૧૨-૦
પુસ્તક ૩ હું	કૂંસમણી	૦-૧૨-૦
પુસ્તક ૪ હું	કુંવર રસાણું	છપાય છે

હવેના સમયમાં એ તો બાળકને વોગસામાં મળેલી અનેક સંસ્કૃતિઓ-જેવી કે સ્મરણશક્તિ, તર્કશક્તિ, જ્ઞાન રસ, દેવ ઈત્યાદિ સંસ્કૃતિઓ-માંની એક છે. આ સંસ્કૃતિઓ તો જ્ઞાન સંપાદન કરવાના સાધનો છે કે સાધન જોડવા વિશેષ વપરાય તેટલું વધારે સાડુ બાળકો આ સંસ્કૃતિઓનો ધોખ રીતે પ્રમાણપત્ર ઉપરો કરે એ બાળવિજ્ઞાન માટે જરૂર છે. લોકકાવ્યો છટો તે બંધાયે નથી, પૂતળામાં જીવ નથી, દેશાની કો શબ્દભારી મહા શક નાહ, દરિયાને લગિયે મહેલ સંભવે નહિ એવું એવું બાળકને કહીને, કુદરતે તેને બસેલ કલ્પનાશક્તિ-જ્ઞાનક જૂટવી લેવાનો આપણને કોશી હક નથી. બાળકો તેમની કલ્પના-પરીમિતિમાં જ્ઞાનથી રહિને એ જ જગત્તર છે x x x x x પ્રાદેશ કરતાં બાળકો અને કિશોરો કલ્પનાશક્તિ વધારે સજ્જ હોય છે તે સક્રિય દ્વારા બાળકો વિવાસ્થા, કલ્પનાશક્તિ, પરીકથાઓ તથા પારાશ્રિક કથાઓમાં રસ લેતાં પામ છે અને એ રસ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં એકવારે વહે અને જીવન આકાર ઉપર વધારે વિકસે તે માટે કળવણીમાં મુખ્ય ને સાધન છે એક લલિતકલા અને ગીતી સાહિત્ય

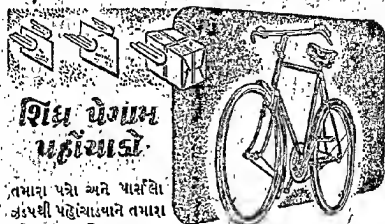
પરિચયમાંથી

—શ્રી વલ્લભભટ્ટે બ

: પ્રાપ્તિસ્થાનો :

રત્નપ્રીતિ પ્રકાશન મંદિર : પુસ્તક-પ્રકાશક અને વિકેતા . લાણાપીઠ : ભાવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ

શિંદ પેગમ પહોંચાડો

તમારા પત્રો અને પાર્સલો
ઝડપથી પહોંચાડવાને તમારા
સીપાઇઓને હિન્દ સાઇકલ્સ
ધુરી પાડો.

ખરીદનારાઓ : હિન્દ સાઇકલ્સ લી.

મુંબઇ ઇલાકા માટે એકલા મિન્ટો :
નેશનલ ટ્રેડર્સ, ૩૪૫ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઇ.
HC-29 Gaj

ગેસ્ટો

પેટના વાયુ
(ગેસીઝ)
માટે

અરુચિ, મંદાશ, ચૂંક, ગોળો,
કબ્બાનિયાત, લીવરદોષ, વિગેરે
માણસને ગળરાવી સુકતા વિકારો
ઉપર ચોક્કસ ઉપાય છે.

લખો :—

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

૪૪૬ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઇ ૨,
ગાંધી રોડ, અમદાવાદ : લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ : હાઈ રોડ, સુરત
કરાંચી, મોખ્યાસા, વડોદરા વગેરે

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

અયુવનપ્રાશ

આયુર્વેદનું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક-ખેરાક

એ જ

જી

વ

ન

લીલાં આંખનાં સાથે બીજાં
પાયક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી બનાવેલ

||

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીન કામ આપનાર

સાત્વિક ઉપાય

: મજવાઈ કેમણું :

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિમિટેડ

ભાટીયા મહાજનવાડી, કાલ્યાણેવી મુંબઈ - ૨

જુલાઈ ૧૯૪૭

વર્ષ ૩ : અંક ૭

કાલોપુ રમ્યા કર્યા

પ્રે મચંદ શેઠ નવાગામમાં રહે તેમની પાસે હસપંદર હબરનો જીવ તે મોતીચંદ શેઠને જામનગરમાં આપેલા. મોતીચંદ શેઠ નગરના મોટા વેપારી. કાકિયાવાડમાં તેમની પચાસેક દુકાનો અને ધમધાકાર ચાલતો વેપાર. પ્રેમચંદ શેઠ જોવા અનેક નાના નાના વેપારીઓ મોતીચંદ શેઠને ઘેર યાપણો મૂકી આવે અને તેના જાજ પર શુજાન ચલાવે.

જોઈવાર પ્રેમચંદ શેઠને કાને વાત આવી કે મોતીચંદ શેઠને વેપારમાં મોટી ખોટ આવી છે. જોટલે શેઠ અને શેઠાણી બંને અધીરા થયા અને પોતાના રૂપિયા પાછા લેવાની વેતરણમાં પડ્યાં.

નતુંગામ જામનગરથી આઠેક માર્ગેલ થાય. શેઠાણીએ સતોશત થેપલાં તૈયાર કર્યાં અને શેઠ સવારના ચાર વાગ્યે જામનગર તરફ ચાલતા થયા.

*

સવારના સાત સાઠા સાત થયા છે, સરિયામ રસ્તાની બંને બાજુ બહુવાળાઓ સારણા લઈને સાફ ઠરે છે. મોતીચંદ શેઠની ઓફિસ પાસે પટાવાળાઓ બાંકડા ઉપર બેઠા બેઠા આ પીએ છે. ત્યાં પ્રેમચંદ શેઠ પહોંચ્યા. તેમને ખલે ખઠિયો હતો,

લક્ષ્મીનો પ્રતાપ

નાનાભાઈ ભટ

તેમના જોઈ હાથમાં બે બેઠા ઉપાટેલા હતા, બીજા હાથમાં પાતળી પરાણી હતી, પગના નળા મુખી ધૂળ ચોટેલી હતી, માથે મેલા ફેંટા ઉપર બાકાનું વીંટયું હતું અને કેટલાક કાજિયાની ભેટ બાંધી હતી.

‘શેઠ આવ્યા છે ? બોરણા કેમ હજી બંધ છે ?’ પ્રેમચંદ શેઠ પૂછ્યું.

‘મહારાજ, ક્યાં રહેતું ?’ જોઈ પટાવાળો બોલ્યો.

‘મા’રાજ બારાજ નથી. શેઠ ખું.’ પ્રેમચંદે જવાબ વાળ્યો.

‘હંમે તો મહારાજના દેખાય છે. કેમ આવ્યા છો શેઠ સાહેબ ?’ બીજો પટાવાળો બોલ્યો. હરમિયાનમાં પ્રેમચંદ શેઠ તો પટાવાળાએ અપમાન કર્યું તેથી સામે કુખડિયાની દુકાન પર જઈને બેઠા અને ત્યાં થેપલાની પોટકી છોડી નાસ્તો કરવા લાગ્યા.

*

જરાજર નવના ટકેરા યયા અને માતીચંદ શેઠની માટી ઓફિસ અને કુકાનો વગેરે, ઊઘડી ગયાં. ઓફિસના પટાવાળાઓ વગેરે પોતપોતાનાં કપડાં તથા બિલ્લાઓ પહેરી તેપાર ધર્ષ ગયા. સામેથી પ્રેમચંદ શેઠે આ બધું જોયું. એટલે જો પોતે ઓફિસના બોટલા ઉપર આવીને બેઠા. એવામાં માટરનું જૂંમળું વાગ્યું અને તરત જ માટર ઓફિસના બોટલા પાસે ખડી ધર્ષ ગઈ. માટરને આવતી જોઈને પ્રેમચંદ શેઠ સહેક ધર્ષ ગયા... 'મારા આપ! આવી સરસ માટર! નહીં, મારા રૂપિયા પતવાના નથી.'

આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે ત્યાં તો માતીચંદ શેઠ માટરમાંથી નીચે ઊતરી અને પ્રેમચંદ શેઠને જોયા કે તરત બોલી ઊઠ્યા: 'અહોરો શેઠ, તમે ક્યાંથી? ક્યાંના આવ્યા છો? ઘરે કેમ ન આવ્યા? નવીન! આ માટરમાં જ પ્રેમચંદ શેઠને ઘેર લઈ જાઓ.' માતીચંદ શેઠ જતે માટરનું બારણું ઉઘાડ્યું; પ્રેમચંદ શેઠનો ખડિયો અને લાકડી તેમાં એકઠ્યા અને નવીનના ઠાનમાં સૂચના આપી માટરને હાંકારવાનો હુકમ આપ્યો.

*

શે માતીચંદ શેઠને મહેલ! ક્લાયી ચણુમારેલો એમને. હરવાળે, સુરોભિત ધાંબલાઓની ઉપર ઊભી કરેલી એમની મોર્ચ, જુદાં જુદાં વૃદ્ધોની વીધિકાઓમાંથી પસાર થતો તેમનો રસ્તો, આરસનાં બંગલા પર ચડવાનાં તેમનાં પગથિયાં, આવેશાન ચોરડાઓ, જાંઘામાં ઊંચું ફર્નિચર, ઈન્દ્રની અમ્બરાઓને પવ ન મળે એવાં એમનાં સ્નાનગૃહો, સોનારૂપ-

ની સારંગો બાંધેલી હિંદોળાખાટો, આ બધાંની વચ્ચે નવાગામના પ્રેમચંદ શેઠ ઊભા અને સ્તબ્ધ ધર્ષ ગયા. નવીને તેમને માટે તાબાં જ ધોરેલાં એવાં કપડાં-ટુવાલ ઠાંઠ્યાં, નાહવા માટે જાંચી ભતનો સાણુ આપ્યો, સ્નાનગૃહનો કુદાશ તેમને માટે ખુલ્લો મૂક્યો, અને વ્યાલર્તા લપસી જવાય એવા સ્નાનગૃહમાં પ્રેમચંદ શેઠને મૂકીને બહાર આવ્યો.

'મારું સાણું, આ બધી માન્યતા' મારા રૂપિયા તે ક્યાંથી આપશે?' પ્રેમ ચંદ ઘેપાડાં ઠાડી નાખીને ઠાચર્મ જોયું, ત્રણચાર વાર શરીર પર સાણુ ઘોળી ઘોળીને નાહ્યા, માથામાં સુમધી તેલ વધારે નખાઈ ગયું એટલે શરીરે ઘોળવા બેઠા અને પછી બગલાની પાંખ જેવાં ધોળાં કપડાં પહેરી હિંદોળાખાટે હાંચકવા બેઠા; શેઠાણીએ તેમને માટે ચાંદીના રક્ષાબી-ખાલામાં કેસરિયા દ્રવ્ય મોકલ્યું તે પીધા પછી શેઠની રાહ જોવાં બેઠા.

'આ બધું સોનુંરૂપું, આ બધી વૈભવ, આ માણસતુણસ, આ બાગબગીચા, બધું છેવટે તો મારા પંદર હબ્બર ઉપર જ ને? મારી વળિયાત સાચી, મને રાજ કહેલી કે એ પૈસા પાછાં લો, અને લઈ તેલપળી કરો. પવુ મેં માન્યું નહીં હવે જો રૂપિયા પાછા આપે તો જંગ નાહ્યા. હે આદીશ્વર મનવાન, મારા રૂપિયા પાછા અપાવજો.'

*

રાત્રે વાણુ ધ્યાં પછી પ્રેમચંદ અને માતીચંદ બંને શેઠા માટે ગેલેરીમાં ઢાલિયા નખાયા. બંને ઢાલિયા ઉપર મથરૂની તળાઈઓ, મખમલનાં ઝીણીકાં,

બગલાની પાંખ જેવી ધોળી ચાદરો, અને
ઝોઢવા માટે હજાર હજાર રૂપિયાની
કિંમતની કાશ્મીરી ચાલો હાજર. ચર્મ
ગર્મ હતી. જાને પલંગો વચ્ચે એક નાનુક
સગડી ધીરે તારે બળતી હતી વાણી
કરતી વખતે પાઠલા ઉપર જ વાત ચર્મ
ગર્મ હતી; આવતી કાલે સવારે પ્રેમચંદ
શેઠને રૂપિયા પંદર હજાર વ્યાજ સાથે
મોઢા આપી દેવા અને મોતીચંદ શેઠની
મોટર તેમને નવાગામ સુધી મૂકી આવે.

નાતબતની, સગાસાંઈની, બાઈસાંકુ
ઘોની તથા દેશપરદેશની વેપારની વાતો
કરતા કરતા મોતીચંદ શેઠ નિદ્રાવશ થયા.
પણ પ્રેમચંદ શેઠને નિદ્રા ન આવી. નહીં
થયા છતાં સવારે તેમને તેમના રૂપિયા
પાછા મળશે કે કેમ તેની પૂરી ચંકા
હતી. અને રૂપિયા મળે કે તરત જ નવા-
ગામ પહોંચી જવું અને વચ્ચે કોઈ પણ
કામ માટે ન શોધવું એવો એમના નિર-
ધાર હતો. વિચારમાં ને વિચારમાં રાતના
બારેક વાગ્યા હશે. એવામાં મોતીચંદ શેઠે
ઊંઘમાં પાડું ફેરવ્યું અને તેમની ચાલને
એક છેડા સગડીમાં પડ્યો. છેડા સગડીમાં
પડ્યો કે તરત જ પાસેના એક ખૂણામાંથી
એક જુવાન સ્ત્રી નીકળી આવી અને છેડાને
સગડીમાંથી ઉપાડી, પલંગ પર પાડેા
મૂક્યો. સાવ સૂતા પડેલા ખૂણામાંથી
એકએકે આવી સ્ત્રી નીકળી આવેલી
જોઈને પ્રેમચંદ શેઠ આશ્ચર્ય પામી ગયા
અને. છેડા-સમા મૂકીને એ સ્ત્રી પાછી
જતી; હતી ત્યાં પ્રેમચંદ શેઠે તેના
ઝોઢવાને છેડા જાણ્યો અને પૂછ્યું:
'હું જોનાં તમે કોણ છો ?'

તરત જ પાછી ફરીને, સ્ત્રી બોલી,

'છેડા-છેડા છેડા.'

'જેન, તમે કોણ છો ?'

'હું લક્ષ્મી છું. ભગવાનના હુકમથી
આ શેઠને ઘેર મારો વાસ છે. જો આ
કાશ્મીરી ચાલ સળગી બાય અને મોતી-
ચંદ શેઠને તુકેચાન થાય તો મારે તેમને
તેટલા વધારે રૂપિયા રજાવી દેવા પડે
તેથી તેમનાં સરચામાનનું પણ હું રક્ષણ
કરું છું.'

'ત્યારે જેન, તું મારે ઘેર ન આવે ?'

'ના, ના.'

'પણ હું જે આવા મહેલ બંધાવું,
હું જે આવી મોટરો રખાવું, હું જે આવાં
હાંડી ઝુમ્મર વસાવું, તો જે ન આવે ?'

'ના, તો જે ન આવું. તું શું વચાવેતો
હતો ? તું તો ગમાર છે, ગમાર.'

'તો જોજે, વસાવું છું કે નહીં.
અને હું વસાવીશ પછી તારે જોઈ જ
આવ્યા વિના આવવાનું છે ? પછી તો
ભગવાન જ તને મોકલશે.'

'આવીશ તો નહીં પણ તું આવા
બધા ચાળા કરીશ તો તને કામ દેવરા-
વીશ, કામ ?'

'હીક ત્યારે, જોઈ લેજે. વસાવું છું
કે નહીં.'

'અલ્યા ગોરધન, આ તારા આપને
તે કોઈક દુચ્છેદો ક્યો લાગે છે દુચ્છેદો !
આઠ હી પહેલાં મોટા મોટા કોંચ અને
એવું તેવું મોકલ્યું. જો હી પહેલાં આ
મારા બાપનેવડા મોટા મોટા કોચ
મોકલ્યા. આજે હવે આ રૂપાનાં ખાલા-
રક્ષણની મોટી પેટીઓ આવી છે, કહેતા

હતા કે કાલે સવારે જરૂર આવું છું અને આજે આઠ દિવસ થયા તો ચે પત્તો નથી. જામનગરમાં કોઈકે એમને બમાવી દીધા હાજે છે.' રજિયાત આ પ્રમાણે પોતાના મોટા દીકરા ગોરધનને કહેતી હતી એટલામાં હોં....હોં....અને માતીચંદ શેઠની રાક્ષ રાક્ષિ મોટર પ્રેમચંદ શેઠની કાઠ પાસે આવીને ઊભી રહી. મોટરમાં પ્રેમચંદ શેઠ બેઠા હતા. તેમણે સુચોબિત ઠપકા પડેયાં હતાં તેમના પગમાં બપકા હાર મોજડીઓ હતી. તેમના માથા પરના વાળ ઝાળેલા હતા. તેમના હાથમાં આમઠાની એક સ્ટેકેસ હતી. મોટરમાંથી ઊતરીને સીધા ઘરમાં આવ્યા અને બોલ્યા: ખાટલો ફળીમાં નાખો. ઘરમાં બધે ધુમાડો છે એટલે ખાટલો અહીં લાવો.'

પ્રેમચંદ ખાટલા પર પોતાની બેગ મૂકી અને ટોપી ઉતારીને બેઠા. ગોરધન તેમની પાસે પીવાનું પાણી ધરું એટલે બોલ્યા: 'મને પાણી પાવા માટે અત્યાં જ વાસણો મળે છે? વાસણ તો ચેટી ભરીને મોકલ્યાં છે, અને ગોરધન, આ-આ ન આવડી તે એકલું પાણી લાવ્યો?' હું કેટલો થાકી ગયો હોઈય એના પછુ વિચાર ન કર્યો? ઠીક લાવ, તારી બાને કહે, જમવાની તૈયારી કરે. મને લૂખ લાગી છે. મોકલ એને મારી પાસે'

રજિયાત શેઠના ખાટલા પાસે આવી એટલે શેઠે તેને કહ્યું: 'હવે તારાં આ પાંચોરિયાં બલોયાં કાઢી નાંખ.'

'એવું એવું તે શું બોલતા હશે? તમે બેઠા હો અને બલોયાં તે કહતાં હશે?'

'એ બલોયાંને બહલે સોનાની બંગડીઓ આવશે. પણ મને લૂખ લાગી છે. શું બનાવીશ? પ્રેમચંદ શેઠ મૂંઝવું.

'તમારે જે ખાવું હોય તે. સવારની કઢી હલુ પડી છે. આજે રાટલા ઝાઝા થયા હતા એટલે અત્યારે એકલી ખીચડી બિની કરી છે. સવારની કઢીમાં લસણ નાખ્યું હતું એટલે તમને ભાવે એવી ચર્ષ છે. કહેશો તો ફરી બિની કરી દઈશ.' રજિયાત બોલી.

તરત જ પ્રેમચંદ શેઠ હાથ પછાડીને બોલ્યા: 'એવાં કઠકાંબઠકાં કોને ભાવે? હું તો તારી કઢી ખાઈ ખાઈને થાકી ગયો છું. - તને તો કઢી સિવાય બીજું રાંધતાં જ ન આવડ્યું. જામનગરમાં માતીચંદ શેઠને ઘરે તો આ....ને રૂપાણું રૂપ જેવું-સૂપ, વધારેલું દાળનું ઝોસામણ, અને બિનાં બિનાં દાળભાત. તને તો એવું કંઈ આવડ્યું જ નહીં. પછી લક્ષ્મી ગાપડી શું બેઠને આપણે ઘેર આવે? જ મારે કશું ખાવું કરવું નથી. મારે તો સૂઈ જવું છે. માડું માડું દુખવા આવ્યું છે.'

પાસે ગોરધન બોલો હતો તે બોલ્યા: 'બાપુ, માડું દુખતું હોય તો મારી બા થોડો આ કરી આપે?'

'આ કહો તો આ કરી દઉં. જે કહો તે હું કર્યાં ના પાડું છું.' રજિયાત બોલી.

તો થોડો આ બનાવી લાવ. પણ સાવ માર્શલ કરજે હો! પ્રેમચંદે કહ્યું.

'ઈ વળી કેવો? મને તો આ જેવો આ આવડશે પછી કહેશે માંડ કર્યો અને માંડ કર્યો!'

‘બાપુ, હવે પગે લાશું છું મારે ચા-બા ઠશું નથી પીતું. ગોરધન, મને સૂઈ જવા દે.’

‘બાપુ, કોઠમાં તમારો ખાટલો પાયરો છે.’ ગોરધન બોલ્યો.

‘પણ એને મચ્છરદાની નાખી છે? હું મચ્છરદાની વિના સૂવાનો નથી. તમે સૌ મારો છલું લેવા લેગાં થયાં છો. મારે નથી ખાતું, નથી સૂતું, નથી કંઈ કરવું હું મારી એને માટરમાં પડ્યો રહીશ અને સવારે પાછો નગર આવ્યો જઈશ. આ ઉકરડામાં અને આ જનાવરો વચ્ચે કેમ રહું જાય?’ આટલું બોલી પ્રેમચંદ શેઠ ત્યાં ને ત્યાં ઠાંળા થયા.

*

‘ગોરધન, મારા બાપ! હવે મારું માને તો સારું. નહીં કેમકે તારા બાપને નજર જાંધી છે. હું હમણાં ને હમણાં દેવદાને બોલાવી લાવ.’ રણિયાત બોલી.

‘બા, હું અહીં જ બિલો છું. મને ખબર પડી કે શેઠને કંઈક વળગ્યું છે એટલે તરત જ દોડી આવ્યો.’ દેવજી આગળ આવીને બોલ્યો.

‘જે દેવજી, ગોરધનના બાપને કંઈક વળગ્યું છે. આવ્યા છે ત્યારતા એ લાંગ્યાં વેણ બોલે છે અને કેમ બલે એ પહેલાંના શેઠ જ નહીં એમ ન કહેવાનું મને કહે છે. મારા દીકરા, મને તો એમની આચા નથી રહી. મારે સૂઝે સત હોય અને એમનું મન ઠેકાણે આવે તો’ રણિયાતે કહ્યું.

ઠેકાણે આવી ગઈ. અને હજી કાલ મુખી બે માણસમાં પુછાતા હતા. તમે કહેો તો શેઠને ય એક ઠામ ચાંપી દઈ એટલી જ વારા’

‘દેવજી, મારા વીરા, તો તો તારા મીમાં સાકર મેં રૂપાળા અંગાર રાખ્યા છે તે લાવી દે. તાવેથો પણ તૈયાર છે. દેવજી, ગોળનો ઠામ દર્પણ કે ગોળ-મીઠું સાથે.’

‘કાકી! ગોળ-મીઠું સાથે. થોડાક લોખાન પણ સાથે આપો તો ભૂતપલીત હશે તો તે પણ ભાગી જશે.’ ગોરધન ગોળ, મીઠું અને લોખાન લઈ આવ્યો અને દેવજીએ ઠામ દેવાની તૈયારી કરી.

પ્રેમચંદ શેઠ ખાટલા પર પડેલા થઈને સૂતા હતા. તેની ફરતા ગોરધને દોરડાના પોચા પોચા આંટા લીધા અને છિના તાવેથા પર ગોળ, મીઠું અને લોખાન મૂકી દેવજીએ ઠામ તૈયાર કર્યો. રણિયાતે પ્રેમચંદ શેઠનું માથું પકડ્યું, ગોરધને તેમના જાંને હાથ પકડ્યા અને એ પગ તો દોરીથી જરાબર બાંધ્યા હતા એટલે ચિંતા નેવું કંઈ ન હોતું. ‘દેવજીએ તાવેથાને છિનો કરી જેવો રમ ઉપર આપ્યો કે પ્રેમચંદ શેઠ શક પાડીને બેઠા થયા ગયા પણ બેઠા થવાનું નહીં એટલે બોલી બિઠ્યા: ‘વેપ બાપ રે! મરી ગયો.’

‘જેજે દેવજી, જરા યે હયા ન ખાતો. રમ જોઈને જરાબર ચાંપજો.’ રણિયાતે માથું પકડવાં પકડતાં દેવજીને ટ્યાર કર્યો.

જરાબર આ જ વખતે પાસેના એક પુણામાંથી પેલી માતીચંદ શેઠના જંગલ-

તમારા જેવા સૂમને આંગણે હું કદી પગ
 દેવી નથી. એમ બહારના નખરાં ક્યેં
 લક્ષ્મીવાન થવાતું હોત તો તો આજ
 સુધીમાં કેટલાયે લોકો ન્યાલ થઈ ગયા
 હોત. પ્રેમચંદ શેઠ, તમારા કપાળમાં
 લક્ષ્મી નથી, પણ નિશૂળ છે ખલરકાર,
 જો હવે મને બોલાવી છે તો !

આટલું બોલી લક્ષ્મી સહસ્રકાટ અદશ્ય

ધર્ષ ગર્ષ શેઠને સાન આવવાથી બીજી જ
 કહ્યું સાલ્લ ધર્ષ ગયા અને દેવજીના ડામે
 ધારુ દામ આપ્યું એમ સમજીને રજિ-
 થાત કાકીએ દેવજીને અખિયાણામાં બોળ,
 પાંચ માણા ઘઉં અને પાંચ રૂમિયા
 રોકડા આપ્યા.

[લેખકના વાસ્તવમાં પ્રગટનાર
 પુસ્તક 'દર્શનવાસો' માંથી]

એક વૃદ્ધ તથા સોબી વૃદ્ધી યાદુઘર ધર્મગુરુ માગળ મયો ગુરુજી એને હાથ
 જાલીને એને બારી આગળ લઈ ગયા, અને કહ્યું 'બહાર જુઓ, ને કહો કે સુ યદેવાય છે.'

'ગુરુબ્ધી, કુ પુરુષો, સીએ તથા નાનાં છોકરાં નેક છુ.'

પછી ગુરુજી એને બરીસા સામે તેડી ગયા, તથા પૂછ્યું: 'હવે તમે સુ જુઓ છો.'

'હવે કુ મને પોતાને નેક છુ.'

પછી ગુરુજી બોલ્યા. 'જુઓ, બારીમાં કાચ છે, ને બરીસામાં પણ કાચ છે. પણ
 બરીસાના કાચ ઉપર થોડુંક રૂપું પાથરેલું છે, અને રૂપ બાપુ કે છુરત જ તમે બીજાને
 નોંતા આળસી નજી છો, અને માત્ર તમને પોતાને જ જુઓ છો.'

સુત સરયુદાસ કોઠારને મેળે ત્રીજા વર્ગની મુસાફરી કરતા બઈ ગયા હતા. એ જ
 કળામાં એક પકાણું હતો. તે સામેની બેઠકે જ હતો. તે પોતાનો પગ લગાવી મહારાજશ્રી
 વાળા પાટિયા ઉપર ટેકવી અને એવી રીતે બેઠક ઉપર હરફર કરે કે નેથી તેનો પગ
 અવારનવાર મહારાજશ્રી સાથે અથડાવ-સાગે. થોડી વારે મહારાજશ્રીએ એક હાથે તેનો પગ
 જાલી રાખી બીજા હાથે ધીમે ધીમે તેને પપાળતાં પકાણુંને લેદેશીને કહ્યું 'ક્યાં ખાત
 પાવમે 'કુછ રૂં દે' !

પકાણું રતબદ્ધ બની જીઓ ધર્ષ મયો. અને મહારાજશ્રીના પગમાં બૂંટી બોલ્યો: 'બાપ
 કાંઈ જોડિયા હમ !' અને ત્યારથી એ મહારાજશ્રીનો અનરક્ષક બની મયો.

યુરોપમાં જે બે મથક વધારે વંચાય છે, તેમના એક 'બાઇગલ' અને બીજો તે
 સીક્રે પોતાનાં પરાક્રમેલુ વર્ણન કરતો લખેલો મથક 'ગેલીક પુદો.' એક હીરા અને
 બીજો મોપલો

સ્વર્ગસ્થ કૈલાસ

મણિલાલ અલગારી

ભા રતમૃતિ' નામના નવા દૈનિક વખતવારનું મહાન બધામાં છે. એ સ્વનામધ મજબૂત મહાનમાં શાદરી મશીન ફીટ કરવાનું છે અને ત્યાંથી જ વ્યસનમ વાંચોને છેલ્લામાં છેલ્લા તાત્ત ખબરો પહેંચાડવાના છે. આખો દેસ એ છાપુ ક્યારે બહાર પડશે એની વ્યાતુર નયને વાટ જોઈ રહ્યો છે. એવામાં એક દુર્ઘટના જની. મહાનની હીવાલ ધસી પડવાથી દેહસાક મજૂરો ફટાઈ ગયા. એમાં કૈલાસ પણ હતો.

કૈલાસના મરણ વખતે કંઈ પણ ધમાલ કરવામાં ન આવી. એના મરણથી કોઈના હૃદયમાં જરા 'જેટલું' દુઃખ પણ ન થયું. એક ગંદા ને દુખળા શરીરના મજૂરની પડી પણ કોને હોય ! કોઈ મોટાના ઘરમાં એકાદ ફૂતરું મરે છે તો ય આના કરતાં વધારે ધમાલ ઘડે પડે છે પણ કૈલાસ જેમ તીંગી મૂડીએ મૂંગા મૂંગા કામ કરતો તેમ જ તેણે આ પૃથ્વી પરથી મૂંગા મૂંગા જ વિદાય લીધી. છાપાની માફક તેનું આવવું-જવું સફાને માટે બંધ થઈ ગયું. કોઈના હૃદયમાં તેની સ્થિતિ પણ ન રહી. તે એકસો જ આવ્યો હતો ને એકસો જ ચાલી નીકળ્યો.

મજૂરોના વાસમાં એક નાનકડી અંધારી કોટડીમાં એ રહેતો. એના મરણના સમાચાર જાણવાનાં જ બીજે કોઈ મજૂર તેની કોટડીમાં રહેવા આવી ગયો. હોસ્પીટલમાં જે 'એડ' આવી તેને ઓપરેશન રૂમમાં લઈ જવામાં આવ્યો. તે 'એડ' પણ ધડીકે ય આવી ન રહી. ઓપરેશન રૂમના જે ટેબલ ઉપર તેનું શબ ચીરવરમાં આવ્યું તે ટેબલ માટે પણ દસબાર સ્થ રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં. પૃથ્વી ઉપર કપાલ જાણે તેને માટે જગ્યા નથી.

દસ એવા મહત્વ. કૈલાસના આગમનથી આખું 'સ્વર્ગ' ચમકેલ ધઈ ગયું. 'કૈલાસ પૃથ્વી છોડી સ્વર્ગમાં આવે છે' એવા ખબર દુદ્ધ'ચિનાદે સાતે ય સ્વર્ગમાં પહોંચાડવામાં આવ્યા. દેવદૂતો ઊનાવળે ઉતારણે સ્વર્ગને એક છેડેથી બીજે છેડે જઈ વાતો કરવા લાગ્યા કે દિવ્યધામમાં કૈલાસને સ્થાન મળ્યું છે. દેવદેવીઓને મોટે એક કૈલાસનું નામ જ સંભળાવા લાગ્યું. દેવપાળકોએ મહાધામધૂમધી કૈલાસનું સ્વાગત કરવાની તૈયારી કરવા માંડી.

મહામુનિ નારદ તેને લેવા માટે ચાર યોગનો દિવસ લઈને સ્વર્ગના દરવાજે સામા આવ્યા. દેવદૂતો મણિમાણેકે જડેલો સોનાનો મુગટ લઈ તેનું સ્વાગત કરવા આજ્યા.

સ્વર્ગના ઋષિમુનિઓને આ બધી ધમાલ ઠીક ન લાગી. પરિણામે તેમણે દેવદૂતોને કહ્યું: 'ત્રિદિવની ન્યાયસભામાં યુગદો આવ્યા પહેલાં મુગટ લઈને સ્વાગત કરવા આજ્યા એ શું ઠીક છે ? ન્યાય યામ ત્યાં સુધી થોભો તો ન આવે !'

દેવદૂતોએ જવાબ આપ્યો: 'ન્યાય તો કેવળ શિષ્ટાચાર છે. ત્રિદિવનો સરકારી વહીવ પણ આની વિરુદ્ધ કંઈ બોલી શકે તેમ નથી. ન્યાય પાંચ મિનિટમાં જ પતી' જવાનો. એ કાણ છે ખજર છે ? કૈલાસ !'

ત્યાર પછી દેવપાળકોએ ત્યારે આકાશ-માર્ગે દિવ્યસંગીતથી તેનું સ્વાગત કર્યું અને સ્વર્ગદ્વારે નારદ મુનિ પ્રિયમિત્રને ભેટ તેમ ભેટપા ત્યારે તેના અગંગાનો પાર ન રહ્યો. વળી ત્યારે એણે એમ સાંભળ્યું કે દિવ્ય-ધામમાં તેને માટે આસન નક્કી થયું છે અને ત્રિદિવના... ન્યાયાલયમાં તેની વિરુદ્ધ કોઈ એક સબ્દ પણ બોલવાનું નથી ત્યારે કૈલાસ ભય અને

તેને બહુ આશ્ચર્ય થયું હતું. તેથી તે એટલે જ બધા 'ગંભીર' ગયો કે જાણી આજે કાઠિના સામે જોઈ પશુ ન શક્યો. અને એમ થયું કે હું જે જોઈ છું તે સ્વપ્ન તો નહિ હોય !

પૃથ્વી ઉપર હતો ત્યારે તેણે કેટલીય વાર સ્વપ્ન જોયા હતાં. જ્યારે તે કાઠિ એવી જગ્યાએ ગયો છે જ્યાં મધિ, માણેક, હીરા ને સોનાં મહેરાના દગલા પડ્યા છે તે તે મૂડીઓ ભરી ભરીને લે છે પણ સ્વપ્ન-અંતરમાં તેને માલુમ પડતું કે તે પોતાની અધારી કાટડીના એક ખૂણમાં પડ્યો છે.

મધ્યે વાર તેના શેઠા તેને બોલાવી તેના સાથે દસીને વાત કરતા ત્યારે તે કૃતકૃત્યતા અનુભવતા પણ મરીકે પછી તેની પીઠ ઉપર શેઠની પાડુ પડતી ત્યારે માલુમ પડતું કે તે હાસ્ય સ્વાર્થનું જ હતું. આ બધું તેના નસીબમાં મોકલ્યું છે એમ તે માનતો અને તેથી તે પોતાની જાતને કહેતો, 'જેવું કરમ !'

તેથી જ સ્વર્ગના દરવાજાં તેને માનપાન આપવાની આ બધી ધમાલ તેને સ્વપ્ન સમાન લાગી. સ્વપ્નમાં જીવ જીવે છે ખીકે તેણે આંખો ઠાંચી કરી જોયું પણ નહિ. દેવદૂતો જ્યારે તેના ગુણગાન કરવા લાગ્યા ત્યારે તે ધૂજવા મંજો ત્યારે તેને ત્રિલિંગની ન્યાય-સહાઈ દેવાનું પણ જાણી ગયો. વળી ત્યારે તેની નજર જમીન ઉપર પડી ત્યારે તો તેને અજાણ્યો એવું લાગ્યું. એટલે તેને એટલું જાણ્યું કે તેને દેવદૂતો આપ્યું કે જાણી જાણ્યા હતા. પોતાના પગ તરફ નજર જતાં કેલાસ રાવા જોવા થઈ ગયો. તે મહિમાલેકના ધુબધુબડા ઉપર જ બેઠો હતો. અરસરસ આ તે શું કરી રહ્યો છે ? ચોક્કસ દેવતાઓ તેને મોટા માલેદુજાર કે મહાન ઝાંખિ ધારી બેઠા છે અને તેથી જ તેને આટલા માનપાન આપી રહ્યા છે પણ

જ્યારે તેઓ જાણ્યો કે તે કેલાસ છે ત્યારે એવું શું થશે ?

અને જ્યારે ન્યાયધીશ કેલાસનો વકીલને કાર્યજિર્મા આપી કેસ રજૂ કરવા કહ્યું ત્યારે તો તે એકાદ જ ગયો. તે વખતે તેની નજર ન્યાયાલયની બાજુ અને ભોતજિયાના રમખેરગી ચિત્રામણ ઉપર હતી. એવામાં વકીલ બોલ્યા : 'કાઠિ કુલજા કારીએ તૈયાર કરેલો પોષાક જેમ શોભે છે તેમ 'કેલાસ' નામ પશુ અદ્યુત રીતે શોભે છે.'

વિમુદ્ધ કેલાસ વિચારે છે, 'વકીલ આ શું બોલી રહ્યા છે !'

તરત જ ન્યાયાસન ઉપરથી ગંભીર કહે આદેશ મળ્યો : 'ઉપમાની કાઠિ જરૂર નથી'

વકીલે આગળ ચર્ચાઓ : 'કાઠિએ તેને મનુષ્ય કે કાઠિની વિરુદ્ધ કદાપિ ફરિયાદ કરતાં સંજોગો નથી. તેની આંખમાં કે મોં ઉપર કાઠિના તરફ ઘુણા કે ધિક્કારનો ભાવ કદી દેખાયો નથી. ક્યારેય તેણે કંઈપણ સ્વર્ગ બાંધી પણ નજર કરી નથી.'

કરી પાછું ગંભીર કહે છેવામાં આવ્યું, 'અતિશયોક્તિની કાઠિ જરૂર નથી.'

વકીલ બોલવા લાગ્યા : 'બાર વરસની ઉંમરે આ ગુજરી જવાથી તેના બાપા બીજા પરવશા દૂર ને નિષ્કુર સાવકી માએ તેને કુઝા દેવામાં કાઠિ માડી ન રાખી.'

ન્યાયાધીશ કોપભરે બોલી બેઠ્યા : 'ત્રીજા વકીલને સહાવવાની કાઠિ જરૂર નથી. પ્રસ્તુત વરણું જ વર્ણન કરે જાણે.'

કેલાસ વિચારે છે : 'આ શું મારી જ વાત ચાલે છે ?'

વકીલ બોલ્યે જાય છે : 'માતા સંબંધી, પિતાને તેણે કદી પણ ફરિયાદ કરી નથી. એવી રીતે મામાપની માયા વિના તેનું બાળપણ પીતી ગયું. કાઠિએ કદી તેને બાણાઓ નહિ કે નિશાણનું પમથિયું ન તેણે કદી જોયું નહિ.

નવું વસ્ત્ર પથ્ર તેણે કઢી પહેયું નથી. સાવકી માના કાકા અમલમાં ક્યાંય જવાઆવવાની પથ્ર તેને છૂટ નહોતી.

ન્યાયાધીશ પાછા જોલી જાકયા: 'મદનાનું દુકેમાં જ વર્ષન કયે' જાઓ.

'ત્યાર પછી તો તેના દુઃખના દિવસો કદર થયા. એક દી રાતે વાળુ કરવા બેઠો. એના પિતા બહારથી દારૂના નકામાં આચૂર યમને આપ્યા. આવતાં જ તેની સાવકી માએ ઘંચેરણી કરી. પછી પિતાનો પિતો ગયો ને તેને નિદ્રા રીતે મારીને બરમાથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યો. કાણું એમનું એમ મૂકી કૈલાસ પથ્ર મૂકીએ વાળી જાયો. ત્યારે વર્ષા ઋતુ હતી ને બહાર વરસાદ ને વા-ઝરી પ્રલય મચાવી રહ્યાં હતાં. એવી વખતે રાતે ત્યાર વરસાદો બાળક પોતાનું બાપ અજમાવવા નીકળી પડ્યો. આખી રાત અને આખો દિવસ આપ્યા પછી તે એક મોટા શહેરમાં પહોંચ્યો. એ કાલાકલકામાં શહેરમાં એક છુદ્ધુદની માફક કાણુ જાણે ક્યાંય તે ગુમ થઈ ગયો. પથ્ર તો ૫ તેણે કાઢની વિરુદ્ધ કરી ફરિયાદ કરી નથી. જૂખા-તરસ્યા બાળકે નળના પાણી છપર એ દિવસ વિતાવ્યા. પછી એ કામકાજ શોધવા માંજો પથ્ર કામ મેળવવું એને માટે સહેલું નહોતું. અતે એક ટોપલાવાળા મજૂરની સલાહથી તેણે વૈતરું કરવું શરૂ કર્યું દામ, ગસ, મોટર, માટી વગેરેથી બરપૂર શહેરના રસ્તે તે વૈતરું કરવા માંજો તેમાંથી જે મળતું તે ખાવામાં જ ખલાસ જઈ જતું. ઘણી વાર અરેલું પેટ બરામ તેટલું પથ્ર મળતું નહિ.

'પછી તો કમિયાની સાથે તે ઠામે જવા માંજો. ઈંટ, રેતી, ચૂનો વગેરે વહીને તે કમિયા પાસે લાવતો. ઢીલ થતી તો કમિયા ખરસીલ જાઓ દેતો ને કરકારીથી સામે ભેદ રહેતો પથ્ર તો ૫ તેણે કઢી તેની સામે વાસે ઉઠાવ્યો નથી. મજૂરની પૈસામાંથી

યોગ કમિયા ઉચાપત કરી જતો તો પથ્ર તે થૂપ રહેતો. માગીના પૈસામાં એકાદ-એ જોડી આની ૧ પાવલી પથ્ર વગર વાસે તે લઈ લેતો. કારણ એ એમ માનતો, 'જેવું કરમ !'

'પથ્ર રામુએ ત્યારે પોતાની દીકરી મણિને તેની સાથે પરણાવી ત્યારે કૈલાસને એ-ચાર દિવસ માટે પોતાનું, 'કરમ' અનુકૂળ લાભ્યું. રામુએ એ ઝોરડીમાંથી એક ઝોરડી જમાવેને રહેવા ખાલી કરી આપી. પથ્ર કેટલા દિવસ માટે કૈલાસ કામકાજ પતાવી ઉતાવળે ઉતાવળે ધરે આવતો. મણિ કૈલાસ તરફ ભોતાં જ અકારણ દસીને જાધી વળી જતી. કૈલાસની પાસેથી મજૂરીના પૈસા ખૂચવી લેતી. મણિ દારૂ લેતી એ અસન તેને તેના માળાપ પાસેથી મળ્યું હતું ક્યારેક ક્યારેક તે કૈલાસને દારૂ પાવા એવતાણ કરતી પથ્ર કૈલાસ દારૂની મધ સદન કરી શકતો નહિ. કૈલાસ ચુપચાપ બેસી રહેતો. અણિને, એ પસંદ પડતું નહિ. અતે એક-એ વરસ મર્ષા ન મર્ષા ત્યાં મણિ માણના જુવાન દીકરા સાથે બાગી મર્ષા પાછળ કૈલાસને બાગે એક વરસનું બાળક મૂકી મર્ષા આવો ગંબીર બતાવ બના છતાં કૈલાસના મોટેથી કાઢી કરી ફરિયાદ સંભળી નથી. રાજની જેમ પોતાના નાના દીકરાને છોતી કરસો તેડીને ઠામે જતો અને દીકરાને પાસે ને પાસે જ રાખતો.'

હવે જ કૈલાસને લાગ્યું કે સ્વર્ગનો વંડીલ તેને વિષે જ બોલી રહ્યો છે.

'ત્યાર પછી કૈલાસનો તે દીકરો મોટો થયો. મજૂરની વરતીમાં એનાં વખાણ થવા લાગ્યાં. દીકરાના વખાણથી કૈલાસનું મોં મલકાયું ને મનમાં મનમાં તેને આશીર્વાદ આપ્યા.

'ત્યાર પછી તે દીકરાએ એકવાર બાપને ઘર બહાર કાઢી મૂક્યો. રામુએ પથ્ર રોકિનનો જ પથ્ર લીધો. કૈલાસ મૂળા મૂળા ચાલી નીકળ્યો. 'વળી પાછા પહેલાની જેમ દિવસો વીતવા લાગ્યા. કૈલાસને હવે ઉમર દેખાવા માંડી.

પદોષાની જેવી કામ કરવાની શક્તિ રહી નહિ. એટલે કામિયાની માગે પશુ વધી ગઈ પશુ દેશાસ ચું કે આ કરી વિના કામ કરે જતો. છેવટ 'ભારતભૂમિ'નું મહાન બંધાર્તા બંધાર્તા પૃથ્વી ઉપરના તેના દિવસો પૂરા થયા. મરતી વખતે પશુ તેણે મનુષ્ય કે ભગવાન વિરુદ્ધ કશી ફરિયાદ કરી નથી. 'એટલું બોલી તેના વધારે પોતાનું વક્તવ્ય પૂરું કર્યું.'

હવે સરકારપક્ષનો વકીલ જીએ ચણે. દેશાસ ભયથી ધૂનવા મંજો. કોણ બલે એ વળી શું ચે બોલશે ?

સરકારી વકીલ બોલ્યો: 'આજના દેશમાં હું કંઈ નહિ બોલું. દેશાસે આપું થ જીવન મૂઆ મૂઆ જ વિતાવ્યું છે. હું ચે આજ મૂજો રહીશ.'

દેશાસમાં રતબધતા પધરાઈ ગઈ. મુખ્ય ન્યાયાધીશનો ફેસલો સાંભળવા મધ્યે થ આગુર-તાથી રાહ ભેડે રહ્યાં. સભાની નિસ્તબધતાને કાંમ કરતાં ન્યાયાધીશે ઘોષણા કરી. જાને તેમના કંઠમાં મંબીરતા નહોતી. માની માફક એકબીજાં હાં જ તેઓ બોલ્યા: 'દેશાસ ! પૃથ્વી ઉપર તેં માતનાઓ અને મુસીજનો જ વેદી છે તેમ છતાં તું તેની વિરુદ્ધ એક સબ પશુ કહી બોલ્યો નથી. પૃથ્વી ઉપરની તારી

આ મોટાઈનું મૂલ્ય કાઈ સમજ્યું નહિ પરંતુ આ સત્યમય સ્વર્ગમાં તેનું મૂલ્ય મૂકવામાં આવશે. ત્રિદિવની ન્યાયશાળા સ્વર્ગમાં સર્વસ્વ તારા ઉપભોગ માટે છે એમ બહેર કરે છે. સ્વર્ગના સુધારકારનું દાર પશુ તારે માટે સારા પ્રુક્તુ રહેશે; તને જે ગમે તે તું લા' પશુ કરશે.'

હવે દેશાસે માયું 'જીયું' કંઠાવ્યું ને આં કોર જેવા લાગ્યો. સ્વર્ગના દિવ્યપ્રકાશથી તેને આંખો અંભાઈ ગઈ. બીતા બીતા તે બોલ્યો:

'સાચે જ ને કમ્મું તે મને મળશે !'

ન્યાયાધીશે ખાતરી આપતાં કહ્યું: 'બેચક, આ જણુ તારું જ છે.'

દેશાસની ચંકા હજી ટળી નથી. ફરી તેણે પૂછ્યું: 'સાચે જ ?'

સભામાંથી ફેલા એક સામદા બોલી જોડ્યા: 'હા હા, સાચે જ. તું જે માગે તે મળશે.'

હવે દેશાસના મોં ઉપર હાસ્ય ક્રાંત્યું. આનંદથી મળગળો થઈને તે બોલી ઝાંઝી: 'તો દરરોજ પેટ ભરીને હું ખાઈ-પી-દરરોજ બે ટંક ધરાઈને જમું, એટલું માયું છું.'

[શ્રી રામચંદ્રભાઈ જોષીઆચ-ની જંગલો પાલનિ અનુવાદ]

એ ચદરચો કદમચ મેં બિસા બિસા જમ્મની થાટ ભેલા હતા. તેવામાં એક સજારી પશુ જસ માટે ત્યાં આવી પદોષ્યાં. તેને ભેળને એક ચદરચો બીભને કહ્યું: 'મેં મારી બિંદોમાં આવી અપ્પસા જેવી ક્ષી કરી ભેડી નથી.'

પેલાં સજારી આ સાંભળીને સહેજ દસીને ઘાલ્યાં. 'મેં' પશુ મારી બિંદોમાં આવી માન્યવ જેવા પુરુષને કહી ભેળો નથી.'

'બહુ સાર, પેલા ચદરચ બોલ્યા: 'મને ખબર નહિ કે તમે જ મારી માફક ભેડી યાકતાં હોશો.'

એક અમેરિકન લેખક કે જે દાહમાં જ કંઈક મરણ પામ્યો છે તેણે તેનું વિલ આ મુજબ કહ્યું છે: 'મારી સ્થળી રવાના-જેમ મિલકત, જે સીએએ મારી સાથે પાણીવાની ના થાતી છે, તેમને હું આપતો નહિ છું. કેમકે આ દુનિયામાં મેં જે બધું સુખ ભેળું છે અને અનુભવ્યું છે તે બધું તેઓની જ મહેરબાનીથી છે.'

— બી. વ્યા.

૧ : એકતાની જનની

ત્રણસો-સવાત્રણસો વરસ પહેલાંની વાત, સત્તરમી સદીનું પરાદ હજુ તો ઊધડું ઊધડું થાતું હતું એ ગાળાની.

હિન્દુસ્તાનની ત્યારે કારે ભહોબહાલી. દિનેનો માલ દેશપરદેશ જાય. હિન્દુસ્તાનના મખમલ અને કિનખાખ ઉપર તો યુરોપના માલેત્રીઓ દરાયા ચઢીને પડે. યુરોપના કેટલાય વેપારીને હિન્દુસ્તાન જોવાની હોય, પણ આવે શી રીતે? એ કાળે આગળાડી કે આજ બોટ થોડી હતી કે હવાઈ જહાજનું તો હજી એ લોકોએ નામેય નહોતું સાંભળ્યું.

મદિનાના મદિના સુધી ગાઝામાં કે થોડા ઉપર મુસાફરી કરે અને વચમાં કેટકેટલા દેશ આવે પછી હિન્દુસ્તાન આવ્યા. અને તે વ સાથે રસ્તાતો ભણુકર હોય તો. નહિ તો કુંભરાની ગાળામાં કે જંગલની ઝાડીઓમાં ભૂલા પડીને મૃત્યુવાતરસ્યા જ મરી જવાનું, એટલે જમીન-રસ્તે આવવાની તો કેઈ વાત જ ન ઉચ્ચારે.

પણ યુરોપના લોકો દરિયો એકવામાં કારે દુષ્કિમાર. દરિયારસ્તે હિન્દુસ્તાન પહોંચી જવાનો પ્રયત્ન કરે. પણ ત્યાં વ મારગ જડે નહિ ને ગાંધા ખાય. એમ ને એમ પેલા કાલખસે શોધી કાઢ્યો ત્યારે અમેરિકા અને સમુદ્રો એમ કે જાણે પોતે હિન્દુસ્તાન શોધી કાઢ્યો છે. એ ડોગીડિંગ પણ એવું ચાલ્યું કે ત્યાંના લોકોને આજ સુધી 'રેક ઈમ્પ્રિન' (રાતા દિંદીઓ) કહીને હજુયે એ લોકો પોતાની આ મૂરખાઈનો ધન્યગરો આપ્યા કરે છે.

યુરોપમાં એવા દરિયાબેડુ દેશ એક કરતા વધારે. ને, સંધાય પાછા વાહીલા. એક જાય એટલે વાંસે જાય ખીજો. આપણા હિન્દુસ્તાનમાં વ, તમે તો જાણતા હશે કે, પોર્ટુગીઝો,

વલંદાઓ, ફ્રેન્ચો અને અંગ્રેજો, સંધાયે સાંધે લેવા દેખાતા. નસીમને કરતું તે અંગ્રેજોની પુડી લાગી મઠ. પણ એ તો ખીજ વાત મઠ.

ત્યારે, એ કાળના અમેરિકાની આ વાત છે, કાલ ને વર્ણનિયા તરીકે જોળખાય છે એ પ્રેક્ષની, આ નામ (વર્ણનિયા) તમે ક્યાંય સાંભળ્યું છે? વર્ણનિયાની તમાકુ વખણાય છે. મમે તેવા પેંકાને 'સિહોરી પેંકા' તરીકે ખપાવવામાં આવે, એમ જ મમે તેવી સિગારેટના ઉપર 'ઉત્તમ વર્ણનિયાની તમાકુ' લખે એટલે ચાલે.

/ પણ આપણે ને કાળની વાત કરીએ છીએ એ વખતે તો કાંઈ હજી 'વર્ણનિયા'ને જ જોળખતું નહોતું ત્યાં વર્ણનિયાની તમાકુને તે ક્યાંથી જોળખે?

ખજખજ વહેતી એક નદી છે. નદીને કાંઠે એક ગઢ છે. ગઢમાં રાજ રહે-અમેરિકાના મૂળવતની-જોતો, રેક ઈન્ડિયનોતો. દસ દસ પંદર પંદર કુટુંબોનાં ટોળાં સાથે રહે. ખેતી કરે, ગાયો રાખે અને ચિંકાર કરે. એવાં ૨૫-૫૦ ટોળાંતો 'એક રાજ. રાજ એટલે સરદાર. જ્યાં એનું જહા માર રાખે. રાજનો કુકમ સહુએ માથે ચઢાવવાનો.

રાજનું નામ 'વાહુન ઝોનાકિક.' એનું કુળ 'પાઉકટન.' રાજને એક દીકરી, એનું નામ 'પોસાહોન્ટા.' 'પોસાહોન્ટા' એટલે 'રમતિયાળ.' રમતિયાળ આખો દી રમ્યા જ કરે. કનિયાની એને ગમ જ નહિ. રાજને દીકરી જહા વહાલી. દીકરી ને માથે તે રાજ આપે.

દીકરી તો રમતી જમતી અગિયાર વરસની થઈ છે. ઘોડેસવારી શીખી છે, ને રાજની

હારે, ને હારે, જીતેસે છે. ને દીકરીનાં રૂપ પણ ઉપકર્ષાં માર્યાં છે, ગુલાબનો ગોરા ખીલે એમ દીકરી દાંડે દાંડે ખીલતી જાય છે. અને ગુલાબ પણ કેવું! ઘોળું નહિ, કાળું નહિ, પીળું મધુ નહિ, ગુલાબી મે નહિ, પણ રાતું ગુલાબ. એવું રાતું કે તરફે જુઓ તો સહેજ કાગજની છાયા પડતું લાગે પણ ઝાંપડે જુઓ તો રાતું રાતું જ વરતાય.

એક દિવસ રાત્રી ગડમાં બેઠો છે ને પાસે 'રમતિયાળ' બેઠો છે. ત્યાં તો દસગાર રડ ધનિયનો આવ્યા. આવીને રાત્રીને પગે લાગ્યા. અને ચોતાની સાથે દોરડે બાંધીને લાવેલા એક ગોરાને રાત્રી પાસે બોલે રાખ્યો. પણ ગોરા તો એને આપણે કહીએ. આ બધા લાલ કલિ-મર જેવા રડ ધનિયનો પાસે એ તો નિચારો કાઢ્યા કલિમર જેવા ફિક્કો લાગતો હતો.

રજે એ પરદેશી ફિક્કો હતો પણ બોલણે જાદુમી મોલો નહોતો. એ તરત પરખાઈ ગયું. બાંગી-વટી થીખી લીધેલા રડ ધનિયનોની બાપામાં તેણે રાત્રીને કહ્યું:

'અમારા દેશ પહેલે પહેલે દૂર અને આંહી આવતા, રહેતા, માટી ભેતા, કાંઈને નુકસાન નહીં કરતા ચોક્કા દિવસ રહેતા પછી દેશ પાછા જતા.'

એણે 'માટી ભેતા' કાણુ એમાં તમે કાંઈ સમજ્યા! અમેરિકાની નદીની રેતીમાંથી કાંઈકાંઈ રથેલે સોનાની રત્નકણે મળી આવતી. એટલે પરદેશી આંહી આવતા આ લોકો હમેશા નદીની રેતી ચાળતા જ નજરે પડતા.

રાત્રીએ એ સંભળ્યું ન સંભળ્યું કહ્યું. એની તો એક જ વાત હતી. પરદેશીનું આ દેશમાં કામ નહોતું. તેણે ઇચ્છારો કર્યો. 'ડોકુ ઉઠાવી દે.'

રાત્રીને 'ઇચારો' થતાં જ એ મોટી શિક્ષાઓ લાવવામાં આવી. એ દેશમાં ફક્ત દેવામાં કાંઈ સમજે નહિ કુદાશ વતી ય ડોકુ ઉઠાવવાનું નહિ. તીર-મામડાનો ઉપયોગ ખરો,

પણ એ તો લકાઈમાં વાપરવાનાં, કાંઈને જાન ફરમાવી દોષ ત્યારે એ મોટી શિક્ષાઓ લાવે. એક શિક્ષા ઉપર માથું રાખે ને બીજી શિક્ષા માથા ઉપર અડાળે એટલે યથુ: રામ બોલે બાઈ રામ!

પરદેશીએ તો શિક્ષા બોધ અને એ સમજી ગયો. પછુ એ ય હતો ખરા બહાદુર. એણે જાતીએ જરા ય ધડકો નો લાગતા દીધો. માથું ધરીને એ તો બોલો રહ્યો.

પણ રાત્રીની પાસે બેઠો બેઠો 'રમતિયાળ' આ બધું જુએ છે અને એને કાંઈનું કાંઈ થાય છે. શું હમણાં આ જુવાનના માથા ઉપર બીજી શિક્ષા પડકાને આ લોકો-એના કુચ્છે-કુચ્છે ઉઠાડી દેશે! પણ શું કામ! એણે કાંઈનું શું બચાવું હતું! નિચારો, પરદેશી આંહી હજારો ગાઉ દૂર આવ્યો હતો અને કેવો કપાલો જુવાન હતો-ને! દિપતવાળો પણ કેવો. રાત્રીની સામે બોલે છે પણ દિલમાં કપાઈ ધડકો ય છે! કુવરીનું દિલ ધડક ધડક થાય છે.

રાત્રીના માથાસોએ બીજી શિક્ષા બિંમી કરી છે ને જુવાનને માથે તોળી છે. પણ એ શિક્ષા હેડી પડે એ પહેલાં તો કુવરી આડી ફરી છે. ને જુવાનને જળે નાચી છે. માથા-સોનાં લાલ થઈ ગયા છે, ને રાત્રી ય બોલો યઈ ગયો છે. કુવરીના કાલવાલાને માન આપી રાત્રીએ જુવાનને જતો કર્યો છે.

'ને પછી તો કુવરીએ જુવાનને પાસે બેસાડીને એના સુખ-દુખની વાતો પૂછી છે.

જુવાનનું નામ હતું કેપ્ટન જ્હોન રિમ્મ. હવેથી અમેરિકા આવવા નીકળેલા વહાણ નો એણે સરકાર હતો. એણે કેટકેટલા દરિયા બેઠા છે ને કુવરા ને જ નસો પણ કાઢ્યો છે. ઇંગ્લેન્ડના ને અરબસ્તાનમાં પણ એ કામી આવ્યો છે. ત્યાંની જીવનની વાતોથી એણે તો 'રમતિયાળ' ને રાજી રાજી કરી દીધી છે.

નવા નવા દેશ જોવાનો રિમયને ધણો જ શોખ અને એટલે જ એ આદો પશુ આવી ચઢ્યો. પણ આદોના તેના સાથીદારો આજમુ હતા. એમને તો બધાને એકદમ સેતુ' લઈ લેવું હતું ને પેલાદાર યથા મનુ હતું. રિમય રહેવા માટે છાપગાં બાંધવાનું કહેતો કે ખાવા માટે બેતી કરવાનું કહેતો એ કાંઈને મમતું નહિ. રૂંદ ઇન્ડિયનો પાસેથી પોતાના માથુસો માટે અનાજ મેળવવાનો સોદો કરવો હતો ત્યાં જ એ પકકાઈ ગયો ને એને આદો લઈ આવ્યા.

‘રમતિયાળ’ને રિમયની વાતોમાં મજા આવે છે. એને તો રિમય જોડે વાઝમંથી કરવી છે. પણ એના બાપને એ મનમમતી વાત નથી. તો ય રમતિયાળ કહે છે: ‘તમતમારે જાવ, તમને જાણને જોઈતું’ અનાજ મોકલવાનો હું હમણાં જ બહોળસ્ત કરીશ. બનશે તો હું જ આવી જઈશ. પણ એ બવરથા મેં કરી છે એમ કાંઈને કહેશે નહિ.’

જસ, પછી શું પૂછવું? વસાહત સ્થાપવા નીકળેલા આ અમેરિકાના નસીબ ખૂલી ગયાં. અઠવાડિયું થાય અને ‘રમતિયાળ’ રિમયને મળવા આવી જ દોપ. કાંઈને કાંઈ લીધા વગર આવે તો તો એ રાજની કુંવરી સેની! આ વસાહતીઓને માટે ‘રમતિયાળ’ તો કમદૂધા બની ગઈ. કાંઈક તો મોઢે ચઢીને ‘હવેને ફેરે આટલું’ જરા લેતા આવળે’ એમ પણ કહી દેતા, જોકે એ માટે રિમય એમ કહેતા- રની જાયે લખા વગર ન રહેતો. પણ એણે મગલેલી વસ્તુ બીજા ફેરે આવતી એ પણ નહીં.

દીને જતાં કાંઈ વાર લાગે છે! કુંવરી પહેલવહેલી બાપના દરબારમાં રિમયને મળી એને બે-ત્રણ વરસ યથા ગયાં છે. હસતીરમતી આવતી ને હવે ચરમાતી આવે છે. એનું રૂપ એ હાલવા જાય છે તો ય ‘છત્ત’ યથા જાય છે. અને રિમયને મળે છે ત્યારે તો એની છાતી યાક યાક થાય છે રિમયને કાંઈ કાંઈ કહેવાનું મન થાય છે પણ એ કહી શકતી નથી.

કુંવરી જાણે ને કહેતી નથી પણ રિમય કાંઈ અજાણ્યો થોડો જ છે. એ ધણું ય સમજે છે કે કુંવરી મનથી પોતાને વરી ચૂક્યા જેવી જ છે પણ કુંવરીનો બાપ’ ક્યાં રાજી હતો? વાત હિમ્મતી થાય કે બાપની ઉપરવટ યકિન કુંવરી એને પરણે તો રૂંદ ઇન્ડિયન સાથે કાપમતી વેર બધાય.

એને ને કુંવરીને બેમને કેવાયે ય નહિ ને સેવાયે ય નહિ જેવું થયું છે. એમાંથી કાંઈ કાંઈ જોશી શકતાં નથી. એ ય મનમાં સમસ્યોને જોતી રહે છે.

પણ રમતિયાળની મૈત્રીનો એક લાભ તો રિમયને પડ્યો છે. રમતિયાળ છે તો એને રૂંદ ઇન્ડિયનો અને એનો બાપ શું કરે છે એની ખબર મળ્યા કરે છે રમતિયાળને હાંસે જ એ એકબે વાર છૂપ મારાઓમાંથી બચી ગયો હતો.

હવે એક દિવસ એનું બન્યું કે કાંઈક સ્થળે દારૂગોળો એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે ફેરવતાં સળગી ઊઠ્યો. એમાં રિમય ખૂબ જ દાઝી ગયો. ‘રમતિયાળ’ને આ વાતની ખબર પડી એટલે તરત જ એ એને જોવા આવી. જોઈને એ તો રાઈ પ્રકી રિમયે એને છાતી રાખીને કહ્યું: ‘એમાં કાંઈ નથી. હું થોડા દિવસમાં જ હાલતોચાલતો યથા જઈશ અને પછી...’ આટલું જોણીને તે અટકી ગયો.

‘પછી શું?’ રમતિયાળે પૂછ્યું.

‘પછી, જસ પછી શું, હું હાલતોચાલતો યથા જવાનો.’ રિમયે વાત છંદાવી.

‘ના, તમે કાંઈ બીજું કહેતા’તા. એ કહ્યો. ન કહ્યો તો તમને મારા સમ.’ રમતિયાળે કહ્યું.

‘પછી હું થોડા દિવસ અહીંથી ચાલ્યો જઈશ મારા દેશમાં. અમારા દેશમાં એના સરસ કોકરો છે કે મારા આદો નેંધા એકદમ મઠાડી દેશે, ને પછી પાછો આવીશ. ને મારી રમતિયાળ માટે સુંદર સુંદર વસ્તુઓ લેતો આવીશ. કેમ, કહે જોઈ’ શું લાવુ, તારે માટે?’

પણ રમતિયાળ તો જવાબ આપવાને બદલે શેવા માંડી. રિમથે પહુ બહુ સમજવી ત્યારે એ છાની રહી.

પણ એ દિવસ પછી રમતિયાળ ફરીથી રિમથને જોવા આવી ત્યારે ખચર પડી કે રિમથ તો એને દેશ છોડેક જીવડી ગયો છે.

પણ રિમથ ભત્તા આદી વસાહત માથે ખાફત આવી પડી છે. રિમથ હતો ત્યારે રમતિયાળે પ આપવી; હવે તો રમતિયાળ આવતી નથી. રમતિયાળ આવતી વસ્તુઓ અને ખાવાનું લેતી આવતી એ પણ બધે પડ્યું. આજ સુધી આગસ્ટ થઈને છવ્ઠા છે ને હવે મહેનત કરવાનો વારો આવ્યો છે ત્યારે કેટલાક તો સાવ ફૂસ થઈ ગયા છે—ખોટો ફાર બરેલા ફાકાકાની જેમ.

કાંઈક રમતિયાળની સમજદારી રેક ઇન્ડિયન તો બહુ હેરાન ન કરતા અને કાંઈક એમની છપી મંજણાની એ ખચર આપી દેતી એટલે ખમાવ પણ જોતો કરી લેતા. એટલે આજ સુધી તો વધો આવ્યો નહોતો. પણ હવે રિસે દિવસે રેક ઇન્ડિયનોનાં આક્રમણો એટલા બધા વધવા લાગ્યા કે છ આઠ મહિનામાં તો આ લોકો વાજ આવી ગયા.

રમતિયાળને હવે આ લોકોમાં કાંઈ રસ રહ્યો નથી. એ તો એના રિમથને ઝાંખે છે એનો ખાપ એને એકાદ રેક ઇન્ડિયન જીવાન પસંદ કરી પાણી લેવા કહે છે, પણ ખાપની વાત એ કાને દેતી નથી. મોઢેથી હા કે ના કાંઈ જણતી નથી પણ મનમાં તો રિમથના નામની માળા જાયે છે ને આઠ વરસની એની મોઢેથી કદાચ અવરના કે નરિના પાણી તેણે પીધારો ક્યો 'રેક' લે છે ત્યારે રિમથનો પ્રચાર થતો છે. ત્યારે રિમથ જાઓ લોકોમાં આવી. પણ મન મારીને 'શેવામાં કાંઈ સમજે નહિ'ને ઉપાધ કર્યા છે. ઉઠાવવાનું નહિ. ક્રેક હી એને કાને જીલ્લી વાત

આવી છે કે રિમથ પાછો આવ્યો છે. જમાયર મળનવિત રમતિયાળ તો સાચી થઈને રિમથને મળવા હાલી છે મનમાં ને મનમાં એણે ભત જતની મજાતરી કરી છે. ખાપની ખીંકે હવે તો રિમથની પ્રીત છાની નો જ રાખવી એમ એણે નક્કી કર્યું છે તક ને ફર એ ને એનો રિમથ-એકવાર લગન કરી નાખે—પછી એના ખાપને જે કરવું હોય તે કરે. 'વેર જધાણે એ જ ને' છા જધાણું—આમે જ ક્યાં લાઈવારે હતો. ને રિમથ એમ ક્યાં લાઈથી અંતરે ભય એમ હતો.

આવા આવા વિચાર કરતી 'રમતિયાળ' રિમથની વસાહતમાં આવી પહોંચી છે. વસાહતના એકાદ ઉપરીએ 'રમતિયાળ'નું માન-પૂર્વક સ્વાગત કરી કહ્યું, 'રિમથ સાહેબ એક અત્યંતના કામે હમણાં જ બહાર ગયા. ખાપ આવો તો ખાપને ખેસાડવા અને શેકવા માટે કરી ગયા છે.'

રમતિયાળ અંદર જઈને બેઠી. રિમથની રાહ જોવામાં એને કાંઈ સમયનું જાન રહ્યું નથી ને રાત પડી મજ છે કોરડાઓમાં દોવા પડતા ભેઈ એને જાન આવ્યું. એ અકળાઈને પેલા અમલદારને પૂછે છે. 'કેમ, રિમથ હજુ ન આવ્યા?'

'રિમથ ને?' અમલદાર ખંડુ છુટ્યાઈ-ભર્યું દેરીને કહે, 'આવતા જ હશે. ઇંગ્લેંડથી વહાણ આવતાં વાર તો લાગે ને?'

'એટલે?'

'એટલે, એમ કે આપના લોકોમાં અમે હવે યાજી ગયા છીએ; એટલે થયું કે તમે જો અમારી સાથે હો તો કુમલો કરનાર જરા વિચાર કરે. પરિણામે અમારી સાથે રહેવા માટે તમને તેજાવી મળાવ્યાં.'

ધીમે ધીમે બધી વાત રમતિયાળ સમજી ગઈ. રિમથ આવ્યાની ખેટી વાત ફેલાવીને તેને અહીં આવવા માટે બેરમાવવામાં આવી

હતી. ને હવે તેના ઉપયોગ વડાઈમાં મદદ આપી સાદણી એ એમ આદા તરીકે આ લેણા કરવા માગતા હતા.

તે મનમાં તો ધણું સમસમી ગઈ પણ અત્યારે તે નિરાધાર હતી. આ લેણીની જાંઘી હતી. રિમયને છાનામાના મળવાના ઉમંગમાં એ કાપને સાથે ય નહોતી લાવી.

આપણે ત્યાં ખાંડવટિયાઓ ધણી વાર કાંઈ રાખના કે શેલિયાના ઊંઘાને ખાન તરીકે પાડી જતા. ક્યાંય કસાઈ જાય કે પૈસાની જરૂર પડે ત્યારે એ ઊંઘાના મોતનો લાયકો કરી એના આપ પાસેથી પૈસા લેતા.

એવો જ ઉપયોગ હવે આ લેણા 'રમતિયાળ'ના કરવા લાગ્યા.

આમ ખાન તરીકેના એના લીધુપતલપાઈ જીવનનું ય એકે વર્ષ/વીતી ગયું. અનિદ્રાએ એને આ લેણા વચ્ચે રહેતું પડે છે એ સિવાય બીજી કાંઈ જાતનું કુખ રમતિયાળને નથી. આ લેણા તરફ થોડીધણી માયા પણ જાગી છે. પોતાના લેણા જેવા આ લેણા પણ કાંઈક સારા તો કાંઈક સ્વાર્મીલા છે એમ એણે ભેળું.

પણ આ બધા વચ્ચે એક માણસે એનું ખ્યાન એમનું. એ આવી ત્યારથી એણે એણે કે એ એક જુવાન બીજા બધાથી જુદો તરી આવતો. બોલવેચાલવે એ હુશિયાર હતો, પણ વિના કારણ કોઈની નિંદા કરવાનો બીજા લેણાને ને શોખ હતો એમાં એ લાજ લેતો નહિ. બીજા ઘણાખરા કામના આગસુ હતા જ્યારે આ તો જ્યારે હોય ત્યારે એના ખેતરમાં કાંઈક ને કાંઈક કરતો જ હોય. કાણ જાણે શું ય ક્યાં કરતો; કાંઈ ખજાર પડતી નહિ. એના ખેતરમાં ઘણાખણે તો કાંઈ વાળ્યો નહોતો; વાની'તી માન તમાકુ-પણ એ તમાકુના ઊંઘાને એ કાણ જાણે શું કામ ઉચલાવ ઉચલાવ કર્યા કરતો. બે છાંડ જુદા જુદા જુદી જુદી જાતના વાવે ને પાછા બે ય જાતના બેમા

કરીને ય વાવે. એ કહેતો કે એ પ્રયોગો કરી રહ્યો હતો. ત્યારે કાંઈ ને ક્યાં ખજાર હતી કે બનિબનમાં વહાંનિયાની જે સારામાં સારી તમાકુ મળ્યાએ એની સહુ પહેલી ખેતી કરનાર એ હતો.

એનું નામ હતું રાહડ. રમતિયાળને રાહડનો કામગીરી સ્વમાન ગમતો અને વખત પસાર કરવા એ ધણીવાર રાહડ પાસે આવીને બેસતી. રાહડને પણ રમતિયાળ ગમતી. કામમાંથી નવરો પડતાં કે આરામ લેતાં એ રમતિયાળ સાથે વાતે વળગતો ત્યારે ધણી વાર પોતાનું કામ પણ જુલી જતો અને ત્યારે રમતિયાળ જ એને કામની યોદ આપતી.

આ જ જાગામાં રમતિયાળને આખાત લાગે એવા એક સપાચાર આવ્યા. અગળચૂતાં એ સપાચાર રમતિયાળને રાહડના મોઢેથી જ સાંભળવા મળ્યા.

'માણસનું નસીબ કાણ જાણે તેનું હોય છે.' રાહડે વાત કરતાં કહ્યું.

'કમ ?' રમતિયાળે પૂછ્યું.

'મોત માણસને કેમે કરી ઊઠતું નથી.' રાહડે કહ્યું. 'આ અમારા રિમય, બહાઈયાં આ વજાહતમાં જ હતો. રાગોળાના અકસ્માતમાં ઘણો ત્યારે તેમાંથી લેણા કાંઈ સહીસલામત ઈએંડ મ્યો ને પછી ત્યાંથી સાળે સમો 'નુસીલેન્ડ' પહોંચ્યો. ત્યાંથી અહીં આવતો હતો ત્યાં ચાંચિયાઓએ લુંદગો ને કેદ પકળો. પણ નસીબમાં મોત માંજી દશે તે ચાંચિયાનું વડાણ જીજી ને કાંઈ કરતાં કાંઈ જીવતું બહાર ન આવ્યું.' ઉત્સાહમાં ને ઉત્સાહમાં વાત કરતાં રાહડે એણે કે રમતિયાળની આંખોમાંથી દાદક આંસુ ખરી રવાં હતાં. એણે રિમય અને રમતિયાળની પ્રીત વીશે સાંભળ્યું હતું પણ એનો સાચો ખ્યાલ એને, અત્યારે જ આવ્યો.

'એમાં કાંઈ શું કરે ?' રાહડે આશ્વાસન આપતાં કહ્યું. 'ઈશ્વરની ઇચ્છા સામે કાંઈને શો ઉપાય ?'

શાસ્ત્રના ખોળામાં માયું નાખીને રમતિ-
યાળ હસે હસે રાઈ પડી.

શાસ્ત્રને હુઝમના વખતે આધારથાંબ યતાં
આવડ્યું. રિમથને અદર્ય પણ સહારે રોધી
બેઠેલી રમતિયાળને શાસ્ત્રનો સમભાવ ન મળ્યો.
હોત તો એનું હૃદય ભાંગી જત. એ સમભાવે
એ હૃદય ધબકતું રાખ્યું અને ધીમે, અતિ
ધીમે એ હૃદયમાં ફરીથી પ્રેમ-ધનકારા બિડવા
લાગ્યા.

શાસ્ત્રના હૃદયમાં બિડતા ધનકારનો એ
પડ્યો હતો.

ઈ. સ. ૧૬૧૪ના એપ્રિલ માસમાં શાસ્ત્ર
અને હવે રેબેકા નામ ધારણ કરેલી રમતિયાળ,
બંને લક્ષ્મીધી ભેગાં. તમાકુની અવનવી
જાતોનાં મિશ્રણ કરનારાએ બે જાતિનું
મિશ્રણ કર્યું.

રેબેકાના પિતાએ આ નવો સબ્બ મને-
કમને કળમ રાખતાં ઈન્દ્રિયો અને આ લેટો
વચ્ચેના કપડાંનો બલે અરી અત આગ્યો.
'વર્જનિયા' નામનું વર્જનિયા ધીમે ધીમે
બીમાંથી કોટા ફરે તેમ આશર ધારણ કરવા
લાગ્યું.

સાતિતો બારેસો બેસતાં અહીં આની
વસેલા આ અગ્રેએ માટે સદુધી પહેલું
'વદુ-વહાણ' આવ્યું, જેમાં ધણાની પ્રિય-
તમાઓ અને પત્નીઓ પહેલવહેલી આ ધરતી
પર પમ મૂકતી હતી.

પણ ઇંગ્લેન્ડની એ વહુવારુઓ આ નવી
ધરતી પર પમ મૂકી રહી હતી ત્યારે આ ધર-
તીની એક દીકરી, જેને લીધે આ વહુવારુ-
ઓને અહીં આવવું સમ્બ જન્યું હતું તે રેબેકા
ઇંગ્લેન્ડ પર ડગ માંડી રહી હતી. રેબેકા હવે
માતા પણ બની ચૂકી હતી-અને જે જાતિના
સ મિશ્રણનું એ પહેલું ફલ-કે ફળ !-લઈને
એ ઇંગ્લેન્ડ આવી હતી.

ઇંગ્લેન્ડમાં એક આશ્ચર્ય અને આપાત એની

રાહ જોતાં બેઠાં હતાં. અહીં આવતાં તેણે જાણ્યું
કે ચાંચિયાઓના હુલેલા વહાણમાંથી પણ
રિમથને કુદરતે બચાવી લીધાં હતાં ને તે
ઇંગ્લેન્ડમાં જ હતો. રમતિયાળના મનમાં તેને
મળવાની ઈચ્છા જાગી, પણ સાથે એક જાતનો
સંકાય પણ થયો. સફલાએ રિમથ જ આવી
મળ્યો. ત્યારે તે ક્રૂતા એટલું જ બોલી કહીઃ
'રિમથ, મેં તો સાંભળ્યું હતું કે તમે...'
અને તેનું મુખ સિવાઈ ગયું.

રિમથે સ્વસ્થતાભર્યું એક રિમથ ક્યું-હા,
એવું જ રિમથ એકવાર રેબેકાના પિતાના
દરબારમાં ક્યું હતું. એ રિમથ એનો સંકાય ફરી
લીધો. એ પાછી પહેલાંની રમતિયાળ બની ગઈ.

પણ રિમથે કાચખાની જેમ પોતાનાં અંગે,
પોતાની જાત ચોરી લીધી. રેબેકાની તેણે મહા-
રાણી એલિઝાબેથ સાથે બોળખાણ કરાવી. આખા
ઇંગ્લેન્ડમાં તેણે ઇંગ્લેન્ડની વસાહતની પ્રાજ્ઞાવિની
જન્મદાત્રી તરીકે રેબેકાને ખ્યાત કરી દીધી
પણ પોતે તો એનાથી દૂરનો દૂર જ રહ્યો.

આખરે ઇંગ્લેન્ડમાંથી પણ વિદાય લેવાનો
દિવસ આવી પહોંચ્યો. વર્જનિયા પાછા ફરવા
તે વહાણ પર ચડે તે પહેલાં જ કીતળાએ
રેબેકાને બરખી લીધી.

વર્જનિયાની દીકરીએ પોતાના સાસરા-
માં જ રહે ઠોકો. એ ફરી પિયર જોઈ ચકી
નહિ પણ એનો એને વસવસો નહોતો. મરતાં
મરતાં તેણે કહ્યું: 'આ મારું બાળક. એને
સાચવળે-ફળ પાકતાં પહેલાં ફલ તો ખરી જ
પડે! એનામાં જે જાતિના પ્રાણ ધબકી રહ્યા
છે, એક ધર્મ રહ્યા છે-એ એક થયેલા જ
રહે તે જોતો.'

આજે પણ વર્જનિયાના મૂળવસાહતના એ
પહેલા રહેઠાણસ્થળ પણ હાલ ખરડેર જેવા
જન્મસાહનમાં રેબેકાનો-વર્જનિયાની પ્રથમ
માનુશક્તિનો, એકતાની જનનીનો પાળિયો
જેવા મહે છે.

[અંક સાતમો પાછો]

૨ : ઇસ્રાેલી સંદેશવાહક

આન્દામાન.

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની છત્રછાયા નીચે વસતા કિંદીને માટે આ સંદેશ શુ સૂચવે છે ?

જે કમનસીબને ત્યાં જવાનું પાત્ર થયું હોય છે, એને જે સૂચવે છે: દેશનિકાશ-જ-મટીપ-સર્ગારનેહી, ધરખાર, વતન, સમાજ એ બધાંનો અંત-માથુસના માથુસપથુનો ધાત.

જે બાલાગીએને એ નામ યાદ નથી કરવું પડતું તેમને એ સૂચવે છે. હુમ્મ્યા, વિશ્વાસપાતી, ધાકપાક, ખૂની, ભયંકર અને ખીન અનેક દુર્ગુણોથી ભરેલાં લોકોની જમાત, માખનો ઉતાર, સમાજનો એકવાહ સમાજની તદુરસ્તી માટે એ દર જ ખારો.

આવા જ કાર્ષક ખ્યાલો ક્રાન્સના લોકોને આક્રિષ્ટોને પશ્ચિમ કાંઠે આવેલ એન્થ્રોપિયાના સુસ્થાનમાં આવેલ 'ડેવીસ આઇલેન્ડ' (શેતાની ટાપુ) નામે ઓળખાતા બેટ માટે હતો.

રશિયાના ભયંકર યુદ્ધોને જોઈને જમ આરના વખતમાં, સાઇબીરિયામાં મોકલી આપવામાં આવતા તેમ જ ક્રાન્સના ખૂની-કાકુએ અને અહમ્મ યુનાના અપરાધીઓને આ 'શેતાની ટાપુ' ઉપર મોકલી આપવામાં આવતા.

અહીં આવતા તે મોટે ભાગે નિઃશસ્ત્રીય માટે જ. ક્રાન્સના કાપડાની એક વિચિત્ર કક્ષમને લીધે એ બધાનું જીવન આ ટાપુ સાથે જોડાયેલું. એ કક્ષમ એવી હતી કે:-૮ વરસથી વધારે મુદતની સજા યદ્ય હોય તો સજાની વરસો પૂર્ણ થયા પછી પથુ માછીની નિઃશ્ચી, ટાપુની જેલમાં નહિ છતાં ટાપુ ઉપર તો ગાળવી જ. ટાપુ એટલી વતન પાછા જવાનો કે ખીજે દેશ જવાનો તેને અધિકાર નહિ. જેમની સજા ૮ વરસની અંદરની હોય, તેમણે સજાનાં વરસ પૂર્ણ થયા પછી, સજાનાં નેટલાં વરસ જેલમાં ગાળ્યાં હોય, તેટલાં જ સામ્યાં

ખીજાં વરસ જેલ બહાર ગાળવા-પથુ ટાપુમાં રહીને. એ પછી જ એમને સ્વદેશ જવાની છૂટી મળે. જોકે એમ બમણી સજા ભોગવ્યા છતાં તેઓ સ્વદેશ જઈ શકતા નહિ; કારણકે સ્વદેશ જવાનો ખર્ચ દરેક જાતે ભોગવવાનો હતો અને એ ખર્ચ નેટલા પૈસા (૧૬૦૦ ફ્રાન્ક) એમાંના કોઈ કમાઈને બચાવી શકતા નહિ.

આમ નિઃશ્ચી દારી બેટલાઓના દુઃખની આ કથા ક્યારેક ક્રાન્સના છાપાઓમાં ડોકિયું કરી જતી. તે એ વાચતાં કોઈ 'કુદરતના' ક્ર-સાક'ની ક્લિષ્ણકી યોગતું તો કોઈક સદાનુ-ભૂતિના એ સંજો બોલતું. પથુ, એ કમલાગી-ઓનું દુઃખ કિલમાં લગાડનાર તો કોઈક જ નીકળ્યું.

પથુ, ૧૯૨૮ની સાલમાં એક જુવાનિ-યાના દિસને આ કમનસીબોની કથા કોણુ જાણે કેવી રીતે સ્પર્ધી મધ. એ હતો એક સિપાહી-લશ્કરનો અને છતાં લશ્કરી નહિ. એ સિપાહી હતો ઉદારક લશ્કરનો-માથુસ-માં રહેલ આત્માના ઉદારક લશ્કરનો. એના લશ્કરનો સિદ્ધાંત હતો કે: 'માથુસના આત્માના અંગારા ઉપર સંભોગીની રાખ બસે વળી જાય, પણ રાખ નીચે એ અંગારો જમતો રહે જ છે-કાંઈ પથુ માથુસમાં, પછી તે ગમે તેવો હોય, એ સાવ જુઝી જતો નથી.'

આ બાવનાને વરસા આ જુવાનના દિસે આ કમનસીબોની રિચાતિનો વિચાર કરવા માંજો. એણે 'શેતાની ટાપુ'ની વિશેષ માહિતી બેળવી. એ માહિતી મળતાં તો એનું બાવના-શીતું હૃદય વધુ દ્રવ્યું, માનવતાએ પથુ જેમને તિરસ્કાર્યાં છે એવા આ લોકો પાસે આદર્શ અને જલત માનવતાનો સદેશ લઈ જવાનો તેણે મન સાથે નિશ્ચય કર્યો.

• Salvation Army-લશ્કરી પદવિએ માણવી મદદપ્રેરક સંસ્થા

ફ્રાન્સની સરકાર પાસે તેણે 'શેતાની ટાપુ' ઉપર પોતાનો માનવતાનો સરોજી લઈ જવા માટે રજા માગી. આજન્મ દરામખોરીને વરેલા એ લોકોમાં તેને નિષ્ક્રિયતા જ સાંપડશે એવી ચેતવણી સાથે સરકારે રજા આપી; અને એ 'શેતાની ટાપુ' ઉપર આવ્યો. ટાપુની સરકારે એને સદાય કરવા અને જુદે જુદે રથે ફેરવવા તૈયારી બતાવી. પણ એવી 'ગોઠવેલી' યુદ્ધાત એને નહોતી ભેઠતી. સરકારનો આભાર માની તેણે પોતાની જાતે બધું જોવાની ઇચ્છા બતાવી.

એ આખો ટાપુ ખૂદી વળ્યો. ફેદીઓ ભેગા એમના સાંકડા અને ગદા ઓરડાઓમાં એ રહ્યો. ચિરત તોડતા ફેદીઓ માટે તૈયાર કરેલ એકાંત ફેદીઓમાં તેણે ક્ષણે ક્ષણે મચ્છરોના ઉપદ્રવને કારણે રાગતો ભોગ બનતા ફેદીઓને તેણે જોવા. એકાંત વાસમાં ગ્રામ ઘઈ જતા ફેદીઓને જોવા દર વરસે આવતા ૧૦૦૦ જેટલા ફેદીઓમાંથી ૬૦૦ જેટલા તો પાંચ વરસમાં ખુલાસ ઘઈ જતા, એ પણ તેણે જોયું.

પણ ફેદીઓ કરતાં ય, ફેદીમાંથી છૂટીને 'સ્વતંત્ર-સભા' ભોગવતા લોકોની સ્થિતિ વધુ દવાજનક હતી. જેલમાં તો એમને રાંટલો મળતો, પણ બહાર એના વાંધા હતા. વળી મજૂરીનું ભેદનું કામ પણ આ એકલવાયા ટાપુ ઉપર ચાલું મળે ?

આ ટાપુ ઉપર દર બે વર્ષે નવેા ગવર્નર આવતો. એમાંના ધણીખરા આ ટાપુના ગવર્નર-પદાને સભા જ ગણતા. કોઈક સહુદયી આવતા તે ય બે વર્ષ માટે આપણે શી માથાફાંક કરીને આપ્યા જતા.

'વીસમી સદીમાં ફ્રાન્સ જેવા સુધરેલા દેશના ૬૦૦૦ માણસોનું જીવન આમ ગરબાદ ચલું રહે એ કેમ ચલાવી લેવાય ?' આ જુનાનિયે જઈને ટાપુના ગવર્નરને પૂછ્યું.

'તમારી વાત તો સાચી છે, પણ શું

ચાલે ?' આ તો બધા શેતાનના સામરીતોનો જ બેટ છે. અહીં તો ખુદ ઈશ્વર આવે તો ય મુંઝાઈ જાય એવું છે, બાપ. 'જુનાનને ગવર્નર તરફથી જવાબ મળ્યો.

આ જવાબે જુનાનને આખે શરીરે આગ સળગાવી દીધી. અંતરમાં બળતો એ ફ્રાન્સ પાસે આવ્યો. આવ્યો ત્યારે તો એ કેવળ યુસ્તાથી જ બળતો હતો પણ આવ્યા પછી થોડા દિવસમાં જ એ તાપ, એ ગરમ દેશના તાવના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયો અને અદાર મહિના સુધી એનો સાથીદાર થઈ રહ્યો.

અદાર મહિને એ પધારીમાંથી કીડ્યો. પણ એને લાંબી મંદગી બચનાર એ ટાપુને, એના એ ૬૦૦૦ માનવ-નામધારી પૂતળાઓને એ જુલ્યો નહોતો. કીડાતેત એ પાછો એ જ કામે લાગી ગયો. લેખોથી, આપણોથી, રાજ-દારી પુરુષો સાથેની મંત્રણાથી એણે 'શેતાની ટાપુ' ઉપરની આગ ફ્રાન્સના લોકો સમક્ષ બગતી રાખી. અને છતાં, કોઈક કરવા માટે એ ટાપુ ઉપર જવાની છૂટ મેળવતાં એને સામા ત્રણ વરસ લાગ્યાં.

૧૯૩૩માં એ ફરીથી પેલા 'શેતાની ટાપુ' ઉપર આવ્યો. આ વખતે એની સાથે એની મદદમાં બીજા ત્રણ 'ઉદારક' અમલ-દારો હતા. તેણે આખી યે યોજના વિચારી કાઢી હતી અને જઈને તરત જ તેણે એ મુજબ કામ શરૂ કરી દીધું.

સહુથી પહેલું-કામ તેણે પેલા 'સ્વતંત્ર સભા'વાળાઓને ઉપયોગ કરવાનું કયું. તેણે એક મહાન મેળબું, થોડીક જમીન મેળવી અને કામ વગર અકળાતા એ લોકોને કામ આપ્યું.

પહેલો જ અનુભવ સારામાં સારી સહાનુ-ભૂતિવાળાનું મન લાંબી નાએ તેવો થયો.

આ નવા 'ઉદાર-ગૃહ'ના ઉદ્ઘાટન અંગે એણે બધાને-ફેદીઓને અને અમલદારોને નારતાપાણી માટે આમંત્ર્યા. બવરયાનું કામ 'સ્વતંત્ર સભા'વાળાઓમાંથી થોડાકને

સોપાયું હતું. બરાબર બધાને વાનીઓ પહોં-
ચાડવાના વખતે જ એ બચસ્યાપક કથાક
રફ યઈ ગયા, ને ઉદારકોને બિચારાઓને
બતે બધું આપવું-લેવું પડ્યું.

આ પ્રસંગ ઉપર અમલદારો ખૂબ દસ્તા-
વેજી દેતા હતા કે, આ તો કાલસો ધોવા
જેવું કામ હતું એ કેટલું સસ છે એ તરફ
એમણે ઉદારકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું.

એથી પણ ખેદજનક તો ત્યાર પછી
ખનું. પાર્ટી તો જેમતેમ લીધી. પણ રાત્રે
કેટલાક 'મહેમાનો'એ 'ગૃહ'ની ફરીને મુલા-
કાત લીધી અને ખાણ પદાર્થોથી માંડીને તે
દયિવાર-ઓગરો સુધી બધું ચોરાઈ ગયું.

પણ, આપણા જુવાનના દિલને દોવો
આ બધા વાવાઝોડા વચ્ચે પણ ભગતો જ
રહો. તેણે બીજું 'ગૃહ' થોડે દૂર જંગલમાં
ચૂં ક્યું. ને ત્યાં 'ગૃહ'નો ખરચ મટવા
ખેતીવાડી પણ ચૂં કરી. ચોક્કસ 'સ્વતંત્ર
સમ 'વાળાઓને આ અણનમ લાલચ તરફ
લાગણી થઈ. બિંદગીમાં કાઢીને જેનો વિશ્વાસ
કર્યો નથી એવા લોકો, પોતાના ઉપર સંપૂર્ણ
બરોસો રાખી કામ સોંપતાં આ વિચિત્ર
માનવીથી હેરાત પામ્યા; અને બહુચેષ્ટાબદ્ધ
એને વશ થયા.

પણ સકાપ થવામાળા કરતાં વિરોધ કર-
વાર્વાળાની સંખ્યા મોટી હતી. ચોરીના માલ
ઉપર જ વેપાર કરતા કેટલાક વેપારીઓ, આ
માથુસ મટતાં જતાં લોકોને પણ ખનવાની
સગવડ કરી આપતા કાંડા ફરિયાઓ-એમની
પશુતા પર જીવતી જંગલી નારીઓ, એવો
પરજીવ વર્ગ આ નવા આગતોથી અને
એમની પ્રતિપત્તિ ભય પામી રહ્યો અને પોતાની
હુલીફાલીને મોટી ધયેલ વિષયેલ ઉપર કારી
ખા કરવા આવેલા એ લોકોનો સામનો કરવા
તત્પર થયો.

'પણ' ઉદાર-ગૃહ નું કામ તો ચાલુ જ

રહ્યું. આ 'ઉદાર-ગૃહ'માં માથુસના પાછલા
જીવનનાં કોઈ ચૂંચણાં ન ચૂંચતું. જીવનને
બૂલી જવાનો જ અર્થ થતો. લાઓને ચોરાવો
કરી અહીં આવેલાને જ દિસાબ સોંપાયો.
પત્નીને ઝેર અવમાવનારને રસોડું સોંપાયું.

એ વિશ્વાસે જ વિશ્વાસ મેળવી આપ્યો.
પણ 'સ્વતંત્ર સમ 'વાળાઓ આ 'ગૃહ'માં
નોમસા; ને ખેતીવાડીને કામે લાગ્યા.

ફાન્સનો કાપડો, અહીંના કેદીને જેલની
અને જેલ બહારની એમ જેલડી સમ દરમાવતો.
એનો બદલો વાળતો હોય તેમ, 'ઉદાર-ગૃહ'ની
ચોજના એના સભ્યને જેલડી રાહત આપતી.

'ગૃહ'માં કામ કરે એને ખાનું-પીણું,
રહેણું અને ઉપરાંત રાજના બે ફાન્સ મળે. મહિને
દહાડે એક કુપન મળે જેની કિંમત ૪૦ ફેન્કની
હતી. એ કુપનના રોકડા ૪૦ ફેન્ક એતાં હોય
તો પણ મળે. પણ જે એ કુપન સાચવી રાખે
અને એવી ૨૦ કુપનો બેગી કરી ૮૦૦ ફાન્સ
પોતાને ખાતે જમા કરાવે એને ફાન્સ જવાનો
પાસ મેળવી આપવામાં આવે. એ પાસનો ખરચ
લગભગ ૧૬૦૦ ફાન્સ થતો એટલે ૮૦૦ ફાન્સની
ખચત સામે ૮૦૦ ફાન્સ 'ગૃહ' આપતું.

આ હતી 'જેલડી રાહત'ની ચોજના.
એ ચોજનાએ વતન પાછા ફરવાની આસા
છોડી બેઠેલા આ હતાશ દિલોમાં વતન પાછા
ફરવાની આશા-ચિનગારી ફરીથી પ્રગટાવી.

'ગૃહ'ની વાકીમાં, કામ કરનાર વખતે.
કામ ધમધોકાર ચાલ્યું. ઉત્પન્ન પણ વધ્યું,
અને ગૃહ તેમથી જ બધો ખર્ચ માંડી ચોં
એવું સદ્દર થયું.

પણ, આ બધું તો જેમને કેદની સળ-
માંથી મુક્તિ મળી હતી એ લોકો માટે જ
થયું. પણ કેદની સળ બોગવતા હતા એમનું,
શું કે એ લોકો પણ આ નવા 'ફિરસ્તા'
તરફ આશાની નજરે જોવા લાગ્યા.

'ઉદાર-ગૃહ'નો સંદેશ ત્યાં પણ પહોંચતો.

દર રવિવારે એમના સમગ્ર પ્રવચન ચતુઃ-
ધોરજથી ઉત્તમજન સંનિધિની આશામાં સન્નની
સુદત પૂરી કરવાનું એમને સમજવવામાં આવતું.
આશાને તાતલે પરાવાઈને એમની સન્નના
ભારે મધુકા પથ્થુ પસાર થઈ જતા.

બીજી તરફ તેણે ક્રાન્સમાં પણ 'ચેતાની
ટાપુ'ને ખાલસા કરવાની દિલચાલ શરૂ કરી
હોઈ હતી.

'એવડી રાહત'ની યોજના અમલી થયા
પછી જરાજર એ વરસે 'ચેતાની'નું ચૂક'માંથી
ફટી આવનારની પહેલી ઢુઢી ક્રાન્સ આવી
પહોંચી. એ લાંબી રવાના થયાના ખર
જાણતાં જ રહેલાં-પરોએ દીઠા કરી: 'ખસા
ચોરો અને જોડનાં ધાપાકુઓ પાછા આવે
છે. ધાઃ અને ખૂનખરાખીના બનાવો વધે નહિ
એ માટે સાવધ રહેજો.'

પથ્થુ એમની એ ચેતવણી નિનજરૂરી
હતી એમ પાછળથી પુરવાર થયું. 'ઉદાર
ચૂક'ના આ પાછા ફરેલા સેરો ચેતાની બધી
ખૂરાખીને તો જાણે ટાપુમાં જ દુનવીને
આવતા હતા. તેમનાં કાઈ ફરી ચેતાને જૂને
ધધે ન ચાચો-પ્રમાણિકતાના શીખેલા પાઠ
જુલી ન ગયો.

૧૯૩૬ સુધીમાં તો ૮૦૪ 'દેવનિશાલિયા'
વતન પાછા ફરી ચૂક્યા હતા.

અને એ બધા તરફ આંખળી ચીંધીને
સરકારને વીનવવામાં આવી કે માનુષ્યને માનુષ્ય
મિટાવી દે તેવું આ ચુલામખાનું બંધ કરવામાં
આવે તો સારું. લાંબી દિલચાલ પછી ૧૯૩૮-
માં 'ચેતાની ટાપુ' ઉપર મોક્ષલોની જાળ
ન કરવાનો દુકમ ઊઠવામાં આવ્યો અને એ
રીતે 'ચેતાની ટાપુ'ની આપાત બધ મળી.
ત્યાં રહેલાં માટે સળ જોગવી સે ત્યાં સુધી ત્યાં
રહેવું ફરજિયાત રહ્યું.

પથ્થુ આપણે જુવાન એટલેથી બટાકો
નહિ. તેવું સરકાર પરનું દમાધુ તો ચાલુ જ
રહ્યું. તેર વરસે તેની તપમ્મમાં ફળી અને
આખરે ૧૯૪૬માં ક્રાન્સની સરકારે 'ચેતાની
ટાપુ'ને કારાગાર તરીકે ન વાપરવાનું નક્કી
કયું. અને એ દુકમ 'ચેતાની ટાપુ'ના એ
આજ્ઞાને તાતલે જવતા 'ચુનેચોરો'ને પહોંચા-
નાર હતો આપણો ઉદાર સિપાઈ.

એવું નામ ચાલ્યું પિન.

'કીઓતું' મુક્તિપત્ર એમને ખતાવતાં એ
આટલું જ મોલી ચાકો: 'મારી માનવી
વિશેની મહા આખરે ફળી છે. તમે પણ એ
મહાને કાંઈ પણ સંજોગો વચ્ચે કમવા દેશો
નહિ. એ મહા એ જ આપણી હીવાદોડી,
આપણી આંધળાની લાડી, આપણા અનુવન
નાવિકોનો મુવતારો છે.' [અચેલ પરથી

બીજી મેલ ટાપુ ભેગું થયું હવં. વિલામ ચાલતું હવં. એ પળી એ વસ્તુઓ આનંદ જતી
હતી અને 'ત્રણ વાર' બોલીને વિલામવાળો બીજા બોલનારને આપી દેતો હતો.

૭૧૬ એ પોષ્ટનું પાંજરું પોષ્ટ સહિત આવ્યું—

'પોષ્ટ સહિત પોષ્ટ' વિલામવાળો બોલે, 'બોલે ચકરણે.' અને ટાળા પાછળ
બોલે એ દીધા એવા ચકરણે બોલે: 'ત્રણ રૂપિયા.'

'ત્રણ રૂપિયા એ વાર' વિલામવાળાએ જાંઝ મારી; ત્યાં તો બીજો અવાજ આંખી,
'ચાર રૂપિયા,' અને એમ બીજા વચ્ચે જ મળે. ૭૧૬ રૂપિયા પેલા દીધા ચકરણે પોષ્ટ
સહિત પાંજરું મળ્યું.

પેલા ચુનીને પાંજરું હાથમાં લેતાં તેણે બોલે: 'ઓ પોષ્ટ બોલે છે ખરો તે ?'

'અરે સાહેબ,' વિલામવાળો બધું સંજેલો બોલે: 'વમારી ૭૫૧૧૬ બીજા તે જ
લાવતો હતો.'

['ફાસ્ટી આપાનું કુર્આન' એવી બહુમાનભરી ટીપ્પણી પામનાર વિશ્વવિખ્યાત 'મસનવી' ના કવી મવલાના જલાલુદ્દીન રમીએ પોતાના એ પ્રથમ જ્ઞાન-સંદાપણની અનેક વાતો પીસી છે, જેમાંની થોડી પ્રચારી થયાકવાનો આ વિનંત્ર પ્રજલ છે, — આગુવાદક]

૧ : પોપટનો પ્રશ્ન

એક ધાંચી પાસે એક મનતો પોપટ હતો. પોપટ પોતાની મીઠી વાણીથી ધાંચીને ખુશ કરી દેતો. કામ પ્રસંગે ધાંચી બહાર જાય ત્યારે દુકાનની દેખભાળ પણ પોપટ જ કરતો.

એકવાર ધાંચી બહાર ગયો હતો અને રાખેતા મુજબ પોપટ દુકાન સંભાળી રહ્યો હતો. ધાંચીની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ એક બિલાડી દુકાનમાં દૂદી આવી અને તેલની એક મોટી બરણી જીંધી વાળી નાસી ગઈ. દુકાનનું મોતંગિયું આખું તેલ તેલ ચર્ચ ગયું. પોપટે બીચારાએ ધણી બૂમાબૂમ કરી મૂકી પણ એકલી જીમ થું કરી શકે !

થોડી વારે ધાંચી આવી પહોંચ્યો. દુકાનમાં ફાખલ થતાંવેંત જ એની નજર છાંધી પડેલી બરણી અને ચારે કોર ફરી વલેલા તેલ પર પડી

અને એના કોપનો પાર ન રહ્યો. 'હા, આ સલા પોપટના જ આ કામા છે.' કહી દાંત ધીસીને તેણે બીચારા પોપટના માથા પર ફંડુ-કાનો એક એવો ફટકો લગાવી દીધો કે પોપટના માથેથી પીંછા ખરી પડી ટાલ પડી ગઈ. પોપટ તો બિચારો એવો ધરનાઈ ગયો કે થોડા દિવસ સુધી તો તદ્દન અવાચક જ બની ગયો—ન કંઈ બોલે કે ચાલે; સનમૂન મળતે બેસી જ રહે.

એક દિવસ એક ટાલિયો ધાંચીની દુકાને આવી ચઢ્યો. પોપટે એને જોયો અને જોતાવેંત જ સાત સાત દિવસના ગીન પછી એને વાચા રહુરી. તે બોલી કહ્યો: 'ઘણા, કૃપા કરી મહેરો કે તમે કાની તેલની બરણી જીંધી વાળી દીધી હતી ?'

★

૨ : નજરાણું

રેણના ઉજાજ પ્રદેશમાં એક અરબ દંપતી અત્યંત મુશ્કેલીમાં જીવતું હતું. જતે દહાડે એમની ગરીબાઈ એટલી હદ સુધી પહોંચી ગઈ કે તેઓ આડેશીપાડેશીને ય અજુગમતા ચર્ચ પામ્યા.

માણસની સહનશીલતાને ય હદ દોખ છે ને. આખરે આરબાણીની ધીરજ ખૂટતાં એણે અરબને બગદાદના ખલીફા પાસે જઈ એને પોતાની દીન દયાથી વાકફ કરવા બગદાદ જવા કહ્યું. અરબ થોડી આનાકાની પછી બગદાદ જવા તૈયાર થયો.

હવે સવાલ ઊભો થયો નજરાણાનો. આ ગરીબ દંપતી પાસે નજરાણાને યોગ્ય ઠાઈ વરતું હતી નહિ અને નજરાણા વગર આવા મોટા ખલીફાના દરબારમાં જર્તા પગ પણ શે જીપડે ?

'એમ કશું, એક સ્વચ્છ મીઠા પાણીનો ફૂળો જરી ભવ, નજરાણા તરીકે મૂકવા.' વિચાર કરતાં કરતાં આરબાણીને મુઝી આણું. અરબ તો ફૂળો લઈને જીવ્યો. અફાટ રેતીના પટ પર બેઠા બેઠાને એક સ્થલેથી મીઠું નિર્મળ નીર ફૂળમાં ભર્યું અને ફૂળો છપાદી પહેંચ્યો બગદાદના ખલીફાના દરબારમાં.

જાન્યે જેલો ફૂલો ખલીફાના આસન પાસે મૂકી દીધો.

ખલીફાએ બારે ખુશમિજબની એ નાદર નજરાણાનો સ્વીકાર કર્યો, અને ફૂલનું પાણી સોનાના વાસણમાં હસરી લઈ ફૂલો અરખો અથરણીઓથી ભરી દેવાનું ફરમાન કર્યું. 'અને જુઓ, એને હોડીમાં બેસાડીને દાઈમીસ નદી પાર કરાવી દો.' ખલીફાએ એક વધુ હુકમ છેાડ્યો.

અરખે અલ્લાહનો અને ખલીફાનો ખૂબ ખૂબ આભાર માન્યો અને ખલીફાના માથુસો

સાથે વિદાય લીધી.

દરબારીઓ અરખને દાઈમીસને કિનારે લઈ આવ્યાં. દરિયાં નેરી નદી ભેંધને અરખ તો આગો જ ખતી ગયો. એણે ખીચારાએ આટલી જિંદગી દૂર દૂર રહુના મધ્ય ભાગમાં વિતાવી હતી. એણે નદી કપારે જ બાળી નહોતી.

'જેને આગલે આટલું બધું અખૂટ પાણી રાતાદિન વહી રહ્યું છે એણે મારા મોં ખાખા પાણીનું નજરાણું સ્વીકારી લીધું.' આશ્ચર્ય અને આશ્ચર્યની લાગણીમાં અરખ તરતર થઈ ગયો.

★

૩ : આત્મવિલોપન

શિકારે ઊપકર્તા સિંહને મધુ' ૩ હું જગલનો રાજા અને શિકારે નીકળું ત્યારે મારી સાથે ઠાંધ નહિ ! અને એણે એક વડુ તથા એક શિયાળને પોતાની સાથે લઈ લીધાં.

સારી એવી રજગપાટ પછી સિંહે એક બળદ, એક હરણ અને એક સસલું, એમ ત્રણ જાનવરનો આબાદ શિકાર કર્યો અને પછી વડુને શિકારની વહેંચણી કરી આપવા લાગ્યું.

'સાહેબ, આપને બાગે બળદ, મારે વાગે હરણ અને આ શિયાળવાને બાગે સસલું-એવો ફેંસલો. એમાં તે થી મોટી વાત છે !' વડુ તરત બોલી ઊઠ્યું.

'હું, તમણે તે જ શિકાર કર્યો હોવ એમ 'મારું-તારું' 'મારો બાગ-તારો બાગ' કરવા બેઠો, ખરું ? શિકાર તો બધાનો મેં કર્યો

છે; એનો બાગ પાંખારો, એલા તું કાણ ! સાલા રવાઈ !' હથેતાકે ને હાંડાયેલા વન-રાજે હાંસાગ મારી. અને વડુના ત્યાર વગાડી દીધા. પછી સિંહે શિયાળને શિકારના બાગ પાડી આપવા લાગ્યું.

વડુની ઇચ્છા જેણે ભેંધ હતી એ શિયાળ ખીજું કંઈ બોલે જ શું કામ ? એણે કહ્યું : 'મહારાજ, તમે જાનવર પર આપનો જ અધિકાર છે-તમે આપના એકલાના જ સામ્રાજ્ય આવે છે.'

'શાબાશ !' વનરાજે મલકી ઊઠતાં કહ્યું, 'જા બધો શિકાર હું તને જ આપી દઉં છું. તું હવે શિયાળ નથી પણ સિંહ છે, કેમકે તે તારી જાતને મારી જાતમાં ભેળવી દીધી છે-તે આત્મવિલોપન કર્યું છે.'

★

૪ : આળી પીઠ

કુંજરીન લોકોમાં હાંદણા હાંદણવાનો રિવાજ અનાદિ કાળથી ચાલ્યો આવતો હતો. એ લોકો પોતાના શરીર પર બાત બાતનાં હાંદણા હાંદણતાં.

એક દીલોપોએ માથુસ પોતાની પીઠ પર એકાદ આકૃતિ હાંદણવા એ જાણના એક નિખુત પાસે પહોંચ્યો.

'તું હાંદણું છે ?' પેલાએ પૂછ્યું.

અને મિલની આકૃતિ છંદવાંતી સંપૂર્ણ
તૈયારી થઈ ચૂકી. પણ જ્યાં સોયની અણી
પીઠમાં મોકાઈ ત્યાં પેલો વેદનાથી ચિત્કાર કરી
ઊઠ્યો. તેણે છંદનારને પૂછ્યું: 'સિંદનું કયું
અંગ કાતરે છે ?'

'પૂછકું' જવાબ મળ્યો.

'આપણે પૂછ્યા વગરનો જ સિંદ કાતરને.'

ફરી સોઈ ખૂંચવાની વેદના થતાં એ
બોલી ઊઠ્યો: 'હવે તું સિંદનું કયું અંગ
કાતરે છે ?'

'પાછલા પગ.' જવાબ મળ્યો.

'અરે, એ પગવાળો સિંદ પણ ચાલે.'

પૂછાયા: 'હવે સિંદનું કયું અંગ કાતરાય છે ?'

'આગલા પગ.' જવાબ મળ્યો.

'અરે, પગ વગરનો સિંદ જ સરસ લાગે.'

આમ દરેક વખતે જ્યાં છંદવાનું કામ
શરૂ થાય કે પેલો રાત્ર પાડી પૂછે ને સિંદનું
જે અંગ કાતરતું હોય તે છાંટી બીજું અંગ
કાતરવાનું કહે.

આખરે છંદનારો કંટાળ્યો. હથિવાર હોઈ
મૂકતાં તેણે કહ્યું: 'બાઈ! પૂછકું, પગ, પેટ,
નાક, કાન અને આંખ વગરનો સિંદ દુનિયામાં
હજી જન્મ્યો નથી. સિંદ છંદાવવો હોય તો,
બાઈ, પહેલા તારી પીઠ રીઠી કરાવીને આવ, બા.'

★

૫ : પોપટનો સંદેશ

એક વેપારીને ત્યાં સુદર પિંજરામાં એક
મગનો પોપટ મીઠી મીઠી વાણી બોલતો હતો.
એકવાર વેપારીને હિંદુસ્તાનની સફર
જવાનું થયું.

'તારે હિંદુસ્તાનના તારા ભતભાઈએને
કાંઈ સંદેશો પાઠવવો છે ?' જતાં જતાં
વેપારીએ પોપટને પૂછ્યું.

'એમને કહેજો કે હું બહોં પિંજરામાં
પુરાયેલો પડ્યો છું.' પોપટે કહ્યું.

'વારુ.' કહી વેપારી તે આલી તીકલ્યો.

હિંદુસ્તાનમાં આવતાં જ વેપારીએ, પોપ-
ટનું જે પહેલું ટાણું પોતાને મળ્યું તેને પોતાના
પ્રિય પોપટનો સંદેશો કહ્યો.

વેપારી સંદેશો પૂરા કરે ન કરે ત્યાં તે
ટાળામાંનો એક પોપટ ધન ધણને ધરતી પર
પડ્યો. એ તો પડતવિત મડદું જ થઈ ગયો—
ન હલે કે ન હલે.

વેપારીને આ જોઈ ભારે દુઃખ થયું.
સાથેસાથ આવો સંદેશો પાઠવનાર પોતાના
પોપટ પર પણ શરૂઆત આપ્યો.

હિંદુસ્તાનથી પાછા ફરતાં જ વેપારીએ
પોતાના પોપટને આખી ય મિના કહી સંબ-
ળાવી ઊઠેડા લીધો: 'પાછ, પાતકી! આવો
ફર સંદેશો મોકલતાં તને જરા મ વિચાર ન
થયો! મિના કારણ પેલા બીચારાને છવ
લીધો. આહા, શું મગનું પંખી હતું !'

પણ, જવાબમાં પોપટ તો કાંઈ બોલે
કે ચાલે.

વજતી સવારે વેપારી જ્યાં બગીચે જુએ
તો પિંજરામાં તેનો પ્રિય પોપટ મરેલો પડ્યો
હતો. વેપારીના બેજનો તો જાર ન' મળ્યો.
આંખોમાં કળ્મશિયા ને અતરવા પારાવાર
વેદના સાથે વેપારીએ પોતાના વડાલા પોપટના
અન્ને પિંજરામાંથી બહાર કાઢ્યું.

પણ આ શું !!

વેપારીએ પોપટનું અંગ પિંજરાની બહાર
કાઢ્યું ન કાઢ્યું ત્યાં તે તેમાં પ્રાણને સચાર
થયો અને ફફડ ફફડ પાંખો ફફડાવતો પોપટ
ઊઠી ગયો.

'હમ હવે સમજાયો અમારા સંદેશનો

તો કે 'પદમણી! એમ જમ ફાવે તમ નો બોલીએ મારો ગુરુ એક વેણે રિખજ ને એક વેણમાં વરદાન દઈ દેતે તારા વાધાવરત ને આમૂષણ દૂર કરી નાખ ને આ પૂજનની સાગમીએ મારા સિદ્ધાની પૂજા કર એ દેવ જોવો! તૂડો એવો તો તથુ ભુવનમાં ગાઈ ગે નહિ જૂઠે'

સાંભળીને પદમણીને આજે કપારી આવી મળે છે રીસે મળા એ બોલી બીડી છે. 'કલાલણુ! તારે પીકે બેસી દેડની કુશન ગાંધી ને રાતે મેડીની રગત માખુવી તારા રૂપ-જેમનનુ તારે તો બળર ધરવુ તારા અગની વુ માત્રિકે નહિ, એ તો અધુ દુનિ નાના રગરસિગ માટે વુ સાચવી રહી છે તારે નવચા બનીને ફરવુ પોસાય હું મારા જોગરની જોગથુ ને એ જોગદરને ય કળુ આ અમના જોહાયા અતાઆ નથી, તો આ કલામુદા આવધિયાની સામે હુ નવચી ધમ્ ને બીડી હુ ને વળી એની પૂજા કરુ ! તે કીધુ ને હુ અહીં આવી છુ મારા જોગદરની જાણ મળતી હોય તો કીક છે, નહિતર હુ મારે પાછી ચાલી જઈય બગવાને રૂપની કળાઓ અ દેહ ઉપર પૂરી છે તે કાંઈ ન્યાં ને ત્યાં રજોહાળી નાખવા માટે ચોડી જ છે !'

તો કે 'આવો તારા રૂપને પી નહિ જમ બાઈ ને એની સામા જોમા રહે તારા રૂપને કાપ નહિ લાગી જમ એના પથનો એ ધરમ છે ને એની કૃપા જોતી હોય તો એનો ધરમ માનવો જોઈએ'

તો કે 'મારે એનો ધરમ માનવો નથી ને એની કીરપા જોતી નથી મસાણુમા મેલા દેવને સાધે, મેલી વિદ્યા અજમાવે, મેલાં નિવે. આરોગે ને ઉપર જતાં ધમ્મની આવી આક્રમે જોતી કરે, એવો સિદ્ધ દુનિયાને કદીક ને સદેહે સવજમાં લઈ જતો હોય ને તો મ એમાં દુનિયાની સલીવાર ના યામ મારે એની સાધના કરવી નથી ને એ સી સિદ્ધિ જોઈતી નથી'

આટલી વાત કરે છ ત્યાં તો બિદ્ધી

સાધના પૂરી થઈ છે ને એણે આંખો ઉપાડી છે કુશાળાની કારે બે ચુંદરીઓ બીડી છે તે એના રૂપ આડે ચાંદા ચાંદરણનાં તેજ કાંખાં પડે છે સિદ્ધ ચુંદરીઓ દીડી છે ને એ એકેમાં આવી ગયો છે 'આ મધ કલાલણુ' આજ તો ખડા ખુશીકા દિન છે સગ દેવતા પ્રસન્ન છે આ જ કલાલણુ મેરે પ્રાસ આ જ, આજ જહોત દિનો કે બાદ તેરી સગ ધંજા પૂરી હો જમગી ફિર કબી ધંધગ આના નહિ પડેગા

કલાલણુ કહે છે 'ગુરુદેવ! આડી કુશાળા ની ધાર છે ને ધારે ધારે ચોસક જોગણી અને આવન વીરની આણુ મૂકી દરો, હું કેમ કરી આણુ ! ને મારી સાથે મારી સાહેલી પણુ છે'

સિદ્ધ કહે છે 'તુમ આંખો, જોર તેરી સહેલી બી આ જાઓ. આવન વીર જોર ચોસક જોગણીકા નૃત્ય હોમા, જૂત વેતાલ કાકમર જામયેગે, નિચમે ચિવજી કી ખાસત નિકસેગી. એક જોર કલાલણુ તુમ મેઠેગી જોર કુશરી જોર તેરી સહેલી જોજ બડી ખુશીકા દિન છે આજ કેલ સ મે ખડા બારી ઉત્સવ હોયલ'

કલાલણુ ઉમગમાં આવી મળે છે એ તો એક પછી એક વચ આમૂષણ ઉતારવા લાગી છે ને પદમણી પડીમાં કલાલણુ સામુ તો પડી-માં સિદ્ધ સામુ જોઈ રહી છે એ વિચાર કરે છે કે અહો આ તે કેવે અજિચાર છે ને કલાલણુનો આ કેવો અભિસાર છે ! આવી વાતની ખબર હોત તો પહેલેથી જ સમા ના બજુત ને અરેરે અમાનિયા છવ ! તને તે કેવો દાકરા દાલ્યો કે ક્યાંય નહિ ને અહીં આ અધોરી પાસે દસડી લાગ્યો ! આ તો જમ માંનીં દાકરાંયે કરડીને ખાઈ જાયે'

કલાલણુ ગુરુ પાસે જવા તૈયાર થઈ મળે છે ને ત્યાં પદમણીએ એને કીધુ છે 'કલાલણુ હું તો પાછી જાઉં છુ'

તો કે 'તું તે કેડી વાત કરજી પદમણી! ગુરુદેવ પ્રસન્ન થયા છે મગમાં નાંદીને પાવન

યઈ જા, મારી બાઈ. આ દિવસ પાછો નહિ મળે. જોબન તો આજ છે ને કાલ નથી.'

તો કે 'હું કાંઈ જોબનના રંગ માણવા આવી નહોતી. હું તો મારા જોગદરના ખજાર પૂછવા આવી હતી, એના ખજાર મને મળ્યા ગયા ને હવે હું તો પાછી ચાલી જાઉંશ. તું તારે રંજમાં હુજાઈએ મારવી હોય એટલી માર્યા કરજે.'

તો કે 'શુરુએ કાંઈ કાંઈ નથી, કાંઈ કારણ નથી ને તારા જોગદરના ખજાર તને ક્યાંથી મળ્યા ગયા ?'

તો કે 'તારો શુરુ મઘ પીએ ને માંસ ખાય. મુંદરીઓ ભોજવે ને બલિયારનો ઉત્સવ ભોજવે, એવા શુરુ પાસેથી મારા જોગદરના શુ ખજાર મને મળવાના હતા ? મારા જોગદરના ખજાર તો વન રનના વાપરા કહી જાય, માંદાની માંદની કહી જાય, પખીની બોલી કહી જાય. જોગદરને મળ્યા ગયું, હવે મસાણામાં તારો બલિયાર જોવા મારે નથી બોલી યાવું.'

તો કે 'આ બલિયાર નથી પદમણી ! આ તો સિદ્ધને ચરણે કાપાવું બલિદાન છે. આ કાપાનાં એવાં કાચ ક્યાંથી કે સિદ્ધ એ ભોજવે ને કાપા જમર જતી જાય !'

તો કે 'તારે ભોજન ભોજવવાં તા ક્યા-લજ, તો અંધારી રાતે અહીં મુઠી ચારા શીદ ને આપો ! તારી મેકીએ તો કમગજ હોવડા મળે ને કદાચ રંગરસિયા તારી મેકીએ ચડે. તારે પીઠે રંગની રાનક જાગે ને તારા રૂપની ફરતાં કંઈક પતંગિયા રંગનાં કૂંદાળાં કરે, તારે રંગની ને રંગરંગની ક્યાં તાણુ હતી કે આવા અધેરી પાસે અંધારી રાતે આવી છે ?'

તો કે 'ને જોગદર મેં હાલી નીકળ્યા છે ને ?'

તો કે 'મને શી ખજાર મારી બાઈ ! કે કોજખને મારજે નીકળ્યા છું. તે કાંઈ ને તારુ વેણ મેં માની લીધું. અહીં આ અધેર પંથી અસતરીનાં રૂપ લેરખાયુ બેઠો છે એવી ખજાર હોત તો કમગજ ને ન હેત.'

ને સિદ્ધે બને બહેનપણી ધર્યોના બધો વાતચિત્ત જાણે સાંભળ્યો છે. તે બોલી બોલ્યો છે: 'ને, હવે એક કમગજ મેં કાંઈ ચકવાની નથી. અહીં મુઠી આવી છે ને હવે શુરુની પ્રસાદો લીધા વિના પાછી નહિ જઈ શકે.'

સાંભળાને પદમણીની કમગજ વાંકી ધઈ છે. એની કાયામાં વીજળાનો અમકારો ધથો છે. એનો અવાજ ફરી ગયો છે. 'જેમ આવી છું' તેમ ચાલી જાઉંશ મને રાકવાની કાંઈની તેવડ નથી, તાકાદ નથી.'

તો કે 'આડી બાવન વીરની' ચોડી છે. આડી ચોસાં જોગણીઓ જોડી છે. પીપળ-પખીની પાંખો ખરી પડી છે ને રિકાએ બારણાં કાંઈ દીધાં છે. કેમ કરીને જાઉંશ, પદમણી !'

તો કે 'હું બેરિયા જોગદરની જોગણુ જ્યાં પચતાં મીઠું ત્યાં મારગ મોકળો યઈ જાય, મારા જોગદરને પ્રતાપે મને ક્યાંથી જોનાં, વાયે નો વાય.'

તો કે 'તારા જોગદરનું તને આવડું અભિમાન છે તો અહીં મુઠી એની ભાજ મેળવવા શીદ ને આવી મુંદરી !'

તો કે 'એટલો છંપ જવાગિયો તે મુખનો છંપ કુઝામાં નાખ્યો.'

તો કે 'મારી બોલાવી તું અહીં આવી ને હવે પાછી કેમ કરીને ચાલી જાઉંશ ? આજ દેવતા જોહાત પ્રસન્ન છે. આ જા પદમણી ! તેર અંજ અંજમે તાજગી આ જાવગી. છંપન કા એક સુખનોકર સ્વપ્ન સમગ્ર હોર નાચ ઉઠેગા.'

તો કે 'મારે માથે બેરિયા જેવો પ્રીતમ ને તારી જેવા તો એની જમાતમાં મારસે' જોગીમાં. તું મસાણો રહેવાસી. મસાણાં મારા લેરખીને રહે ને મસાણનાં મારા સાથે તપાસે. મરવાસ. મરને માણો ને બદેર કરે. તારા વસીનયા પદમણી તો દેવ, બારલિયા.'

તો કે 'એક દી તારો પ્રીતમ આવ્યો ને

મારે માથે સો સો વાનાં કરી ગયો. એ કારણે
તો પદમણી, મેં તને સતી જગાડી છે ને અહીં
સુધી બોલાવી છે. આજે આપણે આનંદમંજળ
ચાલું ને તારો પ્રીતમ વગડે ને વનડે બટકો
રહેશે.’

તો કે ‘વનડે ને વગડેથી એના ઉઠાગા
કામરા તારી કાયા ફેરી ખારો, બાવલિયા.
તને આ લત કાણે લગાડી ! પદમણી પદમણી
એમ રેલી નથી પડી.’

તો કે ‘રેલી નોતી પડી તો અહીં ક્યાંથી
આવી !’

તો કે ‘જીવનભરમાં આટલી બૂલ ચઈ
અઈ ને એટલી મારી વિદ્યા અધૂરી. પણ બાવ-
લિયા ! મોડી મોડી યે હું જમી જીડી ને હવે
તો દોઢે મારગડે પાછી વળી જઈ છું. તારામાં
તેવડ દોષ તો અટકાવજો.’

પદમણીએ પાછું વાળી બેઠું નથી ને
સાંધી ચાલવા માંડ્યું છે.

બાવાને માથે ભેરિયોએ તે દિવસે બરા-
બરની વિતાડેલી ને તે દિવસથી બાવો બેઠું
વેર લેવા તકભે ને આજે પદમણી એના
ફુંકાળા પાસે આવીને જીભી રહી હતી. એની
બોલાવી પદમણી આવી તો ને બાવો રંગમાં
આવી ગયો હતો. પણ ત્યાં તો પદમણી ચાલી
નીસરી. ગુરુના હાથમાંથી રૂપની શેઠની સરી
જતી હતી અને ગુરુ એને એમ ને એમ તો
કેમ બરા રેશે ! પદમણીને મારજે મૂડી ભરીને બાકાળા
ઉઠાગા છે. પણ મુરખ ઉતાવળમાં ને ઉતા-
વળમાં એટલું બૂલી ગયો છે કે ફરતી આજુ
દીધી છે ને આજુ ઉપાંખીને બાકાળા બહાર
તે કેમ જશે ! [આવ

ઈશાનના હાથસમાઈ મુઠાલા નસીરુદીનને કાઢમે પૂછ્યું : ‘તમારી દરિયામાં સીધી મૂળ
કાણ છે ?’ મુઠાલાએ એના ઉત્તરમાં પોતાની એક કથા સંભળાવવા માંડી. ‘હું મારું મકાન
જનાવતો હતો ત્યારે તેને દરવાજો જનાવવા માટે મેં એક સુવારને બોલાવ્યો. દરવાજાની
લગાઈ-પટોળાઈ માથવતી હતી, પરંતુ સુવાર પોતાને જન્મ પેર જાણી આવ્યો હતો. એટલે
તેણે પોતાનો હાથ લખી કરીને પટોળાઈ માથી લીધી અને હાથને એવી જ રીતે લખી
રાખીને ધર વરડું ગયો, કારણકે એથી માથમાં ફરક આવે નહિ અને ધરમાં જઈને જન્મના
માથ સાથે હાથનું માથ મેળવી લેવાય. માર્ગમાં એક રૂપો આવ્યો. સુવાર ઠોકર ખાઈને
હવામાં પડી ગયો. થોડો એકઠા થઈ ગયો અને સુવારને કહ્યું : ‘હાથ વાળી દેવો એટલે
તમને બહાર કાઢીએ.’

સુવાર ઉતર આવ્યો : ‘તો તો માથ બોલુંવું થઈ જાય ને હાથ તો નહિ વાળું.
મારી ફાટી પકડીને બહાર કાઢી દોઢો છો.’ [ઈશાનકેડી

અંગેજ—સારી સી પાસે દોષ તો પેસા એની મેજે ચાલ્યા આવે.

અંગેરિશન—સાચ પેસા પાસે દોષ તો સી એની મેજે ચાલી આવે.

વડીલોની વાતો

સવાઈલાલ ઈ. પંડ્યા

[કથાપ્રસંગ ૨ લેા]

એવો અજાણો શા બપનો ?

આજ સાંજે તનસુખલાલ ફરીને પાછો આવ્યો. ત્યારે ડાહ નવી ગ્લાનિના બોળથી 'આપેલો બીજો જ માનવી યદ્યપ્ત' એવો હોય એમ ધરનાં લાગ્યું. ન બોલ્યો કે ન ચાલ્યો. આવતાવિંત તે ધમ દધને આરામપુરશીમાં જ પડ્યો. નહિ તો રાજ કેવો હસતો હસતો આવતો હોય ! એનું ધરમાં આવતું એ પથ એક ઉલ્લાસનો પ્રસંગ. આયમતી સાંજે નંતે બાળકો આપુતા પાછા ફરવાની રાહ ભેધ આરંભે જ જોઈ હોય. એને આવતો દેખે ૩ એમનાં પ્રકુલ નયનોમાંથી આનંદના કુવારા છૂટે એ બાળુ એક બાળકો વળગી પડે પહેલો હાથ ગૌરીને માથે ફેરે; પછી કનેવાને માથે. દીકરા ડાહવાર રેલની નિર્દોષ છાંઈ કરીને પૂછે : 'ભાઈ, રાજ ગૌરીને કેમ પહેલાં લાક કરે છે ?' તો આપણું મોઢું મરક મરક થાય અને બીજા જ પળે જવાબ મળે. 'ભાઈલો ન સમજે એવું હોય કાંઈ ! એનના સૌના વહાલ ઉપર પહેલો હક. આપણા ધરમાં થોડું રહેવાની ખરી ને એટલે.' ફરીથી દરરોજનું લાડતું વાક્ય સંભળાય : 'ગૌરી મોઢી બાળકો જ્ય કનેવા લાલકો' અને એનેના સાથ ઉપર રેલથી હાથ ફેરવીને પિતા ધરમાં લઈ જાય. વાળુ તો બાળકોએ વહેલું પતાવી લીધું હોય પરંતુ જાગૃતિમાં પૂર્ણાવસ્થામાં આવવા માટે દિવસે દાદાજી ઝડપનાં ફળ લાવ્યા હોય તેમાંથી પહેલો ભાગ અપાય ગૌરીને, બીજો અપાય કનેવાને. પછી બકીજાર બાળકો પિતા સાથે પોતાની યાજ્ઞાની વાતો કરે, દિવસંવારમાં સૌને થયેલા અનુભવની આપણે કરે અને તૈયાર કરી રાખેલી પધારીમાં સુધ જવા ઉપડી જાય. એ પહેલાં ડાહકે ડાહકે દિવસે ખાસ પ્રસન્નતા જતાવવા દાદા કે દાદી

વાતી કહે એ સાંભળતાં સાંભળતાં લીધી જાય. ધરનાં મોટાંઓનો વાળુ ફરવાનો વારો એ પછી આવે. આજે એ બધા કાર્યક્રમ ફરી ગયો. પિતા જ્યારે રાજપામાં નથી એમ સમજી એલાં બાળકો દાદાને કહીને પોતાની પધારીમાં સુધ ગયાં. તનસુખલાલ આરામપુરશીમાં કંઈ જોઈયા વચર પડ્યો હતો. એ દરમિયાન ધરકામનાં ચક્રો નિયમસર ચાલી રહ્યાં હતાં. થોડી વાર પુત્રને આરામ લેવા દીધા પછી તાપીજાએ પાસે આવીને ધીરથી પૂછ્યું : 'ભાઈ, હવે વાળુની તૈયારી કરશું ?'

કાયમ સાંજે વાર્તાલાપથી ધરને પ્રસન્નતાથી ભરી દેતા દીકરે આજે 'હા, કરો' એટલે દુઃખ જવાબ વાળ્યો.

પિતા અને પુત્રનો દરરોજ સાથે એકીને વાળુ ફરવાનો રિવાજ હતો. એમાં પથ જોડાઈને બધામાં અનુભવની આકૃતિ આપતી વખતે મૌન જળવી રાખવાના આદર્શો આચારમાં સહેજ સુધારો કરીને મનની પ્રસન્નતા વધારે એવી થોડીપણી વાતો ફરવાની પ્રથા રાખી હતી. પરંતુ આજ પુત્ર કંઈ ન બોલ્યો; ઉતાવળથી વાળુ કરી લઈ હાથમાં ધોઈ પોતાના ઔરકામાં ચાલ્યો ગયો. પોતાના નાના વર્તુળમાં સમધારણ સત્તિવાળા માથુસ તરીકે જાણીતા પિતા ભગવાનવાસે પથ આજ કંઈ વાત ન ઉપાડી. માનવીના ચિત્તવાનર કયાં કાયમ એક જ રહે જોઈ હોય છે ! ક્યારેક મધુર ફળવાળા મનોહર વૃક્ષ ઉપર હોય તો ક્યારેક હીન ફળ વાળા કંટકટક ઉપર પથ એનાં બેસણાં હોય.

પોતાના ઔરકામાં પડેલા પછી પથ રૂંદ કરતું એનો નિર્ણય ફતનસુખલાલથી યદ્યપ્ત નહિ. ટેમલ ઉપર જળજળાટ દીવો

બળતો હતો. પુસ્તકો અને માસિકો યથા નિયમ
 ગ્રહિતમાં હતાં. લીલાની ગૃહવ્યવસ્થા એવી
 સંતોષપ્રદ હતી કે એમાં પોતાનું સ્થાન સંભાળી
 સેતા સૌના મનને આપોઆપ જ તુષિ થઈ
 જાય. વાળુધી અંશતઃ ચાંતા થયેલું મન
 ઝારકાની મનોરમ સમવટથી વિશેષ ચાંતિ
 પામ્યું અને રાજની ટેવના બળથી એકાદને
 એ પુરથી ઉપર બેઠો. એકાદ પુસ્તકમાં, એકાદ
 માસિકમાં ઉપલક્ષ નજર નાખી લીધી. છતાં
 બેચેનીને માર્ગે જુલા પડી ગયેલા ચિત્તને
 સંતોષના બગીચાનો રસ્તો હજી નજરે પડતો
 નહોતો. તેમજ પાસેની પુરથી ઉપરથી જીડી
 એક ખૂણમાં પડેલી આરામપુરથી ઉપર એ
 બેઠો. ગોઠણ ઉપર કાણીમાં રાખી, કપાળને
 હથેળાઓમાં ટેકીને પોતે વિચારમગ્ન થયામાં
 ક્યાં સુધી બેઠો હશે એનું એને ખાન ન રહ્યું.
 ઉનાળાનો સમય હતો. દુનિયા મરમીથી તાત્પ્રાની
 ફરિયાદ કરતી થઈ ગઈ હતી. એને માયા પર
 શીતળતાનો અનુભવ થઈ રહ્યો હતો. એણે
 જોયે જોયું. ફસના ટોચા વાગી રહ્યા હતા.
 જોએલી લીલા એને પંખાથી પવન
 રહી હતી. પતિએ સામું જોયું એટલે
 એના મુખ ઉપર સંતોષનો પ્રકાશ હવાઈ રહ્યો.
 પંખો નીચે મૂકી એ બાલુના ઝોરકામાં ગઈ.
 પાછા ફરીને ખાંધામાં આવેલો થોડો મેલમી-
 નો રસ તેણે તનસુખલાલના મોઢા આગળ
 ધરી રહ્યું: 'આ પી જાઓ. ડેટલા કંટાળા
 મથા છો આને? સારું થયું કે ધરમાં આને
 વળી દાઢાએ 'મોસંબી આવેલાં હતાં.'

એણે કંઈ પણ નોંધ્યા વગર પાલો લઈને
 રસ પી લીધો. પીણા કરતાં પણ પત્નીએ
 દેખાડેલી મમતાથી એને વધારે ચાંતિ વળી.

'શ્રા માટે તને મારે માટે આટલી લાગણી
 ધાય છે?' એણે કમતા જતા ઉદ્ગમમાં
 આભાટતાં પૂછ્યું. અને પછી ઉમેર્યું: 'મારે
 આશ્રયે આવેલાં આ બાળકો રૂપાને લૂંટર
 રમવાનાં નથી. મારી સાથે જીવન જોડું છે

તે નારીના અસાધારણ કોઈ પુરાવાના નથી.'
 'ટાટે છાંચે તમારે રહ્યો ડેટસો બચ્ચાઓ
 સાથે. ખાઈ છું. રાત્રે એ ધડી નિરાંતે બેસી
 ટંકારી સાથે વાંતો કરું છું. એથી વધારે
 કંઈ કહી શકું છું? પણ પૂરી શકવાનો હતો?'

'તને આપણા બાગ્યની જીલૂપ કોઈ વાર
 નથી સાલતી? બીજાનાં મુખની છાંઈ કદાપિ
 નથી આવતી?'

'જેરા પણ નહિ, કપારે પણ નહિ.'

'પેટીનો એક લાગીદાર ન્યારે આટલો
 સંતોષી છે ત્યારે મારે મોટા નફા માટે વેલો
 ખાત કરવો નકામો છે.' એણે હસીને જીવવાની
 તેજશરી કરી.

સવાર પડી. કુટુંબીજનો સાથે આ પીને
 દિવસના કામમાં મગ્ન થવા તેજશરી કરે છે ત્યાં
 જોણુ આવ્યું.

જમવાનલાલ બોલી જીડ્યા; 'અરે, આ
 તો ધનસુખલાલની સુધા આવી! સુધા, તું
 અત્યારમાં ક્યાંથી?'

જમવાનલાલ સામે માત્ર હસીને સુધા
 બોલી: 'હશે તાપીમાં, મારાં દાંડીમાં સારું
 મોકલાવી છે. આક્રિકામાં લાઇએ મોટું ખાંડનું
 કારખાનું મળ્યું. કાલે સંજે તાર આવ્યો
 એટલે આને સંબંધીઓને ત્યાં સારું મોક-
 લાવી છે.'

'વાહ! એથી રૂ. ૨૫૦ લાવો સૌ
 શુકનમાં મળ્યું' મોં ફરીએ. લીલા, આ દીકરીને
 નારતો કરાવ્યા વગર જવા ન દઈશ.'

'ના, મારે હજી પહેલે ડેકાણે જવાનું છે.'
 સુધાએ કહ્યું.

'એમ તે કંઈ ચાલે! તને મોડું નહિ
 થરાવું.' એમ કહી લીલા એને જોડી ગઈ.

સંજે તનસુખલાલ પહેલાં જોવા જ મોજ-
 માં આવી ગયેલો દેખાયો. આનંદથી સાથે
 વાળુ કરી આવ્યું કુટુંબ વાર્તાલાપ કરતું બેઠું.

હું. એ વેળાએ ધીમે રહીને તનસુખલાલે
સાત કાઠી: 'જુવો, આ ધનસુખલાલ ને હું
નરાખરિયા. સાથે બહુતા. હું વર્ષમાં પહેલા
પાંચ નંબરથી નીચે ન આવું. એ ઠાણ દિવસ
ઉરલા પાંચથી ઉપર ન આવે. મારું કામ
વ્યવસ્થિત, અક્ષર મોતી જેવા, માસ્તરોનો
મારી ઉપર પૂરો સદ્માવ. ધનસુખલાલની
જાગતમાં એથી બહુ બિલકું.' ભૂતકાળના સ્મરણો
ઉબેળતા એણે બોલ્યું: 'ચાલુ રાખ્યું.' 'ધનસુ-
ખમાં પણ ગુણા હતા હો! એનાં અંગેમાં
સ્ફુર્તિ કેવી! રમતગમતમાં પહેલો ભોજાન.
માણસમાં મારું કરવો હોય તો એનું કામ
જતાં એનું શાળામાં જરાખર ન આવ્યું. બહુ-
તરે છોડીને એ બાગ્યો આક્રિષ્ટ. નિશાળમાં
ગુણકીન ગણાયેલો એ જાણે આંકના કારખા-
નાનો માલિક બન્યો છે. ઘેર ગણવા આવેલા
દાખલા મારી પાસે ગણાવવા એ કેટલી ય વાર
મારી આમળ કરગયો પછી હશે. પરંતુ જ્યારે
જીવનનો દાખલો ગણવાની વાત આવી ત્યારે
એનો દાખલો સાચો પડ્યો અને મારા દાખલાની
પછી રીત તો સાચી પછી ઉવટે જવાબ એટો
આવી ગયો. ત્યારનો આશા આપતો વિદ્યાર્થી હું
માંડ માંડ એક ખાનગી મિલક રૂકસતું' હેઠ-
માસ્તર-પદ પામી ચક્રો છું. લક્ષ્મીનાં હાથ
એસણાં મારે માટે ફલંબ થયાં છે.'

પુત્રને પોતાની લઘુતા મણાવતો સાંધી ન
ચકતાં તાપી બા બોલ્યાં: 'એમ કેમ કહે છે
બાઈ, તારે પણ શું નથી? લક્ષ્મી જેવી વદુથી
ઓરડો ઓરે છે. દેવનાં ચક્કર જેવા દીકરા-
દીકરીથી અગ્રણી દીરે છે. પૂર્વજેથી સવાઈ
તારી આગર છે.'

એમનું બાળક અત્યારે વધારે ન ચાલી
ચક્રુ કારકુદે બનવાનલાલે વચ્ચે એક પ્રસંગ-
ચિત વાત કહેવી શરૂ કરી.

'કહો, કહો દાદા, તમે હમણાથી વાત
નથી કાઢી હો.' બોલી બેઠે જાળકા એકચિત
યઈ ગયાં. લીલા પક્ષ મરહમ મૂકીને એક
ખાલુ આવીને બેસી ગઈ.

'બાઈ, મને દેવડ પંડિતે લોકક પંડિતને
કહેલી એક વાત યાદ આવે છે. એ આપણા-
પ્રાંતના. પોતાને લોકક પંડિત એ તામે એળ-
ખાવતા ચોવીશેક વરસના જુવાન હતા. અનેક
સંજોના પારંગત. દેશાટન માટે નીકળેલા. કાઈ
યોગ્ય જિજ્ઞાસુ પૂછે કે કેમ આ ઉંમરમાં જ આમે
ફરવાનું સ્વીકાર્યું છે? તો કહે કે 'આજ
સુધીની ઉંમર ભગવાનની ચબ્દમર્તિનાં દર્શન-
માં વિતાવી છે. હવે થોડો વખત વહી રહેલા
પાવનકર લોકજીવનમાં ભગવાનના મૂગરદર્પનાં
દર્શન કરવા છે. એ યાત્રા પૂર્ણ થશે એકાદ
વર્ષ પછી ત્યારે એક સ્થાને સ્થિર થઈને વ્યવ-
હારનો બોલો ઉઠાવી લઈશ.'

- દેવડ પંડિત હતા વૃદ્ધ. મલમારે બાલુના.
એ પણ શાસ્ત્રનો પાર પામેલા. વિદ્વાનોની
પરિપદ્ધતિ પહેાંચે ત્યાં એમની વાણી જોડો આદર
પામે. બુખાલોની સભામાં એમનાં પાદપદ્મ પૂજ્ય.
પરંતુ ઘરે પત્ની કહેશ. નહિ એને પંડિતના
વિદ્યા પરના પ્રેમની સમજ કે નહિ એનો
એમના જીવનનાં જીવ્યાં ખેડેમાં સદચાર.
પતિની વ્યવહારિક સમજડો સાચવવા પૂરતી
ઠાળજી એ નહિ જેતી. ગૃહસ્થજીવનમાં વિશેષ
સુખનો ભાગ્યશેષ ન જણાતાં ચરીરે જ્યારે
જર્જરિત થવા લાગ્યું ત્યારે બાંધના બરજી-
પોષણની જોડાણ કરી આપીને અંતિમ ઔષધ
ગળાજીવું પાણી અને અંતિમ વંદ નારાજીવું
ચરણ શોધવાની પ્રજ્ઞાથી પંડિતજીનીકળી પડ્યા.

સાંજનો સમય હતો. મંદિર પ્રસિદ્ધ હતું.
શુભદિન હોવાથી દર્શનાર્થીઓનો મસારો વધારે
હતો. મંદિરને ઓટલે બેઠા બેઠા અને પંડિતો
શાસ્ત્ર-વાર્તા કરતા હતા. એવામાં રતોનાં
આમુખલોથી જળદળી જડતો એક ધનિક
ભગવાન જૂતપતિને વંદન કરીને નીકળ્યો.
તેણે ચિરપરિચિત માફક દેવડ પંડિત તરફ
હસીને નમસ્કાર કર્યા અને પોતાના મુદ્દવાન
રથમાં બંધને બેઠો.

લોકક પંડિતે દેવડ પંડિતને પૂછ્યું,
'પંડિતજી, આપને ક્યારે ય નથી અસંતોષ

સંતાપવો કે શ્રમભર્યાં આટલાં વર્ષો વિતાવ્યાં એથી શરરવતીની કૃપાના ફળનો રસ તો મળ્યો પણ લક્ષ્મીની કૃપાનાં ફળથી તો અરેરે વંચિત જ રહ્યાં !

‘એ ધનિકે અને મેં એક ગુરુના ચરણો પાસે બેસી ઘોઠાં વરસો વિદ્યા લીધી છે એટલે એનાં સુખદુઃખો હું જાણું છું. એ એની રીતે સુખી છે, હું મારી રીતે સુખી છું એવી દૃઢ બાવનાથી મેં મારા ચિત્તનું સમાધાન મેળવ્યું છે. વળી આ બાબતમાં મારા અનુભવમાં આવેલી એક સાદી વાત તમે સાંભળો.’

‘ભૂવે બચ્ચાઓ, હવે તમને વધારે ગમે એવી વાત શરૂ થાય છે.’ હાલજીએ એક પણ શ્વાસ ખાઈ બાળકોનું બ્હાન કોણું.

દેવડ પંડિત બોલ્યા : ‘અમારે દેશ મલ-ખારમાં નાળિયેરીનાં બુઠનાં બુઠે. એક નાની સરખી મનોદર તળાવડી હતી એને તીરે જલ્દે આકાશને આડું હોય એવું જિયું અને ફોળાથી ભરાઈ બેઠું. નાળિયેરનું વૃક્ષ હતું. એ સુંદર તળાવના કાંઠાને વધારે સુંદર બનાવતી એક નાનકડી ફાળા બગલી ત્યાં રહે, જલ્દે ફાળાથી કારી કાઢી હોય એવી ઊજળા ચોળે એની કોઠ અને પાંખો ! મને એ પક્ષી મખી ગયેલું. સવારસાંજ એને જગમાં બ્હાનમાં બેસેલું જોયા કરું. યું મુગ્ધ થયો કાઈ દે એની રમણીયતાથી કે એના લાવણને મેં જોયાર સ્થોત્રનાં મોતીએ વધાવ્યું. એ પક્ષીનું

ગુજરાન તો માલે તળાવમાંથી પણ એની નજર સવારસાંજ ખેંચાય કરે જોએ લટકતાં મળનાં નાળિયેર તરફ દૈનને કરવું અને એકવાર એક વિશાળ કાપાવાળું પક્ષી ત્યાં બેઠી આલ્યું. ગજબૂત એની પાંખો, વજ્ર જેવી એની ચાંચ. નાળિયેરી ઉપર બેઠું ત્યાં તો વૃક્ષનું યઃ પણ જલ્દે બારથી હાલી ઊઠ્યું. જાણકારો બોલી ઊઠ્યા, ‘અલ્યા કોઠ પક્ષી આલ્યું,’ કોઠ પક્ષી આલ્યું.’ યું બન્યું પંડિતજી, પછી તમને કહું તો ! એણે તો ગજ કરતી મોઠા ત્રોષા જેવાં

નાળિયેર પર ચાંચ લીટી અને ત્રીભામાં જોમ છરી જમ એમ અમ્ય અંદર પેસી મઈ બાપાં ! એ તો જમૂત જેવું મીઠું પાણી પીવા માંડ્યું, ચસ ચસ મગધી તો હેઠે જીબી જીબી એક નજરે જોઈ જ રહી છે, એની ચાંચ આશર્યાં જપડી મઈ છે. એમાં બાગ્યને કરવું તે પાણું એક દીપું, યું એનો સ્વાદ લાગ્યો હતો ? બગલી તો ઘેલી મઈ મઈ. કોઠ પક્ષી તો તૂમ મઈને બેઠી મધું પણ બગલીની પાંખો ફૂકફૂક થાય. એકવાર, એ વાર એમ કરતાં નાળિયેર મુધી પહોંચે રહી. ઉપર જઈને મારી ચાંચ એ પ્રકારે નાળિયેર વૂટે ! સલસોઈ રહી તે પાંખો થાય ફક, ફક, ફક.

બીજે દિવસે નાળિયેર ઉતારનારા આવ્યા જોએ જોઈને હસ્યા ‘યું બગલી લટકત રહી !’ ઉપર જઈને કાંઠી ને નાખી હેડી. આપુ બગવાન તે વળી જીવતી રહી. બાઈ, સંસારમાં તો બધી સમર્થિ મોગવનારની વાટ જોઈને જીબી છે પણ આપણી ચાંચના મળ પ્રમાણે બાપણથી જોર થાય. બગલીને ફાળું નાજી બાન મળ્યું તું. કાંઠાને અને તે ફળનું કાચું તોડી નાખી ચાંચેના રસ ચાખે એટલું ચાંચનું જોર મળ્યું તું. એમાં પોતાને મળેલી માગતને હરખ રાખ્યો સારાં ન મળેલાનો ધોળો રાખ્યો નહિ સારો.’

‘પંડિતજી, આજ તો ખૂબ કરી દો !’ કહી લોકો પંડિત હસી મજા અને સાંજની આરતિ માટે બંને જોડ્યા.

‘સ્થો હવે સર્થ જાઓ બધાં,’ કહી ભગવાનલાલે વાત પૂરી કરી.

‘ઘેવી સમજવા જેવી વાત !’ લીલા બોલી. વાતના અંત કાળ વખતે બંને બાળકો ઊંમમાં દળી પક્ષી હતાં તેમને તેમની પધારીમાં લીધાં.

કંઈ બોલ્યા સિવાય પ્રસન્ન મુખે તન-સખલાલ ચોતાના ઝોરમાં બોલે. સર્થ જતાં પહેલાં ધનસુખલાલને તેના અલ્લેસાગ્ય માટે અભિનંદનના પત્ર તેણે લખી નાખ્યો હતો.

દેવા પટેલની એક દિવસ વારીઓ હતી. ખાનદાન યોરડું હતું. જે સાંતીની જમીન હતી અને નાતજાતમાં સારી આખર હતી. પણ એ તો કહ્યું છે ને કે ઝાઝા ઊરામાં ને ઝાઝા દોરમાં માણસને વહેલો જૂખ ભેળો કરે. પટેલને ઘેર જળ ઉપરવટનો વરતાર થયો ને પટેલ જૂખભેળો થયો.

પટેલ જૂખભેળો થયો ને એણે દોષ દીધો એના કરમને પણ એમાં પટેલના કરમ કરતાં મોરલીધર શેઠની કલમનો ઝાંઝો દોષ હતો. ને એ વાત તો એક મોરલીધર શેઠ જ જાણે. પણ મોરલીધર શેઠ તો સાબર-પેટા. એનું તળિયું કાઢને હાથ નો આવે ને શેઠની રખાવટ એવી કે બલબલો એમાં ગોથા ખાઈ જાય. ગમે તે આજણે આવે ને, કાયળો પાપમાં વગર શેઠ એને ભેસવા જ નો છે. મોદાગળ બે બીલિયું મૂકી છે. શેઠની સ્ત્રી સોપારી વાતરવા માટે ને ખાઈ તો છતાંની મોદાગળ એટલી કે શેઠ એર પાપ તો જ માણસ હોશે હોશે પી જાય. બાટલાં વાનાં શેઠ વાપરે ને એના ચોપડાનાં ઘેળા ઉપર કળાં લખાવે જાય. શેઠને એના બધા ધરાકની સાથે ધરવટ જેવું-ધરનાં નાનાં-મોટાં બધાંયને નામ દઈ દઈને બોલાવે. એ તો ધરાકનાં ધરનાંને યોગળે ને એનાં સર્ગ-વહાલને જ યોગળે દીકરી ક્યાં વરાવી છે, દીકરાની વડુવાડુ ક્યાં ગામની છે, બધાની શેઠને રજેરજ ખમર, કલમને કાઠનું ઓસાણચુક થઈ ગયું તો શેઠ પૂછી પૂછીને મોંપાટ તાણ કરી દે. શેઠની આ ધરવટ શેઠના ચોપડામાં કલેને પગલે નજરે પડે. ‘સાથુકાંડું હાથ પગીસ તમારી દીકરી ચોધીના દેર રતનાને અપાણું’ તો. દીકરિયું એક તમાગ સાળા વિહલની દીકરી પોતી સાડુ લી શેર પંદર ને ખાંડ મણુ અરધો બગસિયેળી ફૂદો પટેલ આવ્યા તેવે

ટાણે. ‘શેઠને ચોપડો આમ આગળ ચાલ્યો જાય. પટેલ નામું સમજવા આવે ત્યારે શેઠને નવરાસ ને હોષ ને માંડ ત્રણ ચાર વરસે શેઠને નવરાસ મળે ત્યારે પટેલ લીધેલું’ બધું જૂલી ગયો હોષ. પણ શેઠના ચોપડામાં ખાસી મજાની લીમત હોષ, લીમતે લીમત મળતી આવતી હોષ ને પટેલથી એની ના કમ કહેવાય કે ને એમ મોરલીધર શેઠના ચોપડામાં દેવો પટેલ બારે થતો ગયો ને છેવટે તો એવો દટાઈ ગયો કે નીકળવા બારી ન રહી. મોરલી-ધર શેઠની મલલાગમાં દેવો પટેલ હુપ થઈ ગયો ને એ વાતની પટેલને ખબર નો રહી. એણે દોષ કાઢ્યો ત્યારે એના કરમનો.

દેવા પટેલની બાળતી વાર બાપી ને બાબાનો કાંઈ જેવું ન રહ્યો. ધરમાં જે હતું એ બધું પમ કરી ગયું ને બહાર ચાર ગણે કદારે જ એને કાંઈ દાણા દેવા તૈયાર ન હતું. મોરલીધર શેઠે પટેલનાં સારા સાડુ ધીરધાર બધે કરી. જળ ઉપરવટનું કરજ થઈ ગયું છે તે પછી કાર્યા ખાડું થઈ જાય તો ક્યાં જમા રહેવાનો આદેશ ન રહે. એમ શેઠે મહેર-ખાની કરી દેવા પટેલને વધુપડતાં કરજનાં બોનામાંથી ખચાવી લીધા અને ઉપર જતાં સથવારો દીધો કે ‘પટેલ, હુકમનામું કરી સાચું છે એમાં ખીલું ત્રીજું કાંઈ મજરો મા. તમારા ઉપર એ હુકમનામાંની જાનમણી તો હોષ સમજ્યા. તમે તો ધરના માણસ નેવા. વખત આવે ત્યારે, ભરી દેનો. તમારી પાસેનું લેણું ક્યાં ખાડું થવાનું છે ?’

વાણિયાને ખબર હતી કે એવો વખત કાંઈ આવવાનો નથી ને એ હુકમનામું કાંઈ ભરપાયા થવાનું નથી. ને જખી કરીને જ શું કાંઈ કાઢવાનો હતો ? બધું લૂંટ સસડીને બર જેવું કરી દીધું હતું. નસીબ સંભોગે જમીન-

ખોરાક આવે હતાં હતાં. એના ઉપર જાનમણી થઈ ચકતી ન હતી, નહિતર દેવો પટેલ કે દલાલનો ખલાસ થઈ ગયો હોત.

પણ સાવ ખલાસ નહોતો થયો તો હવે એ દિવસ દેખવાને ઝાઝી વાર ન હતી. વરસ સાવ ફરી બેઠું. ફરમાર એનો ભાગ લઈ ગયો ને ને ચોકુંઝામું વધું એમાં માંડ માંડ બે મહિના નીકળ્યા. ત્રીજે મહિને તાવડી પહેરો લઈ ગઈ. ખાનદાન ખોરાકથી કાંઈ દાડીદપાડી યાવ નહિ ને ધર્માદાનો ફાણો ખલાસ નહિ. દેવો પટેલની મુસીગતનો પાર ન રહ્યો.

પટેલના એક દીકરાનું સમપણ ગામના ખીમો પટેલની દીકરી વેર ફરી રાખેલું. ધોડિયાનાં વેવિયાળ ને તે દિવસે દેવો પટેલની સ્થિતિ સારી તે એને ઘેર તો માઠાં ઉપર માઠાં આવે. એમાં આ બોલ બોલાઈ ગયેલા. પણ પછી તો દેવો દેવોમાં ફૂલ થઈ ગયો ને ખીમોનું નસીબ ચઢિયાતું તે માતાના ધરમાં અમરે બસાઈ. ખીમો ધારે તો દેવાને મરદ ફરી કહે પણ મૂળ દેવાના જ મનમાં એમ કે ચાઈને વેવાઈની પાસે કુંવારે માંડવે શીદને દળવા । વું ! ધરમાં બસે ને અગિયારસ યાત્રી દોષ મણ ખીમો પટેલની દેખતાં તો દેવો પટેલ મૂંઝે દાઘ નાખીને જોરથી બોખારો મારે. પણ દેહનાં ફરજણ કાંઈ લાંબાં રહે નહિ ને ખીમો અંદરની નધી નાંચે. પણ માળો કાઢ્યો ખરો ને તે બહારથી બોલીને તો બગાડે ને એના મનમાં એમ કે હાલવા લો, વાજાંઆજાં આકુંડું માંડવે આવશે.

ને એક દિવસ ઊંઘાં જાય વિનાનાં રવાં એટલે દેવો પટેલની પટલાણીએ પરાણો લીધા ને દેવાને કીધું, 'એમાં ક્યાં હલકાં થઈ જવાનાં હતાં ? એના ધર્મમાં છે ને આમણે માગીએ છીએ ને ! એનો જમાઈ મૂખ્યે દૂમળો થઈ જશે ને એલી છોડી ખાઈપીને લકા નેદી યારો. પછી કોઈકની વાત નહિ યાવ ને ?'

ને દેવો ગયો એવો પાછો આવ્યો ને પટલાણીને કીધું : 'લે હવે કાંદ અવાદ. આ તો એક કરતાં બે લઈ.'

પટલાણીએ પૂછ્યું : 'શું જવાબ દીધો ?' 'કુંવારે આવે ત્યારે મોઢામોઢ સાંભળતે ને.'

ને સવારે ખીમો પટેલ દેવાને ઘેર આવી એસરીમાં બેઠો. 'પટેલ ! ગામમાં લગનનાં બોલો છે. મારે મ દીકરીનાં લગન કરી નાખવાં છે, તમે તૈયારીમાં રહેજો.'

દેવાએ ખીમાને તો જવાબ ન દીધો, પણ ઉંબરામાં બેઠેલી એની બાબડીને કહ્યું, 'લે હવે કે જવાબ.'

પટલાણી કહે : 'એણે તો વિવાં કપાથી યારો, ખીમો પટેલ ! વરસ તો સાવ ફરી બેઠું છે.'

'પણ મારે વિવાં ક્યાં વિવા છટ્ટો નથી. ગામમાં નાની છ મહિનાની છોડી જે પરણે ને મારી કાઢી કાંઈ બેઠી રહેશે ? સાત વરસની તો થઈ ગઈ.'

'પણ અમારી એટલી સંપત્તિ હોવી જોઈએ ને ? તમે કાળો એમ અમારે તો અમને ને કાંતને વેર થઈ મરું છે !' દેવો બોલ્યો.

'વેર યાવ નહિ મારા દુરમનને.' પટલાણી તાકડી કાઢ્યાં. પટેલ કીડીને મોળું એસાણ બોલે એ એનાથી કેમ સાંભળ્યું જાય ? 'વેરજેર કાંઈ નથી. આ તો આજ્ઞાલની મોંધારત ને વળી ચીજ-વસત પૂરી પાછરી તો મળે, એટલે એમ કે વરસ એ વરસ જાણવી જોઈએ.'

ખીમો કહે : 'મારે કાંઈ ખીલું ત્રીલું રહેવું કારવતું નથી. મારે આ મહા મહિને લગન કરવાં છે એ સાચી વાત છે. તમથી તો થઈ ચકે તેમ હોય તો હું ખીજે ગોતી વળું.'

દેવો કહે : 'અમે ગામમાં બેઠા છીએ ને તમથી ખીલું કેમણું કેમ ગોતાય !'

‘તો તમે લગનની હા પાડી છો.’

‘લગન તો જોણ કરીએ એટલી યુગ્મજ નથી.’

‘વળી પાછી યુગ્મજની વાતે કરી ?’
પટલાણી તાડીક્યા.

‘આપણે તો જોવું હોય એવું ક્ષી નાખવું.’
દેવાએ કહ્યું.

‘તો પછી હું મારે ખીન્ને તપાસ કરું ને ?’
ખીમો જોભો થયો.

‘તમારાથી એમ સંવેલી ખીન્ને નહિ દઈ
સકાય, પટેલ.’ દેવો તાડીક્યો.

‘એ તો હવે જોયું જશે.’

‘ને હું એ જોઈ લઈશ.’

હો વાતની વાતમાં એમ વઢાલા સગા
મટી દુરમન બન્યા. ખીમોએ અમરાપરના
પટેલના દીકરા વેરે દીકરીનું સગપણ કરી
નાખ્યું ને લગન પણ લીધાં.

દેવો પટેલ હાથમાં લાકડી લઇને પહોંચ્યો
દરબાર પાસે. દરબારનો ત્રણ મામનો ગરાસ.
પણ દરબારની રહેણીકેણી બધી મોટા ચહેન-
લાક જોવી. કામદાર એવો હોશિયાર કે દરબાર-
ની મોટરે કાષ્ટ દિવસ અટકી તો પડે ને એમાં
કામદાર પોતાનું ચે સાજું કરે. પણ દરબારને
એ વાતનો રોષ નહિ. એને તો એમ કે
આપણું બારાતી વખતુંપટ્ટું કાલેને એમ ખાતો.

દેવાની વાત સાંજળી દરબાર કહે: ‘એલા
ખીમા પટેલનું એટલું જાણું જોર ? મારા
રાત્રીમાં રહેવું છે ને મારી ઉપરવટ થઈને રહેવું
છે ? જોઈ હું મારા હુકમ વિના ખીન્ને ઉઠાડી
કેમ પરણાવે છે ? એલા દેવલા ઝટ મોટર લાવ્ય.
તારે મામ આવીને તારો છોડ કરી દઈ.’

દેવો કામદાર સાથે મળી ગયેલો ને કામ-
દારને ખીમા જોવું ખાજ મળ્યું, એટલે કામ-
દારે જ મોટરની સગવડતા કરી. દેવાને મામ
જોપિયો મોઢલી દીધો ને કહેવાઈ કે ‘દરબાર
સાહેબની સવારી પધારે છે તે સાંતીકા દીક
દસ દસ રૂપિયાનો નજારાણો તૈયાર રાખજો ને
પચાસ માણસની રસોઈ તૈયાર કરાવજો.’

કામદારનો આ મોટામાં મોટો કિમિયો.
નજારે ધેસા ખૂટે ત્યારે ત્રણ ગામદીનો દરબાર
વારાફરેતો એકેક મામડે મુકામ કરે ને એડતો
પાસેથી નજારાણો વસલ થયે. એમાં મ કદીક
ને તૂટ પડે તો દરબારના કુંવર-કુંવરીના
લગનની કઠોતરીઓ છપાય. સાંતીકા દીક
ચાલેલો ઉપરાવાય ને એ લગનમાં તો કાંક ન
મક વિધન આવી પડે. તે લગન તો મામ નહિ,
પણ લગનનો ચાલેલો તો વસ્તીએ આપવો પડે.
આમ દરબારની રિવાસત નાની પણ એવું ઉપ-
રાણું મોટું ને વરસ દહાડે ખેડૂતને એક સાંતીકે
વોધોટી વળેલામ ઉપરાંત કાંઈ નહિ તો મ પચા-
સેક રૂપિયા નજારાણા-ચાલેલાના આપવા પડે.

મોટરને હાલતી કેટલી વાર ? આણી કોર
ખીમા પટેલને ધરે લગનની તમામર તૈયારીઓ
મુકરદી હતી. અમરાપરની જન આવી પાદર છૂટી
હતી ને બીજીકારથી દરબાર સાહેબ આવી અમા.

ખીમા પટેલને તેડું બાળ્યું. ખીમો ક્યાં
ગાંભીરો જાય એમ હતો ? તેડું બાળ્યું એવો
જિપજો ઉતારે. દરબાર તાડીકીને કહ્યું: ‘કેમ
એલા ખીમા ! તારી ફાટ મક વધી મક છે ?’

ખીમો કહે: ‘દરબાર સાહેબ ! જરા
ચિન્તાર કરીને વેણ કાઢજો, આડીઅવળી વાત
કરી તો...’

‘તું મને કસવવા નીકળ્યો છે ? ખજર
છે જાંધું કે કુંડી દઈશ.’ દરબાર ગરમ થઈ ગયા.

અરમી વધી મક એટલે કામદાર વચ્ચે
પડ્યા: ‘જાણુ ! આપણે કામ સાથે કામ.
ખીમા પટેલને પૂછે ને કે દેવા પટેલના દીકરા
વેરનું વેરિલાખે તોડીને દીકરીને ખીન્ને શીલે
પરણાવે છે ?’

‘હા, ખીમા, એલા જવાબ દે.’ દરબારે
કહ્યું.

‘એ લો મારી મરજીની વાત છે, જાણુ.’

‘મરજી જરજ કામ તો આવે સમજ્યો.
અમારા મામમાં પછી લમાલ મામ. મંજીયું
જાણે ને-ખીજું મું મું મામ કામદાર ?’

‘જાણુ ! ખીજું મળું મળું મામ.’

‘હાં, એવું ધધિલ મારા ગામમાં નો જુએ.’

‘પણ હવે કંઈ પાદર આવેલો વરરાજા પોખાણા વગર પાછો નહિ જાય.’ ખીમાએ કહ્યું.

‘તો પછી-તો પછી કામદાર થું કરશું?’

‘થું થાય બાપુ, ખીમા પટેલનો દંદ કરો.’

‘ખીમા! તારો દંદ કરશું?’

‘ખીમો કહે બાપુ! કારે કાગળે આકડો બરી થો.’

ખીમા પટેલની આઠ જોઈ કામદારને ચાનક ચક્રપું ને એણે તરત જ બાપુ સામે કાગળ ધરી દીધા.

બાપુએ કાગળ ઉપર ઠરાવ કર્યો. ‘ખીમા પટેલનો એક હજાર ને એક રૂપિયા દંદ ને આજતું અમારું ખરચ એને માથે.’

કામદારે ઠરાવ વાંચી સંભળાવ્યો, ‘ખીમા પટેલ! દંદ બરી થો. પછી તમતમારે ફાવે તેમ કરો.’

‘આ હો! એક હજાર રૂપરડીની વાત છે ને!’ ખીમો બેસ્યો.

બાપુએ ખીમાનો દંદ કર્યો ને ખીમો દંડની રકમ સેવા જીપજો નચાડો દેવો તો એક કારે બેઠો બેઠો આ બધું નાટક જોઈ રહ્યો હતો. એને તો કાંઈ કાંઈ પૂજી ન હતું ને એ બચાકની બોલવાની તેવડ ન હતી.

ખીમો સીધો જીપજો ગામને પાદર પાદર જનનાં ગાંઠાં છૂટેલાં ને પટલાણીએ લલક મલક ગીતો ગાતી’તી. એમાં અમરાપરના પટેલને ખીમાએ એક કાર લીધો; ‘બોલો પટેલ! દીકરો પરજીવવો છે કે જન પાછી લઈ જવી છે?’

સંભળીને અમરાપરનો પટેલ તો ગરમ થઈ ગયો. ‘ખીમા પટેલ! હું દીકરો પરજીવવા આત્મી છું, કંઈ અહીં સુધીની માનતા નો’તી માની.’

ખીમો કહે, ‘તો દંડના એક હજાર ને એક રૂપિયા બરી આપો ને દરનારતું બાજતું

ખરચ ચૂકવવા આપા.

એણે માંડીને બધી વાત અમરાપરના પટેલને કહી.

પટેલ કહે, ‘આ હો એટલી જ વાત છે ને.’

એણે કારી કસક કરતી નોટો ગણી આપી ને કહ્યું, ‘થો હવે જટ સામેયાની તૈયારી કરો.’

‘કમચું જ આવ્યું સમજો ને.’

ખીમો-દંડની રકમ લઈને આવ્યો તે પહેલાં કામદારે બાપુને વાત કરી, ‘બાપુ! આપણે દંદ તો કરી નાખ્યો પણ આપણને દંદ કરવાનો અધિકાર નથી. ઉપર સરકારમાં અરજ થાય તો જવાબ દેવો બારે થાયો.’

‘તો કામદાર! છ વાત પહેલેથી કેમ તો કીધી? હવે મારું બોલ્યું ફર નહિ. એનો કંઈ તોડ ઉતારો.’

કામદાર કહે, ‘એ રૂપિયા દેવા પટેલનું મન મનાવવાના.’

‘છ બધા રૂપિયા દેવલાને આપી દેવા!’

‘ચોથ આપણી ને ત્રણ ભાગ એના.’

‘ત’યે હાથ, એમ કરો.’

ખીમો દંડની રકમ લઈને આવ્યો ત્યારે દરનારે નવો ઠરાવ કરી રાખ્યો હતો. દેવા પટેલને બોલાવીને કહે, ‘થો’ પટેલ, આ રૂપિયા ગણી થો-તમારું મન મનાવવાના.’

દેવા કહે: ‘પણ બાપુ મારા દીકરાનું વેવિશાળ...’

‘અરે એમથી તમારા દીકરાને એક ને ઠેકાણે બે વડુ પરજીવાયો.’ ખીમાએ આખ-મિચકારો કર્યો.

થો વાતની વાત પૂરી થઈ. સડુ સડુને ઠેકાણે ગયા ને ત્રીજો દિવસે ગામમાં વાત થઈ કે માળો ખીમો પહેલેથી બારે. માળાએ બારી તોડ ઉતાર્યો. બચાડો દેવા દાણા બેગો તો થયો! અને બે વેવાઈએ રાતોરાત સુધી જઈને આ તોડ ઉતાર્યો તો એની તો કાને ખબર હોય!

ચિતાનો અંગારો

ચંદ્રભાઈ ભટ્ટ

ને પત્નની પડોશમાં એક સહેર. નામ નોલા. નોલાના વતનીઓ નોલાને બચાવવા મણી વાર લેડેલા. હેનીબાણનાં લશ્કર એની પધ્ધરની જીવાસોને ફેટલી ચે વાર બધાએમાં અને એના પાદરના પધ્ધરો કંઈ ફેટલાં ચે રમખાણોથી રાતા થયેલા. એકવાર તો આખું સહેર ગાયલોએ ઉઠાવી મારેલું.

એવી બધી ઇતિહાસની વાતો કરતું એ સહેર સાથ ત્રણસો વરસ પહેલાં ખડેરના દરવા જેવું બેલું હતું. એ ખડેર નેવા સહેર પાસે જોડેલો બળતો વિશુવિવસ પહોં રાતના લખંદર એળા પાડતો.

એક રાતે એ સહેરના એક ઘરમાં એક પંદર વરસના છોકરા સાથે એની જુવાન મા વાત કરતી હતી.

‘લશ્કરમાં ન લોકતો. તારા બાપા...’ બાપી આજળ ન બોલાયું. એની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં.

‘રહ નહિ, બોલ, શું કહે છે? મારા બાપા લાકાઈમાં મરી ગયા. હું લશ્કરમાં લોકાઈ, તો હું પણ મરી જાઉં એમ જ ને!’ છોકરા બાપા આંસુ લૂછતો પૂછવા લાગ્યો.

‘ના, એમ નહીં. લાકાઈ બહુ ખરાબ ચીજ છે, એક છોકર, રાત્રી કે યોગ્ય અમીર પોતપોતાના સ્વાર્થ સાધવા ગિચારા નિર્દોષ માણસોને કપાવી મારે છે. ઇસુવું કંઈ કાઈએ માન્યું નથી, કાઈ માનવાનું પણ નથી. પણ તું એમાં ન લોકતો, એ મોટા શોકા ખૂબ પાતકી છે. તું સાધુ થને હો જુનો!’ કહેતાં કહેતાં બા જુનોના માથા પર હાથ ફેરવી રહી. જુનો કંઈ બોલ્યા વિના ભેઈ રહ્યો.

પછી એ ડોમીનીકન સંઘમાં દાખલ થયો હતો. એણે સાધુએને પાળવાના નિયમો લીધા હતા, એ સાધુના ક્રમમાં સતજ થયો હતો.

એણે કોસતું નિશાન ધારણ કર્યું હતું. એ જુવાન સાધુ બાઈજલને રાજ વચિતો હતો.

એક દિવસે એ જુવાન સાધુએ બાઈજલને દૂર મૂક્યું. એને બાઈજલની વાતો મોટી મોટી ગપ લાગી. એને બાઈજલની આઠાઓમાં યંત્ર આવી, એને સ્વીકારાયેલાં સત્યો જૂઠાણાં દેખાયાં. એની જુદિતો વેગ ધમની આરપાર નીકળી ગયો.

મહાના એક ખૂણમાં માથે હાથ ઈઈ એ વહ સાધુ બેઠો હતો. એની ચામડી કરચળી-જોવાળી હતી. આખું શરીર લચી પડ્યું હતું. એના હાથપગ મડીએ મડીએ કંપતા હતા. એને માથે ધોળા વાળ હતા. એને ધોળા હાડી હતી.

સાધુ થવા પછી પહેલવહેલો એ માથે હાથ ઈઈ બેઠો હતો. બાળે એ બારે શોકમાં હતો. એને રાત્રું હતું પણ એની મુઠાઈ મચેલી આંખોમાં પાણી નહોતો. એણે એક ઘણો નિસાસો નાખ્યો ને બોલવા માંડ્યું:

‘એની આંખનું તેજ હવે કાઈ સદન કરવાનું નથી. એની જુદિતી ધાર બધને વાજે છે. એનું મગજ એને ભેખમમાં નાખ્યો. એ માને એવો પણ નથી. એ સૈનિક કાં ન થયો!’ બોલતાં બોલતાં એ જુદને ઘાસ ચડ્યો. પાછળથી કાઈનાં પગલાં સંભળાયાં. જુવાન આગ્યો.

‘બાપુ! કેમ બહો બેઠો છો? કંડીમાં!’ એ બોલ્યો.

સાધુ ભેઈ રહ્યો. એ જુવાન એને ફેરવો વહાયો હતો. એને જુવાનને કપડો દેવો હતો પણ એ કંઈ બોલી શક્યો નહીં. આટલી ઉંમર અને સાધુ થવા પછી એને જુનો આટલો વહાયો કેમ લાગતો હશે તે એને સમજાયું નહિ.

‘બેસ,’ વહે કંઈ. જુવાન લોકાઈ બેઠો.

જીવાનને માથે દાઢ ફેરવતાં બાધુએ બોલવા માંધ્યું: 'દીકરા !' વિતરામ બનેલા જુદની કંઠમાંથી પ્રેમનો અવાજ શું છ રહ્યો. જુદ આગળ બોલી ચક્રો નહિ.

'બાપુ, કેમ આવ કરો છો ?' જીવાને મળું ખંખારી પૂછ્યું.

'તું બધમાં છે.' જુદે વાત કરી.

'એ વાત નવી નથી. હવેલા પંદર દિવસથી તમે એ જ વાત કરો છો.' જીવાન બોલ્યો.

'અને તોપણ તું મારું ક્યાં સાંભળે છે ?'

'પણ એકની એક વાત કેટલાક દી સાંભળવી ગમે !' જીવાન હસ્યો.

'તું હસતો નહો. મારા ધરમ હવેમાં તારો હસવાનો અવાજ ખા કરે છે. તું મારું માન.'

'શું મારું ?'

'તારા મનમાંથી બધી ચક્રો કાઢી નાખ. બાઈમલમાં લખ્યું છે, તે માન. બાઈ-બલથી વધારે કાલો ચવાનું રહેવા દે. જુનો, બેટા, તારા વિચારો તારા દુશ્મન બન્યા છે. હું મહાધીસ પાસેથી સીધો આવુ છું. તું ના-સ્તિક પુરવાર થયો છે. સાધુ જેનામના ગુરસાનો પાર રહ્યો નથી. તારો ન્યાય ન ચાર, ત્યાં સુધી તને અહીંથી બહાર ન નીકળવા દેવો એવો મહાધીસનો હુકમ થયો છે. કાલે સવારે તને પકડવામાં આવશે.' જુદનો શ્વાસ બરાઈ આવ્યો. 'અચવાનો ઠોઈ ઉપાસ નથી. એ લોક તને .....' એ આગળ ન બોલી ચક્રો. જુદની આંખો પલળી. કંઠ રૂધાવ્યો. એ જુનો તરફ નેહ રહ્યો.

જીવાનની આંખો ચમક્યા. પંચટટાર ચલા અભિમાનમાં માથું પાછું નંખાયું ને છાતી ફૂલી. નીરતાના પદ્મા પાડતો એનો અવાજ સીધો ને રપટ આવ્યો: 'મારે માટે કદી કરશો નહો. કારણકે હું મારે માટે કરતો નથી.'

'જુનો ! તું આવડો નીર શું કામ થયો !

જેનામાંથી પવિત્ર બીક જતી રહે છે, તેના પર સેતાને વિશ્વ પામે છે.'

'બાપુ, એવી વાત ન કરશો. બીક કે અવ કદી પણ પવિત્ર હોઈ જ ન શકે.'

'એવું ન બોલ, એવું ન બોલ,' જુદે કને દાઢ દીધા. 'દીકરા ! તારો જીવિવા સેતાનને તારા પર વિશ્વ અપાવે છે.' જુદે નિસ્તેજ આંખે આશ્ચર્ય તરફ નેહ્યું. આગળથી હવામાં કોસની નિશાની કરી ને એના વહાલા જુનોને માફ કરવા પ્રભુને પ્રાર્થના કરી.

બીજા દિવસનો સૂરજ આચમતો હતો. ત્યારે એક શહેરથી થોડેક દૂર એક જીવાન મુસાફર એક ગામ નીચે બેઠો હતો. એ થાકીને લોથ થઈ ગયો હતો. એનાં કપડાં મેલાં થઈ ગયાં હતાં. એને ભૂખ લાગી હતી. આરામ ને રેલ્વેલાની શોધ કરવા એને શહેરમાં પેસવું હતું. શહેરમાં પેસવા માટે અધારાની ચાલ નીતો એ બેઠો હતો.

અધારું થયું. જુનો ઊઠ્યો. બપોતો છુપાતો શહેરમાં ચપચાપ રેલો. ધર્મનો અપરાધ કરી નાસી છૂટેલા જુનોને પકડવાના સંદેશ અહીં આવી ચૂક્યા હતા.

એ એક મુસાફરનામાં કિતરો. એ કપડાં જમ્યો ને સૂતો, પાછલી રાત્રે ઊઠ્યો ને પાછો અધારામાં ઉતર તરફ ચાલ્યો.

હવે એ કિતતા સૂરજના તેજમાં કમારા મારતાં એવીનાઈન્સનાં ચિખરોની બેનાલન આવી પહોંચ્યો. એ ચિખરોની બીજી બાજુ સ્વીટ્ઝરલેન્ડમાં એને છુટકારો દેખાયો. એની આંખો હસી. એનામાં જલ્દીથી ચાલવાનું નેર આવ્યું, એને લાગ્યું કે, સ્વીટ્ઝરલેન્ડમાં તો ધાર્મિક સુધારણા છે, એ લોકો એને સમજશે ને વિચાર કરવાની છૂટ આપશે.

સંઘવ શરૂ થયો. સેન્ટ બર્નાર્ડિનું ચિખર ચડતાં એ થાકી ગયો. ચિખર માથે આરામ લેતા બેઠો, એણે શું બોલ્યું ?

એણે આમતો સરજ નોયો. આમતો સરજનું હાથ તેજ ઇટાલીના મેદાન પર પથરાઈ રહ્યું હતું.

‘ઇટાલી કેવું સુંદર છે!’ એ બોલ્યો. એમાં જ એની માતા હતી. એને કેટલું દુઃખ થતું હતું? અને એમાં જ બાપુ એનસેલમ હતા. એ શું કરતાં હશે? એનાથી બોલી દેવાયું: ‘ઇટાલિયા! ઇટાલિયા!’ એ આગળ ન બોલી શક્યો.

એ જીવો થયો. ફરી વાર ઇટાલીનાં મેદાન પર એક નજર નાખી. એના હૃદયે બૂમ પાડી, ‘ઇટાલિયા!’ ખરે ખરે તારા આદ્ય મોટા પ્રદેશમાં જોયા રહેવાની જગ્યા નથી. હું નહિ છું.’ ‘વિશ્વવિદ્યાના કુમાર બલે એને વિદાય આપતા હાથમાં એણે પીઠ ફેરવી શિખર જીનરવા માંડ્યું.

‘મારા આનંદી મંત્રી તરીકે ઈસેલ આવો.’ પેરીસનો રાજપ્રતિનિધિ એને ઈસેલ આપવા સમજાવી રહ્યો. એ તૈયાર થયો અને ઈસેલ પહોંચ્યો.

પથ અહીંના વ્યવહારુ વિદ્વાનો તો વધારે ઠાંઠા હતા. અહીંની વિદ્યાપીઠમાં જોરિસ્ટોટલની બૂલ જોવાના શુના બદલ દસ શીશીઓ દાંડ થતો હતો.

અને જીનોતો મિલજ તપી ઊઠ્યો. એણે બનકર ગણાવે એવું લખવા માંડ્યું. એણે જૂના જગતને જરિયા કાઢીને ધુજાવવા માંડ્યું.

જીનોતે વિદ્યાપીઠના વાઙ્મે વાતચીત કરવા આમંત્રણ આપ્યું અને મીકું રિમત કરતાં ઉભેર, ‘આપ અમારો દેશ તાબાતોજ છોડી નાંચો.’

એ પાછો ફ્રાન્સ પહોંચ્યો. ફ્રાન્સ છોડી જવાનું ફરમાન તો તૈયાર જ હતું.

એ મારજનું પહોંચ્યો. પહેલતાની સાથે જ એને હાંસેરીની સાખી રાણીએ ફત્વો

પહોંચાડ્યો, ‘આપને નાહેરમાં બોલવાની મનાઈ ફરમાં આવે છે.’

એ મારજનું પ્રણામ કરીને વિટનગમાં તરફ વળ્યો અને ત્યાંથી દિશિય તરફ જોત દસના પ્રદેશમાં એણે વિસામો માગ્યો. પથ એને ભેળે પડિતોએ છોક્ર આધી અને ફરવાને બતાવ્યો.

એ જાંબી મજલ કાપીને ઝુરીય તરફ વળ્યો. ત્યાં એને એક પત્ર મળ્યો. એના જૂના વખતના ભુવાન મિત્રને એ સાદસિકને દેખવાનો કમળો મળ્યો. આજે. ગીઓવાનીએ એને પોતાને ત્યાં આમંત્રણ આપ્યું.

એને પૃથ્વીને પેલે પાર ધોલી મૂકવાની હક ધળેને બેઠેલા જગતને જોયા પછી આ કાચળ એને મધુર લાગ્યો.

પથ એને હેતો અને એનેકાગોરાસનાં શ્રીક મિતન માદ આયાં. એને કોપર નીકસનો અવાજ સંભળાયો, ‘પૃથ્વી એની ધરી પર ફરે છે.’

‘જગત કેવું બલુવા અને સમજવા જેવું છે!’ એ બન્યો. એને એના નાંચવા-સમજવાના હક પર કોઈ પાચરી પળે ફરતો લાગ્યો. એને સવાલ નહિ ઉઠાવવાના ધર્મના મઠ પર જીનકો આંચો. જીવનના જોમે એને ધકો માર્યો.

એ આજેસ જોગંગી ગયો. આજેસ જોગંગવાની વાતનાંયો પર એની આંખ દેખતી નહોતી. શૂન અને આવેની કિસ્કેમંથીમાં નાંચવા, વિચારવાના આનંદની કલ્પના કરતી એની નજર આનંદતી હતી.

એ જીતેવા પહોંચ્યો. એની કલ્પના પર હસતી વાસ્તવિકતા વિકટ નીવડી.

‘પથ આપણે સોળમા સતતના વોકા જોણ સતતનાં સહેલાં મૂર્દાના ચબ્દો પર જ કેમ દિગઈ રહેવા માગીએ છીએ.’ એની મૂંઝવણ વધતી હતી. મજબૂતી સોજવપટીનો જુગ્મ તોમોતો એનું દિલ તકલ્લુલ હતું.

એને એના તલસતા દિલ પર પોલીસની રખેવાળી ચરૂ થઈ ગઈ. 'તમે સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરવાનો અપરાધ કરે છે।' એને ચેતવણી અપાઈ.

એ અપરાધીએ અહાંથી મુક્તિ ઉપાધ્યા. આવડી ચોટી ધરતી પર એના અપરાધી છવન ગાટે જમા જડતી નહોતી.

છતેવાથી લીએન અને ત્યાંથી એ દુસો પહોંચ્યો, અને દુસોમાં પણ એને ચેતવણી મળ્ય.

એ એક દિવસ ધાકપોપાકપો પેરીસ પહોંચતો હતો. પેરીસના ચાનના માથે એને ગેરકાયદેસર કર્યો.

'જ્યાં જવાય ત્યાં...' બોલતો એ મિત્રને ત્યાં પહોંચવા વેનીસ તરફ રવાના થયો.

એના પહેલાં એના અનેક પડછાયા પોપ પાસે પહોંચી ગયા અને ગુલામ જગતનો એ જાકારત એને કાંપી નાખવાની તકની ગઠ્ઠા લેતો ખડે પગે એડો હતો.

એ મિત્રને ત્યાં પાછો જારણેથી પેડો અને આગે જારણે પોપના પાશવી ઝોળાઓ એની કાલ કાલતા થઈ ગયા.

એના આરામના થોડા દિવસ એમ્પા અને માથમી ગયા. એને ઇટાલીના પારણાએ હેંચોલ્યો હતો, ઇટાલીના હવામાન એના પાશુની હવામાં ફેરીવાર ફૂંકાતા હતા.

ફરિયાના પાશુ પર આકાશને જીભરાવતી પંદા ફેરી વળી હતી. વેનીસ નગરના એના કેતારના પાછલાં પત્રધિયા પર જીભરાતો માથર હોળો ઉછાળતો હતો.

એ પાછો જારણેથી ધોત્રેથી જતર્યો અને મહાસામરના ચળકાટ પર ચળકતો બેઠો એની પકોર નગર આખા મહાસામર પર એક નજરમાં ફેરી વળતી ઉલ્લસતી હતી.

ત્યારે કિનારે કિનારે ચૂપડાથી ચાલી આવતી એક સદવાળી હોડી એણે જોઈ નહિ. એ હોડી છે પાસે પહોંચી, ત્યારે સદ જમ

કરવાના અવાજે એણે કાળે પડ્યો એધું. હોડીની મરમડીનો અવાજ બંધ કરી હથિયાર સળેલી અગિયાર આકૃતિઓ એના તરફ ઉભાવળી હોડી.

એ સમજવાનો વિચાર કરે તે પહેલાં એના થોડા પર કંઈ અકુળાણું. એની આંખો સામે રંગ દેખાયા. એ તોમર ખાઈને લલકી પડ્યો. એ જાણ્યો, ત્યારે એક જોરડીમાં હતો એધું એને જાન થયું અને હવે યું થાય છે તે જોવા એ અધારામાં નોંધ રહ્યો.

એને જારણે બિલકવાનો અવાજ આવ્યો. એના જોરડીમાં ચાર માથસો કામલ થયા. એની પાસે '૨૬' હતું. એના હાથમાં કાનસ હતું ને એક મોટો જીભો પહેરીને પેલા ત્રણેને કુકમ આપવા આવ્યો દોષ, એમ કામલો હતો. એના જીભ ઉપર મળામાં પહેરીલી એક સોનાની સાંજીમાંથી એક 'કોસ' લટકતો હતો.

પેલા એ જણે '૨૬' નોંધે મુઝ્યુ. જીભાવાળો પેલો આમળ વધ્યો ને બોલ્યો, 'હું અમારો કેડી છે, તેની અનર થઈ તને ?'

'હા. કેડીએ કેડી, 'પણ તમે કેડી છો ?'

'મને ન જાણખ્યો ?' કેડી એણે માથું છુપું કર્યું.

— 'જાણખ્યા, જાણખ્યા, આમાયું છો ?'

'બોલ, હવે તારી શી માન્યતા છે ?'

'મારી માન્યતા ?' કેડીએ બોલ્યો. 'મારી માન્યતા ?' કેડીએ બોલ્યો. 'હું સમજાઉં હતો ત્યાંથી તે તમારો કેડી થયો ત્યાં સુધી, મેં મારી માન્યતા સૌને સમજાવે તેવી રીતે કેડી બતાવી છે. આજની મરી સુધી એમાં જરા પણ ફેરફાર થયો નથી.'

'કેડી' કેડી એણે બીજા ત્રણેને નિશાની કરી, ને ત્રણે જુનો નજીક આવ્યા. ત્રણમાંનો એક કેડી, 'આ ૨૬ ઉપર સહી નહીં તો મરણ સુનારો પડશે.'

જુનો જીભો ને ચાંતિથી ૨૬ '૧૨' ચતો.

રેક સાથે જોતું એકેક અંગ સજત રીતે જકડી લેવામાં આવ્યું.

‘હવે તારે તપ કરવું પડશે.’ કહી ધર્મ-ગુરુએ નિશાની કરી. એકદમ થેકુ ફરવાનો જવાબ આપ્યો.

જુનોનું અંગેઅંગ તથાવા, લાગ્યું. એ આંખો મીચી પડી રહ્યો. એની આંખમાં લોહી તરી આવ્યું. એના કપાળ પરની નસો જલાર નીકળી આવી, એના મોઢામાંથી કુખ્ખ દવાનો એકે અવાજ ન આવ્યો. એ પડી રહ્યો. એનું આખું શરીર કપી ઊઠ્યું.

પાકો પેલા આચાર્યનો બોખરો જવાબ સંભળાયો, ‘પાપી! નાસ્તિક! સજતાન! આ ભયંકર યાતનામાંથી ઊઠવું હોય, તો જો ધર્મની તે નિંદા કરી છે તેનો આશરો મામ, ને જો ઈશ્વરનો તે ઈશ્વર ક્યો છે, તેની દયા માગ.’

જુનોએ આંખો ખોલી. રેક પર જલ્લાપેકુ શરીર સહેજ સ્વસ્થ થતું હતું. એ અનાથ એકી થતી હતી. એણે હોઠ ઉપાડ્યા ને બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

લથકતો અવાજ આવ્યો, ‘મને જાણતો આશરો ન ખરે. મારે કામની દયા માગવાની નથી. જો સત્યનો કું વિપાસક છું’ તે મને સાચો રાખે.’

ગરગદીએ વધારે જોરથી ચાલી. અંગ જેઆર્વા. આંખો ફાટી ગઈ. હોઠ ધોળા થઈ ગયા. આખા શરીર પર પરસેવો આવ્યો, આંખ-માંથી લોહી નીકળ્યું, મોઢામાંથી લોહીનો ઊખો આવ્યો. જુનો બેભાન બન્યો.

‘બસ.’ આચાર્યે હાથ ઊંચો કર્યો.

લોહી વારમાં બધે દીધા થયા. રેક સાથે પેલા ચારે જણ આત્મા ગયા, જલ્લે કાંઈ ભયં-કર રરખ પૂરું થતું હોય, તેમ એ ચાર જજ્જાની પાછળ પાતું ગારણુ દેવાઈ ગયું ને ધોગ અંખાતું થઈ ગયું.

આજ્ઞાસ કરતાં એવાં આઠ વરસ નહીં

ગયા. આઠ વરસમાં એના પર યાતનાઓનો વરસાદ વરસ્યો. એના અંગ જેઆર્વા, એના વાળ ચૂંટાયા, એ દીવાલ સાથે જકડી બંધાયો, એના શરીરનાં ઢાંક, માંસ અને લોહી ચૂંથાય તેટલાં ચૂંથાયાં.

આઠ આઠ વરસની યાતનાઓથી, આઠ આઠ વરસના શૂખમરાથી, આઠ આઠ વરસની અપમાનોથી લોહી ને માંસ સૂકવી નાખ્યા પછી અને ચામડી ચૂંચી નાખ્યા પછી ધર્મની (પવિત્ર) અદાલતે એનો ઉદ્ધો જવાબ માગ્યો.

હજી એ જલુનમ રહ્યો.

હજી એ અગમ રહ્યો.

હજી એણે આસે આસે સત્યને સળાયું.

હજી એની આંખના દોહવાતા તેજે વિચાર કરવા માટે અને તે સદન ‘ફરવાની તૈયારી દેખાડી.

અદાલત એડી. જમુની માદગીરીમાં કોસના ચકચકતા કટકા લટકાવી, ધર્મશુરુએ ભેગા થયા. એક સોથી જડો ધર્મશુરુ મુખ્ય ન્યાયાધીશ બન્યો.

‘કેડીને હાબર કરે.’ પેલો ગળું ખંખારી બોલ્યો.

કેડી હાબર થયો.

જેણે એને જોયો, તે કપી ઊઠ્યું. જેણે એને જોયો, તેને કમકમાટી ઊપજી. જેણે એને જોયો, તેની આંખ અનુચૂર્તા પલળી. જેણે એને જોયો, તે ધર્મની હેતુનિયતથી હજી પાપી ગયું.

લોહીના ટોળામાંથી એક હાકપિંજર બનેલી સ્ત્રી ચીસ નાખીને ફોડી, ‘મારો જુનો! મારો જુનો!’

એનો જુનો કેડીના પાંજરામાં હતો. પાંજરાની આસપાસ ઉપાડી તરતારવાળા પહેરેથીર હતો.

જાઈ પાંજરા સાથે અચડાઈને જમીન પર પટથાઈ પડી. એનું માન જતું રહ્યું.

જુનોએ એના પર નજર નાખી. એની મુઠી અંખમાંથી એક આંસુ ખરી પડ્યું ને અંખો પાછી મુકાઇ ગઇ. સિપાઇએ આવીને એની માતાને ઊંચકી ગયા. બધા હસ્યો નેરથી ધખકી રહ્યાં.

જુનો ટટાર થયો. આને આઠ વરસે એણે માતાને નોઈ. માતાના કાવને નોયે. ફરી વાર એની લાગણીએ ઊભરાઈ. છેલ્લી વખત એને બધા અનુભવો માંદ આવી ગયા. શરૂઆતથી આજ મુઠીનું છવન એની નજર સામે તરી આવ્યું. એ વિકરાળ દરયો. એણે આખી અદાલત પર ધારદાર નજર નાખી.

‘છેલ્લી વખત તમને જવાબ આપવાની તક આપવામાં આવે છે.’ ન્યાયાધીશે કહ્યું.

‘યાની તક !’ રીદીએ માથું ઊંચકી બોલવા માંડ્યું, ‘તમારી પાસેથી એક તાની બીખ માગતો નથી. મારો જવાબ ને પહેલો હતો તે જ છેલ્લો છે.’

ન્યાય થઈ ગયો. રીદીને બદિષ્કાર પોકારાયો. એની નાસ્તિકતા અસાધ્ય મનાઈ.

‘એના બટ લોહીનું’ એક પછી રીધું પૃથ્વી પર ન પડે તેવી રીતે એનો અંત લાવવો નોઈએ.’ અદાલતે ઇવટનો ચુકાદો આપ્યો.

‘કંઈ કહેવું છે ?’ સિધ્ધાનો અમલ કરવા લઈ જતા સિપાઇએને રાફા ન્યાયાધીશે પૂછ્યું.

‘હા.’ સ્વીડરસેન્ડમાં સંભળાયો તેવો, પેરીસની વિલાપીઈની દીવાલોમાં પડ્યા પાડતો

તેવો, અશ્રમ રાણીની વિલાસમાં વાગતો તેવો જુનોનો અભય અવાજ હાલિંજરમાંથી બહાર નીકળ્યો.

સત્તરમી ફેબ્રુઆરીનું સવાર ઊગ્યું. નાસ્તિકને માટે નક્કી કરેલો પોપાક એને પહેરાવવામાં આવ્યો હતો. એ પોપાક પર સેતાનનાં ચિત્રો હતી. એ પોપાક પર નરકની જુદી જુદી વાતનાઓની ભક્તવનારી આકૃતિઓ હતી.

એ બધી કાચકેર કમ્પનાઓને અને ધર્મની હેવાનિયતને કચકતો ચાકતો હોય, તેમ જુનો રિયર ચાલ્યો જતો હતો. એ લાકડોની ખૂંચ ઊંચી ખડેલી ચિતા પાસે આવી બેતો.

એણે એક નજર નાખી નીચેથી ઊંચે મુઠી લાકડાના ઢબને નોઈ લાંબો. એના પર કંપા નહોતો. એની અંખોનો કાવ ઓછો થયો નહોતો, એ સાચો જુવાન હતો. એને વિચાર કરવાની ટવ હતી. એ સલ કામે પ્રેમમાં પડ્યો હતો. એ ઘેરો નહોતો, એ બીધો નહોતો. એણે એક નજર ચિતા પર નાખી, એક લોકોના ટોળા પર નાખી. જોને મહાત ક્યાં.

ચિતા એની કુમારનો એક ગોટો નીકળ્યો ને જોળ ફરતો ફરતો ઉપર ચાલ્યો ગયો. કુમારની ખીજ સેર ઊડી ને જાણે એના માથા પર મંડળ રચતી હોય, તેમ ફરી વળી. એક અવાજ નીકળ્યો. એક અધિવારો ઊઠ્યો અને જગતનો દિવ્ય પ્રકાશ ૧૬૦૦ની સાલના જેવો ગયો.

જાળક—મા, હું થોડા મન્ય લઈ !

મા—હા, એક જ મૂડી છે.

જાળક—તો તો તમે જ આપો ને.

મા—તે વને લેવાં છું પણ પડે છે !

જાળક—ના, ના મા, પણ તમારો મૂડી માથ કરવાં થોડી હોય ને !

સત્તાં રાણાં

મુનિકુમાર મ. ૧૯૬

૩ મથામ શહેરમાં એક રાજા હતો. તે રાજાને એક રાણી અને એક પિત્રાઈ ભાઈ. રાજાને બેઠ ઉપર બહુ હેત. રાણી બહી, સંક્રાણી અને ઉઠાર હતી. પિત્રાઈ ભાઈ ખૂરા, દુર્ગાણી અને લોભી હતો. રાજાને એકવાર જાત્રા કરવા જવાનો મનસૂબો થયો એટલે તેણે રાણીને અને પોતાના પિત્રાઈને બોલાવ્યાં અને રાણીને કહ્યું, 'મારે જાત્રાએ જવું છે; એટલે રાજાની લગામ હું તને સોંપતો બાઉ છું અને તારી મદદમાં મારા પિત્રાઈને રાખતો બાઉ છું અને તમારે બંનેએ મળી મારા રાજ્ય અને મારી પ્રજાના હિતનાં કામ કરવાં.'

રાણી બોલી: 'મહારાજા! આપની એવી જ કમળા હોય કે જાત્રાએ જવું તો ખુશીથી પધારો. હું આપને અને આપના રાજ્યને વફાદાર રહીશ.'

પછી તો રાજા જાત્રાએ ગયા છે. રાણી અને રાજાનો પિત્રાઈ રાજા ચઢાવે છે, પણ રાજા ગયા પછી પિત્રાઈ ઉપર કોઈનો દાબૂ ન રહ્યો. તે ગરીબોને પળવવા અને પેસાદારોને લાંટવા લાગ્યો. ત્યાં સુધી તો ઠીક પણ રાજા તે રાણી પાસે જવા માંડ્યો અને રાણીને કહે કે રાણી, રાણી, ચાલ હું માડું ઘર માંડ પછી હું રાણી અને હું રાજા અને આપણે બેઠે અહીં રાજા કરશું. રાણી તેને ઘણું વારવી પણ તેની કાંઈ અસર ન થતી.

ત્યારે રાણીને લાગ્યું કે તેના ઘરનો જીલમ અને પાપ વધ્યા કદે છે ત્યારે તેણે

રાજ્યની બે-ચાર વિશ્વાસુ અમલદારોને બોલાવ્યા, તેમની આમળ પોતાના દેશના જીલમની વાત કરી અને બોલી કે એટલા માટે આપણા રાજાએ જે સત્તા અને સેપિલી છે તેને આધારે તમને હુકમ કરું છું કે, તેને સુરકેટાટ બાંધીને કેદ કરો.

અમલદારો બોલ્યા કે આપનું કસમાન અમારે કબૂલ છે પણ જો મહારાજા અમારી ઉપર ગુસ્સે થાય તો આપે અમને બચાવવા જોઈએ. એટલે રાણીએ કહ્યું કે તેની ચિંતા તમે ન કરો, તેની જવાબદારી મારા ઉપર કેમકે મારા સ્વામી અહીં હોત, અને આ બધું બાબત તો નક્કી તેનું માથું ધડથી છુટું કરત પણ આ તો હું છું એટલે જવા દઉં છું. આ પછી એ અમલદારોએ પિત્રાઈને કેદ કર્યો.

આમ ને આમ યોરો વખત ગયો અને શહેરમાં સમાચાર આવ્યા કે રાજા જાત્રા કરીને પાછા પધારે છે. અને જાત્રામાં તેને ઘણું જથ્થા અને કીર્તિ મળ્યાં છે. અને ત્યારે પેલા પિત્રાઈને કેદમાં આ ખબર મળ્યા ત્યારે તેણે વિચાર કર્યો કે રાજાને મારા કેદમાં પકવાની ખબર ન પડે તો સાડું કેમકે નહીં તો તે કારણ પૂછ્યો. અને તો રાણી તેને બધી વાત કરી દેશે અને તો તો માડું આવી જાનશે. આમ વિચારી તેણે કાસઢને રાણી પાસે મોકલ્યો, અને કહેવડાવ્યું કે જો રાજાને ખબર પડ્યો તો માડું મોત બોલી જશે માટે મારા ઉપર દયા કરીને મને છોડાવો.

એટલે રાણીએ તેને ઇંછ્યો. એટલું જ નહીં પણ તેને સારાં કપડાં પહેરાવ્યાં અને ગામ બહાર જઈ મહારાજાનું સામેયું કરવા માટે પોતાની સાથે તેને લીધા; પણ રાજાને લેવા રસાલો જતો હતો તેવામાં તેમની નજરે એક કાજિયાર પડ્યો, અને તેને ભેઈ બધા તેના ચિહ્ન કરવા તેની પાછળ પડ્યા. આથી રાણી પાસે કોઈ જ ન રહ્યું અને તે એકલી યઈ ગઈ. એ તક સાધી તે પાસે આવ્યો અને ફરી કહ્યું: 'રાણી રાણી, હજી માન, મારું ઘર માંડ તો આપણે જે રાજ કરીએ.' પણ રાણીએ કહ્યું કે મારું માથું ધડથી નોખું કરીશ તો પણ એ કદી બનવાનું નથી. એટલે શુસ્સે યઈ ને તે પિત્રાઈએ રાણીને ચાટલે બાંધી જાડ ઉપર લટકાવી દીધી. અને ત્યારે રસાલો પાછો ફર્યો ત્યારે કહ્યું કે રાણીને તો એક મોટું લરકર આવીને ઉપાડી ગયું. આ સાંભળી બધા બહુ ખિન્ન થયા.

એવું બન્યું કે ત્રીજે દિવસે એક ઉમરાવ ચિહ્ન કરવા નીકળ્યો તેણે રાણીને લટકતી ભેઈ અને તેને નીચે ઉતારી પૂછ્યું કે તું પરી છે, વનદેવી છે, કાણ છે અને શા માટે આંહી લટકતી હતી ?

રાણીએ કહ્યું કે હું દૂર દેશની છું અને આંહી કેમ આવી તે તો મર્સર જાણે. હું પરી નથી પણ કાળા માથાનું માનવી છું. વાતચીત ઉપરથી ઉમરાવને લાગ્યું કે બાઈ ખાનદાન છે. હવે એ ઉમરાવની ધણિયાણી મરી ગઈ હતી. અને પાછળ નાની દીકરી હતી. એટલે ઉમરાવે કહ્યું: 'બાઈ ! તો મારી સાથે આવે. આંતરે ગામની નીકળી જાય તો મારા

કરો તો તમારું બરણપોષણ મારે માથે રાણીએ હા પાડી અને તે ઉમરાવ સાથે ગઈ અને ઘોડા જ વખતમાં બધાંની સાથે એટલી દુળીમળી ગઈ કે બધાને તેના ઉપર બહુ માયા બંધાઈ ગઈ, અને ઉમરાવની દીકરી તો તિનાથી છૂટી જ પડતી નહોતી.

હવે એ ઉમરાવનો એક કારભારી હતો. રાણીને ભેઈ તેની બુદ્ધિ બજરી. તેણે રાણીને કહ્યું કે બાઈ, તું અને પરણ અને નહીં તો હું તને કદાવી મૂકીશ. પણ રાણી તેને તાલે યઈ નહીં એટલે કારભારી બહુ ખિન્ન થયો અને વેર લેવા નહીં કહ્યું. પછી એક દિવસ લાગ ભેઈ તે ઉમરાવના ઘરમાં પેકો અને રાણી અને ઉમરાવની દીકરી સૂતાં હતાં ત્યાં જઈ છરીથી દીકરીને મારી નાખી અને લોહીવાળી છરી રાણીનું હાથમાં મૂકી તે ચાલી નીકળ્યો.

બીજી સવારે કામદાર વહેલો આવ્યો અને રાણી સૂતી હતી તે જોરડા પાસે બધાને લઈ આવ્યો તો ઉમરાવની દીકરી મરેલી હતી અને લોહીવાળી છરી સૂતેલી રાણીના હાથમાં હતી. ઉમરાવ જણે શુસ્સે યયો અને રાણીને કહ્યું કે જોરડા, એ તું સીમત તન હોત તો મારી તરવારથી હું તારા દુકડેદુકડા કરી નાખત પણ હવે તું મારી નજર આગળથી, દૂર યા.

રાણી વળી ચાલી નીકળી.

ચાલતાં ચાલતાં રાણી એક મામને ઝાંપે આવી ત્યાં શૂળી તૈયાર હતી અને સાત અમલદારો એક ઢેરીને લઈ ને ત્યાં ના. એ ઢેરી ઉપર રાણીને કયા

આવી એટલે તેણે અમલદારને પૂછ્યું કે શા માટે તેને શૂળીએ ચઢાવો છે? ત્યારે અમલદારે કહ્યું કે જો અમારા હુકમતને માણસ છે અને જો તેની પત્ની કામ્ કાંઈ બરે તો તે છૂટી જાય. આ ઉપરથી રાણીએ તે માણસના કંઠની રકમ ભરી અને તેને લઈ આવી નીકળી. અને કેદીને કહ્યું કે મેં તને મોતમાંથી ઉગાર્યો છે માટે હું આશા રાખું છું કે તું પ્રાણતિ પણ મારી વફાદારીથી નોકરી કરીશ. અને કેદીએ તે કબૂલ કર્યું.

પછી બેઠ જણા એક શહેરમાં આવી પહોંચ્યા અને ત્યાં રાણીએ એક ઘર લીધું અને બેઠ જણ તેમાં રહેવા લાગ્યાં. ગામના લોકો રાણીને જોઈ અજબ થતાં પણ રાણી કોઈ સાથે બોલતી નહીં એમ કરતાં કરતાં એક દિવસ એક સોદાગર વહાણમાં માલ ભરી એ શહેરમાં આવ્યો એટલે રાણીએ પેલા કેદી-નોકરને કહ્યું કે જા એ વહાણ ઉપર મારે પહેરવા લાયક કાપડ હોય તો લઈને આવ. પણ કાપડ મોકલવાને બદલે મોટું ધરાક બાણી વહાણવાળો સોદાગર પોતે જ આવ્યો અને રાણીનું રૂપ જોઈ યુથ ધર્યો. અને તેને ઉપાડી જવાની તકનીક કરવા લાગ્યો. પછી જ્યારે રાણીએ તેને કાપડ માટે પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે વહાણ ઉપર ઘણો માલ છે તેમાંથી પસંદ પડે તે લઈ જાઓ, અને તેના નોકરને કહ્યું કે જો રાણીને ઉપાડી જવામાં તે મદદ કરશે તો તેને ન્યાય કરશે. આથી નોકરનું મન ચલ્યું અને તે રાણીને જેમ તેમ સમજાવી વહાણ ઉપર લઈ આવ્યો. અને રાણી જેવી વહાણ ઉપર,

આવી કે સોદાગરે વહાણ કંઠારી-મૂક્યું.

રાણીએ જ્યારે પોતાને સોદાગરના હાથમાં સપકાયેલી જોઈ ત્યારે તેણે કહ્યું કે મારે છ માસની બાધા છે માટે ત્યાં સુધી મને બલાયદો ચોરડો આપો. સોદાગરે તેની વાત માની અને તેને જૂદી રાખી.

એ ચોરડામાં રાણીએ પ્રાર્થના કરી કે હે ભગવાન! અત્યાર સુધી મેં મારે સતીધર્મ પાળ્યો છે. હું સતને રસતે જ આવી છું; કોઈ દિવસ અધર્મ થયો નથી. હવે મારી ઉપર વિપત્તિ આવી છે માટે હે કૃપાસિંધુ! તેમાંથી મને હુગાર અને પ્રાર્થના પૂરી થઈ ત્યાર પહેલાં ગાજ-વીજ સાથે તોફાન થયું અને મૂશળધાર વરસાદ તૂટી પડ્યો.

તોફાનમાં વહાણ કાંઈ અને રાણી એક લાકડાના કટકાને આધારે પોતાના જ રાજ્યના એક ગામને કિનારે આવી પડી. બીજા કાંઈ જગ્યા હોય તો તેની તેને ખબર નહોતી. રાણીએ શહેરમાં આવીને માંદાને સાજાં કરવાનું કામ લીધું અને તે એટલી બહી, ઠાહી, રૂપ-વાળી હતી કે માંદા માણસો તેની પાસે આવી સાજાં થઈ જતાં. આથી દિવસે દિવસે તેની ખ્યાતિ વધવા માંડી અને દૂર દેશવરથી ઓંધળાં, પાંજળાં, રોગિયાં, ઠોઢિયાં, રગતપીતિયાં આવવા માંડ્યાં અને રાણીના હાથની જશ્નરેખાને કાચે સાજાં થઈને જવા માંડ્યાં પણ એ દોકો કોઈ તેને રાણી તરીકે જાણખતા નહોતા. પણ તેને કોઈ મહાશક્તિશાળી સાધ્વી ગણતા હતા.

હવે રાજાને પિત્રાઈ જે રાણીના હુઝુરનું મુખ્ય કારણ હતો તેને કોઈ નીકળ્યો હતો. ઉમરાવનો કામદાર આધળો અને બહેરો થયો હતો, જ્યારે જે બસૂસને રાણીએ ઉઘાર્યો હતો અને જેણે રાણીને સોદાગરના હાથમાં ફસાવી હતી તે લંગડો અને દૂઠો થયો હતો અને સોદાગર ગાંડો થઈ ગયો હતો.

જ્યારે રાજાને ખબર પડી કે તેના રાજ્યમાં એક પવિત્ર અને શક્તિવાળી બાઈ આવેલ છે ત્યારે પોતાના બાઈને સાંભળે કરવાનો તેને વિચાર થયો. અને તે પોતાના બાઈને લઈ રાણી પાસે જવા નીકળ્યો. રાજાનું ગામના લોકોએ બહુ માનથી સાંભળ્યું હતું. અને પેલી બાઈની વાત પૂછી ત્યારે તેમણે બાઈ તો સાધ્વી જેવી છે એમ વખાણ કર્યાં. પછી બધા રાણી પાસે ગયા. રાણીએ તેનું માં ઢાંકી દીધેલું. રાજાએ પછી રાણીને પોતાના બાઈને સાંભળે કરવા વીનવી.

રાણીએ તે દિવસે આવેલ રાજાના બાઈ અને બીજા ફરદીઓ તરફ જોયું, તો દેખાયું કે રાજાનો બાઈ કોઠિયો હતો, કારભારી આધળો અને બહેરો હતો, પોતાનો નોકર લંગડો હતો અને સોદાગર ગાંડો હતો. અને તે બધા તેની પાસે સાબલ થવા આવ્યા હતા.

રાણીએ રાજાને કહ્યું કે હું રાજાના અમરજો તું મને તારું આપું રાજ્ય આપે કે તેથી જે વધારે કાંઈ આપે તો પણ ન્યાં મુખી આ ચાર જણ પોતે શાં શાં પાપ કર્યાં છે તે કબૂલ નહીં જ કરે ત્યાં મુખી તે સાબલ નહીં યાવ. એટલે રાજાએ તેના બાઈને પ્રાપ્ત કબૂલ

કરવા કહ્યું. પણ માથાએ બીજી-ત્રીજી વાત કરી પણ રાણીને જાહેર લોકોની વાત ન કરી, એટલે રાણીએ કહ્યું કે હું દવા તો આપું પણ તે કારગત નહીં નીવડે કેમકે તમારા માથાએ બધાં પાપ પ્રકારનાં નથી.

આ ઉપરથી રાજાએ તેના બાઈને બધી વાત ખુલ્લે ખુલ્લી કહી દેવા હુકમ કર્યો ત્યારે બાઈએ કે તેમ કરતા પહેલાં મારા શુનાની મને માફી મળવી જોઈએ, કેમકે મેં તમારા મોટો અપરાધ કર્યો છે. રાજાને કાંઈ વહેમ ન આવ્યો અને રાણીને તો લશ્કર ઉપાડી ગયું એમ તે ધારતો હતો એટલે માફી માખી દીધી. અને પિત્રાઈએ રાજા બાંત્રાએ ગયો ત્યારથી માંડીને રાણીને જાહ ઉપર લટકાવી દીધી ત્યાં મુખીની વાત ખરેખરી કહી દીધી. આ સાંભળી રાજા તો એટલો બધો ક્રોધે ભરાયો કે કાંઈ વાત નહીં પણ ત્યાં તો ઉમરાવનો કારભારી બાઈએ કે કાંઈ નિર્દોષ બાઈને આણે જાહેર ટાંગી હશે તે તો હું બાણતો નથી પણ મારા શેઠે એક બાઈને જાહ ઉપરથી મરતી બચાવી હતી અને તેમ કહી રાણીને જાહેર ઉતારી ત્યાંથી તે ઉમરાવે રાણીને કાઢી મૂકી ત્યાં મુખીની વાત કરી. પણ કહ્યું કે પછી એ બાઈનું શું થયું તે હું બાણતો નથી.

એ સાંભળી કેહી બેસૂસ બાઈએ કે તમે કાંઈ બાઈની વાત કરો છો તેની મને ખબર નથી પણ એ જગ્યાની પાસે જ એક વટેમાર્ગ બાઈ જતી હતી. તેણે મારો છવ બચાવ્યો હતો. પછી પોતાનો છવ બચાવ્યો ત્યારથી માંડીને રાણીને પોતે

કુસાળી વહાણ ઉપર લઈ ગયો ત્યાં સુધીની વાત કરી.

એ સાંભળી સોદોગરમાં હઠાપણ આગ્યું અને તેણે બાઈ વહાણ ઉપર આવી ત્યારથી વહાણ વાગ્યું ત્યાં સુધીની વાત કરી અને તેનું પાછું કટકી ગયું.

આ સાંભળીને રાણીએ કહ્યું: 'તમે બધા સાચું બોલ્યા છે તેની મને ખાતરી થઈ છે.' એમ કહી તેમને હવા આપી. અને તેઓ સાલ થવા લાગ્યા.

રાત્રી તો રાણીનાં આટલાં દુખો સાંભળીને અને તેની રાણી બોવાઈ મઈ

છે એમ જાણી બહુ દુઃખી થતો હતો એટલે તેણે પ્રાર્થના કરી કે હે ભલી બાઈ, જ્યારે આવા પાપીને તું સાળ કર છ તો પછી મારી જેવા નિર્દોષનું જિગર મારી રાણી વિના ટળવળે છે તેનો ઈલાજ કર ને.

પેલી બાઈએ દુરત જવાળા આખો: 'તમારા હૃદયની રાણી તમારી સામે જ બેસી છે.' એમ કહી તેણે ખૂરબો બોલી નાખ્યો. પછી રાત્રી રાણીને પાતાને મેલે લઈ ગયો અને તેઓ બંનેએ ખાધું, પીધું અને ખરેખર રાજ કીધું.

થોડાં વર્ષો અગાઉ બાણ ચરમાવાળાની મુંબઈમાં હાક વાગી મઈ હતી; મુંબઈ શહેરની પોલીસ એની પાછથી ત્રાસી મઈ હતી. તે વખતે મુંબઈમાં આબાસજી નરનારીઓ બાણ ચરમાવાળાનાં જે પરાક્રમથી મુગ્ધ બની ગયાં હતાં તેમનાં મધુ અહીં આપવામાં આવે છે.

એક સરકારી પેન્શનરના ઘરમાંથી બાણએ મોટી મોટી કરી હતી. એના બાગ વહેચતી વખતે એની ચોરટોળી વચ્ચે તકરાર થઈ. ચોરીના માલમાં હીરાનો એક ટાંગીનો હતો અને તેની ભેટીમાં ગ્રામ થયો હતો. એ સાચીએતે સઠા પડી કે તે નમ ચરમાવાળાએ જ છુપાવી રાખ્યું છે. તેમની એ સઠા દૂર કડવા તેણે એક દાવ ચોળ્યો. પોતાના સાથીદારોમાંના એને એણે પોલીસના ઓફિસર મનાવ્યા, એને સાદા પોશાકમાં પંચ તરીકે લીધા અને પોતે મુખ્ય રી. આઈ. ડી. એમજદાર બન્યો. આ બધાને લઈને તે જતે ત્યાં ચોરી કરી હતી તેને ત્યાં ગયો. 'તમારે ત્યાં થયેલી ચોરીની તપાસ માટે જમે આવ્યા છીએ,' એમ ધરમણીને કહ્યું. પેન્શનરે તમામ હડીકત કરી સંજોગથી તે પછી તેણે અનુભવી સી આઈ. ડી. અધિકારીની જેમ પ્રશ્નો ઉપપ્રશ્નોની ઝડી કર કરી. પછી ચોરાયેલી વસ્તુની પાટી તૈયાર કરી, 'કર્ણીલ રા / એક જ ચોરાયું છે?' એવો સદજ પ્રશ્ન તેણે કર્યો. 'હા, હીરાનું એક જ કર્ણીલ ચોરાયું છે.' એની ભેટીનું બીજું કર્ણીલ ધણા વખત પહેલાં ચોરાઈ ગયું હતું.' પેન્શનરે જણાવ્યું.

ચરમાવાળાના સાથીઓની સંકાત નિગ્રહન આપોઆપ થઈ ગયું એ તો કદે-વાતું હોય જ નહિ! પણ 'પેન્શનરનો પૂર્ણ વિશ્વાસ મેળવી ચોરીની તપાસ કરું છું' કહી તેની પાસેથી અગાઉથી 'અલિસ' મેળવી હારે જ બાણ ચરમાવાળો ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો.

ચો ક હતી કીકી. કીકીને ત્યાં સાંદિયાનો જન્મ થયો. સાંદિયાની ઠોક ૨૪ ગાઉ લાંબી. આહોં રહ્યાં રહ્યાં એ તો અમઠાવાદની વાડીમાંથી નાગરવેલ ચરે. માળીને વિચાર થયો કે, આ નાગરવેલ ઠોણ ખાઈ જાતું હશે ? આજ તો તપાસ કરું. માળી ઝાઝ ઉપર ચઢી જોવા લાગ્યો, કે ઠોણ નાગરવેલ ખાઈ જાય છે. ત્યાં સાંદિયે ઠોક લંબાવી ને નાગરવેલ ચરવા મોંઝ્યો.

આ જોઈ માળીને બીક લાગી. તેથી માળી સાંદિયાની ઠોક ઉપર ચઢી ગયો. સાંદિયે તેને ક્યાંયનો ક્યાંય કુશાલી દીધો. સાત-આઠ દિવસે માળી રખડતો રખડતો ઘેર આવ્યો. રસ્તામાંથી તેને તલનો છોડ જલ્યો. છોડને તેણે ખેતરમાં વાળ્યો. તેમાંથી ઘણા તલ થયા. તલના ખેતર પાસે એક જાન આવી. જાનમાં આશરે એ હજાર માણસો હતાં. તે બધાં તલને છાંયે વિસામી ખાવા બેઠાં. ત્યાં તો વટોળિયો ચલ્યો ને બધા તલ ખરી પડ્યા ને બધાં માણસો દટાઈ ગયાં.

માળીએ આવીને બધા તલ લઈ લીધા અને ગામમાં આવી દરેક ઘણીએ, થોડા થોડા આપી દીધા. બધા ઘાંચી સાથે તેણે ઠરાવ કર્યો કે દરેકજ શેર તેલ સવારે અને શેર તેલ સંજે આપવું.

ઠરાવ પ્રમાણે માળી શાજ દરેક ઘાંચીને ત્યાં જઈ સાંજસવાર તેલ પીએ. તેલ પીને માળી તો અલગસ્ત જેવો

થયો. એક દિવસ ઘાંચીને કહે કે હાં તો તમે મારી સાથે લડો નહીં તો લડનારો જોતી આપો. નહીંતર તમારા ઘરનાર છોડીને ચાલ્યા જાઓ.

બધાએ માળીને વિચાર કર્યો કે પાસેના ગામમાં વાલો વાળંદ રહે છે, ત્યાં એને મોકલીએ. એમ વિચારી માળીને વાલો વાળંદને ત્યાં મોકલ્યો.

માળી વાળંદને ત્યાં ગયો. ત્યાં જઈને જુએ તો વાળંદની ટોશી આર પાંચ મણેનું મારિયું ખૂંદાવતી હતી.

માળી કહે: 'ટોશીમા! આ શું કરો છો ?'

ટોશી કહે: 'બાઈ! મારો દીકરો ત્રણસો ને સાઠ ગાંઠો લઈને ખડ ભરવા ગયો છે. તે હમણાં આવશે ને બૂખ્યો થશે માટે તેને માટે નાસ્તો જોઈએ આ કરું છું.' '

માળી કહે: 'ત્રણસો ને સાઠ ગાંઠો કેવી રીતે લાવશે ?'

ટોશી કહે: 'કેવી રીતે શું ? ચોટલી-એ બોધીને.'

માળી તો આ સાંભળી સઠક ચઈ ગયો. પછી છં તો વાળંદની સામે ગયો. થોડે દૂર જાય ત્યાં ત્રણસો ને સાઠ ગાંઠો-એકનું ધોંસડું બીજામાં અને બીજાનું ત્રીજામાં એવી રીતે લાંબી હેડને ચોટલી સાથે બોધીને વાળંદ ચાલ્યો આવતો હતો.

માળી કહે: 'વાળંદ! તું મારી સાથે લડાઈ કર.'

વાળંદ કહે: 'અહીં સુવર્ણમંદિરમાં લકાઈ ઠરીએ તો આપણા હારવા છતવાની શી ખબર પડે ?'

ત્યાં એક બાઈ સાત લઈને નીકળી.

વાળંદ કહે: 'બાઈ! ઊભી રહે. અમે બે. લકાઈ ઠરીએ જીએ. તું કાણ હાર્યું ને કાણ છત્યું એ જોવા ઊભી રહે.'

બાઈ કહે: 'મારાથી યોદ્ધી યવાય એમ નથી. મારા ઘરમાં ઠંભિયો ચલે છે. માટે મારે છટ સાત લઈને જવું છે. તમારે વડવું હોય તો મારા ખસા ઉપર બેસી જાઓ. અને વડવા આવો. હું હાર્યા છત્યાનું નક્કી કરી કહીશ.' વાળંદ અને માળી બંને બાઈના ખસા ઉપર બેસી ગયા. અને વડવા જાય છે ને બાઈ જોતી જાય છે. ત્યાં ખેતર નજીક આવ્યું. બાઈને છેટેથી આવતી નોક પડેલે વિચાર કર્યો કે આજ વડવાઠ ધર્ષ હતી એટલે પટ લાવ્વી એના બાઈને તેણી લાવી લાગે છે.

પડેલે તો બળદ અને સાંતીકાને ફાળિયાની ફાંટમાં નાખ્યાં. અને પટલાખીની સામે ગયા.

વાળંદ અને માળી ખસા ઉપર બેસી વડવા લેતા. વડવા વડવા બંને કદીના પાટિયામાં પડી ગયાં.

ભોત લઈને પડેલ ખાવા લેકા. કદીમાં બંનેને ઠગઈ ખાતા જોયા.

પડેલ કહે: 'આજ તો આખાં રામજાની કદી ઠરી લાગે છે.' એમ કહી બંનેના ટાંટિયા ચોપી ફાળી દીધા.

વાળંદનાં ત્રણસો ને સાઠ ગાડાં રસ્તામાં પડ્યાં હતાં. તે એક ઠોરણી છાણાં

વીણવા આવી તેને જડયાં. તેણે જડયાં ગાડાંને પેતાના સૂંઠલામાં બરી લીધાં. ઠોરણી સૂંઠલો માથે લઈને જાય છે ત્યાં પટોળિયો આવ્યો, અને સૂંઠલો લીધો.

સૂંઠલો લીડતો લીડતો એક રાત્રની દીકરી ગોખમાં બેઠી હતી તેની આંખમાં પડ્યો. રાત્રની દીકરી કહે: 'દોઢા, દોઢા, મારી આંખમાં કણ પડ્યું.'

કણ કાઢવા હજમને બોલાવ્યો. હજમે આવીને આંખ જોઈ. આંખ જોઈને હજમે કહ્યું: 'બા, કણ તો કાઢું પણ જે નીકળે તે મારું.'

કુંવરી કહે: 'કણમાં તે શું નીકળવાનું હતું ? ગહુ તો કાઢી નીકળ્યો. તું તારે કાઢ ને. જે નીકળે તે તારું.'

હજમે તો આંખમાંથી ખડનાં ત્રણસો ને સાઠ ગાડાં કાઢ્યાં. હજમે ગાડાં લઈને ચેર આવ્યો. આવીને જડયાં ગાડાં બાળી નાખ્યાં, અને તેમાંથી જે લોહું નીકળ્યું તેનો એક ચીપિયો ઘડાવ્યો.

એકવાર હજમે ચીપિયો લઈ રાત્રની હજમત કરવા ગયો. રાત્રના નાકમાંથી વાળ લેતાં ચીપિયો રાત્રના નાકમાં પેસી ગયો. હજમે ફાંફાં મારવા લાગ્યો.

રાત્ર કહે: 'શું ગોતે છે ?'

હજમે કહે: 'મારો ચીપિયો આપના નાકમાં પેસી ગયો.'

રાત્ર કહે: 'તો શું થે જા અને ચીપિયો ગોતી આવ.' હજમે રાત્રના નાક પાસે ઊભો રહ્યો. રાત્રને ત્યાસ લીધો એટલે હજમે રાત્રના નાકમાં પેસી ગયો. જાંઠર જઈને જુલે તો

ત્રણસો ને સાઠ સાંઠણી ચરવી હતી. જરા આગળ જઈને જુએ તો બેચાર ભરવાઠને બેઠેલા જોયા.

હબમ ભરવાઠને કહ્યું: 'ભાઈ, મારો ચીપિયો ક્યાંઈ દીઠો ?'

ભરવાઠ કહે: 'તારો ચીપિયો તો આ ખીંટીએ વળગાડ્યો. પણ અમારી સાડું ત્રણ મહિનાથી જોવાઈ ગઈ છે, ક્યાંય બાળી ?'

હબમ કહે: 'અરે સાડું તો આ ચરે નિર્જાતવી. ચાલો તમને દેખાડું.'

ભરવાઠ કહે: 'ભાઈ, હોકલી પી લેવા દે પછી બિપડીએ.' એમ કહી બધાંએ હોકલી પીવી શરૂ કરી.

રાબને નાકમાં એકદમ સળવળાટ થવા લાગ્યો અને છાંક આવી એટલે ભરવાઠ, સાડું, હબમ અને ચીપિયો બધાં બહાર નીકળી પડ્યાં.

એક દિવસ સીવવાનો હાથસંચો લઈને બાબુ ચરમાવાળો દાદર જિતરતો હતો, સામેથી એક ખાઈ દાદર ચકતી હતી. સંચો જોઈને તે ખાઈએ કહ્યું: 'આ સંચો મારા સંચા જેવો જ દેખાર છે.'

'શું દુનિયામાં એક માત્ર તમારે જ ત્યાં સીવવાનો સંચો છે, એમ માને છે ?' એવો પ્રતિપ્રશ્ન કરીને બાબુ દાદર જિતરવા લાગ્યો.

પેલી ખાઈ નિરુત્તર થઈ ગઈ. પણ પોતાની ઝોરડીમાં જઈને જોતાં તેનો સંચો હતો તે સ્થળે દેખાયો નહિ. એકદમ તે બહાર બાવી, હટપટ દાદર જિતરીને દરવાજા પાસે આવી. તેણે બાબુને ટેકસીમાં બેસતાં જોયો. એ જૂમાજૂમ કરી મૂકે તેટલામાં તો ટેકસી અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

બાબુ એક ઝોરડીમાં પેસીને ઝોરી કરતો હતો. અંદર ગયા પછી તેણે સાંકળ વાસી દીધી હતી. બાબુનાં લોકોને ઝોરનો સંજ્ઞ આપ્યો અને બહાર ટોળું એકઠું થઈ મળ્યું. હવે નારી છટકું લગભગ અટક્યું હતું. ચરમાવાળાએ સચુભર વિચાર કર્યો. બહુ જ ઉતાવળમાં હોય તે રીતે તેણે બારણું ઉપાડી નાખ્યું. ગંભીર મુદ્રા કરીને લાંબાં એકાં થયેલાં લોકોને તેણે ઉપાસના આપવા શરૂ કર્યો: 'તમને લોકોને કંઈ અકલ છે કે નહિ ? અંદર મારી પત્નીને પ્રમતિ થઈ રહી છે, તે બાપડી માર છે ! એને જરા શાંતિ મળે એટલું તો કરો કે નહિ !'

એ સાંભળી ટોળે વળેલા લોકો અપરાધી મુદ્રા કરીને ચાલતા થયા. ચરમાવાળો પાછો અંદર ગયો અને પોતાની બધૂરી રહેલી કામગીરી પૂરી કરીને મૌન-પણે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.

કહાનીને ચોતરે

‘યદ ત ક્વા યદ્ધ પેથા, કે જીવે ત્યાં લગી હવે લખખીનું’ નામ નો છે. ને ચારે બેટ મેલજીએ પણ ફરી છે ને કંઈ, શું કારી કામ લીધા છે શકેને !’

‘પણ અમથા ! મને રહી રહીને ઓઠ્યા ફેલાસનો જ વિચાર આવે છે. ચોતાને રવરગ મળ્યાની વાત એ કહ્યાં આઠમીને ગળે જીતરતી જ નોતી.’

‘ને પેથા, એણે માગી માગીને મ વધુ ટકા પેટ ! ભરીને જમવાનું માગ્યું—જાપણએ જીવતે જીવ જૂખનું કુખ કાંઈ ઓછું નથી વેક્યું, હો !’

‘ને અમથા ! રમેશ મ કેવી અલામણી કે સમિથ બેળાં એનાં જીવતર તો નો નોકાણાં પણ જાપડી ફરીને પિયર નોવા તો પામી.’

‘પણ પેથા, એ તો અમર ધર્મ ગ્રંથ હો. ને હવે તો આ હોકામાં ‘વરજન્મા’ વિના બીજી તમાકુ વાપરવાનું આપણે પાછી જ મેલ્યું છે.’

‘માડા અમથા ! જાપડો તો ચારલસ હો ! બાપડા કંઈ કેટલાની બિંદગીને રાજાતી ઉમારી કીધી એણે.’

‘ખરો મરદ, ધરતી માથેના નહોતારને જીએડી નાખ્યું સારે જ રિયો, ને પેથા ?’

‘આઠા અમથા, ઓઠ્યા ઇરાનના ઓલિયાએ શું વાર્તાયું માંડી છે !’

‘શું ઓલા પોપટ, કે શું ઓલો વનરાજ ! શું ઓલું નવરાણું કે શું ઇંદણું ! ને પેથા, અક્કલવાળા તો ઓલા મરીકે ચિતારા જ.’

‘ને અમથા, સમજ તો નો, પોતાના ભેગવરના વાવડ લેવા પહેળી સિંધગરુ પાસે ને પછી પાર વજરની પરતાણી.’

‘પણ તો ન પેથા, એ પદમણી-એમ ત્રાંછ તો નાવ તો. સિંધગરુ બાળા ઉમારો રિયો ને એ કેવી દાણી નીકળી—બાર છેકાઈના તે એને રોકે !’

‘ને અમથા, આજના જીવાનિયાનાં ચો મન તો નો, ઓઠ્યા તનમુખ લેવાદેવા વગર મનમાં ને મનમાં મુંઝાઈ મરુતોતો.’

‘પણ અમથા, એવા હો પેથા ! કે વારતા માંડી છે એ પદિતની કે તનમુખ મનમાંથી મુંઝવણ માતર નિતારી નાખી.’

‘ને અમથા, ઓઠ્યા દેવો ને, ખીએ માળા બારે એપાની નીકળ્યા. કલસલા સુઝકીને કાન પકાડે એવો તોડ ઉતાર્યો ને !’

‘મિચારા અમરાપરના પટેલ માગળ્યે કિર્લા જીર્ણ એકે હજાર ને એકે કદવી નાખ્યા.’

‘પણ અમથા, એલો સતવાદી છુતો ખરો નીકળ્યો હો ! આઠ આઠ વરસે જીવ વેઠ્યા પણ માલો નો કચો તે નો જ કચો.’

‘ને કુનિયા તો નો, પેથા, કે મિચારા નાસ્તિકે દશાવને ચિતાએ આગી લીધી. રં છે એના ટેકીલાપણાને !’

‘ને અમથા, આ સતી રાણીને મ કેવે જવાં કુખ વેઝાં પડ્યાં !’

‘પણ પેથા, સતનો બેલી ઉઘર છે ને આખર તો સૌ સારા વાનાં યદ્ધને રિયા.’

‘ને અમથા, આ બધું કિંગ્ડોમ જ કાંઈયું છે એ તો નો, એમાંની એક વાત મનમાં આવે એવી નથી.’

‘પણ પેથા, એનું નામ જ કિંગ્ડોમ—સાવ ટીંકા પહેારની, એમાં માનવા ન માનવાનું રિયું જ ક્યાં !’

‘હો અમથા, આ માસ્તર આવી પહેાંચ્યા. હાથમાં છાપું છે ને માસ્તર !’

‘હા, છે તો છાપું જ.’

‘ઘો વાંચો ત્યારે, કંઈ નમાજૂતી હોય તો હું ને પેથા સાંભળીએ.’

માસ્તર અમમાં આવી છાપું ઉબેળે છે.
‘ઘો, સાંભળો.....’ [પાન ૭]

સ મા જ એને સાહિત્યની નવાંબૂની

સુરતના એક જાણીતા નામરિક અને આવકવેરા નિષ્ણાત શ્રી. ડાક્ટરલાલ જમનાદાસ ચોક્સીના પુત્ર જયવંતલાલનું લગ્ન આજથી ચારેક વરસ ઉપર પોતાની દયા ખરાબતા વણીક યાત્રિની જ એક જયવંતી નામની બાળા સાથે થયું હતું. લગ્ન પછી ત્રણ જ મહિનામાં જયવંતલાલનું અવસાન થયું. પશુ વિધવા પુત્રવધૂને પિયર નહીં ચોક્સી દેતાં થી. ચોક્સીએ એને પોતાને સાં જ રાખી અને તેને વિદ્યાભ્યાસ આગળ વધારવાનો ઉત્સાહ આપ્યો. આ રીતે જહેન જયવંતીએ કોલેજમાં ઈન્ટર આર્ટ્સ મુખી અભ્યાસ કર્યો. તે પછી હમરૂાં જ થી. ચોક્સીના જ બીજા પુત્ર થી. જુરેન્દ્ર ચોક્સી સાથે-સ્વ. જયવંતલાલના નાના ભાઈ સાથે-અર્થાત્ પોતાના દિયર સાથે જહેન જયવંતીએ વૈદિક વિવાહવિધિથી લગ્ન કર્યું છે. પરંતુ નારાજી એ પ્રદર્શ લગ્ન પોતાની મેળે પતાવી લીધું નથી. થી ડાક્ટરલાલ ચોક્સીએ પશુ વડીલ તરીકે એમાં આગળ પડતો ભાગ લખ્યો હતો.

ઘણા સંનિવારે એકસપ્રેસ અમદાવાદ રે-લનથી ઉપડવાનો હતો ત્યારે રેલ્વે પોલીસે હૃતરા મારેના ખાનામાં મુઠાયેલા એક જિંદગાની ચક્ર પરથી ઝડપી લીધી હતી. તેમાંથી લાલ હમુંગાના કેટલાક તાકા મળ્યાં આવ્યાં હતા. જે પોલીસે તપાસતાં અને તે અંગે જિંદગાના માલિક ડોંગરલાલ જુવારીમલ નામના મારવાડીને પુછપરછ કરતાં તે લાલ હમુંગાના તાકા મિલની બનાવટનો સેનો હોવાનું અને તેને લાલ રંગીને તે પર કાયસાગળના સિક્કા માર્યાં હોવાની હકીકત જણાતાં પોલીસે તે તાકા કબજે કરી છતાંલાલ મારવાડીની ધર-પકડ કરી હતી. રેલ્વે પોલીસે મરણતી માર-

કીટમાં છત્રનલાલ યુનીલાલની પેટીમાંથી આવક વેપન તાકા કબજે કર્યાં હતા.

પ્રેમદરવાજાની બહાર જુગલદાસની ચાલીને જમાદાર અને કેટલાક પકાણેએ ભેગા થઈ બીજી દિવસે દિવાસાનો તહેવાર હોવાથી વેચવા કેટલોક દારૂનો જથ્થો એકત્ર કર્યો છે એવી માહિતી આમકારી ખાતાના અધિકારી મિ. વ્યાસને મળતાં તેમણે બીજા માણસો સાથે જુગલદાસની ચાલી પર ગુરુવારે અચાનક દરોડો પાડ્યો હતો. પોલીસને આઠ રૂપા દારૂના અને પાંચખાનામાં સંતાડેલી કેટલીક દારૂની ખાટલીઓ કાય લાગી હતી. જમાદારના ધરમાંથી પશુ જે ખાટલી દારૂની મળ્યાં આવી હતી. આમકારી પોલીસે આ બધી જથ્થો કબજે લઈ જમાદારની ધરપકડ કરી હતી. તપાસ દરમિયાન નાસી છૂટેલા પકાણોની તપાસ થાશે છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ સિમિટી તરફથી 'કાવ્યકલ્પ' ભાગ ૧-૨ (પ્રેમચંદ્ર), 'કાન્તિ' (સાને ગુરુજી), અને 'કાળચક્ર' (જવેરચંદ્ર મેખાણી) એ નવાં પ્રકાશન પ્રગટ થયાં છે.

શ્રી જમદોષ વીરાણીનો નવો ગીતસંગ્રહ 'પૂનમરાત' પ્રગટ થઈ ચૂક્યો છે.

જનાબ ઈમામુદ્દીન દરગંઢવાલાએ અનુ-વાદિત ઉર્દૂ નવલિકાઓનો સંગ્રહ 'ગુલશન' પ્રગટ કર્યો છે.

રાખનમ : સંપાદક કિડુભાઈ રાખવાણી (સુબર્ષ ૧૦) 'સાહિત્ય અને મનોરંજનના આ મુસ્લિમ માસિક'ના જે એકા મહત્વા છે. માસિક પોતાના ધ્યેયને વળગી રહે તો અવશ્ય પ્રતિજ્ઞ જમાવે એવું છે. વાર્ષિક લ. રૂ. ૪

પત્રવ્યવહાર કરતી વેળા આપનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખશો

સર્વાંગ પ્રેમ સાહિત્ય

સર્વજ્ઞતા લે. મધુર [પૌરાણિક કથા]	૧-૦-૦
દેવ અને હાનવ " "	૧-૮-૦
વૈદ્યાળી પૂનમ " [ચાર ભૂતકથા]	૨-૧૨-૦
ભૂતાવળ " [ભૂતકથાઓ]	૧-૦-૦
ઐઠકકુમારી " [પરીકથાઓ]	૦-૧૨-૦
જંગલનો રાજા " "	૦-૧૨-૦
કુસમળી " " "	૦-૫૫-૦
ભિર્મિલા લે. પાસાયજી [નવલકથા]	૩-૮-૦
દેવકુસુમ " [દેવકથાઓ]	૧-૦-૦
નવું શવતર [નવલકથાઓ]	
લે. નાયાલાલ દવે	૧-૦-૦
કુદરતમય શવતર [આત્મચ વિશેષ પુસ્તક]	
લે. ચમનલાલ મા. વૈષ્ણવ	૨-૧-૦
ખોરાક [ખોરાક વિશેષ પુસ્તક]	
લે. ચમનલાલ મા. વૈષ્ણવ	૧-૧૧-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

તાજીપીઠ : સાવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

પો. બો. ૭૩   પો. બો. ૮૭૮
અમદાવાદ   ★   મુંબઈ-૧

કહાની

એ. એચ. બ્રીલરના

રેલવે બુકસ્ટોલ પર મળે છે

પૂનમના રૂપરા રાતને સંગીતના સરોવાર
અધિક આહવાદક બનાવનાર્થ સદાયમૂત થનાર,
સંગીતના નોટિશન સાથેના નવો જ ગીતકથપદ

પૂનમરાત

કર્તા : જગદીપ વીરાણી

પ્રથમ થયો છે. કિં. બે રૂપિયા

સુખર્ષ, બિટીરા ઇન્ડિયા અને દેશી રાખ્યોમાં
હુકમનામા કરાવના, લેણું વસત કરવા
લખો થા મળો

મગનલાલ એચ. ભટ્ટ

આંતર્રાષ્ટ્રીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ
અખબાર બિહારી, સી. પી. રાઠ
મુંબઈ ૪

અમ્યજિને પતા ઝાઝા, બેલ્લી, વાન, કમિનો લપટન, પુઠ ખાવાથી પેટનું ઘોટુ મરું, હાથ પલ ગળી નવા, દસ્તની
કાનછાત, પાવલુ કે કુધનું પાચન ન થવું વિત્રેર અનેક દારો મટાડી અજુઠ કોવત આપનારી અમૃત તુલ્ય ઔષધ

કાઠીયાવાડી ખાલામૃત સોગઠી

ઈર્ધી કખાતાં હજારો ખાજકો આશીર્વ આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કો. ઠબી એકના વ્યાના ખાર (બી પી પો. ૮૬૧)

વૈધ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

૧. કાઠીયાવાડી ખાલામૃત સોગઠી કોષ-આખાચો-સાવનગર

મુંબઈમાં મગવાનું કેકારું-કેરાકદવાણુ મસાલા ડીપો, ૧ લી સુતારગણીના નામે-મુંબઈ નં. ૪

છૂટક 'કહાની' મળવાનાં સ્થળો

મેસર્સ એ. એચ. બ્લીલર રેલ્વે ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

—આફ્રિકામાં—

બહેર ન્યુસ સર્વિસ

પો. બો. ૬૨૦, મોરબાસા

મેસર્સ વોરા થર્પર્સ

પો. બો. ૨૬૨, મોરબાસા

—લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

મીરસાબ બિલીંગ, કાલ્યાદેવી રોડ : મુંબઈ-૨

ફરનાનીક પુસ્તક નીચે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ

કાઠી પોળ સામે, રાવપુરા : વડોદરા

શુભરાત સાહિત્ય ભંડાર

પ્રિન્સિપલ સ્ટ્રીટ, નાનકવાડા : કરાચી

એલ. કે. મેઘાણી

૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા

શ્રી જૈન બાળવિદ્યાર્થીભુવન લાવનગર

આપને ત્યાં આવતા દરેક અવસરે આ સમાજનેપયોગી સરકાર તરફ આપનો ઉદાર હાથ લેખાવશે એવી વિનંતી છે.

મદદ મોકલવાનું સ્થળ
પારેખ પ્રેમચંદ મોર્ચિંદજી દલાલ
દાણપીઠ : લાવનગર

'કહાની'માં વાર્તા મોકલનારને

★ 'કહાની'માં છપાતી મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તા મદદ પ્રસ્તુત કરવામાં આવે છે અને તેને અંકરણ કરવાના દરેક લેખકના પોતાના રહે છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે.

★ વાર્તા પરત જોઈતી હોય તો તે માટે પણ આવશ્યક ટપાલ-ટિકિટો ખીચવી.

★ કાપાલિય પત્રાવલોકન કરવા અધાયેલ નથી

પ્રત્યેક પ્રકારની ઉડ વાર્તાના સંગ્રહ

૨ સં ક્યા રી

કિં. ૮ રૂપિયા બી. પી. પોસ્ટલ ૦-૧૨-૦

કહાની કાપાલિય : દાણપીઠ, લાવનગર

અનેક રોગની એક જ દવા

જીવનધારા

ફેલેરા, અમદાવાદી, ચરદી, કાચ, પગ, માથું તથા અન્યનો દુઃખાવો, પાણીવિકોર, સંધિવા, અકલિત, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દર્દ, દર્દ-દાદમાં કળતર, જેરી કંખ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની દુર્ગંધ, પેટની ચૂંક, શૂળ, પેટ-પેડુનો દુઃખાવો, અમુકશું, દરેક જાતના તાવ, મા પડવો, લોહી નીકળતું છત્તારાદિ અનેક જાતનાં દરોગો તેમ જ રેલ્વે, સ્ટીમર થા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય જ્યોરધિ. કિંમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૫૫, વચલી બાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની બાટલી રૂ. ૦૧૦ પો. જીકું. દરેક ઠેકાણે વેચાય છે. રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નં. ૩૦૨ જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

અશ્વિન

આદર્શ

અને

આરોગ્યપ્રદ

રસોઈ માટે—

રસદા

ચૌદિઠ તત્ત્વોથી ભરપુર
(વનસ્પતિ)

અશ્વિનની

અન્ય બનાવટો:

* રીફર્મ્સ ઓઈલ્સ

* સાથુ

* રેફીનીંગ સ્પીડીટ

* ડીસ્ટીલરી પ્રોડક્ટ્સ

૨૨

દેશના પ્રાન્તપ્રાન્તમાંના

- અમારા ઓધોરશાખા,

એજન્ટો પાસેથી

મળી શકશે.

૨૩

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લી.

: સુબઈ :

જૈન ટ્રેડીંગ કું.

૪૬, બીન્ને બોઈવાડો,

સુબઈ: ૨

વડોદરા

સમલાયા

: સુબઈ :

મેસર્સ રસદા એજન્ટી

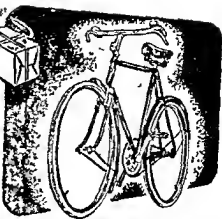
૪, રંગવાલા માર્કેટ, રસ્વેપુરા

અમદાવાદ

શિંધ પેગમ પહોંચાડો

તમારા પત્રો અને પાસંલો
ઝડપથી પહોંચાડવાને તમારા
સીપાઇઓને હિન્દ સાઇકલ્સ
પુરી પાડો.

ખનાવનારાઓ : હિન્દ સાઇકલ્સ લી.

મુંબઇ ઇલાકા મારે એકલા એજન્ટો ;
નેશનલ ટ્રેડર્સ, ૩૪૫ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઇ.
H.C. 29 ૮૫

ગેસ્ટો

પેટના વાયુ
(ગેસીઝ)
માટે

અરુચિ, મંદાગ્નિ, ચૂંક, ગાળો,
કર્માજ્યાત, લીવરદોષ, વિગેરે;
માણસને ગભરાવી મુકતા વિકારો
ઉપર ચોક્કસ ઉપાય છે.

લેખો :—

ગુજરાત આયુર્વેદિક શર્મસી

૪૪૬ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઇ ૨,
ગાંધી રોડ, અમદાવાદ : લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ : હાઈ રોડ, સુરત
કરાંચી, મોઝાસા, વડોદરા વગેરે

સંસારને સભર કરનાર દીકરીઓની
મંગળકથાનો ગુંજારવ કરવા આવે છે

સારસ પિક્ચર્સ

૩

પ્રથમ સમાજ ચિત્ર

શ્રી દેશી નાટક સમાજની

લોકપ્રિય નાટ્યકૃતિ

ઉપરથી

વડી લોના વાંકે

[શુભરાત્રી ભાષામાં]

કથા, સંવાદ, ગીતો	દિગ્દર્શન	નિર્માતા
શ્રી. પ્રયુદાસ દિવેદી	શ્રી. રામચંદ્ર ઠાકુર	શ્રી. રતિલાલ ત્રિવેદી
સંગીત	...	કળા
શ્રી. મોહન (બુનિયર)	અભિનય	શ્રી. ચૈતન

મોતીબાઈ, પ્રતિમાદેવી, વસંત નાયક, કચરાલાલ, રમેશ વ્યાસ, વિનયા,
લતાબાઈ, અંજના, સુનીલાલ નાયક, જાન (ચેમિયો), જટાસંકર,
ભીમજી, દેશવ, પુરોહિત, જાગનદ પ્રાણસુખ, બેબી સરોજ.

સેટ ઉપર શણગાર સજ્જ રહ્યું છે

વધુ માહિતી માટે

સારસ પિક્ચર્સ

યુનિવર્સલ ગિલ્ડીંગ, દિગ્ગજરાલ મહેતા રોડ, કોલ, મુમ્બઈ

—: સ મ ય સા છે આ ગે હ રા :—

બોમ્બે લાઈફ

* પ્રગતિને પંથે *

નવુ કામદાર

૧૯૪૫

૧૯૪૬

મેળવેલું

૩૧૪૦૦૦૦૦ થી વધુ

૩૮૭૦૦૦૦૦ થી વધુ

બરપાઈ થયેલું

૨૭૭૦૦૦૦ થી વધુ

૩૨૮૦૦૦૦૦ થી વધુ

એન.સી. એસ.એન.એસ. — મંગળદાસ એ. દોશી

બોમ્બે લાઈફ એસ્યોરન્સ કં. લી.

(સ્થાપના ૧૯૦૮)

ધર નં. ૨૩, રોડ વીલ્સન રોડ,

વડલગાઈ પોસ્ટ રોડ,

સુબર્બ નં. ૪

બોમ્બે લાઈફ પ્રીમીયમ

૪૫-૪૭, ચર્ચગેટ રોડ, દાદ-સુબર્બ

(2 નં. ૨૭૦૦૭-૮)

ર સ કયા રી

[૪૫૦ પાનાં]

[લેખાં નીચેની દરેક પ્રકારની, ગુજરાતના સિદ્ધહરત લેખકોની વાર્તાઓ છે]

આમાલિક કથા:

માનસકથા

લખનકથા

પરિણામ

તસ્માઈ દત્ત

સદુરભા

બાપ

મરખી

પ્રદુલ્લભ દરોજ

દુષ

દાદ

ખાન અ. વસંતખાન

એ. કોર્ગે

નયી ચરિત્રા

ચેટિા કેશવ કર્જી

ચાંચી

મે. જ. પંડ્યા

વીર સાવરકર

સુવંશર

નસીબની જલિલારી

બી. ભાષુ મલ્હારી

જવાહર મોતી

વકેદારી

સદાવ જમ. દાવડ

પ્રભુચક્રકથા

કિરના

હાસ્યકથા

ચલનચલ

કેટિા દાવડો

એલ્ફ્રેડ કૃ. ખ

રોડી ને પ્રેમ

પરજીયા

નનામા કામલે

મલ્હારી

રમુજ દેસકથા

સેતકથા

નુલ્લ

દે. કૃ. જ. નં. ૦૧૨

દાવડા લખડ

નવ તનો એન્જાર

એનના નાણા

પુત્રાણકથા

કમરેલો

રે. સ. નં. ૦

સુપરિયર

વલિનીના આમુ

અસૂતકથા

દેવ અને દાનવ

ખત

ખૂની કાણા

દામણકથા

કુલકથા

રાત્રી રાત્રી

સમર્થ સેના

લખનને સહ

લાલીકથા

નારીકથા

સમર્પણ

ગોદાવરી હાથી

રહ

નીતિકથા

સૂચ પ્રયોગલ

પરીકથા

કંકર અને નીકાસ

રૂપકથા

રોકડકથા

વ્યંગકથા

બરંગો દુકો

પ્રસંગકથા

સ્વપ્ન

પ્રધનત્રિપુટી

સાચી પથુ જાદુગર જાતે

કિંમત રૂ. ૮ માત્ર : વી. પી. ચૌરદેજ દરે આના

૦

દાણા પીઠ : ભાવનગર

ઓગસ્ટ ૧૯૪૭

જીવન

વર્ષ ૩ : અંક ૮

કાવ્યેષુ રમ્યા કથા

મો હું એક મહાન હતું અને લોકો કહેતા કે એ મહાનમાં ભૂતનો વાસો છે. થોડાં ને ઘણાં તથ્યો વરસથી એ મહાનમાં ભૂતનો વાસો હતો પેદી દર પેદીથી એ ભૂતના ઉત્ક્રાંતિની વાતો લોકમાં ચર્ચાતી અને છેલ્લાં પચાસેક વરસથી તો એમાં કાંઈ રહેતું પણ નહિ જુદો પાંસઠ વરસનો એક માણાં એને સાચવવા રહેતો અને તે પણ મહાનથી દૂર દૂર ગયેલાં એક ખૂણે આવેલી ઝારડીમાં. પચાસ વરસની વાતનો તો એ સાક્ષી હતો અને તે પહેલાંની બધી જ વાતો એને કહી શકતો. એ ભૂતની વાત કહેવા બેસતો, ત્યારે થડીબર તો લોકો ભૂતની બીક તણ દઈને એની વાતો સાંભળતા. એવી રીતે એની વાતો હતી અને એવો રામાચક ભૂતનો ઇતિહાસ હતો.

“પણ એક દિવસ તો એવા અવાજનું મહાનને ખરીદનારો મળ્યો આવ્યો. એને કહેવામાં આવ્યું કે એ મહાનમાં ભૂતનો વાસો છે. ખરીદનારે એટલો જ અવાજ વાળ્યો કે એ કારણે તો આ મોટું મહાન આટલું સસ્તું મળે છે અને વેચાણખાતે પાકું મધ એટલે જમવામાં જો થોડી સાફસફી કરાવવાની જરૂર હતી તે કરાવી સમૂહ ધીનદન શેઠે તેમના કુટુંબ સાથે તેમાં રહેવા પણ આવી ગયા.

ધીનદન શેઠના કુટુંબમાં તેમનાં પત્ની સુભાષા, બે બેટા પુત્રો ચંદનદન અને કુરુ નદન અને એક પુત્રી સુનિતા એટલા જણ

ભૂતનું સમારક

મયૂર

હતાં બધાં જ શહેરમાં રહેનારાં અને નવાં જમાનાનાં. ભૂતપ્રેતની વાતમાં કાંઈ માને નહિ બધાં જ ખુશખુશાલ હતાં શેઠને એમ હતું કે સેદા સસ્તામાં પતી ગયો. શેઠાણીને એમ

હતું કે પોતે જીતિયા મકાનમાં રહી શકે છે અને જીતિયા કરતી નથી એમ લોકોને કહી શકશે. છાતરાઓને એમ હતું કે જીતિયા નવી નવી વાતો ઉપજાવી કાઢી લોકોને ખનાવાશે એક છાતરીના મનમાં કદા તરંગો ન હતા. બહુ બહુ તો એને એટલો વિચાર થતો કે જીતિયાથી પછી જીત નહીં પડી ત્યાં તો એનું એકાદ ચિત્ત ફરી શકાય.

આ લોકોના મનમાં આ જીતિયા તરંગો આવી રહ્યા હતા, ત્યારે મકાનનો જીત એક અંધારી જોરડીમાં પડ્યો પડ્યો કાંઈક નરીન જ તરંગો રચી રહ્યો હતો. ઉદ્યાત્રીઓ વરસથી તે આ મકાનમાં વસી રહ્યો હતો છુદે છુદે વખતે મકાનમાં રહેનારાં એને છલેછલે હતો અને જીતે એ લોકો સામે ઉદ્યાત્રીઓ મચાવ્યા હતા. પરંતુ ઉદ્યાત્રીઓ વરસથી એની ચાંતિમાં કાંઈક અંધારી પડેલાં ન હતી અને એ પચાસ વરસના ઇતિહાસમાં એવો એક પછી નોંધપાત્ર બનાવ બન્યો ન હતો કે જેની લોકોમાં ચર્ચા થઈ હોય. ફક્ત થોડે થોડે વખતે જીત આજુબાજુનાં લોકોની નજરે પડ્યો હતો અને એમ એ પોતાની કરતી લોકોને બતાવી રહ્યો હતો.

આને આ લોકોના આજમનથી જીતની ચાંતિમાં અંધારી પડેલ પડી. જીતને યશ કે કં તો આ લોકોને બગાડી મૂકવા, અંધાર તો કહી શકું કે જાનાંમાનાં પડ્યાં રહેશે તો કરી દરકત નથી. પરંતુ જો મને ચીકચીક તો મારા જોવા જુડો કાંઈ નથી.

પરંતુ આ વાત કહેવાનો જીતને પ્રસંગ જ મળ્યો નહિ અને જે નહોતું બનતું નોંધતું તે એકાએક બની મધું.

કાંત એમ બની કે દીવાનખાનામાં બેઠાં બેઠાં બધી આ પી રહ્યાં હતાં તે વખતે એક કાંધો શેઠાણીના જીવામાં આવ્યો. જીતે માળા નોંધીમાં જીતે હતો, તેને શેઠાણીએ બોલાવ્યો

અને જીતે કહ્યો, 'મકાનનો પગાર મને છે! આવા કાંધો રહેશે તે નહિ પોસાય.'

માળાએ કહ્યું, 'માફ કરો શેઠાણી, એ કાંધો મારાથી નહિ જુસી શકાય. ત્રણસો વરસ પહેલાં આ બંગલાના માલિકે એ જ સ્થળે એની પત્નીનું ખૂન કરેલું. એના લોકોનો એ કાંધો છે. ત્રણસો વરસથી એ કાંધોને એક પાંચત્ર સ્મારક તરીકે આ બંગલાનો આ જીત સાચવતો આવ્યો છે. જેણે જેણે એ કાંધો જુસી નાખવા પ્રયાસ કર્યો છે તેની ખૂરી દલા થઈ છે. મારાથી એ કાંધો નહિ જુસી શકાય.'

'ખૂન કરવું અને ખૂનનું સ્મારક સાચવી રાખવું એ બધું બેદુર માન છે.' શેઠે અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

'આ મકાન અને ખરીદી લીધું છે. એના ઉપરનો જીતનો કાંઈ દંડ દોષ તો, તે તેણે ગુમાવ્યો છે. અને આ કાંધો બહાર નહિ રહેવા દઈએ.' શેઠાણીએ કહ્યું.

'ઉદ્યાત્રીઓ કાંઈ જરૂર.' માળાએ ખીતા ખીતા કહ્યું.

'તું તો ધણી જ કંઈક લાગે છે. આમે! આપણે જ જુસી નાખીએ. નોંધ એ તો અર્થ, જીત કોઈક ઉદ્યાત્રીઓ મચાવે છે!' અને છાતરા તરત જ પાણીનું પોતું લઈ આવ્યા અને ધસી ધસીને કાંધો જુસી નાખ્યો.

જરાજર એ કાંધે આકાશમાં કાકા ને બાકા કડે થયા. જોરડીઓ પવન વાવા લાગ્યા અને મુદગધાર વરસાદ વરસ્યો ચડે થયો. માળા બપોળીત બની બોલી જીતો, 'જીત બાંધ્યો છે. હવે કાંધો બધે શું થાય છે!'

કહી મે કહી તો બધાનાં હાથ કંઈ જીત્યાં. પરંતુ શેઠાણી થોડી વારે સ્વસ્થ થયાં અને બોલી જીત્યાં: 'અપમાન છે, જીતની વાંતો કરી છે તો. આમામાં વરસાદ નહિ વરસે તો કપાર વરસશે!'

'હું હું છું...' નોંધ રહેવા જતો હતો.

‘તારું કહેવું અમારે સાંભળવું નથી. અમારું કહેવું જ સાંભળવાની તારી ફરજ છે.’ શેઠાણીએ વાત પતાવી દીધી.

પરંતુ વાત એટલેથી પડે તેમ ન હતી. ભૂત સમાધાન કરવા ઇચ્છતો હતો. એને એની ચાંતિ એકંદી હતી. મરંતુ અહીં તો યુદ્ધનું આવાદન મળ્યું અને ત્રણસો ત્રણસો વરસથી એકધારા યુદ્ધ ખેલી ખેલીને પાવરધો બની ગયેસો ભૂત આ ચહેરીઓની સાક્ષાત્કર્ષી બીજામ તેમ ન હતો. એણે યુદ્ધનું આમંત્રણ સ્વીકારી લીધું.

બીજા સવારે પેલો કાંધો જેવો તે તેવો બધાંની નજરે પડ્યો અલખત શેઠું આધર્મ તો થયું જ, પરંતુ નોકરે જે ભતની વાત કહી તે ઉપરથી આ બધી કરામતનો ફરનારો એ ફરામખોર નોકર જ છે, એ જ ખરખરો ભૂત છે અને પચાસ વરસથી અહીં જે મોતથી એ રહ્યો છે એમાં બીજાનો હસ્તથેપ સહી ચકતો નથી; એથી એણે આ ભૂતની સહિ જીવી કરી છે એમ જ બધા માનવા લાગ્યા.

નોકરની જૂલ એટલી યથા કે એણે પોતાની વાત વધુ ભેર કરીને રજૂ કરેલી. એણે કહેલું: ‘મેં આપને કહ્યું જ છે કે એ કાંધો આ મહાનના ભૂતને મન એક પવિત્ર રમાગ્ર જેવો છે. એ કાંધો તમે નહિ જુસી શકો.’

નોકરની આ દલીલ ઉપરથી ભૂતની વાત જુલાઈ ગઈ અને આ જીવતા-જમતા ભૂતને રુખસદ આપી દેતી એમ બખતો મત થયો. પરંતુ એ વાત અમલમાં મૂકતાં પહેલાં શેઠને થયું કે નોકરને પોતાનું વર્તન સુધારવાની એક તક આપવી જોઈએ. તેમણે કહ્યું: ‘જે લાઈ! એ કાંધો ભૂતે કયો હોય કે તે કયો હોય, અમારે એ સાથે કશી નિરખન નથી. ભૂત હોય કે ન હોય એ સાથે પણ અમારે નિરખત નથી. અમે તો એટલું ઇચ્છીએ છીએ કે ફરીથી એ કાંધો ત્યાં ન હોવો જોઈએ.’

નોકરે કહ્યું, ‘પરંતુ એ બાબતમાં હું શું કરી શકું સાહેબ! આ તો ભૂતનું સમારક છે...’

‘સમારક હોય કે ન હોય...’ શેઠ કહેવા જતા હતા.

‘તમે નકામી માયાકૂટ કરો છો. એ કાંધો પાછો એ સ્થળે થવાનો જ.’ શેઠાણીએ વચ્ચે કહ્યું.

‘એ વાતનો જ હું નિર્ણય કરવા માગું છું. કાંધા કરતાં ભૂતની હસ્તીનો સવાલ મહત્વનો છે.’

‘પરંતુ એ નિર્ણય તમે કેવી રીતે કરશો! શું આખી ગત અહીં ચોકી કરશો!’

‘ચોકી તો નહિ કરું, પરંતુ બંદોબસ્ત જરૂર કરીશ. રાતે આ દીવાનખાનાના બધા બારીબારણા ખેંચ થશે ફરવાને તાળું લાગશે. એની આવી મારી પાસે રહેશે. આટલું કરવા છતાં પણ એ કાંધે સવારે એ કાંધો નજરે પડશે, તો આપણે આપણા અભિપ્રાય ફેરવવો પડશે.’ શેઠે કહ્યું.

‘અભિપ્રાય ફેરવવાની આમાં વાત જ નથી. કાંઈ ખાસ રાસાયેલુંક પ્રયોગથી આ કાંધો અંતે ફરવામાં આવ્યો હોય એમ પણ કેમ ન બને! આપણે માનીએ કે તે જુસાઈ ગયો છે, પરંતુ ખરખર તે જુસાઈ ગયો ન હોય અને સજુમર માટે અદશ્ય થયો હોય...’ શેઠાણીએ પોતાનું યાન કાલવવા માંડ્યું.

મદ્દ અને કુડ ખેડા બેડા આ વાત સાંભળી રહ્યા હતા. તેમનાથી આખરે ન રહેવાયું. ‘તમે બને ભૂત છે અને નથી એની માયાકૂટમાં ખર્ચા છે. ધરીકાર માની શ્યો ને કે ભૂત છે.’

‘પછી!’

‘પછીની અમારી મોજના અસારે બહેર થઈ રહે તેમ નથી.’ યદુએ કહ્યું.

‘તો શું ભૂત સામે મેદાને પાવાનો વિચાર છે?’

‘તમને કદપના કરવાની છૂટ છે. પરંતુ

એમ કરવાથી તમે અમારી યોજના પામી નહિ શકો.' કુરુએ કહ્યું.

'તો અસાર તો મારી યોજના જ અમલમાં મૂકીએ. કોઈ પણ સંજોગમાં આ તોફાર ઉપરનો આસેપ દૂર કરવાની જરૂર છે.' શેઠે કહ્યું.

શેઠની યોજના અમલમાં મુકાઈ. અને કાંધો ખીજે દિવસે પણ એવો હતો તેવો દેખાયો. શેઠ વિચારમાં પડી ગયા. પરંતુ શેઠાણીનો અભિપ્રાય હતો બદલાયો ન હતો. તેમણે કહ્યું, 'કોઈએ સાચી લાગુ કરી હોય તો ?'

'એ અશક્ય છે, તાણું નંખરિયું છે. એનો છોકલ હું જ નહીં છું.' શેઠે કહ્યું.

શેઠ-શેઠાણીની માયાકૂટ અને દલીલગાળ કોઈ દિવસ પૂરી થાય તેમ ન હતી, પરંતુ છોકરાઓને આમાં મળ પડી. તેઓ રાજ પેટો કાંધો જુસી નાખે અને જૂત રાજ એ જગ્યાએ નવો બનાવી શકે. એની આકૃતિમાં રજ પણ ફેર ન પડે.

એ વરણ પછી તો એવી સાધારણ બની ગઈ કે શેઠાણીને એમાં રસ ન રહ્યો. ફક્ત યદુ અને કુરુ ખીજું કોઈ કરવાનું ન હતું, એટલે આ કાપાની પાછળ પડ્યા હતા.

પરંતુ એક દિવસ શેઠાણીની નજર અનાસે પેલા કાપા ઉપર ગઈ અને તેઓ ચીસ પાડી બેઠ્યા, 'બરે જીવો તો ખરા ! તમે કહો છો ને કે આ લોહીનો કાંધો છે ? તો પછી એનો રંગ કેમ બદલાઈ ગયો છે ?'

શેઠ અને છોકરાઓ દોડ્યા આવ્યા. લોહીનો રંગ ખરેખર ગદલાઈ ગયો હતો, પરંતુ એનું કારણ કોઈ પાસે ન હતું. મદુ વિચારને અંતે શેઠે આ સંબંધમાં નિર્ણય નહોતર ક્યો, 'લોહીમાં વિકૃતિ થઈ હશે.'

એ દિવસ પછી વળી કાપાનો રંગ બદલાયો. આ એક નવાઈની વાત હતી. જૂત જુલાઈ ગયો અને નવી ગમ્મત જામી થઈ પછી તો એ કાપાના રંગ ઉપર ચરતો લાગવા

માંડી. આ ચરતોમાં 'મુખ્યત્વે શેઠની દીકરી સુનિતાની જ છત થતી. સુનિતા આમ જોઈત હતી. એને જૂતની સાથે કે જૂતની વાત સાથે કરી નિરજત ન હતી. ઠોઠુંબિક અર્થાએમાં પણ તે લાગ ન લેતી. પરંતુ કાપાના રંગની વાત આવતાં તે તરત જ ચરત લગાડવા તૈયાર થઈ જતી.

સુનિતાની છત થતી અને યદુ-કુરુ હંમેશ દારી જતા, એટલે એ બંનેને થવા લાગ્યું કે કહો ને કહો પણ સુનિતાએ જૂતની સાથે બાઈમધી કરી નાખી છે.

એક દિવસ તો એમણે સુનિતાને આજીવ પણ કરી, 'તારા મિત્ર સાથે અમારી ઝોગ-ખાણ કરાવી આપ ને.'

સુનિતાએ પૂછ્યું: 'કયો મિત્ર !'

'પેસો જૂત જ તો.'

'જૂતની સાથે વળી બાઈમધી કેવી ?'

'તે વિના તું રંગની ચરત છતી જાય છે !'

'એ ગમે તેમ, પણ હું કહું છું કે આવતી કાલે એ કાંધો ત્યાં નહિ હોય.'

'તો તું જૂત એનું રમારક જવા દેશે ?'

'હા.'

'કેવી વાત કરે છે ? જાણે તું જ જૂત હોય અને તું જ રાજ એ કાંધો કરતી હોય એવી તારી વાત છે.'

'એ ગમે તેમ પણ કાલે એ કાંધો નહિ હોય.'

'જણસો વરસથી એ કાંધો સાચવતો ખરી જોડો છે.'

'તમારે ચરત મારવી હોય તો મારી ના નથી.'

છોકરાઓની વાત તંત ઉપર ચઢતી હતી. અને એમાંથી કદાચ તકરાર થઈ શકત. પરંતુ શેઠાણી સમયસર વચ્ચે પડ્યા. 'સુનિતા ! ચરત તો રંગની જ છે. કાંધો યશ કે નહિ થાય એ વાત નથી.'

‘પરંતુ બા ! મારી રંગીની કપડીમાં હવે રંગ જ રહ્યા નથી.’

‘એટલે ?’

‘મારા બંધા રંગ ચોરાઈ ગયા છે.’

‘શી વાત કરે છે તું... ?’

‘બહુ જ સીધી વાત છે, બા.’ યદુએ કહ્યું. ‘જૂત-જૂત કશું છે જ નહિ. આ સુનિતા જ જૂત છે. એની કપડીમાંથી રંગ લઈ લઈ એ કાઢી કરી જની દશે એ વિના એ રંગની શરતમાં છતે !’

શેઠ કહે: ‘સુનિતા એ કરી જ શકે નહિ. હીવાનખાનાને તાળું વાસવામાં આવે છે. ચાવી મારી પાસે રહે છે.’

‘તો પછી એના રંગ કાણ ચોરી ગયું ?’

‘જૂત જ તો.’ છુટ્ટા તોડરે વચમાં કહ્યું.

‘ચૂપ રહે.’ શેઠાણીએ તોડર સામી આંખો તાણી.

અને રંગનો ચોર તો ન પકડાયો, પરંતુ બીજો દિવસે સાચોસાચ એ કાઢી એની જગ્યાએ ન હતો.

સુનિતાના રંગનો ચોર ગમે તે હો, પરંતુ ત્રણસો ત્રણસો વરસથી એકધાણું સચવાઈ રહેલું જૂતનું રંગારૂઝ આજે એ મહાનમથી ખુસાઈ ગયું એ વાત મહાનમાં વસનારાઓ માટે ખર્બે ભરેલી હતી. તેમણે જૂત ઉપર વિશ્વ મેળવ્યો હતો અને વિશ્વના મહામાં બંધા ચક્રચૂર હતાં.

ત્રણસો વરસના ઇતિહાસમાં જૂતનો આ પહેલો પરાજય. પરાજયોથી એ ટેવાયેલો ન હતો. મુલ્યસોઝનો માનવી આ રીતે એના માર્ગની બાડે આવે અને એનું ધાણું ચલાવે ન દે એ એને મન નવી વાત હતી. એ પરાજય સહન કરી લેવા પોતે જરા પણ તૈયાર ન હતો. આજે તો ત્રણસો ત્રણસો વરસથી કાળજીપૂર્વક જેની ચોરી કરતો હતો એ પોતાના પવિત્ર રંગારૂઝ આ લોકોએ ભરેલી

નાખ્યું. કાલે પોતાની હતી જ નોખમમાં આવી પડે. એણે વેર લેવાનું નક્કી કર્યું. દુશ્મનો ધાર્યા હતાં તે કરતાં બહુ બળવાન છે. આમ નબળાપોઆ થઈ જવાથી કામ નહિ સર.

તે રાત્રે એણે પોતાનો સ્વાંગ બદલી નાખ્યો. આંખની જગ્યાએ વીજળીનાં ગોળા ચોંટાળી દીધા. નસોદારાં વધુ પહોળાં બનાવ્યાં. છબા ઉપર બીજી કૃત્રિમ છબ ચડાવી દીધી અને લાંબી લબાટી છબનો દેખાવ કર્યો, હાથે બનાવેલી નખ ચડાવી દીધા અને એનું કપડુંકર રૂપ કારણ કરીને શેઠના ચવાના ચોરકા તરફ ધિપ્ત્યો.

શેઠાણે વરસ પહેલાં એક ડોશીએ એને સીધાવારો કહેલો, એટલા માત્રથી જ આ રૂપ લઇને તે પેલી ડોશીની પાછળ લાગેલો. ફક્ત ડોશીને ખબર હાથ મૂકવાથી જ ડોશીનું મગજ ચરકી ગયેલું અને છત્રી લાંબી કુધી એની સાન ઠેકાણે નહિ આવેલી.

પાસાળમાં કાઠનીં રાઠોડી પગલાં સંભળાયાં. ખજખજ, ખજખજ, ખજખજ. તે સાથે સંકળનો ખખખાટ સંભળાયો. કેમ જાણે કાઠ મોટી બધી સંકળ દસઠું ચાલ્યું જતું ન હોય ! શેઠને થયું કે ગમે તે હોય, બરાબર જિમરા ટાણે આ રીતે કડંડ અવાજ કરીને એમની ઊંઘમાં ખસેલ કરવાનો કાઠને હેતુ નથી. તેમણે જીડીને બારણું છિપાડ્યું.

બરાબર એ વખતે જ જૂત બારણાની આંદર ઝવેણ કરવાની તૈયારી કરતો હતો. બારણું ઊંઘણું અને સ્ક્રમે શેઠને જોવા. જૂત એકએક ઊંઘીસો પડી ગયો. એવાર કાઠના પાછો હડી ગયો.

શેઠે કમાવથી એને કહી નાખ્યું, ‘મિસ્તર ! ચાતના બાર વાગે ફરવા નીકળતું હોય તો તેમ કરવાની તમને કાઠ ના કહેતું નથી. પરંતુ જરા રીત રાખવી નોંધજો. બીજાની કીધમાં કપડા કરવાનો તમને કશો જ હેતુ નથી. આ

બારે જોડા જાણી નાખવા પડશે. હાથેપાથે સવા-
મણની સાંજળ ખાંધી છે તે કાઢી નાખવી પડશે.
જતાં તમને એ વસ્તુઓના શોખ હોય તો મને
વધી નથી. પરંતુ જોડાને તળિયે રખરની એડી
જડાવી લ્યો અને સાંજળને જરા તેલમેલ લગાડો.
અવાજ ન થવો જોઈએ, સમજના !

અને જવાબની રાહ જોયા સિવાય શેઠે
જોરથી બારણું ખેંચ કહ્યું. સાડું હતું કે જૂત
બારણાથી દૂર જોતો હતો, નહિતર એને એવો
ધક્કો લાગત કે નક્કી બેચાર ગમોલા ખાઈ
મરો હોત.

મિસ્તર જૂતને માટે આ નવો અનુભવ
હતો. મોટે ઉપાડે બમ્બર સ્વાંગ સજીને શેઠને
ભાકાવવા મરો હતો. પણ શેઠે તો એના સ્વાંગ
સામું જોવાની દરકાર પણ ન કરી જીલટાને
જૂતને ભાકાવી માર્યો. એનું શરીર પરમેવે રજ-
જેમ ધધ ગયું અને માંસ માંસ બિચાડો પોતાની
ઝારડીએ પહોંચ્યો.

પરંતુ આટલાથી એ નિરાશ થઈ જાય તો
એ જૂત શાનો ! અને ત્રણસો ત્રણસો વરસથી
એની હતી યા કામની ! એક અખતરો નિર્મળ
મરો. કાંઈ નહિ. ફરીથી ખીજો તુરજો અજ-
માવીશું શેઠ તો હરામખોર છે અને શેઠાણીને
બોલવાનું જ જાન નથી. બારે ચિત્રાવલી છે.
મેંદાં રાસાયણિક પ્રયોજાની જ વાત કર છે.
એ જાનેને મૂકો પડતાં. પેલા એ ઓકરાને જ
અપાટામાં લેવા પડશે. એમણે જ પેલી કાંધે
જૂસી નાખ્યો છે. એમને જરા અજર પાડી
દબ્બે. એમની જાન ઠેકાણે આવી જાય, એટલે
ખીજાને પણ બોધપાઠ મળી જશે. નિર્જીવ મરો
એટલે જૂતે તાત્કાલિક તૈયારીઓ કરવા માંડી.
મેંસામુરનો વેપ સજી લીધો. મોઢા ઉપર પામ-
નું મોડું ચાપી દીધું. અને એ મેંદાને પડ્યો.

યદુ અને કુરુના ઝોરમાં નીરવ શાંતિ
હતી. અને ધસધસાટ લીધતા દરો બારણાં
કાંધાં હતાં એટલે હિંદો ગેલતરાની જરૂર ન

હતી. જૂત અંદર દાખલ થવા ગયો. હજુ જિમ્મો
પૂરા જોળાએ નથી ત્યાં તો તડાકો કરતું તેને
માથે કાંઈક પડ્યું. ટાકાજોળ પાણીથી ભરેલો
કુંભો. જૂત પાણીથી તરજોળ થઈ મરો. કુંભની
કીકરી એને અંજે અંજે વાગ્યાં. એનું મોડું
ભાંગી ગયું અને ઉપર ભૂતાં જાને બારણાં
પાછળથી યદુ અને કુરુએ ઓઝીમનો મારો
ચલાવ્યો. ધમાધક, ધમાધક, ધમાધક. ક્યે રસ્તે
નાસી છૂટવું એની સજ ન રહી. જૂન હવા
થઈ અતોષ થઈ મરો અને પાછળ યદુ અને
કુરુ હસી પડ્યા.

યદુ-કુરુ અને જૂત વચ્ચેનું યુદ્ધ મળ્યા
દિવસ મુધી ચાલ્યું. જૂતે અનેક કુશિતઓ
અજમાવી. સ્વાંગ સમવામાં કાંઈ બાકી ન રાખી.
જે સ્વાંગો સજીને છૂટે છૂટે વખતે તેણે છુદા.
છુદા માનવીને મેંદાન મનાવી મૂકેલા હતા, મરણ
કરણ જનારી દીધા હતા, તે બધા જ સ્વાંગ
એણે અજમાવી જોયા, પરંતુ યદુ-કુરુ અખિત
રહ્યા અને દરેક વખતે જૂતનો પરાજય થયો.

છલે છલે એણે માથા વચરના ખરીસ-
નો વેપ લીધો. આ વેપને માટે આલુમાલુમાં
એમ કહેવાતું કે જૂરનો આ સ્વાંગ જોઈને
એક સાથે એકસો ને સાઠ જેટલા માનવી
ધરણીએ ઢળી પડ્યા હતા અને પાછાં જિભા જ
થવા ન હતા એ લગાનક વેપ લઈને જૂત
યદુ-કુરુના ઝોરમાં તરફ જીપડ્યો.

પરંતુ પાસાળમાં એક ઠેકાણે એના પત્ર
ચંભી ગયા. આથે આથે એક ખૂણામાં એક સફેદ
આકૃતિ જિભી હતી લાલ લાલ આંખો તમતી
હતી અને મોડું અમિથી ભરેલું હતું. જૂત
ભડકો મરો. આ વળા નવો જૂત ઠેકાણ
જાગ્યો ! ત્રણસો તુરસથી અહીં એમકે રાજ્ય
કરું છું. ખીજા જૂની હતી જાણી નથી.
અને આજે એકએક આ ખીજો જૂત કાંધી
વેન થયો ! હા પેલા ઓકરાએ પોતાની મદદ
કાંઈ ખીજા દેશના જૂતને બોલાવ્યો હતો !

માથા વગરના ખવીસનો લપાનક વેષ સન્ન્યો હતો, છતાં પણ શૂત કરી ગયો. એનાં પગલાં પાછાં વળ્યાં અને એ પોતાની ઓરડીમાં લાગી બેઠો.

એકા એકા એ વિચારે ચલ્યો. વિચાર કરતાં એને યુધ્ધ કે જાતભાઈથી કરીને પાટો આપ્યો એ ઠીક નથી યુધ્ધ. મને એકલાને આ લોકો પરેશાન કરે છે અને અનાપાસે આ બીજીને શૂત મળી આવ્યો છે. એ બંને ને એ લોકોનો સાથેલો હોય. મારે એની સાથે મૈત્રી કરી લેવી જોઈએ. શૂતની સાથે મૈત્રી કરતાં શૂતને વાર નહિ લાગે. એક કરતાં બે લાભ.

એ ફરીથી ઊપચો. આકૃતિ પાસે દયાતે પગલે આવ્યો, આકૃતિની આખમાં અને મુખમાં અમિ આલવાઈ ગયો હતો. આકૃતિ ઊભી ઊભી યાત્રી ગઈ ન હોય એમ સહેજ ઢળી પડી હતી. એની ડોકમાં કંઈક લટકાવેલું હતું.

શૂત પાસે ગયો. એની પહેલી નજર આકૃતિની ડોકમાં લટકાવેલા પાટિલા પર પડી. પાટિલામાં મોટા અક્ષરે લખ્યું હતું : 'આ જ આ જગલાનો ખરા શૂત છે. નક્કી શૂતથી સાવચેત રહેજો.'

એકા! શું કુર મશ્કરી આદરી છે! ડોકી ઉપર ગોળો મૂક્યો છે. ઉપર ધોળું લુગડું આઢાણું છે. ગોળામાં ત્રણ ફાંફાં કર્યા છે. એક મોઢું અને એ આખો-અંદર વીજળીનો લાલ ગોળો મૂક્યો છે. એનો પ્રકાશ ત્રણ ફાંફાંમાંથી બહાર નીકળતો હતો. અત્યારે વીજળીનો પ્રવાહ બંધ થઈ જવાથી તે પ્રકાશ અદ્ભુત થઈ ગયો છે. મારા બેઠાએ કંઈ મશ્કરી કરી છે!

શૂત ખૂબ જ ખિન્નયો. પરંતુ અત્યારે હવે સમય ન હતો. સવાર પડવાને વાર ન હતી. તે પોતાની ઓરડી તરફ પાછો ફર્યો. પરંતુ ગસ્તામાં કાંઈએ વટાણા વેરેલા. જૂનનો પગ લપસ્યો. તે બહુમ દબને નીચે પટકાયો. તેવા સ્વર્ગના ચૂરેચૂરા બોલી ગયા. ખિન્નગણા ગોઠણુ ઊભાઈ ગયા. મંકિ મંકિ, લંચકાતો

લંચકાતો પોતાની ઓરડીએ પહોંચ્યો. વડુ અને કુરુના હાસ્યનો ખનિ એનો પીટો લપ રલો હતો.

આઠ દિવસથી શૂત પોતાની ઓરડીમાં લગાઈ બેઠો હતો. બહાર નીકળવાની એની દિગ્ધત ન હતી. ત્રણસો વરસની એની કારકિર્દી ઉપર પાણી ફરી વળ્યું હતું. એ ત્રણસો વરસ દરમિયાન એણે જે આગર સંપાદન કરી હતી એ બધાંતે અત્યારે નાશ થઈ રહ્યો હતો. આઠ દિવસથી આ વસ્તુ ઉપર વિચાર કરતો એ એની ઓરડીમાં બેઠો હતો.

એવામાં એના ખમા ઉપર કાંઈએ હાથ મૂક્યો. એ ચમકી પડ્યો. ખાણમાં ઊભી ઊભી સુનિતા ખિલખિલાટ દસી પડી. 'કેમ મિસ્તર શૂત! ખિલકારી દીધા ને!'

સુનિતાને જોઈને જૂન જરા સ્વસ્થ થયો. એ ઊઠીએ એને કદી દેરાન થયો ન હતો. જીતતાં પેલો કાંધો સલામત રાખવા માટે એની આખી રંભની કબી એણે એને વાપવા દીધી હતી. શૂત સુનિતા સામે ઘ્યામણી આંખે જોઈ રહ્યો.

'તો મિસ્તર શૂત! તમે ખરેખર જ શૂત છો?' સુનિતાએ પૂછ્યું.

'ત્રણસો વરસનો જૂનો જૂન.' શૂત ત્રણ-ચણ્યો.

'અને ત્રણસો વરસ પહેલાં તમે તમારી પત્નીનું ખૂન કરેલું!'

'મારી આંતરિક વાતો પૂછવાનો કાઈને હક નથી.' શૂતે જવાબ વાળ્યો.

'તમને કુઝ થતું હોય તો મારે એનું કાંઈ નથી પૂછવું. હું તો ફક્ત તમને શોધવા આવી હતી. છેલ્લા આઠ દિવસથી તમે ન દેખાયા ને જિંદગી. રેલા વડુ અને કુરુ તમને ખૂબ દેરાન કરે છે હાં?'

શૂતે કાંઈ જવાબ ન આપ્યો. તે સુનિતા સામે જોઈ રહ્યો.

'તો તમે તમારી પત્નીનું ખૂન કરેલું એ વાત સાચી?'

‘એજે એક દિવસ સરખું રાખું નહિ. મેં એ વાત હી એટલે એણે મારી સામે ઉદ્ધતામિયું વર્તન ચલાવ્યું. હું એ કેમ સાંખી શકું?’

‘તો પછી નિયમ પ્રમાણે તો તમારી પત્ની ભૂત થવી જોઈતી હતી. એને બદલે તમે ભૂત કેવી રીતે થયા?’

‘એ બધું લાંબી વાત છે. મેં મારી પત્નીનું ખૂન કર્યું. મામલો કોર્ટ ગયો. પરંતુ પુરાવાના અભાવે હું છૂટી ગયો. કોર્ટ તો મને છોડી મૂક્યો, પણ મારા સાળા મણા ફરે હતા. એમણે મને ન છોડ્યો. એમણે મને પકડ્યો. સાંકળથી બાંધ્યો. આ મહાન નીચે એક બંદકિયું છે એમાં મને પૂરે પૂરું શીખ્યો અને તરસ્યા હું મરી ગયો...’

‘સાચી વાત?’

‘મારું હાથપિંજર હજી પણ બંધિયારમાં પડ્યું છે.’

‘એકાદા?’

‘અને હું ભૂત સરખો. શું કામ?’

મારી પત્નીનું ખૂન કર્યું. એ વાતનો જો પશ્ચાત્તાપ થયો. એનું સ્મારક ભગવી રાખવા હું ભૂત થયો. આને ત્રણસો વરસથી એ સ્મારક હું જાચવી રહ્યો હતો. તમે લોકોએ આપને ત્રણસો વરસથી મારી મહેનત બરબાદ કરી.

‘ખૂન કરીને વળી એના સ્મારક જાચવી રાખવા?’

‘મારો આ પોનીમાંથી ઉદાર ન થાય, ત્યાં સુધી મારે એ સિવાય બીજું કામ ન હતું.’

‘અને ઉદાર યાચ તો?’

‘તો!’

‘હોસ્ત! હું તારા ઉદારનો પ્રગર્ષ કરીશ. તને કુખી જોઈને મને ખૂબ જ યાગી આવે છે.’

અને તે સાંજે બધાંએ ભેળાં મળીને બનારે પેહુ બંદકિયું ઉઘાડ્યું, ત્યારે અંદર કોઈપણ હાથપિંજર અને ચીથરે હાથ ઘર્ષ થયેલાં કપડાં પડ્યાં હતાં.

એ જોઈને એ સહેરીઓએ ભૂતની હતી સંબંધમાં કેવી કપના કરી હશે? [અધિવ

સ્મૃતિરેખાને કોઈ પણ વસ્તુ નક્કીવાની જિજ્ઞાસા કરી. બધારે પ્રમાણમાં દોષ છે—અલગત ન્યૂપીયો પશ્ચીક લાખેરી ખાવા માણસોની એ રૂઢિને સંતોષી પણ યો છે. આ તેનો એક દાખલો છે. એક કામને એમ થયું કે આ સ્ટેટનું નામ ‘સ્થુલીઆના’ કેમ પડ્યું? તેણે પશ્ચીક લાખેરીને પત્ર લખ્યો: ‘મહેરખાની કરી મને જણાવો કે સ્ટેટ સ્થુલીઆના એ વિભાગનું નામ સ્થુલીઆના કેમ પડ્યું અને કોણે પાડ્યું?’

કેદાર રાજામાં તેને લાખેરી વધુથી જવાબ મળ્યો: ‘સ્થુલીઆના’ એ જિજ્ઞાસુ યુનાઈટેડ સ્ટેટસ સરકારે ક્રાન્સની સરકાર પાસેથી ૧૮૦૭માં લેવાયેલો લીમિટેડ. ત્યારે તેનું નામ ૧૯૧૧ પ્રમાણે જ હતું. ક્રાન્સની સરકારને તે નામ સ્પેઈનની સરકાર પાસેથી મળેલું. સ્પેઈનની સરકારને એ નામ કોલંબસ નામનો મુસાફર કે જે ઇટાલીના ક્રોએસા યાદરનો હતો તેણે અપેલું-કોલંબસે તે વખતની સ્પેઈનના સરકાર સાથે કરાર કરેલો કે ‘હું જે મુલક શોધું તેનું નામ હું જ આપું’ એ મુજબ, તે પોતે સ્પેઈનની રાણીને માન્યતા દેવાથી તેણે રાણીની ઈચ્છા અનુસાર તે નામ અપેલું-સ્પેઈનની રાણી પર્મચુક્રેએને જાણ જ માન આપવી અને એટલે રામના પોપની આજ્ઞા મારે પડાવીને તેણે અપેલું નામ રાણીને કોલંબસને કહેલું-એ સમયમાં પોપને કાઉન્સિલના અંદર માનવામાં આવતા-કોઈકે તે તમે જાણો છો તે પ્રમાણે કમચાલનો સીધો વાસ જ છે-અને તેથી સ્થુલીઆના નામ લખવાને પાડ્યું હશે એમ અમારું માનવું છે. અમે માનીએ છીએ કે આથી વિરોધ માદિવીની વખતે જરૂર નહીં દોષ.’

—ખા. બા.

તનસુખલાલની શાળામાં એક શિક્ષકની જગ્યા ખાલી પડતાં એણે સ્થાનિક પત્રમાં જાહેરખબર આપી. એના ઉત્તર રૂપે એક કુટુંબો લુવાન એને મળવા આવ્યો. એણે કહ્યું: 'હું' મૂળ તો એ ઇરાને નીકળેલો કે કાંઈ વિદ્યાર્થીના જામને જીવન વિદ્યાપ્રાપ્તિમાં જ પડેલી રહ્યો. પરંતુ શાળાથી નવા સંદેશો જિજ્ઞાસવાના ખબર મળ્યા છે એટલે મારે હમણાં થોડા પૈસા કમાવાની જરૂર છે. તેથી આ પગ મૂકવા જેટલું સ્થાન મેળવી લેવાની આજ્ઞાથી આવ્યો છું.'

એની જાપ સારી પડી. તનસુખલાલે તુરત જ કહ્યું: 'નોતમકાંત! હું તમને મારી શાળામાં નીમું છું. શમથી સંતોષ પામીશ તો સત્તર ખજારવધારા માટે બહામણ કરીશ.'

વિદ્યાર્થીઓ પચવાકિયામાં તો રહેવા લાગ્યા કે આટલો સ્નેહાળ અને દિલ રહીને કામ કરનાર શિક્ષક જન્મલે જ મળે છે. સૌને એમ લાગ્યું કે તે જતો દિવસ સંસ્કારો જગલનું અંત યજ્ઞ રહેશે.

એ નવા શિક્ષક નોતમકાંતને એક દિવસ સાહેબને ઓફિસમાં મળવાની ચિઠ્ઠી મળી. સારી આરાતી એક સુરખી પસરી ગઈ એમના મુખ પર અને જીપકા એ હરખાતા હરખાતા ઓફિસમાં કે પગારવૃદ્ધિ પામીને જ પોતે આજ પાછા ફરશે. હેલ્સા પંદર દિવસથી વિવિધ કુટુંબ જ્ઞાનનાં ફેરાં ઉઘાડતી વાગ્યારા એમણે વર્ગમાં વહાવ્યા કરી હતી. આચાર્યને એની ખબર પડ્યા વગર રહે ખરી કે આખરે સ્ટાફમાં એક ખરેખરા વિદ્વાનનો ઉમેશ થયો છે! અને વિદ્યાર્થીનીની કદર ને શાળાનો સંચાલક ન કરે તો બીજું કશું કરે!

'આવો મિસ્ટર બુદ્ધાલાલ!' તનસુખલાલે તેને વેધક દૃષ્ટિથી માખી લેવા ચલ કરતાં આવધાર આપ્યો.

એક ક્ષણ તો નોતમકાંત પણ અંશરૂપે નહોતો કે, પણ તુરત જ જાતને સંભાળી લઈને

વડીલોની વાતો

[કથાગ્રસંગ ૧૭]

‘એની મોહિની સૌને છે’

—સવાઈલાલ ઈ. પંડ્યા—

૯૭

જોડ્યો: 'સાહેબ, આપનો સ્મૃતિદોષ યાદ છે મારું' નામ નોતમકાંત.'

‘અથવા તો તમારો રજૂઆત-દોષ જ ઠીક દોષ! જૂના જમાનાની બહુ ઈશિએ બહુજનતા નામનો માથે મૂકેલો જોતો લઈને જીવનસર ફરવા નવા, યુવનો આવથી મોંઘે ઝાંઝા જ ખાંધેલો છે!’ તે હસ્યો.

‘ખરું છે સાહેબ, નામ જલ્તાવવાની હમણાં ફેશન ચાલે છે ખરી.’

‘કાકીકા સરખો જન્મ રત્ન બદલાવે તો માનવી જેવો માનવી નામ સાને ન બદલાવે ! શું કહ્યું છે શેકસપીઅરે ?’

ઉપરી આગળ પોતાનું યાન ઓછું ન ગણાય માટે નૌતમકર્તા કહ્યું : ‘ગુલાબને ખીજું અમે તે નામ કહોને એની એ જ સુગંધ આવશે.’

‘ત્યારે એ જ થયું ભાઈ, અહીં પણ ! નૌતમકર્તામાંથી જુહાલાલની જ ઉમરાસ અહીં આવી મઈ. છુઓ આ કાગળ.’

ફિક્કા ચહેરે અને ધૂજતા હાથે કહેવાતા નૌતમકર્તા પત્ર લેવા ઝડપ મારી.

‘આ તમને નહિ મળે; દહીકત કહું છું. પરંતુ પહેલાં મને કહો કે સ્વર્ગસ્થ નૌતમકર્તા તમારા મિત્ર થાય ! અને તમારો પોતાનો અભ્યાસ કેટલો ?’

‘હું નોન મેટ્રિક છું. નૌતમના અવસાન પહેલાંની આખરી કટુતા બાદ કરતાં અમે વર્ષો સુધી દિસાબન દોરતો હતા.’

‘એ ઉવટની કટુતા ક્યાંથી આવી વળી ?’

‘હવે ત્યારે દેવ જ મારી પાછળ પશુ છે સારે મારે આપને મારી વીતક-વાત કહેવી જ રહી, પણ એ પહેલાં મને પાણી પીવા દેશો ?’

પટ્ટાવાળાને બોલાવી તનસુખલાલે જુહાલાલને પાણી પીવરાવ્યું અને કાઠને અંદર ન દાખલ થવા દેવાની સૂચના કરી માથુસને બહાર મોકલ્યો.

‘સાહેબ, શું કહું આપને ? કમનસીબીનું જ જાણે આ જીવન-વૃક્ષ ઊગ્યું છે. દુઃખદ અનુભવોનું ખારું પાણી જ એના મૂળમાં સોંચાયા ક્યું, અને એમાંથી એક સામટા નિષ્ફળતાનાં જ ફળો જીત્યાં કર્યાં. એનું જ ખીજું જીવનવૃક્ષ હતું નૌતમનું ચે. સયોગાના પૂરમાં ખેડાતાં બને વૃક્ષો અચાનક સારે થઈ ગયાં. અસંખ્યાત્મ બનાવ. બન્યો પછી બને વૃક્ષો ઠઠિ ઊભા થયાં. એમણે મૂળ નાખ્યાં. ફરી સારા ફળે ફળવા ગાંડી એમ લાગ્યું.

પરના દુઃખદ વાતાવરણમાંથી ભાગેલાં અને એ કુમારો એક કહેરમાં આશ્રય પામ્યા યાગમાં ફળવણી લેવા માંડ્યા. છત્રું ધોરણ પડાયું. મેટ્રિકમાં આવ્યા. ઇતરવાચન મારું એટલું વિશાળ કે હું નૌતમને શીખવું. પણ અણિતે મને ફો દીધો એટલે હું નાપાસ થયો. નૌતમ એ વાક યોગગી કકરો.’

એ વચ્ચે શ્વાસ ખાવા ચોંચ્યો ત્યારે તનસુખલાલે ઉમેર્યું : ‘તમે વિશેષ પ્રવલ્ન ક્યો હોત તો જરૂર સફળ થાત ! તમારી છુદ્ધિ તેજસ્વી દેખાય છે.’

‘આપના બહા અભિપ્રાય માટે આભાર પણ એ અસામાન્ય કવિપણ પ્રાપ્ત થયું દેખાયું; અને એ પ્રાપ્ત થવાનું કારણ તરલા. અમારા આશયકાતાના એક અનન્ય રહેલી હતા. તેમણે સુધારક લક્ષ્ય કરેલાં એમાંથી તેમને લાભ થયો એ સંતાનોનોનામે તરલ અને તરલા તરલનું આ કપની અંગે પ્રયોજન નથી. તરલા એટલે સૌંદર્યની શ્રુતિ, સારપની પરિસીમા.’ એણે રૂમો સમાવવા એક પળ લીધી એ અરસામાં તનસુખલાલે કહ્યું : ‘એ તરલભાઈ પણ વાતના અંકામાં કાઠક જગ્યાએ આવી જવાના ખરા.’

‘જરૂર વચન નથી સાહેબ, પણ મારી છુદ્ધિ મત્તાથી બાપ અને દીકરી બંને મુગ્ધ થયાં. હજીકેવા યોગ્ય વિષયો પર નિર્દય રીતે વાક-ચત્ર ચલાવતો આશ્ચર્યથી પિતા જોઈ રહેતો, પ્રુટ કરવા યોગ્ય વિષયો પર રતેલી વાણીની મધુધારા વર્ષાવતો મને વિસ્ફારિત નેત્રે. પુત્રી જોઈ રહેતી. અમોરો સંબંધ લગભગ નહીં થયો. કાઠ અકવાદિયું તરલાની અનુપમતા કાવ્યમાં ગાળા વચ્ચે એ નહિ જવા દીધેલું. પણ હાથ દેવ, વિસ્તારથી કથું અત્યારે શું જરૂરનું છે ? પરીણામાં હું નિષ્ક્રિય કરતાં કામ્ય ક્યું. કન્યાનું હૃદયદાર પણ બંધ થતું દેખાયું અને અચળપણે મારી માનેલી તરલા અચળપણે નૌતમની યઈ. એક વખતના મિત્ર મૂલેલા માનવીનું ખૂરું ઘોસવું હવડું છે છતાં કહેવું

પડે છે કે એ દુષ્ટ નિષેધ લેવાવામાં નાતમની
જટપટ પણ ખરી. મારા લવાયેલા મનુરૂંએ
લખને શરીર પછી ત્યાંથી લાગ્યું. એક ખૂણાના
ગામમાં આવેલા અઢવાડિક પત્રની ઓફિસમાં
પૂરીર તરીકે રહ્યું. મારી સાહિત્યની ઉચ્ચ
અભિરુચિએ મને તંત્રીમંડળમાં ઊંચકચો પણ
જગતર ધક્કો પામેલું ચિત્ત જગતની અઘાત
શેરીઓમાં લટકવાને જ માત્ર લાપક રહ્યું હતું.
એ જ અરસામાં પાછા જીવન-પરિવર્તનકર
અઘરમાંત થયો. અનેક હિનચરિતાને નિભાવી
રહેલા વિષાતાથી નીતમનો મિત્રદોષ સહન
ન થયો, અને તેણે એની જીવનદોરી કાપી
નાખી. અદશ્ય જેવાજુથી હું તરલા પાસે
પહોંચ્યો અને અમિના પાછા પાછળથી
ડોઝાઈ રહેલું હૃદય મને મારું દેખાયું. એનાં
માખાપ ગુજરી ગયાં હતાં. તરલ એનું ફોડે
ઐટલી ગુન્જવાળો હતો. પ્રતિષ્ઠા કરીને
હું નીકળ્યો કે તરલા જેને પોતાનું કહી ચકે
એવું એક પેર પહેલી જ તકે હું ગમે તે ભોગે
જીવું કરીશ. નીતમના જરૂરી કાજો સાથે
એનું સર્ટિફિકેટ પણ મારી પાસે હતું. અહીં
આવતાં તમારી સાળાની જાહેરાત વાંચતાં મને
પાપ વિચાર સૂઝ્યો કે તરલા પત્ની તો નીતમ-
નીને ! એની પત્નીને લઉં છું તો એનું નામ
પણ મારું જ માની લઉં ! જુઠાલાલ જગત-
માં એવું તે ક્યું મોટું પરાક્રમ કરી. ગયો
હતો કે મારે તે નામનો મોઢ રાખવો ! અત્ર
સ્થિરતા લાગતાં મેં તરલાને આવી જવા પર
લખ્યો.

‘એથી જ તમે ઉપાડા પડ્યા. તરલના
લાપમાં તમારો કાજળ ગયો. તેણે જ મને
સમાચાર દેવના રંગો પૂરીને આપી દીધા.’
તનસુખલાલે રફોટ કર્યો.

‘પોતાની જેનને ચાંતિને શટલો કે શરણ
આપવા અચકત એ એનો માર્ગનો ઊંડાંકે યે
ઉખેડના તૈયાર થયો છે !’

તનસુખલાલે આ હાડેલા માનનીને સાર્વ-

નનો મલમ લગાડતાં કહ્યું, ‘તમને આ માર્ગ
ક્યાંથી સૂઝ્યો ! ચકિત છે તમારામાં ગમે ત્યાં
પ્રમાણિક શટલો રણ ખાવાની. રાજમાર્ગ
ઉપર ચાલવાના અધિમરી ગલીફની કાં ગોતે !’

‘સાહેબ, ગીતામાં ગણાવેલાં સૌ પરધિયાં
હું કિતરતો ગયો છું. કામના અવશયમાંથી
ક્રોધ અને મોહમાં યદને હું રચિતભટ્ટતાની
પાપખારીમાંથી છુદ્દિનાચને આરે ઊભો છું.
મારો નાશ આપ હવે પૂરો કરો.’ એની
અનિચ્છા છતાં એની આખમાંથી આંસુ પડ્યાં.

‘મારી પાસે બીજી થોડાના છે.’ તનસુખ-
લાલે કહ્યું. ‘તમે રજૂ કરેલું સર્ટિફિકેટ હજી
મારી પાસે છે તે હું ફાડી નાખ્યું છું. મારા
એક રનેલીના અઢવાડિક પત્રમાં તમને રચાન
મળે માટે આ ભલામણચિઠ્ઠી આપું છું.
સચ્ચાઈના પાપા પર જ તમારી આકાંક્ષાની
કમારત હવેથી ખાંપજો બાઈ !’

‘સાહેબ, આપનો અભાર હું શબ્દોથી
નહિ માની શકું.’ એણે લાગણીથી કહ્યું.

‘શું જીવનમાં લક્ષ્મીની જરૂરત ઐટલી
અનિવાર્ય છે કે એને મેળવી લેવા અર્ધ પજી
કરવું પડે !’ એણે ભરો કે પોતાની જાતને
પ્રશ્ન કર્યો.

‘આપણા પ્રયત્નથી પોષાવા થોડા જને
મો ફાડીને ઊર્મા હોય તો સો અર્ધ કરવાની
છૂટ લાગવાન મનુએ પણ આપી છે એ મારા
વિદ્વાન મિત્ર કેમ જાણી જાય છે !’ મનસુખલાલે
અવેશ કરતાં કહ્યું. ‘કેમ છે મારા બાળ
રનેલી, મનુમાં ! આપણે જુદું વખતે મળ્યા
જરૂં !’ તનસુખલાલના મુખ ઉપર ક્યવાટ-
મિશ્રિત આનંદને ન ગણકારતાં એણે ખુરશી
ઉપર જમ્યા લીધી.

તનસુખલાલનું પહેલું સંકારવાક્ય આ
નીકળ્યું : ‘હું અમત્યના કામમાં ફોડાયો હતો
ઐટલે પદાવાળાને કાઢીને પણ આવવા દેવાની
ના ખાડી હતી. એણે તમને ફોડ્યા નહિ !’

એ હસી પડ્યો. 'ત્રિસેકના સ્વામી વિષ્ણુ
કલ્યાણ! તમારા વૈકુંઠમાં આવવા ચાહતાં
લાક્ષ્મીજીને તમારા દ્વારપાળ જન્મવિજયે સંતાપી
મના કરી પણ મુખથી બોલી ચક્રા નહિ.
અવિનય ન લાગે તો પણ' તમારા માસ્તરોનાં
મંત્રણાગ્રહો આટલાં મુગ્ધ કપારથી જનવા
લાગ્યા છે ?'

'આ મારા બાળ સ્નેહી છે.' તનમુખ-
બાલે જૂઠાલાલ તરફ ફરીને ખુલાસો કર્યો.

'સાહેબ, ત્યારે હું રજા લઉં ?' તેણે
હાથ બેઠા.

'નવા સ્થળમાં જઈને મને પણ અપાલો
પછી મને મળજો.' કહીને એની સાથે બહાર
જઈને તેને તેમણે રજા આપી. ત્યારે આરે
આખો માનવતાથી કોળાયેલી હતી

મનમુખલાલ જીમને મળેલી ટૂંકી પુરસક-
નો બલ્લો કીલો થઈને આખો પાસે ઓરિસનું
નિરીક્ષણ કરાવીને વાળતો હતો. એના મક્કા
પર હાથ મૂકીને તેણે પૂછ્યું, 'કેવો મનમુખ-
લાલ, ક્યાંથી આવો છો ? અને ટુંક રમ
વાલો છો ?'

'અમારી રાજધાનીમાંથી જાતીએ છીએ
અને ટુંક નહિ પણ મોટર દોડે છે.'

'એટલે ?'

'રાજનગરમાં અમારી મોટી ઓફિસ છે
અને વીમાનું કામ હમણાંકર આવે છે.'

'આપણે લક્ષ્મી હતા ત્યારે તમે એક
ખત પ્રતિજ્ઞા કરવાની અણી ઉપર પહેલી ગયા
તા કે 'કવિતાને જ જીવન સમર્પણ કરીશ.''

'એ ઇરાદાથી કિશ્કિની નોકરી સ્વીકારી
તો પણ પછીથી મેં એક શોધ કરી, એ નંને
ત્વસાથેને પ્રાણમ કર્યો.'

'મારા વિદ્યાની બધું તમારી એ મહાન
ધ સમજાવશો ?'

'મારા જીવનમાં મૂળગત પરિવર્તન

લખનારી શોધ હતી આ કે કવિતા સારી કે
પણ કવિતા સારી નથી. એટલે કવિતા મૂકી,
કિશ્કિની પણ મૂકી અને ક્યો પ્રવેશ વીમાને
લાઈનમાં.'

'જૂનો સ્નેહ તાલો ક્યો એ કૃપા કરી
પરંતુ તાત્કાલિક ક્યું પ્રયોજન તમને આ
માન્ય બેઝી લાગ્યું છે ?'

'વીમાનું એવ તૈયાર કરવા આ માન્ય
પ્રદેશમાં અમારી કંપનીની સ્થિતિ અવશ્યક
કરવા. તમારી પાસેથી કામ મેળવવા. તમને
કેમકે એ પૈસાનો ફાયદો કરાવી આપવા.'

'મારે તો હવે શાળાના કામમાં જુલુસ
પાડો, ધર બતાવવા માલુસ મોકલું. તમને ત
અભણું તો નહિ લાગે ને ?'

'નારો બહાર જાડી લીધો છે. જમારે, જેના
રાજ પગ પેશમાં તેને, કાલુ અભણું અને
કાલુ અભણું. વળી મારી અમિત્રા પહેલી
પહેલી ગઈ છે તમારે ત્યાં.'

'હું કદો છો. મારા બાળી, પણ કારે
જ છે ?'

'મારા સ્નેહીએને ઝોળખી લેવાની-
અપનાવી લેવાની તક એ ક્યારે જ જતી ન
કરે. કીક નયસ્તે. તમારું કામ બોડી જાય છે.
સાંને મળ્યું.' અણુત્રાવા આત્મવિશ્વાસથી
હસતો એ ચાલતો પયો.

લીલા નિરાતે બેડી પુસ્તક વાંચતી હતી
ત્યાં બારણું ખખડું. જઈને ઉપાડીને ભેડું
તો એક મોઢકે નારી સ્થિત-ચાંદનીથી
ગૃહિણીને હાથની દેતી બોલી, 'લીલાને
તમે જ કે ? અને તમારા મહેમાન છીએ.
તમારા જન્મજયંતિ સ્મરણની મોટી આજીએ
આવી છીએ.'

'ધર તમારું માનીને જ પધારો. જાડીમાં
તો તમે એક જ હો. એજ લાગે છે ? કે પોતાને
મારે માનવો? અલ્પવચન વાપરો છો ?'

‘કિશ્કિન્ના પત્ની ખરાં ને! તનસુખભાઈએ બાકરજી સારું બણાવ્યું’ હાથે છે. મારા એ તમારા એ પાસે જાણાર્થે ગયા છે. હવે બહુ-વચનનો પ્રયોગ સાચો ને!’ તે હસી.

તેણે ગાડીવાળાને કહ્યું: ‘લાવો થોડો બાઈ, સામાન. અહીં જ ઊતરવાનું ક્યું’ છે.’

ગાડીવાળો ઉદત નીચ્છે: ‘એ મનૂરનું કામ; અમારું નહિ.’ બોલી એણે સામાન નીચે મૂક્યો.

તેની પાસે જઈને પૂરી સ્વસ્થતાથી હસીને તેણે કહ્યું, ‘પરસેવાથી પોતાની શરી રળનારા સૌ મનૂર. મનૂર કહેવાય’ એ હવેની દુનિયામાં માન ગણવાનું છે.’

એણે પૈસા આપ્યા તે સેતા ગાડીવાળો ખાંચ્યો.

‘જેન, તમારી બૂલ સાચ છે. તમે વધારે આપી લીધું.’

‘બૂલ નથી. બાકાના પૈસા તમારા હકની શરી માટેના છે. વધારેના પૈસા આજના દિવસ માટે અગ્યાના કાઠ પૂરવા આપું છું.’

ગાડીવાળો નીચે ઊતર્યો. તેણે સામાન ધરમાં મૂકી લીધો. ‘અમને તમારા જેવા ખાન-દાન પેસેજરો કામ મળતાં નથી જેન! ગાડી નોંધે એ ત્યારે તમારી જ સમજાશે.’

જાને તનસુખભાઈ આગ્યો ત્યારે આજ-ગ્રહ દંપતીએ આખા ધરને છતી લીધું હોય એમ લાગ્યું. મધ મીઠું છે, સાર મીઠી છે, પશુ મંછામેન જેવું જનતમાં જીલું કંઈ મીઠું નહિ. અને પૈસા કેમ રહિ પામે એ વિષેની મનસુખભાઈની સમજણ જનતમરમાં બનેલાં એમની મોટી ચોખ્ખાએમાં પડ્યાં પરણા વેચીને પણ પોતાની સખળી સંપત્તિ એટલી દેરા લીધા ચનગની રહી હતી. પતિએ એમ કહીને વારી કે ‘અંચળ અર્ધલાભની લાસરે ધરની છવતી જનતી હકમીને નિર્જૂલ જનાવાતી હશે પેલી!’

કહિત અનુસાર મહેમાનોની ઉત્તમ કર-બરા થઈ ગ્યેને રાત્રે કુટુંબ બેઠું હતું. અતિથિ-ઓના વાર્તાલાપો વહીસો તો વિરમયથી સંભળતાં હતાં. તેમાંથી એક મુઠો લઈ તાપીઆ બોલ્યા: ‘આદમી માણસની વાત માનમાં સખને એવું ખમરદાર બેરું હોય તો જાણાનો આપો બોલો એહા થઈ જાય મંછામેન, તમારાં છાંરાં બિરદલ-પાકરલ હશે નહિ તો આમ ન બને.’

સદા પ્રસન્ન એ નારીની સુખછબિ જરા કાંપી પડે છે ત્યાં તો પતિ મદદ આવી.

‘એ વાતને પણ હું મારું સફાઈ માનું છું માછ! અમારે બાળો નથી તેથી જ એકબીજાનાં જીવનમાં આવાં ઓતપ્રોત થઈ રાખ્યાં છીએ.’

‘અરે શું બોલો છો બાઈ તમે! બાવી રૂઠીયાળો ઓનો બાળો આવી છે! કંઈ રોગ? કંઈ કારણ?’

‘સરખાતમાં હિરોરિયા મદદ. કાઈક એમ પણ વહેમ લાવતું કે કંઈક કારણ છે, પણ પછી તો એ દઈ મટી ગયું’ અને હવે અમે સુખી છીએ.’

‘કારણનો જરા નેટલોય વહેમ જાય તો, શું કરવા ઉપાય ન કરવો મારા બાઈ! પાસેના ગામમાં લાજરાહૂર હનુમાનજી બેઠા છે. દઈને કરી આવો ને પારણું બધાશે.’

મનસુખભાઈ કંઈ ગટિ એવા નહોતા. એ બોલ્યા, ‘એક જમાનો એવો હતો કે નેને કાઠી પણ એ એક મણાતો. એક વખત નેને કાઠી પુત્રો એ એક મણાતો. હવે તો નેને કાઠો પૈસો એ જ એક મણાય છે.’

તાપીઆને એ વાત એટલી ખાસિલ લાગી કે એનો તો એમણે ઉત્તર જ ન આપ્યો. પોતે ખતાવેલા ઉપાયથી પર્વાનું શુભ થવાના દાખલા દીધા અને કીમંદગતા મતની એના ચર્તા જણાતા ગાડીવાળાને બોલાવી બીજા સવારે દઈને જપમાં.

સૌમ્ય પ્રસન્નતાથી હસકાતા મુખે મંછા-
બેને પાછાં આવીને કહ્યું, 'સ્થાનક ચમત્કારિક છે
હો માછા! મારા મનમાં બધી યાતિ થઈ છે.'

'દીકરાને તેડીને પાછાં વહેલાં વહેલાં
દર્શન કરવા આવી પહોંચ્યો.' તાપીનાએ
આશીર્વાદ આપ્યા.

જતાં જતાં મનમુખલાસે કહ્યું, 'લક્ષ્મી
પાછળની અમારી દોઢ આ તખતે તો તમે
ધીમી પાડી દીધી. આ મારા અનિત સદા-
ચક્રથી ચેન નિતામાં પણ એકવાર આવીને
તમને જીતી લેશે જોજો.'

મધુર દસીને મંછાબેન બોલ્યા, 'તમે
સૌએ દાંધેલી રેલની ફૂંક માટે આજારી
છીએ એમ બોલો ને!'

ખીજે જ દિવસે ખજર આવ્યા કે તન-
સુખલાસને પગારમાં સારાં એવો વધારો મળ્યો
છે. કાઠિારજી માટે કસાર રધાયો. રાજપામાં
નાહી રહેલું આખું ઘર રાત્રે યાંત્રિયા બેઠું.
હતું બારે લીલાએ પ્રાસ્તાવિક રીતે કહ્યું, 'પરમ
દિવસ મંછાબેનની સલાહ અનુસાર પૈસા રાંછી
દીધા હોત તો વરસો જતાં દોઢ યાત્રા આ
વધારાથી' ધરખર્ચમાં સકટ ન પડત, પણ
ભાવિ કાણુ જલે છે!'

'ભાવિ સૌનું અણુજલેલું છે માટે જ
બધી મૂડી એક સાહસમાં ન ખાંધી લેવી.'
તાપીનાએ મત આપ્યો.

'દીકરા લીલા, આ કનૈયાનાં દાદી પિયર-
થી કેટલો કરિયાવર લાભ્ય છે તે જાણુ છો'
અમવાનલાસે પૂછ્યું.

સાધારણ કરિયાવર લાવેલી લીલાનું મોહું
કરમાયું. એ કાંઈ બોલી નહિ એટલે દાદા-
જીએ ઉમેર્યું: 'એમતો માયાનો પટારો રત્ન
જેવી વાતોથી ભરીને એ પિયરથી લાભ્ય છે.
એ જરો ત્યારે એની સાથે જ એ જરો કે કાંઈ
એને જાળવનારું નીજશે!'

'હું બધી વાતો શીખીને જાળવી રાખીશ

દાદાજી,' ગૌરીએ ઉત્સાહથી કહ્યું. 'એટલે,
આજે જ એક મળતી વાત કહો.'

'સાડી પચ્ચીસ રૂપિયાવાળી વાત જ છે
ત્યારે આજ.' અમવાનલાસે તાપીના સાથે
દસીને સૂચવ્યું. વાત ચરૂ થઈ:

નગરના રાજ્યમાં દાકા બસિયા નામે કાઠી
રહે. ધેર શેડીધણી જ મીન; દોરદાંખર પણ
ખરા; રિથિતિ સાધારણુ જેની પાસે એક ઢે
સાડીપચ્ચીસ રૂપિયા માત્રે. રાજ ઉપરાણી શે
ટેક, પણ આપા કહે આજ આપણું અને
કાલ આપણું અને એમ દિવસ ભાંગતા જાય.
એક દિવસ તો પછી ટેક ખરખરો અઠગાયો
તે દીધા આકરા સમ કે 'આપા આજને આજ
મારા રૂપિયા આપા વગર મોદામાં બન મૂરો તો
આપા વીરાના સમ.' આવી આકરી દુઢાઈ દર્શને
લેણુદાર તો કાલતો થયો. આપા તો વિમાસ-
જૂમાં પગા છે કે પૈસા આપવા ક્યાંથી! કામ
કાંઈ સૂઝતું નથી. દોર પણ ત્યાર લઈ ગયા
વગરનાં ખીસે આખાં મૂરે છે. ધાનતો પ્રાણિયો
તો મોર્માં, મુકામુ એમ નથી પણ ધેર બેઠાં
રહીને પશું કરવું! જામને પાદર કારમદિ,
ત્યાં આદ્યા કાકા બસિયા તો. કાર મહારાજ
કાંઈ મારગ કાઢે તો યાવ. આવાજી કાકરને માળ
ધરી લઈને પાદર ઉપાકતા હતા. તેમણે આ
દર્શનનો સવારસાજનો સામાન્ય સમય છોડી
અવસરે આવી પહોંચેલા ભાવિકને પૂછ્યું:

'ક્યું કાકા બસિયા દરસન કરેનેકું આપા!'

'હા મહારાજ.'

'પરસાદ લે લિયા!'

આપાનું મુખ એ પ્રશ્નથી વીલું થઈ ગયું.
એમણે કંઈ જવાબ આપ્યો નહિ.

'ક્યું દીલા હો મયા!'

'મહારાજ, આજ પરસાદ લેવાય એમ
નથી.'

આવાજીએ વધારે બિચાસા ખતાવતાં
આપાએ ઢેકે દાંધેલાં આકરાં અમની વાવ

હરી અને બને તો આ ટાણાનો ખોટો કાઢવા વિનંતી કરી

‘સાડી પચીસ રૂપિયા થયા બરી ખાત હે ? હમ દેગે. મગર બ્યાજ દેના પડેગા.’

‘હા મહારાજ, આપનું કહેવું બરાબર છે.’

‘ભીર ખત બી લિખના પડેગા.’

‘એ વાત પણ સોળ વાલ ને એક રતિ.’

નજીકમાં જ વાણિવાની દુકાન હતી. ત્યાંથી દોઢાદોઢ આપા ખસિયો-કલમ અને કાગળ લઈ આવ્યા. ખરેખર કાકર મહારાજ એને ખરી વખતે મરદે ધાવા દતા.

દરબાર જાણેલા હતા એટલે આવીને રિવાજ મુજબનું ખત લખવા માંડ્યાં ત્યાં તો બાવાજી બોલી ઊઠ્યા, ‘એસા નહોં; મેં કંઈ એસા લીખો.’

‘હીક મહારાજ.’

મંભીર યદને મહારાજ બોલવા લાગ્યા, ‘લખીતંત્ર બાવા. સાડી પચીસ રૂપિયા. દો માસકા બદાહ. ને ન દેવે તો રાજા દસ દસ રૂપિયા બ્યાજ મરે.’

એ કામ પત્યું એટલે મહારાજે ધરવાળાને કાકે મારી, ‘અમે બેરાજન, ઇધર આ.’

બાવણ આવીને બેઠી એટલે કહે, ‘ને પેટીમે’ ઝોળા, ‘ઝોળામે’ પોટકા, ‘પોટકામે’ ગઠરી, ‘ગઠરીમે’ ચોદરી. ચોદરીમે’ સાડી પચીસ રૂપિયા. એ ઇધર લાવ.’

હાલ બસિયાને તો રોકા નગર સાડી પચીસ રૂપિયા ગણી ઊંધા.

બે મહિના વધા ગયા પણ દોઢા બસિયો દેખાતા નથી અને બાવોજી અગાવા લાગ્યા. ધરવાળા સાથે એકાંતમાં વાતચીત કરતાં વચમાં બોલી ઊઠના, ‘અજ સજ દુનિયા નિરખત હોગઈ.’

પછી તો બાવાજીએ વધારે તપાસ કરી દેઢ પાસેથી આકરા કમનુ’ રદસ્ત મેગરી લીધું. એક દિવસ પરાંદિયે ગામ-ઝાંપે જઈને બેઠા. ને ઝાંઈ પહર ચારવા નીકળે એને પૂછે, ‘અરે ગોન ટુમ્હા !’

ઝાંઈ કહે, ‘મહારાજ ! હું કાલો, હું નાચો, હું પોતો.’

એમ કરતાં બાવાજીની ધીરજ કળી અને હાલ બસિયા પ્રકર ચારવા નીકળેલા બેટી ગયા. દુરત જ આકરા સમ ઇંઈ નાખ્યા બાવાજીએ. એટલે આપા ધરે પાછા રૂપાં અને બાવાજીને પોતાને ઘેર બોલાવ્યા.

‘જીવે! મહારાજ, મારી પાસે તો એક ખોટો રૂપિયો જ અત્યારે નથી. મારી બેન સુમલબાઈ છે એમની ઉપર કાગળ કરી આપુ છું. ત્યાં જઈને બતાવજો એટલે તમારા રૂપિયા એની એ ઘડીએ આપી દેશે. તમારા સોગંદ પાછા બેચી લ્યો.’

બાવાજી કહે, ‘અગળ દમ ઉધર ભરેજે.’ એમ કહીને આપાને સમમુકત કર્યા.

સુમલબાઈને ગામ પહોંચીને બાવાજી તો પૂછવા માંડ્યા સોને કે ‘દુમલી કિધર રહેતી હે !’

‘દુમલી કાણ મહારાજ !’ સોક પૂછવા માંડ્યા.

‘સાંગવદરકી દે, હાલ બસિયાની બેન.’

સોક મોમાં આંત્રણી નાખી કહે છે, ‘અરે મહારાજ ! એ તો રાણીસામ ! એમને તો સુમલબાઈ કહેવાય.’

‘દુમેરી સુમલબાઈ, દમેરી તો દુમલી દે.’

દરબારગદમાં જાંચી જોસરી ઉપર સુમલબાઈ બેઠાં છે. આસપાસ કાસદાંસીઓ આવ્યા હતાવર્તા ફરે છે. ત્યાં બાવાજીએ પહોંચીને પૂછ્યું: ‘કયું દુમલી દુમ દે ?’

‘હા મહારાજ, રામરામ. હું સુમલબાઈ. યી આવ્યા છે ?’

‘દેખ આ દુમારા લાઇકા કાગળ.’

‘લાઇ સાન્દસારા છે ને ?’ એમ પૂછી બેને કાગળ વંચાવ્યા.

તેમાં આમ હતું, ‘મહારાજના અમારી પાસે સાડી પચીસ રૂપિયા માગ્યા છે તે આપી દેજો અને તેમણે આપણાં મૂલેલાં માને વાદ કર્યાં હતાં એટલે એમની ધટલી મરદાસ કરજો.’

પાસે મોટી જમન સિંધવરની પેડી પડી હતી તેમાંથી સુખલાઈએ જોયો ભરીને રૂપિયા ઘડયા અને સાડી પચીસ રૂપિયા મણી આપ્યા.

બાવાજી તો ખૂબ ખતી રૂપિયા સાંચું જોઈ જ રહ્યા. પછી વાચા આવી ત્યારે બોલ્યા:

‘સુખલાઈ, તુમ અલપૂરણા હો! તુમ ખડી નસીબદાર હો! જમનગરમાં ધણીકા ઓર જુજમાં ધણીકા લોટ ખરે તજ ઇતના રૂપિયા હોત હે.’

તનસુખલાઈે લીલા સામે જોઈને હસીને કહ્યું: ‘જેયું! સૌના ઝાનતું મંદાણુ અમત અનુભવ ઉપર હોય છે. બાવાને એમ જ લાગ્યું કે જમલાઈને અને કચ્છના મહારાવ પશુ ખૂબ લોટ માગીને વેચે ત્યારે એટલા પૈસા લાગતા હશે!’ તાપીમાંએ વાત આગળ મલાવી.

‘હમ તુમેરા ગુરુ હે. હમકો યાદ કરના. હમ રજા લેતા હે.’

‘ના મહારાજ, એમ તે જવાબ! આજ રોજાઈ જવાનું છે. પાછો જાઈનો કમકો મળે.’

બાવાજીને તો અચ્છી રીતે કૂધપાક અને માલપુરા જમાના છે, પણ ભાઈના પરનો અમલ કરવા મહી બે નેપાળાના બી વાડીને નાખી દીધા છે.

ખોરે બાવાજી રામકથા વાંચે છે. સુખલાઈ ખાઈ ખીજી ખાઈયું સાથે સાંભળે છે.

હૃદય વિચાર ન જત દર, કદિ વિચિ દર ન હોય, હસ રૂપ અવતરે હ પ્રભુ, ચપે જન સજ રાય.’

‘માનવી-રૂપે વિચરતા પ્રભુમાં દર્શન કરને-કું સંકરે ઇસ દિયે નહિ આપા કરતે હે કે દુનિયકો લોક ન જન જમ કે લક પ્રભુ હે. અસારે બી એસા હી જનતા હે’ બાવાજીએ રહસ્યમય વિવરણ કયું.’

‘ત્યારે મહારાજ, આપ જ પ્રભુનો અવતાર હશે.’ સુખલાઈ ધર્મમાં બોલ્યા.

‘હા, બેટા, તુમ સમજ. ખડી ચાલાક ચેલી હો.’ પછી કૃષ્ણાવતારની વાત માંડી બાવાજીએ:

‘શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને જમ ગોવર્ધન ઉઠાયા તુમ એક સિદ્ધા મિર પડી ખાંચલી ઉપર. ઇસ

કારણુ હેમ નમ દાલા હો ગયા.’ કહી મહારાજે પોતાની આંખો ઓંટાઓ સામે ધરી.

‘શું મહારાજ, આપ જ કૃષ્ણ ભગવાન!’

‘એસા કુછ હે તો ખરા.’

એ અરસામાં નેપાળો પેટમાં નિષ્ક્રિય બેઠો નહોતો. પોથી આંધી ન આંધી ને હાંકા કરતી ખાંચને ઓડીને દોડ્યા બાવાજી તે માંમ મહાર આલેલા તળાવમાં જઈને પડ્યા. સાંજ સુધી પાણીમાં પડ્યા રહ્યા ત્યારે દાઢ મળ્યો, કમ-માંથી રાહત થઈ

સુખલાઈને મોહું દેખાડવા ગયા કિવાવ બાવાજી પોતાના મમ ભેળા થયા.

સામે જ હાંકા બસિયો આવતો હતો. એણે પૂછ્યું, ‘હાં મહારાજ, રૂપિયા મળ્યા!’

‘રૂપિયા તો મિલા, મરમર મર ગયા હમ તો!’

‘કમ એમ કહો છો!’

‘તુમેરી બેનને હમારી અચ્છી ખાતર-જરાસત છી. પણ રામ જલે હમારી તમિરત મિગઝ ગઈ. અચ્છા બાઈ, તુમેરી બેન લક્ષ્મીમાં જવનાર હે. હનકી પાસ નહોત રૂપિયા હે. હમકો રામજી કે વોરતે કુછ અપાવના હો!’

હાંકા બસિયો માત્ર હસ્યા.

મંદિરમાં જઈ બાવાજીએ બાવણને પેલા જતાતીને એક રૂપિયો અખલાવતો કહ્યું: ‘રેમ બેરામન, ગામકો પેડો હનનનન!’

વાત સમેડી લેતાં તાપીના બોલ્યા, ‘એમ છે બાપા! લક્ષ્મીજીનું રાજ્ય છે આખી દુનિયામાં. લગોડીવાળાને પણ પહેલી એની જરૂર લાગ્યા કરી છે જીવનમાં. છતાં એને એકદમ વધારી દેવાની અજળખા રાખવી સારી નથી.’

પોતાના ઓરકામાં સવા જતાં લીલાએ તન-સુખલાઈને પૂછ્યું, ‘શું બાવાને પણ જીવનમાં સૌથી પહેલી કામ્ય વસ્તુ લક્ષ્મી લાગતી હશે!’

‘ના રે!’ એણે પત્ની સામે દાક્ષિણ્યથી હસીને કહ્યું, ‘શું બાવાને કે શું બીજાને સૌથી પ્રથમ કામ્ય વસ્તુ લાગે છે બધાને લક્ષ્મી નહિ પણ ચંદલક્ષ્મી. આવને વખતે એ વિવરની વાત મહેરાવશું દાદાજી પાસે.’

ખ પર એટલા અણધારી અને આકસ્મિક
હતા કે સાંભળીને જમીનનાર સિન્-
ચકર ચીધરી ફરી જ ગયા.

આવું કદી જનશે એવું તેમણે સ્વપ્ને પણ
ધાર્યું નહોતું. ત્રણ પેઢીથી સ્થાપેલા તેમના
ગૃહસ્થિતા લક્ષ્મીનારાયણની સોનાની મૂર્તિ ચોથા
આળના પૂજના ઝોરમાંથી કાઢી ચોરી
મળ્યું હતું.

સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારથી તેમનું હૈયું જાળ્યા
કરે છે, એમને એમ જ થયા કરે છે કે એમના
કાઈ પાપે જ દેવ તેમને તકને આપ્યાં ગયા.

પહેલાં તો-શું કરવું તે તેમને સંજયું જ
નહિ. તેમનું મગજ જહેર મારી મળ્યું હતું.

મૂર્તિ નરહમ સોનાની, પાંચ-છ ઇંચ લાંબી
અને તેમના છટ્ટેલ લક્ષ્મીનારાયણના મુગલ
રૂપની હતી. અને તે મૂર્તિમાં મહામેધા હીરા
જકવામાં આવ્યા હતા. મૂર્તિ રૂપાના સિંહાસન
ઉપર બિરાજમાન રહેતી. અંધારામાં તેના
હીરા અપૂર્વ રીતે ઝલમગતા. દૂરથી તો એમ જ
લાગતું કે મૂર્તિની આસપાસ સ્વર્ગીય ન્યોતિ-
મંદળ વિરાજે છે.

મૂર્તિનો ઇતિહાસ આમ છે. સિનચકરના
પ્રપિતામહ રાધાકાન્ત ચીધરી જન્મ જરીજ થરે
જન્મ્યા હતા. દરરોજ બે ટંક પેટપૂર ખાવાનું
પણ મળતું નહિ. પણ તે અરેખ્ય નરતીર
હતા. સાંજના હાથમાં પોતાની જાતને સોંપી,
દ્રવિદના સ્વીકારી લે તેવા તે નમ્રગા નહોતા.
તેથી જ તે પોતાની વિધવા માને કથા-કારવા
વિના, તેમને જનોઇ વખતે મળેલી લીંટી પગીસ
રૂપિયામાં વેચી એક હી વહાણમાં બેસી બંગા-
દેશમાં જતા રહ્યા.

સાં પચેક વરસ ગાળ્યા પછી તેમને એક
ખાણમાં સારી નોકરી મળી ગઈ.

આખું દેવે એમને અનુકૂળ મળ્યું.
ચૌદ ચૌદ વર્ષો મુધી તનવેદ મહેનત કરી
ખૂબ ધન કમાઈ તે પાછા દેશમાં આવતા રહ્યા.

સુવર્ણમૂર્તિ

—મણિલાલ અલગારી—

૬૭

ખાણમાં નોકરી કરતાં કરતાં તેમણે મહા
હીરા એકઠા કર્યા હતા.

જંગાળમાં આવ્યા પછી વેપાર શરૂ કર્યો.
ધીમે ધીમે જામનેરી તેના પર બહુ પ્રસન્ન થતાં
ગયાં. ધૂળ પણ સોનામાં પલટાવા લાગી.

જામમાં જરાસ ખરીદો. મોટું માર્ગ
જનાયું અને ૫૦-૬૦ હજાર રૂપિયા ખરચી
સોનાની લક્ષ્મીનારાયણની હીરાજ્વલિત મૂર્તિ
પ્રાપ્તી તેની પ્રતિજ્ઞા કરાવી. ચીધરીના વંશમાં

“એવામાં તોફાર ખનડ આપી કે પૂનરી મળવા માગે છે.

‘એમને અંદર આવવાનું કહે.’

‘૪૬ સમુમાર મહાસય અંદર દાખલ થતાં જ બોલ્યા, ‘મા કહેતાં તો કે મારું કંઈક કામ છે એટલે આપે મને તેમણે છે.’

‘હા, હા. આવો, બેસો.’

સર શ્રીનાથ તેમની તરફ ધારી ધારીને જોવા લાગ્યા: ઉંમર લગભગ સિત્તેર હશે માથાના બધા વાળ ધોળા થઈ ગયા હતા. વદન પર કચ્છળાઓ પડી ગઈ હતી. ચાસે છે પશુ જરા વાંકો વાંકો, શરીરનો વાન ઊઝળો કાળો. પહેરવેશમાં એક ધોતિયું અને લક્ષ્મીનારાયણના નામથી હાપેલો એક ખેસ શરીર પર વીંટાયેલ. કપાલે લાલ ચદનનું ટીકું હતું.

‘આપને એક ખાસ કારણે બોલાવ્યા છે, સમુમાર મહાસય!’ પછી શિવચંદ્રે બધી વાત મોડીને કહી અને કહ્યું, ‘ન કહું ત્યાં સુધી કાઈ જાનો એક અક્ષર પશુ જાણવા ન પામે.’

‘પશુ સૌધરી મહાસય, ચોરી થઈ કવી રીતે!’

‘એ જો જાણતો હોત તો અત્યાર સુધી કઈ ક્યાં વિના રહું!’

સર શ્રીનાથ બોલ્યા, ‘આપને એક digestion કું’ મિ. સૌધરી!’

‘કરો ને.’

‘મજદૂર ડીટેક્ટીવ ક્રિટીટરાયમાં સંબંધયું છે કે, આવા બેસી ઉઠેલવાની અદ્યક્ષ સક્રિય છે. એને જણાવ્યું હોય તો કેમ!’

‘આપ શું સાચે જ એમ માને છે સર શ્રીનાથ, કે ક્રિટીટરાય આમાં મને કંઈ મદદ કરી શકો!’

‘પ્રયત્ન કરી જોવામાં શું ભય છે!’

‘વારુ તો હવે હું શું કરું!’

‘આપને એમાં કંઈ કરવાનું નથી, મિ.

સૌધરી, આપ સોતની ટ્રેનમાં જ આવવાનો તેમને એક તાર કરી દો.’

‘તાર ક્યે’ તે જો ન આવે તો!’

‘તારમાં એમ લખજો-કે હું, બપોર આડતમાં છું તે આપની મદદ ચાહું છું. એટલે આવ્યા વિના ફાટી રહે.’

પછી સર શ્રીનાથે તારનો મુસદ્દો ધરી આપ્યો ને તરત જ અન્-ડ તાર કરવામાં આવ્યો.

સર શ્રીનાથનું કહેવું સાચું પડ્યું. રાતે જ તારનો જવાબ આવ્યો, ‘Starting, attend station-Kirit.’ (આવું છું. રેલને લેવા આવશે-કિરીટ.)

રાતે વખતસર ટ્રેન આવી પહોંચી. ફાગણ માસ હતો. ઠંડીના દિવસો પૂરા થયા મજાવ પશુ વહેલી સવારે ચિયાળાની થોડીક અસર જણાવ છે-થોડી ઠંડી હજી પડે છે. ઊગતા પ્રભાતના અંખા પ્રકાશથી પૂર્વ આકાશ ઢળવા રંગોથી રંગાઈ ગયું છે.

નાનું રેલવેન છે ને લાલ ઠાંકરીવાળું જંચું પ્લેટ ફોર્મ છે. પ્લેટ ફોર્મની હાથ મેંદીની નાખથી બાધિલી છે. રેલવેન જોમ નાનું છે તેમ માણસોની અડ-ઊતર પશુ જોઈ છે.

કિરીટ હાથમાં સુલેસ લઈ સેન્ડલ કાઢાવ- માંથી ઊતરતાં જ શિવચંદ્રે આગળ આવીને પૂછ્યું, ‘આપનું માથું હાથ લગતું?’

‘કિરીટરાય.’

‘નમસ્કાર. હું પોતે જાના ત્રણેર સૌધરી છું.’

‘જો, નમસ્કાર.’

‘ચાલો, બહાર નાંદી રખાવી છે.’

બહાર મોટર પાસે આવા. ઉલ્લા મોઝાની મોટર હતી. બોડી એવા ઊઝળા રંગનું હતું કે અંદર અરીસાની જોમ મોઢું દેખાય.

જો મ અંદર બેસા. શિવચંદ્રે મોટર ઢાંકવા બેસા. આજે શાંતવરને લાવ્યા ન હતા.

પાછલી સીટમાં આંખો વીંચી ફિરીટ કંઈક વિચારમાં પડી ગયો.

રોજનથી જમીનદારનું ગદાન પચેક માઈલ દૂર હતો. કાચી સાંકડી સડક ઉપર મોટર ચાલી ગય છે. શિવચંદ્ર બોલ્યા, 'ફિરીટખાણુ !'

'શું છે, બોલો.'

'આમ એકાએક આપને તાર ક્યોં તેથી તારાજ તો નથી થવા ને ?'

'તો તાર મળ્યો ત્યારથી હું સમજી ગયો કે આપ બારે આફતમાં છો. પણ આખી રાત દ્રેનમાં બેઠા બેઠા એ જ વિચારતો આવ્યો છું કે આપને માથે એવી શી આફત આવી પડી અને હું એમાં શી મદદ કરી શકું ? પણ આપનું મોં નોંધને મને લાગે છે...'

'શું લાગે છે ?'

'કે ખૂનખરાળી નથી થઈ પણ આપની કંઈ કિંમતી વસ્તુ ચોરાઈ ગઈ છે અને એની કિંમત પણ અગમ્ય ચાલીશ-પચાસ હજાર હોય તો મ ના નહિ.'

ત્યારે વિરમવથી શિવચંદ્રનું મોઢું ને આંખો, પહોળાં ઘઈ ગયાં. ફિરીટ તે અંતર્યામી છે કે બહુગર ?

ફિરીટ મૃદુ હસીને બોલ્યો, 'તમને નવાઈ લાગે છે ને કે આ બધું હું ક્યાંથી જાણું છું ! ખરું ને, મિ. ઔધરી ! પણ એ તો માત્ર માત્ર Simple deduction છે. તમારા મુખ ઉપર બેચેની નહોતી બેઠેલે એ તો મારો Common senseનો Rule of Three. એક તો કલકત્તામાં નામાંકિત ટીચર મર-ચટ શિવચંદ્ર ઔધરી પાસે ધન અદન છે એની વાટેપાટે વાતો ચાલે છે. ખીલું ખૂનખરાળી થઈ હોત તો મારી મદદ લેવાને જલ્દી આપે પોલીસની જ મદદ માગી હોત અને ત્રીલું એવી કંઈ કિંમતી વસ્તુ ખોવાઈ ગઈ છે કે જે આપ ખીલને કહેવા નારાજ છો.'

'ઔધરીજી ! આપે મને તાર ક્યોં છે કે આપ બારે આફતમાં પગા છે જેને ગાંઠે મારી મદદની આપને જરૂર છે. તારમાં આપે કંઈ જણાવ્યું નહોતું. એથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કેવાતની કિંમતે અખર ન પડી જાય તેમ આપ છમ્મો છો તેમજ વાતનો જલ્દી અંત આવે તેમ પણ છમ્મો છો તેથી જ આપે મને તાર ક્યોં કહ્યો. કેમ મદાસય, બરાબર છે ને ?'

'પણ મારી કાંઈ મૂલ્યવાન વસ્તુ ખોવાઈ છે તે કેમ કરી જાણું !'

'તે ૫ મારું અનુમાન જ છે કારણકે આવી જાનતમાં એ જ સ્વાભાવિક છે. આપના જેવા ધનવાનને ત્યાં કિંમતી ચીજો ઘણી હોય અને તેના પ્રત્યે દરેક જણને મોહ થવો ૫ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. પણ આ તો તકની વાત થઈ પણ તમારી પાસેથી જ મને પાકી ખાતરી થઈ છે કે આપની કંઈ મૂલ્યવાન વસ્તુ ચોરાઈ ગઈ છે. વાત શું છે એ કહો નોંધજો. જાને એની સાથે એ પણ સમજી શકો છું કે આપ આ 'સંજો બધાની સામક્ષ ચર્ચા કરવા ઈચ્છતા નથી.'

'વાહ ! એ ૫ તમે કેમ કરીને જાણ્યું ?'

એ એમ ન હોત તો તમે પોતેજ મોટર કાંડોને રોયને ન આગા હોત. સાથે કાંઈવર પણ હોત.'

શિવચંદ્ર મદાસી પીગળાને બોલ્યા, 'મિ. રામ ! જેમ જેમ તમારી વાત સાંભળું છું તેમ તેમ સુગંધ થઈ જાય છે. સર શ્રીનાથ સાચું જ કહ્યું છે કે તમારામાં અદ્વિત યક્તિ છે. હવે મને સાચેજ આશા બંધાય છે કે મૂર્તિનો આપ જરૂર પતો મેળવી શકશો.'

સર શ્રીનાથનું નામ સાંભળી ફિરીટ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું, 'સર શ્રીનાથ સરકાર તો નહિ ને ?'

'હા, એ જ. તે મારા મિત્ર પરમ છે.

‘ઝોઠાં’ જરા અટકીને પછી ફિરીટ બોલ્યા, ‘શું કહ્યું હતું!’

જવાબમાં શિવચંદ્રે બધી વાત કહી.

:૪:

મોટર ધરથી થોડેક છેડે દરો સાં શિવચંદ્રે આંગળી ચીંધી કહ્યું, ‘આપણે આવી પહોંચ્યા છીએ. પેપું જીયું મકાન દેખાય તે મારો ‘મધુનિવાસ’ છે.’

‘મિ. ચૌધરી! મારું નામ બસે બધા જાણે પણ હું અહીં શા માટે આવ્યો છું તે કોઈને જણાવવાની જરૂર નથી.’

ત્યાં મોટર ગેટમાં ફાખલ યઈને મકાનના મુખ્ય ખારણા પાસે જઈને જોબી રહી. ગાદી-માથી કીતરતા જ શિવચંદ્રને તેમના સેક્રેટરી અને જેનેબર શ્રીકંઠ બાણુ મળ્યા. શ્રીકંઠ બાણુ કોતુહલથી ધડીક પોતાના માલિક તરફ તો ધડીક ફિરીટ તરફ તાકી રહ્યા.

શ્રીકંઠ બાણુની ઉંમર ત્રીસ કે બત્રીસ દરો. ઝીણી ઝીણી ગોળ આંખો છે. પણ તેમાં ભુલિનો પ્રકાશ જરા જે ન મળે.

શિવચંદ્રે પરસ્પર પરિચય આપતાં કહ્યું, ‘એમનું નામ ફિરીટરામ, આ મારા સેક્રેટરી અને જેનેબર શ્રીકંઠ મલિક છે.’

બેઠાં સામસામા નમસ્કાર કર્યા.

‘ફિરીટબાણુ માટે રહેવા-ઠારવવાનો રૂમ બરાબર તૈયાર કરી રાખ્યો છે ને?’

‘હાજી બીજે માળે દાદાજીયુના ઝોરમાં પાસે જ જો ઝોરમાં અવારનવાર તેમના મિત્રો કીતરે છે તે રૂમમાં બધી ગોઠવણ કરી છે.’

‘આરું, ચાલો ફિરીટબાણુ.’

ફિરીટબાણુને ઝોરડો બહુ મળી ગયો. ઝોરમાં મુંવાળા લાદી પાયરેલી. સાધન-સામગ્રીનો જરા પણ આકંબર નથી. એક બાણુ એક પલંગ ઉપર સ્વચ્છ પથારી પાથરી છે. નાનકડું એક રાઇટીંગ ટેબલ અને બેએક

ગાદીવાળા ખુરશી અને એક આરામખુરશી છે. એક ચોપડીઓની ઝાબણી છે એમાં અંગ્રેજી-અંગ્રાણી પ્રસ્તાવો ગોઠવેલાં છે. ને જોતે એક મુંદર જમીન ધમિયાળ છે. ઝોરડાને તથા ખારી છે. ફિણિય દિશાની ખારીમાંથી દૂર દિશત સુધી મેદાનો ને ખેતરો દેખાય છે.

થોડાંક નાસ્તો ને આ લીધા પછી ફિરીટ શિવચંદ્રની સાથે વાતો કરતા હતા. શિવચંદ્રના મકાનનો ફિરીટને થોડાંકજો ખ્યાલ મળી ગયો છે. શિવચંદ્રને એક બીજો ભાઈ છે તેનું નામ મણિચંદ્ર. શિવચંદ્ર મોટા ને મણિચંદ્ર શિવચંદ્ર કરતાં પંદર વરસે નાનો છે. શિવચંદ્ર મોટે ભાગે ગામમાં જ રહે છે તેમ છતાં વેપારને અંગે કલકત્તામાં વારે વારે જઈ આવે છે. કલકત્તાની પેટી મણિચંદ્ર જ સંભાળે છે પણ મોટાભાઈની સલાહ અને સૂચના વગર તે કોઈ કામકાજ કરતો નથી.

શિવચંદ્રને બે દીકરા છે-દીનચંદ્ર અને દિનચંદ્ર. દિનચંદ્ર મોટો અને દિનચંદ્ર નાનો.

મણિચંદ્રના લગ્ન હજી થયાં નથી. દિનચંદ્રની ઉંમર ૨૫ વરસ છે ને કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલયમાં એમ. એ. માં અર્થશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે. દિનચંદ્રમાં મેડિકલ ભણે છે.

શિવચંદ્રની વહુ યુવતી મયા છે ત્યાર પછી ફરી-લગ્ન કર્યાં નથી.

તેમના કુટુંબમાં કોઓમાં માત્ર શિવચંદ્રનાં વડા મા દરમુંદરી હજી હયાત છે. એ સિવાય વિધવા મેનનો દીકરો સત્યેન્દ્ર પણ સાથે રહે છે. સત્યેન્દ્ર મામાને ત્યાં જ મોટો થયો છે ને હમણાં એમ. એ. એલએલ. બી.માં પાસ થયો છે ને હમણે ખરે બેઠા બેઠા સાહિત્યચર્ચા કરે છે. તેને વિલાયત જઈ એરિસ્ટર થવાની ઇચ્છા છે પણ તેમાં શિવચંદ્ર રાજ નથી. શિવચંદ્રનો ખ્યાલ કંઈ ભુલો જ છે. ભુલિ અને અંત હોય તો આ દેશમાં રહીને જ ઉત્તતિ યાદ રાકે છે. દાખલાઓનો કંઈ અંભાવ નથી: આયુરોષ, રાસ નિહારી ધૈવ વગેરે.

પણ આ તો યેઠ કુટુંબીઓની વાત. બીજા માણસોમાં એક તો મેનેજર થીકેડ ગણ્યો અને ઓફિસમાં કામ કરતા જીવન બાણ્ય અને અમિષ બાણ્ય છે. નોકરોમાં એક પુરાણો નોકર ચામુ જેણે દિવસ કરને નાનપણથી રમણીને મોટા કર્યો છે. આ ઘરમાં હવે તેનું એક કુટુંબી જેવું જ રચાન છે. એ સિવાય રસોયો, શોકર, માળી, કસીનાર, કામવાળી વગેરે પણ છે.

પહેલાં જ કહેવામાં આવ્યું છે કે મધુનિવાસ મહેલ જેવો છે. અહીં દરથી ૫ જમીનદારનું લાલ રંજનું મકાન સૌનું ખાન બેઝે છે.

ચોથે માળને ભેડે એક જ ઓરડો છે અને તે જ હાલરનું મંદિર છે. બીજે-ત્રીજે માળે આઠ આઠ ઓરડા છે. મકાન સામે જ દેશી ને વિદ્યાપતી કૂલનો મોટો બગીચો છે.

બગીચામાં લાલ કાંઠરીવાળા રસ્તા છે. ધર પછવાડે થોડે દેરે 'આંગા, જમરખડી વગેરે' ની ઘટા છે. એની પાછળના ભાગમાં લાંબા ખેતરો ને મેદાનો તમરે પડે છે.

ઘરને બે બાણ્ય દાદરા છે. એક દેડ ચોપા માળ મુધી ગયો છે ને બીજો ત્રીજો માળ અટકી ગયો છે. દુકાંમાં ચોથે માળે પૂજના ઓરડામાં જવા માટે એક જ દાદરો છે. કિરિટ ફરી ફરીને બહું જરાગર ભેધું. ચોથે માળે દાદરા સિવાય બીજો જવાનો કાઈ રસ્તો નહોતો.

હાલરજતા ઓરડામાં સિવચંદરનાં મા અને પૂજની સિવાય કાઈ જતું નહીં. સિવચંદર જન્મ છે ખરા પણ સાત-આઠ દિવસથી એ તરફ ડોકાયા જ નથી. બીજા કાંઈ એ ઓરડામાં જવાનો અધિકાર નથી. સિવચંદરનો જ એવો દુકમ છે. [બાણી આવતે અંકે

ચોલીસ રીપોર્ટ

સ્માનને વહેલી સવારે, બનમમ ૫-૧૫ વાગે, તેન કીર્તી જમાદાર કેવલવાલે એક આસામીને કુટથાપ પર પડેલો ભેધો હતો. મજહૂર આસામીને થણું વાળું હાથ વાળું હાથ પૂછવાં તે આસામીએ 'કંઈ કહેવા બેડું' નથી, 'એમ જણાવ્યું હવું', અને છતાં ચોલીસ જમાદાર તેને બધી બાવળી આપી દેવા સમતભો હતો, અને બાવળી આપી હલી કે 'આમાં તને કાંઈ નહીં થાય.'

મજહૂર યામસે કહેલી કેફિવત તેના જ ઘડોમાં નીચે રત્ન કરીએ બીજે.

'હું મિલમાં રાવણબીજે નહીં છું. સાંજના ૫-૩૦થી સવારના ૩-૩૦ મુધી. આ મકાનના (તેણે જ્યાં યથો હતો તે મકાન જણાવ્યું હવું.) ત્રીજા માળે હું અને મારી ઓરડા રહીએ બીજે. અષ્ટાદ્યે મારે રત્ન હલી એકદે હું અને મારી સી બને સુવાં હવાં. અમારુ ધર બહુ જ નાનું છે અને તેમાં એક જ ખાટલો માર્ક સડે છે. લવનમ રાવના વણને સુમારે માણ ધરના બારણાની સાંજ કોઠે બખડાવી. મારી વહુ ઘણાંથી અજાણે જાણે અર્ધ ને તરવ જ મને વઠાહવાં કહે, 'શામ લામ મારો ધણી આવ્યો હાલે છે,' અને જમાદાર સાહેબ હું પણ મૂરખની નેમ બારીમાંથી ફરી પડ્યો.

જમાદારની નેધિ—આમાં કંઈ કુલ્લો જાવલો નથી. મજહૂર આસામીને: કાજા હાવનો અગ્રોડો લાંચી જવાથી છાપ લઈ ચકાઈ નથી. રીપોર્ટ—દરેક રાખલ.

એ—તમારો જન્મ મારાં વધેલો.

બીજે—અપદાવાઈ.

એ—ફલક પડેલો.

‘ઝોડ !’ જરા અટકીને પછી ફિરીટ બોલ્યા, ‘ચું કહ્યું હતું ?’

જવાબમાં શિવચંદ્રે બધી વાત કહી.

૪૪ :

મોટર મરથી થોડેક છેટ દરી ત્યાં શિવચંદ્રે આમણ ચાંથી કહ્યું, ‘આપણે આવી પહોંચ્યા છીએ. પેલું જોયું મહાન દેખાવ તે મારો ‘મધુનિવાસ’ છે.’

‘મિ. ચૌધરી! મારું નામ બસે બધા જાણે પણ હું અહીં ચા મટે આવ્યો છું તે કાર્કને જણાવવાની જરૂર નથી.’

ત્યાં મોટર ચેટમાં ઢાખલ થઈને મહાનના મુખ્ય બારણા પાસે જઈને જીવી રહી. ગાદીમાંથી ઊતરતાં જ શિવચંદ્રે તેમના સેક્રેટરી અને મેનેજર શ્રીકંઠ બાણુ મળ્યા. શ્રીકંઠ બાણુ કૌતુહલથી મઠીક પોતાના મલિક તરફ તો મઠીક ફિરીટ તરફ તાકી રહ્યા.

શ્રીકંઠ બાણુની ઉંમર ત્રીસ કે બત્રીસ હતી. ઝીણી ઝીણી ગોળ આંખો છે, પથુ તેમાં લુહિતો પ્રકાશ જરા બે ન મળે.

શિવચંદ્રે પરસ્પર પરિચય આપતાં કહ્યું, ‘એમનું નામ ફિરીટરાવ, આ મારા સેક્રેટરી અને મેનેજર શ્રીકંઠ મલિક છે.’

જેઠણે સામસામા નમસ્કાર કર્યા

‘ફિરીટબાણુ મટે રહેવા-કારવવાનો રૂમ બરાબર તૈયાર કરી રાખ્યો છે ને ?’

‘હાથ ખીંચે માલે ઠાકાણાણુના ઝોરા પાસે જ ને ઝોરામાં અવારનવાર તેમના મિત્રો ઊતરે છે તે રૂમમાં બધી ગોઠવણ કરી છે.’

‘મારું, ચાલો ફિરીટબાણુ.’

ફિરીટબાણુને ઝોરાડો બહુ ગમી ગયો. ઝોરામાં સુંવાળી લાલી પાથરેલી. સાધન-સામગ્રીનો જરા ન આકંબર નથી. એ બાણુ એક પલંગ ઉપર સ્વચ્છ પથારી પાથરી છે. તાનકડું એક રાઈટીંગ ટેબલ અને બેઝીક

ગાદીવાળા ખુરશી અને એ આરામખુરશી છે. એક ચોપડીઓની ઝાળધી છે એમાં અંગ્રેજી-અંગ્રાણી પુસ્તકો ગોઠવેલાં છે. ને બીંતે એક સુંદર જર્મન પ્રતિમાળ છે, ઝોરાડોને તથ્ય બારી છે. ફિલિયુ દિસાની બારીમાંથી દૂર દિગંત સુધી મેકાનો ને ખેતરો દેખાય છે.

થોડાક નારતો ને ચા લીધા પછી ફિરીટ શિવચંદ્રની સાથે વાતો કરતા હતા. શિવચંદ્રના મહાનનો ફિરીટને થોડાપણે ખ્યાલ મળ્યો છે. શિવચંદ્રને એક ખીંચે કાર્ક છે તેનું નામ મહિયંદર. શિવચંદ્ર મોટા ને મહિયંદર શિવચંદ્ર કરતાં પંદર વરસે નાનો છે. શિવચંદ્ર મોટે કાળે ગામડામાં જ રહે છે તેમ છતાં વેપારને અંગે કલકત્તામાં વારે વારે જઈ આવે છે. કલકત્તાની પેડી મહિયંદર જ સંભાળે છે પણ મોટાભાઈની સલાહ અને સૂચના વગર તે કાર્ક કામકાજ કરતો નથી.

શિવચંદ્રને બે દીકરા છે-દીનચંદ્ર અને દિનચંદ્ર. દિનચંદ્ર મોટો અને દિનચંદ્ર નાનો.

મહિયંદરનાં લગ્ન હજી થયાં નથી. દિનચંદ્રની ઉંમર ૨૫ વરસ છે ને કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલયમાં એમ. એ. માં અર્થશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે. દિનચંદ્રનામાં મેટ્રિક બહુ છે.

શિવચંદ્રની વહુ ગુજરી ગયા છે ત્યાર પછી ફરી લગ્ન કર્યાં નથી.

તેમના કુટુંબમાં બીઓમાં માત્ર શિવચંદ્રનાં વહુ મા હરસુંદરી હજી હયાત છે. એ સિવાય વિધવા બેનનો દીકરો સત્યેન્દ્ર પણ સાથે રહે છે. સત્યેન્દ્ર મામાને ત્યાં જ મોટો થયો છે ને હમણાં એમ. એ. એલએલ. બી.માં પાસ થયો છે ને હમણે ધરે બેઠા બેઠા સાહિત્યમાં કરે છે. તેને વિલાયત જઈ મેરિટર થવાની ઇચ્છા છે પણ તેમાં શિવચંદ્ર રાજ નથી. શિવચંદ્રને ખ્યાલ કંઈ લુહો જ છે. લુહિ અને ખંત હોય તો આ દેશમાં રહીને જ ઉન્નતિ થઈ શકે છે. ઢાખલાઓનો કંઈ અભાવ નથી; આગુતોષ, રાસ નિકારી પાંચ વગેરે.

તે વળી બીજે વિચાર આવ્યો: 'ચાલ ને એના જોડે ઘીનો જ ચક્રને મળે.' શર્કા ઝોળ-ખરોચ નહિ. આ કાટ-પાટણુન કરતાં ઘીનાનો કળેસો જ મને વધારે ઠીક લાગશે.'

વિલિયમને તો કાટ-પાટણુન કાઢીને લાંબો, ખલાશી તે પગની ખાંતી સુધીનો ધેરહાર મચન જેવો ઝળેસો પહેરી લીધો. લાંબી ઘડી લગાડી દીધી ને વાંસે ઘીના જેવો ચોટસો. પણ જનાવી કાઢ્યો. માથે ટોપણ જેવો મોટો ટોપો નાંખ્યો. આ પોશાકમાં એને જોઈને ધડીબર તો એની વડુ શઝ (શુધાગ) પણ વિચારમાં પડી ગઈ.

ઘીનો ખનીને વિલિયમ ચૉગ-લૉગ-ફૂ જેટલ કરતો હતો ત્યાં આવ્યો. ચૉગ-લૉગ-ફૂના એક-બે એક જોયા ને એ લીંબો થયો. પોતે એ એક એના જેમ જ કરી ખતાવવા તૈયાર છે એમ અહેર ક્યું: 'ને પોતે છનામ મેળવવા આવ્યો છે એમ પણ કહ્યું.'

પણ ત્યાં તો ચૉગ-લૉગ-ફૂએ ફેંચી-તોચ્યું. એણે તો નનીયો બપોયો ને કહ્યું: 'તને છનામ તો મળે. આ અહેરાત તો અમેરિકન લોકો માંઈ હતી-ઘીનાઓ માટે નહિ. ને હું તો ઘીનો છ.'

વિલિયમને તો છટ્ટદર મળ્યા જેવું થયું. ઘીનો નથી એમ કહે તો ઘીનો ખનીને કોતર-પિડી કરવા આવ્યો હતો એમ સાબિત થાય ને ઘીનો કહે તો અહેરાતમાંથી ખાતલ થાય.

નસીખને દોષ દેના બિચારો ધેર આવ્યો ને શઝને બધી વાત કરીને બોલ્યો: 'આપણા નસીખમાં પેરા જ નથી, ખીચું શું!'

શઝ તો બેઠી બેઠી વિલિયમને જોઈ જ રહી છે. એ નથી બોલતી, નથી ગાવતી; જસ એકાદસે જોઈ જ રહી છે. વિલિયમને થયું: 'આ તો ભારે યર્ષ, મારા કરતાં તો શઝને વધુ આધાત લાગ્યો.' એણે ક્રમાયક શઝને

શું કામ જાણ? જાણ્યો ચૂલામાં. મારાં બાવમાં તો સાબુત છે ના! કાસે જ હું જે મળશે તે મોકરી લઈ લઉં.

'ના, ના. હું તો બીજો જ વિચાર કરતો હતો.' શઝે કહ્યું. 'બિચારો ચૉગ-લૉગ-ફૂ! કેવો કોતરગુઈ ગયો. પણ આ પોશાકમાં તમે અસલ ઘીના જ લાગે છે હું. કાઈ કહી તો શે કે અમેરિકન હશે.'

'હા પણ એટલે જ ૧૦૦૦ રોલ્લર ખાવાને!'

'ના, ખાવા નથી. ૧૦૦૦ ખોપા હશે પણ લાંબો મેળવ્યા છે.'

'એટલે શું!'' વિલિયમને પૂછ્યું.

'વિલિયમ તરીકે તમારા ખેડ જોગ કાઈ નહોતું આવતું. પણ હવે હું કહું એમ કરે. તમે થઈ જાવ, ચુંગ-લૉગ-ફૂ ને શઝ મળીને હું યર્ષ જઈ સુસ-સીન ને પછી તમે તમારા ખેડ કરો. જુઓ જોઈએ, ટંકશાળ ન પડે તો મને કહેજો.'

પહેલાં તો શઝની આ વાત વિલિયમના માનમાં આવી નહિ પણ શઝ એમ જલદી કાર કબૂલી લે એની નહોતી. કહે આખરે પોતાની વાત વિલિયમને મળે છતારી. વિલિયમને વધી કાઢ્યો કે અમેરિકામાં તો એ બદનામ ચર્ક જ ગયો છે ને એમાં વળી કોઈક ઝાળખાણુવાળો નીકળશે તો બધો રાસ ચર્ક જશે એટલે અમેરિકામાં તો એ એક નાંદ જ કહે. સારે સુસ-સીન એને ઠેક દરિયાપાર ઈંગ્લેન્ડમાં લઈ આવી.

ઈ. સ. ૧૯૦૦ના મે માસમાં લંડનની એક ફેરનેચલ હોટલમાં ઘીની બહુવર ચુંગ-લૉગ-ફૂને છતારા થયો. જુદા જુદા જાવાના પ્રતિનિધિઓ આપીને આ ચુંગ-લૉગ-ફૂની મુલાકાતે લઈ ગયા. રંગિત વાંસ ઉપર ખૂંટતાં ગુમખેલા દીવાઓવાળા એરણમાં રેલમી ચાલીયા ઉપર ચુંગ-લૉગ-ફૂ બેઠો બેઠો 'લાંબી નગ્ન વાટે અરીજની અલમ પીધા કહે છે. અંગ્રેજી બોલતા

જીવતું નિશાન

—મગનલાલ પટિયા—

૯૯

રીતે પોતાના એક હરી તોચાં, પણ એમાં તો જાણ્યા પગાર નેટલી થ આવડે તો થઈ. એવું થ કરિયું હતું. વિલિયમને બધી જાતના એલ કરનાં તો આવડે પણ નિચારાનું કોઈ એવું હતું કે કોઈ એને જાદુગર માનવા તૈયાર ન થાય. એનાં કંપડાં થ એને કાઢે નહિ. કાઢે તે પાટલુન તો કાઢના એવાં લાગે. વળી આ બધાંથી એના મનમાં જ એવી ગર્હામણ થાય કે જોનારા ખુશ થઈ જાય એવું કોઈ બોલવાનું, હાવમાવ કરવાનું એને સહે જ નહિ. એટલે પછી જોનારાને થ કંટાળે અને બધાંસાં આવવા માટે તે જીએ થ આવવા લાગે. બહાર આપીને જોનારાઓ કહે, 'એલમાં તો કોઈ કંઈ થયે એવું નથી. જીંધ વેગીને ઉભારે વઢોરવાનો છે.'

નિચારો વિલિયમ! તોકરી છોડીને એ તો રખડી પડ્યો, એને હતું કે જાદુગર તરીકે નામ કાઢ્યું, દેશ-પરદેશ ભટું, પણ એને તો નિચારાને બૂબે મરવા વારો આવ્યો. એ નિચારો તો જેવી મળે તેવી તોકરી રીધવા માંડ્યો.

એમાં એક દિવસ એણે એક જાદોર ખગર વાંચી:

‘૧૦૦૦ ડોલર ઇનામ. ઓગ-હોમ-ફ વિખ્યાતે ઝીની જાદુગર આથી જાદોર કરે છે કે જે કોઈ એ કરે તેવો એલ એની ફાઈમાં એ જ મુજબ કરી બતાવે, તેને ૧૦૦૦ ડોલર ઇનામ આપવામાં આવશે.’

વિલિયમને થયું: ‘હાવ ને જાઉં. જોઉં તો ખરો ઇશ્વર પાકશે. દેશે તો ૧૦૦૦ ડોલર લઈને જ આવીશ એવા તો કંઈક ઝીનાઓના એલ કરી છડું એમ છું.’ એણે તો જવાબું નક્કી પડું.

વળી ખીએ વિચાર આવ્યો: ‘પણ આ જાડું કાડું ત્યાં થ આવું નહીં આવે! બેસો દેશે તો એમ જ કહેશે: ‘કર્મ કર્મો હવે એલ, તારું કાડું તો જો.’ ને તો ખવા થ માગ પર હસશે ને એની મેળ તાણશે. લારે કરવું યું!’

એ નું નામ વિલિયમ એફસલર્થ શેપિન્સન. શેપિન્સનને કાલ જાતના એલ આવડે અને જાત જાતનાં જાદુ નાવડે. એને હાથ-આલાકી થે આવડે અને નજરનંદી થે આવડે. ને તો થ, શેપિન્સનના પેટનું પૂરું થતું નથી.

કારણ એમ છે કે શેપિન્સનને તો જાણ્યો પગાર મળે, એને શેક એની પાંસે એલ કરાવે ને એમાંથી કેટલા થ ડોલર કમાય.

વિલિયમે તોકરી મૂકી કઈ પોતે સ્વર્ગ

ને વળી ત્રીજે વિચાર આવ્યો: 'આલ ને એના જેવો ચીનો જ યદ્યપિ જાણે. ઠાઈ શોળ-ખશીય નહિ. આ કોટ-પાટણુન કરતાં ચીનાનો કબજો જ અને વધારે ઠીક લાગશે.'

વિલિયમને તો કોટ-પાટણુન કાઢીને લાંબો, ખલાશી તે પગની ખંની સુધીનો ઘેરદાર મનન જેવો કબજો પહેરી લીધો. લાંબી ઘડી લગાડી દીધી ને વાંસે ચીના જેવો ચોટલો પણ બનાવી કાઢ્યો. માથે ટોપલા જેવો મોટો ટોપો નાંખ્યો. આ પોશાકમાં એને જોઈને પડીબાર તો એની વડુ શેઠ (ગુલામ) પણ વિચારમાં પડી ગઈ.

ચીનો ખનીને વિલિયમ ચીંગ-લોંગ-ફૂ ખેત્ર કરતો હતો ત્યાં આવ્યો. ચીંગ-લોંગ-ફૂના એક-જે એક જોયા ને એ જીતો થયો. પોતે એ એક એના જેમ જ કરી બતાવવા તૈયાર છે એમ જાહેર કર્યું-ને પોતે ઇનામ મેળવવા આવ્યો છે એમ પણ કહ્યું.

પણ ત્યાં તો ચીંગ-લોંગ-ફૂએ ફેરવી તોળ્યું. એણે તો નનેયો બજયો ને કહ્યું: 'તને ઇનામ તો મળે. આ જાહેરાત તો અમેરિકન લોકો માટે હતી-ચીનાઓ માટે નહિ. ને હું તો ચીનો છું.'

વિલિયમને તો હજાર જણા જેવું થયું. ચીનો નથી એમ કહે તો ચીનો ખનીને ઉત્તર-પિઠી કરવા આવ્યો હતો એમ શાંખિત થાય ને ચીનો કહે તો જાહેરાતમાંથી ખાતલ થાય.

ગસીમને હોય દેતો ત્રિચારે ઘેર આવ્યો ને શેઠને બધી વાત કહીને બોલ્યો: 'આપણા નસીબમાં પેશા જ નથી, ખીલું શું !'

શેઠ તો બેઠી બેઠી વિલિયમને જોઈ જ રહી છે. એ નથી બોલતો, નથી ગાલતી; બસ એકાદસે જોઈ જ રહી છે. વિલિયમને થયું: 'આ તો ભારે થઈ, મારા કરતાં તો શેઠને વધુ આધાર લાગ્યો.' એણે જીત્યા થઈ શેઠને

શું કામ જાણે! જાડુ મથો ચૂલામાં. મારાં બાવડાં તો માખૂન છે નાં! કાલે જ હું જો મળશે તે મોઢરી લઈ લઈશ.

'ના, ના. હું તો ખીનો જ વિચાર કરતો હતો.' શેઠે કહ્યું. 'ત્રિચારે ચીંગ-લોંગ-ફૂ! કેવો હેતુમુર્ધ મથો. પણ આ પોશાકમાં તમે અસલ ચીના જ લાગો છો હોં. ઠાઈ કહી તો શેઠ કે અમેરિકન દર્શો.'

'હા પણ એટલે જ ૧૦૦૦ ડોલર જોવાને!'

'ના, જોવા નથી. ૧૦૦૦ જોવા દશે પણ લાખો મેળવ્યા છે.'

'એટલે શું?' વિલિયમને પૂછ્યું.

'વિલિયમ તરીકે તમારા ખેત્ર જોવા ઠાઈ નહોતું આવતું. પણ હવે હું કહું એમ કરો. તમે થઈ જવું ચીંગ-લોંગ-ફૂ ને શેઠ મટીને હું થઈ જઈ સુસ-સીન. ને પછી તમે તમારા ખેત્ર કરો. જુઓ જોઈએ, ટંકશાળ ન પડે તો મને કહેજો.'

પહેલાં તો શેઠની આ વાત વિલિયમના માનમાં આવી નહિ પણ શેઠ એમ જલદી દાર કબૂલી ને એવી નહોતી. એણે આખરે પોતાની વાત વિલિયમને ગળે ઉતારી. વિલિયમને વાંધો કાઢ્યો કે અમેરિકામાં તો એ બદનામ થઈ જાય છે ને એમો વળી કોઈક ઓળખાણવાળો નીકળશે તો બધો શરમ થઈ જશે એટલે અમેરિકામાં તો એ એલ નહિ જ કરે. સારે સુસ-સીન એને ઠેક દરિયાપાર, ઈંગ્લેન્ડમાં લઈ આવી.

ઈ. સ. ૧૯૦૦ના મે માસમાં લંડનની એક ફેરનેમલ હોટલમાં ચીની જાડુગર ચીંગ-લોંગ-ફૂના શેઠે થયો. જુદા જુદા જાપાની પ્રાંતનાં વિલિયમ આપ્તિ આ ચીંગ-લોંગ-ફૂની મુલાકાતે લઈ ગયા. રસિત વાંસ ઉપર ઝૂંપતાં ઝૂંમરોના દીવાઓવાળા ઓરડામાં ફેરની માલમલ ઉપર ચીંગ-લોંગ-ફૂ બેઠો બેઠો 'લાંબી નળ વાટે અરીજની ચલમ પીધા કરે છે. અંગ્રેજ બોલતાં

છોકરી સુસ-સીન દુશામિયાનું કામ કરે છે. કંઈ કંઈ મોટા મહાત્માઓને એણે ગુરુ ક્યાં છે. જાનુની દુનિયામાં એવો કાંઈ એવ નથી જે યુગ-લોગ-મુન જાણતો ન હોય.

આમ પણ છાપાવાળા યુગ-લોગ-મુની મુલાકાત લઈ ગયા ને એના છાપેછાપામાં ફાટા છપાયા. એલ જોયા પહેલાં એલ વિશે શાંભળેલી વાતોના કે મુલાકાત લેનારાઓ પાસે રમજ ખાતર કરેલ એક-એ એલના દાખલાવાળા અહેવાલો છાપામાં છપાયા. આવા અહેવાલોને પ્રીવ્યુ (Pre-view) કહેવામાં આવે છે.

જેવની પહેલી રાતે જંડનનું પ્રખ્યાત અલ્લાખ્યા થીએટર ચિકાર ભરાઈ ગયું છે. ડાહ્યાકાંસ માણસ ભર્યા છે. બહાર 'હાઉસ ફૂલ' (થીએટર ચિકાર)નું પાટિયું લગાડ્યું પડ્યું છે. જરાબર નવને ટોરે તખ્તાનો પડો ખૂલ્યો ને રોજ ઉપર એક ધૂલકડી ને લાગે, કાચું ખેસી મયેલો, મોટા રેશમી જીંભાવાળો, લાંબી ઘાંટીવાળો ને માથે ચોટલાવાળો માણસ આવીને જીઓ રહ્યો. વાંશ વળી વળાને એણે સલામો કરી અને ચીની ભાષામાં બધાને અવકાશ. એના હાવભાવ, એની ન જમજમ એવી ખેલો: લોહિાએ તરત એને ઝાળખી કાઢ્યો-એ જ યુગ-લોગ-મુ. તાળીઓના મઝ-મઝાટથી એને વધાવી લીધો.

યુગ-લોગ-મુ એના એલ 'કરૂ કરે છે. એ તો ચીની જાદુગર. એના જીંભાની લાંબી બાંધમાંથી એણે એક અગ્નિનેટો ટોપ હેડ કાઢ્યો. હૂ કરીને એણે એ ટોપ હેડનું કૂંક બનાવી દીધું. કૂંકમાં છાંદ મૂલવા માંડ્યો. છાંદને પાંડે ને કાળીએ ફૂલ પણ મૂલવા લાગ્યા. વળી હૂ કરીને એણે એક અલોપ કરી દીધો.

ફેલની ટીકોટમાંથી એણે રેશમની કાકડી બનાવી ને ઝાકડીમાંથી એણે લાંબી લાંબી લોખી પટ્ટીઓ કાઢવા માંડી. એ તો પટ્ટીઓ

કાઢે જ જાય ને પટ્ટીઓ પ રંજવેરંગી નીકળે. ખડીકમાં સફેદ તો ધડીકમાં લાલ, તો ધડી-કમાં પીળા ને ખડીકમાં જાણુડી; કપાક કપાક તો એ રંજવાળા ને કપાક વળી તથા રંજવાળી.

રોજ ઉપર એકા ધવેલ પટ્ટીઓના દગલાને એણે ગોળો વાળાને જોડે ફેંક્યો ને ફટાકડા ફૂટતો હોય એવો અવાજ કરતો ગોળો યુમ ઘઈ મયો ને આકાશમાંથી પરી જીતરતી હોય તેમ અર્ધ ચીની અને અર્ધ પશ્ચિમના પોશાક-માં એક છોકરી જીતરી આવી ને યુગ-લોગ-મુ આગળ જીભી રહી. એ હતી સુસ-સીન. યુગ-લોગની સોખતણ-યુમનો દુશામિયો.

પહેલી રાતથી જ યુગ-લોગ-મુના નામનો કંઠો વાગી ગયો.

સુસ-સીને, એની રાએ, કાચું જ કંઈ હતું કે 'ટકશાળ પડ્યો ટકશાળ.'

પણ રાક અને વિલિયમની વાત એ એ જ જણા જાણે છે. બાકી તો આખું જંડન અને ઇંગ્લેન્ડ આ ચીની જાદુગર યુગ-લોગ-મુ અને તેની સોખતણ સુસ-સીન ઉપર ફિદા થઈ ગયું.

ચીનાની જેમ ગોલાના રનાપુએને એ ચી રાખવાની ટેવ વિલિયમ પાડી દીધી હતી. એની માલમાં પણ ચીની હાવભાવ પૂરેપૂરા આવી ગયા હતા. અગ્રેજ ઉચ્ચારમાં પણ ચીની હલણ દાખલ ઘઈ ગઈ હતી. કાંઈ વાર તો રાક ને એ એકલાં હોય ત્યારે પણ એ ચીની અગ્રેજ-બોર્ડુ અગ્રેજ ખેલો ખેલતો.

નસીબ આકું પાકું હતું એ ખસી ગયું ને એમાં રાકનો હિસ્સો જેવો તેવો નથી એમ સમજીને વિલિયમ રાક ઉપર વારી વારી જતો હતો. રાક પણ પોતે આખરે વિલિયમને સુખી જોઈ ગઈ એના આનંદમાં મગમૂલ રહેતી.

પાંચ વરસ તો જાનુના જેવની જેમ પસાર થઈ ગયા.

હવે, પાંચ વરસ પછી એવું બન્યું કે

ખીન્ને એક ચીની જાડુગર લંડનમાં આવી ચઢ્યો. એ જાડુગર તે ખીન્ને કાંઈ નહિ પણ પેલો ચીંગ-લીંગ-ફુ-જી-જેલે વિલિયમને અમે-રિકામાં 'તું ચીનો છો' એમ કહીને ૧૦૦૦ ડોલરના ઇનામ માટે ખેલ કરવાની ના પાડી હતી. ફરતો ફરતો એ પણ લંડનમાં આવી ચઢ્યો. આવીને જુલો લાં તો ઠેકઠેકાણે 'ચીની જાડુગર' 'ચીનનો અજોઈ જાડુગર' 'ચીનનો એનખન જાડુઈ માણસ' 'જાડુના ખેતાજ આદ્યશક' એવાં કંઈ કેટલાંય વિરોધવાળા ચીંગ-લીંગ-સુની જાહેરખબરો વાંચી. વાંચીને એ તો અજાણજાણ થઈ ગયો. એ જાણે વખત ચીનમાં રહ્યો હતો. હજુ આઠ માસ પહેલાં એ ચીનમાં જઈ આવ્યો હતો-પણ ચીનમાં તો એણે ચીંગ-લીંગ-સુનું નામ કાંઈ દિવસ સાંભળ્યું નહોતું. તેને થયું, નક્કી કાંઈક ધુતારો લંડનને ધૂતી રહ્યો છે. પણ વાંધો નહિ. પોતે એવા સરસ ખેલ કરશે કે લોકોને સાચાખોટાની તરત ખબર પડશે. ને આ ધુતારોનો ઢોંગ છતો થઈ જશે.

એમ વિચારીને આ નવા જાડુગર ચીંગ-લીંગ-ફુએ લંડનના એક ખીજા વિખ્યાત થીએટર એમ્પાયરમાં પોતાના ડેરા-તંજ નાખ્યા-ચીંગ-ફુએ રથળ કાંઈ કાંઈ ફર નહોતું.

ચીંગના ખેલ પણ સરસ હતા. તેમાં જે હાથની લીળા પાડીને છેલ્લામાં છેલ્લી ટખનો કાચનો કુન્ને એ જીપજવા કાઢતો એટલું જ નહિ એ કુન્નમાં પાણી અને પાણીમાં માછલી પણ તરતી દેખાડતો એ કામ તો અજૂત હતું. અને છતાં ચીંગની લોકપ્રિયતા તો હતી, એટલી ને એટલી રહી. એનું થીએટર તો ચિત્કાર રહ્યું.

હવે ચીંગ-ફુ ગિયાયો. એણે અમેરિકામાં કાઢી-હતી એવી-પણ આ વખતે સીધી ચીંગને જ પાકારની જાહેરખબર જાણી: 'હું, ચીંગ-લીંગ-ફુ ચીનનો સર્વશ્રેષ્ઠ જાડુગર આથી

ફક્ત ફક્ત ખેલ કરી ખતાવે, તો હું 'લિન્-ફાંગ' માં ૧૦૦૦ પાઉન્ડ આપવા તૈયાર છું' એવવા મારા ખેલ કરતાં એ ખીતો હોય તો ચીંગ-લીંગ-સુના કાંઈ પણ ખેલ હું કરી ખતાવવા તૈયાર છું.'

આ જાહેરતે આખા લંડનમાં સનસનાટી ફેલાવી દીધી. ચીંગ-સુએ પકાર કીલી લીધી, અને ૧૬૦૫ના જાન્યુઆરીની પાંચમી તારીખે બંને પ્રતિસ્પર્ધિઓએ પોતપોતાના ખેલ કરી ખતાવવાનું દરાવવામાં આવ્યું.

પાંચમી તારીખ આવી પહોંચી. ચીંગ-સુ એની ટ્યુકી મોટરકારમાં દરીકાઈ માટેના નક્કી કરેલા રથળે સુસ-સીન સાથે પહોંચ્યો. લોકોની તો ઠંઠ જામેલી. ચીંગ આવતાં જ લોકોએ એને વધાવી લીધી. વખત થવા આવ્યો પણ ચીંગ-ફુ હજુ આવ્યો નથી. 'કરી ગયો,' લોકોના મનમાં પહેલો જ ભાવ જોડ્યો. લાં તો ચીંગ-ફુનો માણસ દોડતો દોડતો આવ્યો. ચીંગ-ફુએ એક ચિટ્ટી લખી હતી. ચીંગ-સુએ તે લીધી ને બધા લોકો સાંભળે તેમ વાંચી સંભળાવી:-

'દરીકાઈ ચર ચાલ એ પહેલાં, ચીની પ્રતિનિધિ મંડળ પાસે તારે સમિત કરી આવવું જોઈએ કે તું ખરેખર ચીનો છે. સાર પછી જ તારી બને મારી દરીકાઈ ચર ચઈ કા.'

વાહ રે કુદરત! ચીનો થઈને આવ્યો તો તેથી 'તું ચીનો છો' માટે તારી સાથે નહિ રમું એમ કહ્યું હતું અને 'આને તું' ચીનો લાગતો નથી માટે નહિ રમું એમ કહેવા નીકળ્યો છે.

ચીંગ વિચારમાં પડી ગયો.

લાં તો સુસ-સીન બોલી, 'હું ચીંગ રહે જીવો. એ તો આવે તો કાંઈ નહિ. અમે એનો જ ખેલ કરશું' ને અમારો જ ખેલ કરશું' ને ચીંગ ૧૦૦૦ પાઉન્ડ 'લિન્-ફાંગ'માં પણ આપશે કેમ ?'

ખભે ઉઠાવી લીધા. ગાવા ને ફૂલો એને ઉપાડીને શરીરોમાં ફરવો ને ઠંડ થેર મૂકી ગયા. ને બીજે દિવસે છાપાઓમાં એની દિલાવરીનાં ખૂન ખૂન વખાણુ થયાં.

બિચારા ખરા ચીનાનો-ચીન-હાંગ-કૂનો તો કાઈએ ભાવ જ ન પૂછ્યો. ગુપગુપ એ તો બિચારો લંકન છાડી ગયો.

યુગનો સિતારો ફરી એકવાર નેશનલ ચમકવા લાગ્યો.

સ્વર્ગમાં, ઈશ્વરની છવછાયામાં રહેતા આદમ અને ઈવમાં ય વિખવાદ પેલા થયો હતો, તો પછી આ બિચારા યુગનું જીવન કામમ સુખી તો ક્યાંથી રહે ?

રાજ રાતે યુગનો ખેલ જોવા એક યુવતી આવતી. એની કાળી ચમકારી આંખોએ યુગને આકર્ષ્યો. ધીમે ધીમે, ખેલ પૂરા થયા પછી એ એને મળવા લાગ્યો. મુલાકાતો તો વધતી ચાલી. રહેતે રહેતે યુગ-સુ પેલી બાઈને ઘેર પશુ જતો-આવતો થયો. યુવતીનું નામ હતું રોહા. રોહા સારી રિયતિની ને સંસ્કારી જણાતી હતી. યુગ-સુના દિલમાં રોહા પ્રત્યે પ્રેમભાવ વધવા લાગ્યો. પાછલી બિદગીનો, ખાનગી હોવાને કારણે વધુ મીઠું લાગતો એવો પ્રણય યુગના જીવનનું એક અત્યંત અંગ યાદ પડ્યો.

યુગના મનમાં એમ હતું કે એની આ ખાનગી મુલાકાતોની કોઈને ય ખબર નથી. પણ એક દિવસે એણે પોતાના ટેનલ ઉપર એક ચિઠ્ઠી પડેલી જોઈ; 'તારી પત્નીને તું ક્યાં સુધી છેતરી ચકીશ ? તારા બંદુકવાળા ખેલમાં તારી પત્ની જ બંદુક બારે છે એ જાણતો નહિ.'

વાંચીને યુગ વિચારમાં પડી ગયો. શું સુસ-સીનને ખબર પડી ગઈ હશે ? કે બીજા કોઈ માણસને ? તે રાતે 'જીવન' નિશાન નવાળા ખેલમાં એણે જાનવી સુસ-સીનનું વર્ણન અવલોકવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ તે કોઈ

કળા શક્યો નહિ. પણ છતાં હવે એ ખેલ કરનાં એને બીક લાગવા માંડી. એકવાર એણે સુસ-સીન પાસે વાત મૂકી: 'હવેથી આપણે જીવતા નિશાનવાળો ખેલ બંધ કરીએ તો ?'

'લમને ય યકપશુ આવતું લાગે છે.' સુસ-સીને હસીને કહ્યું. અને યુગે ખેલ ચાલુ રાખ્યો.

છતાં મનના આ વિરોધી વિચારોએ એને અજાણવા માંડ્યો. એને થયું: 'આમ છાનું કેટલો વખત નજારી ? એના કરતાં હું બધું જાહેર જ કરી દઉં. રોહાની સાથે લમ જ ચા માટે ન કરવા ?'

તે જ દિવસે સાંજે તે રોહાને મળ્યો ને વાત કરી. તેને ખાતી કરતાં જુદો જ જવાળ મળ્યો. તેણે ખાધું હતું કે રોહા ખુશ થઈને એને બેઠી પડશે. રોહાએ તો કહ્યું: 'એ કેવી રીતે બને ? હું એક ચીના સાથે તો લમ ન જ કરી શકું. હું તો મારા દેશના-અમેરિકન માણસને જ પરણું.'

યુગ સાંભળીને વિચારમાં પડી ગયો. પ્રેમના ધેનમાં એના મોઢામાંથી બધા ગોદ બહાર પડી ગયો. 'હું ય અમેરિકન જ છું-તું કાલે જોજે.'

બીજે દિવસે રોહાને ઘેર એક માણસ મળવા આવ્યો. તેણે કાથળા જેવાં કાંટ ને પાટલુન પહેવાં હતાં. માથે અગ્રેજી લમનો ટોપો હતો. ગળામાં ટાઈ હતી. પણ કોઈ કરતાં કોઈ વસ્તુ તેના શરીર ઉપર લગતી નહોતી. એણે આંખોને રોહાને કહ્યું: 'હું ગઈલાલ સુધીનો યુગ-સુ આજથી તારો વિલિખમ.'

રોહાએ જો કે ચીનાને પરણવાની ના પાડી હતી, પણ ચીન ઉપર એ મોઢી હતી તો એના ચીની લેખાસને જોઈને. ચીની પોસાકમાં દેખાવડો લાગતો યુગ વિલિખમ રૂપે તેને જરા પણ ન ગમ્યો. જાદુર ઉપરનો તેનો મોઢો એના ચીની પોસાકનો જાદુ ખતમ થતાં જીવરી ગયો. યુગ મઠી તેની પાસે આવી ઊમેસો

વિલિયમ તો તેને સાવ મામૂલી સામાન્ય માણસ ધ્યાન્યે. રોલાએ યુગ-સુને પરણવાની ના પાડી દીધી.

પિત્રાશ વિલિયમ ! ધોખીના કૂતરા જેવી એની દશા થઈ ગઈ રોલા તો હાથથી મધ-પણુ દિવસે દિવસે વિલિયમને રાજની પથુ ખીક લાગવા માંડી. નોંધતીતી તે મળી નહિ અને મળતી એની ખીક લાગતી હતી.

વધારે દિલગીરીની વાત તો એ હતી કે આ વાત કાઠને કહેવાય એમ પથુ નહોતું. - દુઃખની વાત તો કાઠકને કરીએ ત્યારે જ દુઃખ કાઠકે એણું થાય. લંડનના અગણિત લોકોમાં પોતાનો ક્ષી સમય એવો યુગને એક જ મિત્ર હતો. એનું નામ હતું વિલ ગોલ્ડસ્ટન. નાદુર્ગેશને અનુકૂળ પડે તેવી સુકિત-અપુકિતની સમજાતાવાળા રોજ (રમ્બુમિયો) બાંધવાનું તે કામ કરતો. એના મજતાવડા અને સહાનુભૂતિભાઈ સ્વભાવને કારણે યુગ-સુને એની સાથે સાંડું બનતું.

યુએ પોતાના દિલની વાત ગોલ્ડસ્ટનને કરી. ગોલ્ડસ્ટને એ ઉપાય જતાવાઃ 'કાં તો વિલિયમે રાજ પાસે બધી વાતનો ખુલાસો કરી, મધુગુચ્છી બૂલી જઈ પહેલાંની જેવો મીઠો લંબધ તેની સાથે-બાંધી લેવો. અપવા તેને જો રાજની ખીક લાગતી હોય તો 'છવતું નિશાન' એ એલ બંધ કરવો.

પથુ બંનેમાં યુગને પોતામા સ્વમાનને ધક્કો પડેલો હોય એમ લાગ્યું. એનું અભિમાની મન એમાંથી એક પથુ વાત કબૂલી શક્ય નહિ-પરિણામે ચિતાતો કીડો તેના હૃદયને રાજ ને રાજ વધુ તે વધુ કીડો કાતરતો ગયો.

*

દર રાત્રિની માફક તે રાત્રે પથુ થીઝટર ચિત્કાર બરેલું હતું. એલ શરૂ થવાને થોડીક જ પાર હતી. એક ઓગડીમાં યુગ અને વિલ વાતો કરી રહ્યા હતાઃ 'પથુ તો પછી' છવતી

નિશાન'નો એલ બંધ શું કામ નથી કરતો !' વિલ યુગ-સુને પૂછી રહ્યો હતો.

'આજની એક રાત કરી લઉં. હાલથી બધું કરવાની જાહેરાત છું' પોતે જ કરી દર્શાવે. 'યુએ જવાબ આપ્યો. અને વખતસર રોજ ઉપર ઢાંગર થવા તૈયારી કરવા લાગ્યો.

'વિલ'ની બનાવટનું એ રોજ છે. એમાં જમીનમાંથી કૂટી નીકળતું જાણાય એવાં રોજની નીચેથી ઉપર આવવાનાં ગુપ્ત દ્વારો છે. જમીનમાં પેસી જતું દેખાડવાનાં સ્પ્રીંગવાળાં દ્વારો છે. અદર આકાશમાંથી આવતું હોય એવી ભમણાં બીની કરવા માટેનાં લોચા અદશ્ય મજલાઓ છે. કંઈક કંઈક જાતની કારીગરી વિશે એ રોજ ઉપર કરી છે.

રમકામ જેવા લાગતાં ચીની ફર્નીચરથી રોજ સજ્જારાલેખું છે. એના પદ્મ અને સીને-રીના રંગોની પસંદગી અને મિલાવટ આખને બેચી ગયે એવી છે. જરાબર વ્યાડના ટોફર રોજનો પડો કીપડે છે. પ્રેક્ષકોની નજરે પડેલી જ વસ્તુ પડે છે તે ધૂપ-સુમધી અને ગૂંચળે ગૂંચળાં સાથે ઉપર ચડેલો.

ખીજ જ પળે ધૂપનાં ગૂંચળાં ઓગળ્યાં બધા છે અને વિલની કરામતવાળા કોઈ લંડનમાંથી અદશ્યમાંથી દરમ થયો હોય એવો યુગ વિશાળ દાઢીવાળો, લાંબા ચોટલાવાળો, મૂડી દાઢાવાળો ચીનનો વિખ્યાત જાદુગર યુગ લોકોની સામે ખડો થાય છે.

નુમો-એની ખીડેલી મૂડીએને નુમો. આજણી વચ્ચેથી પરાણે મારમ કરીને બહાર આવતી હોય એવી પેલી લગ્નની પદ્મી-રીખન નોંધ ! પથુ આ શું ? એણે મૂડી દેખાડીને લાકડી ઝાડવા જેવા અભિનય કર્યો ત્યાં તો રીખનમાંથી મેટા ચોટા બે વાવડા બની ગયા.

'પરજનું આશ્ચર્ય' શમે એ પહેલાં તો એણે પાંચે ફફડાવતો હોય એમ હાથનાં પંજા દલાવ્યા ને વાહ ! પરજ યુગ થઈ ગયા ને

એને બાલે એ સારું કબૂતર પાંખો ફેલાવતાં
બેઠી ગયા.

બાળક પ્રેક્ષકો કબૂતરને જોઈ ખડખડાટ
હસી પડ્યાં ને ગંભીર વાતાવરણ ફળતું બની રહ્યું.

સુગંધા એલો આગળ ચાલે છે.

સુગંધા હાથમાં વાંસ છે ને તે તેને આમ-
તેમ વીંઝે છે. ખરે! પણ વાંસ ક્યાં ગયો ?
શી ખબર ! સુગંધા હાથમાં તો સવાબે ફૂટ
લાંબું ને નવ ફૂટ લાંબું કાચું વાસણ આવી
ગયું છે. વાસણમાં પાણી ભરેલું જોઈ સહાય
છે-ખાતરી ન મતી હોય તો એ પાણીમાં
તરતાં પેલી માછલીને જ જુઓ ને ! પાણી વચર
કાંઈ માછલી થોડી જ તરવાની હતી ?

થોડો મજબુત મીની લાપામાં સુગં
કાંઈક સ્લોઝે જોડું બેસે છે. માછલી ને વાસણ
બધું જ એક થઈ જાય છે. રોજ ઉપર તો એક
મોડું-અંદરથી અમિની જ્વાળાઓ ફૂટતું-
વાસણ પથ્થુ છે.

વળા થોડો મજબુત રોજ ઉપરના
વાસણની લાક્ષણિકતા જાય છે. લાક્ષણિકતાથી
એક સોનેરી સર્પિલાળા સમી છેકરી બહાર આવે
છે. રાજના ટેવાયેલા પ્રેક્ષકો એને જોઈએ
છે અને બોલી જોડે છે : 'સુસ-સીન.'

આવા આવા એલેથી પ્રેક્ષકોને અનુ-
બીમાં નાંખે જતા સુગંધા એલો એક પછી
એક સજવાતા રહે છે.

અને હવે રાજ સતને છેલ્લો પ્રયોગ-પેલા
પ્રેક્ષકોનો પ્રિય પ્રયોગ- 'જવડું' નિશાન.

હિંમત આસનવાળી, રમિત કપડાઓથી
સુશોભિત કદેશ એવી એક મોટી ખુરશી ઉપર-
શિંદાસન પર મીની રાખ બેઠો હોય એમ
સુગંધા છે. પ્રેક્ષકોમાંથી કોઈ પણ ચાર
અક્ષિતોને રોજ પર બોલાવવામાં આવે છે.

જેલ માટે વાપરવાની બંદીની જાળાઓ પણ
પ્રેક્ષકોને તપાસવા માટે ફરવવામાં આવે છે.

તપાસાઈ આવેલ જાળાઓ સુસ-સીન બંદી-
માં ભરી ભરીને પેલા ચારે જણને ચાર
બંદી આપે છે.

ધીમું સંગીત શરૂ થાય છે. પેલા ચારે
જણ બંદી તાકે છે. પૂરતી સ્વરથતા સાથે
સુગંધા આપે છે : 'થોડો.'

એક સાથે ચારે બંદીના બાર માથે
પ્રેક્ષકોના જીવ પણ પડીકર તો અંદર થઈ
જાય છે. પણ ખીજ જ પહે સુગંધા બેઠો થતો
જુએ છે. ને જાણના ખીસામાંથી જાળાઓ
કાઢીને પોતાના હાથમાંથી પોતાની રક્ષામાં
'અડિમ અડિમ' કરતો નાંખે છે.

હસતાં હસતાં લોકો થેર જાય છે. કાંઈને
પણ એ વાતની તો ક્યાંથી ખબર હોય કે
સુગંધા બંદીની બનાવટ જ એવી કરી દીધી
હતી કે લાક્ષણિક માથે પણ જાળા તો બંદી-
માં જ રહે અને સુગંધા જાળામાંથી કાઢે છે
એ જાળાઓ તો એલે પહેલેથી જ ખીસામાં
મારેલી હોય છે.

પણ આ તો રાજની વાત થઈ.

આજની રાતે તો રાજ કરતાં કાંઈ વિશેષ
નનવાનું હતું.

રાજની જ્યેષ્ઠ માથુસો ચૂંટાયા, જાળાઓ
તપાસાઈ, બંદીમાં ભરાઈ ને બંદીના બાર
પણ મળ્યા.

સુગંધા લાક્ષણિક થતાં જ એ હાથ પહોળા
કર્મો ને ખુરશી ઉપરથી લગી પળો-ને પહો
પડી ગયા.

રાજના અભ્યાસી પ્રેક્ષકોએ આને સુગંધા
વિનોદિત જ માની લીધી. લોકોની મરહરી
કરવા જ એલે જાળા લાગ્યાનો કેવાવ કર્મો
હતો એવી મજબૂત નાંખતાં લોકો મીઝેટર
છોડી જવા લાગ્યા.

પણ ખીજ બાજુ, અંદર રોજ ઉપર
જુડી જ પરિસ્થિતિ હતી-નીચે પુરો સુગં

મરકરી હોય તો તરત જીઠવો નોંધજો. પણ ચુંગ જીઠવો નહિ એટલે સુસ-સીન તરત ત્યાં દોડી આવી. આવીને નોંધું તો ચુંગ મરણ પામ્યો હતો. ગોળાએ તેના હલ્લને વીધી નાંખ્યું હતું.

પોલીસ-તપાસ થઈ. બંદુક અધાવનાર પેલા માણસોના, સુસ-સીનના અને ખીખ માણસોના જવાબ લેવામાં આવ્યા. પણ આખરે ફેસલો આવ્યો કે કોઈક કારણસર બંદુકમાં જ ગોળાને શેડી રાખવાની કળ, કામ કરતી અટકી ગઈ અને ગોળા બહાર નીકળી ચુંગને વાગી ગઈ એટલે આકસ્મિક-અકસ્માતથી મૃત્યુ થયું.

કાંઈતો-ન્યુરીનો ફેસલો તો બધાએ માન્ય રાખવો જ નોંધ્યો તે-ખીખે દિવસે છાપડો 'વિખ્યાત ભદુર ચુંગનું અકસ્માતથી થયેલ મૃત્યુ'ના અહેવાલોથી ભરપૂર હતાં. આજે પણ ભદુના ચોખ્ખોને એ કમનસીબ રાતને કુણાભરી બાંને ને અવાજ સાથે વાદ કરે છે.

આ બાબતમાં સામાન્ય માન્યતાથી જુદું નોંધાઈ માનતો હોય તો તે એક જ માણસ

હતો. અને તે વિલ ગોલ્ડસ્ટન. એનું માનવું છે કે ક્યાં ખોટાંકાંઈ ગઈ નહોતી-ચુંગે પોતે જ કળને કામ કરતી બંધ કરી દીધી હતી. એના સમર્થનમાં એ ખીંછ પણ એક વાત રજૂ કરે છે. ચુંગ રોજ ગોળાનાર ઘવા પછી પિતળની રક્ષાખી છાતી આડી ધરતો. એ રક્ષાખી 'જુમેટ-મુક' (ગોળા નાવીસે તેવી) હતી. અકસ્માતથી બચવા માટે જ એ રક્ષાખી એ રાખતો. તે રાતે ચુંગે રક્ષાખી આડી ધરવાને બદલે હાથ પહોળા કરી ગોળા સીધી છાતી ઉપર જ આવવા દીધી હતી.

વિલ ગોલ્ડસ્ટનનું કહેવું એમ છે કે, ચુંગ-હોમ-સુના મૃત્યુનું કારણ તેના જ શરીરમાં રહેલો વિલિયમ શેપિન્સન જ હતો. એકી સાથે બે વ્યક્તિનાં જીવન જીવવાની વાતનામાંથી છૂટવા માટે એણે આવું મૃત્યુ પસંદ કર્યું.

એ જ હોય તે-શેકનો-ખિચારી સુસ-સીનનો એના મૃત્યુમાં જરાયે હાથ નહોતો એ બધીને જ મને તો સંતોષ થાય છે. તમારે જો મત હોય તે તમે બલો.

[અંગેલ પાસી

ચૂનાને રોર-બલમાં સમિત ઘવાની અકુવા જ માન્ય બની હતી ત્યાં તો બાવમાં થઈ જ ટોપલ-પાવલ મર્યા ગઈ. સોદા-દોલમાં એટલી ગીરીય થઈ ગઈ કે બહારથી તો કોઈ અંદર પ્રવેશી રહે તેમ હવે જ નહિ પણ અંદરથી બહાર પણ મીંક મીંક જવાય તેમ હતું.

એકાએક એક સ્ટોડિયો બહારથી બેઠોય તોયે થઈ બીબના અંગ ઉપર ટળી પડ્યો. બાસ-પાસના સ્ટોડિયોનું પ્લાન તેની પર પડતું તેઓ તેની આ વિશુદ્ધિ કેટલી મિનિટમાં વેંચી જશે એની શુદ્ધતા સદે થઈ ગયા.

ફરિશ્તન મોઈ સેરાશાથી સ્ટોડિયો ફાટકરને બાહ્યથી લાગ્યો.

'એના નિર્દોષને તો ખસ ખસેલ પડેય એમ નથી, પરંતુ તેના માથા પર કંઈ પાછીવું. પાછું કે બાક મૂકી તો વખાણ સદાને અવરજ અવરજ પડેયો.' ડોક્ટરે અગિયાર આપી.

ઉજ્જેણી નગરી

ને

વિક્રમ રાજ

૧ : સિંહાસનની વાર્તા

મુખ્ય

૨૭

શે એ જાણે છે કે હવે તે એ દેશાસને માથે ચિવળનાં બેસણાં તિલા બેઠા વળ તપ કરે. એમના તપે કરીને દુનિયા સ્ત્રીલી રહે

એવા ચિવળ દેવાસ બેઠા તપ કરે ને પેલાને તપ તપતાં કાંઈ લાખો ને કરોડો મળી જાય. એ સમે દેવશાને ઉછરે એ દે હાથે ને સદુ દેવા, દેશાસે બેઠા ૧૭ વપ કરે છે તે એમના તપનું ઉજ્જેણું

કરીએ' ને ચિવળનાં દર્શન કરી પાવન થઈએ.

ને દેશાસે ચિવળનાં બેસણાં ને તિલા રજ. જમણે દેવતા ચિવળના તપનું ઉજ્જેણું કરવાને આજ્ઞા છે. એક મંડપ રમ્યો છે ને રૂડી સભા સજ્જારી છે. ચિવળની સભામાં સિંચેર ઠાટી સૂરજ પ્રકાશ ને કાંઈ એ રાત્રીની મંદ્રમા એને ચંદ્રવે શોભી રહ્યા છે તેનીસ ઠાટી દેવતા સામા કાચ ભેરીને ઊભા છે. મધ્યે ગાન કરે છે, નારદ વીણા વગાડે છે, બહા વેગ બલે છે ને ઉદ્ધારતિ કીર્તારે છે ને તપિયાના તપનું ઉજ્જેણું તો તલે લોકે વખણાયું છે.

—દેવા ચિવળની સેવા કરે છે ને એવે જામે વિધામાં સભામંડપમાં આજ્ઞા છે. સભામંડપની રૂડી શોભા દીડી છે ને રૂડો દેવતાનો આશ દીડો છે. રૂડા સંજુને દીડા છે ને સંજુળનાં બેસણાં દીડાં છે. બેસણાં દેખીને વિધામાં સભા ભીપજ છે. એ તો મનમાં વિચારે છે કે, જોડો આવી રૂડી સભા છે ને રૂડા સભાના બેસણાં છે. તે વચ્ચે રૂડા ચિવળ નિરાજ્યા છે ને મારા સંજુળને સારાં બેસણાં નહીં હું જોવા લાગ્યો છે ને મારા સંજુળ ધમ્મર ઉપર નિરાજો.

વિધામાં તો દેશાસ દેશાસ ધેર ગયા છે. સેવું લીધું છે ને રૂપું લીધું છે. હીરામાણે ને એવે લીધાં છે. એમણે તો સિંહાસન ધરવા માંડ્યું છે. એના જોવા કરીયર, એને સિંહાસન ખાતી શી વાર ! વાતની વાતમાં રૂડું સિંહાસન બનાવ્યું છે. એ તો ગયા તેવા ચિવળની સભામાં પાછા આજ્ઞા છે એને સભામાં સિંહાસન પધરાવ્યું છે. સિંહાસને કાંઈ લાખો ને કરોડો રત્ન જડ્યાં છે. રૂડી હીરામાણેની વેણે કંઠારી છે. સિંહાસને સોનારૂપાની ચિત્રા મણ છે. સિંહાસને તો ચિવળની સભા શોભી જાડી છે. ઠાટી ઠાટી સૂરજનાં તેજ જમળી જાડ્યાં છે. ગાનતાન ઉછરે જ મધુ વીસરી જઈ ને સદુ સિંહાસનની શોભા જોવા લાગ્યા છે.

સિંહાસન ઉપર શિવજીને બેસાડ્યા છે ને ફરતી અપ્સરાઓ નૃત્ય કરવા લાગી છે. શિવજીનો હિત્સવ તો શોભી બેઠકાં છે.

સમામાં શિવજીનો હિત્સવ ચાલુ છે ને ધેરબેઠાં સતી પારવતી શંભુજી માટે બીની બીની રસોઈ નીપજાવે છે. સતીએ જત્રોસ જાતનાં શાક તેત્રીસ જાતનાં બોજન તૈયાર કર્યાં છે. રસોઈ તૈયાર કરીને સતી સ્વામીનાથની વાટ જોતાં બેઠાં છે.

બીની રસોઈ ટાઢી થઈ જાય છે ને સમામાં તો સહુ હિત્સવમાં ધેમાં જતાં છે. હિત્સવ આડે કાઈને જમવાનું સમજું નથી. સતીએ જો તેડું મોઢવું છે ને બીજું તેડું મોઢવું છે. ધેર જેટલાં શાકાહારી ને નોઢર્યાહર હતાં એ બધાને સતીએ સાદ કરવા મોકલ્યાં છે. પણ સતીનાં મોઢવ્યાં બધાં યે સમામાં રોજાઈ ગયાં છે. સમામાં જોણાનો કાંઈ પાર નથી ને જોણા આડે પાછા ફરવાની કોઈને કુરસદ નથી.

સતીની રસોઈ ટાઢી થઈ જાય છે ને સતી શિવજીની વાટ જોતાં બેઠાં છે. વાટ જોઈ જોઈને સતી ચાક્યા છે તો યે સ્વામીનાથ પધાર્યા નથી અને દહે તે બરને આંખે કાંઈ યે નથી કે સતી શંભુજીને તેડવા મોકલે. પણ એ તો જમદંબાનો અવતાર છે. ત્રણ લોક જોને આધીન છે. સતી તો ધારે તે કરી રહે. એમણે તો થઈતો હોટ લીધો છે. હોટની કણક બાંધી છે. હુવો બધને એમાંથી સતીએ-એક પૂતળી સરજી છે. પૂતળામાં પ્રાણનો સંચાર કર્યો છે. હાલકમલ ફરતી પૂતળા શંભુજીને તેડવા આવી નીકળી છે.

સમામાં નાટારંભ થઈ રહ્યો છે. ફડી અપ્સરાઓ સિંહાસન ફરતી ચેઈ ચેઈ નાચી રહી છે. સતીની મોઢલી પૂતળા સતીને સંરોજી લીસરી થઈ છે. ને એ ૪ અપ્સરા બેળી નૃત્ય કરવા લાગી છે.

પૂતળાને મોઢલી છે. તે એમ કરતાં સતીએ જત્રોસ હુવા લઈ જત્રોસ પૂતળી બનાવી છે. જત્રોસેને શિવજીને તેડવા મોકલી છે. પણ એ તો મઈ છે લાં રહી છે. જત્રોસે પૂતળી સિંહાસન ફરતી નૃત્ય કરે છે. ને આશ્વીકાર સતી શંભુજીની વાટ જોતાં બેઠાં છે.

વાટ જોઈ જોઈને પછી તો સતી ચાક્યા છે. પડે શંભુજીને જોવાવવા સમામાં આવ્યાં છે. સમામાં ચાલવાનો કપાઈ મારગ નથી. ફરતા તેત્રીસ કોડી ફેવતા ગિરાન્યા છે. વધ-ગિર અને બેધેવો શુભાંગન કરી રહ્યાં છે. વચ્ચે વિશ્વમર્માનું રવેલું સિંહાસન શોભી રહ્યું છે. સિંહાસન ઉપર શંભુજી ગિરાન્યા છે. અપ્સરાઓ નૃત્ય કરે છે ને ફરતી જત્રોસ પૂતળીઓ ચેઈ ચેઈ નાચી રહી છે.

સતી સમામાં ચાલ્યાં જાય છે. પણ કાંઈ સતીને બાવો કહેતું નથી, બાદર દેતું નથી. બીકમાંથી મારગ કરતાં કરતાં સતી મોઢ મોઢ સિંહાસન સામે આવ્યાં છે.

૩૫ ફપના અવતાર જેવી અપ્સરાઓ નાચી રહી છે ને સતીની ધડેલી જત્રોસ પૂતળીઓ શૂભી રહી છે. સિંહાસન ઉપર બેઠા શિવજી ડોલી રહ્યા છે ને મરક મરક હસી રહ્યા છે.

જોઈને સતીને રીસ થઈ છે. 'અરે આ પુતારો તો જુઓ ! કહે છે કે હું તો તરેસરી, મને કામ નહિ, રાગ નહિ. બેઠો બેઠો તપ તપું. વાતો તો આવી આવી કરે છે અને અહીં તો નાટારંભ મોઢી બેઠો છે. ફરતી અપ્સરાઓ છે ને ફરતી જત્રોસ પૂતળાઓ છે. વચ્ચે બેઠો બેઠો બાવો ધૂણી રહ્યો છે. એના તપના હાલ તો જુઓ. બાવો ફોડા સુંદરીને સમુદાય મળ્યો છે, એ તે રીસને બરે આવે !'

સતીને તો પચ્છી માયા થયી કાગ લાગી છે. એ તો એવાં રીસે જત્રોસ છે, એવાં રીસે જત્રોસ છે ત્રીસે જત્રોસે સતીને જિવનને કાં

છે: 'આવો રૂડો સમુદાય ભેગો કર્યો છે, પછી તમને ધર રેતું સંભરે !'

સાંભળાને શિવજી મોટા છે: 'આવો આવો, સતી ! આવો રૂડો સમુદાય મળ્યો છે. આજ તો આપણે આગળે મહેમાનોના પાર નથી. બધાને આદરમાન લો.'

સતીએ કહ્યું છે, 'તમારે માથે શિવજી ! મંગાનાં બેસણાં. ને તમારી ફરતાં બીલી રાણી નાચ કરે. તમારાં હોમ એને કહો, મારો જાવ કાંઈ દિવસ પૂછ્યો છે તે આજે પૂછવા બેઠો ?'

ત્યારે શિવજીએ કહ્યું છે, 'એવી રીસ કરો મા સતી, મારે તો બધાંય સરખાં. મારી પાસે કાંઈ જીવનિય નહિ; કાંઈ વહાણું-વસ્તું નહિ.'

ને સતીએ કહ્યું છે, 'ત્યારે જ અને રસો-દામાં જાધી રાખી ને તમે અહીં નાદારજી ગાંધો છે.'

સતીની આંખેથી આંસુમાં આંસુનાં જાલ છે ને રંગમાં, બંગ પડ્યો છે. દેવદેવીઓ સહુ સહુને યાત્રિકે જવા લાગ્યાં છે. અપ્સરાઓ જોડી ગઈ છે, સિંહાસનને બત્રીસ પાયા ને બત્રીસે પૂતળાઓ સિંહાસનના પાયા પકડી જોડી છે. એ તો યરયર કંપી રહી છે.

સતીએ આમ નોંધ્યું છે ને તેમ નોંધ્યું છે. સિંહાસનને પાંચે પૂતળાઓ ઢાંકી છે. પૂતળાઓ નોંધે ને સતીનો શેષ પાછો અગૂણી જાણ્યો છે: 'એ' તમને શંભુજીને બોલાવવા મોકલી ને તમે તો અહીં રંગરાગમાં ડુબી ગઈ. હું બાપી ને તમે સિંહાસનમાં સમાણી. તો હવે નેવી પાયા પકડીને જોડી છો, તેવી પાંચે પાંચે કાટની

પૂતળી બનીને ચોટી રહો. તમારે માથે સિંહાસનનો વાર ને સિંહાસનના બેસનારનો ભાર.'

'હા હા.' કરતાં દેવો વચ્ચે પડ્યા છે. ઇંદે હાથ નેડી સતીને વીનવ્યાં છે: 'દેવી ! સ્વર્ગની શોકા સમાણી પૂતળાઓ સરજી. એ તો બધાં રહે તાંના વાસ સોહી નરે. એવીને આમ કાટનો દેહ ને માથે આવડો મોટો ભાર ન હોય.'

શંભુજી સતીને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યા છે.

સતીએ તો કાંઈનું કહેવું કાન ધડું નથી. બત્રીસે પૂતળાને શ્રાપ દઈ કરીને સતી પાછાં વળી ગયાં છે.

વિષકર્માએ રૂડું સિંહાસન રચ્યું અને સતી. એ સિંહાસનને પાંચે પાંચે રૂડી પૂતળા બેસાડી. એવું બત્રીસ પૂતળાનું સિંહાસન શિવજીની સલામતી સોહી રહ્યું છે. પણ સલામતી રંગરાગ જોડી ગયા છે. સતીએ આવીને રંગમાં ભંગ પાડ્યો છે.

શિવજી સિંહાસનથી ઢેહાં જીત્યાં છે. એમણે કહ્યું છે: 'આજ સમાને માથે સતીને શ્રાપ જીત્યો. હસતી-રમતી બત્રીસ પૂતળા કાટની પ્રતિમા બની ગઈ આતું સિંહાસન મારે ન જોવે. મારે તો બધાં મારાં મસાણાં બેસણાં. ઈંદરાજા ! આ સિંહાસન અમરાપુરીમાં લઈ જાઓ તમારી સસામાં એ રૂડું ઢીસરો.'

ઈંદ્ર વીનવતા રહ્યા છે ને શંભુજી ત્યાંથી ચાલી નીસ્યાં છે. શિવજીની આગાં યઈ છે ને એનો લોપ કરે તો શંભુનો કાપ માથે જીતે. ઈંદ્ર સિંહાસન સ્વર્ગમાં લઈ ગયાં છે અને કાંઈ શુભ સુદરત માટે સિંહાસન, સાચવી રાખ્યું છે.

ગાંધી અને રૂડાની પોતાની આપડત માટે જિંદગી એવી એક યુવતીને નસીબભેગે એક સિનેમા-કંપનીમાં પ્રવેશ મળી ગયા. કહ્યું પાકે અગૂણી રાજવાડી અજમાયશમાં મુખ્ય દિવદશીને મતે તે સફળ થઈ. પછી ગાંધીની અજમાયશ આપવા તેણે એક ગીત ઉડ્યું.

'હાહુ !' મુખિક કાપેકદરે અલુગમે જતાળ્યો.

'કાપલુ ?' યુવતીએ પૂછ્યું.

'તમારા ગાવામાં અને રેતામાં હેરામત રૂડું નથી.' જવાબ મળ્યો.

સાગરની ગોદમાં

ચંદુલાલ વ. વાદ

૯૬

[મધ્યરશ્મિ તોફાનમાં એક વહાણ ધસી
છે. પિતા, માતા અને ચાર પુત્રોના એક
કુટુંબને વહાણમાં જ રાખી સમસ્ત મુસાફરી
હોડીઓમાં નાસી ફરે છે. નીચે જળ અને
ઉપર આસ એવી નિરાશાસ્તામાં ઇબનમરણ
વચ્ચે હોવા ખાતા કુટુંબમાં તોફાન સમતા
ઇબનની આંધા ભય-ઉ. હાથ લાગ્યા તેના
સાધનોથી વરાપા વેચાર. ફરી જાગેલા
વહાણમાંથી લઈ શકાય તેટલી સામગ્રી
અને ફરારી, મરખા, ગાય, ગધેડો, ઘેડા,
બકરા એવા છોડા સાથે એ કુટુંબ એક
નિર્જન બેઠમાં આવી પહોંચે છે. થોડે જીવા
ફરેલા એક વજૂમાં થોડાક દિવસ વસવાટ
કર્તા પછી મોટા વડલા નેપું એક જીવ
પ્રકારના છાં મળી જતાં તેના પર માળ
બાંધી વસવાટ નક્કી થાય છે. રસ્તામાં
આવતી નદી પર પાટિયાના એક પુલ
જહેમવપૂર્વક વેચાર ફરી, જરૂરી સામગ્રી ને
પ્રાણીઓ સાથે આપું કુટુંબ રેલા લોક
પાસે આવી પહોંચે છે. હાલની લોકો જીવો
હાથેજો સાથે દોરડાની એક લાંબી નીસરણી
બાંધી મોટા મોટા ફીમ અને પાટિયા વડે
હાલ પર આપેલા 'હવાઈ મહેલ' માં સી
નિરાતિ લેધી ભય છે. વળતે દિવસે બધાં
રવિવાર જીવે છે. પછી અને'રટ અને તેના
પિતા બંને જણા વજૂપર વરફ લેવડે છે.]

તંજૂપર પહોંચી જનાવરોને ગાડીમાંથી
મુક્ત કરી ચરવા છોડી દીધાં. ગાડીમાં બારવાની
એનિએનાં નાબળુનું ચીંચ, એકાં, કાંડોળો તથા
મીઠું એટલાં વાનાં હતાં. તે બધું લઈ લીધું.
ટકું તેણે શાહુડીના ચામડાનું બખ્તર ત્યાં મૂકી
ગયેલા તે પશુ લઈ લીધું. ગાડીમાં આ વસ્તુઓ
અને ગોઠવતા હતા ત્યાં પેલાં જનવરો ચરતાં
ચરતાં આધાં નીકળી ગયાં. મેં આસપાસ નજર
કરી પશુ દેખાયાં નહિ. 'અને'રટ, જરા જો તો
ખરે. આપણાં જનવર કયાં ગયાં?' મેં કહ્યું.
'તું જરા એની તપાસ કર દરમિયાનમાં હું
આપણી હોડી વગેરેની તપાસ કરી આવું.'
અને'રટ જીપાયો. હું અમારી મુક્તિખાડી

તરફ ગયો. એની પાસે થોડે દૂર તપાસ કરતાં
મને નાના એવા બીભ વહેન પાસે નેતરની
ચોડી દેખાઈ. ત્યાં નાહવાની પશુ સારી એવી
સગર જણાઈ. મારી દષ્ટિએ નેતર એ જરૂરી
વસ્તુ હતી એટલે એમાંથી નેટલી કાપી કાઢાય
તેટલી સોડીઓ મેં કાપી લીધી. હોડી વગેરે
તપાસી વળી પાછો હું તંજૂ તરફ ગયો. ત્યાં
આંખો તો મેં ન તો જનાવરો જોયાં કે ન
તો અને'રટને જોયો. હું મંજીયો. મંડપી ચાર

તરફ શોધવા. તંબૂની બાંધે ને પછી તંબૂની બાંધે શોધતાં શોધતાં, અર્નેસ્ટ મહેરબાનને તંબૂની પાછળ ઘોરતા મેં જોયા. મને થયું 'આ ય તે ખરો !'

મેં જમીને એને હટાવ્યો. 'અરે લાઈ, તું તે આ યુ'ર છે! આપણે જ કામે આવ્યા તે કામ ય પૂરું કરી ઘેર પહોંચ્યું જોઈએ. ઉપરાંત આપણાં જનાવર ક્યાં ગયાં નદીનો પુલ ઓળંગી જશે તો તો તેમનો ક્યાંય પતો ન નહિ લાગે.'

આંખો ઓળંગે એ કોનો થયો. 'બાપુ, જનાવરો પુલ ઓળંગી ચકે એમ નથી. મેં પુલ ઉપરથી પુલનાં બે પાટિયાં જ એસી લીધાં છે! જનાવરો તો ત્યાં પેલા ખડકની પાછળ ચરે છે.'

અર્નેસ્ટની અક્ષય-કુશિયારી માટે ખરે જ માન થયું. 'વારુ, ત્યારે હવે તું મીઠું એક્ટું કરી શે. એટલી વારમાં હું નાહી આવું.' એમ કહીને કું જીપડ્યો. મારા પછી એને નાવણુ કરવાનું હતું એટલે મને નાહવામાં બહી મજ પડી છતાં તરકાળ એ પતાવું.

ન્યાં વળી પાછો હું આવું છું ત્યાં અર્નેસ્ટને ન જોયો. મહીકર તો મને ગુસ્સો આવી ગયો. 'મને થયું વળી પાછો જામવા માંડ્યો હશે. પણ ત્યાં તો 'બાપુ, બાપુ! અહીં આવો. મેં એક જમરી માછલી પકડી છે.' કું ઉતાવળે એના અવાજ તરફ દોડ્યો. જમરે જોયું તો એની જાળની લાકડી ને દોરીની સાથે એક જમરી માછલી પકાઈ આવેલી. નદીની બંદર એ માછલી હતી અને અર્નેસ્ટ જાળનો હાથ એમતો એમતો, લમિયા યમને ઠાંઠે સૂઈ પડ્યો હતો. પેલી માછલી આ તરફ એવાવાને જમરે અર્નેસ્ટને જ પાણીમાં એવી જવા મહેનત કરી રહી હતી. મેં જમરે તરત પેલી લાકડી પકડી લીધી. દોરી દીલી કરી દીધી. માછલી બહા છુટી થઈ. લાકડીની મદદ વડે દોરીને

વધુ પાણીમાં લઈ જઈ એને છોડ્યા પાણી તરફ લાવ્યો. માછલી એની સાથે જ એ આવી. આંખો મારી કાઢી તરફ ઉભાળી. ખૂં તરફીને થોડી વારમાં એ ખલાસ થઈ ગઈ.

સાંભળ જાતની એ માછલી હતી. વળી એવું પંદર રતલ જેટલું હતું. અમારા યોરાક ના બંદારમાં આવું મહત્વ જેવું તેવું ન હતું આ વખતે અર્નેસ્ટની બહાદુરી માટે એને મેં મનવાદ આપ્યો.

પછી અર્નેસ્ટ તરત નાહવા જીપડી ગયો. નાહીધોઈને એ આવ્યો. પકાડેલી માછલીને અમે સાફસૂક કરી અને એ મધાઈ ન કીધે એટલા માટે એના ઉપર મીઠાનો છંટકાવ કર્યો.

મારીમાં ભરેલા સામાનમાં આ એક માછલીનો વધારો થયો. માડી તૈયાર થઈ એટલે ગાય તથા મધીને પકડી આણી માડીએ ભેંટ્યાં. માડી, જીપડી. કપાટાબેર અધીક રસો તો મધી પણ નાખ્યો.

પણ આ તો હતો નિર્જન પ્રદેશ. એમાં કશું ને પગલે કંઈ ને કંઈ નવા જનારો નવા વગર રહે તેવું ન જ હતું. મોટા માસમાં આવી પહોંચ્યા ત્યાં અમારી ફોલોક્ માડી ભેર ભેરથી ભસવા ને ભસતી ભસતી અમારી નજર બહાર નીકળી ગઈ.

કું એની પાછળ પડ્યો. એક બટુ જ લુદા પ્રમાણે 'દેખાવું' પ્રાણી હૃતરાની કપટમાંથી છટકીને બટુ જ નવાઈ પમાડે એવી રીતે દૂર જઈ મેં જોયું.

મને જાણ્યાર કરવો ફાવે એટલા માટે ફોલોક્ એક બાલુ ખસી ગઈ. મેં જાણ્યો છોડી પણ ખાલી ગઈ. મારી પાછળ જ અર્નેસ્ટ હતો. એ મારીમાંથી જનાવરને નીરખતો હતો. એની કૂવાની ખતિ અને રીત એણે જોઈ લીધી હતી. ફોલોક્ લપાઈને કોંચા માસમાં એને એસી જતાં એણે જોયું.

જરાબર આવો જામ જોઈને, એણે નિશાન

તાકુ. મારી નવાઈના પાર ન રહો. અર્નેસ્ટ-
ની એક જ ગોળાએ એ જનાવર ઢળી પડ્યું.

અમે ઉતાવળે એની નજીક પહોંચ્યા. ખરે-
ખર બહુ જ વિચિત્ર જાતનું એ જનાવર હતું.
ધેડાના જેવું એ જણાતું હતું. પૂંછડી એની
વાધ જેવી હતી. મેં અને આમડી એનાં હિંદ
જેવાં હતાં. સસલાં જેવાં મોઢાં એના કાન
હતા. એના આગલા પંજ ખિસકોલીને મળતા
આવતા હતા. એમાં નહોર હતા છતાં આલ-
વામાં ઉપયોગી થાય એવા નહોતા. એના
પાછલા પંજ માત્ર બહુ લાંબા, કે મજબૂત
તેમ જ વિચિત્ર પ્રકારના હતા.

‘મોડો સમય તો અમે શાંતિથી એને ભોતા
જ રહ્યા. આ પ્રાણી કેને મળતું આવે છે એ
પાલ કરવા મેં મધ્યી મહેનત કરી પણ વ્યર્થ.

અર્નેસ્ટ વધુ નજીક ગયો અને જોલ્યો,
‘બાપુ! ખરેખર આ તો બારે વિચિત્ર
જનાવર છે. મેં તો ઠલી ૧ તે આવું જનાવર
નથી જોયું. મારી મા અને મારા બાઈઓ
એને જોઈને કેવા રાજ થશે! મેં કેવો સરસ
શિકાર કર્યો!’

‘સાચેસાચ તે બારે પરાક્રમ ધ્યું છે.’
મેં જવાબ આપ્યો. ‘હું ક્યારેનો વિચાર કરું
હું, પણ આ ધ્યું પ્રાણી ને એની જાત કઈ
તેનો નિર્ણય હું નથી કરી શકતો. અર્નેસ્ટ,
આલ તો આપણે ખારીમાઈથી એને ભોઈએ.’

‘બાપુ! એને ચાર કાપવાના ફાંત છે.
એ ઉપર ને એ નીચે. મોટી ખિસકોલીને એવા
હોય છે.’ અર્નેસ્ટ જોલ્યો.

‘તો તો પછી ખિસકોલીની જાતનું જ એ
જનાવર ગણાય.’ મેં જણવ્યું. ‘હું એવાં
Rodents જાતવરનાં નામ ગણાવી શકું ખરો!’

‘હા, ચોક્કસ હું જાણું છું: હિંદ, કોર-
નાકસ, ખિસકોલી, સસલું, ખીવર તથા જરમો.’

‘બાર સાચું કહ્યું.’ મેં જણાવ્યું. ‘હવે

મને ખ્યાલ આવી ગયો. જરમોની જાતનું આ
જનાવર છે. એમની છાંતીની નીચે એક જખોલ
જેવું હોય છે. એમાં માદા પોતાનાં બચ્ચાંને
હેરવેરેવે છે. મારી ખાતરી છે કે તે જોતો
શિકાર કર્યો છે એ માદા કાંઈ જ છે. કેટલ
કે આરટ્રોલીઆમાં એમની શોધ કરી ત્યાં
સુધી લેઈ એને જોળખતા ન હતા.

આટલી એની જોળખાણ કરીને અમે
આ કાંઈકને ૫ તે અમારી ગાડીમાં જોડાવ્યું ને
અમારા હવાઈ મહેલ તરફ રવાના થયા.

આલતાં આલતાં અર્નેસ્ટને તો આ જનાવર
વિશે ખૂબ જ કુતૂહલ થતું હતું એટલે વળી
એણે આ કાંઈક વિષે વધુ કંઈક કહેવાતું
મને જણાવ્યું.

‘મેં તો એટા, મુસાફરાએ લખેલા મેથોમાં
એનું વર્ણન વાંચ્યું છે.’ મેં એનું કુતૂહલ
શાંત કરવા જણાવ્યું. ‘એ પ્રાણીએને ખાસ
ખાસ કંઈ ખાદ્યો છે એ વિષે મેં કદ્યું તેથી
વિશેષ હું નથી જાણતો. એના પાછલા પંજ
એના આગલા પંજ કરતાં ત્રણ ગણા મોટા
હોય છે. જાલજાત ટીકાંની જેમ, પંજના પ્રમા-
ણમાં જોયા કૂદા એ નથી મારી શકતા, પણ
નવાઈ પમાડે તેની કાળો તો એ જરૂર બેર છે.
એમનો ખોરાક ખાસ હોય છે. ઉપરાંત તેઓ
જમુક જાતનાં છાંતનાં મૂળ ખાય છે. આમલા
પંચી, હાથની માફક જ કપાટાખંધ તેઓ એ
ખોદી શકે છે. આમ કરતાં કરતાં તેઓ પોતાના
પાછલા પંજ ઉપર જીવાં ચઢી કાંઈની કપટમાં
ન આવી જાય માટે ઘીયા ખાસની કે કાંઈની
જદાર નજર નાખતા જાય છે. સહામત સ્થિ-
તિમાં પોતે નથી એવું જણાય કે દુરત જ
પોતાની પૂંછડીની મદદથી તેઓ જમણે કૂદા
મારીને આડી-અવળી દિશામાં યુગ ચઢી જાય
છે. એમની પૂંછડીના સ્નાયુઓ એ કાંઈમાં મદદ
થાય એટલા મજબૂત હોય છે. પૂંછડી એ
કાંઈકને માટે ખૂબ જ મદદગાર અવયવ છે. એ

સિવાય પોતાનું રક્ષણ કરવું એને માટે મુશ્કેલ ગણાય છે.

મારું વધુ ન ચાપુ હતું અને એ રીતે અને અમારે રમાયેલા આવી પહેલ્યા. પહેલ્યાં મોકલ્યું. પરંતુ અને જે પ્રમાણમાં સરંભ આપ્યો હતો તેની સરખામણીમાં અમારું મોકલ્યું આવડુ આ લોકોએ નિવારી લીધું.

પણ અને અમારે આવી પહેલ્યા તમારે અને રટના, લાકડાંએ જે દરેક કોણે થયું હતું તે ભેદને અમારાથી દરેક સિવાય રહેવાયું નહિ. એક જણ બરા ખલાસીનો આવો પહેરીને ફરતો ફરતો આવતો હતો. ખીનએ ખલાસીનો ચોરણ પહેર્યો હતો. એની નાકી ઠેક અને ગળે પહેલ્યા હતી. ત્રીજાએ એક નાકી પહેલ્યું હતું. એ ઠેક ગાંધી સુધી લગાડ્યું હતું. ગળે કે કાંઈ ફેન્સી ટ્રેસમાં એ બધા રંગભૂમિ પર જોતમાં હોય એવું બધાં હતું.

મેં માનેલું કે આ ખરેખર ગમત ખાતર કરવામાં આવેલું હશે પણ ખરી વાત હતી પાછળથી જાણી શક્યો કે એ મહેરબાનોનાં કપડાં એની માએ ધોવાં હતાં. ખીન ભેદીઓ તો તરત મને એવું ન હતું. વહાણમાંથી મળી આવેલ પેલા ખલાસીના નાનકડા કપાટ (સોકર) માંથી આ કપડાં મળ્યાં આવ્યાં હતાં. એનો અતાર ઉપયોગ થયો હતો, અને પછી તો બધાં સુધી અને આવીએ ત્યાં સુધી એ પહેરી જ રાખ્યાં એવો તેમણે નિર્ણય કર્યો. અમને જ એમની રમૂજમાં કામ લેવરાવવાનો એમણે ફરાવ કર્યો હતો.

અમારા આનંદનો પાર ન રહ્યો. એમની ખુશી પણ અપાર હતી. અરરપરની ખુશાલી પૂરી થઈ એટલે પછી અમારી લાયન્સની સામાન તરફ સૌની નજર રહી. માન્ય-ચીઝનાં પીપ, તેલર, મીઠું, માછલી અને એ બધાં ઉપર થયેલા ચલાવે તેવી વસ્તુ તો કાગળ હતી; એની પ્રાપ્તિના વિષય અને રટને ફાળે

જતો હતો. બધા સામાન ઉતારતો ઉતારતો અને રટ પોતાનું એ પરાક્રમ અપથી પ્રતિ સુધી વર્ણવી જતાલું.

ફિલીપ તથા ખીન બધાં એ વાત સાંભળતા હતા. ફિલીપ સિવાય ખીન કો ખૂબ રાહ થયાં. ફિલીપના મનમાં માન અને રટની જરા અધિભાઈ આવી. કાગળના સિદ્ધાંતો જલ્દી એ ખાદી થયો એવી એને જરા ઈર્ષ્યા આવી, એને થયું કે આના કરતાં હું મોલો હોત તો ફરું સારું થાન! આ લાવ એના મનમાં ને મનમાં એણે છુપાવ્યો છતાં એ દાક્ષી ન રહ્યો. મેં એ બાવ પારખી લીધો. 'કાંઈ નહિ ફિલીપ, હવે પાછો ફરી હું વહાણના કાગળની અંદરે જવા મારું છું. એ વખતે તું મારી સાથે રહેજે.'

પોતાની વાત મેં પારખી લીધી એ જાણી એ જરા મોઢિ પડ્યો અને છતાં મારી સચવા સ્વીકારી લઈને એ બોલ્યો, 'બાપુ, હું જરૂર તમારી સાથે આવીશ. અહીં મારે લાગે કંઈ ખાસ કામ પણ નથી હોતું.'

અને એ રીતે વાતો કરતાં સામાન જોતરી રહ્યો. બધા સામાનને યોગ્ય ઠેકાણે ગોઠવી દીધો. આવેલા મીઠામાંથી થોડું મીઠું બનાવરોને આપ્યું. એમને એની જરૂર હતી. પેલા મરેશ કાગળની આમડી ઉતારી લઈને, ચોખ્ખી કરી સુકવવા કાંઈ ઉપર ટાંચી દીધી. અંદરના માંસ ચરેરેથી દૂરનાઓને ધરવ્યાં. છેલ્લે અમારી પેટ-પૂખતો વારો જાળ્યો. માછલી તથા સુંદર રીતે બારેલા બટોની ઉત્ખણી કરી અમારો દિવસ પૂરે કર્યો. વિશ્રાંતિ લેવા બધે કે અમારો હવાઈ મહેલ અમને બોલાવી રહ્યો હતો. સવાર સુધી અને એમાં જોવાઈ ગયાં.

[૧૩] ફરી વહાણ પર

અમારું વહાણ કાંઈકાંને ઠીક ઠીક દિવસે પસાર થઈ ગયા હતા. છતાં એ વહાણનો અકસ્માત ફાસ્ટ પડેલો અર્થો નેટલો. ભાગ સાધારણ સામૂત હતો. પાછલા કામના શુક્ર

ખેલી જતાં એને કાટમાળ વીંધાઈ ગયો હતો. મારું ખાન હતું એ જ્યેલા બાગમાં બરેલી સામગ્રી પર હતું. વઢાણ ઉપરના બામની કેપીનો અને એની આસપાસમાં બરેલા માલ હતું બન્યો હોવો નોંધ્યો એની મારી ચોક્કસ ગણતરી હતી. વઢાણ ઊપજી સારે જ બરપૂર સાધનસામગ્રી લઈને ઊપડેલું. સાત સામરના કાંઈ જેટમાં તેમાં જન્મલી જાતિઓ વસતી હોય એવા ટાપુમાં જઈને જ વસાહત કરવાની હિચ્છો ઊપજી હતું. એટલે એમાં જરૂરી એવી બધી જાતની વિવિધ વસ્તુઓ લાવી હતી.

એટલે વળી ફરી એક સવારે તૂટેલા વઢાણની મુલાકાત લેવા હું તૈયાર થયો. ફિલીપને સાથે લેવાનો ઉદ્દેશ હતો. અહીં અમ્મરે 'હવાઈ મહેલે' પશુ સાવધ રહેવાની તો જરૂર હતી. અમારી ગેરદાજરીમાં બરાજર ખજારજાર રહેવાની સૂચનાઓ આપવા ખાતર મેં અર્નેસ્ટ તથા જેકને ખૂબ પાડી.

થોડી વાર ઘઈ પશુ એ મહેરબાનો દેખાવા નહિ. એની માને પૂછ્યું તો એ જ ચોક્કસ માહિતી આપી થઈ નહિ, પરંતુ તેઓ બેટા બોલવા ગયા હશે એવી તેણે કલ્પના કરી. બેટાવાળી જગ્યા તો જવા દૂર હતી. હું નારાજ થઈ ગયો. આ રીતે વગર કંઈ આટલે દૂર જવામાં ખરેખર નેખમ જ હતું.

આ વખતે વઢાણ ઉપર જઈએ ત્યારે એ એક દિવસ ત્યાં રોકાઈને લાવવા જેવું બધું લાવવાની મારી ગણતરી હતી. વઢાણની વાત નીકળતાં મારી પત્ની બારે મૂંઝાતી અને અચારાતી. 'મહીએ મહીએ તમે ત્યાં જાઓ છો અને છવ જિયો થામ છે. કાને ખખર ક્યારે ફરી પાછું તોફાન ઊપડે.'

'પશુ હવામાન તો સાવ ચોખ્ખું છે. એમાં આપણે રસો મદવા સિવાય ઉપાસ નથી. જેણે આપણને એકવાર જથ્થાબંધ તે ફરીને જે બચાવશે જ. તારે તો અમને હિંમત આપવી નોંધ્યો અને હાથરોગોને બહાદુર

બનાવવા નોંધ્યો.' આટલું બોલ્યા પછી એને પસે કંઈ કહેવાનું ન હતું. એણે રમ આપી.

અમે ઊપડ્યા. રસ્તામાં જ નદી પર અમે બધિલા મુલ પાસે પેલા મહેરબાનો બેટાનો થોથો લારીને મળ્યા. આમ કલ્પ વગર ચાલી નીકળવામાં તદ્દન મૂર્ખાઈ જ હતી એ વાત એમને વાગતી જણાતાં તેમણે ફરી એવું ન કરવા કમ્પ્લેક્ષ અને અમે લુહા પડ્યા.

અમારી ઠોડી ઘઈ, અમે દરિયામાં વહેતું મૂક્યું. નદીના અત્યૂંક પ્રવાહમાં આવતા થોડી વારમાં જ ધારેલી જગ્યાએ પહોંચી ગયા.

અને ખરે જ ત્યાં જઈને જોયું તો ચીન્ને હજી ત્યાં એમ ને એમ જાડી પડી હતી. અમારી નાની એવી ઠોડીમાં કેટલુંક લઈ જઈ શકાય ? એટલે અમે એક તરાપો બાંધવાનો નિર્ણય કર્યો. વળી પાછાં અમે થોડાં પાણી ભરવાનાં પીપ થોધી કાઢ્યાં. તે બધાંને એક ચોરસ બને એ રીતે ચાર હારમાં ગોઠવ્યાં. અને ચારે તરફ ખીલીઓ અને ઠોરીઓથી જડીને બાંધી દીધાં. મહેનત તો થઈ પડી, પશુ સારો એવો તરાપો બની ગયો. અમારી ઠોડી કરતાં સહેજે ત્રણેક પડેા સામાન ચારે એન્ડો એ મોટે મન્યો.

આટલું કહ્યું ત્યાં તો સાંજ પડવા આવી. ખાતરનું તો સાથે લાવ્યું જ હતું, છતાં બાકી રહેલા સામાનમાં શોષણ બીજું જ મળી આવ્યું જ. ખાતરે કેપીનની પથારીઓમાં આરામ લેતાં ચરીએ વધુ રાહત ને સુખ મળ્યાં. માકી એવા ગયા હતા કે વારાફરતી ભગવાનો નિર્જીવ ક્યો હોવા છતાં એ જ જણા ધસધસાટ લીધી ગયા.

સવાર પડતાં જ નાનામોટા સામાનની શોધ ચલાવવા માંડી. દરવાજાનાં તાળાં લીધાં, આમજિયાઓ લીધાં, વઢાણના બધિહારીઓની મુસાફરીની પેટીઓ લીધી. સાથે સાથે વઢાણનાં મુતાર તથા લુહારોનાં સામાનનાં બોખાં પશુ ઉઠાવ્યાં.

રેપાનની પેટીમાંથી સોનારૂપાનાં જહેાડાં

વાળી જેટલી ન મડિયાંગો, સાંકળીઓ, પટાઓ ને તમાકુની કાળીઓ પણ નીકળી. કદાચને નવી વસાહતમાં વેપાર કરવાની ગણતરીએ એમણે આ બધું લીધું હશે! એની સાથે સાથે જ સિકાની પેટી પણ જડી આવી. એ ભેટમાં કિલિપનું મન પીગતી ગયું. છતાં એવા સિકામાં મન માલવા કરતાં અમારે મન તો વધુ ઉપ-યોગી છરીકાંઠાઓ અને એવી હમેશાના ઉપ-યોગની વસ્તુઓની વધારે જરૂર હતી.

આ સિવાય અમે જે કાઢી નેટલી મુશ્કેલીમાં ફળાકોની કલમો પસંદ કરી લીધી. એમાં મોસંખી, સફરજન, બદામ, પીચ વગેરેની કલમો ન હતી.

આટલું લીધું ત્યાં તો અમારી નજર લોખંડના મજબૂત સળિયા, એક ધંટી, ગાઢાનાં પેશાં, એની ઉપર ગોઠવવાનું જોખું તથા હુદારનાં બધાં આભરણો પણ જણાયા એમાં કુદાડીઓ, પાવડાઓ, સાંકળો, લોખંડનાં તથા તાંબાનાં દોરકાંઓ, ફળમાંની ઝાડા અને એ જાત અનાજનાં લોટનાં કોથળાંઓ તથા અનાજ અને કોળ કરેલા થેલાઓ પણ જડી આવ્યા. નવી વસાહત માટે જેટલેટલી જંગી

તૈયારી હતી! પણ હાય વિધિ!

આ બધું જ કાંઈ અમે એક ફેરામાં જ લાવી શકીએ એવું ન હતું. તત્કાળ તો એમાંથી વધારાનો ફાફોળો, લોખંડનો સામાન, ફાણા, ફળાકા અને થેલાં દિવાલોએ એટલું લેવાનું કરાવ્યું. આજી બીજો કુલો સામાન વધુમાં વધુ સલામત લાગતી જગ્યાએ એકઠો કરી મૂક્યો. કિલોપનેઃ છવ્ર ચોટયો હતો કપ્તાનની એક સોનાની મડિયાળમાં. રાહબુદ્ધીથી મેં એ લેવાની એને રજા આપી.

પછી તો નક્કી કરેલી વસ્તુઓ તમામમાં ગોઠવી દીધી. વધારામાં એક હોઝામંત્ર અને લોહનું બકવાળું એક સોઈ પણ લઈ લીધી. સાથે સાથે વેલ માછલીઓના ચિકાર માટે વપરાતા બે અણીદાર ભાલા જેવા લાંબા સળિયા તેની સાથે આપેલી મજબૂત દોરીનાં બંડો સાથે મળી આવ્યાં એટલે લઈ લીધા.

આલો સામાન લીધો ત્યાં અમારો તરણો ને હોડી બરાઈ ગયાં. બપોર થવા આવ્યા તરણાના બે ઉકાને દોરકાંથી બાંધી એ દોરકું અમારી હોડીના પાછલા ભાગ સાથે બાંધી દીધું અને અમે બેપડયા. [આલ

હું તાલે જ સત્યાગ્રહમાંથી પાછો ફર્યો હતો; અને એ સ્વાભાવિક છે કે એ પહેલાં દોષએ તો સીધા ધરે જ જઈએ અને માત્ર વેચવાળ કરેલા દોષએ તો સસાણને ધરે જઈએ. હું બીજા પ્રમાણે હતો એટલે બીજો ધરે ગયો.

મારાં સાસુસસરા બહુ જ મોડાં હતાં-અચર તો મોડાં છે એમ જણાવવા માટે થઈને તે લોકો અમેને એકલાં રહેવા હજી બહાર ફરવા આજ્ઞાં ગયાં.

આપ બધા ભણવા હશે કે જેવલપન ફેરફાર નીચે છે; એટલે તેને વિશે વાતચીત પણ જેટલી વાર સાંભળે! મારું અને મારી બાતી ચલી લતા, બંનેનું ઘરિય તંદુરસ્ત રેખાવ હવે એટલે તબિયતના સમાચાર પણ બહુ લાંબી વાર ન આવ્યા; અને લાંબા વિધોએ અતે મળતાં દોષએ ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ બંનેને એકબીજાની નજીક આવવાનું મન થાય છે. અમે નજીક આવતાં હતાં-પણ ત્યાં તો લતાની નજર ફાદર પર બેઠીને અમને એક રહેલી તેની સાલ વર્ષની બહેન પર પડી અને 'અરે!' એમ બોલીને તે મારાથી દૂર થઈ.

જરાકે બહારાયા વિના મેં બેઠીને કહ્યું. 'તું બહુ ઠાલી છે. હે આ એકાએક અને ઉપર રમવા ના.'

મેં આપેલી લાંબી સ્વીકાર્યા સિવાય બેઠી દોઢી ઉપર ચાલી ગઈ. મેં અને લતાએ એકબીજાની સાથે 'એવું-ત્યાં તો તે ધબ ધબ કરવી નીચે આવી.

મારા હાથમાં આકાશના મૂળી તે બોલી: 'મને લગતું નાટક એવું થયોને!' —મદ, વ્યા.

પાદરનાં તીરથ

—૦૪૦૫૦૦૦૦૦૦—

પરિચયકાર : મગનલાલ પટિયા

૯૯

['રેખા'ના સપાદક શ્રી જયંતીલાલ દલાલ એક સિદ્ધસ્થ કલમકસ છે. માણસેની માફક લેખકોના ધણુ ને] 'ભૂમિપ્રધાન' અને 'બુદ્ધિપ્રધાન' એવા વર્ગ પાદવામાં આવે તો શ્રી દલાલ 'બુદ્ધિપ્રધાન' વર્ગમાં આવે તેવા છે. અને છતાં એમની બુદ્ધિના કાઠણે વસ્તુઓને મણવણી શક્તિ એમના લેખનકાળમાં માનવધાન આલેખવામાં અલગપણ નથી થતી એની પ્રતીતિ નીચેના પરિચય વાંચીને થશે જ ધણુ એના વિશેષ સમર્થન માટે તો નવલકથા જ વાચવી રહી.

'અમે તેવી પરિસ્થિતિમાં બ્યક્તિ કેવું વર્તન શણે છે એ એવા' લખાયેલી આ વાર્તા (પાદરનાં તીરથ) માં લેખક કહે છે તેમ 'જનુ' માત્ર એક નૈમિત્તિક આલગ્નન જ લેવાયુ છે. 'આના એ નૈમિત્તિક આલગ્નન તરફ નજર કરીએ. -પરિચયકાર]

રેખામાં સિપાહીઓએ કરેલા અત્યાચારની ઊઠીને આવેલી વાતે, 'નંદપરા'માં પહેલાં તો 'જનુ' એક મોલુ બાપી થયું. ત્યાં વળી વાત આવી કે રેખા કાગીને સિપાહીઓ હવે બાલુના બંધારા ઉપર જવા કીપાયા છે ને હાલ સવારે ઊઠીને જાને ખબર છે, નંદપરાનો પુણુ વારો આવે !

આમ આગામી લખની કલપનામાંથી આગળ વધીને સીધા પ્રતિકાર સુધીની વિચારસરણીએ ભોળા ચડી ગયા. એ પ્રતિકાર માટે કાઈકે 'રેલવાઈ' સામે આગળા ચંપિતા જ બૂદ રચવાને જોડું મળી ગયું. એમાં કમંઈથી સૂચન આવી પશુ: 'બાળા દો રેશનને. ઉપાડી દો પાટા.'

ને પછી તો ટોળું ક્યારે મોટું થયું, ક્યારે રેશન તરફ વળ્યું, ક્યારે લેમ્પ રૂમ વડી, ક્યારે બાસલેટના કપા જકાર આવ્યા, કાકા જન્મા, પાસલેટ છટાપું ને લીલાસળા ચંપાઈ તેની કાઈ ખબર જ ન પડી.

સાંજ પાનાં પહેલાં તો રેશન જળી ચૂક્યું.

અને એ રીતે નંદપરાએ ઇતિહાસને પોતાને ગામ મામંતણ આપ્યું.

ત્યાર બાદ લાડી-બંદકવારીનું કટક ઊતરી પશુ ત્યારે જ જન્મ્યું એના કમખદ ઇતિહાસ તપસિસે નેલાયેલો મળવો મુશ્કેલ છે. એક જ સાથે ધણે ઠેકાણે ધણું જન્મ્યું.

ખાલપાવાસથી શરૂ થઈને બાવાબના મદિર સુધી જાય જ માનવતા-વિહાણી પશુતા ફરી વળી. રાકક કે માલ તો લોડાને ગમ.

ભક્તિ થી ખસાવવા આવનાર સિપાહીઓએ
કમળે લીધા-પણ વહેલી પશુતા ઓઝોનાં
સિંચળ ભોળ્યા વગર પણ ન રહી.

ખાસપાસનો મુખી સેંછ બધો મુનો
માથે ઝોઢી લેવા તૈયારી બનાવે છે-એ એમ
કરતાં જ ગમનો છુટકારો થતો હોય તો. પણ
જવાનમાં માર અને અપમાન સિવાય બીજું
કશું જ મળતું નથી.

કાળાભાઈ શેઠ માંડ માંડ સત-છ-સ્પેક્ટરને
સારી એવી રકમ આપીને ધરેણીની મંજૂસ
ખચારી શેકે છે.

જગતપિતાની દબૂરમાં ધર્મધમ ને પોકાર
ભહેર કરવાની એક માત્ર તમનાવાળા પંદખા-
જની યુગોને છાંબી કચરીને છવ આપવો પડે છે.

‘દિલ્લર’ તરીકે ઝોળખાતા ગાંધને પણ
લાકડીનો સવાર અખામણ છે.

કેમ સોનીની દુશન લુટાય છે. મંદિરના
બાવાજીને પણ ગિરફતાર કરાય છે.

ખાસ વફાદારીનું પ્રદર્શન કરવા ખુલા મારણે
સ્વાગત કરવા ઊભા રહેનાર અખાલાલ વજીલતું
પોતાનું સ્વાગત લાકડીના ફટકાથી જ થાય છે.
વજીલ સાહેબ કામદાની વાદ આપે છે એટલે તો
સોડીનો કામરો વધુ અમલી બને છે. અને આખરે
એમને પણ ગિરફતાર કરવામાં આવે છે.

અને પછી નંદપરાથી ચાર માઈલ દૂર રેલ્વેની
છાપરી પાસે ઊભા રાખેલ ત્રણ કનામાં એકાલું
કેદીઓ, ખાસકે સિપાહીઓ, ચાર જમાદાર ને
એ ફાજદાર બધા ગોઠવાય છે. એ ગોઠવણી
કાંઈ સરખે ભાગે તો ન જ થાય. જમાદાર-
ફાજદારના કનામાં બીજાઓ માટે જગ્યા ન
હોય એ તો દેખીતું જ છે. અને કેદીઓના
રક્ષણ માટે એમની સાથે બેઠેલા સિપાહી કાંઈ
સંક્રામ્ય થોડા અનુસરે એમાં હતા એટલે
પાકડીનો વળ ડેડે એ મુજબ દબાવ્યું બધું
પેડા એકાલું જાણ્યો ઉપર જ આવે એ તો
સ્વાસ્થ્યિક જ હતું

બસ. અહીં એન્જિનની રાહ ભેતાં ભેતાં
અથવા કહો કે એન્જિન આવતા ફાજદારને
બધા ભેગા કરાવેલ વિશબના સાત-આઠ
દિવસોના ગાળામાં જ ‘અક્તિઓનાં વર્તન’
(કે માનવ-સ્વભાવનાં વર્તન ?)ની નોંધ લેતાં
લેતાં જ આ નવલકથા પૂરી થાય છે.

પણ એ નોંધ પરથી ઊઠતા ચિત્રો કેવાં
સુંદર છે !

સપૂર્ણ, સુરેખ ચિત્ર હઠી સકાય એવા
કોઠરને જ પહેલાં લઈએ. એમનું નામ કોઠર
નગીનદાસ. એ નંદપરાના રહીશ નથી-એ છે
નવાગમના. સિપાહીઓના ત્રણે આસપાસનાં
બધાં ગામોમાં રણની અધી ઊઠતી હતી ત્યારે
માત્ર નવાગમ આ બધાંમાંથી મુક્ત રહેવું
નિર્ભળ વનતી વીરડી જેવું હતું. એ સરત-
ચૂં હતી કે કાંઈ પૂરીપાકી મજાતરો તે કહેવું
મલ્લું મુશ્કેલ હતું.

રાજકારણ અને ભહેરજીવનની સમસ્યા
કોઠરે પોતાનું જીવન આરબ્યું હતું. આખા
જીવન દરમિયાન એ વસ્તુઓના મળકાટથી એ
અંબળા નહોતા. પોતાનો જીવનપંથ, પોતાની
સકિતઓની મર્યાદાઓને નોંધ, એમણે આંખી
લીધી હતો. દુનિયાનું દુઃખ એમને પરેશાન
કરી મૂકતું. એ કહેતા: ‘હું તો કોઠર છું.
એપીને રાગ મટાડું, એવું દરદ દર કરવું
એ જ મારું કામ.’

ને દિવસે એમણે સાંભળ્યું કે નંદપરાનું
રોટન બધું ત્યારે એમણે કહ્યું હતું: ‘આ તો
ઉત્પાતને નોતરું દાણું. કરનારા તો ક્યાંય
રહેશે અને નિર્ભય મિત્રારા કુટાઈ જશે.’ અને
પછીના દિવસે જ્યારે એમણે પોલીસ આબ્યાની
અને ને ને ગ્રામ્યું હતું એતી વાત સાંભળી
ત્યારે એમનું હૈયું રડી ઊઠ્યું હતું. ‘આનું દુઃખ ?’
એ જ ખાલ એમના મનને સંતાપી મૂકતો હતો.

એમનું દરદ હળવું તો કરી સકાય અને
કરવું નોંધે એમ પૂરતી પદાથી માનીને
નંદપરાથી કેદીઓને રેલની છાપરીએ લઈ

જતા હતા ત્યાં રસ્તામાં ચવાણું, ચણા ને પાણી લઈને ધર્મશાળાને ઝોટલે લેવા રવાના થઈએની જૂખ કરતાં પોતાની અને સિપાઈઓની જૂખનો વિચાર કરીને સખઈ-પેક્ટરે એમને ચવાણું, ચણા વહેંચવાની હટ આપી.

એવી જ રીતે, છાપરીએ પહેંચ્યા બાદ, એમણે ફોજદાર આગળ, આ લોકોને જમાડવાની દરખાસ્ત મૂકી અને એ પણ ઉપર કહેલ મણતરીએ જ મંજૂર રખાઈ.

વાત વાતમાં કોક્ટરે ફોજદારને કહ્યું, 'આમાંના કેટલાક તો ત્યાં નહોતા જ એની હું ખાતરી આપી શકું.' પણ એ ચાપો ઉપર કોરોસો મૂકીને ફોજદારે 'એવા જે હોય તેને કોક્ટર તારી કાઢે અને ફોજદાર તેમને છોડી મૂકશે' એમ કહ્યું, ત્યારે ધડીલર તો કોક્ટર પણ મુઝાઈ ગયા. ફોજદાર વિશેનો એમનો આદર ખૂબ જ વધી ગયો.

જેમના વિશે પોતાને સોજે સો ટકા ખાતરી હતી એવા ચાર જણાને કોક્ટરે છોડાવ્યા. હા, એક જુવાન જમદીયને એમ ને એમ છોડાવી લેવાની કોક્ટરને ઇચ્છા તો થઈ પણ એ પ્રલોભનમાંથી કોક્ટર પોતાની બંતને બચાવી શક્યા.

પણ એ જ બસા ફોજદારે બીજે કે ત્રીજે દિવસે જ્યારે કહ્યું કે 'આમાંથી કાઢીને છોડાવવા હોય તો આ એક બે-દિવસ છે.' અને સિગારેટ સળગાવતાં ઉમેર્યું કે 'ફરક કમ એના બદલાની આશાથી થાય છે. જેવું કમ એવું એવું મૂર્ત.' દાંઘપાણી છોડાવો જનમ કરાવવાના પણ પૈસા લે છે.' ત્યારે કોક્ટરને માનસિક આઘાત તો જરૂર લાગ્યો. પણ પોતાના મનકુખ અને સુંવાળપને બીજાઓની નિંદાની સવાલ આડે ન આવવા દેવાં જોઈએ એવું મનને મતાવીને એમણે ફોજદારની વાત કાને મરી, અને માણસ હીંક પાંચસો રૂપિયા મામતા ફોજદારને સંભોગે પ્રમાણે જોડામાં ઝોડા દોડસો-બસો સુધી માનવા તૈયાર થ્યાં.

અથવા કહે કે ફોજદાર બંતે જ તૈયાર થયો, કારણકે કોક્ટર પોતે તો આ વસ્તુને ફોજદારની જેમ સોદાની દૃષ્ટિએ જોતા જ નહોતા.

પણ કોક્ટરને વધુ આઘાત તો ત્યારે લાગ્યો જ્યારે ફોજદારે એમને પણ પોતાના જેવા જ મણી 'તમારા પ દસ ટકા' એમ કહ્યું. ધડીલર તો કોક્ટરને આમાંથી તદ્દન ખસી જવાનું મન થયું. ફોજદાર પાસેથી નીકળ્યા ત્યારે તો મનમાં ગાંઠ વાળીને જ કે હવે વધુ સેવામાં જોખમ છે માટે અડીથી જ અટકી જવું. પણ ધેર પાછા આવીને આ રીતે પેલાઓને છોડાવી શકાય તેમ છે એ જાણતાં જ ફોજદારના સગા-સંજીવોએ પૈસા માટે કરવા મંડીવી વેતરણ જોઈને કોક્ટરને થયું કે, 'કુનિયા જ ખરી હતો.' પોતાના મનમગ્ન મદારે પર જીવનના સફ-અસફ વિશે ખ્યાલ બાંધીને એ પોતે જીવતા હતા એ માન અકરમાત હતો. 'બહારની, મગરમગ્નની કુનિયામાં એ રીત ન હતી. એ પોતાનો વ્યવહાર બીજી રીતે રાખી લેતી.

એમ વિચારીને શતાક્રમિતા આવતા લોકો પ્રત્યે અનુકંપાથી ગેરાયા વગર ન રહી શકવાથી આખરે કોક્ટર એમાં ધસાયા. જે લોકો પૈસાની જોગવાઈ કરી શકે એમને તે જમદી કરવા તેમણે કહ્યું.

પણ, હવે એમનું મન તો જેમના પાસે નાણું નહોતું અને એટલે જેમનાથી કાંઈ થઈ શકે એમ નહોતું, એમને માટે દ્રવવા લાગ્યું. એવાઓને માટે એમને ગંગ-ઉછીના આપવાનું કહેવા એ કાલાબાઈ શેઠ સુધી આડી પણ ખાઈ આવ્યા પણ કાલાબાઈ શેઠ માને એવા કપા હતા!

ગાડી બપોડી ત્યારે કેટલાક છૂટ્યા ને કેટલાક રહી ગયા. કોક્ટરના મોઢા ઉપર મહેનત કરી છૂટ્યા છતાં કાંઈક કરી શક્યાનો આનંદ નહોતો.

*

જાડી, સમજણવારી માનવતા માટે માન ઉપજાવવું બીજું ચિન્હ છે રોશન માસ્તરનું.

રેશન બળાયું ત્યારે એક સાધાવાળાએ
 ઠેળામાંથી કેટલાક લાઇન સાથે અટક્યાના
 કરતા હતા તે જોઈ એમને વારતાં કહ્યું,
 'શું કરે છે ત્યાં ? આ કાંઈ વાણિયા-જામણુ
 ખોડીખારું તો'ય. મેલી દે, નહિ તો ટચકારું
 છું.' સાધાવાળાના આ શબ્દોએ સો મણુ નરમ
 એક અંગારો ખેરવવાનું કામ કયું. એમ ન
 યયું હોત તો, ચોક્કસ તો કેમ કહી શકાય
 પણ કદાચ માસ્તર પોતાના પ્રભાવશાળી વ્યક્તિ-
 ત્વથી એ વહેનને બીજી કોઈ દિશામાં વાળી
 શક્યા હોત.

પણ એમણે જ્યારે જોયું કે વાત કાજુ
 બહારની થઈ ગઈ હતી ત્યારે પછી એમણે
 મન સાથે એક વાતનો નિશ્ચય કરી લીધો ને
 એ નિશ્ચય એમણે સાધાવાળાઓને પણ
 જણાવી દીધો: 'હું કોઈને ઝોળખતો નથી.
 તમે કોઈને ઝોળખતા નથી. કાંઈ કોઈને
 ઝોળખતું નથી. આવમાં તે ક્યાં કાંઈ કોઈને
 ઝોળખી શકાય ?'

પોતાના આ નિશ્ચયને માસ્તર ફેજાદારના
 અમાનુષી તાપ આગળ પણ ઝોળખવા ન દીધો.
 ફેજાદાર માસ્તરને અને સાધાવાળાઓને કેદી-
 ઝોમાંથી વધારે નહિ તો થોડાને તો ઝોળ-
 ખાવી કાઢવા બોલાવ્યા. પણ માસ્તર તો એક
 જ વાતને વળગી રહ્યા: 'એટલા મોટા ધાકામાં
 ક્યાં કોઈને ઝોળખવા બેસાય ?' એટલું જ
 નહિ સાધાવાળાઓને 'ય એમણે ફેજાદારના
 દેખતાં જ ભરમ ફેલાવગર અને છતાં કિંમત
 આપતાં કહ્યું, 'એમાં શું ? હું જાણતો હોઉં
 કે તે આગ લગાડી છે તો તો રહેવેના નોકર
 તરીકે મારી ફરજ થઈ પડે કે મારે તને
 ઝોળખી જતાવવો. પણ હું તને ઝોળખતો
 ના હોઉં તો એમ જ કહેવાનું કે હું કાંઈ
 જાણતો નથી. ખરું કહેવામાં બીક શી ?'

ઝોળખાણુની એ રામલીલામાંથી સાધા-
 વાળાઓ સાથે સહીસહામત ધેર આવ્યા ત્યારે
 માસ્તરને લાગ્યું કે એમના એકધારા 'પર'દલિ-

ભર્યા, પાપથી દૂર રહેતા જીવનમાં આવનો
 દિવસ એક ધન્ય દિવસ હતો.

*

હવે આપણે અંખાલાલ વકીલ તરફ નજર
 કરીએ. એમને પકડ્યા ત્યારે તો એમની વક્ત-
 લાત કાંઈ કામ લાગી નહિ. પણ ફેજાદારની
 પેલી 'કિંમત લેવાની' યોજના બાદ અંખાલાલનો
 ભાવ ધ્રુજાયો. કોક્ટર મયા પછી ફેજાદારને
 પણ એમ લાગ્યું કે પોતે કાંઈક કાચું કાપ્યું
 છે. કોક્ટર કેટલાક જાદુ મરજવાળાને લાવશે
 એટલું જ, આકી તેની પ્રાસેયી આશુ' રળવાની
 આશા નહોતી, એટલે એણે અંખાલાલને
 બોલાવી તેની પાસે પણ એ જ વાત મૂકી.

અંખાલાલના પહેલા સવાલે જ ફેજાદારને
 ખાતરી કરાવી આપી કે અંખાલાલ કોક્ટર
 કરતાં જુદી જ જાતનો માણસ હતો.

'મારું શું ?' અંખાલાલે પૂછ્યું.

'તારું શું વળા ?' તને છોડી દઉં.

'મારે નથી છૂટવું.' કહીને અંખાલાલ

ચાલવા લાગ્યો. અંખાલાલને પોતાની કિંમત
 સમજાઈ હતી. તેણે કહ્યું, 'વીમોલીલ હું તો
 ચોક્કખી વાતમાં માનું છું.'

હા-ના કરતાં કરાર થવા. કોરા ટાની
 વાત પર બંનેએ નમતું મૂક્યું. રૂપિયે ચારઆની
 પર આગ્યા ને અંખાલાલ છૂટ્યો-ફેજાદાર
 માટે પ્રાર્થના લાવી આપવા.

પણ ગામમાં આવતાં અંખાલાલને લાગ્યું
 કે ફેજાદાર પોતાની સાથે ફગલ્યાજી કરી છે.
 પહેલું તો એ કે એણે પેલા કોક્ટરને ૫ ફલાલ
 નીચે હતો. ને બીજું તો એ કે એને એવા
 લોકોમાંથી થરાક જાતવાના હતા જેમાંના
 કેટલાકનાં તો હાકાં વેચીએ તો ૫ પાંચ પાઈ
 જેની સાથે એમ ન. હતી. એવાઓનો વિચાર
 કરતાં અંખાલાલને પણ કાલાભાઈ શેઠ સાંમરી
 આવ્યા ને એ પણ શેઠની પાસે દોડ્યો.

અંખાલાલ કહે તેને શેઠ ખાતે આપવા.
 શેઠનું જવાબ તો ખરું જ. ને અંખાલાલ પોતાના

ભાગમાંથી ચોડુંક શેડને આપે એ લાભ શેડને વધારાનો. પણ કાલાભાષ શેડે નો ચોડખી મુશળી દીધી કે-અવેજ જરા સરળો વ આપી શકે એમ હતો એ તો ક્યારનાં સોનાખાંધ આપીને કપમાધ લઈ ગયાં હતાં. હવે તો કાચેપણે હતો એ જ રણાં હતો તે અદાવત ખોલવાનો નો કાલા શેડનો વિચાર ન હતો.

મણી રકકક પછી વૈદ્યામીનું સહિયારું વહેવારની એરણ પર ટિપાયું-ભાગલામ નુકી થયા.

અંબાલાસે ઉઘમ શરૂ કર્યો.

કેટલાક સામા પૂછતાં આવ્યાં. કેટલેક રથળે અંબાલાસ જાતે જઈ બધું જાણેસલાખ કરી આવ્યો. એન્જિન ક્યાને બોલાઈ ગયું તે પહેલાં તો અંબાલાસે દિસાખ પતાવી દઈને ખાસ્સી એગણીસો ને પંચોનેરની રકમનો નફો કર્યો હતો.

*

હવે કાલાભાષ શેડનો પણ ચોડાક પરિચય કરી લઈએ.

કેટકણ ગામ ઉપર બીતકું ત્યારે કાલાભાષ પણ તેમાંથી અશ્વિચ્છદ કારા તો શી રીતે નીકળે ?

નેતરની અમચમતી સોટી ખાતો ખાતો, લાડીનો ધા પણ ખમતો ખમતો શેક સિપાલી-ઓ મંજૂસ તોડે એ પહેલાં સગ ઇન્સ્પેક્ટર સાથે સોદો કરવામાં સફળ નીવળ્યા. સિપાલીઓ ગમા પછી કાલાભાષ શેડે એમના ઇટિ દેવને યાદ કર્યા, 'શીજાવા...ચળાની ઘાત સેયે ગઈ.'

આમ શરૂઆતમાં આ લખાણે કાલાભાષ શેડને થોડાપણા રૂપિયાનું નુકસાન કરાવ્યું. પણ એનો ખદશો પણ શીજાવાએ એમને આ ને આ પ્રસંગમાંથી વાળી આવ્યો. ફેબ્રુઆરીની 'માલતી' હિમત વાળી ચોજના શરૂ થતાં જ કાલાભાષ શેડને ત્યાં ધરાઈ બેઠી પડી.

કાલાભાષ શેક અવેજ વિનાનો વેપાર કરતા નહિ. ને સોનાચાંદોના અવેજને કાવ અત્યારનો ચલવાનો નહિ એ પણ એમનો શિક્ષિત હતો. તાળા-ખોલામણી, કોથળી-

હોઝામણી, બ્યાજખામ, વટાવ ને ધર્મદાનો લાગે એ બધી વિધિમાંથી પસાર થતાં થતાં દેવાની રકમના, માણસ પ્રમાણે, સોના એશીથી પંચાશી બીર-ગદુ કસે એવું કળ હોય તો તેનું એથી વધુ તો નહિ જ.

આવી ધમકોકાર ધરાઈ વચ્ચે ડોક્ટર નગીનદાસ નવારે અવેજ વગર રૂપિયા આપવાની વાત લાબ્યા ત્યારે શેડે પોતાની બધી શેકાઈને એક પળમાં શેગીશીળી, નાખી:

'શું કરવું? કુશન લૂંટાઈ ગઈ. ખાલી થેલાં લઈ ગયા. મંજૂસ તોડીને પારકા અવેજ પણ ઉપાડી ગયા. શહેરમાં મોટી દરતાલમાં બારી નુકસાન થયું. આ વરસ તો, ડોક્ટર સાહેબ, ભગવાન આ મોં પર નાક રહેવા દેતો ખસ છે.'

સંભળીને ડોક્ટર તો લલક જ થઈ ગયા ને, મૂંઝે મોઢે આવ્યા હતા તેવા પાછા ફરી ગયા.

ડોક્ટર એટલેથી બીતવાં એટલે કાલાભાષે એ નિરાંતનો એક શ્વાસ મૂક્યો: 'કાસા! વખત બગડી ગયો નકારો. મામનું બધું કરવા નીકળ્યો છે! થીજાવા...'

સંજક ટાલે પાછો અંબાલાસ એવી જ વાત લાબ્યા ત્યારે શેડને પહેલાં તો ફાળ પડી. પણ પછી વાતચીત કરતાં તેમણે મનમાં તાગ કાઢ્યો, 'પેલા જેવે ધગમીનો દીકરો નથી લામતો સાવ. માણસ છે તો વહેવારી. પણ સાલો ક્યાડી છે. નુકસાન હું વેડું, રૂપિયા હું કરના કરું, ધૂગરાખ પર પેસા હું આપું જાને ભાગ મળે એને. વીસોવીસ કસવો બોઈએ.'

પૂજ્ય કસીને આખરે એમણે અંબાલાસ સાથે સોદો ઉતાર્યો-જેને આપે તેની પાસે પોતાના પેસા ને તેનું બ્યાજ તો બીમાં રહેતાં જ હતાં. ને અંબાલાસના ભાગમાંથી ભાગ મળતો હતો એ વધારામાં વાણિયો પણ ચૂકે એવો નહોતો.

*

ડોક્ટર અને અંબાલાલ જાનેને અળખણી પમાડું અને વિમાસજીમાં મુખી જેનું એક અફસુત સૌમ્ય પાત્ર હવે જોઈએ.

એ છે અંબારાની પછી ડોસી. એનો દાકરો જ્યુ-જ્યુદીય તોડાનથી દૂર રહેવા હજુ હમણું જ જોડેલ છે. ડોસી મામ આબો દતો. દાંધા મામસર પોલીસ આવી તે દિવસે એ નંદરામાં હતો એટલે એ પણ ટકાપાઈ ગયો હતો. વિધવા ડોસીના આ એકના એક જીવાન નિર્દોષ છે. રાને છે. ડોસીના સમાય એમ છે એ રહેવા ડોક્ટર પોતે પછી ડોસી પાસે ગયા. ડોસીએ ડોક્ટરને આવકાશી, સંભળ્યા, પણ ડોસીના જવાબથી ડોક્ટરના અચંબાનો પાર ન રહ્યો: 'તમે કહે છે એ ખરું છે, ડોક્ટર સાહેબ, હવે પાથરીને પણ જીવે જાવવો જોઈએ પણ...'

ડોક્ટર જોઈ શક્યા કે આ 'પણ'માં બીજાઓની જેમ પેસાનો મેગ કેમ ઉતારવો એની મૂંઝવણ નહોતી વ્યક્ત થતી. એ કોનિક 'પણ' નહોતું-જાણે કે આદિ કોનિક હતું.

'આમ છટકું એને આપવે બાજબી મણી કહીએ ખરા?' ડોક્ટરને વધુ આશ્ચર્યમાં નાખતો પ્રશ્ન આવ્યો. તે પછી દિવસ બોલતાં ડોસી બોલ્યા: 'જીવે ઉઠેરતાં હું એને એક જ વાત ઘૂંટાવતી આવી છું. કથું ન કરે તે પહેલાં તારા આત્માને પૂછી જોજો. આજે હું એનું મન જાણવા સિવાય કેમ કરીને કથું ન કરું?'

એક કલાની વાતચીત પછી નગીનદાસ ડોસીને જીવની મુલાકાત લઈ જોવા અને તેનો પોતાનો વિચાર જાણી જોવા પૂરતું જ સમજાવી શક્યા. એથી વિશેષ કથું જ કરી શક્યા નહિ.

બીજો દિવસે આવીને અંબાલાલે પોતાની રીતે પછી ડોસી સાથે એ જ વાત કરી. આ માંજુસની વાત કરવાની રીતથી જ ડોસીને એના હપર તિરકાર આવ્યો. ડોસીની ના આંખોએ એ બોલ્યા: 'આ જીવમાઈની મા

બોલે છે? પેસે હવે દરેક પળે મોતનો શાખનો કરતા જીવમાઈની મા બોલે છે? શા કળજી છે? મા જેવી મા. માલિક માલિકા' ને પછી ધીરે રીતે સસ્તામાં કરાવી આપવાની વાત સુધા કરી જોઈ.

ડોસીએ આખરે બપોરે કંટાળીને કીધું કે 'હવે જોશો થઈને નીકળી જાઓ. મારે એક કાન્ડ પણ નથી સંભળવો.' ત્યારે અંબાલાલના સુદ્ધિસાગી બેજાએ તારવણી કાઢી કે, 'નકો મારો બેટા ડોક્ટર, વહેલો ખડું જાએ સલામ કરતો ગયો છે.'

પણ બીજો દિવસે જીવેને રહેવની છાપરીએ જોતાં ડોસીની આંખમાં જળજળિયાં આવી ગયાં અને હવે જીવેનો પરિચય પણ આપણે અંકો જ સાધી લઈએ-મારીકરાના વાર્તાલાપમાંથી.

'મા, માનસીએ દુનિયાની યું શિલ બનાવી છે?'

'જીવે બેટા, એમાં આપણે યું કરી શકીએ?'

ચોટી વાર મીન અને પછી જીવે: 'તો આપણે કથું...કોઈ...કથું...!' ને જીવેથી આગળ ન બોલાયું.

'ના. હું અને ટું. એક એક વ્યક્તિ થઈને જીવે-પોતે યું કરું છે એનો નિશ્ચય કરીને. પોતે એ મુજબ કરવા માંડે. દુનિયા યું કરશે કે કરશે એની કાંઈ તમા ન જાણે. પોતાને જે સાચું લાગે તે જ આચરે.'

વળી પાછું મીન અને પછી પછી ડોસી: 'તો તે યું વિચાર કર્યો બેટા?'

'જોના જા?'

'તારે જોશમાં જીવું છે?'

'જીવું તો ન હતું. આ તો મોકલે છે.'

'તારે ન જીવું હોય તો રાઈ મોકલશે નહિ.' પછી ડોસીએ મૂંઝાતા મૂંઝાતા કહ્યું.

'એટલે?'

[જીવેના પાત્રને પાંચ

ચીન જેવો મોટો દેશ ત્યાં મોટાં
મોટાં નગરો અને મોટી મોટી હવેલીઓ.
મોટી મોટી નદીઓ અને મોટા મોટા
પર્વતો. એક મોટી નદીને કિનારે વસેલું
એક લગ્ન પાટનગર. અને તેને ફરતું
એક મોટું વન તેનો નહિ આરો કે
ભાવારો. અંદર મોટાં મોટાં વૃક્ષો અને
ગીચ છાદી વચ્ચે આવેલો ચીનના રાજાનો
લગ્ન મહેલ સૂર્યના તાપમાં ચળકતા
તેનાં સોનેરી શિખરો અને ઝગઝગતા
રત્નજડિત કિનારા. હીરે જડેલા ઝરખા,
ચંદનના હોજ અને અતરના કુવારા.
રાજાની દોમ દોમ સાયળી. અને એ
મોટા વનની શોભા ! રંગરંગી ફૂલો
અને તરફવરેલનાં વૃક્ષો લૂગેમૂખી, ફળ
લટકે અને પક્ષી ટહુકા કરે. આખું વન
પુષ્પના પમરાટથી ભર્યું મહેલો રહે.

સાંજ પટે એટલે રાત્રી આ વનમાં
ફરવા નીકળે. અને વનની શોભા જોઈ
જોઈને મનમાં હરખાય 'શું મારું વન
છે ? ગામના લોકો પણ આ વનમાં
ફરવાફરવા આવે. તેની શોભાનાં વખાણ
સાંભળીને આનુમાનુનાં ગામમાંથી પણ
લોકો સહેલ કરવા આવે. એકવાર એક
લપાળી મુસાફર ફરતાં ફરતાં ચીનના
રણારમાં આવી ચલ્યો ચીનના રાજાની
સાયળી જોઈને મુગ્ધ બની ગયો. તેના
મહેલ જોયા, મિનારા જોયા, જાગમગીયા,
કુવારા બધું જ જોયું. ફરતાં ફરતાં વનમાં
એક વૃક્ષ નીચે આબે. ત્યાં એક દીકું-
છમ જાડ. પાંદડે પાંદડે ભર્યું મોટી વેળાં.
પવનમાં હિલોળા લેતી એની લતાઓ
અને આ વૃક્ષની વચ્ચે વસેલું એક પક્ષી,
કુંદર ચળકતાં એનાં પીંછાં, અને ઘાટીનું

બુલબુલ

‘સરિતા’

૭૪

એનું ચરીર. એની આંખમાંથી તેા ભર્યું
તેજના કુવારા નીકળે અને તેના કંઠ-
માંથી શાંત મધુર અને દિવ્ય રસની
સરિતા વહે. આ પક્ષી રોજ સાંજસવાર
ગાય એના સંગીતના સૂરે આખું વન
ભર્યું હિલોળા ચડે, નદીનાં નીર ધંધી ભાય,
વૃક્ષો ટોલવા લાગે. પુષ્પો તેની આરતિ
ઉનારે. સિંહ અને શિયાળ, સર્પ અને
નાગિયો, બધાં જ સાથે બેસીને સાંભળે.

સુસાક્ષરને ઠાને આ સૂરો પડ્યા. તેના પગ થંધ્યા. આંખ બંધ. શરીરને તે દિવ્ય સંગીત સંભળવા લાગ્યો. સંભળતાં સંભળતાં એ તો એવો રસમગ્ન બની ગયો કે પોતે કયાં છે એ બૂલી ગયો. એ તો જાણે સ્વર્ગીય અમૃતરસનું પાન કરી રહ્યો હતો. અને પોતે જાણે સ્વર્ગીય આનંદમાં વિહસી રહ્યો હતો. થોડી વાર પછી સંગીત બંધ થયું. તેની આંખો ખૂલી અને જોયું તો પોતે વનમાં આડ નીચે બેઠો હતો. મનમાં થયું કે ચીત દેશમાં આટઆટલી સુંદરતા જોઈ, સખ્યતા જોઈ પણ આવું દિવ્ય પક્ષી તો કયાંય ન જોયું.

થોડા દિવસ રાજમહેલમાં રહીને સુસાક્ષર પોતાને કેશ પાછો ફરી અને વર્ણન લખ્યું. તેમાં ચીનના ચીનના સૌંદર્યનાં ખૂબ જ વખાણ કર્યાં અને છેવટે તેણે આ પક્ષીનું અને તેના સુંદરતાનું વર્ણન કર્યું. આ અજોડ પક્ષીનું વર્ણન કરવામાં તો તેની કલમ ખીલી ભીડી.

એક વાર ચીનના રાજાના હાથમાં આ પુસ્તક આવ્યું. પોતાના હેતુનું વર્ણન રાજા વાંચતો જાય અને મલકતો જાય પણ જ્યારે આ પક્ષીની વાત આવી ત્યારે રાજા મોંમાં આંગળી નાખી રહ્યો. 'મારા વનમાં વળી આવું દિવ્ય પક્ષી છે?' તેણે હરવાનને બોલાવ્યો. અને પૂછ્યું, 'આપણું વનમાં કયાંય આવું પક્ષી તે જોયું છે?'

'ના સહિય. મેં તો આવું પક્ષી જોયું નથી. ખોટી વાત લાગે છે. એ સુસાક્ષરે તુમ્હો લગાવ્યો લાગે છે.'

'અરે જોયું તે કાંઈ હોય? જા, હમણાં જ જા અને તપાસ કર.'

હરવાન મૂંઝાયો. આ પક્ષી કયું, કયાં હશે, શું કરવું? તેનાં હાથ ગગડી ગયાં. રાજાએ સુદત આપી હતી કે સાંજ સુધીમાં પત્તો નહિ વાળે તો ઘાણીએ ઘાણીને તેલ કઢાવીશ. તે બેઠાવરે બેઠાવરે આમતેમ કરે, પણ કયાંય આ પક્ષી દેખાય નહિ, તેના સૂર સંભળામ નહિ. ત્યાં વનમાં જોઈ છોકરી મળી.

'કેમ હરવાનજી, આમ હાંફળાકાંફળા કરો છે?'

'અરે શું વાત કરું, રાજાવાળા ને વાંદરાં. રાજાએ કહ્યું છે કે જુલજુલ પક્ષીની શોધ કરી આવ નહિ તો ઘાણીએ ઘાણીને તેલ કાઢીશ.' હરવાને કડવું અવાજે કહ્યું. 'અરે પણ એમાં મૂંઝાણો છે શું? ચાલો જતાવું.'

'અરકરી તો નથી કરવી ને છોકરી?'

'તમારી મરકરી હોય હરવાનજી? 'મારી સાથે ચાલો. મેં જો પક્ષી જોયું છે.' અને જણાવ્યાં. રસ્તામાં ઝરણાનો કલકલ કરતો અવાજ સંભળાયો. હરવાનને થયું ને બોલી બેઠો: 'ખરેખર જુલજુલ પક્ષીનો જ આ અવાજ લાગે છે. શું મીઠાશ છે?'

'અરે આ તો ઝરણાનો અવાજ છે.' છોકરીએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

અને જણાવ્યાં જાય છે. ત્યાં આંખાની લાગેથી કોપલનો ટહુકાર સંભળાયો. હરવાનજીના કાન ચમક્યા. 'અરે મીઠા કંઈ? માણું પેલા સુસાક્ષરની વાત તો સાચી.'

‘તમે તો આ ઠાવલનો પુકુકુકુ
અવાજ સાંભળીને ગાંઠા બની જાઓ છો
ત્યારે બુલબુલને સાંભળીને તો મોરલીના
સૂરે નાજ ડાલે તેમ તમે પણ ડાલવા જ
માંડ્યો.’

થોડે વાહ્યાં ત્યાં પેલું વૃક્ષ આબું.
અને વૃક્ષમાં પેલું બુલબુલ પરી પીછાં
પાયરીને પોદ્યું હતું.

‘વહાલા બુલબુલજી કોઠવાર ગાઓ
તો.’ છોઠરીએ પ્રેમભીના અવાજે કહ્યું.

બુલબુલે ‘તો ગાવાનું શરૂ કરું.’
દરવાન તો જાણે આશ્ચર્યચકિત બની
ગયો. ‘આપણા જ વનમાં આવું સ્વર્ગીય
પક્ષી અને આપણને ખબર નહિ.’ અને
તે ચોતાના અજ્ઞાનથી ચરમિંદો થયો.
બુલબુલે તો ચોતાના સ્વરો વાતાવરણમાં
પાયરી લીધા.

‘બુલબુલજી, રાજાજીને તમારું સંગીત
સાંભળવું છે. તમે મહેલમાં પધાર્યો?’
છોઠરીએ બુલબુલને પૂછ્યું.

આ છોઠરી અને બુલબુલને ખૂબ જ
ગાઠ ડોસ્તી. બુલબુલથી આ છોઠરીની
આજ્ઞા કેમ હોપાય? અને તેમાં ય
રાજાજીને સાંભળવું હોય તો જવું જ
લેઈએ ને? બુલબુલે કહ્યું, ‘જરૂર રાજ-
મહેલમાં જઈશ અને રાજાજીને સંગીત
સંભળાવીશ.’

દરવાન તો રાજા પાસે ગયો અને
બધી વાત કરી. રાજાજી તો રાજમહેલને
શણગાર્યો અને દરબાર ભર્યો. પોતે સ્તન-
જઠિત સિંહાસને બિરાજ્યા અને પાસે
એવું જ નાનું સ્તનજઠિત સિંહાસન બુલ-
બુલ માટે પ્રકાશ્યું. સાંજ પછી સૂર્ય

અસ્તાચલમાં ગયો. સંધ્યાના આછા રંગો
પથરાઈ ગયા, ત્યાં બુલબુલ બેઠું આબું.
તેના પ્રકાશથી આખો દરબાર ધ્રુવોળાં
થઈ ગયો. રાજાજી બુલબુલને સિંહાસન
ઉપર બેસાડ્યું. બુલબુલને સાંભળવા માટે
હેકેટકેટ મેદની જાગી છે. મોટા મોટા
ગવૈયા અને સંગીતકારો લેગા થયા છે.
મનમાં કુલાય છે, ‘અમારા જેવું તો કાંઈ
એવું સંગીત હોય.’ ટાંચણી પટે તોપણ
સંભળાય તેવી શાંતિ પથરાઈ ગઈ છે.
બુલબુલે સંગીત શરૂ કર્યું. તેના કંઠ-
માંથી સ્વર નીકળ્યો. વાતાવરણનાં મોજાં
કંપવા લાગ્યાં, વૃક્ષો ડાલવા લાગ્યાં.
પક્ષીઓ આકાશમાં સ્થિર થઈને સાંભ-
ળવા લાગ્યાં. તેના સંગીતના સૂરોએ જાણે
નજર સમક્ષ સ્વર્ગ બિંદુ કરી લીધું. આખી
કુદરતમાં જાણે નવયોવન પથરાઈ ગયું.
અને યોતાવર્ગ આનંદમાં ગરકાવ થઈ
ગયો. સૌનાં હૈયાં હિલોળે ચડ્યાં અને
સ્વર્ગીય આનંદની રસલહાણીમાં તરબોળ
બની ચનગન ચનમન નાચવા લાગ્યાં.
થોડી વારે બુલબુલનો સ્વર ધીરો થયો
અને પછી દિશાઓમાં મળી ગયો.

‘આજાજી આજાજી બુલબુલ!’
તાળીઓના ગઠમઠાટથી આખો દરબાર
ગાળ બેઠો.

‘બુલબુલજી! હવે તો તમે અમારે
ત્યાં જ રહો. તમારા માટે સોનાનો મહેલ
ચણાવું. અંદર હીરા જડાવું, બાગબગીચા
કરાવું. સ્તનજઠિત સિંહાસનાટ કરાવું.
અત્તરથી નવરાણું, મન-માન્યાં લોજન
કરાવું. મારા જોળામાં રમાડું અને છત્રી-
પલંગમાં પોઢાડું.’ રાજાજીએ બુલબુલને
વિનંતિ કરી.

‘નારે ના. રામજી! મને રાજમહેલમાં ન ગમે. મારે તો લીલાહમ વૃક્ષની પથારી, ઝરણાતું મીકું પાણી અને વન-રાઈ જોઈએ. હું તો આકાંક્ષને દિઠાળે હોંચું ને પવનને દિલોળે નાચું. પણ આપ ફરમાવશો ત્યારે આપની સેવામાં હાજર થઈશ. તમે મારા રાજ, મારા ચિરછત્ર.’ કહીને બુલબુલ તો ઊડી ગયું.

પછી તો બુલબુલ રાજ સાંજસવાર આવે, ગાય અને રાજને પ્રસન્ન કરે. પછી તો એવું થઈ ગયું કે રાજને બુલબુલના સંગીત વિના આવે જ નહિ. બુલબુલને સાંજના પછી જ રાજને ચેત પડે.

એકવાર રાજને ત્યાં એક બંધ પેટી આવી. જાપાનના કારીગરે રાજ ઉપર ‘મોઠલી’ હતી. રાજએ પેટી ખોલી. તેમાંથી એક બનાવટી બુલબુલ નીકળ્યું. સોનેરીરંગ, હીરામોતીથી ઝાકઝમાળ કરતાં પીંછાં, રૂપ રૂપના અંબાર. માત્ર તેમાં પ્રાણ નહિ. આવી હાથએ એટલી વાર ગાય.

રાજએ વળી પાછો હરબાર ભર્યો. લોકો લેગા થયા. સાચું બુલબુલ પણ આવીને બેઠું. પેલા બનાવટી બુલબુલને આવી દીધી એટલે જ્ઞાન તો શરૂ થયું. સાચા બુલબુલની હરીફાઈ કરે એવું મધુર એતું સંગીત. રાજ આનંદમાં આવી ગયા. તેણે આનંદમાં અને આનંદમાં બુલબુલને પોતાના જોળામાં લીધું. સાચું બુલબુલ એકાએક ઊડીને પોતાના વૃક્ષ-કુંજમાં જરાઈ બેઠું.

રાજને તો બુલબુલના સંગીત વગર આવે નહિ. મનમાં આવે કે તરત જ આવી ચડાવે અને સંગીત શરૂ થાય.

ખાતાપીતા હરતાફરતાં સંગીત આસ્થા જ કરે. બુલબુલ ગાય તો જ રાજને જીવ આવે. આમ દિવસો અને મહિનાઓ વીતવા લાગ્યા. પેલું સાચું બુલબુલ તો પોતાના નિવાસસ્થાનમાં રહીને પોતાના સંગીતથી કુદરતને નવડાવે.

રાજ એકવાર સૂતો હતો. પાસે પેલું બનાવટી બુલબુલ ગાતું હતું. રાજને ચેત ચડ્યું. આંખો મીચાવા લાગી. એકાએક સ્વર તૂટી ગયો! સંગીત ભસડું બની ને ખટ કરતું બંધ થઈ ગયું. રાજની હાથ ઊડી ગઈ. તેણે જોયું તો બુલબુલનું સંગીત બંધ થઈ ગયું હતું. તેણે આવી દીધી, આમ ધૂમરઠે અને તેમ ધૂમરઠે પણ બુલબુલ કો ન ગાય? રાજએ કારી-ગરોને બોલાવ્યા પણ કોઈ જ વળ્યું નહિ. તેની જાણ અને જૂખ ઊડી ગયા. રાજ ‘બુલબુલ બુલબુલ’ બંખ્યા કરતાં હવે તો તેમની અંતિમ પળો પાસે આવતી હતી.

વનમાં બુલબુલને ખબર પડી કે રાજ માંદા પડ્યા છે અને બુલબુલના સંગીત માટે બંખ્યા કરે છે. મનમાં થયું લાવને ભઈ. રાજના હૃદયને શાંતિ થયે. એ તો જીવ્યું અને રાજના મહેલની બારી સામેના વૃક્ષ ઉપર જઈને બેઠું. એકાએક બારીમાંથી સોનેરી પ્રકાશ આવ્યો. રાજ ચમક્યો. બુલબુલે સંગીત શરૂ કર્યું: જેમ જેમ બુલબુલ ગાતું ભય તેમ તેમ રાજના શરીરમાં ચેતન આવતું ભય. રાજના શરીરમાં જોર આવ્યું એટલે જિજ્ઞાસ થઈને બારીએ આવી બોલ્યા, ‘બુલબુલજી, તમે ક્યાં ગયા હતા? તમારા વગરનો હું મરી જાત.’

‘રાજજી, તમે સુઈ જાઓ. હું અહીં

એસીને રોજ ગાઈયું. પછી તો બુલબુલ રોજ સાંજ-સવાર આવે. પ્રસાતે મંજલ ગીત ગાઈને રાબાને ઉઠાડે અને સાંજે શાંત સૂરે છેડી રાબાને નિદ્રાને હિંચાળે હિંચાળે અને પછી ઊડી જાય. રાબા તો આજ થવા લાગ્યા. 'ચરીચમાં નવું લોહી આવ્યું, સુખ પર નવી કાંતિ ચમકી.

'બુલબુલ! હવે તમે મારે ત્યાં જ રહો. બનાવટી બુલબુલને નહિ રાખું. એ બૂલ હવે હું નહિ કરું.'

'નહિ, નહિ રાબા! હું જરૂર પડ્યે તમારી સેવામાં હાજર રહીશ રોજ આવીને અહીં એસીને ગાઈયું, ગાઈયું, તમને શાંતિ થશે ત્યાં સુધી ગાઈયું.'

આમ વર્ષો વીત્યાં. રાબાને ધોળા પળી

આવ્યા. ચરીચે ફરચળીએ પડવા લાગી ને એક દિવસ ચમરાજનું તેડું આવ્યું. બુલબુલ અપાટાબંધ ઊઠતું ઊઠતું આવ્યું અને રાબાની પાસે બેઠું અને ગાવા લાગ્યું. રાબાની આંખો બંધ થઈ. તેના હૃદયને શાંતિ થઈ અને બુલબુલ તેના સંગીતથી રાબાના આત્માને સ્વર્ગમાં લઈ ગયું. ચોમેર દિવ્ય શાંતિ પ્રસરી ગઈ. બુલબુલ ઊડી ગયું. અને પાછું પોતાના ઝાડના કુંદમાં બંધ બેઠું.

પછી તો બુલબુલની ગાથા 'ધેર ધેર ગવાવા લાગી અને લોકો દેશપરદેશથી તેને સાંભળવા આવવા લાગ્યા.

[એનર્જનની પરિક્ષા 'નાઈટીંગલ' પરથી]

[પાલ જઈ નું સંધિયું]

- 'રોજદાર કહે છે કે...'

જય સમજી ગયો. તેની આંખો ઝીણી થઈ. તેનું ચરીચ બૂલ બીડ્યું.

'પૈસા માગે છે એમ ને! અને તમે...તમે કેટલા આપવાના નક્કી કર્યા? કેમ મૂંઝાં બન્યા? મારું મોત પછુ ન સુધરવા લીધું!' પોતે યુ બોલી ગયો એવું જાન થતાં જ જય રોષ પામ્યો.

એને પૂરેપૂરો રોષ લેવા લાગ્યો પછી ડાસીએ કહ્યું: 'જય મેં કંઈ જ ક્યું નથી.'

અને જયએ પાછી આંખ ઊંચી કરી, બેઠું. જાણે અભિમાન લેતો હોય કે 'મારી આ, એવું કરે જ નહિ.' અને ડાસી પછુ એમ જ જયને તીરખી રહ્યાં.

નવરા રાધસ જેવા રોજદારને જ ડોકા મળે શું સૂચ્યું તે ઠેક ઉઠલી ધડીએ માઠી બેપડતી

વખતે એણે જયને પોતાની પાસે બોલાવ્યો.

'હજી વાંછીના કંખની પેદના સહેતો હોય એમ જય આવ્યો. એને ચંકા ગઈ કે આખરે માનું હેયું હાથ નહીં રહ્યું હોય.

ડોકટર વિભાસતા રહ્યા. 'ડાસી આટલી મહત્વવાળી ના પાકતી હતી અને જય અહીં ક્યાંથી?'

ડાસી જોટવાતી હતી, 'આ ડોકટરે કંઈ ક્યું કે શું?'

અંબાલાલ બખતો હતો, 'એતેરી ગયો મારો બેટા.'

એ સહુની અભગમની કાંમતો રોજદારને અવાજ આવ્યો: 'કાકાર સાહેબ, જાણો જય-કાકાને લઈ જાવો. તમારા મામને અમારી એટલી નેટ.'

[પ્રકાશક: ગતિ પ્રકાશન

લિમિટેડ, અમદાવાદ. મુખ્યનિરેતા : ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ. મુંબઈ. મૂલ્ય: અડી રૂપિયા

સ મા જ અને સાહિત્યની નવા જૂની

ધોડા સમય માટે નાસી છૂટ્યા એક પાઠેલા કાળા રીંછે મ્હં કાલે લખ્યોના એક જ્ઞાતિમાં ભારે ગમગટ ફેલાવી મુક્યો હતો. પોતાના પાળનાગની સામે થઈ જઈને એ રીંછ એક મંદિરમાં ઘૂસી ગયું હતું. મંદિરમાં દર્શને આવેલા થોડાક માણસો ત્યાંથી નાસી છૂટ્યાં હતાં. અને ગેંઝ કાઠારની મૂર્તિની બગચર સામેના એક બારણામાં જઈને મેસી ગયું. એનો પાળનારો એને પકડવા પાસે જતાં એના પર દુમસો કરી નેને ધ્રુગ કરી હતી. જોખમ વધી પડવાની આગાહી કરીને દયિયારજય પોલીસની એક ટુકડીએ મંદિરને ઘેરી લીધું અને છેવટે ભારે મુશ્કેલીથી એ 'જનાવડી ભગત'ને ત્યાંથી ખસેડી ચકાયુ હતું.

કાંડુપુરમાં કરીના નામની દોઢ વર્ષની જે અશીષ્ય અવકાશવામાં આવતું હતું અને જે ઈર્ષાથી અશીષ્ય આપવામાં આવતું હતું તે કબી હાકરીને રમવા માટે આપેલી. કહેવાય છે કે રમતાં રમતાં હાકરીને હાથે કબી જીપડી જવા પામી હતી અને કબી જીપાનાં હાકરીએ અશીષ્યની જોળીએ મોંમાં નાંખતાં હાકરી જોલાન થઈ જવા પામી હતી તેને સારવાર માટે સીવીલ હોસ્પિટલમાં ખસેડવામાં આવી હતી.

પાલીતાણા રાજ્યના માનવિશ્વાસ પોલીસ કાચુના ઘેટી આખની સીમમાં એક કાળોની જાનેક વર્ષની બાળકને માથામાં પત્થર મારી, ગળું ફાલી, જોનારને ત્રાસ અને કમકમાડી ઉપજાવે તે રીતે અગિયારેક વર્ષની તે કાળજી કિશોરીએ ફક્ત ૧૮ રૂ બારના માદીના કાગીના (હાસી) માટે મારી નાખ્યાની જિના બની છે.

* * *
હેંદરાબાદ (દક્ષિણ)ની પ્રેમચંદ સોસા-યદીના ઉપક્રમથી ન્યુ દિલ્હીમાં તા. ૩૦-૩૧ ઓગસ્ટ અને ૧-૨ સપ્ટેમ્બરના દિવસોમાં એક ભારતીય સાહિત્ય સંમેલન ભરવામાં આવનાર

છે. એ માટે દરેક ભારતીય ભાષાના સાહિત્યકારોને આમંત્રણો પાઠવવામાં આવ્યાં છે. ગુજરાતના મહા સાહિત્યકારોને એવાં આમંત્રણો મળ્યાં છે, જુદી જુદી ભાષાના સાહિત્યકારોના ૫૨૨૫૨ સંબંધ વધારવો, વિચારવિનિમય માટે યોજના કરવી અને એક ભાષામાંની ઉત્તમ સાહિત્યકૃતિઓનો ખીછા ભાષાના સાહિત્યકારોને પરિચય કરાવવો એવો આ સંમેલનનો મુખ્ય આશય છે.

શ્રી વિદ્યાવિજયજી દ્વિતીક મહોત્સવ પારિતોષિક સંબંધે ધનામી નિબંધની યોજના પ્રગટી છે. નિબંધના વિષયોમાં, 'ગુજરાતનો ભૌગોલિક ઇતિહાસ' ને 'ગુજરાતી મહાસાહિત્યની ઉત્પત્તિ અને પ્રગતિ' એ મુદ્દાઓમાં અને 'આપણું કવિતાસાહિત્ય' ને 'આપણું પ્રાચીન અને અર્વાચીન રાસસાહિત્ય' એ પદ-વિભાગમાં રાખવામાં આવ્યા છે. બંને વિભાગમાં દરેક માટે રૂ. ૨૫૦૦ પારિતોષિક અક્ષર અક્ષર છે. નિબંધો ૧૯૪૭ના નવેમ્બરના છેલ્લા અડવાઝિયામાં 'સત્યનારાયણ પંચા, સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, જૈન સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય, ચિત્રપુરી (આશિર) ' એ સરનામે મોકલી આપવા અને વિશેષ પૂછપરછ પણ તેમને જ કરવી.

'જાપાનના વર્ડ્સ વર્થ' કહેવાવાનું બહુમાન પામેલા એશિયાના મુખ્યકલ્પક કવિ થી થોને નોગુચીનું જીલ્લાઈની ઔરંગી તારીએ ૬૦ વર્ષની ઉંમરે અવસાન થયું છે. જાપાનીઝ તેમજ અંગ્રેજીમાં તેમણે સુંદર શબ્દો રચેલા છે. દિલ્હી જેલ્લી મુલાકાત પછી તેમણે 'Ganges Call me' (જંગા મને સાદ દે છે) એ નામનો દિવલિપક કાવ્યોનો સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ કરેલો. જાપાનના લશ્કરવાદની એમની દિમાકતને અંગે સ્વ. ટાગોરે એમની કાક દીકા કરેલી, પણ એથી સ્વ. થોને નોગુચીનો એમના પ્રત્યેનો આદર જરા મે ઘટ્યો નહોતો.

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

સર્વપ્રિય લે. મધુર (પ્રીતિલિપિ કથા)	૧-૦-૦
દેવ અને કાનવ " "	૧-૮-૦
વૈશ્યાળી પૂતમ " [ચાર ભૂતકથા]	૨-૧૨-૦
ભૂતાવળ " [ભૂતકથાઓ]	૧-૦-૦
મેઠકકુમારી " [પરીકથાઓ]	૦-૧૨-૦
જાગલનો સંગ " "	૦-૧૨-૦
કૃતમણી " " "	૭૫૫૫ ૭
ભિમિલા લે. પાસાચર્ચ [નવલકથા]	૩-૮-૦
દેવકુસુમ " [દેવકથાઓ]	૧-૦-૦
નવું જીવન [નવલકથાઓ]	
લે. નાથાલાલ દવે	૧-૦-૦
કુદરતમય જીવન [આરોગ્ય વિશેષ પુસ્તક]	
લે. ચમનલાલ મા. રેખુવ	૨-૬-૦
ભોજક [ભોજક વિશેષ પુસ્તક]	
લે. ચમનલાલ મા. રેખુવ	૧-૧૧-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

રાણાપીઠ : જાવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

પો. બો. ૭૩

પો. બો. ૯૭૮

અમદાવાદ

★

મુંબઈ-૧

કહા ની

એ. એચ. ઝીલરના

રેલવે બુકસ્ટોલ પર મળે છે

પૂનમની રૂપેરી 'સતને સંગીતના સરોવર' અધિક આકર્ષક ખતીવવામાં સહાયબૂત થનાર, સંગીતના નોટશન સાથેના નવા જ ગીતક્રમક

પૂનમરાત

કર્તા: જગદીપ વીરાણી

પ્રગટ થયો છે. કિં. બે રૂપિયા

મુંબઈ, બ્રિટીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
કુકમનામાં કરાવવા, સેલું વસા કરવા
લખો યા 'મળો'

મગનલાલ એચ. લાટ

આતરમાંતીવ નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,

દાવા-નિષ્ણાત અને વિમાન-એજન્ટ.

અખખર બિહારી, સી. પી. ટ્રક

મુંબઈ ૪

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી

હાંથી હાંથી હાંથી બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કી. ૮૫૫ એકના રૂપિયા છે (વી. પી. પો. નં.)

વૈદ્ય નવનીકરાય હરજીવનદાસ મહેતા

ડૉ. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી કોષ-બાળાઓ-બાળનગર

મુંબઈમાં મળવાનું કોષ-કેશિકાનાજી નજીકની ડીપો, ૧ સી સુતારગનીના નકિ-મુંબઈ નં. ૪

છૂટક 'ઠહાની' ચળવાનાં- સ્થળો

મેસર્સ એ. એચ. બ્રીડર રેલ્વે ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર

—આફ્રિકામાં—

બ્રાફર ન્યુસ સર્વિસ

પો. બો. ૬૨૦, મોઝામ્બિક

મેસર્સ વોરા બ્રાથર્સ

પો. બો. ૨૯૩, મોઝામ્બિક

—: લિવાજમ ભરવાનાં સ્થળો :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

શ્રી રામજી બિશ્નીમ, કાલખાદેની રોડ : મુંબઈ-૨

ફરનાન્ડીઝ પુલ નીચે, મીધીમાર્ગ : અમદાવાદ

મહી પોળ સામે, રાવપુરા : : વડોદરા

શુભદાસ સાહિત્ય ભંડાર

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, નાનકવાડા : કરાચી

એલ. કે. મેઘાણી

૧૪, અમરતલ્લા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા

શ્રી જીને બાળવિદ્યાથીભુવન
ભાવનગર

આપને ત્યાં આવતા દરેક અંબારે આ
સમાજોપયોગી સરંચા તરફ આપનો ઉર્શર
દામ લખાવશે એવી વિનંતી છે.

મહત્ત્વ મોકલવાનું સ્થળ

પ્રવિષ્ટ પ્રેમચંદ શ્રીવિંદલ દસાલ
દાણાપીઠ : ભાવનગર

'ઠહાની'માં વાર્તા મોકલનારને

★ 'ઠહાની'માં છપાતી મૂળ કે અનુવાદિત
વાર્તા જલમ પુરસ્કાર દેવામાં આવે છે અને
તેને મર્યાદા કરવાના હક લેખકના પોતાના
રહે છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તથા
પ્રકાશની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદકની
પોતાની જ રહે છે

★ વાર્તા પરત ભેજતી હોય તો તે માટે પણ
આવશ્યક ટપાલ-દિઠિરો ખીણી.

દરેક કાર્યક્રમ પત્રવ્યવહાર કરવા બંધાયેલ નથી.

મત્રેયેક પ્રકાશની ૭૩ વાર્તાનો સંગ્રહ

૨ સ્ક કયા રી

કિ. ૮ રૂપિયા બી. પી. પોસ્ટેજ ૦-૧૨-૦

ઠહાની કાર્યાલય : દાણાપીઠ, ભાવનગર

અનેક રોગની

એક જ દવા

જીવનધારા

કેસરા, સંમદણી, કરડી, હાથ, પગ, માથું તથા બાકીના કુખાઓ, પાણીબિકાર, સંધિવા,
અલ્સિ, સોનો, અજીબ, અપચો, ખારશી, શ્વાસ, દમ, હાત-હાલમાં કળતર, એરી કાંપ,
પ્રકંડ, પ્રમેહ, મોઢાની કુર્ચ, પેટની ચૂક, કળ, પેટ-પેડુનો કુખાઓ, અમુકચ, દરેક જાતના
તાવ મા પડવો, લોહી નીકળતું કંઠાદિ અનેક જાતનાં દરોમાં તેમ જ રહે, સ્ત્રીમર
મા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક હિંચોગી થઈ પડનારી અમુક જોડિયો
કિંમત મોટી ખાટલી રૂ. ૧૧૧, નચલી ખાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની ખાટલી રૂ. ૧૧૧ પો. જુડ.

દરેક ઠાણે વેચાપ છે.
૧૭૨૪૬ દેશમાં જોનસ નં. ૩૦૨ જી. એન. શેઠના : નડીઆદ

આવી પહોંચ્યો છે

નવો સ્ટોક

મેક ઈન ઈંગ્લેન્ડની બનાવટની ધણી જ શોભાદાર

ફાઉન્ટેન પેનો

[૧૪ કેરેક્ટ ગ્રાન્ડ નીબવાળી]

રૂ. ૬-૮-૦ : ટમાલખર્ચ જુદું : માલ વી. પી થી મોકલશું

ફેક્ટ વાપરનારાઓ માટે જ

લખો : **THE STAR AGENCY**
Warora (C. P)

વાર્તા
૧૨૫ ઉપરાંત

રસમંજરી

પાનાં
લગભગ ૬૦૦

[' કહાની ' બીજા વર્ષના બાર અંકની વિવિધ વાર્તાસામગ્રી]

આલુ પુસ્તક-કંઠના પાંચ વાર્તા-સંગ્રહનાં ૧૨૦૦

કરતાં વધુ પાનાંનું રસભરપૂર વાંચન જેમાં નીચેની દરેક

પ્રકારની, શુજરાતના સિદ્ધહસ્ત વાર્તાકારોની વાર્તાઓ અપાયેલી છે

ભાનસકથા ૮	શુભાજકથા ૬	૨૬ પ્રસંગકથા	૬ પરીકથા
ભૂતકથા ૪	કલકથા ૧	૨ વંશકથા	૧ સમસ્યાકથા
રાયનકથા ૧	સ્વપ્નકથા ૧	૨ મ્યુલકથા	૧ યોગકથા
જીવનકથા ૮	પ્રેમસિકથા ૨	૧ પ્રયત્નકથા	૧ સાહસકથા
શુભકથા ૪	પ્રાણિકથા ૨	૨ નષ્ટકથા	૧ દર્શનકથા
બ્યંગકથા ૫	નારીકથા ૨	૨ અન્યથિત	૧ કલકથા
હાસ્યકથા ૨	પ્રભુપકથા ૪	૨ ઇતિહાસકથા	૨ પુરાણકથા
સહકથા ૨	પ્રવચકથા ૩	૧ તુમારકથા	૧ કામલુકથા
ગેરિવાકથા ૩	વેરવાકથા ૨	૧ વૃત્તકથા	૧૦ હુલ્લકથા

પુસ્તકલય અને કુટુંબને શોભાવે તેવું મનોહર પાકું બાર્બન્ડીંગ,

ક્રિ. રૂ. ૧૧) વી. પી. પોસ્ટેજ સાથે ✱ આપની ફાઈલ તુરત મેળવી લેશે

—શુજરાતના દરેક બુકસેલર પાસે માગો—

કહાની કાર્યાલય

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

ઢાણાપીઠ - ભાવનગર

સુબર્ષ

:

અમદાવાદ

— સમય સાથે આગે હવે :—

જોમ્મે લાઈફ

* પ્રગતિને પાંથે *

નવું શામકામ

૧૯૪૫

૧૯૪૬

મેળવેલું ...

૩૧૪૦૦૦૦૦ થી વધુ

૩૮૭૦૦૦૦૦ થી વધુ

બચાઈ રહેલું

૨૭૭૦૦૦૦૦ થી વધુ

૩૨૮૦૦૦૦૦ થી વધુ

એમ્સી એરનેનાઈઝર:—મંગળદાસ એ. દાશી,

જોમ્મે લાઈફ એસ્યોરન્સ કું. લી.

(સ્થાપના ૧૯૦૮)

ધર નં. ૨૭, ૩૦ વીસન રોડ,

વૈદ્યભાઈ પટેલ રોડ,

મુબઈ નં. ૪

જોમ્મે લાઈફ ખીમ્ડોંગ

૪૫-૪૭, ચર્ચમેટ રોડ, કોટ-મુબઈ

(૨. નં. ૨૭૦૦૭-૮)

વિંદિ ૭૩]

૨ સ કયા રી

[૪૫૦ પાનાં

[કોમાં નીચેની દરેક પ્રકારની, ગુજરાતના સિદ્ધહસ્ત લેખકોની વાર્તાઓ છે]

થા	સામાજિક કથા	માનસકથા	છવનકથા
પ્રેમ	પરિણામ	વરણા છવ	કાદુરણ
	ભાવ	મરણી	પ્રત્યક્ષદ્રોષ
	દુષ	હા છ	માન અ. વફામન
	એક કુજોળો	નથી ચીડિયા	મોટા કથવ કથે
	બીડી	મન પવાન્યુ	બીજા સાવરકા
પ	સર્વેશ્વર	નસીબની બલિદારી	શી રમણ મહર્ષિ
	ન્યાયો મોટી	તકેટારી	સદન કેમ થાય ?
પદિ નદુષ	પ્રણયકથા	કિરના	હાસ્યકથા
	વચનભજ	કોટા કાવંધો	જોમ્મે ઉ દુઃખ
	રોટી ને પ્રેમ	પાંડીયા	નવામા કામળો
આક	કલ્યાણી	રમૂલ કેસકથા	સંતકથા
નાં ખડેરોમા	લુદ્ધ	કે. ફા. બ. નં. ૭૦૨	કાળા કામલ
વાસના	ન્યાયનો એકાર	બેનના વાણી	પુરાણકથા
પ્રેમ ચર	કમરજો	૨. અ. નં. ૭	સર્પવજ
વેર	નસીબના આશુ	બસુસકથા	દેવ અને દાનવ
કથા	પત્ર	ખૂની કાણુ	કામણકથા
દિ શોધ	સુવકથા	શરી ટાળી	સમઈ સંગાર
વકથા	છવનનો સાદ	બત્તીવકથા	નારીકથા
કાદની વાતો	સમર્પણ	ગોદાનો દાપી	૨ કા
પાપે	નીતિકથા	કથુવ પ્રદીપન	પરીકથા
કથા	કાદર અને લુદ્ધ	ફરકકથા	મેઘમુખરી
પદ	વચનકથા	બાંધેનો દુકો	પ્રસંગકથા
વતર	સ્વપ્ન	પ્રજાનનિપુટી	સાચી પણ અણુવ વાતો

કિંમત રૂ. ૮ માત્ર : બી. પી. પોસ્ટેજ દર આના

દાણા પીઠ : આવનગર

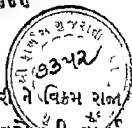

સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭

વર્ષ ૩ : અંક ૯

કાવ્યેષુ રમ્યા કથા

ૐ હાસે બેઠાં શિવજી તપ તપે ને એક દિવસ પારવતીજીએ તપિયાના તપનાં રુચણાં લીધાં છે. સતીને મન સંસારની વાતો ને તપિયો કહે હું તપ કરું ને ધ્યાન ધરું.

ને એમાં એક દિવસ વસંત ઋતુ આવી છે. ફૂલડાં ફોરી ભીલ્યાં છે ને મંજરી મહોરી છે. કાપલ ચોર મચાવે છે ને પ્રમદાનાં અંગ રંગે રચ્યાં છે. સતી વસંતના વાધા સજી રંગેઉમંગે શિવજી સમીપે ગયાં છે. પણ તપિયો કહે હું તપ કરું ને ધ્યાન ધરું.

સતીએ તો પછી કામદેવને આરાધ્યો છે. કામદેવે એનાં સાધન-સામગ્રી લઈ તપિયાના તપમાં ભંગ પાડવા ગયો છે ને અંગ બળતાં અનંગ થયો છે. તપિયો તપ તપતો બેસી રહ્યો છે ને વસંત વીતી જતાં સતીનાં અંગ પશુ ટાઢાં પડ્યાં છે.

હસ્તાંશુરતાં સતી તપિયાની સેવા કરે છે ને ધરનું કામ કરે છે.

એમાં એક દિવસ કૃષ્ણકૃત લઈને સતી શિવજી સમીપે આવ્યાં છે ત્યાં તો સતીએ કોતુક લીધું છે શિવજીએ તો ગંગાને માથે ચડાવી છે ને એની ખળખળ વહેલી ધારા સાથે શલુજી ગેલ કરે છે ને મરક

ઉભેણી નગરી ને વિક્રમ રાજ
૨ : ગર્ધવસેનની વાર્તા

મયૂર

મરકે હસે છે સતીએ બેતાં શું બેધું છે ને એમની આંખડી રીસે રાતી ધઈ છે. એ તો સડવડ હડવડ પાછાં વળી ગયાં છે.

પછી તો બાવાની મહુલીમાં રાજ નવાં નવાં રોતક બાગે છે. ઠાક દિવસ ગંગાની ધારા કલનાદ કરે છે, ઠાક દિવસ અંદ્રિકાના તેજ અમી વરસે છે. ને વળી ઠાક દિવસ ભીલીરાણીના ધૂધરા વાગે છે. આમ તપિયાના તપને ઠેકાણે રંગ અને રાગની રમજટ બાગી છે. બાવો હાકડમરુ વીસરી ગયો છે. ફંદમાળા અળગી કરી છે. એની ભભૂત ધૂણીમાં લેળી થાય છે. એણે તો અંગે અંકનના લેય લગાડ્યા છે. રૂડી ફૂલડાંની માળા કંઠે ધરી છે આગળ આગળ લીલીરાણી નૃત્ય કરે છે ને ગંગા અને અંદ્રિકા એને માથે ચડી બેઠી છે.

સતી કહે: 'આ લોંગીના લેગ તો બુચો હું બાઉ છું' ત્યારે આંખો બંધ કરીને બેસી રહે છે. બોલાવ્યો બોલતો નથી ને વાસો વણું છું કે અહીં રંગની

નોખત બને છે. એને તો હું જ ગમતી નથી ને !'

ને સતીએ શિવજીનાં કસણાં લીધાં છે.

દેવાસે બેઠાં શિવજી તપ તપે ને એવા તપિયાનાં પારવતીજીએ કસણાં લીધાં છે. સ્વર્ગલોકનમાં એ વાતની ચર્ચા ચર્ચ છે ને ઇંદ્રરાજ કહે: 'શિવજી સંસારીના મુખ માટે તપ તપે ને એવા તપિયાનાં, સતીએ કસણાં લીધાં છે તે હવે શિવજીની સેવા કાણ કરશે ? તપિયો મહાદુષ્ટિયો થયે ને એના દુષ્ટિ સંસારી કહાયો.'

ઇંદ્ર ચિત્રલેખાને હુકમ કર્યો છે: 'દેવાસને માથે શિવજી તપે તપે ને તપિયાનાં સતીએ કસણાં લીધાં છે હું વહેલી તપેશરીની સેવા કરવા પહોંચી જા. રૂડી રીતે શિવજીની સેવા કરજે ને લોખિનાય મસત થયે તારી ભવની ભાવક લાગશે ને જન્મારો સર્જ થશે.'

ઇંદ્રરાજની આજ્ઞા અમ્મરાએ માથે ઝાડાવી છે ધરે જઈને ચિત્રલેખા નાહી-ધાઈને પવિતર થઈ છે. યોગી ચરણાં ને ચીર ધારણ કર્યાં છે. બાર આભુષણ પહેર્યાં છે ને સોળ ચણગાર સન્યા છે. જનીઠનીને ચિત્રલેખા શિવજીની સેવા કરવા નીસરી છે.

મારગ બાતાં કોકે મસર કર્યો છે: 'જનીઠનીને હુમક હુમક કરતી નીસરી છે, ચિત્રલેખા, તે તું તે તપિયાની સેવા કરવા જાય છે કે એના તપમાં ભંગ પાડવા ?'

તો કે, 'હું તો શંભુજીને સિદ્ધિવા જાઉં છું.'

મારગ બાતાં એને ઇંદ્રનો કુમાર મળ્યો છે. કુમારે અમ્મરાનું સંદેશનું રૂપ લીધું છે ને રૂપે એનું મનહું મોહ્યું છે. ઇંદ્રનો કુમાર તો ચિત્રલેખાનો મારગ શોધી જીવો છે. 'લટકામટકા કરતાં ક્યાં ચાલ્યાં સુંદરી ?'

તો કે, 'દેવાસે બેઠાં શિવજી તપ તપે. તપિયાની સેવા કરવા જાઉં છું કુમાર.'

તો કે, 'તું સહુથી સુંદરી. તારી મુકોમળ કાયા અને તારું રૂડું રૂપ. લોખિનાય તો ઘરડાખખ છે. જગામાં રૂંઠમાળ પહેરે, શરીરે ભરમ લોખિ ને નજરે દીઠા ન ખમ. આજો દિવસ ભાંગ પીએ ને નશામાં પડ્યો રહે. એવા જાહેરી પાસે, જાવા શીકને નીકળી છે સુંદરી ?'

ચિત્રલેખા કહે, 'ઇંદ્રરાજે આજ્ઞા કરી છે ને હું તો ચિત્રીની આકર. જ્યાં મોકલે ત્યાં મારે જવું-જોઈએ.'

તો કે, 'હું તને નહિ જાવા દઉં સુંદરી. દેવાસે નિત બરફનો વરસાદ પડે ને તારી રંગમુદી કાયા એ તો બરફની લેગી જોગળી જશે. પછી રસિયાના રાગ કાણ પૂરા કરશે ? આલો રૂઠો રૂઠો પર્ચો છે તે કાંઈ દિમાગે ગાળવા માટે નથી. એ તો રંગભવનમાં રાગીને રંગે રમાડવા માટે છે.'

ચિત્રલેખા હાન્ના કરતી રહી છે ને બળ કરીને કુવર એને પોતાને મહેલ ઉપાડી ગયો છે. એણે તો અમ્મરાને રંગલોકનમાં સંતાડી રાખી છે. કુમારને મહેલ દિવસ અને રાત રંગની નોખત વાગે ને કાળને ખમર નો પડે કે કાણ નાથે છે ને કાણ ગાય છે

ને શિવજી તો કૈલાસે બેઠાં તપ તપે છે ને સતીએ એનાં રુસણાં લીધાં છે. શંભુજીની સેવા કરનારું કોઈ નથી ને છ છ મહિનાથી લોખાનાથ દુઃખી થાય છે. પણ લોખા શંભુને વળી દુઃખ શું ને સુખ શું ? એ તો બેઠો બેઠો તપ તપે ને તપનાં પુણ્ય દુનિયા ઉપર વરસાવે

છ મહિને ઇંદરાજ શંભુજીના દર્શને પધાર્યા છે. શંભુને પાપ પડી ખબરઅંતર પૂછ્યાં છે: 'મારી મોકલી અપ્સરા આપની સેવા તો રૂકી રીતે કરે છે ને !'

તો કે, 'અમારે ભોળીઓને વળી અપ્સરાની સેવા શી ? અમે તો ભૂલ ભોળીએ ને મસાણાં પડ્યા રહીએ'

તો કે, 'સતીએ શિવજીનાં રુસણાં લીધાં ને શંભુની સેવા કરવા મેં ચિત્રલેખાને મોકલી, કીધુંતું, રૂકી રીતે લોખાનાથની સેવા કરજે. શંભુજી રીતરે દુનિયા લીલીચીળી રહેશે ને તપિયાને કષ્ટ પડશે તો દુનિયાને પ્રલે થશે.'

શિવજી કહે, 'જોટો જ્યાં જોટો મો ઇંદરાજ. અહીં તો અપ્સરા યે નથી ને કોઈ નથી. જોજો જોજો કૈલાસ છે ને એના ઉપર બરફ છાયો છે. એ વચ્ચે બાવાનાં એસણાં છે. તિયા બેઠો ગેઠો બાવો તપ તપે ને એની પૂજી તાપે બાવાની તો સહાય અગ્નીની નજર, ઇંદરાજ ! બાવાને કોઈ ઉપર રાગ નહિ, કોઈ ઉપર દેશ નહિ. તમારાં રમકડાં બાવાને રીઝવે તો જ બાવો રિલાય એવું બહુતર ક્યાંથી બહુથા ઇંદરાજ ?'

તો કે, 'હું લોખાનાથને બોળખી થકયો નહિ, જોટલી મારી બૂલ થઈ. મને

સમા કરો. પણ મેં મોકલી'તી એ અપ્સરા ક્યાં ગઈ ?'

તો કે, 'તમારાં રમકડાંની તમે સંભાળ રાખો. એની સાથે મારે કાંઈ લેવાદેવા નહિ.'

ઇંદરાજે અતુચરને હુકમ કર્યો છે: 'ચિત્રલેખાને જ્યાં હોય ત્યાંથી હાજર કરો.'

ચિત્રલેખા ઇંદરાજ કુવરને દરમાર રંગે રમે છે ને-ગોળ કરે છે. ત્યાં ઇંદરાજનું તેડું આગ્યું છે. એના રંગરાગ બીકી ગયા છે ને ઘરઘર મૂજતી ચિત્રલેખા ઇંદરાજ પાસે ગઈ છે.

એના પેટમાં પાપ થોડું જ હતું ? ઇંદરાજ કુવરે એના મારગ શકયો હતો. એ બચાકી એમાં શું કરે ? એણે તો એવી બની'તી એવી વાત ઇંદરાજને કહી લીધી છે.

સાંભળીને ઇંદરાજ કુવર ઉપર કોપ્યો છે. કાંઈ પૂછ્યું નથી ને કાંઈ ગાછ્યું નથી. કટ કરતો કુવરને શાપ લીધો છે: 'મૂરખમાં મૂરખ એક ગધેડો અને એવો મૂરખ તું નીકળ્યો. બા પુશ્વી ઉપર પડ અને ગધેડાને અવતાર લે.'

'હાં હાં' કરતા શિવજી વચ્ચે પડયા છે. પણ ઇંદરાજ તો બરાબરનો કોપ્યો છે. 'સારઅસાર બધે નહિ ને શુભહિતો થઈને ફરે એના ઉપર દયા નહિ, દેવ ! એ તો એ જ લાગ્યો છે. ગધેડો બનીને ઘરતી ઉપર રખડશે. ઉકરડા વરખોળશે ને કુશારને ઘેર માટી સારશે.'

શંભુજી કહે: 'બાળક ઉપર આવડો

રાય ન હોય ઇદ્રરાજ. શાપનું કાંઈક નિવારણ કરો. ’

તો કે, ‘મારો શાપ મિથ્યા નહિ થાય. પણ એટલું થશે કે દિવસે એ ગધેડો યજ્ઞને રહેશે ને રાતે એની ઇચ્છા હશે તો એ દેવરૂપ ધારણ કરી શકશે. ’

ને પેટના જુવાને શાપ હાથ કરીને ઇદ્રરાજ સ્વર્ગલોચન ગયા છે ને ચંબુજ સમાધિમાં પડ્યા છે.

✽

પૃથ્વી ઉપર ખંભાવતી નગરી ને એમાં એક ગલાલિયો કુંભાર રહે. કુંભારના ઘાટ નગરીમાં વખણાય અને રાજદરબારે એનાં મૂલ યાય.

ગલાલિયાને ઘેર એક દિવસ એક નવતર ગધેડો આવી ચડ્યો છે ગધેડામાં રૂપ હોય નહિ તોય બાણે આ ગધેડો રૂપાળો રૂપાળો લાગે છે. નધલિયાતો માનીને કુંભારે તો એને બાંધી લીધો છે. ગધેડો ગલાલિયાને ઘેર રહે છે, માટી સારે છે, ઠાકણાં ખાય છે ને ઉકરકા વરખાળે છે. એમાં એક દિવસ બરાબર મધરાતને પહોર થયો છે. જળથળ બધું જીંધી ગયું છે. કુંભાર ને કુંભારણ યાક્યાંપાક્યાં નિરાંતે સૂતાં છે. બરાબર તેવે ટાલે ગધેડાને એકાએક વાચા પ્રગટી છે: ‘ગલાલિયા રે ગલાલિયા ! તું સૂતો છે કે બાગે ? ’

બર નીંદરમાં કુંભાર સૂતો છે પણ આ તો ગર્હભરાજનો અવાજ. અવાજ સાંભળી ગલાલિયો જાગીને બાગ્યો છે. આધુંપાધું ભેયું છે ને કોઈને લીધું નથી. શાપનું આંબું હશે એમ માનીને ગલાલિયો તો પાછો સૂઈ ગયો છે.

ને ફરીથી ગધેડાએ ભૂંકાર કર્યો છે: ‘ગલાલિયા રે ગલાલિયા ! તું સૂતો છે કે બાગે ? ’

આ વખતે તો કુંભાર પથારીમાંથી ઊભો થયો છે. ચારે બાજુ ભેરા લાગ્યો છે. પણ કોણ હોય તો નજર પડે ? એક કોર એની કુંભારણ પડી પડી ઘોરે છે ને બીજી કોર ગધેડો બાંધ્યો બાંધ્યો જમીન વરખાળે છે. કુંભાર વિચારમાં પડ્યો છે કે આ તે કેવું કીતુક ? ઊઘમાં બાણે કોઈ સાદ કરે છે ને બાગીને ભેડ હું તો કોઈ કરતાં કોઈ નથી. એની જાણ લીધી ગઈ છે ને પથારીમાં બેઠો છે. બેઠો બેઠો ચારે કોર નજર રાખી રહ્યો છે.

ત્યાં તો ગધેડો ફરી વાર બાલ્યો છે: ‘ગલાલિયા રે ગલાલિયા ! હું ગર્હવ સેન કુંભાર ! તું સૂતો કે બાગે ? ’

કુંભાર તો સાંભળીને આશ્ચર્યમાં પડી ગયો છે. ફાટી આંખે ગધેડા સાચું ભેઈ રહ્યો છે.

‘ને ગધેડે આગળ બતાં કીધું છે: ‘મારો એક સંદેશો ગામના રાજાને પહોંચાડશે ? ’

કુંભાર તો બાલે કે ચાલે. એના પેટમાં ભય ગડી ગયો છે. આ તે સ્થાએસ્થાય ગધેડો બાલે છે પછી કોઈ ભૂતપ્રેત એને ભરમાવી રહ્યું છે. કુંભાર તો વિમાસણમાં પડી ગયો છે.

પણ એની વિમાસણની ગર્હવસેનને પરવા નથી ને એણે કહ્યું છે: ‘હું ઇદ્ર-રાજાનો કુંભાર. તારા નસીબ પાંચરાં કે તારે ઘેર આવ્યો. ગલાલિયા ! ગામના રાજાને એટલું કહેજે કે દિવસ ઘરે હોય

તો ગર્ધવસેનના હર્ષને આવે. ફડી લેટ-સોગાદો લાવે. એની કુંવરી અને પરણાવે. આટલું નહિ કરે તો એની નગરી બિજડ થશે ને એનું રાજ પોદાનમેદાન થશે.’

આટલું કહીને ગર્ધવસેન તો પાછો જમીન વરખોળવા લાગ્યો છે.

ને આણી ઠાર ગલાલિયો વિચારે ચડ્યો છે. આ તે કેવી અચરજ છે ? આટલા દિવસથી આંગણે બાંધ્યો છે. કોઈ દિવસ એક અક્ષરે બોલ્યો નથી. મૂંગો મૂંગો માટી સારે છે ને કંઈ આય છે. કોઈ દિવસ ઉંઠે થું કરી નથી ને આજ એને ઇંદરાજનો કુંવર થાવાના કોઠ ક્યાંથી બગ્યા ? ગધેઠા તો ખીજે કે રીજે ત્યારે હોયી હોયી સિવાય બીજું વેણ નો બોલે ને આજ આ પોપટની વાણી ક્યાંથી બોલવા લાગ્યો ? નહીં આમાં કંઈક. ક્ષમાત છે. જરૂર આ ગધેઠામાં ભૂતપ્રેત ભરાયો છે

કુમારને વિચારમાં પડેલો જોઈ ગર્ધવસેન ફરી બોલ્યો છે : ‘આડીઅવળી કંઈ વાત વિચારીશ મા ગલાલિયા ! મેં કીધા એટલા અક્ષર સાચા માની લેજો. દિવસ ઘરે હોય તો મેં કીધું એટલું કરજો. ત્રણ હઠાડાની મહેતલ છે. ત્રણ દિવસમાં મારો સંદેશો રાબને પહોંચાડજો. સંદેશો પહોંચાડીશ તો તને ન્યાલ કરી હર્ષ. તારે યરે રાજવટ ખડી થાય ને મારું આટલું કામ નહિ કરે તો માટી-ખાણે હબાધને મરી જઈશ. ને ક્યારે ગયો ને ક્યારે મર્યો એની ચે કાંઈને ખબર નહિ પડે.’

તો ય કુમાર તો બોલે કે ચાલે. એ

તો મૂંગો મંતરૂ બની ગયો છે ને ગધેઠા ય પછી છાનો રહ્યો છે.

માંઠ માંઠ સવાર પડ્યું છે. સવાર પડતાંવેંત જ કામકાજ પડતાં મૂકીને ગલાલિયો પ્રધાનને ઘેર ગયો છે. પ્રધાનજીને માંડીને વાત કરી છે.

વાત સાંભળીને કોઠ હસે કે કોઠ મૂરખ કહે. પણ પ્રધાન તો વાત સાંભળીને વિચારમાં પડી ગયો છે. પડે વાણિયો છે. કાલી બત છે. એ તો તેલ જીવે, તેલની ધાર જીવે. એણે કહ્યું છે : ‘ગલાલિયા ! તારી વાત વિચારવા જેવી ખરી. પણ નજરે ન જોઈ ને કાને ન સાંભળું ત્યાં સુધી વાત સાચી ન માનું.’

તો કે, ‘મધરાતે મારે ઘેર પધારો ને સાચખોટનાં પારખાં કરે. રાજાની કુંવરીનું ગધેઠા માટે માણું કરવા આવ્યો છું તે એમ ને એમ કાલી નીકળ્યો તો નહિ જ હોઈ ને ? મારે માથે ય શોતનો ડર તો છે ને ?’

ને પ્રધાન કહે : ‘રાતે વાત.’

રાતનો વઢાઠ કરીને ગલાલિયો ઘેર આવ્યો છે. એને કામકાજ સૂઝતું નથી. એ તો ચારે ઠાર રમવાયો રમવાયો ફરે છે. ને જેમ તેમ કરતાં રાત પડી છે.

રાતે પ્રધાન ગલાલિયાને ઘેર આવ્યો છે ને એક કોરે કોતુકની વાત સાંભળવા સંતાઈને બેઠો છે.

મધરાત થઈ છે ને ગર્ધવસેનને વાચા પ્રગટી છે : ‘ગલાલિયા રે ગલાલિયા ! હું ગર્ધવસેન કુમાર. ગામના રાજાને એટલું કહેજો, કે દિવસ ઘરે હોય તો ગર્ધવસેનના હર્ષને આવે. ફડી લેટસોગાદો

લાવે. એની કુવરી મને પરણાવે. આટલું નહિ કરે તો એની નગરી જીજડ થશે ને એનું રાજ એદાનમેદાન થશે.’

પ્રધાને ગર્ધવસેનની વાત કાનોકાન સાંભળી છે ને સવારે જઈને રાજાને વાત કરી છે. વળતાં કહ્યું છે: ‘રાજા! એ ગધેડો નથી પણ લાગે છે કાંઈ દેવતાઈ છવ. શું એનું રૂપ છે ને શું એનું તેજ છે?’

રાજા કહે: ‘તમે તે કેવી વાત કરો છો, પ્રધાન! એક તો ગધેડો ને વળી એને રૂપ?’

તો કે, ‘રાજા! નાખી દેવાની વાત નથી. હું વાહિયાનો દીકરો. સો ગળછે ગળીને પાણી પીડ.’

તો કે, ‘તો ય આજ ગણતાં ભૂલી ગયા, પ્રધાન! રાજાની કુવરી રાજકુમારને પરણે. ગધેડાને કાંઈએ દીકરી દીધી બાણી છે?’

તો કે, ‘રાજા! મેં તો નજરે દીઠું ને કાને સાંભળ્યું. જેવું હતું તેવું કહી સંભળાવ્યું છે. રાજાનું સાડું યાય એ જોવાની મારી ફરજ. પછી તો તમે બાણી ને તમારાં કરમ બાણી.’

તો કે, ‘અમારી રજવાડી રીત. રાજકુમાર હોય તો ય અમે એનાં હીર નોઈએ ને પારખાં લઈએ. મોટા સ્વયં-વર રચીએ ને મોટી હોઠ મૂકીએ સ્વયં-વરમા શિરતાજ હોય ને હોઠ છતી બાય એ અમારી કુવરીને વરે. હાલીમવાલીનું ત્યાં કામ નહિ તમારો ગધેડો દેવતાઈ હોય તો એને જઈને પૂછો ને કે એ શું શું કરી શકે?’

પ્રધાન કુંભારને ઘેર આવ્યો છે. ને પ્રધાનને માળીને ગર્ધવસેનને વાણી પ્રગટી છે: ‘પ્રધાન! આવ્યા તો બધે આવ્યા. ગર્ધવસેનને છાના આવ્યા’તા. આવે છત-રાયા આવ્યા છે. તમારા રાજાને અમારો સંદેશો પહોંચાડજો. ‘અમારું’ કહ્યું કરશે તો રાજા સુખી થશે ને અમારાં વેણ ઉઘાડ્યે કાંઈ સારાવાટ નહિ રહે’

પ્રધાન કહે: ‘ગર્ધવસેન! બહુ તમારું રૂપ ને બહો તમારી વાણી. અમારો રાજા તો તમારી ઉપરથી જોળધોળ થઈ બાય. તમ જેવો જમાઈ કરમે ક્યાંથી હોય? પણ અમારો તો રાજવંશીની રીત. અમે-તો સાચખોટનાં પારખાં લઈએ રતન હોય તો મૂલવીએ ને દીકિયું હોય તો ફાંદી નાખીએ.’

તો કે, ‘તો ત્યો ને પારખાં.’

તો કે, ‘તમારી તેવડ કંટલી ગર્ધવસેન?’

તો કે, ‘હું જળ હોય ત્યાં યળ કરું ને યળને ઠેકાણે જળ કરું. ને તરણનો મેરુ કરું ને મેરુને તરણાવત બનાવી કહું. નેવાનાં પાણી માણે ચડાવું ને વેણમાં મહિર રચાવું.’

વાત સાંભળીને પ્રધાન પાછો વળી ગયો છે ને જઈને રાજાને વાત કરી છે. રાજા કહે: ‘આપણી ખંભાવતી નગરી. નગરીને બાવન બબ્બર ને ચારાશી ચૌટી. પણ ફરતો ઠોટ કહો ને કાંજરા નહિ. નગરીનાં રૂપ તો ક્યાંય સમાતાં નથી, પણ કિલ્લા વિના એ તો વચ્ચે વિનાની નારી જેવી વરવી લાગે છે નગરી ફરતો ગ્રાંબાનો ઠોટ રચાવો. ઠોટ રૂપાના કાંજરા

સુકાવો. બાવન બંબરના બાવન દરવાજા ને એથી બમણી બારીઓ સુકાવો એટલું એક રાતમાં કરી આપે તો બહુ કે ગર્હવસેન પર નથી પણ નર છે. એટલું કરે એને મારી કુંવરી પરણાવું.’

રાબનો સંદેશો સાંભળી ગર્હવસેને કહ્યું છે: ‘જેટલા વામાં ગદ રચવો હોય એટલા વામાં સૂતરનો તાગડો વીંટો. સૂતરને તાગડે તાગડે દૂધની ધારાવડી ફેવડાવો. દરવાજા બારીના વચ્ચે મારગ રાખજો. એટલું કરીને ગામમાં પડે ધગડા-વજો કે સમી સાંજના સહુ સૂઈ બાથ ને રાતે કોઈ બહાર નો નીકળે.’

રાજનો હુકમ છે ને વાતની વાતમાં બંદોબસ્ત યર્થ ગયો છે. મંધરાત યર્થ છે ને ગર્હવસેને કહ્યું છે: ‘ગલાલિયા! તું લોગો આવ છ કે હું એકલો બડો?’

તો કે, ‘રાબનો હુકમ છે. મારાથી બહાર નો નીકળાય.’

તો કે, ‘ગદમાં તારે કયાં ચ બાંકોરું રાખવું છે?’

તો કે, ‘મારે વળી બારી રી ને બાકિરાં થા? સહુ ચાલ્યો એ મારગે હું ચે ચાલીશ. મને કોઈ ના ઘોડી જ પાડશે?’

ગલાલિયો સૂતો રહ્યો છે. નગરીને માથે ધારણ વળી ગયું છે ને ઈર્ષતા કુંવરે પોતાનું અલૌકિક રૂપ લીધું છે. એ તો સૂતરને તાંતણે તાંતણે આલ્યો છે. પહેલે ફેર એક કોટ રચાણો છે. બીજે ફેર બીજે કોટ રચાણો છે ને એમ કરતાં ગર્હવસેન નગરી ફરતો સાત ફેરા ફર્યો છે ને નગરી ફરતા સાત કોટ રચાણો

છે. રૂઠા ત્રાંગાના કોટ છે ને ઉપર રૂપાના કાંગરા છે. સોનારૂપાના બાવન દરવાજા છે ને એથી બમણી ગદને બારીઓ છે. સવારે સૂરજગદાએ એની કાચ ચણુગારી છે ને નગરીનાં લોક કિલ્લો જોવાને ટોળે મળ્યાં છે. રૂઠી જોવા જેવી થોભા ધર્મ છે. રાબએ તો ખંભાવટી ખગરીનું ત્રામ ત્રાંભાવટી નગરી રાખ્યું છે ને પ્રધાનને લીધું છે કે, ‘કુંવરીના લગનની તૈયારી કરો.’

ચંદ્રસુખી રાજની કુંવરી. એને બીલ બે સદિધરો. એક સૂરજમુખી પ્રધાનની કુંવરી ને બીલ પંચમુખી બારોટની લીધી. ત્રણેને એવી ગાંઠ કે જરા ચે એક બીલથી છૂટી ન પડે. ને એમાં એક કિવસ કોઈ મરકરી કરી કે ‘આવાં બહેન-પણાં તે કયાં સુધી નભશે? આજ તો લોગી ફરા છા-ને લોગી ફરા છા, લોગી રમો છા ને લોગી જમો છા. પણ પછી માખાપ વરાવીને સાસરે વળાવશે તે કિવસ તમારું શું યાશે?’

ને ત્રણે ચે કહેતાં શું કહી લીધું છે કે, ‘ત્રણે ચ એક બારધાર વરસું.’

ચડેમરી ત્રણેએ મોઢેથી વેણ કાઢ્યાં છે ને વળતાં એ વાતના દેવતાને સાક્ષી રાખ્યા છે.

ને આજે ચંદ્રસુખીના લગનની રાબ તૈયારી કરાવે છે, ત્યારે સૂરજમુખી અને પંચમુખીએ પણ માખાપને કહ્યું છે કે ‘અમારા લગનની ચે તૈયારી કરો.’

સાંભળીને પ્રધાન વિચારમા પડી ગયો છે કે ‘લીકરી, મૂરતિયો ગોત્યો નથી ને કેની સાથે લગ કરશે?’

તો કે, ‘ચંદ્રસુખીનો જે બરધાર તે મારો ચે બરધાર.’

ને પેંચસુખી કહે, 'ત્રણે લેળી રહીએ છીએ, ત્રણેને એક વર વરવાનાં નીમ. અમથી જુદા નો પડાય,'

- આ તો એક રાત્રી છે બાઈ! રૂડો રૂપાળો કલેયો કુંવર હોય તો ત્રણ શું ત્રણેને એને વરવા સભાઈ યર્ધ બાય પણ અંદ્રસુખીનો ભરથાર કંઈ હવે નગરીનાં લોકથી છાનો રહ્યો છે! એની તો ચારે ને ચીંટે વાતો યાય છે. ને ચારે કારથી રાત્રીને કૂટકૂટ યાય છે. રાત્રીને તો દિવસ ફરી ગયો છે ને એ તો મુરખ છે તે દેખીપેખીને ગધેડાને દીકરી દેવા તૈયાર થયો છે. પણ એનાં કરમ એની પાસે ને એ ગમે એને દીકરી છે પણ એમાં આ બે લેળી શીઠને હાલી મળી છે?

પણ એ તો એવી હાલી મળી છે કે કોઈની સમજાવી સમજે તેમ નથી ને બંનેનાં માબાપે પછી વાતની તથ્યા મૂકી છે. એનાં કરમ એની પાસે દેખીપેખીને ફૂલે પડવા નીકળી છે, એમાં આપણે શું કરશું?

ને રંગેચંગે ત્રણેય કુંવરીઓ ગર્ધવસેનને ખરણી બિનરી છે.

રાત્રીએ રૂડો મહેલ આપ્યો છે. દાસદાસી અને નોકરચાકર આપ્યાં-છે. ધનદોલત અને સુખસંપત વસાવી છે. દીકરી જરાય દુઃખી ન યાય એવી બધી ચે તેવક રાખી છે. પણ બચાડીએના નસીબે કેવો રૂડો ભરથાર લખ્યો છે!

પણ બલોભૂડો ગમે તેવો હોય, કરમમાં લખ્યો'તો તે ભરથાર મળ્યો છે ને ત્રણેય બહેનપણી એને દેવના ચક્કર જેવો માનીને એની રૂઢી રીતે સેવા કંઈ છે

પણ સ્વામીનાથની તો ગધેડાની બાત એ તો જઈ જઈને ગામંતા ઉકરડા વરખોળે, રાખતા ઢગલામાં આળોટે ને ઠાણે જાણે કેટલાંયે ઠંડણાં ખાય ત્યારે જ એને સોઢરી વળે. ગર્ધવસેન આખો દિવસ ગામમાં પાટકે ને રાત પટે ઘેર આવે એક કાર નિમાણા બનીને ઘિલો રહે ઘાલે નહિ, ચાલે નહિ, ખાય નહિ, પીએ નહિ

ને એમ કરતાં આઠ, દિવસ વીતી ગયા છે ને નવમા દિવસની રાત પડી છે ગર્ધવસેન રખડીરઝળીને ઘેર આવ્યો છે ને ત્રણે સખીઓ દોડી દોડી સામી આવી છે. એક એની રજે બરી કાયા લૂછી રહી છે, બીજી મધુરા ગીત ગાય છે ને ત્રીજી સાજ વગાડે છે.

જુઓ તો ખરા! કોઈ પોપટ પાળે ને કોઈ મેના મનાવે. કોઈ મોરલા નચાવે ને કોઈ હંસલા ચરાવે. આંગણે કાં તો હાથીડા જૂલતા હોય ને કાં તો ઘોડલા હણહણે. કોઈએ ગધેડો પાળ્યો બપુયો નથી ને ગધેડો આંગણાનો ચણગાર નથી તો ય અહીં તો ગર્ધવસેન પનોતો થયો છે ને કુંવરીઓ - એના ઉપરથી જોળધોળ યર્ધ બાય છે. એમને ખબર જ છે કે જેણે આવો રૂડો ત્રાંખાનો ગઢ રચ્યો છે ને ફરતા રૂપાના કાંગરા કાર્યા છે એ વર કાંઈ જેવો તેવો તો નહિ જ હોય એ દેવ આજે રૂંઠ્યો છે પણ એનો એ દેવ એક દિવસ ત્રૂંઠ્યો ને તે દિવસે આપણા આંગણે મોતીડાના મે વરસયો.

ને નવમા દિવસની રાતે ગર્ધવસેન ત્રૂંઠ્યો છે. એને વાચા પ્રગટી છે: 'કુંવરી રે કુંવરી! તમે સુખી કે દુઃખી?'

તો કે, 'અમારે વળી સુખ શું ને હુઃખ શું ? સ્વામીનાથની સેવા કરીએ ને દિવસ વિતાવીએ.'

તો કે, 'તમારો સ્વામીનાથ તો મારે રૂઠો !'

તો કે, 'માથાપે અમને જે વર વસાવ્યો એ અમારે પનોતો. કંઠપાળ હોય કે ખેતરપાળ હોય, અમે એ વરની સેવા કરીએ ને કાયાનું કલ્યાણ કરીએ.'

તો કે, 'તમારી સેવામાં હું પ્રસન્ન થયો છું. જે ઇચ્છા હોય તે માગી લ્યો.'

ચંદ્રસુખી કહે: 'અમારો ઇચ્છા એટલી કે જેવા હોય તેવા રૂપે દેવતા દર્શન હવે'

સૂરજસુખી કહે: 'તમે ખંભાવતી બદલી ત્રંબાવતી નગર વસાવ્યું. નગરની ફરતા કોટકિટ્ટા રચ્યા. અમારે નસીએ જ દેવતા અણુદીકા ક્યાં રહે ?'

પંચસુખી કહે: 'અમે ઘર જોયું નહિ, ખાર જોયું નહિ. અમે ભાત બાણી નહિ, ભાત પ્રીણી નહિ ને હવે તો લોકમાં અમારો હાંસી થાય છે દેવતા ત્રુકચો હોય તો આટલું વરદાન કે લોકોમાં અમારી વાંતો થાતી જાંઘ થાય'

ગર્ધવસેન કહે: 'હું ઈંદ્રરાજનો કુમાર. સાથે કરીને ગર્ધવસેન - સરલચો. પશુ પિતાએ પાછું વાળી જોયું છે તે રાતે દેવરૂપ ધારણ કરી ચક્રીય. આજ સુધી તમારો પરીક્ષા કરતો હતો. તમે તનમન વચનથી મારી સેવા કરી છે ને હવે તમને હું અનાથ નહિ છોડું' પશુ આપણી ચરત એટલી કે ત્યાં સુધી આ વાત છાની રહે ત્યાં સુધી જ આપણો

સંબંધ. વાત લિવાડી પડે કે તમે તમારે રસ્તે, હું મારે રસ્તે ને પટ્ટન સો કટ્ટન.'

તો કે, 'અમને અમારો દેવતા મળતો હોય તો વળી વાતને વિસ્તારીને અમારે શું કામ છે ?'

એટલું કહેતામાં તો ગર્ધવસેન અલોપ થયો છે ને રૂઠો રૂપાળો દેવકુમાર સામે જિલો જિલો ખડખડ હસી રહ્યો છે. ત્રણે બહેનપણીના હૈયામાં હરખ ક્યાંય માતો નથી. આજે આજે દિવસે એમનાં મત ક્યાં છે ને ભગવાને એમની લાજ રાખી છે

રાત્રમહેલમાં ત્રણે સાહેલીઓ ઈંદ્રના કુંવર સાથે રમે જામે છે ને એમ કરતાં ત્રણેને જોખાન રહ્યો છે. ને એમાં એક દિવસ રાખની રાણી દીકરીનાં જાળર-ખંતર પૂછવા આવી છે.

એણે તો દીકરીને લીધી છે. દીકરીનાં દરસણ દીકાં છે ને એને હૈયે ક્ષણ પડી છે. અરેરે દીકરીએ તો એની ભાત વંઠાણી. રાણી તો કાળો કઠગાટ કરવા લાગી છે.

ચંદ્રસુખી તો કાંઈ સમજે કે કારવે. એ તો વળી વળી માને પૂછે છે: 'માડી ! કાંઈ ખરખખર પૂછતી નથી ને આવીને જિભી રહી ત્યારથી આ કાળો કઠગાટ શું આહર્યો છે ?'

તો કે, 'દીકરી ! મેં તો લીધે બપુયું ને હવે પૂછીને બીજું શું પામવાની હતી ? તેં તારી ભાત લખવી ને કુળને, માથે કાળો ડાય લગાવ્યો.'

ને ચતુર દીકરી માની અવળી વાણી-નો મરમ સમજી ગઈ છે એ તો કહે છે: 'માડી ! તેં તો દીકરીને ગંધડ સાથે'

વરાવી ને અમારું મહું છું છું! પણ
અને એ છે આંકડા લખાવીને લાવી'તી.
અમારે કરમે અમને તો દેવને કુમાર
મળ્યો છે.'

તો કે, 'હું કેમ માનું?'

તો કે, 'રાતે છાનીમાની આવશે
માઠી. હું તને દેવ જેવો દેવ બતાવીશ.'

ને રાત પડી છે ને રાણી છાની
માની આવી છે એવું તો છાને ધબ્બેથી
લેવા જેવું જોઈ છે. એક કોર ગધેડાની
જોણ પડી છે ને કુંવર તો કુંવરીએ
સાથે ડિલોળ કરે છે.

માને થયું છે કે દીકરી તો મારી
સવી સીના જેવી છે ને એને કરમે તો
રૂઢો ભાગ્યવંત ભરથાર લખ્યો છે. પણ
એટલા અપૂર્ણ પૂરેલા કે દિવસે બચાડી.
ને ગધેડાનો કાર વેંદારવો પડે છે.

માઠી વિચાર કરે છે કે માને કાંઈ
ઉપાય? માને કાંઈ ઉપાય? મારો
દીકરી દિવસ ને રાત સુખી થાય ને
મામને એટલો માળ જંધ થાય. વિચાર
કરતાં એને થયું છે કે આ ગધેડાની
જોણ પડી છે. લાવ ને જોળને બાળી
નાશું. પણ તો દેવને કુંવર ગર્ધવસેન
નહિ બને. ને દીકરી એય ને ખાણેપીરો
ને કહોલ કરશે.

રાણીએ તો જાહેર ગધેડાની જોણ
લાવી છે. મહી અંગારા મુક્યો છે ને
એ તો છાનીમાની પાછી વળી અર્ધ છે
રાજમહેલમાં જાહેર સવામણની તળાઈમાં
સાઈ ગઈ છે.

જોણ બળી છે ને એની વાસે ચંદ્ર

સુખીનો અવાજ અંધારો છે. એની રી
ઈંદના કુમારને દેવે ફાળ પડી છે. એ
દોડ્યો દોડ્યો જોણ ચોપવા અંધારો છે
વાંસે ચંદ્રસુખી, સરસ્વતી ને રાંધ
સુખી દોડી દોડી જાય છે. બુલે છે
જઈમનું જોણિયું બળેલા બને છે.

જોણિયું બળે છે ને ઈંદના કુમારને
આંખે આંધુમાં લહે છે. આંધુમાં રહેને
રાણી ચંદ્રસુખીએ કહ્યું છે: 'માનું જનું
ગધેડાનું જોણિયું. એ બળતું રેખીને
દેવતા સીંદને આંધુ સારી!'

તો કે, 'રાણી! જોણિયું બને તો
હું શાપની સુખિત પામ્યો. હવે જરૂર
પડશે ને હું ઈંદના મામમાં જોઈશ
પણ પછી તમારું શું થશે? એ વિચાર
આંખે આંધુમાં આવ્યા.' -

તો કે, 'ત્યાં તમે ત્યાં જાવ.'

તો કે, 'રાણી! આપણો વાહ પૂરો
યથો. આપણી પાત છાની રહે ત્યાં સુધીને
જ આપણો સંબંધ. આપણો સંબંધ
પૂરો થયો. પણ હવે વાર લખાઈ મા
ને હિંચ મારગ સૂટે તે હિંચ નરજા
આઠો. સવારે આ મહેલ નહિ હોય કે
આ નજર નહિ હોય. જેટલા વામાં અર્ધ
સેનતા જોણિયાનો કુમારો ફરી વાઠે
એટલા વામાં પૂટન ફૂટન ચર્ચ થશે.'

ને જલ્દી રાણીએ આડું જોઈ નહીં,
પાછું જોઈ નથી ને કીંદે મારગે ચાલ
લુટી ચાલી નીસરી છે.

ગર્ધવસેનતા શાપની અવધ પૂરી
થઈ છે ને વિચારને ચકીને એ કીંદો
દરબારમાં ગયો છે.

લે નિનમ્રમાં યુસોવ નામનો એક મિલ-મળૂર રહેતો હતો. એક દિવસ જુદા યુસોવ પોતાના ધરથી દૂર, ચહેરને ખીજે છેડે બજારમાં જવાના રસ્તા પર એક બાકસા પર આવીને બેઠો. રસ્તે જતાં માણસો તરફ એ કાઈ જાળખીતાને શોધતો હોય તેમ તાકીને જોયા કરતો હતો.

થોડી વારે એક વયોવૃદ્ધ ને અશક્ત એવી સ્ત્રી ત્યાંથી નીકળી. એને જોતા જ યુસોવ જરા ટટાર થયો અને એણે ધીમરા અવાજે સાદ ક્યો: 'ગેરિયા!'

ગેરિયા અટકીને ઊભી રહી. અવાજની દિશામાં નજર કરી, યુસોવ તરફ એ જોઈ રહી.

'કેમ મને ન જાણ્યો? હું યુસોવ.'

ગેરિયા કશું બોલ્યા વિના નજીક આવી. 'તમને કેમ જૂલું?' કહી ઊભી રહી.

'બેસો ને,' વૃદ્ધ બાકસા પર સહેજ ખસી બેસતાં હાથને ધ્રસારે કહ્યું.

'તમે તો ચેલી બાલુ રહો છો. આ તરફ તો કદી જોયા નથી?' બાકસે ઊભાં ઊભાં જ પૂછ્યું.

'આજ ખાસ તમને મળવા જ આ તરફ આવ્યો. ઉતાવળ ન હોય તો બેસો.'

ગેરિયા થેલી બાલુમાં મૂકીને બેઠી.

'તમે હવે સાવ ધરડાં ચર્ધે ગયા.'

'હા. હવે કામે જતો નથી.'

'મેં પણ કામ તો છોડી દીધું છે.'

'તમે ગામડેથી આવ્યાં એ વખતનું તમારું કારીર અને આલ આજેય મારી નજરે તરે છે.'

'નાદિયા એવી જ છે. તમે જોઈ નથી ને?'

'ના.' વૃદ્ધ નિસાસો મૂકતાં કહ્યું. 'એને માટે

જ હું આજ આ જાણુ આવ્યો છું. જાપામાં, રશિયોમાં જ્યાં ને ત્યાં નાદિયાનું નામ સાંભળું છું અને મારા મનમાં ન કળી શકાય એવી લાગણીઓ થાય છે. અખર વિચાર ક્યો કે એકવાર એને મળવું જો એ હા પાડે તો.'

ગેરિયા કશું બોલી નહીં. યુસોવ દુઃખી અવાજે બોલ્યો: 'ખરેખર ગેરિયા, તું તો સુખી છો.'

'તમે હાથે કરીને તમારું સુખ મુમાલું.'

'એ વાંત પણ ખરી.' કહી યુસોવે માથું નીચું નાખ્યું. થોડી વાર રહીને એણે જીંચું જોડું ને પૂછ્યું: 'તમે નાદિયા મુલાકાત આપશે?'

'હું એને પૂછી જોઈશ.'

'તે મારે વિશે એને પહેલાં જ વાતો કરી હશે તેથી કદાચ એ મળવાની નાં જ પાડશે.'

'મેં કદી તારે વિશે એને કશી વાતો જ નથી કરી.'

'મારા સમ?'

'એમાં સમ ખાવાની જરૂર જ નથી. જો નાદિયા હા પાડે તો હું તને ક્યાં ખગર આપું?'

'જસ કાલ સવારે હું અહીં જ તને મળીશ.'

'કાલ નહિ પરમ દિવસે.' ગેરિયા બોલી.

'હું જોડાતરે મળારમાં જાઉં છું.'

'જાલે તો પરમ દિવસે આવીશ.'

ગેરિયા થેલી લઈ ઊભી ચર્ધ. જુદા યુસોવ પણ જાડ્યો.

'લાવો થેલી લઈ લઈ?'

'ના ના, એમાં જાર નથી.' કહી ગેરિયા આંસી. યુસોવ થોડે સુધી એની સાથે સાથે ચાલ્યો. બજારનો રસ્તો આવતાં બંને દૂર પહોંચ્યા.

*

જુવાનીના દિવસોમાં યુસોવ મિલમાં વણાટ

ખાતામાં મદદનીશ મુકાદમ હતો એ વખતે મેરિયા ગામડેથી નવીસવી આવી હતી. એનું જરાવદાર સચક્રા ચરીર, એની મજબૂત અંગે, એના શૂરા સોનેરી વાળ, એનો જીવલતા મુલોખ જેવો હસતો ચહેરો-પ્રથમ નજરે જ એ મનમાં વસી ગઈ એ વારંવાર મેરિયાને બોલાવતો અને કામતી સૂચના આપતો. એની સાથે વાત કરવાના પ્રસંગો યોજાતા. મજૂરો છૂટે ત્યારે મિલને દરવાજો એ મેરિયાની રાહ જોતો જોમો રહેતો અને બંને સાથે જાનરમાં જતા. કોઈ વાર એ મેરિયાને સિનેમાં પશુ લઈ જતો. મિલ-મજૂરજો મેરિયા ને યુસોવની ફોસ્તી ઉપર મજૂરીના બોલ બોલતી ત્યારે મેરિયા માત્ર દસીને બીજી બાજુ ચાલી જતી. યુસોવ મેરિયાને કહેતો: 'તારાથી વધારે સુંદર છોકરીઓ મને આંદ છે પણ મારા પ્રેમ તો તારી ઉપર જ છે.'

યુસોવ પોતાની કારીગરી અને બદરશ-કારિગરી નેરે મોટો મુકાદમ બન્યો. મેરિયાને એણે કહ્યું: 'હવે આપણને એક સરસ મકાન મળશે. એમાં આપણે રહેશું.'

'પણ આપણે હવે લગ્ન કરી લેવાં નેહીએ.'

'પર મળી જાય પછી લગ્ન કરીએ.'

'પણ લગ્ન નહીં કર ત્યાં સુધી તને કોઈ મકાન આપવાનું નથી. એકાલ્યાને કોણ મર આપે?'

'એવું તે હોય! હું મિલ મેનેજરને વાત કરવાનો છું.' એમ કરતાં એક વરસ પીટું.

એક દિવસ મેરિયાએ મંજોર અવાજે પોતાને મંદિના રજાની વાત યુસોવને કરી અને કહ્યું: 'હવે તારે મકાન બંદી મેળવી લેવું નેહીએ.'

'અરે કાલ ને કાલ એની પાસે જાઉં.'

'પર આપણે તો ખરા ને!'

'અરે ન થું-આપે! એના ભાર છે!'

યુસોવ આમ દરતા બતાવતો બોલ્યો: પણ, એના મનમાં ઘાસો પડ્યો.

તે દિવસથી યુસોવનું મન મેરિયાથી જુદું થવાના ધાટ ધાવા લાગ્યું. એના વિચારો જુદા દિશાએ વહેતા હતા. યુસોવના મનમાં જુદા જ મનોરથો ધસતા હતા. જ્યોતે વીરંગ માસ્તર બનવું, કોઈ પેસાદારની છોકરીને પરણવું, એક નગીઆવાળું મકાન કરવું અને મોજથી બિંદગી માગવી મેરિયા જેવી મરીમ માગદિયણ સાથે કામગીરી બંધાઈ જવાથી એનો એક પણ મનોરથ સિદ્ધ થાય તેમ ન હતું પરિણામે એ મેરિયાથી જુદવાની તરફનો રચવા માંડ્યો.

જે દરવાજો યુસોવ મેરિયાની રાહમાં હોય જોમો રહેતો એ દરવાજો મેરિયાને જોમો નેહી એ આડું નેહીને આલ્યો જતો. રસ્તામાં કોઈ વાર મેરિયા સામી મળતી તો એ તરીને આલ્યો જતો. મિત્રો સાથે વાતોમાં તસ્લીમ હોય એવો ડોળ કરી બીજે રસ્તે આલ્યો જતો.

પૂરા દિવસે મેરિયાએ એક દીકરીને જન્મ આપ્યો. ધર્મોદા ઇસ્પીતાલમાં એણે પ્રવાસ કરાવી. ત્રણ દિવસના આરામ પછી એ કામે ચડી. અને રાત-દિવસ મજૂરી કરી પોતાનું અને દીકરીનું પોષણ કરવા લાગી. નાનકડી સુંદર દીકરીનું નામ એણે નાદિયા પાડ્યું. નાદિયાને પાડોચણ બાઈ પાસે મૂકીને મેરિયા મિલમાં જતી. અગ્ને એક-બે વાર આવીને ધરણી જતી. એ રીતે મેરિયાના કુખના દિવસો વીતવા લાગ્યા.

આ બાજુ યુસોવના મનોરથ સફળ થયા. લગ્નની ઉમર વિતાવી ગયેલી એક આધિકારી સાથે એ પરણ્યો. એ બાઈને જામ પેસાદાર હતો. બાઈ ખૂબ કરિયાવર લાવી. યુસોવે પોતાને મોટે મકાન બંધાવ્યું. આગળ નાનકડો બગીચો કર્યો. પોતે વીરંગ માસ્તર થયો, પેસાદારની દીકરી પરણ્યો, પાડું મકાન અને બગીચામાં બગીચો બનાવ્યો. આમ યુસોવના

મનોરંધ પૂરા થયા. પણ એ સુખી ન થયો. એની સ્ત્રી હંમેશાં માંદી-સાજી રહેતી. અને વારંવાર યુસૌવ ઉપર બિમાતી. ઉંમર વધવાં યુસૌવથી પહેલાં જોટલું કામ થતું ત્યાં એટલે આવક પણ ઓછી થવા લાગી.

આખરે યુસૌવની પત્ની લાંબી બિમારી બોગવી મુજરી ગઈ. એને કશું સંતાન ન હતું. હાથપણમાં ઓલોં-ઘટ્ટોલા યુસૌવ મક્કન આજળના પોતાના બગીચામાં બોહો ઉદાસ મનથી જીવનનાં સુખનો વિચાર કરતો પણ કપરિં સુખ દેખાતું નહીં.

નાસ્તિ મોટી થઈ. મેરિયાએ એને બખૂવા. એ મિલમાં જ કારીગર તરીકે કામ કરતી. મજૂરીની એ આજેવાન બની. એનાં વાવડો સંભળવા મજૂરીની મેદની મળતી. એના ફેટા વર્તમાન પત્રમાં આવતા. એના સમાચાર રેડિયોમાં આવવા લાગ્યા.

યુસૌવ સવારના પહોરમાં આપણી પીતા વર્તમાનપત્ર ખોલતો ને એમાં નાસ્તિના ફેટા સામે એકાદશે ભેઈ રહેતો મનમાં વિમાસનો, 'કવી બહાદુર હાકરી હો !' રેડિયોમાં એનો અવાજ સંભળી બખડતો, 'માથડેથી આવી ત્યારે મેરિયાનો અવાજ પણ આવો જ હતો.'

નાસ્તિને મળવા એ અધીરો જ-થો અને આખરે મેરિયાએ એને નાસ્તિની સુલાકત કરાવી દેવાનું વચન આપ્યું, ત્યારે એનાં આનંદનો ખાર ન રહ્યો.

સવારમાં એ વહેલો જાડ્યો. હજમત બનાવી મોઢે પાઉચર ચોપડો, મૂંઢે કતપ લગાડ્યો. કપાટમધી નવાં કપડાં કાઢ્યાં. કેવાં કપડાં પહેરવાં એનો વિચાર કરતાં એને મનમાં થયું, મને આમ ટાપટીપ કરીને નીકળેલો એકને લોકોના મનમાં શું વિચારો આવશે ? ગાંધ કહેશે, આ છુટ્ટો જાજ બનીકનીને નીકળ્યો હો ! આમ વિચારી એણે કપડાં પાછાં મૂક્યાં અને પહેરેલાં કપડાંને જરા હીકાંકે ફરી લીધાં.

દાયમાં લાકડી લીધી ચરીસામાં એકવાર મોં ભેઈ લીધું અને મંદાર નીકળ્યો.

કરાવેલા સમય કરતાં કનુક વહેલો જઈને એ બોહો. મેરિયાની રાહ એનાં એની નમણ પહેલી આંખો ધાડી. મનમાં થયું, 'જુધી તો નહીં ગઈ હોય ને ? કદાચ નાસ્તિએ મળવાની ના પાડી હશે.' આમ વિચાર કરે છે એટલામાં મેરિયા આવી પહોંચી.

'બહુ વાટ એવરાની ?'

'કેમ હું તો વખતસર જ આવી છું.' કહી મેરિયાએ કાઠા-પડિયાળ સામે એણે. 'તમે વહેલાં આવ્યા લાગે છે.'

'તો એમ હશે. કેમ શું કહ્યું નાસ્તિએ ?'

'એણે કા પાડી આજ સંજે પાંચ વાગે ખારે ઘેર આવ્યો. તમે ઘર તો બેઠું છો ને ?'

'ના મને ખબર નથી.'

'હુએ આપણે જૂની મિત્રમાં જતાં લાં પેલું દેવળ હતું એ તમને યાદ છે ?'

'હા.'

'બસ એની પાછળની ચાલીમાં પણ નંગરનું મક્કન. એાં ધાટનું સીલાં નળિમાંવાળું મક્કન છે.'

'એ તો હું શોધી કાઢીશ. તમે સુલાકત બોહી આપી તે બહેને તમ્મરો આભાર આનું છું.'

'એમાં આભાર માનવાની જરૂર નથી.'

કહી મેરિયા જાતર તરફ ચાલી ગઈ.

સંજે પાંચ વાગે મેરિયાએ ખતાવેલી એધા-જીએ યુસૌવ નાસ્તિને ઘેર પહોંચ્યો. મંદાર બોલા રહીને ખારણે ટકરા માંથી. તરત જ ખારણે બિપજું. મેરિયાએ સહેજ ફરીને આવકાર આપ્યો: 'આવો.' યુસૌવનું હાથું ચરીર કમર-મધી સહેજ વળી ગયેનું હતું તે એણે ટકાર કહ્યું. કાંધર જરા સગ્ગો કર્યો અને મેરિયાની પાછળ ફીડાનખાનામાં દાખલ થયો.

ધેરા વાદળી રંભા ખૂલતા કપડાં પહેરેલી, તેજસ્વી નાદિયા યુસોવને જોતાજ સોફા પરથી જીભી ઘર્ષ અને મોં મરઝાવી હાથ લંબાવ્યો. યુસોવે વાતસલ્યભરી નજર નાદિયા પર ઠેરવી અને હાથ મેળવતા આખા શરીરમાં કંપ અનુભવ્યો. નાદિયાએ હાથને ધક્કારે સામેની ખુરશી પર મેસવા કહ્યું. યુસોવ બેઠો. અને ધડીસર નાદિયા સામે એકાદશે જોઈ રહ્યો. જાણે દિવસોનો ઘૂપ્પો માણસ બોજન પર પડી પડ્યો ન હોય !

‘મરમી બહુ પડે છે, નહીં ?’ નાદિયાએ રૂમાલથી પવન નાખતા કહ્યું.

‘હા. ગરમીના દિવસો છે ને !’ યુસોવ બોલ્યો અને પછી ઉમેયું : ‘તમારાથી મિલમ તો રહેવાતું નહીં હોય ?’

‘મિલમ તો મોટા હવાળગિયાં ઠેર ઠેર મુઠાવેલાં છે અને વીજળિક પંખાઓ પથ્થુ છે ને !’ નાદિયાએ આસ ગરમી જણાવતી નથી.

‘અમારા જમાનામાં તો તમેલામાં પૂરેલા યોગાની માફક અમે બકાઈ જતા.’ કહી યુસોવે મેરિયા સામે જોયું. ‘કેમ તમને તો યાદ હશે !’

‘હવે તો જમાનો પથરાઈ ગયો.’

‘તમે કેટલી સાગ ચલાવેા છો !’ યુસોવે પૂછ્યું.

‘જસો.’

‘જસો સંચા !’ યુસોવે અંખો ફાડીને બોલ્યો.

‘એમાં નવાઈ પામવાની જરૂર નથી. અત્યારે વિજ્ઞાનની મદદથી પહેલાં કરતાં અનેક ગણું કામ ઘર્ષ થાય છે.’

વાત ચાલે છે ત્યાં એક નાની બે બઢી વરસની પત્રિયા જેવી ફપકડી બાળાં ઓરડામાં દાખલ થઈ અને પોતે પહેરેલું ફેંક બતાવતી મેરિયાને કહેવા લાગી : ‘જુઓ મા, કેવું સરસ લાગે છે !’

‘વાહ, સરસ છે બેટા.’ કહી મેરિયાએ એને બધમાં લઈને બચી બરી.

તરસો માણસ અપ્રાપ્ય જળાશય તરફ જોઈ રહે એમ યુસોવ નીરખી રહ્યો એના મુખમાંથી સળો સરી પડ્યા : ‘દાદા પાસે આવીશ કે એથી ?’ કહેતાં એણે હાથ લંબાવ્યો. ‘નાદિયા, નાનપણમાં આવીજ લાગતી હશે નહીં ?’

‘હા. લગભગ એવી જ.’

યુસોવે પાછવા મારે હાથ લંબાવ્યો એટલે નાની બાળા કૃત્રિમ ચીસ નાખીને લાંબી નાસી પોતાની માની ગોદમાં લપાઈ ગઈ.

‘તમારાથી હવે કામ તો નહીં થતું હોય ?’ નાદિયાએ યુસોવના વ્યથિત ચહેરા સામે જોઈને પૂછ્યું.

‘ના હું કામ જતો નથી.’

‘તો પછી તમારા નિર્વાહ કેમ ચાલે છે ?’

‘નિર્વાહ તો આપ્તા કરે છે. એને મારે કશાની બીજા મામલા હું તમારી પાસે નથી આવ્યો.’ કહીને યુસોવે ઘોષરો અવાજ બેંચારો ખાઈને સાફ કથો પછી આગળ બોલ્યો : ‘નાદિયા, મારે કશું જોઈતું નથી, પરંતુ મારું ઘર છે એ તને મને એમ હું વિશ્વમાં લખી જવાનો છું.’

‘અમારે તો મળતું ઘર છે. ખીજા ઘરની જરૂર નથી.’ નાદિયા બોલી.

‘તારે જરૂર નહિ હોય પણ મારે તો હવે જ છે તે તને જ આપી જવાનું છે ને !’ કહેતાં એનું મથું ફેંધાયું.

કામે જાતે એક જામી લટકતી હતી એની સામે યુસોવ એકાદશે જોઈ રહ્યો. પછી બોલ્યો : ‘એક વસ્તુ માથું ?’

‘ખુશીથી.’

‘આ તસ્વીર મને આપો.’

યુસોવની મનોવેદના નાદિયા જોઈ કહી. ફોટો લેવાની એની પાછળ કંઈક લખ્યું અને

પછી એ યુસોવને આપ્યો. યુસોવે જિભા ઘસ
બે હાથ લંબાવી માનપૂર્વક તે લીધા.

વાત ચાલે છે એટલામાં ટેલિફોનની ઘંટડી
વાગી. નાદિયાએ રીસીવર લીધું અને જવાબ
આપતાં બોલી: 'હા, બરાબર છે, બરાબર છે.
તમે ચિંતા ન કરશો. સભાની બવરચા યાદ રહેશે.
આપ્પાતાઓ પછુ ગોઠવી લેશું.' હું એ માટે
અર્ધા કલાકમાં આવી પહોંચું છું.

'તમારે બહાર જવાનો વખત થયો હાગે
છે.' કહેતાં યુસોવ જિભો ધસ્યો.

મેરિયા અંદરથી ચાનારતો લઈને આવી.
'ચા પીને જાઓ.'

યુસોવ બેઠો. નાદિયાએ ચા તૈયાર કરી
આપી. યુસોવને ચા પીતાં પચીસ વર્ષ પહેલાં-
નર મેરિયા સાથેના દિવસો યાદ આવ્યા હતાં.

થોડી વારમાં નાદિયા તૈયાર થઈને આવી
પહોંચી.

મેરિયા સાથે હાથ મેળવી યુસોવે કહ્યું:
'આ માટે તમારો આભાર માનું છું.'

'હવે તમે તમારા મનમાં કંઈ લાવશો નહીં.'

નીચે જીતરીને યુસોવ પગથિયા પાસે
જિભો રહ્યો.

નાદિયાએ મોટરનું મારણું ખોલતાં કહ્યું:

'તમે તો ચહેરની પશ્ચિમ બાજુએ રહો છો કેમ
'હા.'

'ચાલો ત્યારે બેસી જાઓ. તમને હ
હિતારતી જાઉં.'

યુસોવ આભારભરી નજરે ધડીક બે
રહ્યો અને પછી નાદિયાની બાજુમાં જઈ બેઠો
રસ્તામાં એ નાદિયા સામે વારંવાર જો-
કરતો હતો.

'જસ જીબી રાખો મોટર, અહીં સામે ન
મારું બર છે.'

મોટર જિભી રહી. યુસોવ નીચે જીતરે
એણે ફરી નાદિયાનો આભાર માન્યો. નાદિ
યાની મોટર દેખાતી બધે ચઈ ત્યાં સુધી કે
જોઈ રહ્યો. પછી ઢીલે પગે અને ઢીલે માં
એ બર તરફ ચાલ્યો.

ધેર જઈ કાટ-ટોપી હિતારી એક મોટ
પુરશીમાં બેઠો અને ફાટા સામે જોવા લાગ્યો
પાછળ શું લખ્યું છે એ વાંચવા લાગ્યો
નાદિયાએ લખ્યું હતું: 'પૂ પિતાશીને પ્રથમ
મુલાકાતની માફગીરીમાં...'

વાંચતાં યુસોવનું હૈયું મરાઈ આવ્યું. એવે
રોટા જાતીએ ચાલ્યો.

[એક સ્થિતિન વાર્તા ૭૫૧૫]

સાચબંને-કરોજિયો જાણું ન બાધે !

અમુકજિનો પ્રખ્યાત હાસ્યકર્તા રોજક માર્ક ટ્વેઈન એક મજે દૈનિક વર્તમાનપત્ર લેવાવતો
હતો. તેના પત્રના એક વેપારી માલિક એક રૂબા પત્ર લખી ફરિયાદ કરી કે તેના ધાપામાં
એક કરોજિયો નીકળ્યો હતો.

માર્ક ટ્વેઈનનો જવાબ આ મતલબનો હતો—

એ કરોજિયો આપને નાજુલ કરવાના ધરાશયી ત્યાં આવ્યો નહોતો; તે તો મારા
મારા વર્તમાનપત્રમાં દોષ દોષ વેપારી બંદોષબંદ નથી આપતા તેની ખાતરી કરવા ગયા
હતો કે તેથી તેના ઘેર વેપારીની દુકાનના જાતણમાં જાણ બાંધીને પોતાનું ચેપ છવન તે
આરામથી ચુલરી રાકે,

હનિકુમાર મ. ભટ્ટ

સાચી પણ અંદુલુત વાતો

છાટાલાલ મા. કામદાર

સૈનિકોની વાતો

સૈનિકો રત્ન ગાળવા આવે છે ત્યારે તેઓ તેમની સાથે અતિથિ સૌરના, જીવશ્રીસદના ખ્યાવના તથા રૂપા ખર્ચ કરી દે તેવા સાદસની વાતો સાથે હાથે છે. ખાવા પ્રકારના મારા ભાઈ ત્યારે રત્ન પર આવ્યા ત્યારે તેને મહેલ અનુભવનું તેણે વર્ણન આપવાનું હતું. પરંતુ એ રસિક વાત તેણે અમને કહી તેને યુદ્ધની સતસનાટી અથવા તે સૈનિક જીવનની મુશ્કેલીઓ સાથે સંબંધ નહોતો. આ વાત તો નાજીને જણાવવાનું નાજાનું હતું હતી.

મારા ભાઈએ કહ્યું કે એક સૈનિકે અમે જર્મની નજીક યઈને જતા હતા ત્યાં અંધારામાં આવ્યું, અમે ત્યાં જ પડાવ નાખ્યો તબ્બો ઓછીને વાણી કર્યા બાદ હું ખાટલા પર લાગી થઈને પછો અને ઊંધી જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો, મારી આંખ મીચાતી હતી ત્યાં મારા કાન પર ત્રણ વર્ષનું ગળા આવી, તેના અર્થ એ કે સવારમાં મને કઈક ઈરેશન્ટ થવાનો હતો.

અને ચોક્કસ યશુ પણ તેમ જ બીજો દિવસે સવારમાં વહેલાં હું જાગ્યો તે મેં સૂસવાટકથી અવાજ સાંજીયો, મેં જરા દીક્ષાથી વ્યાસપાસ નજર નાખી. નીચે જોતાં મારા ખાટલાના એક પાયા પર મોટા નાજને વીંટાયેલ જોતાં હું લાગીત યઈ ગયો, બંકુની ઝાળી જોટી ઝપથી હું નાસી છૂટ્યો ત્યારે હું માર્કેસ લઈ ઘડતો હતો. પૂતની દિશાત એકજ કરી હું તથા મારા મિત્રો તબ્બો પાસે ટાળું વળી જીમ, પરંતુ અદર જવાની કાઈની દિશાત ચાલતી નહોતી. તાપ ત્યાંથી છૂટવાને જતન કરતો હતો, પરંતુ તેના પાનો નિષ્ફળ નીવડ્યા. અમે જાણી તાકી રહેવા સિવાય કશું

કરી શક્યા નહિ. તાગની આંખોથી અમે કુશ રહ્યા હતા.

અચાનક મેં મારા મિત્રને એક કોર્ન સાંજીયો કે પાસેના માર્ગ એક જમીન ધર્મ શુર રહે છે. તે સૈનિકો દાઅર્માં પારખત છે. એવી વાત આલતી હતી કે તેની પાસે સર્પના ઝેરનો અંદુલુત ઉતાર છે. સદ્માએ, મઠ અમારા પકાવની નજીક હતો, મેં ત્યાં દોડી જઈને ધર્મશુરને આવવાની વિનંતિ કરી, તે એક બેમ તથા હાથમાં કુસ્તક લઈને તરત જ આવ્યા. મેં તેને અંદુલુત કસ્ય ખતાવ્યું. હજુ મજુ નામ ખાટલાને વળગી રહ્યો હતો.

તે થોડા સમય સુધી આ દસ નિકાળો રહ્યા, પછી પતાડી વાળાને તંજની મહાર બેઠા તથા પુરતક ઉપાડીને તેમથી વાંચવા લાગ્યા થોડી વાર પછી તે જીભ થવા અને બેવમથી ચળકતો પથર લઈને તંજમાં હાથ લગાડ્યા, પછી તેણે નામના માથા પર એવી ચોક્કસથી પથર ફેંક્યો કે તે જરાપર તેના માથાની વચ્ચે વાળ્યો. અમે આમર્મ સહિત જોયું કે નામ જમીન પર લાગ્યો થઈને પડ્યો હતો. ધર્મશુર જરા પલંગાવ વિના ખાટલા પાસે ગયા અને ખાટલાને થોડા તબ્બો ખેસ્યો. જ્યાં નામ મૂંચ્યું વળાને પછો હતો ત્યાં ખાટલાની જરાપર નીચે-અને કંઈક કાળી વસ્તુ જોઈ કે ધર્મશુરને ચળકતો પથર લીધો તે તે તંજમાંથી સ્વર જહાર નીકળી આવ્યા. તે જ સમયે નામ સજીવન થયો, તેણે કાળા પદાર્થ સામે નજર નાખી. સૂસવાટા કરવા માંજા. તેણે તે, કાળા પદાર્થ મોઢામાં લઈ ખેંચવા માંજો અને આંખો પદાર્થ મોઢામાં આવ્યો ત્યાં સુધી ખેંચ્યા જ કહ્યું. તે બીજો નામ હતો કે તે મરી ગયેલ હતો તેમ અમે જોઈ ચક્રમાં જીવતા સર્પે સૂસવાટા કરી કર્યા અને તે કુખથી તરફિયા મારવા લાગ્યો, તે

મૃત્યુનાય હોવાની અમને ખાતરી હતી. દરેક જાણ એક સાથે આ દરમિયાન જોઈ રહેલ હતું. અર્થાત્ ધર્મશુરને પણ તેમાં રસ પડતો હોય તેમ જણાયું. નાગે લગભગ પંદર મિનિટ સુધી જૂલમ કયું અને પછી મરેલ સર્પની આસપાસ ગૂંચળું વળી ગયો અને ત્યાંથી ખસવાની તૈયારી કરતો હતો. ત્યાં જ ધર્મશુરએ તેના તરફ પત્થર ફેંક્યો. નાગ ફરીથી લાંબો થઈને પડ્યો. ધર્મશુર નાગ પાસે ગયા અને ચીપચા વડે તેનું ઝેર કાઢી લઈ તે મગફતો પત્થર લઈ પાછા આવ્યા. તરત જ નાગ ત્યાંથી ચાલતો ધર્મશુરની આંદરૂપ થઈ ગયો.

આ અદ્ભુત દ્રશ્ય જોઈને અમે બધા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. અર્થાત્ ધર્મશુરએ અમારા તરફ દુશ્મીને અમને બધાને નામની આ વિચિત્ર રીતભાત સમજાવી. 'જે માણસે (એટલે કે, મેં) અહીં પદાન નાખ્યો તેણે અરાબર નામના દર ઉપર ખાટલો નાખ્યો હતો. ખાટલાથી દર પુરાઈ ગયું. દરની અંદર નામણ હતી. તે બદાર આવવાની તૈયારી કરતી હતી ત્યાં તેના માથા પર ખાટલો લાગવામાં આવ્યો. તે ત્યાં ને ત્યાં મૃત્યુ પામી. નાગે આવીને જોતાં દર પુરાઈ ગયેલ જણાયું. એટલે તેણે જોલના પત્થર કપો, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ નીવડ્યો. જો માણસ ખાટલા પર પા કલાક વધારે સૂતો હોત તો નાગે કોષથી તેને દંડ દીધો હોત. સદ્ભાગ્યે તેમ જન્મું નહિ. મારા પુરતકમાં મેં સર્પ વિષેના ધણી બનાવોની નોંધ કરી છે પણ મને આવો એક પણ વિચિત્ર બનાવ તેમાંથી મળી શક્યો નહિ. તેથી મારા દાદાએ આપેલ અગત્ય પત્થરનો અખતરો કરવાનો મેં વિચાર કર્યો-તેના રૂપમાં માત્રથી કોઈ પણ નામ બેલાન થઈ જાય તેવો તેનામાં શુણ છે. હું સફળ થયો. આવો નામ બહુ બચકર હોય છે, કેમકે આડે આવતી દરેક વ્યક્તિને દંડ આપી તે તેના સાથીના મૃત્યુનો બદલો લે છે, મેં તેની ઝેરી દાંડ કાઢી નાખી. હવે તે આજકાલ જેટલો જ નિર્દોષ છે

હેરિટગ્સનું 'મૃત

હેરિટગ્સ એ કે આ મહાન મર્વનર જનરલ હેરિટગ્સ દર સાંજે ચાર થીકાની ગાડીમાં રસ્તા પર આવે છે અને ગાડીમાંથી જીતરીને કેંકેક ચોકસ વસ્તુની શોધમાં ખર આખામાં ફરે છે. આ વાતનો વિચિત્ર પુરાવો હેરિટગ્સના પરમ-મિત્ર તથા અંગત મંત્રી રવ. નેસ્લીટ ટામ્સન ઉપર હેરિટગ્સે ૧૭૮૫ના ૨૧ જુલાઈએ લખેલા પત્રથી મળી રહે છે. સ્ત્રીગના જીવનચરિત્રમાં આ પત્રનો ઉલ્લેખ દર્શો છે. તે લખે કે 'મારા મોટા ટેમલ આજત ફરીથી લખતાં મને કુખ ધાય છે પણ તે વિષે તમારા અમર લાર્કિન્સ તરફથી મને કશા ખબર મળ્યા નથી, મારી તે વિશેની ચિંતાની તમને કદપૂના થ આવી શકે નહિ.' આ ટેમલની અંદરની વસ્તુઓને હેરિટગ્સ ખૂબ કિંમતી ગણતો હતો કેમકે તે સંબંધી કલાત્તા એજેન્ટના તા. ૬ સપ્ટેમ્બર ૧૭૮૭ના અંકમાં 'નીચેની જાહેરાતખબર આપવામાં આવી હતી. 'વૅરિન હેરિટગ્સ સાહેબનું એક જુનું કાણ લાકડાનું મેજ, જેમાં બીજી વસ્તુઓ ઉપરાંત બે નાના ચિત્રો તથા કેટલાક આનંદી કાગળો હતા તે, બંગાળામાંથી તેમની વિદાય વેળાએ, તેના ધરમાંથી કાઢી તો ચોરાઈ ગયેલ છે અથવા જુલથી તેમના સામાન સાથે હરરાજથી વેચાઈ ગયેલ છે. આ પરથી ખબર આપનામાં આવે છે કે પેટીની અંદરની વસ્તુઓ પાછી મેળવી શકાય તેવા ખબર જે કોઈ માણસ આપશે તેને મિ. લાર્કિન્સ તથા ટામ્સન બે હબર કૃપિયા આપશે.'

આ ખોટ કદી પુરાણી નહિ અને પોતાના જૂના ધરની હેરિટગ્સની અવારનવાર મુલાકાત વચ્ચે, કેમકે સંબંધ શોધી કાઢવાનું અસંભવિત નથી. ૧૮૭૬ની સરૂઆતમાં ઈન્ડિયા ઓફિસની હાજરખાતામાંથી તેના કેટલાક કાગળો મળ્યાં આવ્યા હતા. શુભ થયેલ ટેમલમાં શુભ થયેલ કાગળો પૈકીના આ હશે ખરા ?

વિચિત્ર સંયોગ

જૂના કસકતાના જૂનની બીજી પ્રમાણ-
જૂત વાતો નીચે આપી છે.

જૂની સુગ્રીમ કાટીમાં જુદા જુદા વખતે
બે જુદા જુદા ન્યાયાધીશો હતા-તેમનાં નામ
સર એન્થની તથા સર આર્થર જુલિયર હતા.
સર આર્થર તથા તેનો બાઈ આર્થસ ટોમસ
હાઈકોર્ટના ખાનગી વિદ્યાર્થી હતા. નીચેનો
ખનાવ આગલા ન્યાયાધીશ સર એન્થની વિશે
છે. સર એન્થનીની પત્ની તથા કુટુંબ ઇર્ષ્યામાં
હતાં. એક ત્રણે પત્ની પર લાંબો પત્ર લખ-
વાને બેઠા હતા. આખી જીમી કરીને જોતાં
તેણે તેની પત્નીને બારણા પાસે જાહેતી જોઈ
ને તેને મહદશર્થ થયું. પોતાની ખુરશી
પરથી જીભા યજ્ઞ એન્થની તે આશર તરફ
મથા પરંતુ આકાર પાછો હકાર્તા હકાર્તા અદરશ
થઈ ગયો. ન્યાયાધીશ પોતાના રથાન પર પાછો
આવ્યા. તે એટલા મૂંઝાઈ મથા હતા કે તેને
ફરીથી હાથમા કલમ લેવાનું મન થયું નહિ.
તે વિચાર કરતા લાગ્યા. બારણા પ્રતિ દૃષ્ટિ
કરતાં તેણે પોતા પ્રાંતે મોટ માંડી રહેલ
આકાર જોયો. તેના મુખ પર વિષાદભર્યું
સ્મિત હતું પોતાની પત્નીને નામથી જોવાની
તે ફરીથી આકૃતિ તરફ ધસ્યા. પરંતુ આજન-
ની માફક તે આકાર હકાર્તા હકાર્તા અદરશ થઈ
ગયો. થોડી વાર પછી નોકર તેમને બેચુદ્ધ
સ્થિતિમાં જોયા જેણે જઈ આકાર રેખાયો
હતો તે જ સમયે હિંદ અને ઈંગ્લેન્ડ વચ્ચેનો
સમયનો ફેર જાણ કરતાં તેની પત્ની મૃત્યુ
પામી હતી. એન્થનીએ બીજા દિવસે પત્ર
પૂરા કર્યો તેમાં તેણે જે જોયું હતું તેનું વર્ણન
કયું હતું. અને પત્નીનો તનિયત વિષે ચિંતા
દર્શાવી હતી આ પત્ર કુટુંબને મળ્યો અને તે
એક કિંમતી મિશ્રિત તરીકે સાચવી રાખવામાં
આવ્યો. જે માણસે આ વાત લખી છે તેને
મહુા વર્ષો પછી તે ખતાવવામાં આવ્યો હતો.

૧૮૬૦માં રેવ. જુલિયર રે સેવિલે પોતાના

પુસ્તક 'એવેરિશન્સ'માં નીચેની હમીયતનું
વર્ણન આપેલ છે—

મિ. સ્પાઈસ મને કહે છે કે એક જાને,
વેરન હેરિટગ્સના મંત્રી મારા પિતાના કામ
જોસેફ કાટર કલકતામાં કાઉન્સિલ ચેંબરમાં,
હિંદની સુગ્રીમ કાઉન્સિલનાથે બેઠા હતા ત્યારે
એક સભ્ય મિ. રોકરપીઅર અચાનક જીભા
ચઢીને જૂમ પાડી જોકા કે 'પ્રજા, પ્રજા, સ.એ
મારા પિતા જીભા છે.' પછી આ કાઉન્સિલે
એક અગવધા મનુષ્યની આકૃતિને કાઉન્સિલ
ચેંબરમાંથી બીજા ચેંબરમાં જતી જોઈ. આ
ચેંબરમાંથી બહાર જવાનો રસ્તો નહોતો.
આકૃતિ ત્યાં અદરશ થઈ મર્મ કાઉન્સિલનું
ખાસ ખાન ખેચાવાનું કારણ એ હતું કે આ
આકૃતિની ટોપી અસામાન્ય આકારની હતી
અમારા સમયમાં તે 'ગ્રીમની-પોટ'ના નામથી
જાણખાતી. આ ખનાવથી મવનું જનરલ
એટલા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા કે તેણે આ
ખાનગીની તોષિ લેવાનો હુકમ કર્યો અને તે
રેકર્ડમાં રાખી. હજુ પણ તે તોષિ કદાચ
મળી આવે.

સમય જતાં ઇંગ્લેન્ડથી આવતું એક વહાણ
રોકરપીઅરના પિતાના મૃત્યુના ખબર લાવ્યું.
તે વહાણમાં હિંદમાં પહેલવહેલાં 'ગ્રીમની-
પોટ' ટોપીઓનો મોટો જથ્થો પણ આવ્યો.

મિસિસ કૂપરની વાત

નોંકરાના પોરાક મોટે એક વખતની અતિ
પ્રખ્યાત દુકાન હંટર એન્ડ કં. મા મિ. જુલિયર
કૂપર દિલામી કારકુન હતા. તે જાવ જનર-
માં સેટ ડેવિયરના રેવળની જગ્યા પાસે પોતાની
માલિકીના ધરમાં રહેતા હતા જાવ જનરનો
લતો તે સમયે આજના કરતાં જોડે ફેકને-
જલ ગતાતો હતો. ચાર દિવસમાં જ કૂપરના
પર અને વીસ, વર્ષના બે પુત્રો મૃત્યુ પામ્યા
આ બેવડા કુખનો તેની પત્નીને એવો આપાત

લાગ્યો કે દૂપરને થોડા સમય તેને બવાની-
પુરની ગાંઠાની ઇરિપતાણમાં રાખવી પડી.
પોતાની પત્નીને જૂના ધરમતલામાં રેલિંગન
રહેરથી આગળ-ત્યાં બહાર મેથોડિસ્ટ
ખંડાળી દેવળ આવી રહેલ છે ત્યાં-એક નાના
ધરને ઉપરો માળ બાડે રાખ્યો. પોતે તો
બાવ બખરના ધરમાં રહેતો હતો. દેવળમાં
આર્યનામાં હાજરી આપ્યા બાદ તે દરેક
સવારે માઠીમાં તેની પત્ની પાસે જતો અને
સાથે હમેશાં જોઈતી ચીજવસ્તુઓ લઈ જતો.
૧૮૪૫ના માર્ચની છઠી સવારે હમેશ માફક
દૂપર તેની પત્નીને મળવા ગયો પરંતુ તેને
પરચાખમાં ચત્તુ પામેલી જોઈને તે ડહકાયો.
એમ લાગતું હતું કે ખૂબ ધમાલ પછી તેને
લગ્નના લાગા કટાથી ગયો હતો. ઇધને મારી
નાખવામાં આવી હતી. દરેકદરેક જિંમતી
વસ્તુ ઉપાડી જવામાં આવી હતી. પોલીસે
ખૂબ તપાસ કરી અને યજની તપાસ વેળાએ
જ્યુરીએ તો ધરાણપૂર્વક કરવામાં આવેલ
ખૂનનો જ નિર્ણય આપ્યો, પરંતુ ખૂતીએનો
પતો લાગ્યો નહિ.

ધરમતલાના જે ધરમાં ખૂન થયું હતું તે
સત્તર 'જૂતિવા ધર'ના નામથી ઝોળખાવા
લાગ્યું અને થોડા સમય સુધી તે ખાલી
પડી રહ્યું. થોડા વર્ષો પછી મળાના જે વેધારીઓ
કામ પ્રસંગે કલકત્તા આવ્યા. તેમને કલકત્તામાં
થોડી શિક્ષણ યવાની હતી. ધરના ઇનિહાસની
તેમને કંઈ ખબર ન હોવાથી તેઓએ છ મહિના
માટે તે ધર બાડે રાખ્યું. એક વખત તેઓએ
કોઈ 'જલસા'ની ટીકીટ ખરીદી હતી. પછી
જે સંજો જલસો યવાનો હતો તે જ સંજો
એકને તાવ આવ્યો. તેણે પોતાના મિત્રને એકલા
જવાની તથા પોતાને ઘેર રહેવા દેવાની વિનંતિ
કરી. તે ઝોરકામાં સૂતો હતો. બીજો દિવસે
તેણે તેના મિત્રને સ્ત્રી-મિત્ર સાથે ઘેર આવવા
માટે હપ્તા આપ્યો. બીજાએ આરોપનો છંદાર
કરતાં ગુસ્સાથી કહ્યું: 'હું કહી કોઈ સ્ત્રી-મિત્રને

લાગ્યો જ નથી.' તેણે સ્વયં કહ્યું: 'લુકાણ,
તમને રવત્ર આવ્યું' હશે. 'તમે ખરેખર મું
ભેયું' તે કહો.' તેના મિત્રે કહ્યું: 'મધરાત પછી
થોડે વખતે મેં રપટપણે એક સુંદર, લીચી
કુરોપિયન અથવા રૂપાળી પુરોહિતન સ્ત્રીને
તમારા ઝોરકામાંથી બહાર નીકળી, હું જો
ઝોરકામાં જાતો પડ્યો હતો તેમાં ચક્રને
પરસાળમાં જતી જોઈ. તે વસ્ત્રરહિત લાગતી
હતી, પણ મને જરા વિચિત્ર તો એ 'લાગ્યું'
કે તેના મળાની આસપાસ લગ્નના લાગા
હોરા હતા. તેને ફરી વખત જોવા હું જિજ્ઞા-
સાથી તેની પાછળ ગયો. પરંતુ હું પરસાળ-
માં જવાના આરણ પાસે ગયો ત્યાં તો તે
અદશ્ય થઈ ગઈ.'

રાત્રે કોઈ ઉપરથી નીચે આવ્યું હતું કે
કેમ તેની નોકરા પાસે તપાસ કરાવવામાં આવી.
પ્રસંગોપાત વેધારીએને ખબર પડી કે ધર જૂતિયું
હતું. બાકી રહેલ મુદતનું શાકું પણ ચૂકવી ઇધને
તેણે આ ધર છોડી ગયા. અચ્છા વર્ષ પહેલાં
આ ધરને પાડી નાખવામાં આવ્યું છે.

નીચેની વાત એનુષ્ઠ લેજે કહેલી કહેવામાં
આવે છે લેજની દૂરની સગી એક બાઈ
એલિનજરમાં સવારે નગી જીડી ત્યારે તેને
લાગ્યું કે મારા પિતા મારી પધારી પાસે જિજ્ઞા-
સે. તેણે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના જનરલ
તરીકેનો પૂરેપૂરો ગણવેલ ધારણ કર્યો હતો
ને તે દુઃખથી પોતાનું પદમું હાથથી ડાખતા
હતા. પછી તે અદશ્ય થઈ ગયા. જે પાદરીની
સાથે આ બાઈ રહેતી હતી તેને પોતે જો 'ભેયું'
હતું તે બાઈએ કહી બતાવ્યું. પાદરીએ એ
જનાવની તારીખની નોંધ લીધી. આ જનાવ
ધારવા પ્રમાણે સંપૂર્ણ કાલિના સમયમાં બન્યો
હતો. હિંદમાંથી ત્યાર પછી આવેલ ખબરમાં
જળવાના ખબર આવ્યા. સાથે સાથે ખબર આવ્યા
કે બાઈના પિતા સંપૂર્ણ ગણવેલમાં પોતાની
દેહી ટુકડી સમગ્ર શાખણ કરવા ગયા હતા અને
ત્યાં તેને જાળીથી ફાર કરવામાં આવ્યા હતા.

સગઈ સંગાર

મયૂર

આ ડી બાવન વીરની ચોટા છે ને આડી ચોસઠ ભેગણીઓ ખપ્પર ઢંધને જીભી છે. સિદ્ધની સાધના પૂરી થઈ છે ને હવે ચોક્કિમતાને ધરે જવાની વેળા થઈ છે. એ તો ક્યારે છોડે ને ક્યારે જઈએ એની વાટ જોતા, ઉતાવળા થઈ રહ્યા છે. પણ સિદ્ધે તો એક સાધના પૂરી કરી બીજી સાધના શરૂ કરી છે. એ તો પદમણીની પળાજીયામાં પડ્યો છે ને બાવન વીર અને ચોસઠ ભેગણી એની ઉપર રીસે રાતા થઈ રહ્યા છે.

ને એમાં જોડામાં પૂર સિદ્ધે કંઈ ભેદ નથી જાણ્યું નથી ને મૂઠી જરીને પદમણીના મારમ આડા બાજી ઉડાડ્યા છે. બાજીમાં વરીકરણના મંત્ર મૂક્યા છે. એ તો જેની હરી જોડે એની દયા આવરે ને જેને અંજે ? એને પરવશ કરે. બાજી તો ઉડાડ્યા છે પણ મૂરખ એટલું ભૂલી ગયો છે કે આડી આજી દીધેલી છે ને આજી ઉડાડીને બાજી પાદાર કેમ કરીને જશે !

પદમણી તો આઘી રહી નહિ છે ને બાજી વીર અને ભેગણીની કાયા ઉપર પડ્યા છે.

બાજી પડ્યા ને વીરને અંજે ચમકે જ પડી છે. ભેગણીની કાયાને આબાઝેટ લાગી છે. પણ વીરને તો વળકોટો ને ભેગણી અખંડ ધ્વજચારિણી. વરીકરણના મંત્ર એને કંઈ અસર ન કરે પણ મંત્રની ઝપટ તો લાગી ને એમને કોઈ બળમૂઠી જોડ્યો છે. ઝડપ મારીને બાજી પાછા ઉડાડ્યા છે ને વીરના ઉડાડેલા બાજી જઈને સિદ્ધના આસન ઉપર પડ્યા છે.

સિદ્ધનું તો મસાણના મહાનું આસન. રાતે ચંદને રંગેલું ને લાલ ફૂલે ચણગારેલું. બાજીના મંત્ર મહું બેઠું થયું છે. ને એ તો જેવા મંત્ર એવાં એનાં રોનક. મહું પ્રેમવશ

બની સિદ્ધને કોટી કરવાં લાગ્યું છે. 'મારો પ્રીતમ ! આવો ખાસ ! મેં તુમ પર વારી ભરે.' મહાને વાચા હોત તો તે આવું આવું જ કંઈક બોલત ને !

કુંડાળાની ધારે જીભી કલાલણે ગુરુની પ્રેમલીલા દોડી છે ને એને અંજે રામાય મહા થયા છે. મહું કમ્પ્યુટક કમ કારે છે ને મરુ દેવ ઉપર વારી ભય છે. કુંડાળાની ધારે જીભી જીભા બાવન વીર અને ચોસઠ ભેગણી આ પ્રેમતા ઉત્સવ ભેઈ રહ્યા છે ને ૧૬૩ ૧૬૩ દસી રહ્યા છે. એમની નજરે તો જાણે બીલી રાણી નૃત્ય કરે છે ને શિવજી કોલી રહ્યા છે. આથેરી જઈને પદમણી આ રંમલીલા ભેવા જીભી રહી છે. એની નજરે તો પ્રીતમ-પ્રેમહાના રિસામણ-મનામણ આવી રહ્યા છે. સિદ્ધ મહાને આધું આધું દસરે છે ને મહા-કુંડરી પ્રેમવિદગ મની પ્રીતમને વધુ ને વધુ વળગતી ભય છે.

પદમણી પાછી આવી છે ને કલાલણે કહે છે : 'કલાલણ ! તારો ગુરુ તો ખરેખરે સિદ્ધ. એની સાધનાનો કંઈ પાર નહિ. એ તો મૂર્ત બોઈ કરે ને મહાની સાથે રમણ કરે.'

પણ કલાલણે લાનસાન નથી. એ તો ગુરુની પ્રેમસાધિમાં જાણે પડી છે. જીભી જીભી એક નજરે ગુરુની પ્રેમલીલા નિહાળી રહી છે. એની નજરે તો મહું સડુણી કુંડરી જેવું જ દેખાતું દરો ને !

પદમણીએ કલાલણના અંતરના બાવ પ્રીતમાં છે ને કહ્યું છે : 'કેવી રૂઢી પદમણી તારા ગુરુએ સરજ છે ! જાણે પદમણી પદમણી તારો ગુરુ તો બારે જગરો. ખાઈ ! તારા ગુરુનો તોલ રહ્યો ને પદમણીનો બોલ રહ્યો.'

તો કે, 'પદમણી ! કેવા ગુરુને કુંડરી જાણી લાવી ! એક દિવસ મારો સિદ્ધ પ્રેમજ

થયો તારે તારે જોગદાર વચમાં ફરી પડો ને મારા આદર્શ અધૂરા રહ્યાં ને આજે જ્યારે મારી ગનકામનાની સિદ્ધિની વેળ આવી હતી ત્યારે તું આવીને જીભી.

તો કે, 'હું તો કાંઈયે મારમ રાજાને જીભી નથી. તારા ગુરુની નજરમાં તું નો સમાધી ને એ સુંદરી સરજને એની સાથે રંજે રમે છે એમાં મારો કાંઈ દેખ ?'

તો કે, 'ગુરુની આ લીલા તો કોણ જાણે ક્યારે યે પૂરી થશે ?'

તો કે, 'ફરતા બાવન વીર બેઠા છે ને ફરતી ચોસક જોગણી જીભી છે. ને વચ્ચે કુંડાળું કરીને જીવતો માણસ મૂલાની મહોજનત માણી રહ્યો છે, મહા જીવતા યાવ નહિ ને એ તો જીવતો નર મૂલાની ગતિ જામશે ત્યારે જ આ લીલાનો પાર આવશે ને ! ત્યાં સુધી હસાવણી તું મઠિ જીભી જીભી આ રંગલીયા જોવા કરજે. તારો વાજે કાંઈ આવે નહિ ને તું સિદ્ધ થા નહિ.'

તો કે, 'આ ફરતી ચોસી મેલી છે તેને કાંક દુકામરી મેલો. ચોસી જોડે તો ગુરુજીવાર નીકળે ને તો મને ય કાંક મારમ સુઝે.'

તો કે, 'આરે જોમેલાં હુદેવીદેવતા કાંઈ ચિંતાળિયાં થોડાં જ છે તે દુકામરી આદર્શ જરો. એના મંત્રતંત્ર તું જાણતી હો તો જણતા માંક. ને તારો ગુરુ તો પ્રેમદીવાનો. એણે તો પ્રેમનો પદારથ પાંધો છે. ચોસી જોડશે તો ય એને મારમ નહિ સુઝે.'

તો કે, 'મારી વિલા અધૂરી છે, પદમણી ! તારી વિલાએ આ જીવતા લાગી જરો. એટલું કરી મારા ગુરુને છૂટો કર. મારો ગુરુ જહાર નીસરે ને હું એની પૂજા કરું.'

તો કે, 'તારા સિદ્ધે બોલાવેલાં જીવતાં એણે એને યાનક આપ્યાં, તું સિદ્ધની સાધુડી તારા ગુરુનાં યાવેલાં તું લેયાપ. એમાં મારે શું !'

ને એમ એમ સાહેલી જહાર જીભી જીભી

વાદોદ્ધાર કરે છે ને કુંડાળાની માલીયા ચોસી સિદ્ધ પ્રેમરંગમાં વધુ ને વધુ ફૂંટી રહ્યો છે. ફરતા વીર ને જોગણી નાચી રહ્યાં છે ને વચ્ચે મૃત્યુની વિલાસિતા સિદ્ધને વધુ ને વધુ આલિંગનમાં બીંસી રહી છે. એ મંત્રતંત્ર બૂલી ગયો છે. પ્રેમનાં સ્વપ્નાં સરી ગયાં છે ને એને યાતું દરો કે આ લીલા કાંઈરીતે પૂરી થાય ! કાંઈ એને. આમાંથી ઉગારી દ્યે. ફક્ત એક જ વાર ઉગારી દ્યે તો ફરી આ રવાડીએ ન ચડું.

પણ મસાણામાં એનું કોણ હોય તે એની વહારે થાય ! એણે જીવતા પ્રસન્ન થયાં ને એ તો ત્રપત થઈને સહુ સહુને યાનક પહોંચી ગયાં છે. એણે બાવન વીર ને ચોસક જોગણીને સાંધ્યાં. એ તો કુંડાળાની કોરે બાંધ્યાં બાંધ્યાં એના ઉપર ગુરુસે થઈ રહ્યાં છે. એણે હસાવણીને સિદ્ધિ આપી. પણ એ તો ગુરુથી પ્રેમલીલા મંત્રન જનીને નિદાળી રહી છે. ક્યારે એ લીલા પૂરી થાય અને ક્યારે પોતે ગુરુની પ્રસાદી પામે ! એની નજરે તો કૃષ્ણની રાસ-લીલા જ દેખાતી હતી ને !

ને એમ ગુરુ ત્રિયાડો મૃત્યુના આલિંગનમાં ઓજ માણી રહ્યો છે ને એની એના સાંધક કે સાંધક કોઈને ઠરી પડી નથી. એકલી પદમણી જીભી જીભી આ મૃત્યુલીલા જોઈ રહી છે, એના હોઠમાં વિષવિષ બાવો જોપજી રહ્યા છે. ઘૂણા ધીમે ધીમે અનુકંપામાં ફેરવાતી જાય છે અને અને...

જરે જરે પણ આ મસાણાના મહા સાથેની સિદ્ધની પ્રેમલીલા તો દેખી જાય તેમ નથી. સિદ્ધ જ્યાંડો આરે કોર રમવાયો રમવાયો થઈને દોડે છે ને મહામુદરી એની પાછળ લાંબા લાંબા હાથ કરતી વળુંબી રહી છે. સિદ્ધને જાગવા માટે એક કુંડાળા જેટલી જ જગ્યા છે ને આ સુંદરીના હાથ તો કુંડાળાની યે જહાર નીસરી રહ્યા છે. એ તો દમણાં સિદ્ધને ચોગા નાખશે. અરેરે એ જગ્યામાંની યી દગા થશે !

શું બાલ્યું? કેટલા દિવસ તું મારી મારી ફરી? કેટલા દિવસ સુધી તારો મહારાજ બંધ ન થયો! તને એમ હશે કે આ જે કાલા-હલ મળી રહ્યો છે, તારા અંગઅંગમાં જે ઉન્માદનો શવાનળ સળગી રહ્યો છે, તે સાધનામાં કાંઈક નુકી રહી જવાને કારણે હશે? ના, ના. તું એક સિદ્ધને ચાલત કરવા મથી રહી હતી, તું સિદ્ધનો સમગ્ર સિદ્ધિ ભૂટી સેવા માગતી હતી. અને સિદ્ધે તને પરચો ભતાવ્યો કે તું કિસ શિનતીમાં છે? તે દિવસે અગર એ હું વચ્ચે ન પડ્યો હોત તો ચારી જૂત-સંધિ તને સ્વાદા કરી ભત.

તો કે, 'બાવાજી! આજ હવે આટલે દિવસે કાણુ ગુમાન થીત ને કરે છે? તમારી સાધનાની ને સિદ્ધિની મને બધી જ ખજર છે. નારીમાં તમારું મન રાચતું ન હતું, તો શું કામે લોહપ આંખે મારી સામે એઈ રહી મારા વજ-આજુપણ દૂર કરવાનું મને કહેતાં? શું કામે?'

તો કે, 'મારે જણવું તું કે તારામાં કાંઈ લાજઅરમ છે કે નહિ! અને જે જણ-વું તું તે મેં જણી લીધું. જળ વ્રમ નગન હો કર હમારે સાગને ખડી કુઈ તળીસે હમને સજ કુછ જન લિયા. ત્યારથી હું તારા તરફ ક્યાની દૃષ્ટિથી જોતો આવ્યો છું. તારી કામ-જમારી આંખે મારી આંખમાં શોણપતા બાળી હશે, પરંતુ એમાં કેવળ ધૂણા જ હતી, અનુ-કાંપાભરિત ધૂણા જ. ત્યારથી હું નિચાર કર્યો છું કે અહો નારી કીતની અધમ છે! કીતની સ્વાર્થપદ છે! એક અલ્પ સ્વાર્થની સિદ્ધિને માટે એ સજ કુછ કરી શકે છે. અવન-શરીર તક કે સગતી દે! અહો કીતની અધમ હૈ નારી!'

ને શુકની વાત સાંભળીને કલાલજી ખીંચણી છે. 'ને મહારાજ! આ જણુ ઝાન તમારામાં બધું છે, તો અત્યાર સુધી તમારું આ ઝાન ક્યા સંતાલી રાખ્યું? તમારા પંથની ને તમારા ધરમની વાતો તમે કયે મોઢે કરતાં?'

તો કે, 'એટલું પણ ન સમજી શકી કલા-લજી! અમારા પંથ કાંઈએ દોરો નથી ને અમારા એલા મુંઝા કાંઈએ જણ્યા નથી ને પછી અમારા પંથની ને અમારા ધરમની વાતો શી? કાંઈ ધૂની માણસ જાણે, એની ધૂનમાં એ મસાણુ માણે, મસાણુના દેવતાની કલ્પના કરે ને જૂતપ્રેતના કાઢા ઉઘાડે, તો એને શોધી રાખનારું કાંઈ હતું? એવા ધૂનીને વળી પથ-કા! ને જખાતો શી! એની માટી એ એક દિવસ મસાણુમાં મળી જવાની.'

તો કે, 'તમને રામ નહિ, અનુરામ પણ નહિ?'

તો કે, 'આટલા દિવસથી અહીં આવે છે કલાલજી! તારું રૂપ હૃદ મૂકે છે, પણ કાંઈ દિવસ તારા અંગને કાપ પણ અમાનો છે! પછી રામ અને અનુરામની વાતો શી?'

તો કે, 'તો મહારાજ! આટલા બધા સતનો પૂછી છે, તો આ પદમણીને અહીં સુધી શીને દસરી લાવ્યા! એના રૂપ ઉપર તો અવાધા પડતાં?'

ને સાંભળીને બાવાને કપાળે કચળા વળી છે. પદમણી બાવાનો જવાન સાંભળવા જરા ઝોરી આવી છે. કામતે અવાળે બાવાએ પાપનો એકરાર થયો છે. 'એટલી તારી સોમત-ની અસર થઈ, કલાલજી! હું મસાણુને અધોરી. મસાણુના સંભાથી સિરામ બીજા કાંઈ ને જાણું નહિ ને તો જ તારી સોમતે એટલો અપૂરો રહ્યો. ને એટલી માનવીની નિર્જાતાએ મારામાં ધર ક્યું. તે દિવસે મને 'બેરિયાએ હેરાન થયે! મારા અંદરમાં વેરની આમ ભરૂં. બેરિયા તો અજિત હતો. એ કાંઈ મારી કપટમાં આવે તેમ નહોતો ને તે પદમણી તરફ અંગળી ચીંધાડી. એનું રૂપ તે મસાણુની રાખ ઉપર બાળેખ્યું. વેરની ધૂનમાં મેં પદમણીને અહીં બેલાવી.'

તો કે, 'તમારું પંથનો ઉદ્ધવ જીજવવા સ્તો.'

તો કે, 'શું દરત એ તો ખમર નથી. સિવજીની ખરાત નીકળવાની હતી. મેં સિવ ખતનેવાલા થા. આજે આજે બીલી રાણી નૃસ કરનેવાલી થી. ઔર...ઔર...કુછ શદ નહિ. મગર કુછ હોનેવાલા થા.'

ને પદમણીએ વચમાં કહ્યું છે: 'ને હોનેવાલા થા, સો હો મથા. સસાજીના જોગીને મસાજીની પખીમાં મળી ગયાં.'

તો કે, 'મિલ ગયા ને તમે જાને હવે પીપળપખીએ ચડીને ઝટઝટ ધરમેળી રમ જાએ. આજ કીચુ એ કીચુ. એ પખીમાંની પાંખો ખરી પડશે ને હવે કાષ્ટ દિવસ એ નહિ જોડી શકે. ને કલાધણી તારી વિદા તને કંદોથી જ મળી હતી. તું એને પાવ કરી નથી. એ વિદા મે હવે અહીં જ રહેશે.'

ને એટલું કહેતામાં મસાજીની ચાલીયા એક મોટી નધો બાકા થયો છે. એતું તેજ ચારે તરફ ફરી વળ્યું છે. મસાજીની અધારી

ભૂમિનાં દેવાં ઝમઝમી ગિઠમાં છે. કલાધણી આંખો અંબાઈ મધ છે. શેરી વારે આંખ બેઢી છે ને ચારે કાર ફરીફરીને ભુએ છે કે નથી શિદ, નથી એની સાધનાતી સાધન અને નથી સિદનાં સામરીતો.

પડમે જીવી જીવી પદમણી પંદ મંદ ફરી રહી છે. પડમે જીલું જીલું પીપળપખી પાંખ પહોળું ફરી રહ્યું છે.

• 'ત' સિદને જાતો દોઢો, બહેન ?' કલાધણે પૂછ્યું છે.

તો કે, 'મે' તો તારો ખરતો જાત્યો, બહેન. લાંબો બધો તેજનો. મિસેટો થયો ને ધરતીના દેવામાં સમાઈ ગયાં.'

તો કે, 'એમાં કાંઈ લખ્યું વાન્યું ?'

તો કે, 'એમાં લખ્યું તું કે મારો. જોતર, સાજોતરવો છે ને છુમ્મિયાને આ દશ તે દશ તમરી રહ્યો છે. [આહ

ચમ્પાવાણી ટ્રેકન કીપડવાની વૈવારીમાં હતી. લગભગ પચાસ વર્ષની ઉમરના લાગવા બે ગુદરયો, ફરફ કલાકના કંઈકેન્દમાં બેઠા બેઠા અખબાર નાંચી રહ્યા હતા. ગોસલ જાગી અને આડાએ પ્યોરોમાં ઊઠાવું. ડીસ્ટન્ટ સીઅલ થઈ મહાભૂત અને સ્પીક પારી. દવાના એક જ લપાટાએ ભારી પારી મોડેલા એક ગુદરયના હાથાને અસત્વરે ફરી મૂક્યું બેઠાએ તેમણે આસેથી કાચલી ભારી ચડાવી.

ભારી અડાવવાનો અવાજ સાંજણને બીજા ગુદરયનું ધ્યાન હાથમાંથી ભારી વારે દોરણું. પહેલા ગુદરયે કહ્યું: 'મને ટ્રેકનની દવા મારક નથી આવતી.'

બીજા ગુદરયનાં લાંબાં સંજોગવા, તેમની આંખો પર કાંઈ વરાપ મારવું હોય એમ તેમને લાગ્યું. બાકીને બીજે પાડી નાજવાં તે ગોઠવા: 'મને આમ ઝૂંજામણમાં બેસવું પડતું નથી.'

પહેલા ગુદરયે ચિડાઈને કાપું નીચે મૂકી ફરીથી ભારી ચડાવવાં બેસવા: 'તો તમે આંખોની સીક પર બેસી રોકો છો.'

બીજા ગુદરયે બેઠી જ મઝમવાળી ભારી બીજે વગરવાં ઉઠાવે આપે: 'આપ થઈ સીક બદલાવી શકો છો.'

અને પછી બીજા ગુદરયે આંખોને આડી ડાળી રહી તોપણ પેલા બંને, રૂખી રૂખી આંખો કોમળી રહેલા ગુદરયોએ ભારી લપાટા-લપટ કરવાનું ચાલુ રાખ્યું.

તેવામાં માઈની વજર તેમજ પર પછી-તેણે જાનેની વગર સાંજણી. પરિસ્થિતિને વિચાર કરી લીધી અને પછી આસેથી કહ્યું: 'મારું કાંઈ ટોચવાનું, આ ભારીને કાચ જ નથી.'

[શિવરાત્રી ઓધરીને ત્યાંથી એમના ઇષ્ટદેવ લક્ષ્મીનારાયણની નરકમ સોનાની મૂર્તિ ચોરાઈ ગય છે. શિવરાત્રીના કલકત્તામાં ઉમારતી વાકાંગી મેડો વેપાર છે. જેમની લાગીદારીમાં શિવરાત્રી દેવમણી અગરખની ખાણ ખરીદી છે તે, કલકત્તાથી આવેલા સર શીનાય સરખરની સલાહથી ગાંધી પહેલી આકૃતમાં સદાચર્યુત યવા કલકત્તાના વિખ્યાત ટ્રિટકીવ કિરીટને વાર કરી બોલાવવામાં આવે છે. કિરીટ આવી થોડોયો શિવરાત્રીના માનમાં એક અબજવા મહેમાન તરીકે ભેટર છે.]

કિરીટ શિવરાત્રીની મા સાથે વાલ કરેલા હતો. હરસુંદરીદેવીની ઉમર સાઠ ઉપર, હશે. આવેપીવે સુખી હોઈ શરીર ઉપર ધડપણ જેવું દેખાતું નથી પણ આંખે ઝાંખ આવી ગઈ છે. નાક ઉપર પાતળી સોનાની ફેમનાં ચક્રમાં પહેર્યાં છે.

‘ચરમાં થું આપ દમેશા પહેરા છે મા!’ કિરીટ પૂછ્યું.

‘હા બેટા, હવે ધડપણ આવ્યું. ચરમાં વિના કંઈ નથી દેખાતું.’

‘છેલ્લામાં છેલ્લો લક્ષ્મીનારાયણની મૂર્તિ પૂજના ઓરડામાં કપારે ભેંસ હતી એની આપને ચોક્કસ ખબર છે?’

‘આજ શનિવાર, પરમ હો ગુરુવારે રાતે. નવ વાગ્યાની સંધ્યારતિ પછી પૂજારી જતા રહ્યા હતા ત્યાર પછી પણ એકાદ કલાક સુધી હું પૂજના ઓરડામાં હતી.’

‘તમારા દીકરા પાસેથી સાંભળ્યું છે કે પૂજના ઓરડામાં તમે, પૂજારીશ અને મિ. ઓધરી સિવાય કોઈ પ્રવેશ કરતું નથી.’

‘હા, બેટા, કારણકે મારા સ્વામી કહેતા કે દેહમન પવિત્ર ન હોય ને પૂજના ઓરડામાં જઈએ તો દેવ મોપિત થાય. લક્ષ્મીનારાયણ અમારા ઇષ્ટદેવ છે ને હાજરાદખૂર છે.’ ઉઘા વાક્ય વખતે એમનું મુઠું રૂધામ મુઠું.

‘મારા સ્વર્ગસ્થ સસરા કહેતા કે ભ્યાંસુધી લક્ષ્મીનારાયણ આ ધરમાં રહેશે ત્યાં સુધી આ ધરમાં અશુભો પડછાયો પણ નહીં પડે.

શિવને મોટેજ સાંભળ્યું છે બેટા કે તે બધાની બોવાયેલો વસ્તુ શોધી આપી છે.’ એમ કહેતાં કહેતાં આંખમાં ઝગઝગિયાં આવી ગયાં. ને આમલેર બોલ્યાં, ‘અમારા લક્ષ્મીનારાયણને ગમે તેમ કરીને શોધી દે બેટા. શિવને હું કહી દઈ છું કે તારે જેટલા પૈસા જોઈએ તેટલા દે. લક્ષ્મીનારાયણ બોવાયા ત્યારથી મારી શાંતિ આલી ગઈ છે. કાલ રાતે મેં સ્વપ્નું જોયું કે મારા બોવાયેલા બોવાણ લક્ષ્મીની આંખની પકીને મારા ઘરે પાછા આવવા રસ્તા શોધતા કાટકપા કરે છે. તેમણે બે દિવસથી ખાણું નથી. મારા ખવરાવ્યા વિના એ ખાતા નથી. મૂખથી એમનું નવધનશ્યામ રૂપ આંખું પડી ગયું છે...’ શિવરાત્રીની માની આંખમાંથી આંસુ ઝરવા લાગ્યાં.

‘રડો મા, મા! હું-કિરીટ છાતી ઠોકીને કહું છું કે આપના લક્ષ્મીનારાયણને હું જરૂર શોધી આપીશ.’

‘જગવાન તારું બહું કરશે બેટા.’

‘મા! આપને નરોખર ખબર છે કે તે રાતે સંધ્યારતિ પછી મૂર્તિ આપે સિંદાસન ઉપર જ ભેંસ હતી?’

‘હા બેટા. ઓરડામાંથી નીકળતી વખતે મ મૂર્તિને સિંદાસન ઉપર મેં ભેંસ હતી.’

‘પૂજનો ઓરડો ઉઠાડો મુખી આપ ક્યાંય ગયાં નહોતાં?’

‘રાતના તારે ખનતા સુધી નવ કે સાઠ-નવ વાગ્યા હશે. મેં પૂજનું નેવેલ એક આણુ

‘મન થયું કે એ મારા કાનને ભથ્થે રહો.’

‘પછી તે સંબંધી આપે આપના દીકરા-
પૂછી ત્યેયું હતું ?’

‘હા, એટલે. પણ એ તો કહે તે વખતે હું
ચેલો.’

‘દીકરાના ઝોરમાંને લાલું વાસીને આમાં
તેમને બંદરે મોઢું નહોતું ને ?’

‘ના એકા...’

કિરીટ કરીથી માની સાથે પૂળના
ઝોરમાં આગ્યે. પૂળનો ઝોરડો રોટો હતો.
મોતળિયે સુવાળી લાડી જડી હતી. એક
પૂણમાં રૂપાનું મગધનું સુંદર સિકાસન હતું
અને તેનો ઘર મખમલની માડી ને ફરતી
રેશમની લાલર ખૂંટી રહી હતી. ઝોરમાં
ખારનું બહુ જ મજબૂત હતું. એક લોકે તે
સેમુર્મનના લાકડાનું બનાવેલું ને ઉપર ભરતી
અગિયારવાળી ભળી એને જે તારાં લગાડવામાં
આવતાં-એક ખારએ અને બીજું ભળીએ.
ઝોરમાંની જે માલુની દીસલમાં જે બારી હતી,
તેમાં જ ભડા અગિયાર નાએલા હતા. કિરીટ
બારીમાંથી બહાર નોયું. બહાર નીચેથી બારીએ
પહેલી કામચંદ્રેતમ નહોતું. કિરીટ બારીના
અગિયાર તપાસી એવા લાગ્યો.

ઝોરમાંની દક્ષિણ બાજુની બારીની નીચે
નોયું તો ત્યાં ધેવુર પટવાળાં ઝોડો ઊભાં હતાં.

‘કેવળ આ ઝોરમાંને ક્યારે રંગ રેશમાં
જાગ્યો છે, મા ?’

ધં આવે છે,
એટલે. તારાં સંબંધી ન નહોતે એટલે મહિના-
માં જે વાર કલકતાથી ચમકાવળ પડ્યાની ઝોરમાં
કરી મૂકીએ છીએ.’

ઝોરમાંની બહાર બારવાને જમણે પડે
જ નૂના સાકાનાં બોખાનો કમળો હતો.

‘મા, એક વાત પૂછી લઉં. તે રાતે ‘મા’
ની જમ સાંભળના પછી તમે આ ઝોરમાં
કેટલી વાર સૂધી કરતાં ?’

‘અગત્ય આવેલું હતા.’

કિરીટ બારીમાં ફરતા ફરતા લખમ
એક કલાક માળી નાખ્યો. ત્યાર પછી પોતાના
ઝોરમાં આવી એક ચોપડી ઉપાડી.

બહાર એકાદો અવાજ સંભળાયો. થોડી
વારે કિરચંદર તથા સર મીનાથ સરકાર
જામલ થયા.

કિરીટ તેમની સાથે નોયું.

‘કિરીટનાં બારમાં આવે આવ તકિ એજ-
ખતા હો ! એ મારા ભાગીદાર લખપતિ કર
મીનાથ સરકાર છે.’ કિરચંદરે એજખાલુ
આપતાં મળું.

‘નામકાર, હા એમનું નામ મેં સાંભળ્યું
છે. બાગચાળી પુરવ છે.’

‘સર મીનાથે જ આપને વિદેશ મળું હા
તેમનો સલાહથી જ આપને બોલાવ્યા છે
‘ઝોર !’

‘આપની અદ્ભુત કૃતિની વાતો મેં
પણ વખત પહેલાં સાંભળી છે. એટલે મને
એમ થયું કે આમાં આપ જ મારા મિત્રને
મદદ કરી શકો છો.’

હિરીટ ખુદ ખુદ હસવા લાગ્યો. પછી
સંસ્મૃત બોલ્યો: ‘આપનો આભાર.’

સર શ્રીનાથ બોલ્યા: ‘મિ. ચૌધરી દ્વારા
આપે બધી હકીકત સાંભળી હતી. મિ. રામ !
આપને આમાં કંઈ સમજાવ છે ?’

‘કંઈ નથી સમજાવું એમ તો ન કહી
શકાય, સર શ્રીનાથ ! બધું નેપા-સાંભળ્યા
પછી એટલું તો સમજાયું છે કે મૂર્તિ કેવી
રીતે પૂજના ઝોરમાંથી ચોરાઈ છે.’

‘હે...સમજી શક્યા છો ? તો તો કાલે
ચોરી કરી તે જ બધી શક્યા હશે.’

‘ના, એ જો બહુવા મળ્યું હોત તો
અત્યારે મૂર્તિ મેળવવાના પ્રયત્ન કરવા મંડી
પડી હોત.’

‘આપ ચોરને પકડી પાડીને એની મને
ખાતરી છે એટલે જ આ વસ્તુની તપાસનો
હાર આપને સોંપવાનું મેં સ્વયંચું હતું.’

‘જેટલું સમજ્યો છું તે ઉપરથી રાષ્ટ્ર
બચાવ છે કે ચોર ચિઠ્ઠી વિલામની જેવો
અસંત અપણ અને નિહાળીયો છે. ઉપરાંત
મૂર્તિ ક્યાં છે તે તે પહેલેથી જ બહુતો
હોવો નોઈએ. આ ધરનો તે પાકા બહુતો
લાગે છે ! એટલું જ નહિ પણ રાતે પૂજના
ઝોરમાં ક્યારે તાણું મારવામાં આવે છે,
પ્રાંતે પ્રાંતે અંદર પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર છે
અને પ્રાંતને અંદર પહોંચી વિના ક્યારે પૂજના
ઝોરમાં સહેલાઈથી દાખલ થઈ શકાય તે
પણ બહુતો હોવો નોઈએ.’

ચિવસંકર ઉત્તેજિત થઈ બોલી ઊઠ્યા:
‘તો મિસ્ટર રામ, આપ એમ કહેવા માગો
છો કે ચોરે ઝોરમાં બંધને મૂર્તિ ચોરી છે ?’
‘પૂજના ઝોરમાં પેસીને મૂર્તિ ચોરી

છે કે નહિ તે હું ન કહી શકું. પણ ચોરી થઈ
તે રાતે ઝોરમાં ચોર ઘૂસ્યો હતો એમાં
લેણ-પણ શંકા નથી.’

‘એમ બને જ કેમ ? આ તો તદ્દન
અસંભવિત.’ સર શ્રીનાથ બોલી ઊઠ્યા: ‘ચોરે
માથે પૂજના ઝોરમાં બધાની આંખમાં ધૂળ
નાખીને એ કેવી રીતે પેસી શકે ? આ તે શું
કંઈ અદુ છે ?’

‘ચોરે મોટું જોખમ બેસ્યું હતું એ વાત
ચોક્કસ. પણ હમણે જ મેં કહેલી વાતો આપ
બુદ્ધી ગયા લાગે છે. પહેલાં જ મેં કહ્યું છે
કે ચોર આ ધરનો બળવો નથી, તે આ
ધરના ખૂણેખૂણાનો ભે મિયો બસે ન હોય પણ
આ ધરનો બહુતો તો હોવો જ નોઈએ,
ખીલું પૂજના ઝોરમાં સંબંધી બધું તે બધું છે
અને એ વખતે સાધારણ રીતે કાણ કાણ
પૂજના ઝોરમાં હોય કે ન હોય તે જ તે
તેનું બળવું નથી. સૌથી મુદ્દાની વાત તો
એ છે કે ચોર અસાધારણ અપણ અને મીની-
પમતે ચાલવામાં પાવર્યો છે.’

‘...’
‘બે દિવસ પછી સંજની દ્રેનમાં ચિવસંકર
જાણુનો અગોળો સત્તેજ કલકતેથી આવ્યો.
ચોરે હી પહેલાં ચિવસંકરે તેને ખાસ કામે
લગાવ્યો બોલ્યો હતો.’

ઝોરમાં પેસીને હિરીટ અને ચિવસંકર
વાતો કરતા હતા. સર શ્રીનાથ પણ વેપાર
સંબંધી વાતો કરી ગઈશો સંજની દ્રેનમાં
લગાવે આવ્યા ગયા હતા.

હિરીટ કહ્યું: ‘તમને કાંઈની ઉપર ચોરીનો
શક આપે છે મિસ્ટર ચૌધરી !’

ચિવસંકર બોલ્યા: ‘આપ શું કહેવા માગો
છો તેની સમજ નથી પડતી, હિરીટજી !’

‘તે હી વાતચીતમાં હું આપને જ સચન
આપતો હતો, મિસ્ટર ચૌધરી. એટલે કે જેણે
મૂર્તિ ચોરી છે તે આ ધરનું બધું-પૂજના

ચોરખાની રજેન્જ માદિતી પશુ તે જાણે છે. તેની કલ્પનામાં ચોરખાનું દુષ્કર્મ દર્શ્ય ખડું થયેલું છે.

શિવરાંકરને હવે સમજાયું કે કિરીટખાણુની વાતચીતનું વહેણ ઈ ખાલુ છે. થોડી વાર તે સૂમસામ ભેસી રહ્યા. પછી મુદ્ગજીર કહે બોલ્યા: 'હવે સમજી ચકું છું' કે આપ શું કહેવા માગો છો પશુ.....'

'જુઓ મિ. ચૌધરી, જે દિશામાંથી આપણને સ્વપ્નમાં પશુ આપાત આવવાની કલ્પના ન હોય તે દિશામાંથી જ ધણી વાર ચોચિત્તા આપાત આવે છે. લોકના નેચો મનુષ્યને કોઈ રાત્રી નથી. લોકમતક ૫૪ માણસ દિવસ દિવસ, પાપપુણ્ય ન્યાયઅન્યાય, ધર્મ-અધર્મ ખડું જ બૂધી જાય છે.'

'તે રાતે ધરમા હું, ચારી મા, મારા નાતો રીકરો દિન, મારા મેનેજર અને સેક્રેટરી શ્રીકંઠ ખાણુ, અમિય ખાણુ, જીવન ખાણુ અને નોકર-ચાકરો હતા. સત્યેન પશુ તે હી નહોતો.'

'ચાકર-ચાકરની વાત હું નથી કરતો. એમના ઉપર મને લેશ પશુ સંકેદ નથી. આ એમનું કામ જ નથી. આ તો કોઈ સુદિવાન અને ચતુર માણસનું કામ છે ચાકરો સિવાયનામાં એક આપ પોતે, આપની મા, શ્રીકંઠ ખાણુ, અમિય ખાણુ, જીવન ખાણુ અને આપનો પુત્ર દિગ્ગજીર. એમાંથી આપને, આપની માને અને દિગ્ગજીરને જાદ કરતાં બાકીનામાં કોઈ ઉપર આપને શક છે? શ્રીકંઠ ખાણુ.....?' કિરીટ મિ. ચૌધરીના મુખ બણી સમક્ષ દૃષ્ટિથી તાકી ગયો.

'શ્રીકંઠ ખાણુ આજ ત્રણ વરસથી મારી સાથે કામ કરે છે. જેવા કામદા છે તેવા જ વિશ્વાસપાત્ર છે. મરીખાઈમાં જીજ્ઞાં છે હિચ્ચ શિયણ લેવાની ઈચ્છા છતાં પૈસાની તમ્મીને દીધે ગિચ્ચારને નોકરી લેવી પડી છે. તેમના બધા ૪ કામો તદ્દન સતોષકારક હોય છે. તેમનો અને પાંકો વિશ્વાસ છે, મિસ્ટર રાય.'

'અમિય અને જીવન ખાણુ!'

'તેઓ તો હંમેશા ધરતી બહાર બોલેલાં જા જ રહે છે. આજ સુધી કદી તેમણે ધરમાં પ્રવેશ કર્યો નથી એટલે તેઓ ધરનો ખૂણેખૂણો જાણે એ તદ્દન અશકનિત છે. વળી તેઓની ઉમર મારી નેટલી છે અને આ મરે બચમન ત્રીજ વરસથી નોકરી કરે છે.'

એવામાં સત્યેન ચોરખામાં દાખલ થતાં બોલ્યો: 'મામા!'

'કાણુ સત્તુ! આવ. આ મારા કમીને સત્યેન, કિરીટખાણુ! અને સત્તુ, આ મારા મિત્ર કિરીટ રાય છે.'

અન્યોન્યે નમસ્કાર કર્યા.

કિરીટ તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી સત્યેનને જોતો હતો. સત્યેનની ઉમર ૨૫થી વધારે નહોતી. મોડું બરાવદાર નહિ પશુ ચક્રિયાળી લામત્તુ. એક વખત સત્યેન નિયમિત બ્યાધામ કરતો. પેરેલલ બાર, રીંગ, ડ્રેપીંગ વગેરેમાં એકો હતો.

'સાજની ગાડીમાં આવ્યો! સવારે આઠ વાગ્યાની ગાડીમાં આવવાનો હતો ને!'

'હા, અઠની ગાડીમાં જ આવવાનું પાણું હતું પશુ આજ સાત હી થયા તે ટ્રેન બેંધ ચક્ર ગઈ છે-જે ટ્રેન હાવરાથી રાતે દસ વાગે છૂટી સવારે આઠ વાગે પહોંચતી તે. એટલે પછી મજાની ગાડીમાં આવ્યો.

કિરીટ સત્તુની વાતથી ઉત્કંઠિત થઈ ગયો. 'પશુ કાલે સવારે હું સ્ટેશન બહી રૂંધેલા થયો હતો ત્યારે ૯-૧૦ મિનિટ એક ટ્રેન આવી હતી.'

'એ રીધી કલકતાથી આવતી નથી. એ તો આસનસોલ જંકશનથી રાતે ત્રણ વાગે છૂટે છે-એ બ્રાંચ દાર્મિની ટ્રેન છે. એની સાથે કલકતાની કોઈ ટ્રેનને મેળ નથી.'

'એહ! આપની પાસે ટાઇમટેબલ છે મિસ્ટર ચૌધરી!'

'છે. શું કામ છે?'

‘જરા જર છે. સાવો નોંધજો.’ ફિરીટ મુઠકે જવાબ આપ્યો.

‘હું જ મધકાલે આવતી વખતે એક ટાઇમ ટેબલ ખરીદતો આવ્યો છું. હો સાચી હઈ.’

સત્યેન ચોરડામંડી ટાઇમ ટેબલ લેવા ખદાર નીકળ્યો.

રાંતે પછી વાર મુધી ફિરીટ ટાઇમ ટેબલ નોવા ક્યું અને કાગળમાં કંઈક લખ્યું.

ખીન્ને દી વહેલી સવારે આહિટ હાલિસમાં ન્યા શોર, દરવાન અને ખીજ નોકરો રહેતા હતા ત્યાં જઈ આવી બપોરે જરૂરી કામ છે કહી ફિરીટ બે દિવસ માટે કલકત્તા જતો રહ્યો.

બે દિવસ પછી ફિરીટ પાછો આવ્યો નહીં. ચોથે દી સવારે શિવચંદરને ફિરીટનો એક તાર મળ્યો. તારમાં એમ જણાવ્યું હતું કે—આપની મૂર્તિ પાછી મેળવરી હોય તો તાર મળે કે તરત જ કલકત્તા આવવા રવાના થશો. આને શુધવાર છે. શુક્રવારે તો પહેલ્યું જ નોંધજો—ફિરીટ.

શિવચંદર ટેલિગ્રામ વાંચી વિસ્મયથી હત-શુદ્ધિ થઈ ગયા. જનું હોય તો આને જ જનું નોંધજો. વિચારવાનો ય અવકાશ નહોતો. તે જ સાંજે વજર વિશ્વએ તે કલકત્તા રવાના થયા અને તારથી ફિરીટને જીપકવાના; ખજર આપ્યા.

ખીન્ને દી સવારે ફિરીટ પોતે રહેઠાણ પર રાહ નેતો હતો. ફર્સ્ટ ક્લાસમાંથી શિવચંદર કિતરતા જ સામે પ્લેટફોર્મ પર ફિરીટને નોંધ વિસ્મયથી બોલ્યા: ‘કમ મિસ્ટર રાય! શી ગિના છે?’

‘આપની મૂર્તિને પત્તો લાગ્યો છે. મિસ્ટર ચૌધરી.’

‘હું...સાચે જ! ક્યાં?’ શિવચંદર ઉકેંઠાથી બોલી કહ્યા.

‘અચરા થશો મા. પત્તો લાગ્યો છે એટલે મૂર્તિ તો આપણને મળવાની જ.’

‘પણ પત્તો લાગ્યો હોય તો પછી રીફરું કામ કરવી?’

‘એમ ક્યાં વિના ચાલે તેમ નથી. આવતી કાલે સાત વાગ્યા મુધી આપણે ધીરજ રાખવી પડશે. કાલે આઠ વાગ્યામાં જ આપ આપની શુભ યયેલી મૂર્તિ પછી મેળવશો. માત્ર થોડા કલાક ધીરજ રાખવાની છે.’

‘પણ...’

‘આજના થવાની કંઈ જરૂર નથી, મિસ્ટર ચૌધરી. હવે તે ફિરીટની આખમાં ધૂળ નહિ નાખી શકે. મેં તેને પકડી પાડ્યો. હવે એ જરાબર મારા સકંનમાં આવ્યો છે. તેને, તો કંઈ ખજર નથી એટલે તે નિશ્ચિન છે ને આઠ વાગ્યા મુધી તેમ જ રહેવાનો.’

*
સવારના છ વાગ્યા હશે. કલકત્તાની ગિય હજી હમણે જ ગિરી છે.

ફિરીટની મોટરમાં જ શિવચંદર ને ફિરીટ ‘આહિટ દ્રામ’ માટે બારીને કિતર્માં.

‘અહો! કમ મિસ્ટર રાય!’

ફિરીટ જરાક હસીને બોલ્યો: ‘આપના શરદેવ આ રસ્તે બર્માં જઈ રહ્યા છે. નેટીમાં પેલી ‘નવદુર્ગા’ સ્ટીમર નોંધ-જનાણુઓ માટે છે તે! તેમાં જ બેસીને દેવ બર્માં જામ છે.’

‘હા! શું કહો છો!’

‘હા જલદી આવો.’

દરિયાઈ પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર સાંતિગાણુ નેટી ઉપર તેમની જ રાહ નેતો હતો. ફિરીટને નોંધને સાંતિગાણુએ પ્રણામ કર્યો.

‘કમ શું ખજર છે!’

‘હજી આવ્યા નથી. અહીં જ રાહ નેતું કે!’

‘ના, ચાલો સ્ટીમરની ટ્રેનીમાં જઈને જ બેસીએ. આપણે એમિર્તા જ તેની મુલાકાત લેવાની. નોંધે ને કેવો ધરનાઈ જાય છે!’

‘વારુ, ચાલો.’

બધા ય સ્ટીમરની સીડી ઉપર ચલા.

ત્યારે અસંખ્ય ઉતારુઓના કોલાહલથી સ્ટીમર ગાજી જીડી હતી. કેપ્ટીનર્મા ત્રણે જગ્યા રાહ જોવા લાગ્યા.

સ્ટીમર સાઠા આઠ વાગે છટતી કારણ તે વખતે જીવાળ ચક્રતો.

લગભગ સાઠા સાતે એકાએક કેપ્ટીનર્મા બારણું બંધાયું ને કુસીને માથે મુટકેસ ને બિસ્તરા સાથે સર શ્રીનાથ દાખલ થયા.

શિવચંદ્રે જિભા યઈ એકદમ અચંખા-ધી પૂછ્યું: ‘સર શ્રીનાથ! તમે !...’ બાકીનું વાક્ય ગળામાં જ અટકી ગયું.

કિરિટીય ત્યારે જીડીને જોયો થયો હતો. મુઠ્ઠાદાસ્ય કરીને તે ય બોલ્યો: ‘યુઝ મોનિંગ, સર સરકાર!’

સર શ્રીનાથના મોઢા ઉપરથી નૂર જીડી ગયું. તે ગમે તેમ કરીને ધૂંકે ગળે ઉતારી ધડીક કિરિટ સામે તો ધડીક શિવચંદ્ર સામે જોવા લાગ્યા. ખીજી જ ફરજે જાતને સંભાળી રૂંધક બોલવા જતા હતા—

પણ કિરિટી અટકાવ્યા: ‘સર શ્રીનાથ! આપને યત્ન હશે કે આપે આ બૂલ કપા કરી? પણ તમારા હાથમાંથી હવે બાજી ચાલી ગઈ છે. તમારો એક ખલ્લાસ!’

સર શ્રીનાથે તેટલી વારમાં પોતે ક્ષમાઈ ગયાનો લાવ ધણે. કાળમાં લઈ લીધો હતો. શિવચંદ્રે બણી નેઈને બોલ્યા: ‘આ બધું શું છે, મિ ચૌધરી! આ બધાનો શો અર્થ?’

શિવચંદ્રે જોનો શો જવાબ આપે? તે પોતે હજી વસ્તુસ્થિતિ રૂંધે જ સમજી શક્યા નથી. કારણકે કિરિટી રૂંધે જ ફેડ પાંચો નહોતો.

‘બર્મા જઈને મૂર્તિને યાજે પાડી દેવાનો વિચાર રાખ્યો હતો, કેમ સર કાહેન! અને એ પેલાથી આપના દૂનતા ધધાને બચાવે’

હતો? પણ આખરે તો તમારી બાજી બંધી વળી છે. તમારા પાસાં અવગણ પડ્યા છે. હા આ બાબત મને સોંપવાની સલાહ આપીને આપે શિવચંદ્રે ત્રણે મિત્રીધર્મ બળ્યો છે. શિવચંદ્રે બાજી તેને માટે જરૂર આપનો અંતઃકરણપૂર્વક આજાર માનશે. હવે સીધી રીતે મૂર્તિ બહાર કાઢી આપો. પછી આપને પોલીસને સોંપવા કે ન સોંપવા તે આપના મિત્ર શિવચંદ્રે ઉપર છાડું છું. આપે આપનું કામ બળ્યું છે. હવે તેઓ તેમનું કામ બળવે. હું હવે ફરજમુક્ત થાઉં છું.’

પાછા ફરતી વખતે શિવચંદ્રે બોલ્યા, ‘મિસ્ટર કિરિટરાય, હવે મને સમજાય છે કે આપની વાત બહુ સાચી છે. મનુષ્ય લોકમાં શું નથી કરતો? સર શ્રીનાથ જોવા મિત્ર આવું અતિ હીન કામ કરી શકે એનો મને સ્વપ્ને ય ખ્યાલ નહોતો.’

શાંતિબાણ સાથે જ હતા. તેઓ બોલ્યા: ‘એને પોલીસને સોંપી દેવો ઉચિત હતું, મિ ચૌધરી’

‘ના, ના. પટ્ટાવાની યરમ જ એને માટે પૂરતી મર્યાદા છે. મને મારા ચોરાયેલા દેવ પાછા મળી ગયા છે.’ ચાલતાં ચાલતાં રનેદપૂર્ણ દૃષ્ટિથી મૂર્તિ સામે નેઈ બોલ્યા: ‘કાણ જાણે કેવા મોઢા સંકટ ને વખાના માર્યા સર શ્રીનાથ સરકાર જોવા માણસને આવું હીન કામ કરવું પડ્યું, હશે! આવા મોઢા મોઢાદર માણસનું અપમાન કરવા હું નથી ઇચ્છતો.’

‘પણ યુનેયાર્ડને ફેડ થયો ઉચિત છે. મિ ચૌધરી.’ શાંતિબાણ બોલ્યા.

‘એ હું માનું છું પણ સર શ્રીનાથ સરકારને તેટલો હલકો માની શકતો નથી. પટ્ટાઈ જવાથી એમનું મોઢું કેવું યઈ ગયું હતું! મને લાગે છે કે ફિસીના કુકમથી પણ એવું ન થાય.’

શિવચંદ્ર અને કિરીટ કલકતામાં સિવ-
ચંદ્રના મહાનમાં એકલા બેઠા છે.

‘હજી મારાથી સમજી નથી શકતું, મિ.
રાય, કે આપે આ અચકચને પણ કેવી રીતે
કહ્યું!’ શિવચંદ્રે પૂછ્યું.

કિરીટે કહ્યું: ‘મેં આપને પહેલેથી જ કહ્યું
હતું કે પૂળના ઓરમાંથી મૃતિ કેવી રીતે
ચોરાઈ નહીં છે તે સમજી શકો છો પણ મૃતિ
ઓરમાં કેતો હાથ દોઈ શકે એ નહોતો
સમજી શકતો. એક વસ્તુ ઉપરથી કું એવા
પાકા નિશ્ચય પર આગ્યો હતો કે ચોર આ
ધરનો અણુભેદુ-ધરના નિપ્રો અને અન્ના-
ઓનો પણ અણુધાર હોવો નોંધ્યો. એટલે એ
દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં પહેલાં ધરના લોહ ઉપર
જ શકે નવ. પણ તે રીતે નેએ ધરમાં દાખર
હતા તેમની ‘મુવમેન્ટ’ સંબંધી બરાબર તપાસ
કરતાં ધરનું કાઈ હોય એમ ન લાગ્યું. અને
ન હોય તો પછી એવાં કોઈ માણસનો હાથ
હોવો નોંધ્યો ને બહારનો હોવા છતાં આ
ધરનો સારી રીતે પરિચિત હોય. એવું કાણ
હોઈ શકે એ તપાસ કરતાં એકમાત્ર સર શ્રી-
નાથ સિવાય બહારનું કોઈ જ આપના
ધરથી ખાસ કરીને પૂળના ઓરમાંથી પરિ-
ચિત નથી. પણ પહેલી દૃષ્ટિએ તેની ઉપર સંશય
કર્યો એ તરૂં અસંભવિત હતું. તેમની સિધ્ધિ
અને બીજી બધી દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં સર
શ્રીનાથ પણ આપના મહાન વિશે બધું જાણતા
તેમ કું જાણતો નહોતો પણ ત્યારે આપને
મોઢે સંભળ્યું કે તે આપના ખાસ મિત્ર અને
વેપારમાં સાગીદાર છે અને મને બોલાવવાની
આપને તેમણે જ સલાહ આપી હતી ત્યારે જ
તેમની ઉપર મને બરા શંકા પડી તે પોતે
ચોર હતો તેથી જ પોતે અજમણાઈથી આપને
મારી વાત જણાવી—અલગત મોઢાની ઉપલક્ષ
સહાનુભૂતિ, રહે અને મૈત્રીના અભિનયમાં.
ચુનેચરની આ પ્રકારની સાવધાનતાના અનુભવ
એનો કંઈ અજાણ નથી. ત્યાર પછી બીજું

કારણ અને ઉપયોગી મત આપના બનીશ
સત્યેન જાણતી એક વાતમાંથી મળ્યું.

‘ક્યું!’

‘ટ્રેનના ટાઈમીંગના ફેફારના ખંચર
ઉપરથી આપની સાથેની ચર્ચામાંથી મેં અવધું
હતું કે સર શ્રીનાથ તે દિવસે સવારે સાઠ
આઠ વાગે આપને ત્યાં પહોંચ્યા હતા. સર
શ્રીનાથ પર શંકા કરવા છતાં સમજી શકતો
નહોતો કે સર શ્રીનાથ આગલે દિવસે કનકતેથી
આવી મૃતિ ચોરી પાછા કલકતાની ટ્રેનમાં
આપને ત્યાં કેવી રીતે આવી શક્યા? પણ
નવા ટાઈમિંગના ઉપરથી સાબિત થાય છે કે
ટ્રેનના નવા ટાઈમીંગના દિસાએ સાત દી
પહેલાં આ ટ્રેન બંધ થઈ ગઈ હતી. પણ તમે
કાઈ તે જાણતા નહોતા એટલે તમને કે કાઈવરને
કંઈ શંકા જતી નહોતી કે સર શ્રીનાથ સર-
કાર કેવી રીતે એ વખતે કલકતે આગ્યા. અને
આપ જાણતા નહોતા એટલે આપને શંકા
ને પડી કે એ સમયે ‘બાસનસોલ’ની ટ્રેન
આવી અંબાવિત દોઈ શકે. આ એકમાત્ર
અંબાર ને બપોરે બૂલથી સર શ્રીનાથની બધી
સાવધાની અને ચોળના બરબાદ મઈ. મારી
આગળ મધું દીવા જેવું સ્પષ્ટ થઈ ગયું. ટ્રેનના
ટાઈમીંગની હેરફેર જાણના પછી જ કું એકલક
નિર્ણય ઉપર આગ્યો. તમારા ચોરને પૂછીને
જાણી લીધું છે કે સવારે સાઠ આઠ વાગ્યાની
ટ્રેનમાં જ સર શ્રીનાથ સરકાર આગ્યા હતા.
ત્યાર પછી કું કલકતા આગ્યો—સર શ્રીનાથ
સંજમાં વખતે તપાસ કરવા. વચર વિચરે
પહોંચ્યો શ્રીનાથના સોલીસીટર મિત્ર વસુ પાસે.
તેમની પાસેથી જ અવધું કે હેલ્થ એક વરસમાં
સર શ્રીનાથ ચેરમનનમાં થયા પેલા મુખાબ્યા
હતા અને માથે સોફું દેવું થઈ ગયું હતું.
અને ત્યાંથી એ પણ સમાચાર સાંભળ્યા કે
સર શ્રીનાથ કંઈ ખાસ કામે જમાં જાય છે
એટલે મારો શક પાકો થઈ ગયો. મેં દરવાજા
પેલીસ સંતિજાણુને ખબર આપી આપને તાર

ક્યો. પછીની બધી વાત આપ જણો છા.

‘પણ મૂર્તિ કેવી રીતે ચોરી લીધી એ
હજી બ જણજીભયો જ કાપડો રહો.’

‘હા, એ બંધુ. તમારો પૂજારી જોરડો
જેતા બે વસ્તુએ, મારું આન બેચુ. એક તો
બે કાઠી અને બીજી જારણા બહારના લાકડાના
પેલા ખાલી ખોખાએ અને બીજી’ હિંચુની
જારીના સળિયા પરના કાપડાએ. ત્યાં કોઈ ન
હેતે તેમ જોરડામાં ધૂસી જઈને કાઠીએ દોરડું
બાંધી દીધું હતું. એ જારી નીચે પડાદાર આંખ
ઊભા છે, રાતે અધારે કાઠી એ દોરડે ચડી
જારીમાંથી કચાક દધિવાર વડે સિંદાસન
ઉપરથી મૂર્તિ સહેલાઈથી લઈ શકે તેમ છે.
પણ તો તો દોરડું બાંધવા જોરડામાં કાઠી મધુ
જ દોડું નોંધ્યો. પણ એ કેવી રીતે અને ? પણ
તમારા માની વાતચીતથી એના તાતજો મળ્યો
ગયો. તે દી રાતે કાઠીએ ‘મા’ કહીને જૂથ
પાડી હતી. તમારા માએ ધાધું કે તમે પાડી.
એ તો તમે પણ પછી તમારી માને મોઢે
સાંભળ્યું છે. તમારા મા જોરડામાંથી બહાર
આવ્યાં. એમની આંખ નબળી છે એમાં
વળી રાતનો અંધાર. તમારા મા જહાર
આવ્યાં તે મોઢાનો લાક લઈ ઝપથી મીની
પમલે જોરડામાં પ્રવેશ કરી દોરડું લટકાવી
દીધું તે તરત કાઠી પાછળ સતાઈ રહેલ.
માને પાછા ફરતા થોડી વાર લાગે. એ સ્વા-
ભાવિક છે. કારણ તેમણે બહાર કાઢને ન
જેતા થોડી રાહ નોંધ હતી. જ્યારે તમારા
મા જોરડામાં પાછા ગયા કે જોર સરજી ગયો.
એક પ્રશ્ન કદાચ બધાને માય કે જો જોરડામાં
ગયો હોતો તો મૂર્તિ ચોર્ષા વિના કેમ બહાર
નીકળ્યો ? એના બે કારણ છે. એક તો એ વખતે
મૂર્તિ ચોરી લેવાની અનુકૂળતા હોવા છતાં
આપની માની નજરે પડી જવાનો ખડું સંભવ
હોતો અને જો તેમને ખબર પડત કે મૂર્તિ
નથી તો તો તે વખતે જ દોહા મધ જાત.
એ બધું વિમારી દોરડેથી ચડી બંધ તાજે જ
ચોરી કરવાનું ચોરે ઉચિત ધાધું હતું એમાં

બહારના માણસો ઉપર શકે જવાનો સંભવ
ખડું જોઈ હોતો. જો આ રીતે ચોરી કરવી
એ થોડું નોખમી તો હતું જ. રાતની દેનમાં
સર શીનામ બનાવરી વેશમાં ત્યાં આવ્યા અને
પછી મૂર્તિ ચોરી રાતે બારની ઝાડીમાં આસ-
નસોલ જતા રહ્યા. આસનસોલની અપ, અને
કાઠીન બને દેનો વચ્ચેના એક રોકને રાતે
પાંચ વાગે કોસોમ કરે છે ત્યાં જ દેન બંધ
લાંચો સર શીનામ સાકા આઠ વાગે આપને
ત્યાં આવ્યા હતા. જ્યારે તેઓ આપને ત્યાં
આવ્યા ત્યારે મૂર્તિ સાથે જ હતી. દેનના ટાઇમ
ટેમલ ઉપરથી જ આ બધું હતું જણી શકે
હું. અને આસનસોલ રોકન પાસેની મોઢી
હોટલમાં તપાસ કરતા ખબર પડી કે સર
શીનામ તે ગતે તે હોટલમાં જ હતા. હોટલની
નેધમાં તેમણે મોતાનું મૂળ નામ જ લખ્યું
હતું. આપના ધરની હીવાલે પણ દોરડાથી
ઉપર ચડવાના ચિહ્નો હજી આપ નોંધ શકો.

હરચુન્દ્રી દેવીએ, પોતાના કાઠીજી મળ-
વાથી, ઉમંગભરે ફરીતે આશીર્વાદ આપ્યા
અને સિપુને ૨૦૦૦) બે હજાર રૂપિયાનો એક
મોઢો આપવા કહ્યું.

ફરીતે જો દિવસે ટપાલમાં એક મળ્યો
તે જ દિવસે જાપામાં મોટા મોટા અધુરે
જાપુમાં આવ્યું હતું.

‘દોહતા જોએ મેઈતમાંથી જણીતા વેપારી
અને લક્ષ્યાધિષ્ટિ સર શીનામ સરકારે ફો
પડીને આપમાત ક્યો છે. જો મૃત્યુનું કારણ
હજી કાંઈ જણવામાં આવ્યું નથી.’

— સર શીનામ સરકારના મૃત્યુ-સમાચાર
સાંભળી હરચુન્દ્રી દેવી બોલી: ‘અહા, કેવા
સજ્જન માણસ હતા.’

સિવશંકરે શીનામ વિષે કાઢને બ કહ્યું
નથી અને ફરીતરાય તેમ જ ચાંતિઆણને પણ
એ વાત કાઢને ન કહેવા કારણકે કહ્યું છે.
[શીનીદારજનગુપ્તની
જવાબી વાર્તા ઉપરથી

હું કદી ભૂલીશ નહિ

[પ્રવેશના છવનમાં ધણીધડીએ એવી આવી બધ દોષ છે, જેને સંપૂર્ણ કરી બીબાએને તેમાં સહભાગી બનાવી સ્થાય. 'કહાની'ના વાચકસમુદાયને પોતાના છવનને એવો ચિરસ્મરણીય પ્રસંગ, 'કહાની'ના એક દોષમાં ૧૫ થી ૨૦ લીટીમાં સમાઈ નજ તેવી રીતે કંઠાણમાં લખી મોકલવા નિમગ્ન આપવામાં આવે છે. મળેલા આવા પ્રસંગો ન સ્વીકારતાં તે પરત કરવાની તેમજ ફવીકાસપેલા પ્રસંગો બગે પછુ કયા પરબ્ધરહાસી આવડવડતા નથી. — સંપાદક]

અ મારી એક કૂટપાય-કલ્પ છે. દરેક રાતના તે મ્યુનિસિપાલિટીના સેમ્પ પાસેની કૂટપાય પર મળે છે. ક્યાં આગળ મળે છે તે લખવાની જરૂર નથી. તેમાં નોખી નોખી જાતના તથા પ્રકારના સજ્જો છે.

રાજની માફક આને પછુ જધા મેગા થયા હતા. એક જલ્દે સૂચબું કે જિન્ડગીમાં ન ભૂલી સ્થાય તેવો પ્રસંગ ને જાઈના છવનમાં ખુબો હોય તો કહો. બધા સહેજ ચાન્ત થયા. માનું છુ કે વિચાર કરતા હશે. સૌથી પહેલાં મનીમાઈએ સૂચ્યાત કરી.

આ મનીમાઈનું સાચું નામ છે ખીજું પછુ અમે તેમને એ નામે બોલાવીએ છીએ. તેઓ માડી હાકે છે. તેમણે ચૂકે ક્યું :

તમે બધા જાણો છો કે માડીવાળાઓને ફવી ફવી જાતનાં માથુસો મળે છે. મને આ ખનાવ છવનભર યાદ રહેશે. યોદા દી મહેલા હું રોજનથી એક બાઈને લઈ આવતો હતો. દેખાવ પરથી લઈ મહિલા લાગતાં હતાં. તેમને કૂચુનજર જવું હતું... અમે જેવાં રોજનનાં કંપાઉન્ડની બહાર નીકળ્યા ત્યાં તો પાછળથી જૂમ સંજળાઈ, 'એ માઈ, માડી ઊભી રાખજો.'

મેં માડી ઊભી રાખી. જોયું તો એક મજૂર દોડતો દોડતો આવતો હતો, તેણે આવીને પેલાં સત્તારીના હાથમાં પસં મૂકતાં કહ્યું : 'તમે ડાખાં જ ભૂલી ગયેલાં-સામાન મેલી વખતે મારું ખાન હતું.'

સત્તારીને ત્યારે જ યાદ આવ્યું કે તે પસં

મૂલતાં આવ્યાં હતાં તેથી તેમણે ખુશી થઈને પેલા મજૂરને પાંચ રૂપિયાની એક નોટ આપવા માંડી જે પેલાએ લેવા ના પાડી અને કહ્યું : 'આપને જો વધી ન હોય તો કહેશે કે તેમાં બધા થઈને કેટલા પૈસા હતા ?'

પેલી બાઈએ પાકોટ ખોલીને કહ્યું : 'સાઠ રૂપિયા, ચોકુંકે પરચૂરણ અને એક સાદી મોતીની માળા.'

મજૂર એક નાની નોટ છુક કાઢી. મેં જોયું તો તેમાં બહુ આકાશો લખેલા હતા. પેલાં બાઈએ કહ્યું તે આકાશો ટપકાવી લેતાં તે બોલ્યો : 'માત્ર પ્રમાણિક રહેવા માટે મારે જિન્ડગીમાં કેટલું ઓવુ પડ્યું છે તેની આ નધિ છે.' અને તે હસતો હસતો ચાલ્યો મયો.

'ફવી સંરકારી પ્રમાણિકતા ?', પેલાં સત્તારી બોલ્યાં. અને ત્યારથી મેં નકી ક્યું છે કે નવ નંખરના (તેને ખાવડે નવ નંખરનો જિલ્લો બધેલો હતો.) પોર્ટરને માડીમાં મૂકત બેસાડેલો.

ચોડી વાર કાઢ બોલ્યું નહિ પરંતુ ત્યાર પછી તરત જ ભૂખેન્દે ચૂકે ક્યું.

આ મિસ્ટર ભૂખેન્દ ક્રિકેટ રમે છે. તેનું દૂંદ-નામ 'રોય' અમે પાડેલું છે. મોડી મેચો પછુ રમેલા છે.

—ક્યાં જોયું હતું ને તો યાદ નથી પછુ એ ખનાવ બરોબર યાદ છે. ક્રિકેટ મેચ ચાલી રહી હતી. અમારી સામેની ટીમમાં ખાતર-સાંપ્રીવ ખ્વાતિ પામેલ બેલાડી રત. અમરસિદ

ત્યાં આવી અમારા પ્રોફુચર કપનીમાં
આ એક બહુ જ અસલી વ્યક્તિ હોય છે.
તેણે 'મા'ને કહ્યું: 'કાર્લીંગ (આ મુલક મને
ત્યાં વેપરાય છે) જરાં ખાલો ને પેલો બહુ-
ચક્ર આપ્યો છે.' બહુચક્ર એટલે ફિલ્મ કિતા-
રવા માટે પૈસા રાકનુર શરૂથિલ.

'આને લઈ લેજો.' આપાને કહીને
કારલીંગ પેલા આમાનીકિયાને સોદામાં પાતું
મૂક્યું અને...

હું કમેરાના રેન્ડ ઉપર કાણી ટેકની
વિચારી રહ્યો: આ મા યવાની! 'ના ના.'
મારા ફિલ્મ લાઈનથી ટેવાઈ ગયેલા મનને
જવાબ આપ્યો. એ તો માત્ર માતો પાક જ
કરવાની છે.

અને ફરીથી પાછી શાંતિ જવાઈ-દેવે
મારા વારો હતો. મારા બોલવાનો વિચાર

નહોતો છતાં પણ નું બહી શકાંય તેવો બતાવ
મારા જીવનમાં બન્યો હતો.

મેં શરૂ ક્યું: 'મણી વાર એવું બને છે
કે કાંઈ માણસનું એકાદ વાક્ય પણ આપણને
બિન-જીમર વાદ રહી જાય. પડિત જવાદર-
લાલનું ચોદમી એકરતની રાતે બાર વાગ્યા
પછી બોલાયેલું વાક્ય—'જ્યારે જન્મતનું બહુ'
અંત સાન્ત નિદ્રા લઈ રહ્યું છે ત્યારે આ
અધિકારમાં દિન્દ પોતાની આજાદી હાંસિલ
કરી રહ્યું છે.'—મને વાદ છે.

મારી તે પાર્યના છે કે જ્યાં સુધી
મારામાં એવન જેની વસ્તુ હોય ત્યાં સુધી એ
વાક્ય મને વાદ રહે!

અને ફરી પાછી શિષાળાની વહી જતી
ચાંદની રાત જેની શાંતિ કૂટપાથ પર પથ-
રાઈ રહી. સંપાદક : યંગ-કલ્યાણ

એક વખત આત્માર્પ કીપવાની કેસેજના વિદ્યાર્થીઓ સમુદાય લાપલુ કરવા મથા હતા. બાપલુ-
ને બંદે પ્રશ્નોત્તરી હતી, જેમાં એક વિદ્યાર્થીએ પૂછ્યું: 'આત્માર્પ! આત્માર્પન કેટલું?'

'મારી ઉમર ને?' કીપવાનીએ સહજ વિચાર કરીને જવાબ આપ્યો:—

'જ્યારે હું તમારા જેવડા યુવાનોની પાસે બાપલુ કરતો હોઈ' છું ત્યારે મને મારી
ઉંમર એક સાઠ-સિતેર વર્ષના વજ્ર પુરુષ જેવડી લાગે છે. જ્યારે પડિત નહેક સાથે વાત
કરતો હોઈ' છું ત્યારે મારી ઉંમર મને એક ચાલીસ-પચાસ વર્ષના અનુભવી અને વજાકાર
સેના-નાયક જેવડી લાગે છે. સરકાર ખેલ સાથે વાત કરતો હોઈ' છું ત્યારે ઉંમરની બાધ
મને નહોતો નથી. વાંધીલ સાથે વાત કરતો હોઈ' છું ત્યારે સાદ-આઠ વર્ષના બાલક જેવડી
લાગે છે.' અને ઉલ્ટે તેમણે દસમી ઉમેર્યું: 'જ્યારે શીમરી સુચિલા સાથે વાત કરતો
હોઈ' છું ત્યારે હું પચ્ચીસ વર્ષના યુવાન હોઈ' તેમ લાગે છે.'

* * *

મા દીકરાને શિખામલુ આપે છે: 'પાડોશીઓને મદદ કરવા માટે જ પ્રયત્ન આપણને
ફનિયામાં પોકાર્યા છે.'

નાનો છાકરા માની સામે વાકતો પૂછે છે: 'અને પાડોશીઓને શું કામ મોકલ્યા છે?'

* * *

પરીવિદ્યાર્થ—તમી બંધો છા, બન્યો પ.ણીમાં એક પથ પર ચા માટે બેઠો રહે છે ?
કહેલેલો મોવા—તે પથ પણ એ તે લઈ લે તો પાણીમાં ડોહા જ પડે ને, માટે.

— આ. કયા

૩ પાણું મોઢું ભેડું એટલે પછી બીજો જગ્યા શોધવાની જરૂર ન હતી. અંદરનાં મુસાફરોએ શે રખકોર મચાવી મૂક્યો: 'જગ્યા નથી, જગ્યા નથી.' પરંતુ ક્યા ક્યામાં ચાલું અને ક્યા ક્યામાં ન ચાલું એ મુસાફરની મુન્સફીની વાત છે. એમાં અભિપ્રાય આપવાનો કે આદ્ય જોખી કરવાનો કાઠને કશો જ અધિકાર નથી. જગ્યા નહિ હોય તો જોખા રહીશું. જોખા રહેવાની કાઠ ના થોડી જ પાડી ચક્રો નહિ. મુસાફર તરીકેના મારા હકમાં કાઠ જ વધી લઈ ચક્રું નથી. ચક્રો જ ખેટા અને ગાડી જીપડી.

જરા ઠીક જોખા રહેવાની જગ્યા કરી લીધી અને નજર રૂપાળા મોઢા ઉપર મારી. કાળા ચરખાં હતાં એટલે નજરની દિશા કાઠ પારખી ચક્રે તેમ ન હતું અને છતાં પણ કાઠ જાણી જાય તો તેથી કરવાનું પણ શું હતું? અંખો મારી છે. એ વડે શું ભેડું અને શું ન ભેડું એ મારી પોતાની ખાતર છે. એમાં કાઠને વધેલો લેવા કાંઈ જ કારણ નથી.

અને એમ હું નજર અને નજરખાનીના ખેલ કરતો જોતો હતો, ત્યાં રેલવેન આવી પહોંચ્યું. બધાં જ મુસાફરો જીતરી ગયાં, એક રૂપાણું મોઢું ભેડી રહ્યું. મારે જીતરવાનું તો હતું જ, પરંતુ એકલુ રૂપાણું મોઢું ભેડી રહે અને હું જીતરી જાઉં એ સમ્પત્તાની ખાતર પણ ખરાબર ન હતું. મને લાગ્યું કે લોકોમાં સીસફસાવની લાવના જ એાછી હોય છે. અંજરલુક તો બની ચક્રું તેમ હતું નહિ, પરંતુ એ રૂપાળા મોઢા સાથેની ગાડીની મુસાફરી જ્યાં સુધી લંબાય ત્યાં સુધી તો મારે એના વળાવિયા ખનવું જ નોખશે. ખરાબર એની સામે આસન જમાવું. ગાડી વળી જીપડી.

પરંતુ લોકોની આડય વચ્ચેથી એ સુંદર મુખનાં દર્શન કરવાનો જે સુયોગ હતો તે હવે

સરી ગયો અને કાપડો બદલ બની ગયો. પરંતુ ભેડું એટલે ભેડું જ. એમાં પછી શરમતી કે સમ્પત્તાની કે એવી બીજી-ત્રીજી વાતો હોવી નોખએ નહિ. અને છતાં પણ હંભ અને દુનિયાદારી લોકોને બીજી ભતવું જ્ઞાન આપતાં હોય છે. એ જ્ઞાન એવા પ્રકારનું હોય છે કે ભેડું અને ભેડાં નથી એવો દબ કરવો. એવે ટાણે સ્વાધિકાર હકોની દલીલ પાંગળી બની જાય છે અથવા તો એ સ્વીકારવા કાઠ તૈયાર હોતું નથી. એટલે તો લોકો જિંદો શોધતા હોય છે અને આડયો જોખી કરે છે.

એ પણ એવો નુસખો શોધી કાઢ્યો. છાપાને મદદમાં લીધું. એની આડયે વારે વારે એકાદ એ આખ મારી લેવાશે, એવી આશા ધીરતો.

પણ ચોલ કાંઈ જાની રહી હોય એમ લાગતું નથી. થોડી વારે સામેથી અવાજ આવ્યો: 'કાળા ચરખાંમાંથી વાંચી શો છો ખરા?'

અમકી પાંચો. આ વર્ગે નવો અનુભવ હતો. આમ અનુભવ પુરુષ સાથે અમણી સ્ત્રી એકાએક વાતો કરતી નથી અને તો જ અહીં એ પ્રકાર કરે થયો છે. જવાબ આપવાની ઇચ્છા હતી જ નહિ. છતાં જ જવાબ આપવો પડ્યો, સમ્પત્તાની ખાતરરતો: 'વંચાય છે, ચોકઠાં.'

'તો પછી ચરખાં ઉતારી નાખતા કેમ નથી? અંખે કાંઈ હરકત છે?'

'ના અંખે ખાસ હરકત નથી.'

'પણ કાળા ચરખાં અગવડતાવાળો છે. ધારી વસ્ત્રને લક્ષ્ય કરી સમય અને સામી અંજિતે ખબર પણ ન પડે.'

'મારો ઉદ્દેશ એવો ન હતો...' હું કહેવા જતો હતો.

‘અને એવો ઉદ્દેશ હોય તોપણ વાંધા જેવું શું ? આખ છે તે લુચો. જે જોવા જેવું હોય તે લુચો. સંખ્યાના અને સમાજ આધી આશય જોવી કરે. એમાં તમે નવું કશું જ કરતા નથી. પરંતુ મારાથી ચરમાવાની કરી જ નરૂર નથી. ચરમા ઉતારી નાખો. છાપું એક તરફ મૂકી દો. સામું જોવાની તમને છૂટ છે. એથી અર્થાત્નો ભંગ નહિ થાય.’ તે હસી.

‘પણ...પણ...મારા મનમાં એવું કશું જ નથી.’

‘અને હોય તોપણ શું દરકન છે ? હું રૂપાળી છું તે મોઢા અને લુચેરો. આંખ આંખનો મર્મ નહિ મળવે તો રૂપતી ખીછ ઉપયોગિતા પણ શું છે ?’ તે ફરીથી હસી.

મેં ચરમા ઉતારી નહિ કે છાપું પણ દૂર ક્યું નહિ ક્ષત આંખોને ખૂબ જ કાળમાં રાખી અને બહેથેયુધ્ધે પણ સામા પાટલી તરફ ન જોવું એમ મનમાં ગાંઠ વાળી. ત્યાં કાંઈ એકું જ નથી. એ પાટલી તો તદ્દન ખાલી જ છે.

પણ સુવતીને વાતો કરવી હતી. તેણે ફરીથી પૂછ્યું : ‘આપ શું કરો છો ?’

શું કરું છું હું !—કોલેજમાં અભ્યાસ કરું છું ? કાંઈ મોટી પેઢીનો મેનેજર છું ? રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લઈ રહ્યો છું ? મોટા સેબક છું ?—શું કરું છું હું ? મન તરંગે અસ્થુ હતું. દુનિયાને આંજી નાખે એવું મારું વ્યક્તિત્વ રજૂ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે ત્યારે કંઈ જ પ્રવૃત્તિ હાથ ચડતી નથી. મેં કહી નાખ્યું : ‘બેકાર છું. અહીંતહીં રખડું છું.’

‘જદુ સરસ. જદુ સરસ. બેકારીનો ધધેા ધધેા મોટો છે. નહિ કામ કરવાની માયાકૂટ, નહિ કરી જવાબદારી, નહિ પગાર મળવાની કમાકૂટ કે નહિ એને ચાપરવાની ચિંતા. યજ્ઞ સરસ ધધેા. અને રખડવાનું તો મને પણ

ખૂબ જ ગમે છે.’ ભાઈ ત્યાં આંખ મારવાનું મળે, નવા નવા તરંગો અને નવી નવી કલ્પના. નવા નવા હસ્યો અને નવી નવી દુનિયા. રખડવાનું કોને ન ગમે ? પણ અમારું તે કાંઈ નસીજ છે ? સવાર થાય છે તે નિરાળે ધોળા મૂંડે છે...

‘કોલેજમાં અભ્યાસ કરતાં હશે ?’ મારાથી પુછાઈ મથું.

‘કોલેજ સિવાય ખીજે ક્યાં બચવાનું હોય ? ભાઈ લુચો ત્યાં કોલેજ, કોલેજ ને કોલેજ. અને કોલેજ પણ એક જદુશી સંસ્થા છે. એમાં બેકાર-કેકારીઓ એકઠું બાધતા જ નથી, ગણતા પણ શીખે છે.’

‘એ વળી નવું માન.’

‘એ નવું માન નથી, પરંતુ જવા દો એ વાત. હું તમારી વાત પૂછતી હતી ને મારી વાત કહેવા લાગી મર્મ.’

‘તો એમાં મને પણ જાણવાનું ગળશે ને ?’ હું હવે ધીમે ધીમે શોષ છોડી રહ્યો હતો. રજૂ રાખી એમ થતું હતું કે જરાખરનો આવી બરાબો છું. પણ હવે તો લાગે છે કે વચ લાગી મર્મ છે અને...

‘મારી વાત જાણવી હશે તો તમે પડીયા જણી. રાગો. અત્યારે તો તમે અનાપાસે મળી ગયા છો તે તમારી જ વાત જણી લઉં.’

‘મારી વાત જાણીને શું કરો ?’

‘જટલા નીરસ છે ? એક સુંદર સુવતી સાથે આ રીતે પરિચય કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો કે, ત્યારે તમે એનાથી દૂર ભાગી રહ્યા છો. આવી એકાદ ધન્ય પગ મારે કંઈક જીવાનકા કુસંદાકા વધને હરતા હોય છે, પોતે જે નથી એ દેખાડવાનો ડોંગ કરતા હોય છે, અને આકાશ-પ્રાતાંગ એક કરતા હોય છે. પર્વતિયા દીપક ઉપર અવાધા ધર્મને પડે છે ને તો વ દીપક એને દહાડે છે. જગારે તમને તો અનાપાસ સખજાની સિદ્ધિ સાંપડી ગઈ છે.’ તે બોલી.

મે ખરેખર સમજ્યાની સિદ્ધિ જ મને સંપાદી રહી હતી. કેપાલું મોડું બાળકું કે બસ વાંસે લાગ્યો જ હતું. એમાં બહુ બહુ તો એકાદ બે કણ આખું કારવાનું જ મળતું હતો, તો જ આખો એવી એવીને દમ નીકળી ગયો છે. અને આજે હું દહાર થયો. 'હીક તો ફરમાવો. બનશે એટલા જવાબ દઈશ.'"

એનું તાંબ મનોરમા એ હું તમને કહી રાખું. મનોરમાને મારા જીવનની ત્રણ વાતો જણવી હતી. એક તો મારા કુટુંબી બનોની વંચાવલિ અને છોતદાસ. બીજી મારી નાણા-દારી પરિસ્થિતિ અને ત્રીજી હું પરણેલો છું કે કુવારો છું.

પહેલી બાબતમાં મેં જ્યારે જણાવ્યું કે મારા પિતા દીગ-મર્યાદી ફેરી કરતા અને તેમની રવર્મમાંની પ્રવૃત્તિના કદા સમાચાર બાજુ સુધી સંપન્ન નથી. કુટુંબની વંચાવલિમાં મારેક પેઢીનાં નામ કહી ચકું ખરો, પરંતુ એ જાણના કરી. છોતદાસ હજી તેણેથી લખ્યામાં નથી. મને હતું કે મારી આટલી વાતથી જ બીજી વાતોનો અંત આવશે અને હું વધુ બીજા તપાસમાંથી બચી જઈશ. પરંતુ પરિણામ ધાર્મ્ય કરતાં બીજું જ બાન્યું.

મારા પિતાનો ધધો લખીને તો એ બીજી પડી. 'બહુ જ ચરમ ધધો. નહિ દુકાનનું બાહ્ય બરવાનું, નહિ માથુસ રાખવાનો, નહિ ઝાંઝી ચૂડી રોકવાની, અને મરોને પણ સમવસ્ત્રા દેટલી ! ધેર બેઠાં ચીજ-સત્તુઓ મળી જાય, ખરેખર હરિયાનો ધધો તો ધણો જ ઉત્તમ છે.'

પૈસાની બાબતમાં જેમ મને લક્ષ્યોદેશી પ્રત્યે સખત તિરસ્કાર હતો, તેમ તેને પણ ધન અને ધાનમાં પ્રત્યે ખૂબ જ ઘણા હતી. તેના મત પ્રમાણે પૈસાદારને પંચાત્મને જાર હોતો નથી. પૈસા સાચી રાખરા, તેમાં કેમ વધારો દાય એ માટે રાત્રિવસ જાહેરન કર્યા કરતી અને સફુચી મોટી વાત તો પોતા

પાસે પૈસા છે એવું જાહેરમાં પ્રદર્શન કરતું. એ કે આ મત સાથે હું સંમત થઈ શકતો નથી. પૈસા સંઘર્ષે મારા વિચારો બહુ લુપ્ત છે પરંતુ એ તો સહુ સદુના મંતવ્યની વાત છે.

વાન લક્ષ્યવન ઉપર આવી. મને સરાવ થયો. મેં જવાબ આપ્યો: 'એક તો હું અને વળી પરણેલો !'

એણે કહ્યું: 'મને ખાતરી જ હતી કે તથી પરણેલા. છતાં પુછાઈ ગયું. પણ હવે જ્યારે સગાની વાત નીકળી છે ત્યારે એક વાત પૂછી લઉં. લક્ષ્યવન સંઘર્ષે તમારા દા વિચારો છે !'

મેં કહ્યું: 'ધણ જ અચોક્કસ.'

'એટલે !'

'પરજીવું અને ન પરજીવું.'

'એ વિચાર મને ખૂબ જાણો. હું પણ એને સમજાવેલો 'ધર્મ માનું છું.' તે યોદી વાર શાંત રહી.

મેં પણ આખતી રિશા નહાવી. કારણ કે હવે આખતે એ આકૃતિમાં રસ રહ્યો ન હતો અતિપરિચયે જવળા જેવું ન હતું, પણ લગભગ એવું તો ખરું જ.

મનોરમાને બિરવાનું રોચન નહક આપતું દોષ તેમ જણાયું. તેણે તૈયારી કરી. મારી સામું જોડું અને કહ્યું: 'તમારી વાતથી મને ધણો હોતો થયો છે. તમે એમ ન ધારતા કે મેં તમારી વાત સાચી માની લીધી છે ! એથી જીવંતુ તમે ધણા પ્રસિદ્ધિ છો, સરદારી છો, ધનવાન છો એવી એવી છાપ માગ દેવા ઉપર પડી છે. અને અવિરત ન થતો દોષ તો હું એટલું રહી ચકું કે તમારી દસમ લગ કરવાની ઇચ્છા ઠોઠ વખત થાય તો બીજી અનેક પુરતીઓ જે તમારા સદવાસમાં આવી દોષ તે સાથે મારી પણ ઘુસના કરેલો.'

તેણે એક કમળ ઉપર પોતાનું સરનામું

લખી આપું' અને રેશન આવતાં અને છૂટાં પડ્યાં.

મારા પરિચયની અનેક યુવતીઓ ! છૂટે પગો કે તરત જ આ વાત ઉપર હું ખૂબ જ હસી પડ્યો. પરિચય ગુણાવવા બેસું તો પાર આવે તેમ નથી, પરંતુ એ બધી જાણખાણો એક તરફી જ છે. અને અત્યાર સુધીમાં મારી સામે કાંઈ યુવતીએ જોવાની દરમર કરી હોય તો તે આ પહેલવહેલી યુવતી હતી. તેણે મારી સામે પરિચય સાંભળે હતા એટલું જ નહિ પણ મારી સામે લગ્ન કરવા તેવારી જતાવી હતી.

અને હું મૂત જોવા બેસું એટલે મૂતખ ન હતો. પહેલે રવિવારે જ આ વાતે મને-રમાને મકાને પહોંચી ગયો મહેલો ! શુ-ભાવકાળું' સ્વાગત મળ્યું છે ! પરંતુ સ્વાગત કરનારી તો 'દમણી આતુ પું' હતીને સરકી મંદ અને હું ઉગમણો બેસું કે આશમણો એની અમથય કરતાં જોડાતી જેમ જોતો રહ્યો

ચોડી વારે અદરના જોડામાંથી કાઢતો પમગ્વ સવળાળો, સામે સામે મનોરમાને બાજુ પલ્લ આળ્યો : 'તમે ચાલો તો ખરા.'

અને મનોરમા એક યુવકને બાવડું બ્રહ્મીને

બહાર જોડામાં જ્યાં હું જોડાતી જેમ જોતો હતો ત્યાં એવી લાગી.

'જુઓ સાંભળો ! તમે રાજ રાજ મને કહો છો કે તમે કાણ પગલુંતું હતું ! કાણ પગલુંતું હતું ! તમારા મનમાં એમ દશે કે તમે ન મળ્યા હોત તો હું કુંવારી રહી જાત ખરું ને ! પણ મારા મહેરમાન ! તમે જુસો છો. જુઓ આ ગિરદાર મને પરજુવા માટે જ આવી પહેંચ્યા છે.' અને તે અબખાટ હસી પડી.

થેલો યુવક જ હવે તો મનોરમાનો પતિ જ હતો તે ઘણુંવારે મારા સામું જોઈ રહ્યો. એની આંખમાં કંપકા હતો. પરંતુ એ રાજ મારા ઉપર કહવાનો કે કાંઈ બીજાના ઉપર એ નક્કી ન હતું. આખરે એણે કહ્યું : 'કેવી ચિન્તાવધી છે ! નાહતો આ મિયાણાને દેરાન ક્યો.'

• 'હેરાન કાંઈ એ નથી ક્યો આ તો પાના ની જ છુ. અને તે ફરીથી હસી પડી.

અને રૂપાળા મોઢા સામે તાકી તાકીને જોવા માટેનાં મારી પાસે કાળાં ચર્મા પલ્લ એ ટાળે ન હતાં. નહિતર આંખની શરમ છુપાવવા તો એ કામ આવત !

'રસિક ! તું આટલી દરે આ ચીરટની લેતો પડોયો જ એમ હું કહી જ ન શકું. ગેર, દિવસની કેટલી થાય ?' પછા લાંબા કાળ થઈ મળેલા મોહનલાલે મુરખીપણે પૂછ્યું.

'બસ આઠ-દસ.' રસિકલાલે સાચ નિરપદ બાવે જવાબ આપ્યો.

'એની કિંમત શુ ગણાય ?' મોહનલાલે નાણે ખર્ચનો અંદાજ કાઢવા પૂછ્યું..

'આમ તો એકના આઠ આના હલી પણ લગઈ રામિયાન દોઢ રૂપિયે માંડ મળતી. આજ-કાલ રૂપિયા પડે છે.' રસિકલાલે લાચરવાટીથી કહી નાખ્યું.

'અરે શું રસિક, તું આવો લગ્ન જતી મથો છે ? ખરેખર એની આજ સુધીની કિંમત-મા તો આ સુધીને માણે લારો હોય !'

'પણ મોહનલાલ, માનીશ ? એવી બીડીઓ કુંવારાગા જ એવા માગા જનાવે દો.' રસિક-લાલે મૂંઝામટ લગાડી કહ્યું.

'લે રાખ હવે.'

'રાખ શું. તેને તું ચિખામચુ આપે છે એ જ બીડીઓની રાખ કરનાર રસિકનો જ એ માગો છે ચાલ હવે વપર આપતી એકદિસમાં વેચેલી ચા-પાણી પીએ.'

સાગરની ગોદમાં

ચંદુલાલ વ. ભટ્ટ

[નમ્રદરિયે તોફાનમાં એક વદાણ બાંધે છે. પિતા, માતા અને ચાર પુત્રોના એક કુટુંબને વદાણમાં જ રાખી સમસ્ત મુસાફરી દોડીએમાં નક્કી કરે છે. નીચે જળ અને ઉપર આસ એવી નિશાધારવામાં છવનમરણ વચ્ચે એલાં ખાતા કુટુંબમાં, તોફાન સમૂદ્રમાં છવનની આટા ભગે છે. દાય લાગ્યાં તેમાં સાધનોથી તરણો તૈયાર કરી ભગિલા વદાણમાંથી લઈ ચમાર તેટલી સામગ્રી અને ફરારી, મરખાં, ગાય, ગાયેડાં, પેડાં, બકરાં જેવા છવો સાથે એ કુટુંબ એક નિર્જન બેઠમાં આવી પહોંચે છે. પોતેલલા કરેલા એક તખ્તમાં થોડાક દિવસ વસવાટ કર્યા પછી મોટા વડલા જેવું એક ઘણું પટાટાપ હાક મળી જતાં તેના પર માળ બાંધી વસવાનું નક્કી થાય છે. રસ્તામાં આવતી નદી પર પાટિયાની એક પુલ જોઈનેતપૂરક તૈયાર કરી, જરૂરી સામગ્રી ને પ્રાણીઓ સાથે આખું કુટુંબ પેલા હાક પાસે આવ્યો પહોંચે છે. હાકની ઘણી ઘણી ડાળીઓ સાથે દોરડાનો એક લાંબી નીસરણી બાંધી મોટાં મોટાં ખીમ અને પાટિયાં વડે હાક પર 'દવાઈ મહેલ' ખડો કરી સુખેદુખે નિવનવી વટનાઓમાં દિવસો વિતાવે છે. એક દિવસ વળી ફિલીપ અને તેના પિતા ખડકમાં સચાઈ રહેલા પેલા વટેલા વદાણ પર જઈ, લઈ ચમાર તેટલી સામગ્રી લઈ દોડી અને તરણો છોડી મૂકે છે.]

દવા અનુકૂળ હતી. સદ યગાગ્યા હતા એટલે દવાની મદદથી અમારી સફરને ચેમ મળ્યો. દરિયો ચાંત હતો. લગભગ કાઠિ પહોંચવાની તૈયારીમાં હતા ત્યાં ફિલીપે જરા દૂર કંઈક મોડું ને વિચિત્ર શરીર પાણીમાં તળું નેયું. દરખીનની મદદથી મેં નેયું તો એ એક મોટો દરિયાઈ કાચળો હતો. પાણીની સપાટી ઉપર તરતા તરતા એ ઊપતો હતો. અમે પાસે આવતા હતા એવું ય એને લાન ન હતું.

ફિલીપે હોડીને જરા એ તરફ વાળવા મને જણાયું. મેં હોડી વાળા લીધી. એનો વિચાર એને નેવા ઉપરાંત ખીલું કંઈ કરવાનો દશે એ મારા ખ્યાલમાં નહિ. ફિલીપે તો લાગ નેમને પેલું વેલ માહીનીના ચિહાર કરવાનું જાણા જેવું ઠીર કાચગા પર ફેંક્યું. એ એના શરીરમાં ખૂચી મયું. ખૂચવાની સાથે એ જાગ્યો. અમારી હોડીને પથ જમરો આવ્યો જાગ્યો. મેં ખૂમ પાડી: 'ફિલીપ, ફિલીપ, શુ મયું? જરા સલાજ.'

'જરા ય ફિર કરશે મા, ખાપુ. હું જરા-જરા સંભાળીશ.' ફિલીપે ટાંટે પેટ જવાન આપ્યો.

હવે કાચગાના શરીરમાં ખૂચી મયેલા એ તીક્ષ્ણ જાણા સાથેનું દોરડું અમારા સદના ચાંમલા સાથે બાંધેલું હતું. કાચગો સમુદ્ર તરફ ધસ્યો એટલે અમારી હોડી એની પાછળ ધસ્યાઈ. હોડીની ગતિ એકદમ વધી મઈ. મારે મારે એ સંભાળથી મુશ્કેલ ખની મઈ. છતાં એમાંથી કંઈક રસ્તો કાઢવા મેં એક મુક્તિ કરી. દવા કાઠા તરફની હતી. મેં તરત સદ યગાની દીધા. દવા સદમાં જારાઈ એટલે કાચગામાંમને દરિયા તરફ આ જીવું ધસડીને આવવાનું આરુ પડ્યું. એણે કાઠિ કાઠિ ચાલવાનું શરૂ કર્યું. અમારી હોડી મૂળ જગ્યાએ, જ્યાં અમે જોતરેલા તેને ખડે અમારા 'દવાઈ મહેલ' તરફના ખુલ્લા દરવાખાકા તરફ જીપડી.

થોડો સમય આ જ રીતે અમે ચાલ્યા હોઈશું ત્યાં એકે અવાજ સાથે અંદરના દોળાવવાળા કાઠા સાથે હોડી અડગાઈ. સારે નસીપે હોડી જીધી વળનાં ખચી મઈ. મેં છીછરા પાણીમાં જૂસો માર્યો. જૂસો મારીને 'દોરડાની' મદદથી અમાગ રાક્ષસ ડ્રાઇવર તરફ મયે. પેલું જાણું હતું ય એના શરીરમાં ખૂચેનું હતું. એ કાઢવા એ અચાક મહેનત કરતો હતો. મેં એને મારી કુહાડીથી પૂરો

કર્ષો. ફિલીપના કર્ષનો પાર ન રહ્યો. એવમાં આવી જઈને એણે આનંદ પ્રદર્શિત કરવા ખાતર હવામાં બંદૂકનો પાર કર્યો. અચાસે હવાઈ મહેલ સાવ પાસે જ હતો એટલે ત્યાંએ આ બંદૂકનો પાર સંકળ્યો. સાંજાળીને ખાવરા જની સૌ ત્યાં હોડી આવ્યાં. ફિલીપે બલ્કે કે કાઈ જગ્યાએ પરાક્રમ થયું હોય એમ એ કાચાને ધસડીને કઠિ આવડ્યો. સૌ ટોલે મળીને એને જોવા જીવાં રહ્યાં. દરમિયાનમાં ભરતી એની ટોચે આવી ગઈ હતી. અને એટની શરૂઆત થતી હતી.

થોડી વારમાં તો હોડી જમીન ઉપર રહી ને પાણી ખસી ગયું. એટલે સાલ લઈને ફરી પાછી ભરતી આવે ત્યારે હોડી એમાં તણાઈ ન ગય એટલા ખાતર બે મોટા કંઠા દર જમીનમાં જોડવા અને એની સાથે હોડી તથા તરાપામાં દોરવા બાંધી, દીધાં.

દરમિયાનમાં મારી પત્નીએ પેલી ગાડી મંભાવી લીધી. એમાં બધા સામાન ભરવાની શરૂઆત કરી. સૌથી પહેલાં તો એમાં પેલો કાચો મૂક્યો. બધા જ એકાં મળ્યા ત્યારે તો મારી એ જાયકાચો / ગાડી જોડી. બે જનાં વર એને બેચતાં હતાં છતાં વ અમારે સૌએ એને ધક્કા મારી મારીને મદદ કરવી પડતી હતી. કાચા ઉપર બીએ જોડેલો ગોઠવાય તેટલો સામાન પણ જોડ્યો હતો.

અમારે મુકામ પહોંચીને કાચો તથા બધો સામાન ઉતારી લીધો. કાચાને લાવીને ઉતાર્યો તો ખરો પરંતુ એના ઉપરની દાલતું શું કરતું એની અંદર અંદર ચર્ચા થવા લાગી. કોઈએ કહ્યું કે એતુ પાણી ભરવાતું ફૂંકે જનાવીએ ને કોઈએ કહ્યું કે એમાંથી જુદી જુદી જાતની વસ્તુઓ જનાવરા ખાતર રાખીએ. જવાબમાં મેં દરિયાઈ કાચા ને જમીનના કાચાની વાતો કહી. જનેની ઉપરની દાલ દેખાવમાં તો મળતી આવે છે પરંતુ જમીન ઉપરના કાચાની દાલ જ એ માટે રહુ ઉપયોગી ગણાય

છે. એને પહેલાં ઉપરથી જુદી કરવામાં આવે છે, ત્યાર પછી એને અગ્નિમાં તથાવરામાં આવે છે પછી જ એ વધુ ચકચકિત બની શકે. દરિયાના કાચાની દાલ આવી ક્રિયા સદન કરી શકતી નથી.

આટલી ચર્ચા પૂરી કરી, વળી પાછા અમે અમારી ગાડી લઈને સામાન લેવા છોડ્યા. પીછ સફરથી પાછા આવ્યા ત્યાં મારી પત્નીએ મને એક ખુદા ખજાર આપ્યા. એને દરિયા-કરિયી એક કેનેરી નામના દારૂનું પીપ તરતું તરતું મળી આવેલું. એ દારૂ તાળે ને ઠંડો હોય ત્યારે પીનારને ખુદ તાજગી આપે છે.

મેં દારૂના એ પીપમાં ઉપરના લંકણની જગ્યાએ કાણું પાડી અંદર એક બુની સળી મૂકી અને આસ બેચી અંદરનો દારૂ ગાળ્યો. ખરે જ એનો રવાદ જાતિ મધુર હતો.

આજુ તૈયાર હતું. કાચાના ઘાસમાંથી પણ આજે બોજન મળવાતું હતું. ખાઈપીને તથા કેનેરીના રવાઈયા તાજામાં મધ, રાત પડી એટલે હવાઈ મહેલમાંની પચારીઓમાં જઈને સૌ જાગી ગયાં.

[૧૪] નવી તાલીમ

હું ૫ અમારી હોડી અને તરાપામાં માલ ભરેલો રહી ગયો હતો. સવારે સૌ પ્રથમ હું જોઈયો અને બીજાઓને ખબર પડેલાકા સિવાય કાઠ ઉપરથી નીચે કોતર્યો.

ઉપર સૌ ચાંત હતાં. જના નીચે તો પશુપખીઓની પ્રજાતિ શરૂ થઈ જ ગઈ હતી. ફેવરાની જોડી નાચડી-ફૂટતી મારી આસપાસ પૂંછડીઓ પટપટાવતી વદાલ કરવા લાગી. જાણે કે મારી સાથે આવવાની પરવાનગી આપી રહી હતી. ફૂંકાફૂંકીઓ પાંખો ફૂંકાવતાં ફૂંકેફૂંકે કરીને ફૂંકતાં હતાં. ગદરી ફૂંકા પાસમાં બેડી બેડી વાજેળતી હતી. ને મહેલ-લાઈ નિર્ગમે જમીન પર આરામથી પડ્યા હતા મારી સાથે ફરજ પર આવવાની બંધે વાઈને જરાય ધંધા નહોતી. એ રિયતિપાંથી

એને ઊભો કરીને, ગાડીએ જોડવા માટે સામાન પલાવ્યો. ગાય તો હજી ફોંતની ખાડી હતી એટલે એને અત્યારે કામમાં ન લીધી. ફૂતરાં એને ઇંદાશે ક્યો એટલે એ આગળ યયાં. થોડી વારમાં તો અમે દરિયાકિંડે આવી પહોંચ્યા. રાતમાં બરતી આવી ગયેલી, અને છતાં સામાન બરલો અમારો તરાપો ને હોડી સલામત રહ્યાં હતાં. અમારું વફાદાર જનોવર એવી ચોકે તેટલો બાર બરીને છું પાછો ક્યો ત્યાં નાસ્તાની તૈયારી થઈ ચૂકી હતી. ખપોર પહેલાં હજી ખાડી રહેલો સામાન હોડીમાંથી લાવવો હતો એટલે નાસ્તો પતાવી, વળી પાછા ત્યાં પહોંચ્યા. ખપોરની બરતીનો લાભ લઈને તરાપો ને હોડી અમારે ત્યાંથી ઉપાડ્યાં હતાં.

ધાર્યે સમયે અમારું કામ પતી ગયું. બરતી ચડી અને અમારી હોડીને અમે મુક્તિ ખાડી તરફ હંકારી મૂકી. હવા ખુશનમા હતી. દરિયો સાંત પથ હતો. મને લાલચ થઈ આવી કે ફરી ટૂંકેલા વહાણ ઉપર ચક્ર મારી આવીએ! ચર્યા સામે પવન હતો એટલે

જરા કઠિન જણાયું, પરંતુ પેલી દરિયામાં મળતી નદીના પ્રવાહમાં આવતાં, ઝપાટાખેડ ત્યાં પહોંચી ગયા. સમય એકો હતો એટલે અહીં આવ્યા ત્યારે જે કંઈ લઈ જવાય તે લઈ જવું એમ ધારી, જેક અને ફિલીપ ઉપયોગી વસ્તુઓ શોધવા લાગ્યા. એ બંધી વસ્તુઓમાં મે ખૂબ જ ઉપયોગી વસ્તુઓ મળી આવી. ત્રણ એક એક ધીમાની, બાબાગાડી જેવી અને બબ્બે કંડા પકડીને અંદર સામાન બરી લાવ લઈ-જવ કરી ચકાવ તેવી ગાડીઓ હતી. એ સિવાય વહાણના મજૂર ભાગમાં, એક બંધિયાર જગ્યામાં મૂકેલી એક લાંબી ને સરસ મજાની, સઠ ચકાતીને દરિયામાં ઉતારી ચકાવ એવી તેવાર હોડી પથ જણાઈ આવી. એના ભાગો લુદા લુદા હતા, પથ એમાં કશું જ અધુરું ન હતું.

મારા મજૂરમાં એનો ઉપયોગ કરવાનું

નહી થઈ ગયું. કાષ્ટ પથ દિસામે ને એખમે આ હોડીને દરિયામાં ઉતારવાની મનમાં લાજગત ચાલવા લાગી. છતાં અત્યારે વખત થોડો હતો એટલે એ વાત મેં મનમાં જ રાખી. તત્કાળ તો પેલી ત્રણ ગાડીઓ, એક ત્રાંખાની કિટલી, એક સરાખનો પથરા, તથા થાપ તેવાં જે પહોળાં લોખંડનાં પતરાં, તથા તમાકુનો શુદ્ધ કરવાનો એાળનો, એટલાં વાનાં લઈ લીધાં.

અમારી હોડી પાછી બિપડી. સામે કંડે પહોંચવા આવ્યા ત્યાં જલે કે એક કારમાં બેઠેલા મે ડીગૂજો અમને ખૂબ જ આશ્ચર્યકરી નજરે નોતો હોય એવું જણાયું. સફેદ બાકાટી પહેમાં હોય, બાબુમાં એમના હાથ જલે કે લટકતા હોય, અને કાંઈ કાંઈ વાર એ હાથ અમને બાવકાર આપવા માટે જલે કે બેંચાનીયા થતા હોય એવું મ-અમને લાગ્યું.

‘ઓ તે શું આપણે ડીગૂજોના દેશમાં આવી ચકા છીએ?’ હું દર્શીને બોલ્યો. ‘અને આપણને બાવકાર આપવા માટે તેઓ આવી પહોંચ્યા-લાગે છે.’

‘ના ના, બાપુ,’ જેક બોલ્યો. ‘એ તો લીલીપુટવાળાઓ લાગે છે. જેક મેં વાંચ્યું છે એની કરતાં થોડાં મોટાં જણાય છે.’

પથ વધુ નહક આવતાં એ કાણ હતો એ હું ઘૂરત સમજી ગયો. ‘અરે રામ, એ તો પખીઓ છે. એમનું નામ પેંગુઇન છે. સહેલાઈથી પકડી ચકાવ એવાં એ છે. એમને તરતાં ખૂબ સરસ આવડે છે. પથ જમીન પર એમની કથી કરી ફાવતી નથી. તેઓ ન તો બીડી ચોકે છે કે ન કાંઈ બાપ જેવું હોય તો ત્યાંથી જલડી નાસી જઈ ચોકે છે. ચિઠ્ઠી નહક સહેલાઈથી એમનો ચિઠ્ઠાર કરી ચોકે છે.

આટલું સમજ્યું ત્યાં તો જેક દુઃખી બાર થઈ ગયો. છીછરા પાણીમાં અમે આવ્યા ત્યાં એણે માથો પાણીમાં મૂક્યો. તરીને પહોંચી

ગયો કઠિ. પેલા પેંચુઈને હજુ કંઈ વિચાર કરે ત્યાં તો એ એમની બેબો બળી ગયો. ચાર-છને લાકડીની ઝપટમાં લઈ લીધા. ખીજાં જે જરા દૂર હતાં તે કંઈ સમજ્યા વગર જ પાણીમાં કીતરી તરતાં તરતાં તે ફૂગ કીચો મારતાં અમારાથી દૂર નીકળી ગયાં.

ફિલીપ ખૂબ ખિજયો. બાઈને પોતાને બંદૂકથી એનો શિકાર કરવો હતો, એટલે ક્યાંથી કેમ નિશાન તાકવું એનો એ વિચાર કરતો હતો. દરમિયાનમાં જોકે તો પોતાની રીતે જ પતાવી દીધું અને એની બાજુ બેંધી વાળી દીધી.

કઠિ કીતરીને લાકડીના ઝપટામાં આવેલા પેંચુઈને તપાસ્યાં તો એ મરી ગયા હતાં. ખીજાને તમ્બર આવી ગયાં હતાં. હળવે હળવે એમને કળ વળી એટલે બાગવા મહેનત કરવા લાગ્યાં, પણ અમે એમના પગ બાંધી દીધા. ખીજો સામાન કીતરીએ ત્યાં સુધી એમને પૂકી રાખ્યાં.

સાંજ પડતા આવી હતી એટલે પેલી એક એક પેડાની ગાડીમાં પેંચુઈને સંદિત આવેલા સામાનમાંથી જેટલો બરાબ તેટલો સામાન બર્થો અને ત્રણેય ગાડીઓ ઝપાટાજંપ હાકતાં અમે અમારે દવાઈ મેલે પહોંચ્યા.

ગાડીઓ આવતી જોઈને ચૂર્મા અમારાં કૂતરાં માંડ્યાં બસવા નજીક આવતાં તેઓએ અમને ઓળખી કાઢ્યા. હોડરાઓની મા આ ગાડીઓને અને સામાન જોઈને રાજ થઈ. મેં પસંદ કરેલી દેક ચીજોનો શે બપોરેય યથે તે વિષે એને શંકા થઈ, પણ મારા મગજમાં એની સ્પષ્ટતા હતી જ. લોખંડના તવાને બપોરેય તો એક ને રોટલા શેકવામાં કરવાનો હતો. તમાકુનો જૂકા કરવાના સાધનની મદદથી કાસાવાનાં મૂંજ જે અમને મોટા પ્રમાણમાં મળી આવ્યાં હતાં તેને પીસીને એમથી પ્રેક ને રોટલા બતાવવાના હતા.

અમે આવેલો બધો સરંજામ ડોલો પાક્યા અને પછી અતેરંટની માએ એના બે છોકરા-એની મદદથી એકા કરેલા બેટાનો ઢગલો દેખાડ્યો. ઉપરાંત અતેરંટથી ન રહેવાયું એટલે બોલી બકથો: 'અને બાપુ, અમે તો થઈ (Indian corn) દૂધી, તરજુચ ને એવું બધું જ વાલ્યું છે.'

'અરે ગાંડા બાકડિયા, ધડીક તો ચુપ રહે.' એની મા બોલી. 'મારી આખી રમત બગાડી નાખી. એ બધું જીગીને મોટું થાય ત્યાં સુધી મારે તારા બાપુને અગર જ પૂજવા દેવી ન હતી!'

'તમે તો ત્યારે બારે કરી! વારુ, પણ એ બધાનાં બી ક્યાંથી મેળ્યાં?' એ પૂછ્યું.

'મારી બહુઈ કાપળામાંથી જ.' ભેલે કહ્યું. 'વઢાણમાંથી નીકળતી વખતે મારી નજરે મને જે કંઈ ઉપયોગી જણાયું તે બધું જ એમાં બાપું' હતું. અત્યારે તો નખાંધી અને બોટા કાઢ્યા, ત્યાં જ એ બધાને વાતી દીધાં છે.'

આટલી વાતચીત દરમિયાન અમે સૌ ધાક્યાં હતાં એટલે ટોળે વળીને બેઠાં હતાં. એક વાત પૂરી થઈ એટલે પછી જો ને રોટલા તૈયાર કેમ કરવા તેની યોજનાની વિચારણા શરૂ થઈ.

આગલે દિવસે અતેરંટે અમુક માતનાં મૂંજ ઓછી કાઢ્યાં હતાં, મને એ *Mealybug* અથવા તો *Tapia* જણ્યાં, એ જ જગ્યાની આસ-પાસ શેષ ચસાવતા *Cecabab Roots* પણ મોટા પ્રમાણમાં મળી આવ્યાં હતાં.

મેં એ બધાં મૂંજો વચ્ચે ઢગલો કરાવ્યો. જ્યાં હોડરાઓને પેસા તમાકુના હોડનો જૂકા કરવાના સાધન વડે આ મૂંજો જૂકા કરવા બેસારી દીધા. થોડી વારમાં એ ઢગલો તૈયાર થઈ ગયો. મારી પત્નીને આવેલી સુચના મુજબ એણે સડના કપડાના બેચાર બાકા પાવળા મોટી કાથળીઓ તૈયાર કરી આપી. પેલો બધો જૂકો એમાં બાર્યો. [અનુસંધાન પાન ૫૩ મે

ધરાની શાહજાદી

ચાંદસુત

ધુ ઘાં વરસો પહેલાંની આ વાત છે. ભારત દેશથી દૂર દૂર-ધરાનું દેશમાં એક બાદશાહ હતો. એનું નામ હતું શુશતરુપ. શુશતરુપ ઠંઠ જેવોતેવો બાદશાહ નહોતો. ઠંઠ કેટલાય નાના નાના સુલતાનો તો એને ખંડણી ભરતા હતા.

શુશતરુપને એક દિવસ વિચાર આવ્યો કે આજ તો મારી હકૂમત છે એટલે લોકો મારો હુકમ માને છે અને મને યાદ કરે છે પણ એ બધું ક્યાં સુધી ? હું છું છું ત્યાં સુધી. મારા મરણ પછી તો લોકો ધીમે ધીમે મારું નામ ભૂલી જ જવાના ને ! મારે ઠંઠક એવું કામ કરવું જોઈએ કે જેથી પેદીની પેદી મને સંભાર્યા કરે.

બાદશાહે પોતાનો આ વિચાર એના વજીરને જણાવ્યો. વજીરને ય બાદશાહની વાત ખરી લાગી.

‘જહાંપનાહ ! આપની યાદગીરી સંસારમાં કાયમ રાખવી હોય તો આપ એક કામ કરો.’ વજીરે થોડી વાર વિચાર કરી કહ્યું.

‘કહો શું કામ કરું ?’ બાદશાહે આતુરતાથી પૂછ્યું.

‘જહાંપનાહ ! આપ એક મોટું સરસ મહાનું શહેર રચાવો. બસ, પછી એમાં વસનારા લોકો આપનું નામ સદા ય સંભાર્યા કરશે.’

શાણા વજીરની આ સલાહ બાદશાહને ખૂબ ગમી ગઈ. એણે તરત જ વજીરને હુકમ કર્યો : ‘બસ તો, વજીરજી,

બન કરો તૈયારી. દેશદેશાવરથી તેડાવે-કાઢેલ હારીગરો અને મગાવે જોઈતી બધી ચીજવસ્તુઓ.’

બાદશાહનું ફરમાન છૂટે પછી એનું પાલન કરવામાં વિલંબ કેવો ? વજીરે તો તુરત જ માણસોને દેશપરદેશ રવાના કરી દીધા.

જતે દિવસે દેશપરદેશથી કઠિયા અને સલાટો, સુતારો અને હુકારો, રંગારા અને ચિતારા બાદશાહની ખિદમતમાં હાજર થઈ ગયા. સાથેસાથ દેશદેશાવરથી નવું શહેર બાંધવાની તમામ ચીજવસ્તુઓ પણ હાજર થઈ ગઈ.

સારા કામમાં વળી દીલ રી ? એક શુભ દિવસે અને મંગળ ચોંધાકે નવું શહેર બાંધવાની શરૂઆત થઈ ગઈ. રાત ને દિવસ કઠિયાઓ ચણતર-કામ કરે છે, સલાટો પત્થર ઘટે છે, સુતારો ખારી-ખારણાં બનાવે છે, હુકારો સાંકળો અને મિલગરો ઘટે છે, રંગારા રંગે છે ને ચિતારા ચીતરે છે, કોઈને ઘડીનાં વિસામો નથી, વાત કરવાની ય નવરાશ નથી, બસ કામ, કામ ને કામ.

શહેર તો તૈયાર થઈ ગયું. જાણે સાક્ષાત અમરાપુરી. રી એની ચોભા ! શાં એનાં રૂપ ! રી એની બાંધણી ! રી એની સિકલ ! શહેરનાં રણિયામણાં ચોક ને ચોટાં, ચોભીતાં બજારો ને ચેરીઓ, રમણીય મકાનો ને દુકાનો, બચ મહેલો ને મહાલયો, સુંદર બાગ ને બગીચા-એનું એકેએક અંગ એવું રમણીય હતું કે જોનાર એક જુએ ને એક બૂલે.

એવું નવું શહેર જેવા સવારે બાદ-
શાહ સલામત પોતે પધારવાના હતા.
સંસારમાં પોતાની યાદગીરી તાજી રાખ-
નાર આ કલાના નમૂના જેવા શહેરની
બાદશાહ મુલાકાત લેવાના હતા. એ
શહેરના રચનાશાસ્ત્રીનો આનંદ માતો
નહોતો કેમકે એમની કલાની આજ કદર
પણ થવાની હતી.

સવાર પડ્યું.

બાદશાહનો આનંદ પણ આજ અનેરો
છે. પોતાને એક શુભ ઘડીએ આવેલા
વિચારનું મુંઢર ક્ષણ જેવા એ પણ તલ
પાપક ધર્મ રહ્યો છે. બનીકનીને બાદશાહ
ત્યાં મહેલ બહાર નીકળવાની તૈયારી કરે
છે ત્યાં સમાચાર આવ્યા: ‘જહાંપનાહ !
ગઈકાલે સાંજે જ બંધાઈને તૈયાર થયેલ
નવું શહેર.....’ કહેનારની છત
ઊપડતી નહોતી.

‘જલ્દી બોલો શું વાર છે ?’ બાદ-
શાહ બહાવરે બન્યો.

‘આપણે શહેર ફરી વાર બંધવું
પડ્યો, જહાંપનાહ !’ વણરે આગળ
આવી, માથું ઝુકાવી બહેર કર્યું.

‘મતલબ ?’ બાદશાહનો શૈષ
બબૂકી ઊઠ્યો.

‘એઅલબી માફ, આલીબહા ! બંધેલા
નવા શહેરની એક પણ દીવાલ ઊભી
નથી. બધું જ પડીને ખડેર બન્યું છે.’

‘હે ? ? શું કહો છો તમી ? આટ-
આટલા સમયની મહેનતે બંધાયેલું શહેર
આમ પડી ગયું ? આટલાટલા માણસો-
નું કયું કારણ ?’ ધૂળધાળી ધર્મ ગયું ? મારી
યાદગીરી આમ નાજુદ ધર્મ જશે ?’ બાદ-
શાહ વીજળી પડી હાથ તેમ ચમકી ઊઠ્યો.

‘જહાંપનાહની યાદ અમર રહો !’
વણરનું માથું ઝૂકેલું જ હતું.

‘મારી યાદગીરીને રાખીટાળી નાખ-
નારને ઠાઈ પણ ઉપાયે મારી સામે
હમણાં ને હમણાં હાજર કરો.’ બાદશાહ-
નો હાથ તત્તવાર પર પડ્યો.

‘જહાંપનાહ ! શહેર તો ઠાઈ ગેળી
શક્તિએ પાડી નાખ્યું છે. ઈન્સાનનું આ
કામ નથી.’

ખરેખર ઠાઈ ગેળી શક્તિએ શતનીં
શતમાં શહેર જેવું શહેર જમીનદોસ્ત
કરી નાખ્યું હતું. ગઈકાલે સાંજે ત્યાં
રણિયામણાં મહેલો ને મહાલયો ઊભાં
હતાં ત્યાં સવારના પહોરમાં ઈંટ, ચૂનો,
પથરા અને ઠાટમાળનો એક મોટો ડુંગર
ખડકાઈ ગયો હતો.

બાદશાહ તો પારાવાર અફસોસ કરી
રહ્યો છે. રાજકાજમાં એવું મન ચાટતું
નથી. એ તો ઝડપે બેઠો બેઠો પેલા
ઠાટમાળના ડુંગર જેવા ઢગલાને નિહાળે
છે અને નિસાસા નાખે છે. આખરે
વણરની અને બીજા દરબારીઓની ખૂબ
સમજાવટ અને વિનવણી પછી બાદશાહે
બીજું શહેર નવેસરથી બંધાવવાની
સંમતિ આપી.

વખતને જતાં શી વાર ? બીજું
શહેર પણ બંધાઈને તૈયાર ધર્મ ગયું.
પહેલા શહેર કરતાં એકે એવી કળા ને
કારીગરી બીજા શહેરમાં ખડકી હતી.

વળતી સવારે બાદશાહ સલામત
નમરની મુલાકાતે આવવાના હતા. આ
વખતે પણ પહેલાં જેવું ધાય તો ? પણ
એવું કાંઈ ન થવા પામે એટલા માટે
વણર પોતે સ્વદતનતા સલાહ સાથે

રાત્રે નવા શહેરની ચેરીઓ ને બનરો-
માં ફરતો હતો

સવાર પડ્યું.

બાદશાહ શલ્ચુગાર સજતો હતો.

‘જહાંપનાહ ! શાહબદી સાહેબા
આપની ખિદમતમાં હાજર થવા માગે
છે.’ બાદશાહને ઠહેવામાં આવ્યું

‘શાહબદી ! મારી ખ્યારી બેઠી !
આવવા દો એને કઠાય એને પણ મારી
સાથે નવું શહેર જોવા આવવું હશે,
એટલે જ એ આવી હશે.’ દાદીને
સમાશતા બાદશાહ બબડ્યો

‘અબખાબન, સલામ.’ રૂપ રૂપના
બંબાર જેવી શાહબદી નાજકે આવતાં-
વેંત મીઠી મધ જેવી વાણી ઉચ્ચારા.

‘સલામ બેઠી તારે નવું શહેર
જોવા આવવું છે ને ? અહાહાહા !’
બાદશાહ ખડખડ હસી પડ્યો.

પણ બાદશાહ પાછું વાળીને પોતાની
ખ્યારી બેઠી તરફ જોતાં જ કરી ગયો
હસતાં હસતાં આવેલી ને સહાય હસતી
જ રહેતી શાહબદીના વઢન પર ચોઠની
ચેરી છાયા ફરી વળી હતી શાહબદીને
શુભામ જેવો પુરનૂમા ચહેરો બલ્લે સાવ
કરમાઈ ગયો હતો.

‘બેટા ! શું થયું તને ?’ પૂછતો
બાદશાહ શાહબદી પાસે આવ્યો ને એને
માથે મમતાભર્યો હાથ ફેરવી રહ્યો

‘અબખાબન ! તમે બે શહેર બાંધ્યાં
પણ એકે વાર મારી સલાહ કેમ ન
લીધી ?’ શાહબદી બોલી

‘આહાહાહા....’ બાદશાહ ખડખ-
ડાટ હસી ઊઠ્યો ‘ગાંધી ! એમાં આમ
નારાજ શું થઈ ગઈ ? આવેલું હતું એક

નવું શહેર બાંધવાનું છે. એ તારી સલાહ
મુજબ બાંધીશું, પછી કાંઈ ? લે ચાલ
ઊંડે, અત્યારે તો આ નવું શહેર ભેઈ
આવીએ.’

પણ નવા શહેરમાં જોવા જેવું હતું
જ શું ? એ જ ઇંટ, ચૂનો, પથરા ને
કાટમાળનો મોટો ડુંગર રાતભર વજરે
રસાલા સાથે નવા શહેરમાં આંટા માર્યા
રાત આખી કાંઈ જ બન્યું નહિ શહેરની
દીવાલોની એક કાંકરી થે ખરી નહિ.
શહેરને એમ ને એમ સલામત રહેવું જોઈ
મનમાં ફરખાતો વજર વહેલી સવારે
રસાલા સાથે શહેર બહાર નીકળ્યો
પણ રસાલો શહેરથી પૂરા પચાસ કદમ
પણ દૂર નહોતો ગયો ત્યાં તો ધડાધડ
શહેરનાં મહેલો ને મહાલયો, મકાનો ને
દુકાનો, મિનારા ને બરખા પડવા માંડ્યા.
વજર ને ડોનો રસાલો આ અવસારી
મિનાનો પૂરા વિચાર કરી રહે તે પહેલાં
તો કોઈ જાણે ટપકી ટપકીને ઇંટ, ચૂનો,
પથરા ને કાટમાળ ઝડકવું હાય તેમ તે
બધાનો એક જબરદસ્ત ડુંગર થઈ ગયો.

વજર તો ઘરે જઈ બારે મૂંઝવણમાં
પડ્યો. સવાર પડવાને છઠ્ઠી વાર નહોતી
બાદશાહને આ ખબર હવે પહોંચાડવા
કેમ ? બાદશાહ તો બાદશાહ ઠહેવાય
આવા મોકાલુના સમાચાર સાંભળી શુસ્સા-
માં ને શુસ્સામાં ખગર આવવા બનારનું
માથું જ ધકઠી અલગ કરી નાખે તો !
વિચાર કરતાં કરતાં વજરને શાહબદી
નાજેક ચાલ આવી અને આખરે એને
જ બધી વાત સમજાવી બાદશાહ પાસે
કાસઠ તરીકે મોકલી.

બીજા શહેરની પણ પહેલા શહેર

જેવી જ બબદથા થયેલી જોઈને બાદશાહ તો લગભગ પાગલ જ થઈ ગયો. ખૂબ અકળામણ લોગવતું એતું હૈયું પોઠારી ઊઠ્યું: 'યા ખુદા! મારો એવો તે શો શુનો છે કે તું માટું આટલું કામ સફળ થવા નથી દેતા? તેં મને કેવા કેવા બાદશાહો ઉપર વિજય અપાવ્યો છે તે ક્યાં ક્યાં સુધી મારી આણુ વરતાવી છે. ખુદાવંદા! તુખારામાં આવીને મેં કુંદેલી આટલી ઇચ્છા પૂરી થવા દે. રહેમ કર પરવરદિગાર, તારા આ શુનેગાર બંદા પર.'

એ જ રાતે બાદશાહની શાહનશીને એક સ્વપ્ન આંચું. સ્વપ્નામાં શાહનશીએ એક બહુ જ વિચિત્ર માણસને જોયો. એ માણસ સાવ પાતળો અને ખૂબ જ ઊંચો હતો-તાડના ઝાડ જેવો! એની આંખો ભયંકર અને બિહામણી હતી અને શરીર હાંપિંજર જેવું હતું.

શાહનશીનો હાથ પકડી એણે કહ્યું: 'નાએક! મને તારી સાથે મહોબ્બત થઈ ગઈ છે. તો તું તારા બાપનું મન પુરી-આનંદમાં મહાલતું જોવા માગતી હો, તારા બાપની ઇચ્છા સુજળનું ચહેર તુખારામાં વસે એમ ઇચ્છતી હો. યાને તારા બાપની યાદગીરી સંસારમાં કયમ રાખવા ચાહતી હો-તો હું કહું એમ તારે કરવું પડશે. બોલ, છે કબૂલ?'

બિચારી શાહનશી! એ તો ખૂબ જ ગભરાઈ ગઈ. એણે બોલવા માંડું તો પડોળું કહ્યું, પણ એની છાલ ઊપડે ત્યારે ને.'

'હંઅ, નથી બોલાતું, નહિ? કેવી ગભરાઈ ગઈ? ઠીક સાંભળી દે.' એણે

શાહનશીના જમણા હાથની ટચલી આંગળી પકડી કહ્યું: 'અહીંથી ઈયાન તરફ જઈ, તારી આ આંગળી કાપી એના લોહીથી તું ચહેરનો નકશો ચીતરીશ તો એ નકશા સુજળ રચાયેલું ચહેર પડી જવાને બદલે એમ ને એમ ઊલું રહેશે.' એટલું કહી એ અદૃશ થયો. પણ જતાં જતાં એણે શાહનશીની ટચલી આંગળી એવી, જોરથી દબાવી કે શાહનશી વેદનાની એક રાડ પાડી બગી ઊડી.

સવાર પડ્યું. બધાં જાગ્યાં. શાહનશી પણ જાગી. રાતના સ્વપ્નાનો વિચાર કરતી કરતી એ સ્નાન કરવા ચાલી.

શાહનશી નાહીપરવારી આવી ત્યારે બાદશાહ સત્તામત નાસ્તા માટે એની જ રાહ જોઈને બેઠો હતા.

નાસ્તો કરતાં કરતાં જ શાહનશીએ વાત છેડી: 'અબ્ગામન! યાદ છે ને તમે કહ્યું હતું કે એક ચહેર મારી સલાહ સુજળનું પણ તમે બતાવશે.'

'બેટા! ખુદાને ખાતર તું ચહેરની વાત છેડ મા. માંડ એનું હુખ ભૂલ્યો છું. ફરીને જુના જખમ વાગ કરવાથી શો ફાયદો, બેટી!' બાદશાહે હંખદ સ્વરે કહ્યું.

પણ શાહનશીએ તો ગરાબરની હાલ લીધી. બાદશાહની એકની એક શાહનશી હતી. એનું મન નારાજ કરાવ ખટું? બાદશાહ આખરે કબૂલ થયો.

વળતે દિવસે પરીઠમાં બાદશાહના ફરમાન સુજળ વછર થોડો રસાલો લઈ શાહનશીની સાથે ઊપડ્યો. તેઓ ઈયાન તરફ આંધે આંધે ગયાં ત્યાં જઈ શાહનશી થોડા પરથી ચીતરી પડી.

‘વજર સાહેબ! તમે સૌ મારે પગલે પગલે ધીમે ધીમે ઘોડા હાંકતા આવો.’ શાહજાદીએ કહ્યું. -

‘પણ શાહજાદી સાહેબ, આપ નીચે ચાલો ને અમે ઘોડા ઉપર....’ વજરે આનાકાની કરી.

‘ભુજો વજર સાહેબ, તમારે હું કહું એમ જ કરતા આવવાનું છે; નહિતર વળી આપણું કામ પહેલાંની જેમ બગડી જશે.’

‘જેવો હુકમ.’

‘તમારો જમૈયો આપો તો, વજર સાહેબ.’ શાહજાદીએ વજર તરફ હાથ લંબાવ્યો.

વજરે મૂંગા મૂંગા પણ જરાક અંચ-કાતાં શાહીજાદીને પોતાનો જમૈયો આપ્યો. સૌ હાંકાં ઠહોંટા રહ્યા અને શાહજાદીએ પોતાના જમણા હાથની ટચલી આંગળી પર મીઠો બપો કાપ મૂક્યો. લોહીની તો ધાર ધર્ધ.

‘હવે સૌ બાધ્યા આવો મારી પાછળ પાછળ.’ કહી શાહજાદી ચાલવા માંડી. એ તો ચાલતી ગઈ ને પોતાના લોહીની ધારથી જમીન પર નકશો દોરતી ગઈ એણે ચોક દોર્યા ને ચીંટાં દોર્યાં, શેરીઓ દોરી ને બગીચા દોર્યાં, બાગ દોર્યાં ને બગીચા દોર્યાં.

સવારથી સાંજ સુધી ભૂખી ને તરસી શાહજાદીએ કર્યાં કર્યું. કપાયેલી આંગળી-માંથી લોહી વહેતું જ રહ્યું અને થકે રનો નકશો દોરાતા ગયો. ભૂખ્યા ને તરસ્યા વજર ને તેના માણસો મૂંગા મૂંગા શાહજાદીની પાછળ પાછળ ઘોડા ચલાવે ગયા. ઘોડા પણ એવા સમજુ કે એમણે

મીઠો બાણી પાણી કે ચારો સંભાળ્યા વગર આવ્યે જ રાખ્યું.

સાંજ પડી. શહેરનો નકશો તદ્દન તૈયાર થઈ ગયો. બલભલા ઇજનેરો પણ ન દોરી શકે એવો નકશો શાહજાદીએ પોતાના લોહીની ધારથી ચીતરી કાઢ્યો હતો. આખો દિવસ ચાલુ રહેલી લોહીની ધારે શાહજાદીનું ચરીર સાવ ખાલી કરી નાખ્યું હતું.

‘વજર સાહેબ! અપ્પાજાનને કહેજો કે આ નકશા સુઝબ જ અહીં શહેર બંધાવે અને તેનું નામ વઢિયા રાજે. એ શહેર અપ્પાજાનની કાયમની યાદગીરી બનીને આ દુનિયાના તખ્તા પર રહેશે.’ એટલું જ કહી શાહજાદી ધમ કરતીને જમીન પર પછડાઈ. વજર અને તેના માણસો શાહજાદીને સંભાળવા ઘોડા પરથી ઊતરે ઊતરે ત્યાં તો શાહજાદી અટોપ સાથેસાથ જ એક ખીણ અભયળ બિના બની. શાહજાદીનો દેહ ત્યાં પટકાર્યો હતો ત્યાં પાણીનું એક ખાખો-ચિતું થઈ ગયું. એ ખાખોચિતું ધીમે ધીમે ફેલાતું ફેલાતું એક નોનકડું સરોવર બની ગયું. વજર અને તેના માણસો તથા ઘોડા સરોવરના પાણીમાં ઘેરાઈ ગયા. તુરંત બધા ઘોડા પલાણી પલાણીને પાણી બહાર નીકળી ગયા.

આ અમ્મયમ અને દુખડ ઘટના સંભળી રાતો ને પોતો બાદશાહ બ્યારે એ સરોવરને ઠોઠે આવ્યો ત્યારે સરોવરના મધ્ય ભાગમાં બડબડિયાં બોલ્યાં ને અજાજ આવ્યો: ‘અપ્પાજાન! મેં સરોવરનું રૂપ લઈ લીધું છે. તમારી કાયમી ચાહનીટી સમા આ નગરનાં

વાસીઓને હું કહી ચ પાણીની તંગી નહિ
લોગવવા હઉં.' આટલું કહીને અવાજ
ચમી ગયો.

'બેટી! ક્યાં છો? જવાબ દે બેટી!'
એવા પોકારો કરતો બાદશાહ બેહોશ

બનીને સરોવરને કિનારે ઢળી પડ્યો.
આજ પછુ તુબાસમાં વહિયા નગ-
રની હીવાલોને લોટતું એ કાચ જેવાં
નિર્મળ નીરવાણું નાનકડું સરોવર માત્ર
પાંચસો કદમના ઘેરામાં પડેલું છે.

સાગરની ગોડમાં [પાન જઇ સંધ્ય]

છેકરાઓ અધાને તો આ નવાઈસ્યું
જણાયું.' કહી આવાં મૂળમાંથી તે કંઈ એક કે
રોટલા બનાવી ચકાતા દશી! અનેરો પૂછ્યું.

'જરૂર, અમેરિકામાં તો ત્યાંના દશી
વતનીઓ આનો જ વધુ ઉપયોગ કરે છે. બીજા
અનાજ વિશે તેજો ધણું થોડું જાણે છે.
Cesababની જતો મણી છે. એમાંની એક જાત
જલદી પાકીને તૈયાર થાય છે. બીજી એટલી
જલદી નથી તૈયાર થતી. ઉપરાંત ત્રીજીને
તૈયાર થતાં બે વરસ લાગે છે. આમાંની પહેલી
જાતે જો કાચી ખાઈએ તો એ ઝેરી નીવડે
છે. છતાં પસંદગી આ પહેલી બેની જ કર-
વામાં આવે છે. એનો બૂકો કરીને, એ હીલો
હોય ત્યારે જ્યારીને એમાંથી પાણી મારી નાખ-
વામાં આવે તો જે બૂકો વધે તેને ચકાઈને
સરસ મળનો લોટ તૈયાર કરી ચકાય છે.
જેટલું ઝેરી તત્ત્વ હોય છે તે બહુ નિયોવવાથી
પાણીમાં નીકળી જાય છે.'

'વારુ, ત્યારે આપણે એ જ જાતનો પ્રયોગ
ચલાવો છે ને?' ફિલોષે પૂછ્યું.'

'હા, બેટા. પરંતુ આપણે એને તૈયાર
કરીને એમાંથી જે વાતીઓ બનાવ્યું તે તરત
ખામું નહિ. આપણાં કૂકાનાં ખમ્યાં ને
વંદરાને એ પહેલાં ચાખવા આપ્યું. એમને
એતી કંઈ માઠી અસર નહિ થાય તો પછી
આપણે વિના સહાયે એનો ઉપયોગ કરીયું.'
મેં રથટતા કરી.

'એ બહુ' તો કીક. પરંતુ આ રીતે પાણી
નિયોવીને એની એક રોટલા કરવાના હોય તો
તો આપણા દિનસનો મણે બાગ એ કાર્યક્રમ
પાછા જ પસાર કરવો પડે.' મારી પત્નીએ
પોતાની ચંકા દર્શાવી.

'એવું કંઈ નથી.' મેં જવાબ વાળ્યો.
'એકતાર મોટા પ્રમાણમાં આવો લોટ તૈયાર
કરીએ પછી એવું પીપ પણ બરી ચાખી
ચકાય પછી લાંબા સમય મુધી એ ખમડતો
જ નથી.'

અર્થા પૂરી થઈ એટલે અર્ધાએ મેંત્રા મળી
પેલા ઘેલાનું મોં બધ કરી વળ દઈ એને
નિયોવ્યો. રસનું એક ટીપું જ નીકળે નહિ ત્યાં
મુધી એમ કહ્યું. છેકરાઓને એક બનાવવાની
તાલાવેલી મુઠ્ઠા હતી. કાચળા છોડી, થોડો વખત
અંદરના બૂકોને ચકાવ્યો. મુકાવો એટલે એમાંથી
કોયો બરી લોટ લીધો અને એમાં પાણી નાખી
લોશિ બનાવ્યો. ચૂલા ઉપર પેલો લોખંડનો તપો
મરમ મુક્યો હતો. લોટમાંથી બાખરી બનાવી
તપા ઉપર રોકવાની ચકાવાત કરી. એક ખામું
થોડી રોકાઈ એટલે જલદારી. બીજી ખામું
પૂરી રોકાઈ એટલે ફરી જલદારી ને છેરો
તૈયાર થતાં કહી થતા મૂળ. અમાઉથી નક્કી
કર્તા મુજબ થોડાં પંખીઓને ત્યાં બોલાવી
લીલાં, વાંદરું પણ આવી પહોંચ્યું. બાખરી-
ઓની વાસ તો સરસ આવતી હતી. વંદરાને
મળ્યો એવો કુકો આપણને પણ મળી જાય
તો હકોર આવે એમ સૌને થતું હતું. [આગ

આ કંઈ વાર્તા નથી, પણ અમદાવાદમાં બનેલો સત્ય બનાવ છે. પતિનું નામ હીરાલાલ પ્રેમશંકર. પત્નીનું નામ છે વિદ્યાગૌરી લાલજીવાના દીમે તેઓ રહે છે. હિરાલાલે વિદ્યાગૌરી પાસે પૈસા માગ્યા વિદ્યાગૌરીએ ન આપ્યા એટલે હિરાલાલે માસખેટનો શીશો લાવી વિદ્યાગૌરી પર છાંટ્યો. પછી દીવામળા આપી. વિદ્યાગૌરીનાં કપાં કઢાયા સગી છાંટ્યાં ને આખા ચરીરે તે દાઢી. તેણે જુમા-જુમ કરી. લોકો બધા બેસા થઈ ગયા. પોલીસને ખબર અપાઈ ને પોલીસ પણ આપી પહોંચી. વિદ્યાગૌરીને સારવાર સારુ સિવિલ હોસ્પિટલમાં મોકલી આપી છે પણ તેની રિપર્ટ બંધાર હોવાથી ગેલ્લરેટ તેનું અતિથ નિવેદન લીધું છે.

ક્રાંગક્રાના રહીશ શ્રી મનહર પારેખના પૌત્ર શ્રી. જુરાલાલ પારેખ તેમના જૂના ચોપામાં ભેટા હતા તેમાંથી એક દસ્તાવેજ કાઢી મળી આવેલો તેમાં પોતાના ધરની ચોસરી નીચે બેએક દળદ મળુ બંદી છે અને અનાજની કોઈ વિકટ પરિસ્થિતિમાં ગરીબોને રાહત આપવા પૂરતી સંમતી રાખવામાં આવેલ છે તેમ જણાવેલ છે. તે મુજબ શ્રી જુરાલાલ પારેખે રાજ્યની પરવાનગીથી ચોસામ કરાવતાં બંદીની ગુણીઓ દેખાત લાગી. ગુણીઓ પર બહા કંતાનના કોથળા અને તાડપત્રો ઢાંકીલી હતી. ક્રાંગક્રાના રાજ્ય મનસિંહજીના વખતમાં બંદી રાખેલી એટલે કે આજથી લગભગ ૬૦ વર્ષ પહેલાંની બંદી અંતારાત્રી અનાજની વિકટ પરિસ્થિતિમાં સમયસર મળી આવી છે. બંદીનો દાણો મોટો છે. સહેજ અવાવરી મધ આવે છે. ગરીબોને હાલ પાંચ પાંચ રોર મુજબ મરૂત અપાય છે.

* -

મહાગુજરાતે પ્રજામંડળનો એક મુચાવરો તા. ૨૮-૯-૪૭ના રોજ નગીનચંદ હોલ, સુરતમાં યોજવામાં આવ્યો છે.

મુખ્યસિદ્ધ ટલાકાર ને ડાહ્યુક શ્રી રતિ-ચક્ર રાવજના પંચાનનમાં જન્મદિન નિમિત્તે તેમણે ટેલકા સિંચ્યો તરફથી તેમને આ-જુલા જુલા ચિત્રકાશની કૃતિઓનો સંપુત 'સપ્તરશ્મિ' એટ ધરવામાં આવ્યો હતો.

સ્વાતંત્ર્યપ્રજ્ઞાન : શ્રી. નાથલાલ દવેનાં ગીતો-કાવ્યોની આ પ્રતિષ્ઠા દેશને સ્વાતંત્ર્ય-ટાણે, ધેરકાર સાહિત્ય મંદિર (ત્રેસરવરવર) તરફથી પ્રગટ થઈ છે. મૂલ્ય ૦-૧-૦

વેપાર અને ઉદ્યોગ : (માસિક) ગ્રંથાલક શ્રી. શિવલાલ જેસમપુરા, એમ. એ. : ઉદ્યોગ કાર્યાલય, ૮૩૬/૧ માણેકચોક, અમદાવાદ. વાર્ષિક સવાજમ દિંદમાં રૂ. ૬૫૦, દિંદ બહાર સિદ્ધિ ૧૦૦. આ માસિકના ત્રણ અંકો મળ્યા છે. વેપાર અને ઉદ્યોગ ત્રિશીનાં સામયિકોની આપણે સાં જે જરૂરિયાત-જીભી છે તે પૂરું પાડવામાં આ સંગીત માસિક અવશ્ય મહત્વનો ફાલો આપશે. કોલેજમાંથી નીકળી સતત શ્રમ મામતારી પ્રેસ લાઈનમાં જુલાવતાર શ્રી જેસલ-પુરાનાં પ્રચરણ ખત અને ઉત્સાહજર્વા આ નવતર પ્રવાસને આવકારી એની સફળતા મુશ્કેલીએ છીએ.

કેડી : (પંખવાદિક) સુપાદકો યશિશાન્ત નાજુલવી, મધ્યત દોશી. વાર્ષિક સવાજમ રૂ. ૮૦. 'સુવાન ગુજરાતની અભિલાષા બજા કરતા પંખવાદિક'નો પહેલા વર્ષનો ખીન્નો અંક મળ્યો છે. અતેભવિષ સામગ્રી પીરસણ આ વિષ્ટ પંખવાદિક દાર્દિક આવકારને પાત્ર છે.

જ્ય કુમાર : (માસિક) સુપાદકો ગીરેન્દ્ર અદિયા, શ્રી કુસુમ અદિયા : વાર્ષિક સવાજમ રૂ. ૪૦. 'કુમારના પોતાના આ પહેલા જ માસિક'નો પહેલો જ અંક મળ્યો છે. કુમાર સાહિત્યની જે ચળવળ ગુજરાતમાં જીવડી છે તેના પરિપાક રૂપે મળતા કુમારના આ આશિષને અનુભવનાં રૂપે માન્ય છે.

અનેક રોગની
એક જ દવા

જીવનધારા

કેસેરા, સંપ્રદણી, ચરદી, હાથ, પગ, માથું તથા જીવનનો દુઃખાવો, પાણીવિકાર સંધિવા, અશક્તિ, રોગો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાંત-દાઢમાં જળતર, એરી રંખ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની દુર્ગંધ, પેટની ચૂંક, ચળ, પેટ-પેડુનો દુઃખાવો, અમુંજળ, દરેક જાતના તાવ, ધા પડવો, ફોલી નીકળવું કલ્યાણ અનેક જાતના દરોમાં તેમ જ રહેલે, સ્ત્રીમર થા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી જાટલી રૂ. ૧૫૫, વચલી જાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની જાટલી રૂ. ૧૧૦ પો. જુદું.

દરેક ડેકાણે વેચાય છે.
રજરજ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નં. ૩૦૨

જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

વાર્ષિક રૂ. ૧-૧૨-૦

કંહાની

જૂટક રૂ. ૦-૧૦-૦

ની

જૂટક પ્રતો નીચેનાં લોકપ્રિય અખબારગૃહો પરથી મળી શકશે

મિસર્સ એ. એચ. બ્રીલર રહેલે જુહરોલ

નેશનલ ન્યુઝ પેપર એજન્સી

જુહરોલ જુહરોલ

કાલ્યાણેવી રામ : મુંબઈ - ૨

લક્ષ્મી રોકીઝ સામે : સુરત

—આફ્રિકામાં—

જાહેર ન્યુસ સર્વિસ

મિસર્સ વોરા બ્રધર્સ

પો. બો. ૧૨૦, મોગબાસા

પો. બો. ૩૬૩, મોગબાસા

—સવાજમ સરવાનાં સ્થળો—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

જુહરોલ સાહિત્ય ભંડાર

મોગરાજ બિલ્ડીંગ, કાલ્યાણેવી રામ : મુંબઈ-૨

મિન્સેસ સ્ટ્રીટ, નાનકવાડા : કરાચી

ફરનાન્ડીઝ પ્રેસ નીચે, આધીમાર્ગ : અમદાવાદ

એલ. કે. મેઘાણી

કાઠી પોળ સામે, રાવપુરા :- : વડોદરા

૧૪, અમરતલ્લો સ્ટ્રીટ : કલકત્તા

‘કંહાની’માં વાર્તા મોકલનારને

‘કંહાની’માં જાણીતી મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તા જાહેર પુરસ્કાર દેવામાં આવે છે અને તેને અંચર્ય કરવાના હક્ક લેખકના પોતાના રહે છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી-લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે. ★ વાર્તા પરત ભેજતી હોય તો તે માટે પણ આવશ્યક ટપાલ-ટિકિટો બીડવી. કાર્યોલ્પ પત્ર-વ્યવહાર કરવા બધાએલ નથી.

—સંપાદક

અચ્ચાંબિનેયતા ઝાઝા, ડાહી, તાવ, હામિનો વપદ્રવ, ધુક ખાવાથી ચેટનું મોટું ચણું, દાંધ પન બળી જવા
કબજાવાત, ધાવણ કે દુધનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દરદો મટાડી અખૂટ કોવત આપનારી અમૃત

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી વાપરો [૨૪૨૪૬૬]

દરંથી દખાતાં હજારો બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કો. હળી એકતા રૂપિયા એક (બી પી પો બુક).

વૈધ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

કે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી કીધો—આખાચોક—બાવતબર

મુંબઈમાં મળવાનું કેમણ-કેશકલ્યાણ મસાલા ટીપો, ૧ હી સુતારગઢીના નાકે—મુંબઈ નં. ૪

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

સાધ્યજી	લે. મધૂર [પોરાણિક કથા]	૧-૦-૦
દેવ અને દાનવ	" "	૧-૮-૦
ત્રેતાબી પૂનમ	" [ચાર ભૂતકથા]	૨-૧૨-૦
ભૂતાવળ	" [ભૂતકથાઓ]	૧-૦-૦
ગેડકકુમારી	" [પરીકથાઓ]	૦-૧૨-૦
જગતનો રાત	" "	૦-૧૨-૦
કૃતમણી	" "	૭૫૫ છે
ગર્ભિકા	લે. પારાશર્ય [નવલકથા]	૩-૮-૦
"	" [રેવકથાઓ]	૧-૦-૦
અવતર	[નવલકથાઓ]	
લે. નાયાલાલ દવે		૧-૦-૦
અવન	[આરોગ્ય વિશેષ પુસ્તક]	
લે. અમનલાલ મા. વૈષ્ણવ		૨-૬-૦
જોરાક	[જોરાક વિશેષ પુસ્તક]	
લે. અમનલાલ મા. વૈષ્ણવ		૧-૧૧-૦

પૂનમની રૂપરી રાતને સંગીતના સરોદોય
અધિક આહવાદક બનાવવામાં સદાયમૃત ધનાગ,
સંગીતના નોટશન સાથેનો નવો જ ગીતક્રમ

પૂનમરાત

કર્તા. જગદીપ વીરાણી
મુદ્રક શ્રી ડિ. બી રૂપિયા

મુખ્ય, બિહારી ઇન્ડિયા અને દેશી રાગઓમાં
દુકમનામાં કરાવવા, મેલું વસુધ કરવા
લખો યા મળો

મગનલાલ જોરા. ભટ્ટ

આતરપ્રાતીવ નિષ્ણાત, બ્યાપારપ્રતિનિધિ,

દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ

મુખ્ય બિહાર, સી પી રેન્ક : મુખ્ય - ૪

અશ્વિન

આદર્શ
અને
આરોગ્યપ્રદ
રસોઈ માટે—

રસદા

પૌષ્ટિક તત્વોથી ભરપૂર
(વનસ્પતિ)

અશ્વિનની

અન્ય બનાવટો:

- * રીફ્રેશન્ડ આઈલ્સ
- * સાથુ
- * રેક્ટીફાઈડ સ્પીરીટ
- * ડીસ્ટીલ્ડ પ્રોડક્ટ્સ

અને

દેરાના પ્રાન્તપ્રાન્તમાંના
અમારા એજેન્ટ્સ
એજન્ટો પાસેથી
મળી શકશે

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લી.

વડોદરા

સમલાયા

: મુબઈ :

જેન ટ્રેડીંગ કું.

૪૬, બીએ બોર્ડરોડ,

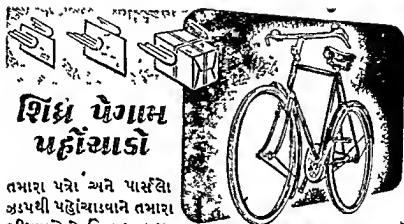
મુંબઈ: ૨

: ગુજરાત :

મેસર્સ રસદા એજન્સી.

૪, રંગનાલા માગેટ, રત્નેપુરા,

અમદાવાદ

શિંદ પેગમ પહોંચાડો

તમારા પત્રો અને પાર્સલો
ઝડપથી પહોંચાડવાને તમારા
સીપાઇઓને હિન્દ સાઇકલ્સ
પુરી પાડો.

બનાવનારાઓ હિન્દ સાઇકલ્સ લી.

મુંબઈ ઇલાકા માટે એકલા એજન્ટ :
નેશનલ ટ્રેડર્સ, ૩૪૫ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ.
H.C. 29 Gm

ગેસ્ટો

પેટના વાયુ
(ગેસીઝ)
માટે

અરુચિ, મંદાગ્નિ, ચૂંક, ગાળો,
કર્ખાજયાત, લીવરદોષ, વિગેરે;
માણસને ગભરાવી મુકતા વિકારો
ઉપર ચોક્કસ ઉપાય છે.

લખો :—

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

૪૪૬ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ : લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ : હાઈ રોડ, સુરત
કરાંચી, મોમ્બાસા, વડોદરા વગેરે

અનેક રોગની

એક જ દવા

જીવનધારા

કેલેરા, સંમહણી, શરદી, હાથ, પગ, માથું તથા બહુનો દુઃખાવો, પાણીવિષાર, સંધિવા, અચક્તિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખંસી, આસ, દમ, દાંત-દાઢમાં કળતર, એરી કંખ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની ફૂગીય, પેટની ચૂક, શય, પેટ-પેટનો દુઃખાવો, અચુંકચ, દરેક જાતના તાવ, ખા પાવો, લોહી નીકળવું છત્યાદિ અનેક જાતનાં દરોમાં તેમ જ રેત્તે, સ્ટીમર થા મોટરની મુસાફરીમાં તાપકાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૧૧, વચલી બાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની બાટલી રૂ. ૦૧૨૫૦. છુટું.

દરેક ડેકાવે લેવાય છે.
રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નં. ૩૦૨

જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

વાર્તા
૧૨૫ ઉપરાંત

રસમંજરી

પાનાં
લગભગ ૬૦૦

['કહાની' બીજા વર્ષના બાર અંકની વિવિધ વાર્તાસામગ્રી]

આજુ પુસ્તક-કદના પાંચ વાર્તાસંગ્રહનાં ૧૨૦૦ કરતાં વધુ પાનાંમાં દરેક પ્રકારની, ગુજરાતના સિદ્ધહસ્ત વાર્તાકારોની વાર્તાઓ અપાયેલી છે

પુસ્તકોલય અને કુટુંબને શોભાવે તેવું મનોહર પાકું બાઈન્ડીંગ
કિં. રૂ. ૧૧) બી. પી. પોસ્ટેજ સાથે આપની કાર્પલ તુરત મેળવી લેશે
—ગુજરાતના દરેક બુકસેલર પાસે મળે—

કહાની કાર્યાલય : ગાંધીપીઠ : ભાવનગર

ધી બોમ્બે લાઇફ એશ્યોરન્સ કું. લી.

[સ્થાપના ૧૯૦૮]

મુખ્ય તથા પરામાં નીમવાના છે પગારથી એજન્સી એમરજેન્સીઓ.
—: લખો અથવા મલો :—

એમ. એ. દોશી

એજન્સી ઈન્સપેક્ટર

ખરનું ડેકાલું
ખર નં. ૨૪ ડો. વીલ્સન
સ્ટ્રીટ, વીલ્સનપાઈ પટેલ રોડ
મુંબઈ નં. ૪

જોઈ

એજીસનું ડેકાલું
બોમ્બે લાઇફ બીરો
૪૫/૪૭ ચર્ચર્સ્ટ્રીટ
કોલ મુંબઈ
ટે. નં. ૨૭૦૦૭-૮

ક્રમ વાર્તા	વાર્તાકાર	પાન
૧ અજમરનો ચિહાર	મુનિપ્રભાર શક્તિ	૧
૨ હાપીના ફાવ	રસનિધિ	૧૧
૩ ખૂનનું સિદ્ધાન્ત	મણિલાલ અલગરી	૨૦
૪ બે પ્રસંગચિત્રો	લ. ઈ. પા.	૨૭
૫ સાચી પક્ષ અદ્યુત વાતો	છાયાલાલ મા. કામદાર	૩૩
૬ સાગરની ગોદમાં	અદ્યુત વ. શક્તિ	૩૭
૭ જેનું કામ બે કરે	ચંદ્રિયુત	૪૬
૮ સમાજ અને સાહિત્ય	...	...

ૐ

વાર્તા મોકલનારને

ૐ

‘કહાની’માં છપાતી મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તા જદલ પ્રસ્કાર દેવામાં આવે છે અને તેને અંતર્ય કરવાના દક્ષ લેખકના પોતાના રહે છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે. વાર્તા પરત નેપ્થતી હોય તો તે માટે પક્ષ આવશ્યક ટપાલ-ટિકિટો ખીડવી. કાર્યાલય માટે પત્રઅવધાર અનિવાર્ય નથી.

— સંપાદક

વાર્ષિક દેશમાં ૧-૧૦-૦

પરદેશમાં ૬-૦-૦

પ્રદેશ " ૦-૧૦-૦

" ૧-૦-૦

ક હા ની

ની

છૂટક પ્રતો નીચેનાં લોકપ્રિય અખબારગૃહો પરથી મળી શકશે

મેસર્સ એ. એચ. બ્રીલર રેલ્વે બુકસ્ટોલ

નેશનલ ન્યુઝ પેપર એજન્સી

યુનિયન બુકસ્ટોલ

કાલ્યાણેવી શા : મુંબઈ - ૨

લક્ષ્મી ટોપીક સામે : સુરત

—આફ્રિકામાં—

બ્રાઉન ન્યુસ સર્વિસ

મેસર્સ વોરા બ્રાઉન

પો. બો. ૬૨૦, : મોમ્બાસા

પો. બો. ૩૬૩, મોમ્બાસા

—લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

એલ. કે. મેઘાણી

મીમરાજ લિટીંગ, કાલ્યાણેવી શા : મુંબઈ-૨

૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા

ફરનાન્ડીઝ પુલ નીચે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ

કહાની કાર્યાલય

કાઠી પોળ સામે, રાવપુરા : વડોદરા

‘દાણાપીઠ : ભાવનગર

ઓક્ટોબર ૧૯૪૭

વર્ષ ૩ : અંક ૧૦

કાન્યેષુ રમ્યા વર્ણા

અજગરનો શિકાર

મુનિપ્રભાર મ. લાલ

એ વિવેચનામાં બાહુ રીંછ માઉઝલીને વનનો કાચો બચાવતો હતો. એ મોટો, મંજીર, ધરડો રીંછ આવા કષેત્ર વિદ્યાધીને બચાવવામાં બહુ આનંદ પામતો. બાહુ વરુની બાલકાનો ગુરુ હતો. પશુ વરુનાં બાલકા તો પોતાની ટાળાને અને વરુની જાતને કમ આવે એટલે જ વનનો કાચો બચાવતો અને તેમને શિકારનો સલુકો આપતો જ્યાં એટલે તરત જ ભાગી જતા. તેમનો શિકારનો સલુકો આ અર્થનો હતો. અવાજ ન કરે એવા પથ, અધારમાં જીવે એવી જાંબો, બોડમાં બેઠાં પવનનો સજીવો સાંભળી શકે તેવા કાન, એ બધું અમારા ભાઈઓનાં હાથે છે. પશુ તપાકા શિયાળાની નથી અને તેને અમે મિલકતીએ છીએ. વરુનાં બાલકા આટલું જ શીખતાં પશુ માઉઝલી તો માથુસ હતો એટલે તેને ઘણું વધારે બચાવતું હતું. હીરા વાધને નામે કાળા દીપકને માઉઝલી ઉપર હેત હતું અને ઘણી વાર તે વનમાં ફરતા ફરતા આવી ચડતો, માઉઝલીને બચાવતો અને કાંઈ પોતાનું માથું બચાડી જરા જરા ઘૂંટતો. માઉઝલી એટલે ચડવામાં તેમજ તરવામાં સરખો હોયિયાર હતો અને તેનું જ સાચું કોડી શકતો, એટલે

તેના ગુરુ બાહુએ તેને કાઢીના અને પાણીના કાચો બચાવ્યો. તેમાં સહેલી કાળ અને સારી કાળ કેમ પારખતી, જંગલી મધમાખી જંગલ ઉપર પચાસ ફૂટ જીએ હોય તેના મધપૂડા પાસે આવતાં કેમ વર્તવું, જ્યારે ખોરના વડવાગળની જીંબ જોડી જ્યાં ત્યારે શું કહેવું, અને પાણીમાં ફૂંકે ભારતી પહેલાં જલસાપને કેમ ચેતવવા એ શીખવું. વનચરો પોતાના આરામમાં ખેલ પડે તે સહન કરી શકતા નથી. અને ખેલ પાડનારની સાચાં ચાલ છે. વળી માઉઝલીને અજગરના સાદ પશુ શીખવ્યો હતો. જ્યાં સુધી આ સાંતો જવાબ ન થયે ત્યાં સુધી તે પાક્યા કરવો પડે. અને તેના ઉપદેશ જ્યારે માથુસ પોતાની હાં કાઢીને ખીણ હરમાં જ્યાં ત્યારે કરવાનો હોય છે. તે સાંતો અર્થ આ છે, 'હું જુઓ છું' એટલા માટે અને અહીં શિકાર કરવાની રજા આપો' અને તેના જવાબ આ છે, 'હાલે; શિકાર કર' પશુ કેવળ જુઓ માટે, મોજ માટે નહીં.

આ ઉપરથી અગર પડશે કે માઉઝલીને કેટલું મધું પાકે શખતું પાડવું હશે. અને

એકની એક વાત સો સો વખત આપીને તે ઘણી જતો પણ બાલુએ હીરા વાખને કહ્યું હતું તેમ. 'માણસનું બાલક તે માણસનું બાલક છે અને તેટલા માટે તેણે વનના બધા કપડા ભણવા ભેટાએ' આ અર્થા એકવાર બાલુએ ગુસ્સે થઈને માઉઝલીને ઘણાટ મારી ત્યારે થઈ હતી એટલે હીરાએ કહ્યું કે 'એ તો જરાબર છે પણ એ કેટલો નાનો છે એ તો નો.' હીરા વાખના હાથમાં નો માઉઝલી પઓ હોત તો તે તો તેને લાક લકાવી લકાવીને બગાડી જ મૂકત. તે બોલો, 'એના આટલા નાના માધામાં આટલું ભણતર શે રહે ?'

બાલુએ જવાબ આપ્યો કે, 'આ વનમાં કોઈ પ્રાણી બહુ નાનું હોય એટલે તેને મરણ નહીં એવો નિયમ છે ખરા ? એવો નિયમ નથી માટે જ હું તેને આ બધી વાતો બણાવું છું, અને એટલા માટે જ નો એ બૂલી જાય તો હું તેને હજીકથી મારું પણ છું.'

હીરા વાધે હસવાનો ધુરંદર ક્યો, 'હજીકથી ધૂળ તારો લોખંડી પાંતે હજીકથી માર તોપણ કેટલું વાજે તેની તને શી ખબર પડે, આને જ તારો માર ખાઈને તેનો અદેશ કેવો હોવાઈ ગયો છે.'

બાલુએ જવાબ આપ્યો, 'એ હોકરો અબજમાં હેરાન થાય તેના કરતાં તો મારે હાથે માધાથી પગ સુધી ઉઝરાઈને રીઠો થાય એ વધારે સારું છે કેમકે હું તેને ચાહું છું. અત્યારે હું તેને વનના કાપડાના ગુરુમંતર શીખવું છું અને એ ગુરુમંતર શિકારી પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ અને નાગલોકથી તેની રક્ષા કરશે. હાલમાં પણ નો તેને ચાલ દેશે તો જંગલનાં જાંઘાં પ્રાણીઓ પાસેથી તે રક્ષા માગી શકશે. આવા લાલ માટે થોડો માર ખાવો પડે એ શું બોલું છું ?'

'હલે એમ તો એમ.' હીરા વધે કહ્યું, 'પણ એટલું બ્યાન રાખજ કે એ હોકરો

જલથી તારે હાથે મરી ન જાય. તું જાણના હુંકાને તારા નહોર સાફ કરવા વાપરે છે તેનું એ સૂકું હુંકું નથી. મને તો ખતાવ કે એ ગુરુમંતર કેવાક છે ? હું તો' મદદ માગવાને બદલે મદદ કરું એમ છું. તોપણ મારે એ જાણવું છે.' અને હીરા વાખ ત્યાં લાંબો થઈને બેઠો અને પોતાના લોખંડી રંગના અગત્યના નહોર ભેવા માંચો.

બાલુએ કહ્યું: 'હું બોલું' તેના કરતાં માઉઝલી પાસે જ તે બોલાવીય. અરે નાના-ભાઈ, અહીં આવ તો ?'

માઉઝલી કાઠ ઉપર બેઠો હતો તે જીતરી આબો. તે હજી ખેરવાતો હતો. 'મારું માથું' હજી મધ્યમની જમ કમકમે છે. હું તારું કહ્યું નથી માનવાનો પણ હીરા વાખનું કહ્યું માનીય.'

બાલુ જરા કચવાયો અને દુઝાયો. તોપણ બોલ્યો: 'મારે મન બધું સરખું જ છે. મેં તને આ વનના જે ગુરુમંત્રો શીખવ્યા છે તે બોલી ખતાવ.'

માઉઝલીને પણ જરા રાફે કરવાની તક મળી, 'કઈ જાતના ગુરુમંતર બોલું. આ વનમાં કણી જાતો વસે છે અને બધાવના ગુરુમંતર મને આવડે છે.'

.'હા. તને થોડાકલું આવડે છે પણ બધું આવડતું નથી. નો તો હીરા વાખ, આ લોકો તેમના ગુરુનો પાક તો કદી માનતા જ નથી. આટલાં બધાં વડુને મેં બણાવ્યાં પણ હજી એક જ મને ગુરુલક્ષણ આપરા આવેલ નથી. પણ જવા દો. હવે જિંદાન નાનાભાઈ, શિકારી લોકોનો સલુકો બોલો.'

'આપણું બંને એક લોકોનાં ટ થ તેમ જ હું થ.'

'સરસ. હવે પખીનો સલુકો.'

માઉઝલીએ ઉપરના ચબ્દો બોલીને પછી સમજાના નોવો જવાબ ક્યો.

'વારુ હવે નાગલોક.'

માઉગલીએ ફરી ઉપરના ચબ્દો બોલીને સર્પના કૂંદામાં જેવો અવાજ કયો, ગોઠણખર થઈ પાછળ પગ નેડી તાળવેલા પાડી. પછી હીરા વાધની પીઠ ઉપર ફરીને આડે બેસી ગયો. પગેથી હીરા વાધના ચરીર ઉપર તાલ દેવા લાગ્યો અને બાલુના આળા પાકવા વાંકાં મોઢાં કર્યાં.

‘અસુ બસ, આધું શીખવ્યું માટે જરાક ઉઝરડો થાય તો પશુ કુરમાન છે.’ બાલુએ હેતથી કહ્યું. ‘અને આ માટે કોઈ દિવસ તું મને ત્યાં કરીશ.’ તે હીરા વાધ તરફ ફર્યો અને કાથી કે જે આવા ચબ્દો બહુ બોલે છે તેને કાચેપગે લાગીને ફરી રીતે માઉગલીને શીખવાડ્યું તે કહ્યું અને કાથી ફરી રીતે માઉગલીને ધરાને કંઈ કાઢી ગયો અને ત્યાંથી જળસાપની બાધા સંભળાવી તે પશુ કહ્યું. આમ કરવાનું કારણ એ હતું કે બાલુ જળસાપની જેમ અવાજ કરી શકતો નહોતો, પશુ આ બધું તરથી માઉગલી સલામત હતો કેમકે સાપ, પછી કે પ્રાણી કોઈ તેને આ ચબ્દો સંભળવા પછી નુકસાન કરે તેમ નહોતું. એટલે હવે માઉગલીએ કોઈથી બીવાની જરૂર નથી.

માઉગલી બોલ્યો, ‘એમ તો હું મારી પોતાની એક ટોળા બનાવીશ, અને તેના હું સરદાર થઈશ અને અમે ગ્રામની ગાળાઓમાં ફરશું.’

હીરા વાધે પૂછ્યું, ‘વળા એ શું નથી મૂખાઈ છે? કાંઈ સ્વપ્ન તો નથી ભેટા ને?’

‘સ્વપ્ન તે હોય,’ માઉગલીએ કહ્યું, ‘અમે અમારી ટોળા બનાવશું અને આ ધરમાં બાલુ ઉપર ઘણાં અને મારો ફકર.’

બાલુ ગુસ્સે થયો હોય તેમ માઉગલીને લાગ્યું પશુ તેના ચબ્દો ગુસ્સાના નહોતા, ‘માઉગલી હીરા, તું વાંદરલોક સાથે તો વાત કરતો નથી ને?’ માઉગલીએ હીરા વાધ તરફ બોલ્યું. હીરા વાધે પશુ ગુસ્સે થયો છે કે કેમ તે બોલ્યું હતું, પશુ તેનાં આંખો હીરાની જેમ રિયર ચમકતી હતી.

‘મને ખાતરી છે કે તું જુરિયા વાંદરલોક સાથે બળી ગયો-છે. વાંદરલોકને કોઈ કાપડા કે નિયમ હોતા નથી. તે લોકો બધું આવખીયે છે, તેમની સાથે બળવું શરમ વારેલું છે.’

માઉગલી બોલ્યો: ‘ત્યારે બાલુએ મને માથામાં વગાડ્યું ત્યારે હું લાગી ગયો અને વાંદરલોક મારી પાસે આવ્યા. તેમને મારા ઉપર દયા લેપછ. બીજા કોઈને તો મારી દરકાર જ નહોતી.’

‘પછી?’

‘પછી, તેઓએ મને અદામ, અને શોંગ અને સારું સારું ખાવાનું આપ્યું, અને મને કાચમાં તેડીને ઝાડની જિંચી કાળ ઉપર લઈ ગયાં. અને મને કહ્યું કે હું તો તેમનો ખતભાઈ થાઉં. ફક્ત મારે તેમના જેવી પૂછી નથી. પશુ કોઈ દિવસ હું તેમનો સરદાર થઈશ.’

હીરા વાધ બોલ્યો, ‘વાંદરાને સરદાર કેવો? તેમને સરદાર જ નથી. તેઓ જુડું બોલે છે. એમને હમેશાં જુડું બોલવાની આદત જ છે.’

‘એવું’ તે હોય, તેમણે મારી ઉપર ધણી માયા બતાવી મને ફરીને આવવાનું કહ્યું. પશુ તમે જ બોલોને, તમે મને અત્યાર કુધી વાંદરલોકની ઓળખાણ કેમ ન આપી? તે બધા મારી જેમ જ જીવ્યાં રહે છે. વળા મને તે મારતાં અને ઉઝરડા કરતાં નથી. અને આજો દિવસ રમ્યા કરે છે. મને જવા દો હું તો તેમની જ સાથે જઈને રમીશ.’

બાલુના અવાજમાં કંપ હતો. તે બોલ્યો: ‘હાકરા, મારી વાત ખાનગી સાંભળ. મેં તને વનના બધા કાપડા અને વનનાં બધાં જાનવરની રીત શીખવી છે, પશુ વાંદરલોકની રીત નથી બતાવી કેમકે વાંદરલોક કોઈ કાપડા પાળતા નથી. તેઓ કાંઈ ઉપર વસે છે. અને વનનાં લોકોથી તે બધાં નાત-ગદાર છે. વળા તેમને પોતાનાં બોલી પશુ નથી. પશુ બધાની બોલીના ચોડી ચોડી ચોરી કરી નકલ કરે છે. તેમની

રીતભાત એ આપણી રીતભાત નથી. તેમને કોઈ ખુખી-સરદાર હોતો નથી. તેમને કોઈ માંદ પશુ રહેતું નથી. તે બધા વાચાળ અને શેખીખોર છે અને પોતે સમજે છે કે તેઓ બહુ મોટા માણસો છે અને વનમાં મોટા પરાક્રમ કરવાના છે. પણ એકાદ નાગિયેર પડે કે તરત તેમનું ખ્યાન ખસી જાય છે. તે દસવા માટે છે અને ખીલું બહુ જૂલી જાય છે, એટલા માટે જ્યારે વનચર લોકો તેમની સાથે સંબંધ રાખતાં નથી. વાંદરલોક સાથે જ્યારે એક બારે પાણી પીતા નથી. વાંદરલોક જાય ત્યાં જ્યારે જતા નથી. તેઓ ત્યાં ચિહ્ન કરે ત્યાં જ્યારે ચિહ્ન કરતા નથી. ચર તેમનું જ્યારે જ્યારે રમવાનું પણ એક નથી. અત્યાર સુધીમાં અને વાંદરલોકની વાત કરતો તે કોઈ દિવસ સાબળ્યો છે !

‘ના.’

‘ખરાબર, કેમકે વનચર લોકોએ વાંદર-લોકને તેમના મગજમાંથી કાઢી નાખ્યા છે. તેમજ જ્યારે તેમની વાત પણ કરતા નથી. તે બધું ખરાબ, ગદા અને બેચેન છે અને એકે કોઈ ઇચ્છા તેમના મનમાં જાણે ટકતી નથી તોપણ ટકતી હોય તો તે વનમાં લોકોમાં આગળ આવવાની ઇચ્છા છે પણ એ લોકો અમારી ઉપર ઠગિયા જેકે કે ગારો નાખે તોપણ જ્યારે તેમની સાથું જોતા નથી.’ આટલું એ રીંછ બોલ્યો ન બોલ્યો ત્યાં તો ઝડપીયા તેમના ઉપર ઠગિયા અને બાગીચી મળીએાને વરસાદ વરસ્યો. અને ઉપર ઊંચે ઝડપી ઝાળીમાં વાંદરાઓ ધુરસાથી કાંતમાં કરતા હતા.

માણુએ પૂરું કહ્યું, ‘માદ રાખજો લોકરા, કે વનની લોકોએ વાંદરને નાતબદાર કરેલ છે. તેઓ વનચરની માતનાં નથી એ જૂન માદ રાખજો.’

હીરા વાંધે ઉમેયું, ‘એ ખરું છે અને માણુ-એ તને પહેલેથી એનાઓ હોત તો સારું હતું.’

માણુ કહ્યો, ‘એમ કેમ ! મને શી ખબર કે માઉગલી એવા મંદા લોક પાસે જશે ! કોઈ નહીં ને વાંદરલોક-ઉડ...’

જ્યારે વળી ઠગિયા ને કારણતો વરસાદ વરસ્યો. એટલે માઉગલીને લઈ તેઓ બંને ચાલ્યા ગયા. માણુએ વાંદરા માટે કહ્યું તે બહુ તદ્દન ખરું હતું. વાંદરા ઝાઝા ઉપર જ રહે અને વનચર લોકો તો જાગ્યે જ જમીન ઉપરથી ઊંચે જુલે એટલે વનચરને વાંદરા જોડે કોઈ સંબંધ નહોતો. પણ કોઈ વાર કોઈ વડુ મારો પડે કે કોઈ રીંછ કે વાઘ વાગ્યે શાય, તો વાંદરા બાળીને તેમને હેરાન કરતા ખરાં. વાંદરા તેમના ઉપર નાગિયેર કે ઝાડની ઝાળાઓ મળકની ખાતર ફેંકતાં અને તેમ કરીને પોતે આગળ બદાર આવશે એમ ધારતાં. તે લોકો ચીસો પાડતાં, કાંતમાં કરતાં, હંમકા વગરના બવાળે કરતાં, લોચાને ઝાંઝ ઉપર ચડવાનું કહેતાં, અને કોઈ કારણ વિના આપસ આપસમાં લડી પડતાં. મરી ગયેલ વાંદરાને ત્યાં ત્યાં ફેંકી દેતાં કે ખીખ વનચર તેમને જુલે. તેઓ હમીચા કાપડા કરવાની સરદારી ચૂંટવાની નિર્મિત થવાની વાતો જ કરતાં પણ તેમાં કોઈ જ થતું નહીં કેમકે તેમનાં નાનાં મગજમાં એક વાત એક દિવસ પણ ટકી શકતી નહીં. એટલા માટે તેમણે પોતાને માટે એક કહેવત બનાવી હતી કે વાંદર-લોક ને વિચાર આવે કે છે તે જ વિચાર હશે વનચર લોક કરશે. એ ખરું કે તેઓ એટલી જાગી ઝાળાએ રહેતાં કે એટલે ઊંચે કોઈ વનનું જનવર તેમને પહોંચતું નહીં પણ સાથે સાથે કોઈ વનનું જનવર તેમને મજાકારતું પણ નહીં. આટલા જ કારણસર ત્યારે માઉગલી તેમની પાસે રમવા આવ્યો ત્યારે તેઓ બધાં ખુશી પણ થયાં.

જ્યોરનો આરામ લેવાનો વખત થયો ત્યારે માઉગલીને વાંદરલોક સાથે પોતે બોલ્યા તેની બધી સરમ ભાગતી હતી. તે રીંછ અને

વાધની વચ્ચે સુતો અને મનથી વાદરલોક સાથે કાંઈ સંબંધ ન રાખવો તેમ નક્કી કર્યું. વાદરલોક એ ત્રણેની પછવાડે લપાતાં-લપાતાં ગયાં.

પછી માઉગલીને જે માદ રહ્યું તે તેના હાથપગ ઉપર ખીજા હાથપગની પસ, તેના મોઢા ઉપર કાળાઓનો ધસારો, બાહુની ચીસો અને હીરા વાખતી ત્રાસ. પણ વાદરલોકને તે જલગિ મારી પહોંચી શકે તેમ ન હતો. જેમ તે જલગિ જોતી મારે તેમ વધારે જોતી કાળે ચડીને બેસતાં.

પણ પછી વાદરાં બાગ્યાં. એક ઝાક ઉપરથી ખીજા ઝાક ઉપર ફૂટીને વાદરાં જે રીતે બાગે છે તેવું વધુ ન થઈ શકે તેમ નથી. એ જોરાવર વાદરાંઓએ માઉગલીને હાથથી ઝાલ્યો હતો અને તેને લઈને તેઓ ફૂટતા હતા. એક ફૂટે વીસ ફૂટ કાપતા પણ માઉગલી ન હોત તો વધારે લાંબી ફાળ બરત. માઉગલીને તમ્મર આવતાં હતાં છતાં થોડી મળ પણ પડતી હતી. વળી ધરતીથી ટેટલે જોયે છે તે જોઈ તેને મહારામણ પણ યતી તો થકી વાર તે ધરતી ઉપર પડશે તો શું થશે તેથી ખીતો. પછી થોડી વાર ગુરસે પણ થયો. જેવટ છૂટવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. પહેલી વાત તો બાહુ અને હીરા વાખને સરો મોઢા લવાની હતી. નીચે તો કાંઈ દેખાઈ નહોતું એટલે ઉપર જોવા માંડ્યાં તો દૂર દૂર જરા આકાશમાં સમળાને ચક્કર લગાવતી જોઈ. સમળાને પણ વાદરાં કાંઈક ઉપાડી જાય છે તેમ લાગ્યું. અને તે શું છે તે જોવા નીચે આવી. ત્યાં માઉગલી નજરે પડ્યો. અને તે જ વખતે માઉગલીએ તેને સમળા-સાદ પાણ્યો:

આપણે જાને એક લોહીના
તુ છે તેમ જ હું ય.

સમળા થઈ મધ ત્યાં માઉગલીનો અવાજ આપ્યો, 'મને ક્યાં લઈ જાય છે, તેના સમજાશે અને શીવનીના ટોળાને બાહુ અને સસા

દિખરનો હીરા વાખ તે જોયને મારા વાવડ પહોંચાશે.'

'કાના નામથી પહોંચાડું બાઈ?' સમળાએ માઉગલીનું નામ સંભળ્યું હતું પણ તેને ઝેણખતી નહોતી.

'માઉગલી દાદુરના નામથી. મારો સગા જોજો અને સરોશો આપજો.' આટલું સંભળતાં સમળા જોયે ચકી મઈ અને પોતાની દુરખીન જોવી આખોથી વાદરાને જોઈ રહી. આ લોહી બહુ આધે નથી જતા. જઈ શકતા નથી. તેમ જ, જે કામ કરવા નીકળે તે કાંઈ વખત પાર પાડી શકતા નથી. થકી થકી નવા મન સુના થકે છે અને તોડે છે. પણ આ વખતે તો તેમણે આફતને નોતરી છે. બાહુ કાંઈ જોવા તેવા રીંછ નથી અને હીરા વાખ ઘીકરે ચઢે તો શું ન કરે તે કહેવાય નહીં. આમ વિચારી સમળા જોયે ચકી મઈ અને વાદરાં ક્યાં જાય છે તે જોઈ રહી.

આ તરફ બાહુ અને હીરા વાખ કોષ અને એટલી ગાંઠા જોવા બની ગયા હતા. હીરા વાખ તો એક ઝાક ઉપર ચઢ્યો પણ ખરો, પણ તેના વજનથી કાળ પૂરી અને તે નીચે પછામ્યો એટલે ફરી બાહુને તેણે પૂછ્યું, 'બાહુ, પણ તે' યા મારે એ છેકરાને વાદરલોકથી ચેતાવ્યો નહીં તે કહે ને, અને આવી જરૂરી વાત શીખવી નહીં તો ખીજું ન આવશ્યું તેમાં આવડો માર મારવાની શી જરૂર હતી?'

બાહુએ તેનો અવાજ તો મ આપ્યો પણ કહ્યું: 'હજી પણ આવણે ઉતાવળ કરીએ તો તેને પકડી પાડશું.'

'ઉતાવળ! તારી ઉતાવળ. તારી ઝડપે દોડતાં તો લૂલી ગાય પણ થાકે નહીં.' અને તું રહો કાપકાનો કાજ, છેકરાનો મારનાર. પણ સમજ કે જોવી ઝડપે દોડીને જરાક આધે જતાં તું જ ફાટી પડીશ. મારે નિરાતે બેસ અને

વિચાર કરે, આપણે કાંઈક તરફીય ચોખ્ખી જોઈએ. પાછળ પડવામાં કાંઈ સાર નથી. વળી આપણને જોઈને તેઓ માઠિગલીને પડતો મૂકે તો શું થાય ?

‘અરે-બહુ-વાંદરલોકે તેને ફેંકી દીધો હશે તો ! હાથ રે, વાંદરલોકનો શો ભરાસો. મારા માયા ઉપર મરેલા વડવામળા ફેંકા, મને કાળાં હાકાં ચવરાવે, મને મધમધીના પૂકા વગ્ગે ફેંકી દો કે તેના કંપથી મને મારી નાખે. મારા જીવો દુઃખી રીંછ કાંઈ નહીં હોય. અરે માઠિગલી, માઠિગલી, તને વાંદરલોક સામે ચેતવાનું મને કેમ સૂઝ્યું નહીં; અને મેં તને શા માટે માર્યો ?’ અને માથામાં મારવાથી તે જંગલના ચબ્દો તારા મગજમાંથી સરકી પડ્યા હશે તો આ વનમાં તારું સાવ એકલાં શું થશે ?

હીરા વાપે કહ્યું : ‘ના, ના, હજી તો થોડા જ વખત પહેલાં તો તે બધા ચબ્દો સચિસાચા બોલી ગયો હતો. પણ બાહુ તને તો પાદચ્છાદિ નથી અને પોતાનું જ્ઞાન પણ નથી. મને શાહકીની જેમ ઝાડે ચડતાં કે અડસોસ કરતાં જુએ તો આખાં વનનાં પ્રાણી મારે માટે શું ધારે ?’

‘બલે તમે તે ધારે ને મને વેની પરવા નથી. હવે તે છાકરો મરી પણ ગયો હશે. વાંદરલોકે થાકી જઈને કે પછી રમત કરતાં કરતાં તેને ઝાડેથી પછાડ્યો નહીં હોય કે પછી નવરા બેઠાં બેઠાં તેને ઠોલી આપે નહીં હોય તો તે છાકરો હજી જીવતા હશે. છાકરો સમજી છે, કાલો છે, તાલીમ પામેલો છે, પણ તે બધા ઉપરાંત તેની આંખોથી વનનાં બધાં પ્રાણી દેરે છે, પણ અડસોસ એટલો જ છે કે તે વાંદરલોકને પતારે પમો છે અને વાંદરલોક કાંઈ ઉપર રહે છે અને વન-ચર પ્રાણી સાથે તેમને સંબંધ નથી, પણ હું જ મોટો મૂરખ છું. ભડો, મૂખરો, મૂળ-હુકડિયો મૂરખ, હાથીએ ખરું જ કહ્યું છે કે

દરકેને માથે તેનો મોખો બો દોય છે. અને વાંદરલોકનો મોઢામાં બો મોટો કાચા અજગર છે. અજગર તેમની જેમ ઝાડે ચડી શકે છે. તે રાતના વાંદરાનાં બચ્ચાં લઈ જાય છે. અજગરનું નામ લેતાં વાંદરલોકની પૂંછડી ઠંડી પડી જાય છે. સાલો આપણે કાચા પોસે જઈએ.’

હીરા વાપે મોઢ્યો : ‘તે આપણને શું મદદ કરશે, તેને આપણા જેવા પગ નથી. વળી તે આપણી જાતમાં તો નથી. અને વેની આંખો મધુરી એરી છે.’

બાહુ કહે, ‘તે મૂલો ધરડો અને મૂલો ચતુર છે. વળી તે હમેશાં ભૂખ્યો જ હોય છે. તેને મૂલો બહાર અવસાવવાની લાલચ આપશું.’

હીરાવાળને કાચાનો અનુભવ નહોતો એટલે તેને થાંક થયા જ કરતાં તેણે કહ્યું : ‘તે સિંહાર આપને મદિનાઓ સુધી ઊંઘ્યા કરે છે, અસારે પણ તે ઊંઘમાં હશે. અને જાગતા હોય તો પણ તે આપણી વાત કજૂલ નહીં કરે તો શું થશે ?’

‘તેમાં શું ચાઈ ચૂં ? હું અને હું મેં જા છીએ. આપણે બે સિંહારના જૂના બેહાદી છીએ. સીધી નહીં માને તો તેને મનાવવાના રસ્તા ક્યાં જોઈએ છે ?’

તેઓ બંને કાચા પાસે ગયા.

કાચાએ તરતની જ કાંચળી ઉતારેલી હતી. તે એક જોડરી ઉપર ચૂંચણું વળાને પડ્યો પડ્યો પોતાનું ત્રીસ ફૂંટ લાંબું ચળકતું ચરીર નેતો હતો. અને થોડી થોડી વારે તેની એક જસ મદાર મલતો હતો.

તેને જોઈને બાહુએ સંતોષથી કહ્યું : ‘હાથ તેણે આપું તો નથી. સમાલજે હીરા વાપ, તેણે કાંચળી ઉતારી લાગે છે એટલે હમણાં બરાબર જાગતો નહીં હોય, અને છંદેમયો તો બાકડી બેસશે.’

અજગર એરી સાપ નહોતો. એરી કાપોતે તે હીરાવાર લેખતો. અજગરનું જગ તેની

ચૂંકામાં હતું. એકરાર થઈ એ ચૂંકામાં ચાપકાયું
કે થઈ ચૂકયું.

તેની પાસે જઈ બાલુ બેઠો અને કહ્યું,
'શિકાર મુખારક, મહેરબાન ! શિકાર મુખારક.'

'તમને મ મુખારક,' કાઝાએ કહ્યું, 'કાણ
બાલુ ! તું અહીં ક્યાંથી બૂલેા પશો ? શિકાર
મુખારક હીરા વામ ! આપણા બેમાંથી એકને
તો ખોરાકની જરૂર જ છે, છે ક્યાંઈ સારા
શિકારના વાવડ ! નાતું દરણિયું' કે પછી
ઠાળિયાર કે સાખર હોય તો મ વાધો નહીં.
મારા પેટનો ખાડો તો દૂધા જેવડો થયો છે.'

'એમ શિકાર નીકળ્યા છીએ,' બાલુએ
કહ્યું. તેને ખજાર હતી કે અજગર પાસે
ઉતાવળે કામ કઢાવાય નહીં. 'એવડું મેરડું
તોરતાન સહેજે દેરડે નહીં.

કાઝાએ કહ્યું, 'તો તો મને પણ તમારી
સાથે લઈ જાઓ. તમારે મન તો બધું એકતું
એક છે. પણ મારે તો કાંઈક વાર દિવસેના
દિવસ સુધી વાટ જોવી પડે છે. અને અરધી રાત
સુધી ઝાડે અઢવા કરવું પડે છે કે વખતે નાનો
વાંદરા હાથ લાગી જાય. વળી આને ઝાંઝની
ઠાળાઓ પણ હું નાનો હતો ત્યારના જેટલી
મજબૂત નથી.'

'વખતે એમ પણ હોય કે હવે તમારું
વજન એટલું વધ્યું છે કે કાંઈ ઝાંઝ ઝીલી ન શકે.'

'હા. એમ પણ હોય, અને વળી મારી
લંબાઈ પણ ક્યાં જોઈ છે ! પણ ઝાંઝ તો,
હવે અધાં સડેલાં જેવાં થઈ ગયાં છે. હજી તો
મધે વખતે જ હું ઝાંઝ ઉપર ચઢ્યો હતો અને
ઠાળ લાગી. પણ તેના કડકાટથી વાંદરેલો
જાગી ગયાં અને મને કેટલાંય ન કહેવાનાં
વેચી કહ્યાં.'

'હા,' હીરા વાધે કહ્યું, 'તે લોહિા તને
પણ વગરનું પીણું અણચડ્યું હશે છે.'

'એમ ! ખરખર ?'

'એવું જ કાંઈક. મઈ પૂનમે તેજો જોવાતાં

હતાં પણ અમે ધ્યાન ન દીધું. પણ એને મોઢે
ક્યાં ચોક્કું છે ! એ તો મધે તે જોલે. એમ
તો તે રહેતાં હતાં કે હવે તું બોખો થઈ ગયો
છો અને અકરો ખાતો નથી કેમકે તેનાં ઝીંગ-
રાંની તને ખીંક લાગે છે.'

આ સાંભળીને કાઝા બહુ જ ખિન્ન થયો.
પરંતુ અજગરો ખિન્ન થતાં તો પણ ખજાર પંડવા
હેતા નથી તો પણ અને જ્યે કાઝાની ફેણ
ફૂલતી અને મૂંઝે કંપતી નોઈ.

'વાંદરેલો કે તેમનું રહેણાણ ફેરવ્યું છે, આને
હું બહાર નીકળ્યો ત્યારે તેમને જતાં જોયાં.'

બાલુએ કહ્યું, 'આપણે વાંદરેલોની જ
પૂંક પકડવી છે,' અને એટલું રહેતાં બાલુને
અચાજ ધૂન થયો. કેમકે વનમરોએ કાંઈ દિવસ
વાંદરાની દરકાર કરી નહોતી.

કાઝા નવાઈ પામ્યો, 'તમારા જેવા બે
વનના રાજા જેવાને વાંદરેલોની પૂંક પકડવી
પડે તેનું કારણ જેવુંતેવું નહીં હોય.'

બાલુ કહે, 'હું તો શિવનીનાં વનમાં રહેતાં
વરુઓનો ધરડો પહેતાજી છું, અને આ હીપડો
—પ્ર—નામ—જુલો વાત એમ છે કે સોપારી
ચોર—પાંદાંખાઉ વાંદરેલો કાઝાનાં છોકરા
જોરી ગયા છે. એ છોકરા માટે તો તમે
સાંભળ્યું હશે.'

'હા. મને સાહસી કહેતી હતી કે વરુનાં
ઠાળામાં માથુસ આવ્યું છે. પણ મેં માન્યું
નહોતું. પણ સાહસીને બરાબર વાત કરતાં જ
ક્યાં આવડે છે.'

'એવો ખીજો છોકરો જોત્યો નહીં જડે.
મેં તેને બચાવ્યો છે.' બાલુએ કહ્યું: 'અને
એ છોકરો તો મારું નામ આખા વનમાં
અમર કરશે. પણ તે વાત જુદી છે. મારે ને
એને માયા બંધાઈ ગઈ છે.'

'એમ કે ? મને ખેતર છે કે માયા બંધાય
એ કહી છે. મને પણ બે ત્રણ વાતોમાં એવું
થઈ ગયું.'

વાપ બોલ્યો, 'એ વાત સંભળવાની હશે તો ત્યારે આવે કે જ્યારે ખૂબ સિંકાર મળ્યો હોય, પૂનમની રાત હોય અને આપણે તાજમાજ હોઈએ. અત્યારે તો આપણે છોકરા વાદરાને કદી છે, અને એ વાદરાઓ આખા વનમાંથી ફક્ત તારાથી જ પીએ છે.'

'હા મારાથી તો હરે જ ને, કેમ ન કરે. પણ વાદરા તો ટકટકિયાં, મૂખ અને સેખી-ખોર છે. હા, સેખીખોર, મૂખ અને ટકટકિયાં, એ છોકરા તેમના હાથમાં ગયો તે કમનસીબ છે. પહેલાં એ લેખા સારું નારિયેળ લે છે અને પછી ફેફડા દે છે. અર્ધા દિવસ સુધી ઝાંઝની કાળ ઝાલી ફેફડા કરે અને પછી ભાંગીને કટકા કરી નાખે છે. એમ જ આ છોકરાનું ચ ચામ તો જુદી ચામ. તેઓ તેનું કાણ જાણે શું થયું કરી નાખશે. અને મને તો તે જાણી પીળા દેડકા કહે છે ના ?'

'પીળા દેડકા કહેતા હોય તો કીક જ ને, એ તો કહે છે પીળું અણુચણું બીજાનું ધણું કહેતા હશે પણ મને શાક ક્યાંથી રહે ?'

'તો આપણે તેમની સાન દેઠાણે લાવવી જોઈએ. તેમને શાક ન હોય તો શાક કરી દેવું જોઈએ. એ બધાં ગયા કઈ દશે ?'

'કાણ જાણે અમને એમ કે તમને તો ખબર હશે.'

ત્યાં તેમને અરાજ સંભળાયો: 'અહીં, જાણે જાણે જાણે સિવનીના વરુવાળા બાણ જાણે ને.' અને બાણએ જાણે જોયું તો ઉપર સમજી ચક્કર લગાવતી હતી. જો કે સમજાને આરામનો વખત વીતી ગયો હતો તોપણ તેણે બાણની શોધમાં આખા વનમાં ફરટાવ્યા હતાં હતું.

'શું છે ?'

'મેં વાદરા સાથે માથિશીની જોયો છે. તેણે મને તમને કહેવાનું કહ્યું મેં નજર રાખી. વાદરા સાથે તેને નદીની પેલી પાર વાદરા-નગરમાં કાંઈ મળ્યાં છે.

'ત્યાં તેઓ રાત રહેશે પણ વખતે તરત પાછાં થી આવે અને વખતે અંકારાધિયું રહી પણ જાય. મેં વડનાગજાને નજર રાખવા કહ્યું છે. મારો સદેશો પૂરો થયો. હવે જલકે ધુ. સિંકાર થુચારક.'

'તમારું બાણ શાણો અને સુખી રહે સમજા.' વાપ બોલ્યો. 'હવેના સિંકારમાં ફેં તને શાક રાખી તારે માટે લાગ રાખીશ. શાખામાં તારો ઉપકાર થશે.'

'એમાં કાંઈ નહીં, છોકરા પાસે યુરુમંતર હતો પછી મારે આટલું તો કરવું જોઈએ ને ?'

રીંછ ખુશી થયો, 'સારું ત્યારે છોકરા તેને બાણવેલું ભૂલી તો નથી ગયો. આવશે નાનો છોકરા પહોંતો મંતર પણ શાક રાખી શક્યો ખરો.'

'કેમ ન રાખે ? એ તો એને ખરાબર સિખવાઓ હતો, પણ હવે બાણ લાગી છે ત્યારે આપણે જવું જોઈએ.'

તેમને જવાની જગ્યા એક ઉજાડ ગામ હતું બધાં તે ક્યાં છે. તે તો જાણનાં હતાં પણ કાંઈ ત્યાં જવું નહોતું કેમકે બધાં વાદરા ત્યાં રહેતાં હતાં અને વાદરા સાથે કાંઈ આગરણ વનચર સંબંધ ન રાખે.

'જો કાંઈ જાણે તો ગરબી રાતની મજા છે.' વાપ બોલ્યો.

રીંછે કહ્યું, 'હું પણ યશો એટલી કામ કરીશ.'

'અને આગળ જઈએ છીએ, તું પાછળ આશ્વે આવજો.' વાપ બોલ્યો.

કાખા કહે, 'મારે પત્ર નથી તોપણ તારા સાર પગ નેટલો કપાટો તો હું કરીશ.'

પછી તો અજગર અને વાપ વચ્ચે ચરત આવી. વાપ અને તેટલી હથેલી મારે તોપણ અજગર સાથેના સાથે હોય. એક નાળું આંધું ત્યારે વાપ હવેળ મારી તે કૂદી ગયો પણ

અજમરને તરીને બિનરતું પડ્યું અને વાથ અગળ નીકળી ગયો. પણ તરત તેણે વાધને પટ્ટી ખાઓ.

‘મારા પત્નિરાના તાગાના કસમ, કાઆ, તું કાંઈ ધીમો નથી. અજમ કડપ છે તારી.’

‘કેમ ન હોય ? એક તો હું બૂખ્યો છું અને વળી તેમણે મને છૂટાદાર દેરો કહ્યો છે.’

‘દેરો હોય; તને તે લોકોએ અણુશબ્દ કીધો અણુશબ્દ’ અને વળી પીછું.’

‘જે હોય તે આપણે આગળ વધો.’

બીજી તરફ વાંદરાઓ આ ભાગમધિને જુદી ગયા હતા તેઓ છોડારને આ ઉજ્જડ ગામે લાવ્યા હતા અને તેથી આનંદમાં હતા. માઉગલીએ ગામ કે યહોર જેવું જ નહેતું તેથી આ ઉજ્જડ ગામ પણ તેને ખુબ સાદું લાગ્યું. કાંઈક રાત્રીએ તે ગામ વેળે પહેલાં ટેકરી ઉપર વસાવ્યું હતું. તેને મધ્યે ગમતો મહેલ હતો. પણ અત્યારે તેની સુવાણી ફરજ ઉપર અને વચ્ચે ધાસ બિગી ગયા હતા. મહેલમાંથી આપું ગામ દેખાતું. આને વાંદરાઓ પોતાનું ગામ કહેતા અને કે તેઓ રહેતા જંગલમાં અને આ ધરા આ માટે હતી કે તેને કેમ વપરાય તેની તેમને ખબર નહોતી. તેઓ તળાવે પાણી પીવા જતાં પણ પહેલાં તેને મંદુ કરી નાખતાં, પછી અંદર અંદર વહતાં અને પછી કહેતા કે વનમાં વાંદરા જેવું કાંઈ કાંઈ અને સુવાણું અને જોસવર નથી.

પણ માઉગલી તો વનના કાવડને ટેવાયો હતો. તેને વાંદરોહીની રીતભાવ મની નહીં. તેઓ મંચાટાણે ઉજ્જડ ગામે પહોંચ્યા અને પછી વનની રીત મુજબ સુઈ જવું જોઈએ પણ તેને બદલે તેઓ નાચવા અને હૂંફા લાગ્યાં. એક વાંદરાએ આપણું કહ્યું કે છોકરાઓ સિકાર એ વાંદરાના ઇતિહાસમાં જાળેડે જતાવ છે. અને માઉગલી પાસેથી તેઓ ખૂબ જ બનાવતાં, સાદી મૂંઝતાં અને ટાપલી લગતાં શીખશે અને તે રીતે વરસાદ અને કંડીપાં રક્ષણ

મેળવશે. માઉગલીએ થોડા વેલો બેગા કર્યા અને મૂંઝવા લાગ્યો. વાંદરાઓએ પણ તે મુજબ કરવું શરૂ કર્યું પણ થોડી જ વારમાં તેઓ કંટાળી ગયા, અને એકબીજાની પૂંછડી આગળતા ફેરવા મોઢ્યા.

માઉગલીએ કહ્યું કે, મારે આવું છે. કાં તો મને જોરાક આણી આપો અને કાં તો વનના આ ભાગમાં સિકાર કરવાની મને રમ આપો કાંઈક હું અદાની અભણો છું.

એ બોલ્યો ત્યાં તો ત્રીસ ત્રીસ મહંટો પોણા અને એક અને ફોલો લાવવા ફૂંકા, પણ રસ્તામાં જ વટી પડ્યા. ફળ ફળને ઢેકાણે ગયા. માઉગલી ખડું ખિન્ન અને ગુસ્સે થયો. તે બૂખ્યો તો હતો જ; એટલે તે યહોરમાં બટકવા માંડ્યો અને વારંવાર અભણાનો સિકારનો માદ બોલવા લાગ્યો. પણ તેનો કાંઈ જવાબ મળ્યો નહીં, એટલે થોડે ધણી ખરાબ જગ્યામાં બાવી લારણો છે તેવી માઉગલીને ખાતરી થઈ. માનુએ વાંદરોહી માટે જે જે કાંઈ હતું તે બધું તેને ખરું લાગ્યું, તેમને કાંઈ કાપો નથી, કાંઈ સિકારનો શબ્દ નથી, કાંઈ હેતા નથી. માત્ર જવાબ કરતાં અને ચોરી કરતાં જ તેમને આવડે છે, જે અદા જ મને તેઓ મારી નાખે કે બૂખ્યો મરી જઈ તો તેમાં મારો જ વાંક હતો પણ મારે મહેનત કરીને પણ મારા પોતાના વનમાં પહોંચી જવું જોઈએ. મારા વાંક મારે મારે આવું તો માર આપો પારો, પણ વાંદરોહી સાથે સડેનાં પાંદાં ફેંકવા કરતાં એ સાદું છે.

માઉગલી યહોરના કિલ્લાની પાસે પહોંચ્યો ન પહોંચ્યો ત્યાં વાંદરાં તેને ઘેરી લગ્યાં. અને ખાંડો લઈ ગયાં અને ચૂંટીએ ખજુવા લાગ્યાં. પણ તે જોડવા-ચાડવા વિના દાંત પીસીને બેસી રહ્યો. પાસે જ રાતા પત્થરના અર્ધા બરેલા પાણીના ફોજ હતા તેની પાસે અગારી નેતું હતું ત્યાં તેને વાંદરાઓ લઈ ગયાં.

માઉગલીને ઉઝરડા થવા હતા, સખા બૂખ

લાગી હતી. જાણ પશુ આવવા લાગી હતી ત્યાં એકી સાથે વીસ વીસ વાંદરા આવીને વાંદરા લોક કેવા મહાન, કેવા મહા, કેવા ભોરાવર અને કટલા સૌમ્ય છે તેનો વિચાર કરી વાંદરા લોકને માઉઝલીએ ઝોકવા નહીં એમ કહ્યું ત્યારે તો તે પશુ દરવા વિના રહી યાચો નહીં. પશુ તે કાંઈ બોલ્યો નહીં અને ધીમે ધીમે ટોળું વધીને સેંકડોનું થઈ ગયું અને તેમના જ વક્તાઓ પોતાનાં બચાવો કહતા હતા તે સાંભળી રહ્યું. માઉઝલીને લાગ્યું કે આ બધાને હાથનું બનવર કરી ગયું હશે નહીંતો કાંઈ પ્રાણી, આવું છુરાયું બને નહીં. એમ વિચાર કરતો હતો ત્યાં આઠાશર્મા ચંદ્ર આડે વાણું આવવું દેખાયું અને તેથી યતા અધારામાં તેણે નાસી જવાનો વિચાર કર્યો. પશુ તે તદ્દન યાચી ગયો હતો.

એ જ વાણાને બીજા એ મિત્રો પશુ આસાની નજરે કિલ્લા પાસેની ખાઈમાં છુપાઈને નોંધ રહ્યા હતા. હીરા અને કાચા મને, વાંદરાલોક કેવા છે તે બચ્ચતા હતા તેથી નકામું ભોખમ બેઠા ઇચ્છતા નહોતા. જ્યાં એક યજુ સામે સો વાંદરા હોય નહીં ત્યાં સુધી વાંદરાલોક લાકાઈ આવતા નથી, અને વનમાં સોની સામે એકલા ઘૂમવાનું કાંઈ પસંદ કરે નહીં.

કાચાએ કહ્યું, 'હું પશ્ચિમ ભાગે જઈ અને ત્યાં લાગુ છે તેની ઉપરથી એ લોકો ઉપર છાપો મારું. એ વાંદરા કાંઈ મારી પીક ઉપર તો ત્રાટકશે નહીં પશુ ભો...'

'મને ખબર છે' વાણ વચ્ચે જ બોલી જાયો, 'જાણ આવી પહેંચિયો હોત તો બહુ ઠીક થાત પણ આવ્યો તો બને તે કરી છૂટવું ભોળાએ. આ વાણું ચાંદાને ઠંડી દેશે ત્યારે હું હોજ પાસેની અગાસી ઉપર જઈશ. મને લાગે છે કે એ ઝોકારા માટે તેમણે કાંઈ સમાજ કરી છે.'

'તો કૃત્તે કરો.' અને કાચા ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. અને પશ્ચિમ દીવાલ તરફ

વળ્યો. પશુ દીવાલનો એ ભાગ પસંદ નહોતો અને તેની ઉપર મોંઝા સોંપીને ચઢવાં વાર લાગી. દરમિયાન ચંદ્રને વાણાએ ઠંડી દીધો હતો. અને અગાસી ઉપર બેઠો બેઠો માઉઝલી હવે શું કરવું તેના અધ્યાસમાં હતો ત્યાં તેણે અગાસીને છેડે વાધનાં પત્રો સાંભળ્યાં. વાધ આખો ઢોળાવ જરા પશુ અચાજ થઈ વિના ચઢી આવ્યો હતો. અને આવીને વાંદરાની પચાસ સાક દારો બેઠી હતી તેમાં પડી જે હાથ આવે તેની ઉપર પાંખે મારવા લાગ્યો; મને કાંઈને કરી ખાવા કરતાં એ વધારે સાડું હતું. વાંદરામાં બીક અને કોષને કાળો કાળાટ મચી ગયો. પાતળાં-આખાં વાંદરાઓ ઉપર ધમકે વાધ આજળ વળ્યો તેની જ વાંદરાઓએ બૂમ પાડી કે તે એકલો જ છે તેને મારો. મારી નાખો. એટલે વાંદરાનું ટોળું કરાવું, કાંઈ અચાચવું, કાંઈ, કરાવું વાધની આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યું. પાંચ કે છ વાંદરા માઉઝલી પાસે ગયા, તેને ધસીને બારાસીની દીવાલ સુધી લઈ ગયા અને ત્યાંથી એક પોલાણ નોંધ તેમાં તેને હાસેલી દીધો. ભે માઉઝલી કહેરમાં જીથેઈ હોત તો ધવાયો હોત પણ બાહુએ તેને પકડ્યું કેમ તે શીખવ્યું હતું એટલે તેને વાગે નહીં તે રીતે તે પંદર કુટ નીચે પતખર ફરી પડ્યો.

'ત્યાં જ પાચો રહેજે' વાંદરાઓએ કહ્યું, 'પછી તારા લાકાંધેને મારીને બને તારી પાસે આવશું અને રમશું, ભે ત્યાં સુધી ઝેરી પ્રાણીઓ તને જીવતો રાખશે તો.'

માઉઝલીએ સર્પનો શબ્દ માંડ કર્યો—

આપણ બંને એક થાઈના
દં ય તેમ જ હું ય

જવાબમાં તેણે સર્પના કૂંડામાં અને સુસવાટ સાંભળ્યા. તેણે ફરીથી ખાતરી કરવા ફરિને સાંદ કર્યો.

કિન્નનાં ધણી ખડેરા, થોડા વખત પછી સાંપનાં રહેઠાણ બની ગયું છે, તેમજ

ખાદીનું પશુ થયું હતું. ઘોડી વારે અવાજ સંભળાયો: 'સ્વારુ' સ્વારુ. બસ, બધા બાઈઓ કણ સંકેલી લેજો. બાઈ! બચ્યા તું હથાથપા વિના જોશો રહેજો નહીં તો તારા પગ અમને વાગશે.'

માઉગલી સ્વસ્થ જોશો રહ્યો. અને વાધની સાથે વાંદરાના મુખની કિડિયારીઓ સંભળવા લાગ્યો. એક તરફ વાંદરાના કચકચાટ અને બીજી તરફ વાધનો ઘેરા ધુરગટ સંભળી માઉગલીને લાગ્યું કે કદાચ નિંદગીમાં પહેલી જ વાર વાધ મરણિયો થઈને લાગતો હતો.

માઉગલીએ વિચાર્યું કે બાહુ પછી આટલામાં જ હશે. વાધ એકસો તો આવે નહીં. પછી મોટેથી બોલ્યો, 'બધેરા, વાધ, હોજ તરફ જ. હોજમાં પદ્મ પાણીમાં ફૂદી પડે.'

વાધે તે સંભળ્યું. તેને ખાતરી થઈ કે માઉગલી સલામત તો હતો જ, તેથી તેનામાં નવું જોર આવ્યું. તેણે હોજ તરફ જવા માટે ઈએ ઈએ પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. તેવામાં જંગલ તરફની દીવાલ ઉપરથી બાહુની રણગળના સંભળાઈ. ધરડો બાહુ વહેસો આવી ચડ્યો ન હતો; પશુ હવે પહોંચી ગયો હતો. બાહુ મન્યો, 'બધેરા-વાધ-હું આવી પહોંચ્યો છું. અને હવે દીવાલ ચડું છું, હમણાં ત્યાં પહોંચ્યો જશું, મારા પગ તળેથી પતથરા મળી જાય છે. જોશો રહો વાંદરાઓ! તમને પશુ સ્નાન અપાડું.' બાહુ અગાસી સુધી પહોંચ્યો તો ખરો પંજુ ત્યાં આવતાવેત તરત તેની ઉપર વાંદરાનું મોઢું ટોળું ધસી ગયું. બાહુ તેના પાછલા પગ ઉપર બેસી ગયો અને આગલે પગે એક એકને પકડીને તેમના ઉપર જેમ એરણુ ઉપર મોટા હથોડા પડે તેમ પોતાનો પંજો મારવા લાગ્યો. બીજી તરફ પાણીમાં ધુબાઈ થયો એટલે માઉગલીએ અવધનું કે વાધ પાણીમાં સલામત પહોંચી ગયો છે, અને ત્યાં વાંદરાઓ તેને હેરાન કરી ચક્રશે નહીં. વાધનું ફક્ત મોઢું જ પાણીમાં ડૂબી રહ્યું હતું, અને તે ત્યાં

હોજ બેસાડતો હતો. હોજની આસપાસનાં લાલ પગથિયાં ઉપર વાંદરાની ત્રણ ત્રણ હાર ચારે તરફ વાટ ભેળવે જોવા હતી કે બહાર નીકળે તો તૂટી પડે અને ત્યાં ફૂદાફૂદ કરતી હતી અને ખીજમાં દાંતિયાં કરતી હતી. પછી નિરાશમાં વાધે સર્પને બોલાવવાનો સાદ કર્યો, કેમકે તેને યંત્ર પડી કે છેલ્લી પડીએ કાળા છટકી ગયો હતો--

આપણ બંને એક લોહીના
તે થે તેમ જ હું થે.

વાધ એવી જગ્યામાં હતો કે વાંદરાના ટોળા નીચે ઘસઘસ કરાઈ ગયેલા બાહુને પશુ વાધ જેવા પ્રાણીને-મદદ માટે માગણી કરતાં સાંભળીને જરા મલકાટ થયો.

તે વખતે અજગર દીવાલની ટાંચે પહોંચી ગયો હતો. તેના બારથી દીવાલનો એક પાણી મળીને ખાઈમાં પડ્યો. અજગર પોતાની પૂંછડી આમતેમ હલાવી ભેઈ કે જેથી તેના બધા અવધન કામ કરે છે તેની ખાતરી થાય. તેને ઈશરો ટોળાવનો પૂરપૂરો લાલ લેવાનો હતો. આ બધું બનતું હતું તે દરમિયાન બાહુનો હથોડા જેવો પંજો વાંદરાને એક પછી એક ઝોળા કરે જતો હતો. વાધની આસપાસના હોજ ઉપરના વાંદરા યીસાચીસ કરતાં હતાં. વચવાગળાં અહીંતહીં જોડી જમણના આ મહાબુદ્ધના સમાચાર બહાર પહોંચાઈતાં હતાં. તેવી હાથીઓ પશુ રણચીંગા જેવા અવાજ કરવા માંડ્યા. અને દૂર દૂર આરામ કરતાં વાંદરાં ઝાડે ઝાડે ફૂદીને અંધિયરના પોતાના બાઈઓની કુમકે આવવા નીકળી પડ્યાં.

અને અજગર એ વખતે કાઆએ પોતાનો પ્રસારો કરી કર્યો. અજગર યુદ્ધ કરે છે ત્યારે પોતાનું વજન અને પોતાની ફેણના બધા બળથી ઘપાટ મારે તેમાં જ તેનો વિજયપ્રહાર હોય છે. અને કોઈ એક ખાડી વચ્ચેનાં લાલાને વીજળાની સાવીથી એક માથુસને માત્ર આંગળીથી હલાવતાં અને પંજાકતાં જેવું લાગે

તેની કદમના કરશે તો અનગરના આ ધસારાનો ખમાલ આવશે. ચારથી પાંચ ફૂટનો નાગ પણ ઠાંધ માણસને છાતી ઉપર ઝાપટ મારીને પછાડી દઈ શકે તો, આ તો ત્રીસ ફૂટનો અનગર હતો. તેનો ધસારો કેવો હતો !

રીંછની આસપાસ વીંટાઈ વળેલાં રાજાના મધ્ય ભાગમાં તેનો પહેલો ફટકો પડ્યો. અને એવો તે ભયાનક હતો કે વાંદરાએ 'નામ નામ લાગે ભાગે' કરતાં વિખેરાઈ ગયાં.

ત્યાર પછી જો બન્યું તેની તો વાનરકુળના અનેક વંશોની અનેક પેઢીઓમાં પોતાના વડવાઓએ કહેલી અનગરના પરાક્રમની માયાઓ. વંશપરંપરા કીતરતી આવી છે, એ અનગર મૂળ આસપાસ જાડતી રેવાળતા જેટલી ચુપકાથી ઝાડની ડાળો ઉપર વીંટાઈ ચઢતો અને મજબૂતમાં મજબૂત વાનરનો શિકાર કરતો, એ જુદા અનગર એવો નિકલ રહી ચઢતો કે ડાહ્યામાં ડાહ્યાને પણ તે ઝાડનું ફૂંકું કે ભાંગેલી ડાળ જ લાગે અને એના માની ઠાંધ પાસે જાય કે તરત તેનો લણ બની જતાં. વનમાં વાંદરાને જેટલી જેટલી ખીંક હતી તે તે સર્વ ડાહ્યામાં હતી કેમકે તેમાંના કાંઈને તેના બળની સીમાની ખજર નહોતી; કાંઈ તેના મોઢા સામે મીટ માંડી ચઢતું નહોતું. અને કાંઈ તેના વરસામાંથી જીવતું નીકળ્યું નથી આમ હતું તેથી જ કાઠ્યા આંચો ભણીને વાંદરાં દોઝાં, ખીંકનાં માર્યાં ચોપવાવા માંભાં. સહુ જ્યાં લામ મળ્યો ત્યાં હિવાલ ઉપર, ડાપરા ઉપર જીવ લઈને લાયવા માંભાં અને જાહુ રીંછ છુટારાને દમ બેચી હાથ ક્યું. 'એકે તેમ વાળ વાધ કરતાં જમ હતા તોપણ તે લગાઈમાં ઠીક મવાયો હતો. પછી કાઠ્યાએ પહેલી જ વાર મોઢું-ઉપાડી એક મોટા ફૂંકાડા માર્યો. એ સાંભળીને જ દૂર દૂર દોડતા વાંદરાંઓ ચંબી ગયાં. અને જ્યાં એક ઠેકાણે પડ્યો પડ્યો લપાઈને બેસવા લાગ્યાં તે એટલે સુધી કે તેમના વજનથી ઝાડની ડાળોએ બામવા લાગી.

છાપરા ઉપર કે જોત ઉપરનાં વાંદરાં ચૂપ ચૂપ ગયાં, અને કાપાનક ચાંતિના એ અવકાશમાં માઉસલીએ વાપને પાણીથી બહાર આવી ગિલ ઉપરથી પાણી ખંખેરી નાખતો સાંભળ્યો.

વાંદરાં કહ્યું: 'હવે એ ડોહરાને બખોલમાંથી બહાર કાઢો. મારાથી હવે વધારે અને તેમ નથી. માલો ડોહરાને લઈને આપણે ચાલ્યા જઈએ. નહીં તો વાંદરાં ફરી હસેલાં લાવશે.'

કાઠ્યાએ કહ્યું: 'ગિલકુલ નહીં. હવે મારા કુદમ વિના તેમાંનું કાંઈ દલીયરી ચડશે નહીં. 'રથાંત થાઓ.' અનગરે કહ્યું અને વાંદરાનો શ્વાસ પણ ચબી ગયો. અને ફરી ચાંતિ ફેલાઈ ગઈ. કાઠ્યાએ વાંદરાને કહ્યું: 'મારાથી વહેતું તો ન પહેંચાયું પણ મેં તારી હાક સાંભળી હતી.'

વાંદરાં કહ્યું: 'એ તો રજુ-કાકે હશે. પણ માહુ તને ખડુ વાગ્યું છે !'

રીંછ બોલ્યો, 'જરાક વાગ્યું તો છે. તેઓ તો મારા છટા છટા કટકા કરવા માગતા હતા, પણ હું એ જાકાઈ તો મૂંચો છું અને કદાચ પૂરો પણ ચઈ જાત પેંચ આજ તો કાઠ્યાં-કાંઈ તારે લીધે જ વાધ મળે હું બચી ગયા છીએ.'

'તેનું કાંઈ નહીં.' કાઠ્યાએ કહ્યું, 'હવે એ માણસ-અચ્ચુ' ક્યાં છે !'

માઉસલી બોલ્યો, 'હું ખબી છું, આ બખોલમાં પણ મારાથી બહાર નીકળાતું નથી.' માઉસલીની ખરાગર ઉપર મારાદરીનો ભંગેલ ધુમ્મસ હતો. ત્યાં રહેલા ત્રણે કહ્યું, 'આ ડોહરાને બદલાથી લઈ જાઓ તે મોરની નેમ નામ્યા કરે છે તે અંધારાં ખચલાં મગદાઈ જશે.'

કાઠ્યાએ ભેયું કે માઉસલીએ ત્યાં પણ લાકડાંથી કરી લીધી છે, પછી બોલ્યો: 'સાચા જાઓ, પણ હવે ઘંજરા છેડો અને સમાલીને જોમો રહેજો અને નોંમરોકો તમે પણ દરમાં પેસી જાઓ હું હવે આ આખા માળખાને હાંસેલી ફેંકું.'

કાઆએ એ આરસપદ્મણીની રચના તપાસી તેમાં ચીરા જેવું હતું તે સ્થાન ઉપર નેમ તાકી અને હતો ત્યાંથી જ-સાત ફૂટ ઊંચા થઈ ચોટ મારી. પાંચ-જ વખત તેમ કપાં પછી એ આખો કાટમાળ તુટી પડ્યો અને ધૂળના વાદળમાંથી માઊગલી બહાર પડ્યો અને બાહુ રીંછ અને હીરા વાંધ ઉપર એક એક હાથ મૂકી લટકી રહ્યો.

બાહુએ પૂછ્યું: 'તું ધાવલ થયો છો?'

માઊગલી કહે: 'હું બૂખ્યો, ઉગ્રધાયો અને થોડો ધવાયો છું, પણ તમને એક દોસ્તોને તેઓએ વધારે ઈજા કરી લાગે છે. તમે તો લોહીવોહાણ થઈ ગયા છો.'

'એટલું જ ને,' વાંધે કહ્યું, 'પણ આ મરેલા વાદરા તો ને.'

'અરે અમને તો કંઈ થયું ન ગયાય; હું સાનોસારો છે એ જ ખસ છે.'

'કાને વાગ્યું અને કેટલું વાગ્યું તે આપણે પછી નક્કી કરશું,' વાંધે બરા કડકાઈથી બોલ્યો કે જે માઊગલીને મધું નહીં. 'પણ આ કાઆ અહીં છે. અને આપણી જિંદગી ઉગ્રધવા અને આ લાકડામાં વિજય અપાવવાનો થય તેને છે. માટે વનના નિયમ મુજબ તેનો આબાર માન માઊગલી!'

માઊગલીએ પોતાના માયાથી પણ એક ફૂટ ઊંચે કાઆની ફેણ એઈ. કાઆ કહે: 'માણસનું બચ્ચું આજ ને, તેની ચામડી સુંવાળી છે. અને દેખાવમાં વાંદરાલોકો બહુ જીદી જાતનો નથી. ખબરદાર રહેજે બચ્ચા, અને મારી કાચગો જીતે તે વખતે વાંદરા જણી તારો ભણું હું ન કરી ગાઉ તેડું ખાન રાખજે.'

માઊગલી બોલ્યો—

આપણે બને એક લોહીના

તું થે તેમ જ હું થે

'આજ રતિ મારું જીવન હું તારી પાસેથી પામ્યો છું. હવે પછી મારો શિકાર તે

તારો થ શિકાર હશે બપોરે તું બૂખ્યો હો ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરજે કાઆબાઈ!'

'બૂખ બૂખ નાના બચ્ચા.' કાઆ કહે, 'તારી જેવો બહોદુર નાનો શિકારી ને શિકાર કરે તે જાણવા જેવો હશે. મને મન ધામ છે કે એવા કોઈ શિકારમાં તારી સાથે આવું.'

'હું કાંઈને મારી નથી શકતો, હું બહુ નાનો છું, પણ હું તો જેઓ શિકાર કરી શકે તેવા તરફ બહાર કાઢી શકું છું. બપોરે તને બૂખ લાગે ત્યારે મારી પાસે આવજે અને જોજે કે હું ખરું કહું છું કે નહીં, વળી (હાથ બતાવીને) આ બાગમાં પણ કંઈ શકિત છે. તમે જાગમંદાં છટકામાં સપાડાઈ જાઓ તો તમને મવાને છટા કરી વાધ, રીંછ અને અજગરખાઈઓનું મારા ઉપર જે ઝગવું છે તે હું ફેડી શકું. આનો શિકાર મુખારક તમે સર્વેને મારા મહેરવાનો.'

'ચાબાચ, ઠીક બોલ્યો.' બાહુ રીંછ માઊગલીને કહ્યું કેમકે માગકીટીએ બહુ સારી રીતે ઉપાકાર માન્યો હતો. કાઆ પણ ખુશ થયો અને પોતાની ફેણ માઊગલીના ખભા ઉપર ટેકવી અને કહ્યું, 'વાહ, તારું જિગર સાબૂત અને જીભ ચિત્તી છે, અને જો બે લક્ષણોથી વનની દુનિયામાં હું પ્રણે આગળ વધીશ બચ્ચા. પણ હવે બહોળી વેળાસર તારા કાઠનધો સાથે ચાલ્યો જા. ચાલો હવે આસરવા આવ્યો છે અને જો આપમ્મા પછી જે બનશે તે તારે જોવા જેવું નથી.'

ચન્દ્રમા ટેકરીઓની પાછળ અસ્ત થતો જતો હતો. અને ઝાક, છાપરાં, લીલાલ ઉપર ચુપ્પુર ધાસ્તીમયાં એડેલાં વાંદરાં ફાટી ગયેલ કપડાંના લટકતા હીરા જેવાં લાગતાં હતાં. બાહુ હોજામાં પાણી પીવા ગયો, અને વાંધ પોતાને ચાડીને સાફ પવા માંડ્યો. કાઆ અમાસીની મધ્યમાં આવ્યો અને એક છીંકારો કર્યો એટલે વાંદરા માનની નજર તેની સાથે બહાઈ ગઈ.

‘એ તમારી જોડકાની છે. પ્રભના રક્ષણ માટે પોલિસ છે તે ગરીબ માણસોને અમ દેરાન કરે તે સાંખી લેવાય નહીં.’

પોલિસે શરૂઆતથી જુવાનનું કાંડું પકડ્યું અને ઝડપાવ્યું. જુવાનના હાથમાંથી ચોપડી તોચે પડી મઈ. તે નીચા વળી લઈ ચરમા ટીક કરવા લાગ્યો.

પોલિસે જુવાનને હિંદુસ્તાને પૂછ્યું: ‘ભાડું તારે જોઈએ છે કે એને તારે રસ્તે જ નહીં?’

રોજામાંથી ડેટમાં તે જુવાનને સમજાવવા શરૂઆત: ‘બાઈ, પોલિસના મામલા છે. તેમાં રાજામાં સાર નહીં...’

પોલિસે ધનિયાને કહ્યું: ‘એલા તને પોલિસ ન હાથમાં આવે છે? માડી હાંકી નથી કાઢતી. રો મનવાની થાય ત્યારે વાપરીવાડે જાય.’

*

આજનો દિવસ ધના માટે સવારથી જ મગાળ જંગલો હતો. સવારની, પહેલી બોણીમાં પોલિસ સાથેની ધમાક પછી પેસેન્ડર સાથે જુ રક્ષક થઈ હતી. ઠંડાણું નજીકનું ભાગું ‘માડી ભાડું’ દરાવે અને પછી જલ્દી આવે, જરા આધે કરતાં દૂર લઈ જાય. ભાડું આપતી જખતે તકરાર કરે એવા પણ બેટી જાય. દિવસ રો યતાં ધોડા જોયું પણ મગસો કે કેમ ની શંકા થવા લાગી હતી.

અપોરે રેન્ડમાં માડી જોઈ રાખી, ધોડાને ભાડું બાસ નાખી ઉતારી રાહ જોતો ખીજ માડીવાળાને પોતાની સવારની વીતકથા તે હી સંજગાવતો હતો.

સવારનો ફાલતુ પોલિસ ત્યાંથી નીકળ્યો. જે રેન્ડ તરફ નજર કરી તો ધનિયાને તત્કાળ મથગૂંસ જોવા પાછળ ચુપકીથી, ધીમે જાગ્રે આવીનેતો ધોડાની પીઠ પર જલ્દીચાર

ધોડા ભાડાઓ અને પીઠ પર દંડ વામવાથી નહીં. માડીના ધોડા પાસે ધના જોમો હતો તેને ધક્કો વાગતાં તે પડી ગયો. આલુખાલુના માડી-વાળાઓ ચમકી ગયા. અને માડી લઈ ભાગતા ધોડાને પુરકવા પાછળ દોડ્યા.

એક ડોશી રસ્તા ઉપર જતી હતી. તે દોડતા ધોડાની હાંફેટમાં આવી પડી મઈ. તેને કચડી માડી સામે દવાખાનાની ફેન્સિંગ હતી તે સાથે અથડાવી. માણસો ધોડાને પકડે તે પહેલાં માડી જોઈ વળી મઈ, જીવો ભાંગી અને ધોડા માડીના પુલમાં તરફવા લાગ્યો. માંડ માંડ ધોડાને છૂટા કર્યો. ધનિયાને પો જો વાગ્યું હતું તે લંબકાતો પાછળ ત્યાં આવ્યો.

પોલિસે સીડી મારી. ચોટી ઉપરથી નામક અને પોલિસ, માડી પડી હતી ત્યાં આવ્યા. અઠરમાત થયેલો જોઈ લોકોનું રોજી પથ ત્યાં જમા થઈ ગયું હતું. રોજામાંથી એક મે જલ્દી પાણી લાવી ડોસીતે ઊંટ્યું અને ટેકા કરીને પાસેના દવાખાનામાં લઈ ગયા.

પોલિસે લોકોને વિખેરી નાખ્યા. ડોસીની જુવાની દીધી-પંચાતનાનું ક્યું અને ધનિયાને ફેજલદારીમાં ઉપાડી રાખા.

*

વીરચંદ્રોડના ખંભલાની પાછળના ભાગમાં કરેલી આસીમાં ધણી ગરીબ માણસો રહેતા હતા. ધના ત્યાં રહેતો હતો. એક માણસ ભાગેલી માડી અને ધનાએલો ધોડો લઈ ધનાને ત્યાં મૂકવા આવ્યો. તેણે બધી વાત ધનાની માને કહી. આ સંજગાળે વડુ રાવા લાગી. ધનાના ધરમાં જે નાના છોકરા, ધનાની વડુ અને મા એટલા રહેતા હતા. ધોડામાડી હાંકી પોતાના કુડુંએ પેટગુજારે તે કગતો હતો. ડોશી ધનાની અપર કાંઠા ફેજલદારીમાં મઈ. પણ પોલિસે તેને મજા દીધી નહીં.

એ બિચારી વૃદ્ધ બાઈને પણ કાંઈ મળે છે. આવી બેદરકારીને અમારાથી હિતેશન ન આપી શકાય.'

ડાહીએ અજાણને કહ્યું: 'ધનિયાએ અત્યાર સુધીમાં કાઢને વગાડ્યું નથી. તેનો બાપ મરી ગયો ત્યારથી, બધાં વરસ થયાં તે માઠી હાથે છે હજી સુધી કાઢની સાથે તકરાર પણ નથી કરી. આ અજાણત ધનિયાએ ક્યાં ક્યો છે? પોલિસે ઘોડાને માર્યો ન હોત તો આમ મનત જ નહોતે તમે બધા માઠીવાળાને પૂછી જોવો. સદુ જાણે છે.'

'તમારી વાત ખરી હશે. પણ ત્યાં કાઢમાં કાઢ માઠીવાળો પોલિસની વિરુદ્ધ સાક્ષી પૂરવા આવે તેમ નથી.'

'ભાઈ, પણ આ અને ખૂલે નથી થયું. ચોક્કસ ઘોડા પોલિસે ઘોડાને માર્યો છે. બધાં જો જોયું છે. તોય વાત બેઠી!'

'બીજું શું થાય! કારટના મામલા એવા છે.'

ડાહી નિરાશ થઈ ધરે આવી ત્યાં વઢુએ ખગર આપ્યા કે મુનીમ ધરે ખાલી કરવાનું કહી ગયો છે.

મઈ સાલમાં ઘોડો મરી ગયો ત્યારે નવો ઘોડો લેવા અને પાછા કરાવવા માટે માઠી રંજ રીષેર કરવાની જરૂર હોઈ શેઠ પાસેથી સો રૂપિયા કરજે લીધા હતા. તે પૂરા કરી ચકાસ નથી. અને જે માસનું શાકું ચડ્યું છે તે ડાહી જાણતી હતી. તે મુનીમ પાસે મઈ.

તેને જોતી જ મુનોમે કહ્યું: 'ધનિયાનો મા, આજ સાંજ પહેલાં ધરે ખાલી કરી નાખજો. મેં કહેવાની દીધું છે.'

'બાપુ, હું જો જ કહેવા આવી છું. ધનિયાને ફાજલારીમાં લઈ ગયા છે. હું મળવા મઈ હતી પણ મળવા ન દીધી. તમે મરદ કરો તો માઠીને નુકસાન થયું છે તેની નુકસાનીના પેશા આવે તે અને માઠીધોડો વેચી તમારા પેશા આપી દેશું. હમણાં જ્યાં કરો.'

'માઠીનો તો છુટ્ટો બોલી ગયો છે. તેની પેરે કાણ આવે તેમ હતું. અને તમને મરદ કરી અમારે પોલિસની આંખે નથી ચડ્યું. હવે તમે ક્યાંથી શાકું અને ખાતાના પૈસા આપવાનાં હતાં! માઠીધોડો આવ્યો તે શેઠે જોયો હતો અને તેમણે, વાત સાંભળી છે. ધનિયાએ મુનો ક્યો એટલે પોલીસના આંટાફેરા, જાંઘી યાર થાય અને અમને નુકામી તાલીફ જીતી થાય, શેઠે મહાન ખાલી કરાવવાનો દુકમ કર્યો છે. હજાર વાતની એક વાત.'

'બાપુ, સાંજ તો પડવા આવી છે. હું બીજું મહાન ગોતી લઈશ અને એક બે દીર્ઘા ખાલી કરી દઈશ. ત્યાં સુધી તો રહેમ કરો.'

'મારે તોઠરી કરવી છે. શેઠના દુકમ પ્રમાણે થયું જ નોંધ્યો. આજ તમે જેમ સારી સેરાજો ધરે ખાલી નહીં કરો તો બેથો આવીને તમારા સામાન બહાર ફેંટી દેશે. મુનીમે છેલ્લે પાટલે બેસી કહ્યું.

શેઠાણી કંઈક ક્ષણ હતી. ડાહી તેની પાસે રહેમ માગવા ગઈ. પણ શેઠાણી મહાર જવા તૈયાર થઈ હતાં તે બારણામાં સામાં મળ્યાં. ડાહીએ તેને જોઈ કહ્યું: 'બા...'

'મારે મહાર જવું છે. વખત નથી. જે વાત કહેવી હોય તે તમારા શેઠને કહેજો. દીવાનખાનામાં બેઠા છે.' કહી શેઠાણી મોટરમાં બેસી જીપડ્યાં.

ડાહી શેઠ પાસે મઈ. શેઠ આરામપુરથી પર આરામથી, પાસેની પુરથી પર બેઠેલા માણસની વાતો સાંભળતા બેઠા હતા. તે કહેતો હતો: 'બાપુએ આપનું નવું મંધાવેલ 'નિર્માણ નિવાસ' ખુબ મૂક્યું ત્યારે આપની યાદી સમાવતોની મુક્ત કંઈ પ્રકારે કરી હતી. રાત્ર આપનું આટલું સન્માન કરે એ યોગ્ય જ છે પરંતુ અહરે જનતાએ પણ તે માટે કાંઈ કરવું જોઈએ એમ એમને લાગ્યું એટલે આવતી કાલે સમા મરી આપને

અર્પણ કરવા માટે આ હાથીદાંતનું કારકેટ બનાવ્યું છે તે આપને ગતાવતા લાગ્યો છું.’

હથી તેણે શેલીમાંથી કારકેટ કાઢી શેકના હાથમાં મૂક્યું.

શેકે તે નીરખીને જોયું. તેમાં ધર વમરનાને રહેવાની સગવડતા આપાતી હોય, રાણીની સેવાશુશ્રુષા થતી હોય, ખૂબ્બાને ખાવાનું આપાતું હોય, તરસ્યાને પાણી પાતા હોય એવા ભાવ રજૂ કરતાં વિવિધ દ્રશ્યો મોતરેલાં હતાં.

શેકે રિખત કરી કહ્યું: ‘તમે મારું માનસ બરાબર જોળ્યું છે. મારી અંતરની બાવના આ કારકેટ ઉપર આબેહૂય મૂત્ત કરી છે.’

‘ખરેખર, આપે નિરાધારો માટે જે ભોગ આપેલ છે તેની સરખામણીમાં જે સન્માન થયું છે અને યામ છે તે ખામૂશી છે.’

એ આપનો મારા પ્રત્યેનો સદ્ભાવ છે.

જે મારા ચત્કિમિત કાર્યને જોઈ સ્વરૂપ આપે છે.’ હથી શેકે કારકેટ તે બાઈને પાછું આપ્યું. આ વખતે શેકની નજર ડોશી પર પડી અને તેમણે વીજળાનું ખટન દખાવ્યું.

ડોશીને કાંઈ કહેવા જતી હતી તે પહેલાં તેમણે કહ્યું: ‘મુનીમે મને વાત કરી છે. તમે તેની પાસે જાવ.’ અને ડોશીને આગળ બોલવાની તક મળે તે પહેલાં, આવેલ ભોવાને તેમણે કહ્યું: ‘ડોશીને મુનીમ પાસે લઈ જા.’

ડોશી, ધનાની વડુ અને હાકરા તેમની ધર-વખરી માથે ઉપાડી, ક્યાં જવું તેની વિમાસણમાં બહાર નીકળ્યા ત્યારે શેકના દીવાનખાનામાંથી શુભકં સરે રેડિયોનું ગીત સંભળાતું હતું:—

“દોશા જખમે” મરીગો કા રાખ
સારી કુનિયા મે મજહૂરો કા રાખ
ન હોગી આલમમે” કુલ્મ કી નિશાની.”

એક ડિવસ લગતાન વિશ્વકો સ્વામ અને જુને જોલાવી કહુ કે ‘જલ્લો, પુચ્છી જરૂર જઈ આવો.’

જને જલ્લા ‘જેવી આજ્ઞા પ્રકુ’ યોલી બહાર નીકળ્યા.
સાચ દંડ નર્મ વેપલ પહેરી સ્વર્જના દરવાજાની બહાર નીકળ્યા હતા ત્યાં ત્યાં જોઈ આવી કહ્યાં ‘હું’ તે પુચ્છીની પ્રસિદ્ધ કરી આજ્ઞા.’

x + x

એક સ્વદશ્ય : હમે કાઢી કાવચાતા મે આજ્ઞા અને ચાર આજ્ઞા એમ મે સાવ કેમ રાખ્યા છે ?
દંબઃ : સાહેબ, ચાર આજ્ઞાવાના તે આમ આજ્ઞાકીન અને પાટા પલ આજ્ઞાને બીજે.

x x x

એક : નાક પર પાટા કેમ બાંધ્યા છે ?
બીજો : આપને પેલા હંધકાઢીકનેઃ વાંધવો કેખાલ છે ?
એક : હા.
બીજો : અને તે નહોતો કેખાલો.

ખૂનનું શિક્ષણ

મણિલાલ અલંગારી

૬૯ હાઈગ મેલના ફર્ટ કલાસમાં મહિ-
તોષ બાણુ ખેડા છે. ૬૭ સુધી તે
કામાં કાઈ અચ્છું નથી. મહિતોષ બાણુની
ચોપડીઓ, સુટકેસ, યાગ, છાપું પગે ચારેકાર
આડાબવળાં પડ્યાં છે. જહારથી જોતાં એમ
લાગે કે કામાં જરાય જગ્યા નથી. કદમ
તેથી જ અત્યાર સુધી કાઈ તે કામાં અચ્છું
નથી. મહિતોષ બાણુ તેથી મનમાં ખુશી યામ
છે. આખે રસ્તે કામાં આમ એકલા જ રહે-
વાય તો સારું.

મહિતોષ બાણુની ઉપર લગભગ ૩૫
વગસની હશે. ચરીર હટપુટ છે. જોતાં જ એમ
લાગે કે પેસેટકે સુખી હશે. પરંતુ પશુ
અપડુડેટ પહેર્યો છે. આખે સોનાની ફેમવાળાં
ચરમાં અને કાંડે સોનાની બાંધવાળ છે.

કેખાવ ઉપરથી વંપારી હોય એમ લાગે.
ઠીક ઠીક કમાતા પશુ હશે. અદ્યતન કમાતા
સારું પશુ વેપારમાં કે નોકરીમાં નહીં પશુ
પોતાની લખેલી ચોપડીઓ વેચીને.

મહિતોષ બાણુની ચોપડીઓ બધેજ વંચાય
છે. દુકાનમાં, સ્ટોલમાં, રોસનમાં, નિયાળમાં,
લાયબ્રેરીમાં, ઘરમાં ત્યાં ત્યાં જુઓ ત્યાં
મહિતોષ બાણુ, મહિતોષ બાણુ ચર્ચ રહ્યું છે.

આખા જમાળમાં તેમણે નામ કદચું છે.
અત્યારે તેઓ હાઈગમાં વખાર વણી જોવા
જઈ રહ્યા છે. ત્યાં તેમને એક 'લીલા' છે.

ગાડી ધૂની. મહિતોષ બાણુના કામાં કાઈ
અચ્છું નહીં. તેમણે નિરાતે છાપું હાથમાં લીધું.
પાનાં ઉચલાવતાં ઉચલાવતાં પોતાની જ વાર્તા
નીકળી પડી. એ વખતે જ કાઈ તેમની સામે
નજર મારીને જોયું હોય એમ એમને લાગ્યું.
તેમણે છાપામાંથી ગિયે જોયું તો કાનાં બારણા
પાસે કાઈ બેસી તેમની તરફ રિપર દિટીથી

તાડી રહી હતી. આખો ઉપર અન્યમનસ્કતા-
નો જાણ હતો.

કાડી ચાર મહિતોષ બાણુ સામે તાડી રહી,
નારણું ઠેલી પેલી બેઠી અંદર આવી. ત્યાર
પછી મહિતોષ બાણુના સુટકેસ ઉપર ચામડાની
વાધરીથી બાધેલાં રમ અને ઓશીકું મૂક્યાં.
સાથે બીજો કંઈ જોડો નહોતો.

મહિતોષે પરાણે જીડી પોતાની વસ્તુઓ
એક કોર કરી બેઠેલી એક બાણુ જગ્યા કરી
આપી. આમંત્રકે રમ અને બાધેલાં ચામ-
ડાની વાધરી છોડી નાખી. પછી માથા પાછળ
ઓશીકું મૂક્યું અને રમથી એ જ પગ દાડી
અંદરમાં આખો લીધી બેઠો.

આમંત્રકે બેસેલો હતો. તેની ઉપર સાંકેતની
હશે. માથાના આગલા ભાગમાં ટાલ હતી.
જોએ કરચળાં વળી મથેલી, દાંડીના વાગ તલન
સફેદ મધ ગલા હતા. જોએ મહિતોષ બાણુથી
જરા આજી હશે. પહરવચ સાંકળ જેવી
રમજી અને સુખ. ચરીરે મહિતોષ બાણુ જેવો
હટપુટ નહોતો પરંતુ સુલક્ષ્મી રિયાતએ ગરીબ
નથી એ જોતાં જ સમજી શકાય તેમ હતું.

ગાડી દોડી જાય છે. હમદમ મથું. કામાં
કંઈ સમજ નથી. મહિતોષ બાણુ આમંત્રક
સામે જ્યારે જ્યારે જુએ છે ત્યારે ત્યારે આખો
બંધ જુએ છે પશુ તો જ એમના મનમાં એમ
ચાલ છે કે તે માણસ તેમની તરફ જોઈ રહ્યો
છે. પશુ એવો જાવ મનમાંથી કાડી નાખવા
તેમણે એક વાર્તા લેવાથી ચર્ચ કરી. પશુ તો જ
મનનો વહેમ ન થયો.

ગાડીએ જ્યારે બેલધોર રોસન છોડ્યું ત્યારે
એકાએક તે આમંત્રક કાંત કંઈ ને રજી રીતે
બોલી જોડ્યાં: 'ખૂનની વાત કરવા જતાં આપ
આટલા અસાવધ કેમ રહો છો !'

‘શું કહો છો આપ !’ મદિતોષ બાણ સમજી ગયા.

પેલી વ્યક્તિએ ફરી વાર કહ્યું : ‘હું આપની વાર્તા વિષે કંઈ છું. આપનામાં શુદ્ધિ છે પણ કોર્ટિએ આપનું સત્યાનાય વાળ્યું છે. આપ નો કેવળ પૈસા માટે ન લખતા હોત તો વધારે સારી વાર્તા લખી શકત.’

મદિતોષ બાણ બોલ્યા : ‘મને સાચે કે આપ સમગ્ર શકયા નથી. ‘આપનું’ વર્તન પણ બહુ અસભ્ય છે.’

પેલાએ યાંત્રિ અને તૃપ્તિથી કહ્યું : ‘ઠીક કહ્યું. હું હમેશાં આવો જ છું. વારુ, આપ આપના છેલ્લા પુસ્તકમાં ૬૬ નથી વટાવી મળ્યા. એમાંની નાવિકાનું નામ એક ઠેકાણે આપે ‘જાયા’ કહ્યું છે અને બીજે ઠેકાણે ‘રમા’ ! ક્યે નામે બોલાવવી એ જ આપ કેમ જ નહીં નથી કરી શકતા. એક ઠેકાણે એમ લખ્યું છે ‘જૂન થયું રાત્રિવારની રાતે લેકના કઠિ અને લાય ચાંદ પાસ ઘાટે સોમવારની સવારે લાય આવી. ખૂન થયા પછી ચોદ કલાકે લાય મળી. પણ તો જ ફરીમાંથી લોરી વધું જાય છે ! વળી કોરોનર દ્વારા પણ આપે જે કામ કરાવ્યું છે તેમાં પણ ઘણી અસંગતિઓ રહી છે. વાર્તામાં આપ ત્રણ વસ્તુ લાખ્યા છો-એક બેદી સ્ત્રી. બીજું અન્નપુર્ણેશ્વર કે જેનું કંઈ ચિહ્ન રહેલું નથી. અને ત્રીજું સમાજમાં પ્રતિષ્ઠાવાળા કેટલાક માણસો. તે સિવાય તેમાં આપનું અવાનનાં એકડો પ્રમાણ છે. નોંધણીની શૂલ, બાકરચુંદેલ અને જાપવાની શ્વેત પાને પાને બરેલી છે.

મદિતોષ બાણ હસીને બોલ્યા : ‘આપ મારી વાર્તાનાં એકનિષ્ઠ વાચક લાગો છો.’

આમંત્રકે પોતાના ગોઠણ ઉપરથી રજ લઈને ધડ પાડીને સંકલ્પે. ઓશીકું પણ સેરડીને રજ ઉપર મૂક્યું. પછી બેઠા થઈ મદિતોષ બાણની સામેના બેઠી આવીને બેઠો અને મજબામીથી એક સરસ સિગારેટ કાઢી

તેમાંથી એક સિગારેટ લઈ કેસ પાણું મજબામી મૂકી સિગારેટ સળગાવી પીવા મંડ્યો.

ત્યાર પછી વળી સિગારેટ કાઢી મદિતોષ બાણની સામે ધરી બોલ્યો : ‘સિગારેટ લેશો ? આપ સિગારેટના શોખીન છો તે હું જાણું છું.’

પણ ને સિગારેટ ધરી તે સિગારેટ મદિ-
તોષ બાણ પીતા ન હતા. તેમણે એક સિગારેટ લીધી. આમંત્રકે કીવાસળી ચાંપી. સિગારેટ સળ-
ગાવી મદિતોષ બાણએ એક સટ જેથી ધુમાડો કાઢ્યા. સિગારેટ સરસ હતી પણ ધુમાડો શોડો બારે દેતો. આમંત્રક બોલ્યો : ‘મારે મતે સાચે સાચું આલાહીબધું’ ખૂન કરવામાં મુખ્ય વાત સળગતા-સાદાઈની છે. પણ આપનાં બધાં પુસ્તકો અને લખામ બીજા બધા લેખોનાં પુસ્તકોમાં જ ખૂન કરવામાં બહુ જ બાકાતર જેવામાં આવે છે. સાચેસાચા પાશ ખૂની માટે ખૂન કરવામાં કંઈ ઉપાય અને તૈયારીથી જરૂર નથી હોતી. તે એક જ એવું ચિહ્ન રહેવા દેતો નથી જેથી તે પકાઈ જાય. વારુ મદિતોષ બાણ, કહો નેહાંએ આપે આવા ખૂનની એક પણ વાર્તા કેમ નથી લખી !’

મદિતોષ બાણ હસ્યા. તેણે બોલ્યા : ‘ખૂની ને સાચે જ કંઈ ચિહ્ન ન રાખે તો વાર્તા જ લખી ન શકાય.’

૫૬ બોલ્યો, ‘ત્યાં જ આપ શૂલ કરો છો. જે જરૂર છે તે તો પૂરેપૂરા સાદાસીધા ખૂનની જ જરૂર છે. તે એટલું બધું સાદુસીધું હોયું નેહાંએ કે તેના બેઠ કેવળ અત્યંત શુદ્ધિવાળા લોકો શકે-કેવળ તે જ ખૂનીના મનને સમજી શકે. નોં હું ઉદાહરણ દ્વારા મારી વાત આપને સમજાવું તો કદાચ આપને સમજાવામાં સરળતા થશે.’

‘તો તો બહુ સાફ.’ એકાએક મદિતોષ બાણને લાગ્યું કે તેમને જીવ આવે છે.

આમંત્રકે કહ્યું, ‘વારુ તો પછી હું મારી-
ઓ બંધ કરી દઈશ.’

તે દૂદા મારી જાયોને કાનાં બધાં
બારીબારણાં બંધ કરી દીધાં.

‘હીક થયું. હવે મારા કામમાં કોઈ અડચણ
જોવી નહીં કરી શકે. હવે કસપના કસે-આ
આપણી માફક રેલગાડીના એક કાખમાં બે બપુ
સિવાય કોઈ નથી. અને બને અરરપરસને
ગિલકુલ ઝાળખતા નથી. સાંભળ્યું, મહિતોષ
બાપુ !’

‘હા,’ મહિતોષ બાપુ નીંદાજલિત કંઠે
બોલ્યા. બંને આંખો ઉધાડી રાખવામાં પચ
મહેનત પકતી હતી. ’

‘ત્યાર પછી મારી શ્યો કે તેઓ કાંઈની
સાથે ખાસ કંઈ સરસામાન નથી. ફક્ત મારી
પાસે છે તેમ એક રગ, ઓરીકું અને સામઝાની
વાધરી છે જે સામાન્ય રીતે સૌની પાસે
હોય. ’ બોલતા બોલતા આગળે સામઝાની
વાધરી હાથમાં લીધી.

સામઝાની ફેરીનો ઉલ્લેખ થતાં કંઈક માટે
મહિતોષ બાપુની જીભ જીડી મઠ

આમંત્રક બોલે બવા લાગ્યો: ‘અલખત
એની સાથે સાથે અશીષ ભેજવેલું એક
પ્રકારનું ઝેર પચ નોંધ્યું. તે ઝેર એવું
હમ ન હોવું નોંધ્યું નથી જીવલેલું નીપજું.’

તે વખતે, મહિતોષ બાપુએ જીવની સામે
લડવા માંડ્યું.

‘અરુ’ કહું તો એવું કંઈ ન હોવું નોંધ્યું
નથી એકાદ અદ્દલત ખૂન કરવામાં વિધ
જીલું કરે. ’ બોલતાં બોલતાં જુદે એકદમ જોડી
વાધરીનો ગાળ્યો મહિતોષ બાપુના માથામાં
પરાવી દીધો. ત્યાર પછી કહ્યું: ‘બોલો કંઈ
નોંધ્યું અરુ. ’ બોલતાં બોલતાં તે કુશર્માં
લેખકના નુગામાંનો ગાળ્યો નેરથી બેઝ્યો.

દિરકટીવ નવલના લેખક મહિતોષ બાપુ-
નું મોઢું ફાટી ગયું, જીભ લગડી મઠ, મળું
બોલવા મઠ્યું તે આખના ડોળા ઉપસી આવ્યા.

‘ત્યાર પછી બાપુનું કામ ખતમ કરવા

ઓરીકું અત્યંત જરૂરી મળ્યા. ’ એટલું બોલી
જુદે મહિતોષ બાપુનાં અરમાં કાઢી તેમના
ગજવામાં મૂક્યા પછી તેમને ચિતા સુવરાવી
તેમના મોં ઉપર ઓરીકું દેવાની તે ઉપર બેઠો.
સાથે સાથે મહિતોષ બાપુનો હાંક્યો બોલતો
બંધ થઈ ગયો.

આમંત્રક આનંદિત કંઠે બોલ્યો: ‘રગ પચ
વંધારે પડતો છે-કંઈ કામે ન લાગ્યો. વારુ
મહિતોષ બાપુ, મારા ધારવા કરતાં પચ ખૂન
સહેલું છે. ’

મહિતોષ બાપુ કંઈ બોલ્યા નહીં કારણકે
ત્યારે તેઓ ખતમ થઈ ગયા હતા.

જુદે એમ ને એમ થોડી વાર મેઠો રહ્યો-
અને પોતાના મનમાં મુઠુ મુઠુ હસવા લાગ્યો.
જીડીને મહિતોષ બાપુના મોઢા ઉપરથી ઓરીકું
લઈ લીધું અને ખરાબર નાક તપાસી મળા-
માંથી ગાળ્યો કાઢી લીધો.

ત્યાર પછી અર્ધો પિવાયેલી બીડી લીધી
લઈને બારી ઉધાડી બહાર ફેંકી દીધી.
પોતાના રગ અને ઓરીકાને પહેલાંની જેમ
બાંધી લીધાં. અને બારણું ખોલી નીકળી ગયો.

બહાર નીકળી ત્યાંથી તે માડીના પાછલા
કામમાં ચાલ્યો ગયો. જતાં જતાં તે પોતાના
મનમાં બોલ્યો: ‘આની એક સરસ વાર્તા
લખામ. પચ કુખની વાત છે કે બીચારાને
વાર્તા લખવાનું હવે જ્ઞાન જ થેદી નહીં થાય. ’

મહિતોષ બાપુનું મુઠું પહેલવહેલાં રસો-
સંકારના એક અપરાધીએ માળ્યું. તે
ઉતારુઓ પાસેથી ઓર્ડર લેવા આવ્યો હતો.
પહેલા વર્ગનો કામો બોલતાં ભયું. બારણા
બધાં બંધ હતાં. મહિતોષ બાપુ એક ઉપર
હાંપા પડ્યા હતા-જેમ પેલો જુદે મૂકી ગયો
હતો તેમના તેમ. અપરાધી લખતો ‘માયો
મકારાઈ ગયો.

એ દોબો માઠ પાસે. માઠ આવ્યો ત્યાર
પછી સેકંડ માઠ આવ્યો. એટલામાં માડી

પણ બરાકપુર આવીને થોભી. કાઈને ગાડી-
માંથી કીતરવા કે ચઢવા દેવામાં ન આવ્યું.
પોતાનો ગાડીના ખૂણેખૂણે ભેઈ વળ્યા પણ
મહિતોષ બાણુના ખૂનીનું કંઈ પણ ચિહ્ન
મળ્યું નહીં તોપણ એટલું સમજાયું કે ખૂની
ગાડીમાં જ છે. તે વચ્ચે કપાલ કીતરી મળે
નથી. કારણકે આ રસ્તે ગાડી કલાકના રૂબ
માઈકની ટાંચે ચાલતી હતી.

પોલીસે પ્રત્યેક ઉતાડુના નામકામ લખી
લીધાં. ત્યાર પછી યજ અને સામાન ઉતારી,
ક્યાને તાણું મારી તેના મારણે એક કેન્ટે-
નલને ચોટી રાખવા બેસાડી દીધો. આ બધા
કામમાં બહુ વખત થઈ ગયો. આખરે ગાડી
મારમાર કરતી ઊપડી.

તોપણ મહિતોષ બાણુના ક્યાની બંને
બાણુના ક્યામાં જે જે જણ ઉતાડુ હતા
તેમને પોલીસે અટકમાં લીધા. કારણકે તેમની
ઉપર ચક્ર પડે એ સ્વાભાવિક હતું. પેલા
આમંત્રક પોતાના સાધાસીધા ખૂનીની પરીક્ષા
આપ્યા પછી મહિતોષ બાણુના ક્યામાંથી ચોથે
કે જે સરી ગયો હતો એટલે પોલીસે તેને
બીજા બધા ઉતાડુથી કંઈ વિશેષ પરખણ અને
હેરાનગતી કરી ન હતી. જોકે નિર્ણયે પોતાના
અંતર્ય રચણ બધી આગળ વધવા લાગ્યો.

તે હી 'અપ લાઈલીંગ મેલ'માં કુલ
આરોસાગ્રાવન ઉતાડુ હતા. પણ જેને મહિતોષ
બાણુ સાથે અંગત ઝાળખાણ હોય તેવો એક
પણ ઉતાડુ પોલીસને મળ્યો નહીં. હા, તેમાંના
બધાખરા તેમના પુસ્તકાના વાંચકો હતા
ખરા. મહિતોષ બાણુનો શૂતકાગ તપાસી ભેટા
પણ એનું કંઈ બાણુવા ન મળ્યું કે જેને
કારણે કાઈ તેમનું ખૂન કરી શકે. તેમનો સર-
સામાન, પૈસા ટકા એ બધું તેમનું તેમજ
પત્નું હતું.

પોલીસે જેમ તપસો મહેનત કરી તેમ
બધા ક્રિટીકીઓએ પણ કંઈ બાધી રાખી
નહીં. ખોટા કહેરામાં અને ઝાપાઝાપાં એ

મંબંધી થોડાક દિવસ ઠીક ઠીક ચર્ચા ચાલી,
ક્રિટીકીવ નવચર્ચાઓ આવો વિખ્યાત ભેખ
જેનો ભેદભગ્નો ને ખૂનોની સાથે જ કારણકર
તેનું જ અંતે ખૂન થયું ! અને ખૂનીનો પતો
પણ ન લાગ્યો.

જેણે તેમનું ખૂન કર્યું છે તે ખરેખરો
બહાદુર છે તેણે જરા જેટલું ચિદ્ર પણ
રહેવા દીધું નથી કે જેને આધારે પોલીસ
આગળ વધી શકે.

આમ ત્રણ મહિના વીતી ગયા, એક
દિવસ હલકાગાના બમીનદાર બાણુ અમિય-
લાસ ચાકરી તે વખતના પ્રખ્યાત બેસરકારી
શુપ્તચર-ક્રિટીકીવ પ્રિયનાથ બંદોપાધ્યાયને
આને અંતે વાતચીત કરવા મળ્યા.

ચાક્રિયુક બહુ ધનવાન હતું. તોપણ
બમીનદારી ખાતરી હતી. તેમના કાકા છુકુન્-
લાસ ચાકરિને વારસ ન હતો. તે સાંદેમી કાકામાં
રહેતા. પૈસા પણ ખૂબ વાપરતા.

અમિયલાણુએ બેસરકારી ક્રિટીકીવ પ્રિય-
નાથને કહ્યું : 'મહાચય આની તપાસ આપ
હાથમાં લો. મારા કાકાની સાથે મેં ચરત મારી
છે. તેઓ કહે છે, 'આ ખૂનીને જે પકડી
પાડે તો હું પચાસકોતર રૂપિયા આપું.'''

પ્રિયનાથ એક મને તેમની વાત સાંભળી
ગયા.

અમિય નાણુએ વળી કહ્યું : 'અમારા વંચમાં
બધાના જ મનમાં માંડપણુની થોડી અસર છે.
મારા કાકા આ ખૂનના સંબંધમાં બહુ ઉત્તેજિત
રહ્યા કરે છે કારણ કે તે રાત્રે તેઓ તેજ
ગાડીમાં હતા. એટલું જ નહીં પણ એ સંજયે
તેમણે અખનારમાં એક કળગ પણ લખ્યો છે.'

પ્રિય નાણુ પહેલાં તો તપાસ હાથમાં લેવા
રાશ ન થયા. કારણ કે સુનકા ક્રિટીકીઓના
હાથ પણ આ તપાસમાં દેડા પડ્યા હતા. તો
તેનાથી શુ વગરાનું હતું તે વળી બતાવ બતાવે
પણ પહેા વખત વીતી ગયો હતો એ રચણ

ઉપરનાં હવે તો ચિહ્નો પણ તટ યમ્મ ગયાં હશે. પચાસ હજાર રૂપિયાની લાલચ હોવા છતાં તેઓ સંમત ન થયા.

અમિય બાણુ નિરાશ થઈ બેઠે ગયા. પણ પ્રિયનાથ બાણુનાં મનઃકર્મો એ વાત ધોળાવા લાગી. કેટલાક વિચારોની ભળ રચાવા લાગી. કોઈ માણસે એક જણાનું ખૂન કર્યું, પણ ખૂનનું કંઈ નિશાન રહેવા દીધું નહીં. ચાકિ-મહાસરના કાકા ગાંધા લાગે છે; હજી પણ ખૂનના જ વિચારો છોડે છે! પણ જમીન-દાર બાણુએ કહ્યું છે કે તેમના કાકા તે જ રાતે એ ગાડીમાં હતો. કદાચ તેમણે એવું કંઈ ભેળું હોય જે પોલિસની નજરે ન ચડ્યું હોય. કેટલાક ધરમ માણસો એવા હોય છે કે જેઓ વાતને છુપાવવા ઇચ્છતા હોય છે. સારે શું તેઓ પણ...!

પ્રિય બાણુએ ટેલીફોન જામકીને પોતાના મિત્ર-અને પ્રખ્યાત સરકારી ડોક્ટરીક-અને બોલાવ્યા. મિત્રે મોટે અવાજે હેલો કરીને જવાબ આપ્યો.

પ્રિયનાથ બાણુએ તે ઘટના વર્ણવતાં તેણે કહ્યું, 'મંદી પડે, હું ખુલી છું. મહિતોષ બાણુનું નામ સાંભળી સાંભળીને મનજ પાડી ગયું...હાં સુકુ-દલાલ ચાકિ એ ગાડીમાં હતો ખરા. તેમના સંબંધમાં હું વિશેષ કંઈ જાણતો નથી. હા પણ મારા ખ્યાલમાં માણસ ગોડો છે...હા તેણે અખતારમાં કાગળ લખ્યો છે...કેટલા દિવસ પછી! ત્રણ દિવસ પછી મળ્યા નહીં! વારુ, ખૂનીને પકડી પાડ તો અમને ખબર કે ને-કંઈય ને!'

પ્રિય બાણુએ પોતાના સાથીને છાપાની કાંઈક લાવવા જણાવ્યું. એમાંથી તે તારીખનું છાપું કાઢી 'ટપાલ-પેટી' વિકાગમાં ભેળું તો એમાં એ કાગળ છપાશે હતા. 'આ રહ્યો' કહી પ્રિયબાણુ વચિવા લાગ્યા-મહાશય,

પોલીસ જે રીતે મહિતોષ બાણુના ખૂનનો બેદની તપાસ ચલાવી રહી છે તેમાં સ્વાભાવિક રીતે જ સરકારની અયોગ્યતા દેખાઈ આવે છે. જે દેનમાં મહિતોષ બાણુનું મરણ થયું તે દેનનો દંડિતારુ હોઈ મારે ૫ હેરાનગતી અને અગમ્ય બોગવરી પડી હતી. તેમણે એમ કહી કહા કે તેઓએ જે અધા દંડગમકા વિનાના પ્રશ્નો ક્યાં દતા તેમ જ નિષ્કણ પ્રશ્નોના છોડતા તેમાં અને થોડી રમજ પડી હતી અને તેથી હેરાનગતીનું કુખ બની ગયો હતો.

એ તો સ્પષ્ટ છે કે ખૂનના ઉદ્વેગને પોલીસ ને કંઈ ખ્યાલ નથી, તેઓ જે કરી રહ્યા છે તે ઉપરથી જ તે દેખાઈ આવે છે, તેઓ ખોટી માહિતી એકઠી કરવામાં વખત જગાવા વિના ઉદ્વેગને વિચાર કરવામાં વધારે વખત માટે તો આ મામલામાં દેખાતી જટિલતા દૂર થઈ જશે. મહિતોષ બાણુનું ખૂન કેમ કરવામાં આવ્યું છે! આ પ્રશ્નો જવાબ આપો, તે ઉપરથી સ્પષ્ટ બહારો કે માત્ર એક માણસે તેમનું ખૂન કર્યું છે. આ એક માણસને લાલુ પાડી શકાય. છતિ.'

પ્રિય બાણુ બોલી ઊઠ્યા: 'કાગળ આવે જ અલ્પુત છે.'

તેઓ વારે વારે કાગળ વાંચી તેની તરફ એક દૃષ્ટિથી નોંધ રહ્યા-અણે તેમાં જ ખૂનીનું નામ લખ્યું હોય ની!

એકાએક તેઓ કૂંદો મારીને બેભાન થઈ અને તરત જ તેમના સરકારી નસલ મિત્ર કને દોડ્યા.

તેની ઓફિસમાં બેસી બને ચર્ચા કરવા લાગ્યા અને પ્રિય બાણુએ એક પ્રસ્તાવ રજૂ કર્યો.

પેલા મિત્રે કહ્યું: 'આ કંઈ ખાતરીજ ન કહેવાય.'

'પણ આ એક ચાન્સ છે એમાં કંઈ શક નથી. એક વાર હું કોઈક કરવા ઈચ્છું છું. અલખત તમારા સરકારી ફક્તરખાનાને

સંડાવવા માગતો નથી પણ આપની પાસે એ સાચુસો 'હોન' ઉપર માથું હું. તેઓ કહ્યું જિભા રહેશે. આ અસાધારણ કામગીરી જે રીતે ઉદ્દેશ ઉપર લાર દેવામાં આવ્યો છે તે શું તમારા ખ્યાનમાં નથી આવ્યું? તેના કરતાં વ વધારે મહત્ત્વની વાત તો એ છે કે આ કામગીરીથી જ નળજીવા મળે છે કે લખનાર ખૂનનો ઉદ્દેશ શું હતો તે જાણે છે. તે ન જાણતો હોત તો.....'

સરકારી જનસૂચ વચ્ચે જ બોલી જાયો, 'પણ જો એમ હોય તો તે પાણી ચક્રમ-ગડો હોવો જોઈએ, કોઈએ કહી તરંગવચાત કોઈ અનુદાન માણસનું ખૂન કર્યું હોય એવું કહી કોઈએ સાબિત્યું છે.'

'તે માણસ ચોક્કસ ગાડો હોવો જોઈએ તમને એમ નથી લાગતું? તમે પોતે જ એવું અનુમાન કર્યું હતું. એવું આપણું કુટુંબ પણ સક્રમ મગજનું છે.' જનસૂચે કહ્યું, 'એ જો તમારી ઉપર ઉપકાર કરવા ફીસીના દોષમાં માથું નાખવા આવે તો સમજવું કે તે માણસ ખરેખર ચક્રમ છે.'

પ્રિય જાણુએ કહ્યું, 'પ્રયત્ન કરી જોઈ હું. એની અંદર ૨૬૨૫ માટે એકવાર જોવું પડશે.'

કોટેકીવ સમત મથો.

આ અચાને પરિણામે પ્રિય જાણુએ મહિતોપ દાતાના નામે તેમના જ જેવા અધ્ધર કાઠી એક બનાવડી કામગીરી લખ્યો અને મુકુન્દ મહિતોપ-જાણુના દાઈલોગના વીલા 'માધાસંચન'ની રેડિયોફોન ઓડિયો થકે જે દપાલપેટી છે તેમાં રવાના કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી.

કામગીરી આ પ્રમાણે લખવામાં આવ્યો હતો-

શ્રીમાન જમીનદાર મુકુન્દલાલ ચાકિ હલદિમાં

વિ. વિ લખવાનું કે કટલાઃ મહિતા પહેલાં દાઈલોગ મેલમાં આપણા બેની એકાએક

મુલાકાત થઈ ત્યારથી હું આપના તે ઉદ્દેશરૂપનો વિચાર કરું છું. સાચું કહું તો હજી મને પૂરો સંતોષ થયો નથી. આપ મહેરબાની કરીને જો તે ફરી વાર કરી જતાવો તો હું આપનો સદા ગ્રાણી રહીશ. આ અકવાદિયાના અતે માટે કલકતા પાછા જવું પડશે અને ત્યાર પછી કુપ્રતારે પાછો દાઈલોગ મેલમાં અર્દો પાછો આવીશ. આપ પણ જો તે ગાડીમાં ફરી આ તરફ આવો તો બને મળી શકીએ. એ જ.

વિ.

મહિતોપ દા

નક્કો કરેલી તારીખે મહિતોપ જાણુની સાથે કુપ્રતાર મળતાપણું ધરાવતી તેવી એક અકિત દાઈલોગ મેલના ફર્સ્ટ ક્લાસના એક ક્યામાં આરામથી બેસી ગઈ. તે ઠી બીક હતી પણ રહેજનના કાર્યકર્તાઓની સાવધાનતાથી ક્યા પાસે કોઈ ઉતારુ ન આવ્યો અને માઠી માલી તોપણ કોઈ ચાકુ નહોતો.

માડીનો વેગ હજી વધ્યો નહોતો એવામાં એ ક્યાના તે એકલા ઉતારુએ ખારીમાં એક જણને જિભા રહીને એકાએક તાકી રહેલો જોયો. ઉતારુએ જાપામાંથી મોં જાચી તેની તરફ જોયું.

આતંત્રક ધીરથી ખારણું ઠેલી અંદર જાતી એક ખૂલે બેઠો. તે ધરડો હતો. મોઢે સોદે દાઢી હતી અને પહેરવેશ મેલો હતો. તેણે આમકાની વાધરી જાણીયાં રંગ ને ઓરશીકું બદ કરતાં પાંખેની બેઠકે પડતાં મૂક્યાં. ત્યાર પછી વાધરી છાંદી ઓરશીકું માથા પાછળ મૂકી રંગ ગોઠણ સુધી ઓઢી, પાંખેની બેઠકે આમકાની વાધરી મૂકી આંખ લોચી ગયો.

પ્રિય જાણુ ન કોઈ જોઈયા કે આઈયા. પણ તે વાટ જોવા લાગ્યા. તેમના દેહમનમાં ત્યારે ઉશ્કેરાટ દેખાતો હતો પણ તે સમજી ગયા કે તેમનું અનુમાન સાચું લાગે છે.

ગાડી પાછી દોડવા લાગી. દમદમ ગયું. એકએકે જુદા વાતચીત કરવાં લાગ્યાં, 'ખૂનની વાત કહેતાં પહેલાં આ વખતે મારે જુ, હમણાં મામળી ભેઠએ. ગમે વખતે મેં ગોટાલો કરી નાખ્યો.'

પ્રિય બાણુ બોલ્યા, 'મિત્રકુલ નહોં' તેમને જવાબ ઉપરથી પકકાઈ જવાની બીક લાગી. 'પણ આપ ને મહેરબાની કરીને ફરી દેખાડો કે કેમ કરી.....'

જુદા બોલી બહારો, 'ધણી ખુશીયી...'

તે સાવચેતીથી જીડી પ્રિયબાણુની સામેની બેઠકે બેઠો. ત્યાર પછી ગજવામાંથી સિગારેટ-ફેસ કાઢી તેમની તરફ લંબાવ્યું. પ્રિયબાણુએ એક સિગારેટ લીધી પણ એક ઘણુમાં તેમના મગજમાં ચીજળાની જેમ એક વિચાર રમી ગયો. સિગારેટ એરી દોષ યકે, પણ હવે આનામાંની કરવી નહામી હતી. મુકુંદ બાણુને સિગારેટ સળગાવવા દીધી અને એક સટ ખેંચતાં જ તેના મીઠા સ્વાદથી સમજી ચકાયા કે તેમનો કંઈ નિરર્થક નહોતો.

કહમકામે અરોગર તે જ વખતે જુદા જીડીને બારી પાસે જઈ બોલ્યો, 'બારીગારનાં બંધ કરી દઉં તો આપને કંઈ ફરકત નહોં હોય કેમ કરું તે ?'

તે તાનો લાલ લઈને પ્રિય બાણુએ કમરથી પોતાની સિગારેટ બહાર કાઢી પેલી સિગારેટથી સળગાવી લીધી. તેમના મનને નિરાંત વળી પણ એમે ૫ દેખાડવું જરૂરી હતું કે તેમના સરીર પર પેલી સિગારેટની બસર ચરૂ થઈ ગઈ છે. તેઓએ જાંબોના ટોંગ કરી ગ્રાસનું ખાધું.

આગળે કહ્યું, 'મને ખાતરી છે કે

મારી વાત આપ સમજી ચકા હો ?'

પ્રિય બાણુ ધીરે ધીરે બોલ્યા, 'જુદા જ રજી રીતે. સાર પછી...' તેમની બાજો બને બંધ થઈ ગઈ અને માથું કોલા ખાવા માંડ્યું.

જુદે આમમાંની ટોરી હાથમાં લીધી. તે પ્રિય બાણુના માથામાં. પહેરાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં બોલ્યો; 'સાર પછી આમ...'

પણ પ્રિય બાણુએ ધ્વજ મારી ફેસો કાઢી નાખી બાણુ પરતું એક બટન દર્શાવ્યું. પડખેના કાના માથુસોને બંધ કરવા માટે એવા બટનની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.

જુદા પણ પછી જુદા ઉન્મત થઈ ગયો. પ્રિય બાણુએ તેને દર્શાવી રાખ્યો હતો એવામાં તેમને સહાય કરવા બે પોલીસ આવી બિના રલા.

મુકુંદ બાણુ બોલ્યા, 'હું' કંઈ બચતો નથી.' વળી બીજી જ ઘણે બહાનમાં હતી પણ. પોલીસે, મજબૂત રીતે તેમને બાંધી લીધા. ગાડીની ગતિ ધીમી પાવા લાગી. આખરે ટીટામટ બાણુ. પ્રિય બાણુ વગેરે તેમના કહીને લઈને ત્યાં કોઈને બાણુ ન થાય તેમ જીતરી ગયા. અને માડી આગળ ચાલી.

ફેટલાક દિવસ પછી મુકુંદ બાણુને રાંચીની ગાંડાની ઇસ્પીતાલમાં મોકલવામાં આવ્યા. અત્યારે તેઓ ત્યાં જ છે. ગાંડાની ઇસ્પીતાલના કાર્પેટમાં બિરુદ તેમની એક ફરિયાદ છે કે તેઓ તેમને મકિતોલ હતની નવી કિરોડીવ નવલકથા વાંચવા આપતા નથી. લોકપ્રિય લેખકને તેની પાસેથી મળેલા ખૂનના સિદ્ધાંતથી કંઈ ફાપડો થયો છે કે નહોં એ તે બાણુવા માંગે છે.

[શ્રી. નીરવંદ મલુમદારની જગ્યા નવલકથા પરથી]

પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે આપનો ગ્રાહક નંબર જરૂર લખશો

બે પ્રસંગચિત્રો

લ. ઈ. યા.

૧ : એક અપ્રસિદ્ધ વાત

એન્ગ્લો-અમેરિકન અમેરિકાનો પ્રમુખ હતો તે સમયની આ વાત છે. વોશિંગ્ટનના પોસ્ટમાસ્ટર જનરલ જોહન વેનમેકર દેશના જુદા જુદા પ્રાંતો અને કાંગ્રેસમાં ચારસો-પાંચસો જેટલા પોસ્ટમાસ્ટરો અને પોસ્ટ-માસ્ટરશીપોને પોતાને ખર્ચે વોશિંગ્ટનમાં ટપાલખાતાની વ્યવસ્થામાં મુદારાઓ સૂચવવા અને કામ સંમીન બનાવવા માટે સૂચનો આપવા બોલાવ્યા હતા.

સંમેલનના છેલ્લે દિવસે મીજબાની રાખવામાં આવી હતી-જેમાં ટપાલખાતાના એ બધા માણસો ઉપરાંત પ્રમુખ એન્ગ્લો-અમેરિકન, તે વખતના સેક્રટરી ઓફ સ્ટેટ, અને સર ન્યારા-ધીય મહેમંદો તરીકે હાજર હતા. છાપાની ફટલાક રીપોર્ટરોની પણ હાજરી હતી. પણ જેને ટપાલખાતા સાથે કે આ સંમેલન સાથે કંઈજ લાગતું વળગતું નહોતું એવી પણ એક વ્યક્તિ ત્યાં હાજર હતી અને તે પણ માનવંતા મહેમાન તરીકે.

એ હતી કેપ્ટન ફ્રિડ. અમેરિકાની ત્રણ પ્રમુખ બાબુઓ-એલેક્સેન્ડર રૂઝવેલ્ટ, રોસાઈ યોમ્પ્સન અને એમિલિ પોસ્ટ-નું મિત્રજી હોય એમ કેટફ્રિડ એ જમાનામાં બધે રહેને આદર પામનારી હતી. અભિનેત્રી તરીકેની તેની ઝાર-કિર્તી ખૂબ જગાડી હતી અને તે ઉપરાંત પત્રોની પ્રતિનિધિ તરીકે પણ તે પ્રસિદ્ધ હતી અને ચારી બોલનારીઓમાં પણ તેની ગણના થતી.

જે કે આ સંમેલનમાં તે તેને કેવળ એક પ્રેયક તરીકે જ રહેવા દેવાનું કનૂસાબા પછી જ આવી હતી-કોઈ પત્રના પ્રતિનિધિ તરીકે નહિ. અને સંમેલનમાં પોતે કંઈજ બોલવા નથી માગતી એ સ્પષ્ટતા તે એલેક્સેન્ડર સાથે પહેલવહેલી કરી લીધી.

પરંતુ સંમેલનના કાર્યક્રમ પ્રમાણે બાપલો વગેરે પૂરું થયું કે તરત જ 'કેપ્ટન ફ્રિડ' 'કેપ્ટન ફ્રિડ' એવા બબાલોથી ઝોરડો મારતી બેઠી. છાપાના પ્રતિનિધિઓ પોતાની હાજરીમાં 'કેપ્ટન ફ્રિડ' જેવી ભણીતી વ્યક્તિને મૂંગી રહેવા કે એ બંને જ કેમ ?

માનણીનું જોર સમગ્ર બંધને વેનમેકર 'કેપ્ટન ફ્રિડ'ને એ કબજો બોલવાનું સમ-ભવના આબો. ત્યાં અમાનક તેણે એકું તો અવાજ અને તાળાઓ બધું જ બધે થઈ ગયું અને એકાદ ઘાંતિ પથરાઈ ગઈ.

ઝોરકાની વચમાં એક ટેમલ ઉપર એક સામાન્ય સામતી, મામકાની કોઈ પોસ્ટ-માસ્ટરશીપ પોતાની ખુરશી ઉપરથી જીબી થઈ હતી. તેના કપડાં તલ્લ સાદાં હતાં એટલું જ નહિ તેની ફેશન, તે જમાનાથી પણ એકાદ છોકા પાછાની હતી. એને જીબી થયેલી એકને જ બધા લોકો ક્રાંતિ થઈ ગયેલાં જણાતાં હતાં. પરંતુ એ ક્રાંતિ કેટલો વખત ટકે તે કહી શકાય એમ નહોતું. લોકો જે માગી રહ્યા હતા તે આ તો નહોતું જ, એવો જરાક ખ્યાલ પણ આવતાં હમણું ઝોરડો 'મેસી જાઓ' 'મેસી જાઓ' ના બબાલોથી ભરાઈ ગયો.

કેપ્ટન ફ્રિડ કે જેના નામની બે મિનિટ પહેલાં જાઓ પડતી હતી અને એક જ મિનિટ, પછી હજુ પણ ફરી પાવા સંભવ હતો તેણે પોતાના મનજામાં ચોક્કસ કબજી મજબૂત કરી લીધી. એ જીબી થયેલી બાકના ટેમલના નજર ઉપરથી અને હાજર રહેક વ્યક્તિઓના પોતાની પાસેના છાપેલા કીરટ (પાંદો) ઉપરથી એણે એ બાઈ જાણ છે તેનું અનુ-માન કરી લીધું. પાંદોમાં નામ હતું. 'કેપ્ટન ફ્રિડ, પોસ્ટ માસ્ટરશીપ, કમ્પારિસન કોર્નર્સ, કેન્ટો, ઓરો વર્ગ.'

એક ઘણાં આખી પરિચિતિ તેના ખાનમાં આવી ગઈ. ખીણ જ પળે તે પોતાની ખુરશી પરથી ઉઠી થઈ, તાળી પાડીને, ઝાળખાણ આપતી હોય તેમ બોલી: 'કેઈટ ફિલ્ડ જોઈ કે-ટકી-કે-ટકીની કેઈટ ફિલ્ડ.' અને બેસી ગઈ.

યુનું પવન બદલાયો. ખીણ જ પળે આ પ્રખ્યાત કેઈટ ફિલ્ડની નામધારી કેઈટ ફિલ્ડ પોસ્ટ મારતરાણીને સંભળવા લોકો આસપાસ ઘૂમી ગયાં. એને રોજ પર લાવવામાં આવી અને એણે બોલવું શરૂ કર્યું.

'તમે મને બોલવાનું માન આપીને, એટલે કે હું અહીં આવી ત્યારે મને બોલવા મળશે એવું મેં ધાર્યું જ નહોતું-તેમ છતાં તમે મને અહીં બોલવા દો છો. એટલે હું તમારે બધાનો ખૂબ ખૂબ આભાર માનું છું.

'જો કે હું આવી આવી એ જ કદાચ ન આવત. એકદમ આ ખુરશીમાંથી બીજી ન થઈ શકે ને પોસ્ટ ઓફિસની સંભાળ રાખવા-વાળું કોઈ નહિ એટલે જીવી રીતે અવાજ! તેમાં વળી અમારા મામના પાદરી મળ્યા. એ મને કહે, 'કેઈટ, એ બધાની વચ્ચે તારે જવા જેવું નથી. હવે તો સરકાર પણ બદલાઈ છે ને 'રીપબ્લીકન' પણના માણસોના હાથમાં સત્તા છે. આપણા જૂના પ્રમુખ કહીવડે-હવે હવે નથી એ તને કદાચ ખબર પણ નહિ હોય.'

'એટલે મેં મનમાં કીધું કે આ પાદરી સાહેબ તે શું સમજતા કશે બે-બચીન હેરીસન પ્રમુખ છે એટલી શું મને નહિ ખબર હોય. બસ, હવે તો હું જવાની જ ને હું અહીં આવી.

'આ ત્રણ દિવસમાં આપણે અહીં બધી બધી વાતો કરી પણ એમાં બધી મોટી મોટી પોસ્ટ ઓફિસોની જ વાતો થઈ. મારી-અમારી પોસ્ટ ઓફિસ જેવી નાનકડી પોસ્ટ ઓફિસનું તો કાંઈએ નામ પણ ન લીધું. કટલાક લોકોને તો મેં એવી નાનકડી પોસ્ટ ઓફિસોની

મસ્કરી કરતાં પણ સાંભળ્યા. એમ કે, 'હવે ત્યાં કાગળ આવેય શું? ને આવે તોય જેને કાગળ હોય એને વાંચતાય ક્યાં આવડતું હોય.' પોસ્ટ મારતર જે વાંચી દે તે ખરું.' પણ એ કાંઈ મસ્કરી કરવાની વાત નથી. અમારી જ પોસ્ટ ઓફિસનો દાખલો સ્થેલ અમારે ત્યાં બધો કુશળ પ્રદેશ છે અને ત્યાંથી સહેર એટલું દૂર છે કે મોટા ભાગના માણસો ભાગ્યે મહિનામાં એકવાર સહેરમાં જતા હોય તો.

'ત્યાં ટપાલ આવે એ મોટે ભાગે માતા સમાચાર લાવનારી જ હોય-કાં કોઈનું મરણ કે મોટી કે કોઈ ખુરશી આવી પડીને મદદ માંગતો હોય એવી જ. મોટે ભાગે મારે જ એ ટપાલ વાંચવાની હોય ને પછી ટપાલના સમાચાર મોટે સમજીને કોઈકને મોકલવાનો હોય. તમને એ બધું રમૂજ લાગતું હોય તો બસ; મને એમાં કાંઈ હસવા જેવું લાગતું નથી.

'ને હવે, મને બોલવા દીધી છે તો, એકવાર મેં એક ખોટું કામ કર્યું' એની વાત પણ કહી દઉં. દુવરની વિધવાનો છોકરો જેક સહેરમાં આગી ગયો હતો. વિધવા બિચારીએ શરૂ શરૂને અંબો રાતી કરી દીધી હતી. એક દિવસ જેકનો સહેરમાંથી કાગળ આવ્યો. વિધવાને વાંચતા આવડે નહિ પણ પાછો દેખાવ રાખે વાંચતા આરડે છે એવો. મને કે 'કેઈટ, જરા વાંચી દે તો. મને હમણાં જરા આંખે ઝાંખ આવે છે એટલે સરખું શીકણું નથી.' મેં કાગળ વાંચ્યે મનમાં: 'વહાલી બા, અહીં રહેવાની બધું મળ આવે છે, હું સાલેસારો છું' ને ઘું પણ સારી હઈલ. પણ તું મને થોડાક પૈસા મોકલીશ કે? મારે તેની આસ જરૂર છે. જેક.' પણ વિધવાને એ મેં વાચી સંભળાવ્યો ત્યારે મેં એણે છેલ્લા મેં વાંચેલા થોડાક ફેરફાર કરી નાંખ્યો: 'હું તને થોડાક પૈસા મોકલું છું. તને તે કામ લાગતો.' સમજતા જ

વિધવાના મોઠા પર ને આનંદ પથરાઈ ગયેલો મેં જોયો એણે મારા મનમાંથી મેં કાઢી જોડું ક્યું હતું એના બધો સંતાપ હરી લીધો. 'હું નાશ્વતી તી જ. મારો નેક મને ત્યાં મારજ કરી લે એવો છે. એવું ને, ચહેરામાં જઈને કેવો કામે લાગી ગયો' એમ જોલતી વિધવા આવી ગઈ ને હું કામળ અને કલમ લખતે નેકને પત્ર લખવા બેઠી. 'આજસુના સરદાર' મેં લખ્યું 'તારી કુખી મા મિચારી આદો પોતાનું પેટિયું કેમ પૂરું કરે છે એની ખબર નથી તે પેલા મંઝાવે છે! ઝટ ઝંઝક કામ શોધી લે ને સામેથી તારી માને પૈસ્ય મોકલ નહોતો હું જાતે ત્યાં આવીને તને એવો તો કુટારીશ કે તું ક્યાંય મોડું બતાવવા લાગે નહિ રહે' ને એક અકારાક્યામાં તો નેક તરફથી પેલા આવ્યા પછી ખરા.

'પણ અરે! મેં તમારા બધો સમય લીધો. આમ ને આમ હું બોલે રાખું તો તમે કેશો કે આ તો કાંઈ જીવવાનો ઉપદેશ આપવા નીકળેલી વક્તાણી છે, પણ ના જાઈ, હું કાંઈ લાકતાણી નથી. હું તો અમારી નાનકડી કેન્ટડીની પોરટ આંદાસની પોરટ માસતરાણી કેપટ ફિશ છું.'

અને એમ હરીને એણે બોલવાનું પૂરું ક્યું.

સમારંભ પૂરો થયો અને પોરટ મારતર જનરલ વેનમેકરે જાણના બધા પ્રતિનિધિઓને બોલાવ્યા. 'તમને બધાને નારાજ કરવા માટે હું દિલ્હીર છું. પણ આજના સમારંભના ઉદ્દેશ લાપણુ વિશે તમે બધા મૌન પારણુ કરશો એવી મારી વિનંતી છે. જુએચુક સહૃદયી પોરટમાસતરાણીના ખ્યાલમાં એ વાત આવી ગઈ કે તમે ને 'કેપટ ફિશ' (વિખ્યાત અભિનેત્રી) માટે માગણી કરી હતી એને જાણે તમે એને સંભળો હતી, અને એને બોલવા દેવામાં આવી એ કેવળ એક નામધારી એ આજિઓની હાજરીને લીધે બનેલો અરમાન

જ હતો, તો એનું હલ્લ લાગી જશે. અને એના લાપણુમાંથી આપણે બીજું કાંઈ ન લાકએ તો એટલું તો જરૂર સમજાએ કે એના જેવી સહૃદયી જાઈનું હલ્લ લાગવું એ ઉચિત નથી.'

રીપોર્ટરોએ વેનમેકરની એ વિનંતી માન્ય રાખી, અને એ વાત અપ્રસિદ્ધ જ રહી. વધે પછી 'કેપટ ફિશ' કેન્ટડીમાં મૃત્યુ પામી તમારે એની પધારી પાસેથી એક જાણની અખરખી મળી આવી: 'સમારંભનું હલ્લુ લાપણુ ઉત્તમ હતું. વળી તે બધાની ધારણા મહારનું હતું. જોલનાર માટે પછ એ જોલિયું જ માથે આવી પડેલું હતું અને જતાં મણું મુંદર હતું. લાપણુ પૂરું થતાં, એને મળેલું તાળાંએનું સન્માન લાપણુ કરનારની જાતી કુમાવે એવું હતું' અને એ અખરખી નીચે કેપટના મોઢા અચરેનું લખાણ હતું: 'લાપણુ કરનારની જાતી તે વિવેકે ખરખર ફૂલી નહોતી સમાણી.'

૨ : સંદેશો

એક અમેરિકન સનારીના જાતબનુભવની આ વાત છે. એ સનારીનું નામ થીમતી આગને શાધરી. અમેરિકાના વર્જીનિયા પ્રદેશના એક કરનાના એક નામમાં એ રહેતી હતી.

એક દિવસ કાંઈક વીજળીર કામને માટે થી આગને એક માણસની જરૂર પડી. ગામની ઇલેક્ટ્રિક કંપનીને ખબર આપવામાં આવ્યા. એક કલાક પછી કંપની તરફથી એક કાળેલ માણસ પણ આવી ગયો. બે ત્રણ કલાકમાં બધું કામ પતાવીને એ જવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં થી શાધરી (આગનેના પતિ) એ ત્રેયુ કે એ માણસ પિયારો આગળ ઊભો રહી ગયો હતો. પિયારો ઉપર પડેલા સંગીતનું માસિકના ચોક્કસ તરફ તે તાણી રહ્યો હતો.

થી શાધરી સમભારી ગૃહસ્થ હતા. તેને ત્યાં ચોક્કસ ગયેલો જોઈ તેમણે પૂછ્યું, 'તમને ઇંગ્લીશને શોખ છે?'

‘હતો,’ પેલાએ દૂધા જવાબ આપ્યો. એનો જવાબ સરસ અને રસુક્તો હતો. પણ, તે વિશેષ કંઈ બોલ્યો નહિ.

‘તમને ગમે તો તમે એ માસિકો લઈ જઈ શકો છો. અમે એ વાંચી લીધેલાં છે.’ શ્રી રાધરીએ કહ્યું.

‘આભાર.’ પેલાએ કહ્યું, અને માસિકો ઉપાડ્યાં.

‘તમે મૂળ કયા દેશના?’ આગેના પતિએ પૂછ્યું.

‘ડેન્માર્કનો. અમારું નામ ઐવર્લોગ. ત્યાં મારા પિતાની ‘લેકાનેઝ લેકપ્સન’ નામની વીજળિક સાધનોની પેટી ચાલે છે.’

‘ડેન્માર્ક,’ શ્રી આગે બોલી બીઠી. ‘અમે આવતે મહિને જ ડેન્માર્ક જવા વિચાર કરીએ.’

પણ, બીજા જ પળે તેણે ભેટું તો પેલા માણસને મહેરો ફિક્કો પડી ગયો હતો. ‘પણ ડેન્માર્ક વિશે હવે હું કંઈ જ જાણતો નથી’ તેણે આજીજીમમાં મવાળે કહ્યું, ‘અને તમે કદાચ ઐવર્લોગ જાવ તો મહેરજાની કરીને મને અહીં ભેવાની વાત મારા પિતાને કે કાંઈને કરશો નહિ.’

શ્રીમતી આગે અને એના પતિ મુસાફરીએ નીકળ્યા અને ડેન્માર્ક ગયાં પણ ખરું. ડેન્માર્કનાં દેશ માટે ‘પ્રવાસીજીવન’નો એક માણસ રહે છે, જે પ્રવાસીઓને ભેવા લાગે રચના તથા વસ્તુઓ બતાવે છે, આ પ્રવાસીજીવન લોકો જાણવાની હોમ છે એટલે જુદા જુદા દેશના માણસોને તેમની ભાષામાં બહુ સમજાવી શકે છે. જુદા જુદા ગામો ફરતા ફરતા શ્રી આગે ઐવર્લોગમાં આવી પહોંચી. અહીં પ્રવાસી સંબંધ કામ એક શિક્ષક કરતો હતો. તેની સાથે શ્રી આગેએ ઐવર્લોગના મૂતજાના અને દેવગની મુલાકાત લીધી.

પાછા ફરતાં તેમણે રસ્તાના એક ખૂણા ઉપર ‘લેકાનેઝ લેકપ્સન વીજળિક સાધનોના વેપારી’ એવું પાટિયું વાંચ્યું અને પતિ-પત્ની બંનેને પોતાને ઘેર વીજળિક કામ કરી ગયેલા પેલા માણસની વાદ આવી ગઈ.

‘આ કારખાનું કુંકું ચાલે છે!’ તેમણે પૂછ્યું.

‘ચાલે છે તો કીક-પણ તેનો માલિક ફેરવાઈ ગયો છે.’ શિક્ષક તેની આગત પ્રમાણે પૂછવા કરતાં વિશેષ વિસ્તૃત જવાબ આપવા માંડ્યો. ‘લેકાનેઝ ને તેની પત્ની તો ગુજરી ગયાં છે. એમને રવેન્ડ નામનો એક દીકરો હતો. પણ એ અમેરીકા બિપ્પી ગયો છે. બિમાર ડોસા-ડોસી મરતાં મુખી એના પાછા આવવાની વાત ભોત રહી. પણ એ આપ્યો જ નહિ.’

‘તે એ દીકરો ત્યાં અમેરીકામાં શું કરે છે?’ શ્રી રાધરીએ પૂછ્યું. જવાબમાં જાણવા મળ્યું કે રવેન્ડનું મળું નાનપણથી જ બહુ સરસ હતું અને તેને ગયેલા યવાની ઉપર પ્રભા હતી. ફેક્ટરીનું ચોકુપણ કામ તે શીખ્યો પણ પછી એના આગ્રહને વજ્ર થઈ તેમાં મા-આપે તેને પહેલાં કાપ્તહેનમાં ને પછી પેરીજમાં સંગીત શીખવા જવાની છૂટ આપી-પણ ત્યાંથી તે અમેરીકા બિપ્પી ગયો-એમ સમજીને કે અમેરીકામાં તેના સંગીતની, તેના ગજાની કદર થશે અને ત્યાંના ન્યુયોર્કના પ્રખ્યાત થિયેટરમાં તેના નામ ઉપર લોકો દરેક પડશે અને તે ખૂબ કમાશે.

પણ અમેરીકા ગયાના ખજર આખા એટલું જ એકાદ વરસ પછી તેના કાવળો પણ આવતા ગયે થયા. તેના મા-આપના લખેલા કાગળો પણ ‘પત્તો નથી’ એવા રોરો સાથે પાછા આવવા વાગ્યા.

‘જીનું શું થયું હશે, તમે શું ધારો છો?’ શ્રી રાધરીએ પૂછ્યું.

‘રવેન્ડ મારી પાસે જઈયો હતો,’ શિક્ષક

હયુ. 'એનો સ્વભાવ માની હતો, હું ધારું છું કે એ નવા દેશમાં એની આશા નિરાશામાં ફેરવાઈ ગઈ હતી. મુશ્કેલી તરીકે તે કાળો નહિ હોય. પણ એ વાત કબૂલ કરતાં એ અચ્છાપો હતો. પોતાની નિષ્ક્રિયતાની વાત ધી-ધીએ તો કદાચ કહી શકતે પણ ફેરન ઓસેસીન નામની તેની ગ્રેપસી વધુ હતી એની પાસે થી રીતે કબૂલાઈ ' અને પછી શિક્ષક મહાશયે નિસાસો નાંખી વાત આગળ ચલાવી, 'જિયારી ફેરન સ્વેન્ડના મળા પછી એ ડોશી-ડોસાની કેટલી સંભાળ રાખતી-સગી વડુ કરતાં પણ વિશેષ. તેમના મરી યશ પછી એ સ્વીડન ચાલી ગઈ. પછી એના પણ કાંઈ ખબર નથી. હા, બે દિવસ પહેલાં મારી પત્ની કોપનહેગન ગયેલી તે કહે છે કે તેણે ફેરનને ત્યાં ભેટ હતી. પણ મારી પત્ની જસમાં હતી એટલે એની સાથે કાંઈ વાતચીત થઈ શકી નહિ. મારી પત્ની કહે છે કે ફેરન જિયારી હજુ પણ સ્વેન્ડની રાહ ભોતી જ કુંવારી રહી શકે છે.'

તે જ રાત્રે થી રાધરીએ સ્વેન્ડને એક પત્ર લખ્યો અને અહોની બધી કહીકત લખાવી. સાથે એ પણ લખ્યું કે તેમણે સ્વેન્ડ વિશે અહીં કાંઈ જ વાત કરી નથી, ફક્ત તેની જાણ માટે અને ખાસ કરીને તો ફેરન વિશે જણાવવા માટે જ તેને પત્ર લખ્યો હતો. જે કંપની તરફથી સ્વેન્ડ તેમને ત્યાં આવેલ તે કંપનીનું વર્તનિવાનું સરનામું કરીને પત્ર તે દિવસે જ દપાલમાં રવાના કરવામાં આવ્યો.

પછીનો એક મહિનો તો ડેન્માર્કનાં રમણીય રથો-તેવામાં ભેટભેટમાં નીકળે ગયો. પ્રવાસના આનંદમાં થી આગે અને તેના પતિ સ્વેન્ડને ભૂલી જાય એ સ્વાભાવિક જ હતું.

૪થી જુલાઈના દિવસે ડેન્માર્કમાં 'રેલિ-૬ નેક્સ્ટ પાર્ક'માં એક વાર્ષિક ઉત્સવ યાજ

છે. ડેન્માર્કમાં જન્મેલા અમેરીકન લોકો તે દિવસે ત્યાં ભેગા થાય છે, અને અમેરીકનો 'સ્વાર્તંગ-દિન' જાહેર છે.

• થી આગે અને તેના પતિ-પણ એ ઉત્સવમાં ગયા. ત્યાં અમેરીકાના ફરક પ્રતિના નિષ્ઠ જાગે ફરકી રહ્યા હતા. ત્યાં સિન્ડનની એક કંપની હતી તે તેમને ખાસ ખતાવવામાં આવી. એ કંપનીનું બધું સાકું અમેરીકાથી લાવવામાં આવેલું. કાર્યક્રમમાં સંગીત હતું અને કાવલો પણ હતાં. થી આગે અને તેના પતિ માટે અગાઉથી જગ્યાઓ રાખી લેવામાં આવી હતી એટલે તેઓ ત્યાં જમીને બેઠાં.

સંગીત અને કાવલોનો કાર્યક્રમ કંટાળે આખા વચર પસાર થઈ ગયેલ તે પૂરા યશ પછી એક માણસ રોજ ઉપર આવ્યો.

'એ સદેશો આપશે.' થી આગે સાથેના માણસે સમજ પાડતાં હયુ, 'પોતાના દર પડી ગયેલા મિત્રો અને સંબંધીઓના સદેશ માટે ડેન્માર્કના ખૂણેખૂણામાંથી આ ગોથી તારીએ લોશ બહી આવે છે.'

પછી સદેશોએ શરૂ મરા.

'હેઝા અને પિટર ઝોશ્નોલ; રહેવાસી સિમિઓર્ન, તરફથી જૂના મિત્રોને મીઠા સંભારણું અને શુભેચ્છાઓ.'

'વોલ્ટેર રાસ્મુસેન, રહેવાસી રાધવ, મોન્ટાનાથી પાછો આવેલ છે. સમારંભ પછી જૂના મિત્રોને મળવા માટે છે.'

'એલેક્સ વેસ્ટર ઝાઈ-મૂળ કોપનહેગન, હાથ મનીટોગા, પોતાના બનીજ વિશે જાણવા ઇચ્છે છે.'

વર્ષોથી છૂટા પડેલાં, હજારો માઈલના અંતરે રહેલાં, વર્ષો પછી પાછા આવેલાં, સમર્પનથી-ઓના સમાચાર માટે આતુર-એ બધાની બૂબ જાગતા આ સદેશોઓનો કાર્યક્રમ થી આગે અને તેના પતિના હૃદયમાં કામગી બાવનાઓ જગાડી રહ્યો.

‘કેટલાક સોજા’ શ્રી. આગને ઘાવેના માથુસે કહ્યું, ‘વરસો સુધી સદેશની રાહ નેતા અહીં આગ્યા જ કરે છે. એક ડોસો પોતાની અમેરીકા ચાલી ગયેલી દીકરીના ખમર મેળવવા ખાર વરસ સુધી લાગલગાટ આવેલો. મહિલાજન સમારંભ પછી એની દીકરીના ખમર આપી શકે એવી એક બાઈ એને મળી ગઈ.’

અને પછી તેણે શ્રી. આગનેની પાછળની દારમાં બેઠેલી એક યુવતી દેખાડી કહ્યું : ‘આ પેલી બાઈને તમે જોળ્યો છો !’

શ્રી. આગનેએ એ બાઈ તરફ જોયું. યુવતી સુંદર હતી. તેના સોનેરી વાળ તકામાં ચમકતા હતા.

‘આ જ પુરશીમાં તે આ જ નવદશ વરસ થી આવીને બેસે છે-સદેશની રાહ નેતી.’

ખરાબર એ જ વખતે લાઉક સ્પીકરમંથરી આવતા અવાજે થી. આમેતું જ્ઞાન જોખ્યું.

‘સ્વેન્ડ નેકમસન, રીઅમન્ડ, વર્ટનિયા-માંથી અહીં આવ્યો છે અને ક્રિસ્ટીની ફેરન-ઓલેસીન વિશે જાણવા આવ્યો છે.’

શ્રી. આગને અને તેના પતિ અનેને એક સાથે એક જ વિચાર આવ્યો. અને પેતી સોનેરી વાળવાળી યુવતી તરફ નેકમસન રહ્યાં સદેશ પૂરા થતાં એક પણ તે પુરશી પરથી ઊભી થઈ ગઈ-અને પછી તરત જ પાછી બેસી ગઈ.

શ્રી. આગનેને સમજાઈ ગયું કે તે ફેરન ઓલેસીન જ હોવી નોંક્યો, સ્વેન્ડના સદેશ-એ જ એને પુરશીમાંથી ચલાવમાન કરી હતી અને છતાં એમ લાગ્યું કે સમારંભ પૂરો થાવ ત્યાં સુધી સંપમ રાખી તે બેસી રહેવા માગતી હતી. એમ વિચારીને કે-

દસ વરસ સુધી રાહ નેતા પછી, દસ મિનિટ માટે શું ઉતાવળ કરવી ?

[અંતિમ વરથી

‘જઈ રાતે આપ સહીસલામત મેર પટોચી ત્યાં હતા ને ?’ ઉભી બસના કંડકારે એક નિશ્ચિત ઉતાવળે પૂછ્યું.

‘અલગત,’ પેલા જલ્દસ ઘાંઘરા, ‘તમારે કેમ પૂછ્યું પાડ્યું ?’

‘એ તો સાહેબ વાત એમ હતી કે,’ કંડકારે સહેજ અડધીને જવાબ આપ્યો, ‘જઈ રાતે આપે જ્યારે હિસા થઈને પેલાં લાગુને આપની જગા આપી ત્યારે બસમાં આપ બે જ જણ હતા.’

—આ. ૦૫૧.

સાચી પણ અદ્ભુત વાતો છોટાલાલ મા. કામદાર

ભૂતિયા સ્લિપર

વીસ માઈલ સુધી સતત સાઈકલ ચલાવ્યા પછી બીન્નર્સ એલ ને બુખ્યાતરસ્યો હું એક મામડામાં જઈ ગયો. રાત્રિ અધારી હતી. એક ક્ષણ પહેલાં ઘર ચલેલ વરસાદ અખત પડ્યા કરતો હતો.

મેં એક ઝાડ નીચે વિગ્રામ લીધા. તેના પાંદડાં નહિવત રસુજી આપતાં હતાં. ત્યાં બિંબા રહી મેં પરિસ્થિતિનો વિચાર કર્યો.

આખું ગામ અધારપટમાં લપેટાયું હતું. પ્રસંગોપાત્તે કોઈ દૂરની બૂંપડીમાં પ્રભાસ દેખાઈ ને સત્વર અદસ થઈ જતો. ગામ છૂવંત હોવાની આ માત્ર એક નિશાની હતી.

વરસાદ જોણે પવાની કંઈ નિશાની ન દેખાતાં મારી મુસાફરી ફરી આજી રાખવાની આજી પડતી મુકાઈ. બિલટાનું થતી માબનીજ તથા બીજાંથી તે વધવાનો દરેક પ્રકારનો અંભવ હતો.

તેથી કાલવાળા ગલીઓમાં મારી સાયકલ લઈને હું આશ્રયની શોધમાં નીકળી પડ્યો. રસ્તામાં મને કોઈ મનુષ્ય મળ્યો નહિ. થોડી વાર પછી મારી ટોચનો પ્રભાસ એક મોટા મકાન પર પડ્યો. મેં અટકી જઈ કે તે ગ્રામના મુખીનું ઘર હોવું જોઈએ.

મારા મહેનો બાકાર માનીને મેં સહિદી ગલીમાં સાઈકલ લઈને તે બીંત સાથે ટેકાવી. ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારનું અજવાળું દેખાતું ન હતું અને જોઈ તો ત્યાં મારીઆરણી બંધ હતી. ઘરનાં બધાં આટલાં વહેલાં સુઈ ગયાં હશે તે મને નવાઈ જેવું લાગ્યું.

આરણી પાસે જઈને મેં તે ધીમેથી અજવાળું ને રાહ જોતો બિંબો.

મેં આજી રાખી હતી તે મુજબ કોઈએ અપાટા બેર આરણી લિધારી મારું સ્વાગત કર્યું નહિ. વિચિત્ર પ્રકારની શાંતિ હવાઈ રહી હતી. મેં ફરીથી આરણી અજવાળું. આ વખતે જરા ભેરથી અજવાળું. છતાં કંઈ બન્યું નહિ. જોરડામાં આલી પડેલા પડી રહ્યો.

મેં આરણીની કાટમાંથી કાઢીને જોવાની આજીથી કોઈકું કર્યું પણ અંદર સર્વત્ર અધાર હવાઈ રહ્યો હતો. આરણી પાસે મન રાખતાં મારા અને કંઈ અવાજ. પડેલાં નહિ, આલી પડેલાં પડી રહ્યો.

બીજા આરણીની શોધમાં મેં મારી ટોચને આજીને જોવાનું કર્યું. જો બીજું આરણી થળી બધે તે તે અજવાળાનો મારો વિચાર હતો. અને જાણતું કે હું આલી ધરનાં આરણી અજવાળો હતો. ધરના બુલેબુલમાં લાગેલાં ભાંગાં તથા ધુજ ધીમે ધીમે મારા પ્રકાશના વર્તુળમાં આજી બેઠેલાં રીતે અંજી લીંતો પડું પડું થઈ રહી હતી. એ વાત સ્પષ્ટ હતી કે ઘર વધેલાં થયાં આલી પડેલ હોવું જોઈએ. ઘરમાં પ્રવેશ કરવાનો કોઈ સંભવ ન દેખાતાં મેં મકાનના જોટલા પર માગથી ચઢ્ય તેટલી સરસ રીતે રાત્રિ ગાળવાનો નિર્ણય કર્યો.

મેં રિવોલ્વર તથા કાશુસવાળો પટ્ટો કાઢીને જાળીન પર મૂક્યો. જાળીન પર બેસીને મેં સેન્ડવિચનું પડીકું કાઢ્યું. તે વરસાદથી જીતું થઈ ગયું હતું. મારા વાળુ માટે આ મીજા જ હતી. હું મોડું કરીને તે ચાવતો હતો. ત્યાં અંદર થયેલ અવાજથી હું અમકૂં જીડ્યો. અવાજ જિંબના માલુસનાં નરોરતો હતો. અંજી અંજી વિચિત્ર હતું.

હું સેન્ડવિચનું પડીકું મૂકીને બિંબો થયો ને જોડેથી આરણી અજવાળું, પણ તેનું કંઈ

પરિણામ આપ્યું નહિ. બારણાની ફાટમાં મારું મોઢું મૂકીને મેં અંદર ને હોય તેને બૂધ પાડીને કહ્યું, 'હું મુસાફર છું અને મને રાત્રિ પૂરતો આશ્રય ભેઠવો છે.' પણ કંઈ જવાજ મળ્યો નહિ. બારણું ખખડાવવાથી ધરની અંદરનું કોઈ પણ જાતી છોડે તેમ હતું પણ જવાજ ન મળતાં હું મૂંઝાણો અને મેં ગમે તમેગે ધરમાં જવાનો નિર્ણય કર્યો. મેં છેલ્લી વખત બને તેટલા ભોંસથી બારણું ખખડાવી મારાથી જનતા આવ્યા કર્યો. માથેસ લીધેનો હતો અને તેનાં નરકારાનો આવ્યા વધતો જતો હતો.

તેથી સહેલાઈથી પ્રવેશ કરવાનો વિચાર છોડી દઈને, મને અંદર જવાનો રસ્તો આપે તેવા બારણાની શોધમાં હું ધરની ચારે બાજુ ફરી ફર્યો.

ઐઠશમાં મને બનુકજ આવે તેનું જાગૃત્વ મેં ભેડું. ઉધાઈએ ત બારણાને ઠીક નુકસાન પહોંચાડ્યું હતું અને તે ઉપાડવા માટે કસત મજમૂન થયો બારણાની બહાર હતી અધિવાર હવા તથા જૂના કાગિયારની અધે મારું રસાજન થયું. મેં સાવચેતીથી ધરમાં પ્રવેશ કર્યો. મારી દાઝરી સંજ્ઞાથી ધ્રુવમેા મામત્રા ગુસ્સે થયેલ બાહુને મેં ધરમાં મળવાની આસા રાખી હતી.

મેં જોગડામાં પત્ર મૂક્યો અને ત્યાં વર્ષોથી પડેલ ધૂળમાં મારા પગ ખૂંચી ચલ. ઊંચતા માણસનો પેસો આવ્યા ઐઠાએક બધે પડી ગયો હતો.

હું ફરે જોગડામાં ઘૂમી વળ્યો ફરે રથએ ઐઠ જ પ્રાગત્વ ચિત્ર દેખાતું હતું. એવું લાગતું હતું કે ધરનો અચાનક ત્યાગ કરવામાં આવ્યો હતો અને આખું મકાન પશું રહેવા લીધું હતું. મને જણાયું કે ત્યાંની હવા કુદરતી નહોતી. એમ લાગતું હતું કે સતત મારી નજીક રહીને કોઈ મારી દિલવાસ તપાસી રહ્યું હતું અને મારા ફરેક પગસે તે ગુસ્સે થતું હતું.

અને પછી અધારામાં મારા પર કોઈ ચીજ સાથે બટકાયો. મારી ટોચની મહત્ત્વ અને જણાયું કે તે વસ્તુ એક રિલ્ફર હતો. મેં પહેલી જ વખત સીડી ભેઠ ત્યારે જ મને સમજાયું કે ત્યાં ઉપરનો માંગ પણ હતો.

મેં રિલ્ફરની ભેડીનું બારીકાઈથી જવ-લોઝન કર્યું. તે ભેડાં મને જણાયું કે સામાન્યતઃ શ્રીમંત જોડતો પહેરે તેવા પ્રકારની તે ભેડી હતી. ભેડી મજા જાણ આમડાની જતારેલ હતી, અને વધરાથ કરતાં સમયને લીધે તે વધારે જૂની થઈ મઈ હતી. હું તેને જેમ હતી તેમ રહેવા રઈ બીજા જોરડામાં પ્રવેશ્યો.

અચાનક ભણે કોઈ વસ્તુને જમીન પર ધસડવામાં આવતી હોય તેવો અવાજ મેં સાંભળ્યો. હું બધી ગોળ કર્યો. મને મમરાટમાં જણાયું કે બને રિલ્ફર સાથે પાષા હતા અને કોઈએ ઉપર જવાના આસ હેઠથી તેને પગથિયા પાસે મૂક્યા હતા.

ખરેખર આ વસ્તુ વિચિત્ર હતી. મેં મનમાં પ્રથમ પૂછ્યો કે પવતે કે કોઈ બીજા વસ્તુએ તે ત્યાં મૂક્યા હશે? મારી તર્ક કરવાની ઈચ્છા નહોતી કેમકે તેમ કરવાથી હું કંઈ નિર્ણય પર આવી શકું તેમ નહોતો અને મારે કાંતિથી રાત્રિ માળતી હતી. મેં ઉપર જવાનો તથા ત્યાં મિજનું શોધી રાત્રે આરામ લેવાનો નિર્ણય કર્યો.

તરું વડે થઈ રહેલી સીડી પર ઘડતે હું જનતા ઉતારણે ઉપર ચઢી ગયો.

ઉપર માળની રિલ્ફત તીચલા માળ ભેરી જ હતી પરંતુ મને આતી કંઈ પડી નહોતી, કેમકે મારે તો આરામ માટે જવાની બહાર હતી. પરીઠિયું થતાં જ હું જીડીને ચાલતો થઈ જવાનો હતો.

મારા સંતોષ વચ્ચે મેં પલંગ ભેડ્યો. ભેડે તેના પર એક ઈચ ધૂળને થર ભાગ્યો હતો-મેં ધીમેથી ઉપરનો જોગડાં ખેંચી લીધો.

ધૂળ પળ સાથે સાથે આવી ગઈ. મેં જોયોને જમીન પર મૂક્યો. અંદર તાણ હવા આવવા દેવા માટે મેં પાસેની નારી કંધારી તેથી અને ધણે કામદો થયો.

મારા બીના કપડા કાઢીને મેં તે પલંગની એક બાજુએ મૂક્યા. મારી રિવોલ્વરને તરિવાની નીચે મૂકીને હું પધારીમાં પડ્યો અને ઊંઘવા લાગ્યો.

અને સૂતાને લાગ્યે જ થોડો સમય થયો હશે ત્યાં તો મેં હસનચલનનો ધીમે અવાજ સાંભળ્યો. તે અવાજ નીચેના માળમાંથી આવતો હતો. મેં હસવાનો જે અવાજ સાંભળ્યો તે કાર્કશિયાના હાસ્યનો હતો. એટલે ઉઠે બસેનો માલિક આવી પહોંચ્યો હતો. મારી હાજરી જાગત હું થુ ખુલાસો કરીશ? મારા પર તે ધરમંદનો આશય મૂકીને પોલીસને સોંપી તો નાહ કે ને? આ વિચારો મારા મનમાં કપાટાબંધ આવવા લાગ્યા અને હું કંઈ થોડા જવાબ આપવાનો વિચાર કરતો હતો ત્યાં તો તેણે સીડીના પગથિયા ચઢવાનું શરૂ કર્યું; અથવા તો મેં બારે પગલાં ધીમેથી ઉપર આવતાં હોય તેવો અવાજ સાંભળ્યો.

અને તેટલી ઝડપથી પધારીમાંથી ફૂટીને મેં મારા બીના કપડા પહેરી લીધાં, અને હું રાક જોઈને પલંગની ડાક પર જોડા.

પગલાં ઉપર આવતાં જણાયા થીમે અને હલતાથી થોડી સેકંડ પગલોના અવાજ અટકી જતો તે પાછો ચાલુ થતો. ઠંક...ઠંક...ઠંક...

પગલાં હવે સીડીના ઉઠે આવી ગયાં હતાં અને ધરતો માલિક હવે કંઈ દિશામાં જતું તેના જાણે વિચાર કરતો હોય તેમ તે અટકી ગયાં.

મારા માટે આ ચકા અસહ્ય હતી. હું કંઈ જોઈ શકતો નહોતો કેમકે જે વસ્તુ હસનચલન કરી રહી હતી તે પ્રકાશની શરત વિના ફગતી હતી. બપોવી વિચિત્ર પ્રકારની

લાગણીએ મારા કમરને લીધો. અને ભય લાગ્યો કે આમને આવતાં પગલાંનો અર્થ અને નુકસાન થવાનો હતો. મેં રિવોલ્વર તૈયાર કરી, તેમાં ત્રણ ભંધાર કારતુલ હતી. આન એવાવાના કમરને લીધે મેં મારી ટાચનો ઉપયોગ કર્યો નહિ.

કંઈ દિશા તે હું તે સમયે વિચાર કરું તે પહેલાં જ તે મારા તરફ આવતો હતો. જમીન પર પાથરેલી શેનરજીને અંજે અવાજ કપાઈ જતો હતો.

હું ઉરરાટભરી રિયલિટમાં જીમો હતો. મારા કામા હાથમાં ટાચ અને જમણા હાથમાં રિવોલ્વર હતો.

અચાતપણે મારી આંખોની ટાચ કપાઈ ગઈ. એક જ ધણુમાં ચોરસમાં પ્રજ્ઞા પથરાઈ રહ્યો અને મારા ભય વચ્ચે મેં જોયું કે મારી પાથરણ પ્રમાણે ત્યાં કાંઈ પણ મીઠા કે કાર્કશિયા મનુષ્ય નહોતો.

પણ મેં જે જોયું તેનાથી હું કપાઈ ગયો. જે સ્થિતિ પર મેં નીચે જોયા હતા તે કાંઈ પણ મનુષ્યની ટુપીટી મદદ વિના મારા તરફ આવી રહ્યા હતા.

તે કાંઈ બકિતના પગ પર હતા તે તો કપાઈ હતું કારણકે હવે, મેં જે હસવાનો અવાજ નીચેથી સાંભળ્યો હતો તેને મદદે કાંઈ પથને તેની ગુફામાં ચીકચીક હોય તેવો ગુરસાનો ધુરકાટ સંભળાતો હતો. મારી આંખો રિવોલ્વરના ઘોમ પર પડી અને ઉપરાઉપરી ત્રણ અવાજ થયા.

સામેના ખુણામાં પહેલ કાંઈ ફિનિશર ગોળીબારની ઝડપથી મૂળ જીઠ્યું. અને જણાઈ કે આ અચાત વાવની સામે મારું શસ્ત્ર નિરુપયોગી હતું.

મારી રિવોલ્વરના ગોળીબારના અવાજના જવાબ રૂપે લાંબા સમય સુધી હાસ્ય સંભળાવું. મારા કંઈકામે તે જોખમે તે તિરસ્કાર અને

અવગણનાનું કાલ્ય હતું. રિશપરા ધીમે ધીમે અકસ્મતે આગળ વધતી હતા. મારાં શામિય ખસા ઘસી ગયા, ફોર્ડ અદક્ષ હાથોથી મને ગૂંચળાવીને મારી નાખી મરનાં બીભ્નં માણસોની માફક મારે ત્યાં સડપા કરવાનું હતું ! નકામો રિવોલ્વરને જમીન પર ફેંકી દઈ પથારીમાંથી ઊઠ્યો. મારા હાથ બમ્બથી ફૂંચતા હતા. મારા હાથમાંથી ટોચ પડી જતાં જોર-કામાં અધારું પ્રચ્છરી રહ્યું. હું અધારામાં પાછો ફર્યો. હું કેટલે દુર જઈ શકતાનો હવો ? મને તે થયેલે ફોષ પ્રધારનો અત્યંત શોધવાની વૃત્તિ ધઈ આવી અને ત્યારે મારી પીઠ દીવાલ નજીક ફેઈ વરતુને અડકી.

તે વસ્ત્ર ખુલ્લી જારીનો કાચ હતો. મેં જારી પાસે જઈને અધારામાં છુરો માર્યો. ને જોરકામાંથી હું બહાર નીકળી આવ્યો હતો તેમાંથી શરસાની જૂમ મારી પાછળ સજાણી પશુ પાસેથી ઈશ્વર હાથ લેવામાં આવે ને તે જૂમ પાડે તેવા પ્રધારની તે જૂમ હતી.

જોકે હું વીસ ફીટ જીએથી પડ્યો હતો છતાં હું જીનો ધઈ મરો કારણકે હાલને જ મને પાંચો આવી હતી અને હું રાત્રિએ પવનની માફક હોમ્યો.

લેવેર ઘાટીને હું એક બૂંધાના આરબા

પાસે પડી મર્યો. ત્યાં રહેતા બેટુતો અને ગ્રેમ-પૂર્વક અંદર હાથ મથા અને તેઓએ મને મરમ દૂધનો ખાલો પાચો. હું તેમના આતુરતા-કર્તા પ્રકોણ જવાન દેવાની સ્થિતિમાં ન હોલ તેથી રાત્રે મને આવામ લેવા દેવામાં આવ્યો.

બીજે દિવસે સવાર ને મર હવે દૂર અને એકદમ દેખાયું તેના તરફ આગળ ચીંધો એ રાતના જતાવતું વચૂન હતું.

માઠં કહેવાનું પૂરું થતાં વૃષ્ઠ પુરુષે મંબીર-તાથી ચોતાનું માથું ધુણાવ્યું. તેણે કહ્યું : 'હું મારું છું' તમે આ મામમાં અગવવા છાઓ છો !'

મેં જવાબ આપ્યો : 'હા તફન અગવયોલ' તેણે કહ્યું : 'આ મામમાં રહેતા અમે લોઃ

કહી તે મરમાં બવા નથી તેમજ ત્યાં જવાનો અમારો ધરોનો નથી. તે પર ક્યારે પડી જવ તેની અમે રાહ એક-રવા છીએ. તે આ મામના આમસા કુખીનું મર હતું. તેણે અન્નાપની પર્ણો કામ કર્યાં હતાં. એક દિવસે તેનું જૂન કરવામાં આપ્યું અને તેના કમને કૂવામાં ફેંકી દેવામાં આવ્યું. જહારથી આવ-નારાઓથી તેનું રક્ષણ કરવાને તેનું જીવ દરદાજ મરમાં આવે છે. ને રિશપરાની તમે વાત કરો છો તે તેને ખૂબ મમતા હતા અને તેનું જૂન મથું ત્યારે તેણે તે પહેર્યા હતા.

ચીનમાં વમને ફોર્ડ પૈસાવા માણસને ત્યાં જમવાનું આમ તણ મળે અને જમતી વેળા તમે કલિયા મરેરે અસખસ ફેંકા, તો તમે તમારા વજમાનને આદર આપ્યો બહારી. જમણ પછી જોરકો સાફ કરવા અને ત્યાં નોકરી છે એ તમે બજો છો, એમ તમે તમારા વર્તનથી બતાવ્યું છે. આવી તે રાહ ચરો.

x

x

ચીનમાં એક બાલુ આદવા પૈસાવા માણસો છે ત્યારે બીજા બાલુ ખૂબ મરીજ કોકો વળુ છે. જો તમે કોકો પાસે પાણી મામ કરવા અગવણુ છેવા એકવા પૈસા દોવા નથી. એટલે તેઓ દુકાને નજીક પાણી વરમ કરી લાવે છે. એ પાણીથી નાશ પડી એ નાકેલ પાણી એ જ દુકાને પાછું લેવે છે. એ જ પાણી ફરીથી વેચાવ છે. ને પચાસ પછી પાણુ એ જ દુકાને ફરીથી વેચાવ આવે છે, એ કે એમ કાલાં ઘની સિમલ પછી થતી વધ દોષ છે.

['વક્તા કેમ વચાવ ?' અર્થે]

સાગરની ગોદમાં

ચંદુલાલ વ. બટ

[મધ્યરિષે તોફાનમાં એક વદાણુ' હતો છે. પિતા, માતા અને ચાર પુત્રોના એક કુટુંબને વદાણુમાં જ રાખી સમસ્ત મુસાફરી હોલીઓમાં નાસી છૂટે છે, નીચે જળ અને ઉપર આકાશ એવી નિશ્ચયારવામાં છવનમરણુ વચ્ચે એમાં ખાતા કુટુંબમાં, તોફાન ચમકતા છવનની આસપાસ છે, હાથ લાગ્યા તેવા સાધનોથી વચાપે તેવાર કરી મણિલા વદાણુમાંથી લઈ ચમક તેહલી સામગ્રી અને ફવર્સ, મરખાં, ખાચ, ગરેડો, પેર્સા, બકસા એવા છવો સાથે એ કુટુંબ એક નિર્જન ભેદમાં આવી પહેલે છે. થાતે લેલા ફરેલા એક વળુમાં થોડાક દિવસ વસવાટ કર્યા પછી મોટા વડલા એવું એક છાંયુ પકડાયા હતા મળા જવા તેના પર માળ બાંધી વસવાટ નહીં થાય છે. રસ્તામાં આવતી નદી પર પાકિયાનો એક પુલ જોઈ મતપૂર્વક તેવાર કરી, જરૂરી સામગ્રી ને પ્રાણીઓ સાથે આજુ' કુટુંબ પેલા હાલ પાસે આવી પહેલે છે. આડની લેવડ લેથી કાળાઓ સાથે ફેરકાળી એક લાંબી નીસરણી બાંધી મોટા મોટા બીમ અને પાટિયા વડે હાલ પર 'હવાઈ મહેલ' ખડો કરી મુખ્યે નિતનવી મઠનાઓમાં દિવસો વિતાવે છે, લવિષ્માં ખોચકની તબી લેલી થવા ન દેવા Cessabs Bootsમાંથી આખરી તેવાર ફરવાના અખતરો થાય છે અને તે સૌ પ્રથમ મળીએ પર અખમાચા છે.]

'સારે ને આ મૂળ એરી હોય તો જના-વશેને એ બેમાન ન કરી દે' અથવા તો એમને એ મૂળ દુઃખ કરે નહીં ?' ફિસીપે પૂછ્યું.

'આવા છાંમાં બે જાતનાં એર હોય છે. એને લઈને જ મોત નીપજે છે.' મેં જવાબ દીધો 'જે ખૂબ જ દુઃખ આવે એવું હોય છે તે સોમલ જેની અસર બિખળવે છે. બાળુ એર જાનતવુએને ખોટા પાકી નાખે છે. અથવા તો અશીષુ તે એના જેવા એરની માફક અકુદરતી તાણુ બિષુ કરે છે. આવા એર થોડા થોડા લેવામાં આવે તો એ ધીર ધીર તબિયતમાં બગાડો કરે છે. અંતે એ સરીરના બાંધાને વીખી નાખી મોત નીપજાવે છે. અને એટલે જ એમને ધીમાં એર કહેવામાં આવે છે.'

'એકાએક લેવાયેલા, કપાટાબંધ સરીરમાં ફેલાઈ જાય એવા એરનું મારણુ તેલવાળા અને મરખીવાળા પદાર્થો મળ્યાં, એમાં તેલ, છાચ, જવનું પાણી વગેરેનો ઉપયોગ કરી ચમક એનાથી ફાંં શમે છે. એથી બિલકું ને એરી સન-મૂન કરી નાખે છે તેને માટે કાચા ઝોસડો જરૂરી છે. પેટમાં જતાં એ જૂઠા પડેલા જાન-તવુએને ફતેજ કરે છે.'

એરનું આ સામનું સમજાવતો હતો લાં પેલા વાંદરાબાઈ અને પળીઓ બાખરીના ટુકડાઓ ઉઠાવી મળાં તરત તો કંઈ પરિણામ ન જ આવ્યું સો શું બને છે એની રાહ જોતાં હતાં. મેં જણાવ્યું: 'એમ ઉતાવળ કરવાને કારણે અર્થ નથી. વધુ બાખરીઓ તો આવતી કાલે સવારમાં યશી આવતી કાલ સવાર સુધી આ Cessabsમાં લોગીઓ નો સલામત રહે તો પછી આપણે વારો.'

'અને કાલ સવાર સુધીમાં એમને કંઈ ન થાય તો તો મેં શોધેલાં મૂળ એરી ન કહેવાય ને ?' અર્નેસ્ટે હોંઘમાં આવી જઈ પૂછ્યું.

'જરૂર' મેં જણાવ્યું. 'પણ એનો અર્થ એવો નથી કે આપ નામકાર ને નબરે ચક્કુ વે રખ્ય રઈતે મોમાં મૂકવું એના જેવાં જ મૂળ લાગે છતાં એવાં જ બીજાં એરી મૂળ તો હોય જ છે, પણ એના ફળ, ફલ ને પાંદડાં પણ એરી હોય છે. ફવાવાળાઓ એની ફવાઓ જનાવે છે, પરંતુ આપણે નો એમ ને એમ મોંમાં મૂકીએ તો રામ રમી જાય.'

આટલી અર્થો આજને માટે ધણી વારે હતી. અર્થો માચથી પેટ ભરાવાને ઇચ્છવ નહોતો.

ખાણું તો છોકરાઓની મા તૈયાર કરી જ રહી હતી. ઝાઝના મૂળની ઉપર તૈયાર કરેલ ટેબલ ઉપર ખાણું પીરસાયું. ખાણુંમાં ગોઠવેલા પાટિ-
યાના વાંક ઉપર સો ગોઠવાયા. ભોજન સયામ યયું. રાત પડી ને વળી એક દિવસ પૂરો થયો

[૧૫] નવી હોડી

સુવારમાં બીડીને અમે સૌ જે પંખીઓને પેલી ભાખરીઓના દુકાન આપ્યા હતા તેમની તપાસ કરવા ગયા. વાંદરાજીની પછી શી રિથતિ યજ્ઞ હતી તે નિહાળવું હતું.

અમારા આનંદનો પાર ન રહ્યો. સૌ બધી રીતે સલામત હતાં. એ બધાં તો સવારની ચણ તથા ખોરાક માટે તે નીકળી ચૂક્યાં હતાં.

બસ, નિર્જીવ યજ્ઞ ચૂક્યો. સૌ એકઠા મળ્યાં. છોકરાઓની મા અને ઘૂ વધુ આટો લઈને છોકરાઓએ જેને જેમાં ફાવે તેમાં થોડા થોડા શૂંઝા લઈ લીધા. ટાઈ એ નાળયેરની કાચ લીઓનો પછી એને માટે ઉપયોગ કર્યો. ટાઈએ ગોળ તો ટાઈએ અર્ધગોળ, ટાઈએ વાંકીચુર તો ટાઈએ ટાઈ આકાર વચરતી જ એમ ભાખરીઓ બનાવી. પેલા તવાને પથરાના ચૂથા ઉપર ગોઠવી દીધા હતા. તવો તપ્યો એટલે સૌ પોતપોતાની ભાખરીઓ ચોપાવા લાગ્યા. અંદરથી મીઠી સુમધ પછી આવતી હતી એટલે વચ્ચે વચ્ચે એકાદ દુકાનો સવાઈ પછી તેઓ લેતા જતા હતા. થોડા વારમાં તો અમે સારા પ્રમાણમાં ભાખરીઓ તૈયાર કરી દીધી.

ભાખરીઓ તથા એની સાથે માખણ ને વધારામાં માખનું દૂધ, બટેટા પછી બાફા હતા એટલે એનું ચાક મળી ગયું. આજનું ભોજન એ રીતે આટલા દિવસોમાં નવી લાત પાડતું મળ્યું.

સતેષપૂર્વક ભોજનનો કાર્યક્રમ પૂરો થયો. માત્ર મગજ ચા-ભાખરીમાંથી વળી પાણુ વઢાણુ ઉપર દોડ્યું ગયું હતું. પેલી હતેલાં ને રજવાળા હોડી જે વઢાણુના અંદરના એક

બંધિયારે વિભાજનાં હતી તેમાં માત્ર મન હતું. ટાઈપણુ દિસાએ ને બેખમે એને દાખ કરવાની મારી ઇચ્છા હતી.

એ એ માટે મારી પત્નીને વાત કરી એ નિયારી તો વઢાણુ પરની મારી-અમારી આવળવ મટતી જ ન હતી એટલે નારાજ બની મધ ને બોધી: 'આમ તે એ દગાખોર ફરિયાના મોમાં ક્યાં મુખી આવળવ કરશે !'

એ અમારી અભારની રિથતિની વાત કરી. જે પ્રદેશમાં અને જે રીતે અમે આવી પર્મા હતાં તેમાં તો જે વધુ ઉપયોગી વસ્તુ મળે તેને શુભાવધી પાઘવે જ નહિ એ વાત એ એને અપભવી. એને મળે એ વાત કમને કિતરી જ ખરી. વધુ નારાજ તો એ એટલા ખાતર વધુ મધ કે આ વખતે મેં નાના કેક સિરાય સોને સાથે લેવાની માગણી કરી હતી.

ઉપરે અમે લીપખા જ. છોકરાઓ તો આવી સૂચનાની રાહ જ ભોતા રહેતા. કાસા-બાતી ભાખરીઓ ને બટેટાનું લાત લીધું. જેક તથા અનેરે સોધી પહેલાં લાવેલા છુમના પટ્ટાઓ પહેરી લીધા. સીધા અમે અમારી 'મુક્તિખારી'એ પહોંચ્યાં. ત્યાં રાખેલાં પંખીઓ માટે લીધેલી થોડી ચણ નાખી અમારી હોડી ને તરાપો લઈ કંઈ પછી નવાજૂની સિવાય વઢાણુ પર જઈ પહોંચ્યાં.

સાજ મુખીમાં પાછા ફરવાનું અમે છોકરાઓની માને વચન આપ્યું હતું. છોકરાઓને જરૂરી લાગતી વસ્તુઓ કપાટાબેર તરાપા પર ગોઠવવાની સૂચના આપી દીધી.

હું સીધો પેલી અંદરની હોડી તરફ ગયો. કપાટાની કમીનની - પાછલી પાણુની એક બંધિયાર જગ્યામાં એ હતી. ખાઝાની તરા-કમાં જે બાજુ ધૂસીને ફસાઈ પડ્યો હતો તેમાં એ હતી. એ હોડી એક ઝોરમાં જેવી બધ જગ્યામાં હતી. એમાં અજવાણુ થ પૂરું આવડું ન હતું. અંદર ધૂસીને એને બહાર કાઢવાની જ

પૂરી જગ્યા ન હતી. છતાં વઢાણના પાટિયાની વચ્ચેથી એકર આવતા અજવાળાથી હું ભેઈ શક્યો કે એ હોડીના દરેક ભાગપૂટા ફૂટા હતા. દરેક ભાગ વ્યવસ્થિત હતો. અને એને નજરો ચ હતા. એ બધા ભાગને ગોઠવીને તૈયાર કરી સજાશે એવી મને ખાતરી થઈ. મને તેમ તોય અસારે તો એ નહિ અને એમ કાચું. સાંજ પડવાને તો ઘણું વાર ન હતી, એટલે જોડેલો સરંજામ છોકરાઓએ લીધો તેટલો લઈ અમે પાછા ફ્યાં.

મુક્તિખાડીની નજીક આવ્યા ત્યાં અમે ભારે તવાઈ પામ્યા. ફેન્ક અને એની મા અહીં જ હતાં. એમણે તો અમે પહોંચ્યા કે તરત જહેર કર્યું, 'તમારી-આ વઢાણ ઉપરની સાર ત્યાં મુધી પૂરી નહિ થાર ત્યાં મુધી અહીં જ રહેવાનું મેં કરાવ્યું' એ. તમારું કામ થાય અને મારી નજર રહે.

હું બચતો હતો કે એને અહીં રહેવું મમતું નહતું. છતાં ચ અમને અનુકૂળ થવા એણે આ ગોઠવણ કરી હતી. અમે એનો સ્વીકાર કરી લીધો.

હોડીમાંથી આજે આવેલ એ લોટના કાથળા, એક ચોખાનો થેલો તે એ માખણનાં પીપ અમે ઉતાર્યાં ત્યારે એના આનંદનો પર ને રહ્યો. સાંજે જન્મનાં ને પૂર્તી.

પેલી હોડીને વઢાણમાંથી છુટ્ટી કરી એને તૈયાર કરી વહેતી કરવા મુધીમાં અમારા આઠ દિવસ પસાર થયા. હમેશ સવારે અમે જતા અને સાંજે આવતા. અમે સામસામે રહેતાં એટલે મારી પત્ની રજા આપવામાં ચ આનંદમંતી કરતી નહિ. અમારી ગેરહાજરીમાં હમેશ એ ફેન્કની સાથે હવાઈ મહેલે જતી. ત્યાંનાં જનાવરાને દાણાપાણી આપી આવતી. વળતાં ખેટાં ચ થોડાં લેતી આવતી. સાંજ પડતાં અમને મીઠું મધુરું ખાણું તૈયાર કરી આપતી.

હમેશ વઢાણ ઉપર જઈને અમે એ

હોડીને તૈયાર કરવામાં લાગ્યા હતા. એના બધા ભાગને જોડી, લીધા. ઉપરના પા ભાગમાં નાનું એવું વૃતક હતું. એના આગલા ભાગમાં સુખાનનો નાનો એવો ડોકો હતો. ઉપલા વૃતક ઉપર ડોકો ઊભો કરીને સડ લગાવાય તેવું હતું. મળતી નાણુક અને સુર એ હોડી હતી. એના એકેક સાધાને નજર પર જડીને મજબૂત બનાવી દીધા. એ બધા સાધા પર કામર લગાડી દીધા. એ નાની તોપો હતી તે ઉપરના વૃતક ઉપર ગોઠવી દીધી. સાંજથી એને હોડી સાથે બાંધી દીધી.

આ રીતે હોડી આખી તૈયાર થઈ ગઈ. છતાં એ હતી તો હજી અધિપાર જગ્યામાં જ. એમાંથી એને દરિયામાં બહાર કાઢવાનું ખાટી હતું. એ માટે વઢાણને જે ભાગ હજી મજબૂત હતો અને તૃપ્ત વખરનો હતો તેનાં પાટિયા તોડવાં જરૂરી હતાં. બાણમાંથી જગ્યા કરીને જ એને દરિયામાં તરતી મુકાય તેવું હતું.

એ માટે વઢાણમાંથી જ. મને મળી આવેલી એક સુરંગનો ઉપયોગ કર્યો. જે તરફથી વઢાણને તોડીને હોડી દરિયામાં કાઢવી હતી તે બાણના પાટિયામાં મેં એક મોટું કાણું પાડ્યું. એ જગ્યા એવી પસંદ કરી કે જે હોડીને વટે તોયે અમારી હોડીને તુકસાન ન થાય. અલગત મજતૂરી તો એવી કરી જ. એ કાણુમાં દારૂ ભર્યો. એની સાથે એક લાંબી દોરીની જામગરી બનાવી. આટલી તૈયારી કરી જેક તથા તેના બાઇઓને અમારી ટપની હોડીમાં જઈ પહોંચવા જણાવ્યું. ઊપરવાની તૈયારી રાખવા જણાવ્યું હું સૌથી છેલ્લો નીકળ્યો. નીકળતી વખતે જ એ જામગરીને દીવાસળી ચાંપવાની હતી. અંધાંએક કલાકે એ જામગરી સળગતી સળગતી ત્યાં પહોંચે એવી મારી મારણા હતી.

દીવાસળી ચાંપીને હું ઝપાટાબેર ટપની હોડીમાં ફૂલો. સોને વધુમાં વધુ ગતિએ દલેસાં ચલાવવાનું કહ્યું. સડને હવા પશુ અનુકૂળ હતી તે જોઈ લીધું હતું. ફર વખત કરતાં બોલાઈ

જોખા સમયમાં અને કઠિ પહોંચ્યા અને પહોંચીને ત્યાં ઊતરીએ ત્યાં તો 'ધમધમ' કરતો ક ને એક તોપનો જોખા ફૂટે એવો અવાજ અને સંભળ્યો.

ફિલીપ, એના બાઇઓ તથા 'મારી પત્ની સૌ એવાઠાં બની ગયાં. શું થયું કે શું થશે તેનો એમને ખ્યાલ જ ન રહ્યો. સૌથી ઊંચી રીતે મેં આ બધું જોઈવું હતું.

'અરે પણ તમે અરેખર વહાણની અંદરના દારૂગોળાની પાસે કેઈ સળગતો અગ્નિ તો મૂકીને નથી આવ્યા ને!' 'મારી પત્ની અને પૂજ્યા લાગી. 'જુઓ તો ખરા સામે દુશ્મણના ઝેરિગોળા ચડ્યા.'

હું એકદમ હસી પડ્યો ને બોલ્યો, 'ગજ રાવા જેવું કેઈ જ નથી. મેં કરેલી થોજનાવું જ આ પરિણામ છે. વહાણની અંદરની હોડીને બહાર કાઢવા જ મેં આ સુરંગ ચેલવી હતી.'

સૌની મેં આશ્ચર્યથી પહોળાં મુઠ્ઠાં રચ્યાં. ઉતાવળે ઉતાવળે મેં ફરી ત્યાં પહોંચવાનો ઇરાદો બહાર કાઢ્યો. 'બોલો, મારી સાથે થોણ આવે છે!' અને જવાબમાં બધા જ તૈયાર થઈ ગયા.

કપાટાલેર અને ત્યાં પહોંચ્યા. ઉપર જઈને ભેધું તો જે બાજુ તોફાની મથુનરી હતી તે આખા રીતે તૂટી ગયો હતો. અમારી હોડી સલામત હતી. હું ખુદાલીની જૂથ પાડીને ફૂટી જોઈયો. ડોકરાઓના આનંદનો જ પાર ન રહ્યો-સજ સલામત છે એમ ભેઈ જઈને પછી હોડીને દરિયામાં ઉતારવાની વેતરણમાં અને જમા. આને જ તે નીચેથી ઊંચી કરવા જોણ લાક્ષ્ય ને લોહાનક કંઈને ઉપયોગ થયો. ઉપર એક ગરેડી ને એની સહાયે મજબૂત દોરકું નાંખ્યું. એના વડે એને દરિયા તરફ ખેંચવાની હતી. ગરેડીની દિશા જ એ રીતે જોડવી હતી. એ સરવા લાગે ત્યારે જીવી જઈને એની સમગ્રતા ગુમાવી ફર ન

જઈ પડે એટલા ખાતર પાછળથી એને દોગડા વડે વહાણની અંદરના જે સલામત રહેવાયે બાંધી રાખી હતી.

અને પછી તો 'વાવરી ચમકી' એરી નેરથી જૂથ પાડવાની સાથે અને અમારી નવી તરીને દરિયામાં ઉતારી મ દીધી. જ્યાં આ બધું વહાણની ઓંચમાં અમાગ કાઠાના તંબૂમાંથી ન દેખાય ત્યાં બન્યું કઠિથી હોડીને એવી અસમ હતી.

'હોડી ઉતારીને તેને હણુ આખરી ચક્ર મારે એક દિવસ વધુ લાગે તેવું હતું એટલે અને પાછા કઠિ આવ્યા, વળી પાછા બીજે દિવસે ઊપડ્યા.

આજે તો ડોકરાઓને એમની માને રીતસર તોપોની સલામી આપવી હતી. એને આશ્ચર્યમાં અરકાવ પથુ કરવી હતી. ત્યાં જઈને સૌ હોડીમાં ચડી ગયા. અમારી ટપની હોડીને પાછળ બાંધી દીધી. જે તોપો પાસે કમાન તરીકે ફિલીપ બેસે રહ્યો. તોપથી બનીને તોપો ફાટવા અને રડ ને જેમ બિલા રહ્યા. હું હોડીનું મુકાબ સંભાળવા બેઠો. હોડી સમસરાટ પંખીની જેમ પાછી ઉપર ઊપડી. થોડીવારમાં કાઠા પાસે આવી લાગ્યા. સદ ચમક્યા હતા, તે ઉતાવળે. એક, એ ને ત્રણ બોલાતાં તોપોને અમ આપવામાં આવી. તોપના એક ને એ ગડગડારે વાતાવરણ આખું હલમલી મયું. તોપ પછી હર્ષના અવાજોની સાથે મેં મ પિસ્તોલ લોન્કા જે બાર થઈ ફેંક ને એની મ દોડતાં આવ્યાં. હર્ષ ને મૂંઝવણની એમ સામણીબોધી એ અને થોરાઈ થઈ હતી અને જૂથ પાડીને એમને પાસે બોલાવ્યાં.

'મા, મા! મહી ઉપર આવ તો.' અને રડથી રહેવાનું ન હતું. એની મા ઉપર મઈ. એનો ને ફેંકેનો હર્ષ માતો ન હતો. એમની તે નજરેય તે આ હોડી પડી ન હતી ને પડી ક્યાં આ ક્રમાંપો આવી ચડી તેના જ વિચારમાં એ પડી મઈ હતી.

ઝોહરાબેએ એને માંડીને બધી વાત કરી. અને પછી તો સૌ એમાંથી જીત્યાં. જીતરીને જોખનને હજુ વાર હતી એટલે 'તમારી ગેર-હાજરીમાં અને મા-દીકરા પશુ કંઈ નવરા નથી રહ્યાં' એમ ફિલીપની માએ કહ્યું અને એ અમને સૌને પેલી નૃદીના મૂળ તરફ લઈ ગઈ. ત્યાં સરસ મળતો ફળાકારો એક ખગીચો એમણે તૈયાર કર્યો હતો. છુદી છુદી ખતનું ખનાજ પશુ એક બાણુ તેમણે વાળું હતું. આરે બાણુ સરસ મળના કપાસ ને મોરિયા ખતાયા હતા.

ખરે જ એમની એ મહેનત અદ્ભુત હતી. અમારી ગેરહાજરીમાં એમણે હવાઈ મહેલની આસપાસ વાપેલી વનરપતિને ૫ સંભાળી હતી. જનવરો પશુ એમના જ કબજામાં હતાં. એ ૫ બધાં તાલ્લુમાલું હતાં.

છેત્રે નવી હોડી, ટખની હોડી અને તરાપાને વ્યવસ્થિત રીતે કાંઠા ઉપર સલામત રીતે બાંધી દીધાં. અંદરનો સામાન ઉતારી જોખનથી પરવારી લીધું, અને પછી આંદની રાત હતી એટલે જેટલો સામાન જીપડે, અને જેટલો બહુ જ જરૂરી હતો તે બધો ઉઘાળી રાત માળવા સૌ હવાઈ મહેલે પહોંચી ગયાં.

[૧૬] સમુદ્ર-સંદર્

અમારો ખીજો રવિવાર અને તંબૂલરમાં રહીને વહાજુ ઉપરથી અમારી નવી હોડી રિ-વામાં ઉતારવા મથતા હતા ત્યારે પસાર થઈ ગયો. આને એ જાગીરમ કામ પૂરું કરીને પાછા હવાઈ મહેલમાં આવ્યા ત્યારે આને ત્રીજો રવિવાર આવ્યો. જે કાગવાનની મહેરથી કુદરત અમારા ખર મહેરબાન બનીને અમને હજુ ૫ સલામત રાખી જત જતની મદદ આપી રહી હતી તેની અમે આને કુવા યુગ્મરી. આને તો ખીજ કાંઈ જ પ્રવૃત્તિ કરવાની અમારી ગણતરી ન હતી.

અમે તૈયાર કરેલાં ધનુષ્યમાણુ હજુ ૫

અમારા બંધારમાં બધી પડ્યાં હતાં. એની તાલીમની જરૂર હતી જ અને એટલે આને દિવસનો બજો ખરો માગ એની તાલીમ પાછળ અમે ગાળ્યો.

ઝોહરાબેએ અમારે આ નિશાનગાજીમાં લાગ્યા હતા, ત્યારે મેં છુદી જતની ગોફણ બનાવવાનું શરૂ કર્યું. છેલ્લે ફૂટ લાંબી દોરીને છેડે સગણી દોર સાથે મેં એક પ્રથમે બાંધ્યો. ઝોહરાબેએ કહી જ આવું જોયું ન હતું. સૌ મારી આસપાસ ફરી વળ્યા.

'બાપુ, બાપુ! આ તે તમે શું કરો છો! કંઈ નવી ખતનું રમકડું બનાવો છો કે શું?' અને રહે છ'તેભરીથી પૂછ્યું.

'બેટા, એ ૫ એક દલિયાર છે. દલિયુ અમેરીકામાં પેનેગોનીઅન નામના લોકોએ આ શોધી મટેલ છે. દલિયુ અમેરિકાની વસાહતોમાં રહેનારા અને મેક્સીકન લોકોમાં ૫ બા ગોફણ વપરાય છે. સામાન્ય ગોફણમાં વચ્ચે જોળી જેવું હોય છે. એના કરતાં આ છુદી જ હોય છે. આમાં તો છેડે એક પ્રથમે બાંધવાનો; દોરીનો ખીજો છેડો પકડીને એને બાણુમાં કે માથાં ઉપર ચકર ચકર નોરથી ફેરવીને પછી ફરી મૂકી દેવાની. પેલા પેરેગોનીઅન લોકો તો જે બનાવર ઉપર એ તાકે એની ડાટ-કે ચઢીર ઉપર જઈને આ ગોફણ નોરથી વીખરાઈ પડી ચોટી જાય છે. પછી એ જનાવરના બોર નહિ કે એ ત્યાંથી ખસી 'સક' મેં ગોફણની આ-હકીકત એમની આગળ રજૂ કરી. ઝોહરા-બેએ તો આ સાંભળી એ જલદી પૂરી થાય તો એનો પ્રયોગ કરવાનું મન થવા લાગ્યું.

હું તો તાલો જ વાવો હતો. કંઈ બાણું નિશાન પાડી શકું એમ ન હતું છતાં સારે નરીએ ધારી જગાએ ઝાડની ઢાળાએ જઈને એ વાંછાઈ વળા. ઝોહરાબેનો ઉત્સાહ જમણો થતાં સૌને એક એક ગોફણ બનાવી આપી. તે ગોફણુચક્ર શરૂ થયું. ફિલીપ તો લીધેલા કામમાં ચોટતો એટલે એણે એમાં નિપુણતા ૫ મેગવી.

માજ પડવા આવી વૃણા સાંજે એક બીજી પ્રવૃત્તિ આપી જંગલમાં રહેવું તે જંગલી જંગલોને તે જંગલી માણસો જેવી રીતે મ પાડવી ભેટીએ તે। આ પર ચક્રવાર્તી માત્ર સીડીની જ મદદથી ચડવા કરતાં સીધા દોરડા પર ચક્રવાની આદત કેળવવી ભેટીએને જ શરૂમાં જાતની એક મજબૂત ઢાળાએ મેં વચ્ચે વચ્ચે ગડિયાવળું દોરડું બાંધી આપ્યું. બધા વારા-ફેટીએ એની મદદથી ઢાળાએ ચડવા-ઊતરવા લાગ્યા. સાચી નીસરણીને બદલે દોરડાની નીસરણી ગોઠવાઈ. આ વસ્તુ તે એમને મન રમત બની, બધા જ સમસાદ ચક્રતા-ઊતરતા થઈ ગયા. એ પછીનું પગલું એટલે થઈ વગર-હું સીધું દોરડું દઉં. મેં એ બાંધી દીધું. એમાં જરા કસોટી થવા લાગી. પણ વાના બાંધે પાંડે એવા મારા દોકરાઓ એમાં પાછા ન જ પડ્યા. એ મ ઠગા દસ્તગત કરી લીધી.

સાંજ પડી. સૌએ શાંતિથી જમવાનું નામ લીધું. વાતાવરણમાં ભણે કે કંઈ ફેરફાર થયો હતો. દરિયા તરફ નજર કરતાં કંઈક તોફાન મચ્યું હોય એવું જણાયું. હવાના મુસમટા વધી ગયા હતા. અમારે ભેટીનું બધું જ અમને સુપરત કરીને કુદરત ભણે કે ફરીને દરિયાને મોજા મુકીને દિલોએ ચક્રવર્તી હતી ફરી એ દરિયા તરફ નજર કરવાની હમણાં જણતરી ન હતી. સૌ રાતના ખાખાથી પરવારી રાતનશુદ્ધમાં ગયા. જે જંગલમાંથી હું ને ફિલીપ નાજિયેર, તાહફળ, ટુંગસ વગેરે લાવેલ એ તરફ વધુ શોધમાં નીકળવાનું અમે નક્કી કર્યું. આજે જ પ્રક્રિયા એ મારે ઉપાદેશો એવી જ થોજના હતી. એને મારેની તૈયારી ને વગરો દિવસ ઠરાવ્યો. પડ્યા પડ્યા આટલું નક્કી કરી સૌ સૂઈ ગયા.

બીજે દિવસે સૌએ ડાહરાઓની માત્રી સૂચના મુજબ કામકામે લાગી પડવાનું હતું. આડેક દિવસ અમે પેલી હોડી લાવવામાં ગાળેલા. એ દરમિયાનમાં અમારા આ હવાઈ

મહેલની વસાહતની કોમળ ફિલીપની માએ જ રાખેલી. અમને સૌને એ બધાની ફેરવપાસમાં એણે સાથે ઉપાડવા.

પાગેલાં બધા જ પંખીઓ સલામત હતાં. માપ મળતી તાલમાણ ને આંખોમાં ભણે કે દુધતરીતા દેખાતી હતી પાગેલાં કળતરોએ અમારા આડની ઢાળાઓમાં માળા બાંધ્યા હતા. પોતપોતાનાં ઈર્ષ સેવવામાં મથગૂલ હતા. જે કળાઓ અમે લાવેલાં તેની પાછળ આકુર બાન અપાયેલ. એ સુઝાવા લાગ્યા હતા. અમે સૌએ એના કચરા વગેરે નાંદી નાખ્યા. પાણી વગેરે પાધું. માસપાસ અધે સાફસૂદી કરી નાખી.

પેનું ફેલો-જો, અમારું વાંદનું, દૂધસંજો બધા જ સુખી જણાયા. એ ફેરફારી ભણે કે આને રજા લઈ લીધી બીજી સવારે અમારે જીંજડું દઉં એટલે એને મારેની જરૂરી તૈયારી એ કરી લીધી.

બીજી સવાર ઘડી. સૌ ઝટપટ તૈયાર થયા. અધેમને ને પેલી લપસણી માડીને સાથે લીધાં, સામાન ગ્રાહા તેમજ કોઈ, થોડો તે ગેસકામ તે-માટે. પાછા ફરતાં ટુંગસ ને હોડી વગેરે મારા પ્રમાણમાં લાવવાને ધરોડા હતા. એમાંથી છુટી છુટી બીલો બનાવવી હતી.

ટર્ક મોખરે ચાલ્યો. શાહૂડીનું જખતર એણે પારખ્યું કર્યું હતું. પાછળ ડાહરાઓ હતા. મેકે સિરાય સૌના હાથમાં હથિયારો હતા. હું ને મારી પત્ની એમની પાછળ આવતાં હતાં લપસણી માડી અમારી સાથે હતી. ફોલોસ ઉપર સવાર થઈને પાછળ આવતાં હતાં વાંદરાલાઈ. એવડી સમામતી ખાતર મેં એ રાઈફલો રાખી હતી. એક દિશાર મારેની અને એક સંરસણ મારેની.

મારે ને ફિલીપ મારે આ જગ્યાએ નવી ન હતી. બીજાં જગ્યાએ નરાઈ કરી રીતે આશ-પાસ ભેટાં જતાં હતાં. ફિલીપને કંઈક પરા-કચર કરવાની તાલાવેલી રજા જ હતી. એ બાઈ

ટર્કની સાથે આગળ ધધે જતા હતા. ઊંચા પાસમાં જને દેખાતા બધે ચપા. એકએક ફૂતરાના કાસવાનો અવાજ આવ્યો અને અને અમકમા. એ અવાજની સાથે જાંફોને લાગ્યા ચપો. એક મોટું જાંફું પછી જમીન ઉપર આવી પડ્યું. એ મધુ' ન હતું. પોતાનું બધું જ ભેર એકઠું કરી એ પોતાની મોટી જમરી પાંખો ફરમાવતું દસકાષને લાગતું હતું. ચારે તરફ ધૂળ ઊડતી હતી. ટર્ક એની પાછળ પડ્યો હતો. ફિલીપ એની પાછળ હતો. ફ્લોસ લાઇલાજ બની હતી. એની ઉપર વાંદુ' હતું. અને છતાં ય છેવટે તો એ ભેરથી ફૂટી જ. વાંદરાલાઇ જમરી પડ્યા. એ ય પેલા પખી પાછળ પડી. વીજના કમાશતી જેમ એ દૂકે રસ્તે ફોડી. ફોડીને પેલા પખીને પકડી પાડ્યું. ફિલીપ આવ્યો ત્યાં મુઘા એણે એ કામ કર્યું. છતાં એ પખી એ ફૂતરાંએ લાવો મારતું હતું એ ભેળને ફિલીપલાઇએ તો પાસે જવાની ય હિંમત કરી નહિ. ટર્ક મહાશય પશુ આખા આખા ખસી જતા હતા !

દરમિયાન હું પહોંચી ગયો. મેં ભયુ' કે એ જાંફું Buzard હતું. એને શબ્દ જ પકડીને અમારા પખીખાનામાં એનો વધારો કરવાનું મને મન થયું. મેં મારો ખીસાડમાલ કાઢીને એના મેં ઉપર ફેંક્યો. એ કેળવું બધે થયું. એથી લાગ્યું ય અલકમ જન્યું. આટલું મતાં જ કપટથી જમ્મ મેં એના ભેરવાર જમ પકડી પાક્યા. એને ફોરીથી બાંધી ઊંધા. એ કામ પત્યું એટલે ફ્લોસે જાંખી કરેલ એની પાંખને જરા સરખી કરી અને પછી બે ય પાંખોને ભેગી કરી આખા ઘેરીર ફરતો બીભે રમાલ બાંધી ઊંધો. બસ પત્યું. એ તોફાની પખી અમારા કમળમાં આવી ગયું. એને લઈને અને પાછાં ફર્યાં.

આ પખીની ધમાલ ચાલી એ દરમિયાનમાં જેક, અનેટ, એક અને એની મા ધાસમાં બેસીને આરામ કરતાં હતાં. પખી આવ્યું એટલે એને

ભેળને જેક બોલી લીધો: 'અરે આ તો બરડાં છે. અને એકવાર એવું બરડાં ભેળેલું. માન સિંહાર કરેલો નહિ એટલું જ.'

'એ સાડું જ થયું. નહિતર તો એનાં બિચારાં બચ્યાં રખડી પડ્યાં. કહાયને આનાં ય બિચારાં બચ્યાં કાંઈક માળામાં આની રાહ ભેતાં હશે. બિચારાને ઊડી મૂકા ને?' મારી પત્નીએ અચ્ચાબ્ચ.

'એ તો બરાબર નહિ.' મેં જવાબ આપ્યો. 'ધારો કે એને ઊડી રહ્યો ને એને થયેલા જાંખમને લીધે એ મરી જાય તો ? એનો જાંખમ ડુભાઈ જાય અને પછી એ આપણી ટોળામાં ફરે તો કાંઈ નર બરડાં જરૂર આવી પહોંચશે. ઉપરાંત એનાં બચ્ચાંઓ સેવાઈ ગયા પછી તથુ અફવાદિયા મુઘી પોતાની જાતે જ સંભાળ લઈ શકે છે. એની માની એમને જરૂર પડતી નથી. એથીય આગળ જમ્મને એ બચ્ચાંનું બાપ બરડાં' હતું એમની સંભાળ રાખતું જ હશે, એ જાળતની ચિંતા ન કરવી.'

આટલી વાતચીત થઈ અને. પછી પેલા લપસણી મારીમાં એને મૂક્યું ને અમારી છત્તર ચડે ચડે. જે જગ્યાએ પેલા વાંદરાઓએ અમારા ઉપર નાંજિયેરનો વરસાદ વરસાવેલો ત્યાં અને આવી પહોંચ્યા. અહીં જ અમારા વાંદરાની મોને અમારા ફૂતરાંએ બે પૂરી કરી નાખેલી. આ કારણે જ આ જાંખલ તરફ સોતું આકર્ષણ વધુ હતું.

અનેટ અમારા સૌને મોખરે હતો. જાંખલની શરૂઆત ચાપ ત્યાં તે પહોંચી ગયો હતો સામે ઊંચાં જાંચાં નાંજિયેરનાં ઝૂંક ભેળને એ તો આવો જાતી થયો. એક ઝૂંકની બાજુમાં એક અટ્ટલી નાંજિયેરી હતી તેના તરફ એ બાધાની જેમ તાકતો ઊભો રહ્યો. પાછળ-જરા દૂરથી હું એને નહાળતો હતો. એકસો એકસો એ મજાગણવો હતો, 'અરેરે કટલાં બધાં જાંચાં આ જાડ છે. એમાંવા મારા હાથમાં તે કઈ રીતે નાંજિયેર આવે !'

હજુ એવો એ ઉચ્ચાર કરે ત્યાં તો ઉપરથી એક નાળિયેર ધડ દઈને પડ્યું ને એના પગ પાસે દડવું ચાલી પડ્યો. અને સ્ટ જરા લાકડો; મઠકીને દૂર ખસ્યો પણ દળુ દૂર ખસી જો. રહે ત્યાં બીજું પડ્યું! અને અને એને એવને બારે નવાઈ લીપછ. એણે જૂમ પાડી, 'બાપુ બાપુ! અહીંથી તો કોઈ પરીની વાત હોય એવું જન્યું. મનમાં તેની ઇચ્છા થાય તે વસ્તુ તરત આવી મળે છે!'

'મને એમ લાગે છે કે તારી પરી કે જાદુગર વાંદરાના રૂપે નાળિયેરીની ટોચે જઈને બેઠેલ છે. એની ઇચ્છા કોઈ તારી મનની વાત પૂરી કરવાની નથી. એ તો તને ને મને ધા મારીને બગાડવાનું મન કરતો હશે.' એ જવાબ આપ્યો.

અને સ્ટ તો એ બંને નાળિયેર સંભાળ-પૂર્વક મારી પાસે લાગ્યો. એ દળુ કાચાજ દત્ત! 'તો ન દત્ત. એટલે એની જાતે ખરી ગને પાવાનીય યામ્યતા ન હતી. ત્ને એમ હોય તો પછી એ પાડનાર કાણુ હોઈ શકે! અને સ્ટની જગ્યાએ જઈ હું સંભાળપૂર્વક ઉપર તાકીને જોવા લાગ્યો. વળી જરા વારમાં બીજાં એ નાળિયેર નીચે આબ્યા!

દરમિયાનમાં ફિલીપ એની મા સાથે બાવી પહોંચ્યો. આ વાત જાણીને એ ૫ તે માંડ્યો શોધ કરવા. જરા વારમાં એ જૂમ પાડી જાણ્યો, 'બાપુ, એ પછે દેખાય. મારા ટોપા જેવડું એ બિદામણું પ્રાણી છે. કચલા જોવા એને બે પંજા છે. જુઓ. જુઓ એ નીચે ૫ જોતરે છે.'

માઠલી વાત સંભાળતાં ફેંકે એની માની પાછળ ભરાઈ ગયો. અને સ્ટ કોઈક સલામત જગ્યા શોધવા માંડ્યો. જેક જરા બી ગયો છતાં પોતાની બંદૂકનો કુંદો અગવવા તૈયાર કરીને જો. અને સૌ સત્તામતીનાં સાધનો સાથે એ જોતરતા જનારને નીરખી રહ્યાં.

ધીરી ગતિએ એ જનાવર નીચે જોતરતું હતું. જેવું એ યક ઉપર આવ્યું કે જેક એને

બંદૂકનો કુંદો લગાવ્યો. એને મા ખાલી ગયો. જનાવર ફરીને એના મારનારની પાછળ દોડ્યું. જેક બંદૂકના કંદાપી મા કરે જતો હતો. છતાં પેલું જનાવર હુલિયારીપૂર્વક એના ધા ચુકવતું હતું. જેક જરા માંડ્યો પણ હેરટે અકલ્પ લાગીને પોતાનાં હથિયારો તથા સર-સામાનનો થોડો એણે જમીન પર ફેંકી દીધો. પોતે પહેરેલું જાકીટ કપાટામધ કાઢી નાખ્યું. કાઢીને અડાબર પેલા જનાવર ઉપર ફેંક્યું. જનાવર એની નીચે આવી ગયું. પછી તો ફરી મારી એ જાકીટ ઉપર સવાર થઈ ગયો. ચિત્તથી પોતાનું જાકીટ પેલા જનાવરને ચારે તરફથી વીંટી દીધું. વીંટીને પછી એના ઉપર માંડ્યો મઠાપાકું લગાવવા. પોતાની જેટલી તાકાત હતી તે બધી ૫ એણે ઠલવી નાખી.

હું જાણુમાં જ આવી ગયો હતો. મારાથી હસા સિવાય રહેવાનું ન હતું. છતાં એની મદદ ન મળા સિવાય જીટો ન હતો. મારા હાથમાં કુઠાડી હતી. જઈને એક મા મારી પૂરું કરી નાખ્યું. જાકીટ ઉઘાવી લઈને એ વસ્તુની ખાતરી કરી લીધી.

'બાપુ, એણે તો મને જકુ હેરાન કર્યો. કેવું મંડું, મેડોળ ને કટાળો ઉપજાવે એવું એ જનાવર છે! મને 'જેવું' નામ તો કહો!' જેક પૂછ્યું.

'એ તો કચલાની એક જાત છે.' એ જણાવ્યું. 'અથવા તો એમ કહેને કે એ જમીન પરફેલ કચલો છે. છતાં એણે તને દરિયામાં પકડ્યો હતો એ જાતનો એ નથી. આ સદૃશકચ, માત્ર હું કે નાળિયેરીનો કચલો છે. નાળિયેરી ઉપર એ નમે છે. એ પોતાની ચતુરાઈ અને જોરથી નાળિયેરની માચલીઓ તોડીને અદરનો ખોરાક ખાય છે. પોતાના નેરદાર પંજા વડે એ ભારે ઇજા પણ કરી શકે છે. નાની ઉમરના ડોકરાઓને મારે એની સાથે ટકવું મુશ્કેલ ગણાય.'

મળેલા ચાર નાળિયેરમાંથી બેને મૂક્યા પેલી માડી ઉપર. બેમાંથી પાણી કાઢી પીવાનો ને અંદરનો માવો ખાવાનો વિચાર રાખ્યો. પેલા મરેલા કરચલાને ૫ તે માડીમાં મૂક્યો.

આટલું કરીને મુલાકારી આગળ ચડ કરી રસ્તા કાઢી ચોખ્ખો હતો જ નહિ. જાગૃત્તાઈનાર ને જોવાયોમાં પણ અટકતા હતા. પેલી મસકવાની માડીને ૫ ચાલવા માટે રસ્તા સાફ કરી આપવો પડતો હતો. એટલે ગતિ અમારી ધીરી હતી.

એ જ મિત્રે જરા આગળ ચાલ્યા ત્યાં રસ્તામાં અટવાતા પેલાઓ તુટતાં એમાંથી એક પ્રકારનો પ્રવાહી રસ ઝરતો દેખાયો. એમાંનો એક વેલો લાવીને અંતરે મને દેખાડ્યો. મારા આનંદનો પાર ન રહ્યો. મેં સૌને એકઠા કર્યાં એ વેલા એવા હતા કે જેમાંથી ઝરતો રસ પાણીની ગરજ સારે તેવો હતો. ગરમ પ્રદેશમાં મુસાફરી કરતાં લોકો જ્યારે તરસથી અજાણ્ય ત્યારે આ પ્રવાહી ધણી વાર ખૂબ મદદગાર નીવડે છે.

છાકરાઓ તો આ વાત સાંભળીને જ્યારે નવાજ પામ્યા. એમણે આ વેલા મોટા પ્રમાણમાં એકઠા કર્યાં. એમાં કરીને એમાંથી પ્રવાહી એકઠું કર્યું. નાળિયેરની કાચલીએ કરાવ એટલા પ્રમાણમાં એ નીકળ્યું, સૌએ પીધું ને બનાવર ને ૫ આપ્યું.

બંને પછી થોડો સમય એ માડીમાંથી ચાલ્યા ત્યાં સામે ઘુસ્સો પ્રદેશ જણાયો. સમુદ્ર કાંઠા સામે હતો. એને કાંઠે મુંદર મંડાનાં (Calabash tree) ટુંળા જેવા ફળવાળાં ઝાડો હતાં. એની નીચે બેસાવ એવી જગ્યા હતી; હું ને કિલીપ અમારી પહેલી સફરમાં અહીં આવી ગયા હતા.

ઝાડ ઉપર ચેરિલા આ ફળી-ટુંળા જેવાં ફળો (Gourds) આટલા પ્રમાણમાં લટકતાં જોઈને અમારી આખી મંડળાની નવાઈનો પાર ન રહ્યો. આમાંથી જાત જાતનાં વાસણો

બને. છુદી છુદી જાતની ધણી વસ્તુઓ બનાવી શકાય છે. એ વાતની મેં એમને સમજાવ્યું આપી હતી. આજે ફરી જ્યારે અમે સૌ અહીં આવી ત્યારે સૌએ એ કામમાં ઉમંગથી ભાગ લીધો. મેં પણ રાખવાની એક ટોપલી બનાવી. ફર તથા મલાઈ માટે બીજાં જે વાસણ બનાવ્યાં, એમાંથી ને એમાંથી એનાં ઢાંકણાં તૈયાર કર્યાં. પાણી માટેના શીશાઓ, ચમચાઓ, કપૂતરો તથા બીજાં પંખીઓ માટેના માળાઓ તથા એક મોટા ફળમાંથી મધમાખીઓ માટેનો મધપૂડો ૫ બનાવી કાઢ્યો. એમાં માખીઓ અંદર આવે ને પાછી બહાર નીકળી જઈ શકે એવી બ્યવસ્થા રાખી હતી. ફેંકતે તો એવું ધર્મ મળું કે એ પોતે જરા વધુ નાનો બની જાય તો તો આવા એકાદ ફળમાંથી બનાવેલા મરમાં જ પોતે રહી જવું!

કપૂતરના બનાવેલા માળા હું અમારા હવાઈ મહેલ બાંધેલા ઝાડ ઉપર મૂકવા ધારતો હતો. અમારા તજ-ધર પાસેના તળાવમાં જાતકા વગેરેને માટે પણ આમાંના માળા લઈ જવાની મારી ગણતરી હતી. બાકી વધે તે અમારે હવાઈ મહેલની નીચેના અમારા યોગાનમાં શોડવવા હતા. પંખી-છેરેને માટેનું અમારું એ ચીંટિયાખાતું બન્યું હતું.

આવી બધી વસ્તુઓ બનાવતાં બપોરે ચાઈ ગયા. જૂન ટોઈને છોડે એવું ન હતું. કિલીપ તથા જેકેને મેં કામમાંથી છૂટા કર્યાં. એમને ૫ છૂટવાનું મન તો થતું જ હતું. અમિ સજાગીને પેલા કરચલો શોડવાનું મેં જણાવ્યું. એ કરતાં પહેલાં અમને શાદ આવ્યું કે પાણીની ૫ જરૂર છે. પાણી હતું નહિ. બંને રડ બેઠાં બેઠાં ટુંળામાંથી બનાવવાની ચીજો માટે ટુંળાને કાપીકરીને સરખાં કરવામાં ફાવતો ન હતો. જે હાથમાં લે એ તૂટીફૂટી જતાં એણે પોતાની બંને જ એ કામમાંથી ફારગત થઈને પાણીની શોધ કરવાનું માથે લીધું.

જેનું કામ જે કરે

ચંદ્રમુત

એક હતાં મરઘીભાઈ, એક હતા ઉદરભાઈ અને એક હતા ચકા-ભાઈ. ત્રણે જણાં હળીમળીને એક નાના એવા રૂપકડા મકાનમાં રહેતાં હતાં. ઘરના આંગણમાં નાના એવો સુંદર બગીચો ને એમાં ભત્તભત્તનાં ફૂલ મધમધે. ઘરની બારીઓ પર પથ્થુ વેઢો ચડાવેલી અને ફૂંડાં ગોઠવેલાં. ઘરની એક તરફ ગ્રામ 'આવેલું' હતું અને બીજી તરફ 'મોડું' જંગલ હતું ઘરની સામે જ નદીનાં કાચ જેવાં પાણી નાચતાં-ફૂલતાં વહેતાં હતાં.

મરઘીભાઈ, ઉદરભાઈ અને ચકા-ભાઈ એ પહેલાંથી જ પોતપોતાનાં કામ વહેંચી લીધાં હતાં. દરરોજ સવારમાં ચકાભાઈ જંગલ તરફ ઊડી જતા અને બળતણ એશું કરી લાવતા. ઉદરભાઈ નદીએથી પાણી ભરી આવતા અને ઘરની સાફસૂફી કરતા હતા ત્યારે રાંધણિયાનું રાજ ચલાવવાનું મરઘીભાઈને માથે હતું. સવાર-સાંજ એ મલ્લની રસોઈ બનાવી સૌને જમાડતાં.

આમ ત્રણે જણુ સુખસંપત્તી રહેતાં હતાં અને આનંદ-હલોલ કરતાં હતાં.

એક દિવસ સવારમાં ચકાભાઈ બળ-તણુ લઈ આવવા જંગલ તરફ જતા હતા ત્યાં તેમને હોલાભાઈ મળ્યા.

'રામ રામ, ચકાભાઈ.' સામે આવતા હોલાભાઈ બોલી ઊઠ્યા.

'રામ રામ હોલાભાઈ, રામ રામ. જોડો, ઘણા દિવસે દેખાણુ.'

'હા, જુઓ ને જરા દેશમાં જઈ આવ્યો.'

'એમ! શાં બગર છે દેશનાં?'

'બસ, ઈશ્વરની કૃપા છે. કહો, તમે કેમ છો?'

'મલ્લમાં ને હવે તો મરઘીભાઈ, ઉદરભાઈ ને હું પેલા ઘરમાં સાથે રહીએ છીએ. આવજો ને ક્યારેક.'

'જરૂર, જરૂર. પણ અત્યારમાં ગ્રામ જંગલ બહી શું ઊપડ્યા છો?'

'શું ઊપડ્યા છો કેમ! ઘર માટે બળતણ એશું કરવા જ તો.'

'શું કહો છો! ત્યારે તમે તો ઘરના નોકર બન્યા લાગો છો.'

'એમાં નોકર થાનો?'

'નોકર તો ખરા જ ને; નહિતર ઘર આખાનો હસરડો તમારે શું કામ કરવો જોઈએ?'

'બધું કામ હું એકલો જ ક્યાં કરું છું?'

'ત્યારે?'

'જુઓ બાણે મરઘીભાઈ રાંધણિયું સંભાળે છે, ઉદરભાઈ પાણી ભરી આવે છે ને ઘરને સાફસૂફી રાખે છે અને હું જંગલમાંથી બળતણુ લઈ આવું છું.'

'હં....અં....પણુ ભાઈ, તમે બહો છો કે આમાં સૌથી વધુ કામ તમે એકલા જ કરો છો. આવા અધાર જંગલમાં બળતણુ લેવા એકલા જવું એ જેવું તેવું કામ નથી, ચકાભાઈ.'

‘પણ ઘરથી જંગલ છેડું ક્યાં છે?’

‘છે તો નજીક પણ કોઈ દિવસ જો આંટા પણ ચલા હશે ને?’

‘થાય જ છે ને.’

‘ત્યારે બહા માણસ, બીજાં ચોડું એવું કામ કરીને બેસી રહે અને તમે તૂટી મરેા જો તે વાજબી ગણાય? આ તો.... પણ જવા દો. તમને ગમ્યું તે ખરું. ઠીક ઊપકો ત્યારે. નહિતર વળી મોડું થશે તો તમારે ઠપકો સાંભળવો પડશે. હ્યો રામ રામ.’ કહીને હોવાભાઈ તો આવે આવે જિંદી ગયા.

હોવાભાઈ તો ગયા પણ એમની વાત ચકાભાઈના મનમાં સળવળાટ કરવા લાગી. ઘરમાં પોતે સૌથી વધારે કામ કરે છે એની ચકાભાઈને આજ ખાતરી થતાં તે મનમાં ને મનમાં ઉંઘરભાઈ અને મરઘીબાઈ પર રોષે બળવા લાગ્યા.

‘અત્યારે તો બળતણ લઈ આવવા દે, પછી જોઈ લઈશ જો બેચને.’ કહેતાક ને ચકાભાઈ તો ઊપકયા જંગલમાં.

ચકાભાઈએ જ્યાં બળતણની બારી લાવીને ઘરમાં મૂકી ત્યાં ઉંઘરભાઈ પણ નદીએથી પાણી ભરીને આવી પહોંચ્યા. ઉંઘરભાઈએ ઘર આખાને વાળીઝૂલીને સાફ કરી નાખ્યું ને બગીચાનાં ફૂલગાડ ને પાણી પાઈ, કામવાસણ સાફ કરી જમવા માટે પાટલા નાખ્યા.

મરઘીબાઈએ રસોઈ તો તૈયાર કરી નાખી હતી એટલે તેમણે કહ્યું: ‘ચકાભાઈ, ઉંઘરભાઈ! હવે હાથમોડું ધોઈને બેસી જ બાવ. ચાલો પીરસી દઈ.’

ઉંઘરભાઈ અને ચકાભાઈ આવીને

પાટલા પર તો બેઠા પણ ચકાભાઈનું મોડું અંકેલું હતું. ઘરમાં આવ્યા ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં તે એક શબ્દ પણ બોલ્યા નહોતા.

‘ઉંઘરભાઈ, ચકાભાઈની તબિયત ઠીક નથી કે શું? કે પછી કોઈએ એમને આજ ચીકવ્યા છે?’ મરઘીબાઈ પીરસતાં પીરસતાં બોલ્યાં.

‘હા, આજ તો મને પણ જંગલની કાંઈ નવાજૂની ટહી નથી. શી વાત છે ચકાભાઈ? મોઢે આમ તોબરો ચકાનીને શું બેઠા છે?’

પણ ચકાભાઈ તો બોલે કે ચાલે, એમણે તો મૂંગા મૂંગા જમવા માંડ્યું.

‘પૂરી સરસ છે, નહિ ચકાભાઈ! મરઘીબેન જેવી પૂરી ગામ આખામાં કોઈ નથી બનાવતું.’ ઉંઘરભાઈએ ચકાભાઈને બોલાવવા વાત ઉઘાડી પણ ચકાભાઈએ કયો જવાબ જ ન આપ્યો.

‘રહેવા દો ઉંઘરભાઈ, ચકાભાઈએ આજ સુનિવરત લીધું લાગે છે.’ મરઘીબાઈએ કહ્યું.

‘અરે હા, આજ મારે બગીચામાં ઘણું કામ છે. મને મદદ કર્યો ને ચકાભાઈ?’

‘આપણાથી મદદ-બદલ નહિ થાય.’ ચકાભાઈએ ધૂંધવાતાં કહ્યું. ‘હું હવે એક પણ કામ નથી કરવાનો. મારે હવે તૂટી નથી મરવું. ઘર આખાનો ઢસરડો મારે એકલાએ જ કર્યા કરવો, એમ!’

‘આ તે તમે શી વાત કરો છો ચકાભાઈ!’ મરઘીબાઈ બોલી ઊઠ્યાં. ‘સંધિયું હું સંભાળું છું, ઘર ઉંઘર-

ભાઈ સંભાળે છે-તો પછી ઘર આજાનો હસરડો તમારે માથે ચી રીતે.....'

‘રાંધિયું-વાળણું’ એ કાંઈ કામ ન કહેવાય. ‘તમે બેઉ જણ ઘરમાં ભરાઈ રહી ઠાગાઠ્યાં કર્યા કરો છો ત્યારે હું જંગલમાં આવે આવે જઈ કેટકેટલું સાહસ ખેડું છું ત્યારે માંડ બગતણ એકદું થાય છે, સમજ્યાં ?’

‘વાત તો એટલી જ છે ન ? કાલથી તમારે બહારે હું બગતણ લેવા જઈશ ને મારે બહારે રાંધણિયું સંભાળશે ઉંદરભાઈ.’ મરઘીબાઈએ કહ્યું.

‘બરાબર. ને ચકાભાઈ, માડું કામ તમે સંભાળી લેજો.’ ઉંદરભાઈ બોલ્યા.

‘હવે, આ કેસલો.’ એમાં રિસાવા જેવું શું હતું ? મરઘીબાઈ મહકી ઊઠ્યાં. ઉંદરભાઈએ ચકાભાઈને ગદગદિયાં કર્યાં એટલે ચકાભાઈ પણ હસી પડ્યા.

વળતી સવારે નક્કી થયા સુજબ મરઘીબાઈ બગતણ લઈ આવવા જંગલમાં ગયાં, ઉંદરભાઈ રાંધણિયામાં જઈ બેઠા અને ચકાભાઈ પાણી ભરી આવવા નદીએ ઊપડ્યા.

પાણી ભરવા માટે ચકાભાઈ પોતાના પગ વડે કળચો ઊંચડી લાવ્યા હતા. કળચાને એમણે પાણીમાં તો જુડાડ્યો પણ કળચો ભરાઈ ગયા પછી એ કેમે ઊપડતો નહોતો. બીચારા ચકાભાઈ ! એમનું તે કેટલું ગતું ? એમણે ઘણી મહેનત કરી પણ ભરેલો કળચો ન ઊપડ્યો તે ન જ ઊપડ્યો. આખરે ધૂન-પૂર્વા ધધને એમણે કળચાને નદીમાં ફેંકી જવા-હીધો અને ઘરે જઈને એક

નાની ટબડી લઈ આવ્યા. ટબડી નારી હતી એટલે ચકાભાઈને એ ઉપાડતાં મહેનત પડે તેમ નહોતું. એ તો પાણી ભરીને ઘર આવ્યા.

આ તરફ ઉંદરભાઈ રાંધણિયામાં તો ગયા પણ એ હતા ઠીંગણ અને ચૂલો હતો ઊંચો. લોટ બાંધી કરીને ભાખરી થેકવા માટે ચૂલો પર તાવડી મૂકવા ચકાભાઈ ત્યાં એમની લાંબી પૂછડી ચૂલોમાં જઈ પડી. ઠીક થયું કે ઉંદરભાઈ દુરત દૂધા નહિતર એમની પૂછડી બળી જ બત. પૂછડી દાહી એટલે ઉંદરભાઈ મનમાં ને મનમાં ખૂબ ખિંચાયા, પણ કરે શું ? આજ રાંધ્યા વગર એમનો છૂટકો નહોતો. એમણે બીચારાએ ગમે તેમ કરીને ત્રણ ભાખરી તો કરી નાખી.

પાણી ભરવા જતાં કળચો ડુબાડીને આવેલા ચકાભાઈ મનમાં ધૂંધવાતા બેઠા હતા ત્યાં પૂછડી દાહવાથી શુદ્ધ થયેલા ઉંદરભાઈ આવી પહોંચ્યા. બંને જણ એકબીજા સામે મોઢું ચડાવીને બેઠા. કાંઈ બોલે કે ચાલે. બંને જણ મરઘીબાઈની રાહ જોતાં એમ ને એમ બેસી રહ્યા.

‘અરે, મરઘીબેન તો હજી આવ્યાં નહિ ભૂલાં તો નહિ પડી ગયાં હોય ને ? શું કરવું છે ચકાભાઈ ? મરઘીબેનની રાહ જોવી છે કે જમવા બેસી જવું છે ?’ આખરે ઉંદરભાઈ બોલી ઊઠ્યા.

‘એમ તે જમવા બેસાય ? મરઘીબેન હવે ઘડી બે ઘડીમાં જ આવ્યાં જોઈએ. થોડી રાહ જોઈએ.’ કહી ચકાભાઈ ફરી ચૂપ થઈ ગયા.

પા કલાક, અઠધો કલાક...કલાક. પણ હજી મરઘીબાઈ આવતાં દેખાતાં નહોતાં.

‘ મને લાગે છે કે બીચારાં મરઘી-
ગેન બળતણ ઉપાડી જ નહિ ચક્રાં હોય.
ઠીક ઉદરભાઈ, ત્યારે હું જાઉં છું જંગલ
બાણી-મારા ગયા વગર આજ મરઘીગેન
અને બળતણ ઘરે પહોંચે એમ લાગતું
નથી. જોયું ને ઉદરભાઈ, બળતણ લઈ
આવતું એ કાંઈ બચ્ચાના જેવ નથી. ’
મૂછમાં હસતા હસતા ચક્રાભાઈ બીપડ્યા.

જંગલમાં પહોંચી ચક્રાભાઈએ જોયું
તો બળતણ તો બધું એકદું કરી રાખેલું
હતું પણ આસપાસ ક્યાંય મરઘીભાઈ
દેખાતાં નહોતાં. સામે જ એક વડુ એકું
હતું. ચક્રાભાઈ વડુ પાસે ગયા.

‘ વડુભાઈ, તમે અમારાં મરઘીગેનને
જોયાં ક્યાંય ? ’ ચક્રાભાઈએ પૂછ્યું.

‘ આ મરઘીભાઈનું બળતણ પડ્યું,
જુઓ ને. ’ વડુભાઈએ જવાબ આપ્યો.

‘ બળતણ તો જોયું પણ એ મૂકીને
મરઘીભાઈ ગયાં ક્યાં ? ’

‘ એ બીચારાં જહુ આપે નથી ગયાં.
આટલામાં જ છે. ’

‘ તમે, વડુભાઈ, તારે પૂરકા છે.
આટલામાં હોય તો એ દેખાય નહિ ? ’

‘ પણ તમારે આંખ હોય તો ને. ’

‘ ત્યારે આ આંખો નહિ તો શું
કાણું છે ? ’ ચક્રાભાઈ જરા ગુસ્સે યઈ
ગયા.

‘ વાડુ, મરઘીભાઈને સાઠ પાડી
જુઓ તો. ’

‘ મરઘીગેન ! એ મરઘીગેન ! ’ ચક્રા-
ભાઈએ સાઠ પાડ્યો.

‘ દોણ ચક્રાભાઈ ? આવી પહોંચ્યા

કે ? ’ વડુએ મરઘીભાઈને બઢલે જવાબ
આપ્યો અને બોલ્યો: ‘ કેમ બોલ્યાં ને
મરઘીભાઈ ? ’

‘ એ તો તમે બોલો છો. ’

‘ હું નહિ, પણ મારા પેટમાંથી
મરઘીભાઈ બોલે છે, સમજ્યો ? ’ વડુએ
આંખો ફાંટતાં કહ્યું.

‘ હે ! તમારા પેટમાંથી ? ’

‘ હા હા, મારા પેટમાંથી. હું તારી
મરઘીગેનને જોઈયાં કરી ગયો. મૂરખ,
મરઘીને તે કાંઈ આંહી જંગલમાં
મોકલતું હશે ? શું મળ આવી છે મને
તારી મરઘીગેનની ઉભાણી કરવામાં, બસ
વાત પૂછ મા. દોસ્ત, રોજ આવો શિકાર
મોકલતો રહે જે હો ! ’ વડુએ મોજમાં
આવીને કહ્યું અને ચાલવી પકડી.

વડુએ બીચારાં મરઘીગેનના બાર
વગાડી દીધા છે એ બાણી ચક્રાભાઈ તો
ખૂબ દુખી થતા થતા બળતણ લઈને ઘરે
આવી પહોંચ્યા.

ઘરે આવીને ચક્રાભાઈએ ઉદરભાઈને
વાત કરી એટલે એ પણ રડી પડ્યા.
બંને જણા ઘણી વાર મુઠ્ઠી મુસકે મુસકે
રહ્યા મરઘીગેન બંનેનાં મોટીગેન જેવાં
હતાં. હવે એ હેતાળ મોટીગેન એમને
ક્યાં મળવાનાં હતાં. ચક્રાભાઈને તો હવે
પોતાની મૂરખાઈ બઢલ પરતાવે પણ
થવા લાગ્યો.

‘ જેવી લગવાનની મરણ ચક્રાભાઈ !
મને તો આજ આવતું લાગે એમ
નથી પણ તમારે માટે તો રાંધી તાણુ.
લાખરી તો તૈયાર રઈ ગઈ છે ને ચાક

પણ હમણાં જ ઠરી નાણું છું.' ઠીક ઠીક ઉદરમાર્ગ સંધ્યિયામાં છેપડ્યા.

ચકામાઈ ત્યાં ને ત્યાં જ બેસી રહ્યા. થોડી વાર પછી તે બેઠ્યા ને જોરડો વાળી નાખ્યો. પછી મંઠયા બારીમારણું બાપટવા. ત્યાં તો સંધ્યિયામાંથી ઉદર-માર્ગની ઠારમી ચીસ સંભળાઈ.

'શું થયું' ઉદરમાર્ગ, શું થયું?' કહેતા ચકામાઈ એકદમ સંધ્યિયા ભણી દોડ્યા. પણ ઉતાવળમાં સંધ્યિયાના ઉંબરનું સ્થાન રહ્યું નહિ ને એ ઠેક ખાઈને ઉંબર ઉપર જ પટકાર પડ્યા. પણ તરત જ લિમા થઈ એ ચૂલા પાસે પહોંચ્યા. પણ આ શું? ઉદરમાર્ગ ક્યાં ગયા? ચૂલા પાસે તો કોઈ નહોતું. ચૂલા પર ચાક સંધવાની ઠાક મૂકેલી હતી. ચકામાઈએ ઊંચે જીડીને લેયું તો ઠાકમાં ઉદરમાર્ગ તેલમાં તરતા હતા. ચાક હલાવવા જતાં એ બીચારા ઠાકમાં જઈ પડ્યા હતા અને એમનું પોતાનું જ ચાક ચર્ષ ગયું હતું.

ચકામાઈના દુખનો તો પાર રહ્યો નહિ. મરદીબેનની પાછળ ઉદરમાર્ગ પણ ગયા. એ બંને જણાએ પોતાની મુશખાઈને ઠારણે જ છવ શુભાચી હતો એવી

ચકામાઈને ખાતરી થતાં પોતે પોતાની બલ ઉપર ખૂબ ખિન્નયા પણ કરે શું?

હવે શું કરવું તેનો ચકામાઈ વિચાર કરતા હતા ત્યાં પવનનો એક સપાટો લાગતાં ચૂલામાંથી તિખારા જોડ્યા અને બારીના પડદા પર ચડતાં પડદો સળગ્યો. પડદો સળગ્યો એટલે બારી સળગી અને પછી તો આખું ઘર બળવા માંડ્યું.

ચકામાઈએ ઘરમાં હતું તેટલું પાણી છાટી દીધું પણ એમ તે આગ જોલવાય.

'ન શું જોલવાય? હમણાં નદીએ પાણી લાવીને મંડું છાંટવા-એક છું' પછી આગ કેમ નથી જોલવાતી? ચકામાઈ તપેલી લઈને કીપડ્યા નદીએ.

નદીએ જઈને ચકામાઈએ તપેલી પાણીમાં છુકાડી તો ખરી પણ ત્યાં બળ ઠરી બિંચકવા ગયા ત્યાં તો ઢળુક ઢળે પોતે જ પાણીમાં દૂબડી મારી ગયા. એમના પર પાણી ફરી વળ્યું. અને બઢબઢિયાં જોલવા લાગ્યાં. ડચકા ખાતાં ખાતાં ચકામાઈને થયું: 'હૈ ભગવાન! મેં જો પારકાની શિખામણ ન માની સેને પોતપોતાના કામ કરવા દીધાં હોત તો મારી અને મારા સાથીઓની આ દયા ન થાત.'

[સંચિત

કુરાચીના એક દૈનિકમાંથી, નિર્વાસિતલા ટોળા સેના નીકળેલ એક જીવાન પત્રકાર બંધુ અમારા સપાદનવિભાગમાં જમ્યા માટે મળવા આવ્યા.

મે તેમનો અવસર પૂછ્યો: 'તમે કયા વિભાગ સંભાળતા?'

પત્રકાર બંધુ: 'અમારા પત્રનો સાદિતવિભાગ અને કટાક્ષ-કટાર જે દર અમલોબની માન્યતાં નિયમિત મૂકતા આ કટાક્ષ-કટારની કલમના ભેરે બધે સિંધમાં સલકવાને પાટી દીધા છે.'

અને મનોમત થયું: શું કલમથી-પટાપટથી મેળવેલું-સ્વરાજ આમ કલમની સામે જ્યાં ક્યાર ચાલવા માવનો સય જોશે વર્તા જ પોતાનું સર્વ છાટી દેનાર આપણે ખરેખર મેળવેલું સોતની સ્ત્રીશું? માટે વિષાદપૂર્ણ દિલ ખિત્તાપૂર્વક બોલી બોલ્યું: 'અમારી બોલિષમાં જગદા નથી.'

સે મા જ અને સાહિત્યની નવા જૂની

તા. ૧૧-૬-૪૭નો દિવસ કરાચીના કાંઠા પર અલૌકિક બની ગયો, જેમાં એક હિંદી સ્ત્રીની અજબ દિમત, શ્રદ્ધા અને સાદસિદ્ધિવાના પ્રભાવશાળી કાર્ય માટે પ્રત્યક્ષ જોનારા ગૈરિયાં બાંગળાં ખાલી ગયા.

‘બચ્ચી ક્યાં! મારી બચ્ચી ક્યાં! બચ્ચી રહી મર્ધ. પોઝિયામાં ચતેલ બચ્ચી ઉતાવળમાં ને ઉતાવળમાં બૂલી મર્ધ.’

સ્ત્રીમર જીપકવાને ફક્ત વીસલ વાગે તેટલી જ વાર હતી, ઉતારુઓ આશરે સાતસો આઠ-સોની સંખ્યામાં પોતાના જીવ ઉપારવા માટે સ્ત્રીમર જલદી જીપકવાની રાહ જોતાં જોઈ દર્તા.

‘તમે મારી બચ્ચીને નહિ લઈ આવો તો કોણ તેને બચાવશે! તમે તમારા જીવ બચાવો છો, તમને તમારા જીવ પહોંચે છે; તે બિચારા જીવ જીવનું બધું ધરમાં સંભળનાર કોણ! તેને કોણ બચાવશે!’

સવા વરસની છોકરીને બૂલી જનાર માતા પોતાના પેટજવણા બાળકને લઈ આવવા માટે ચોધાર આશુએ સખા મળીને વીનવી રહી.

‘છોકરી મરી જાય તો પોઈરી..... સ્ત્રીમર જીપકવાની તૈયારીમાં છે અને તેનો એક જીવ બચાવવા માટે યહને હું અદારના જન જોખ-મમાં નહિ મૂકું!’ પુરુષનું કંઠર હ્રદય પથ્થરના સ્વરૂપમાં મળ્યું અને સ્ત્રી હમ્મો યહને પડી

‘સવા વરસની છોકરી માટે યહને કોઈ પોતાના જીવને આવા કપરા સમયમાં નહિ હોમી દે! છોકરી જુલાર્ધ નથી પણ મરી મર્ધ મર્ધ છે તેમ સમજ.’ છોકરીના પિતાએ એમ કહી આશાસન આપ્યું.

‘પારકા પેટની નથી તે જુલાર્ધ જાય! કાંઈને પોતાના પેટજવણા ન હોય! તમે કોઈ બચાવવા ન, જાઓ તો હું જઈશ.....જરૂર જઈશ. સ્ત્રીમર જીપકી જાય અને મારી લાશ અહીં પડે તોપણ શું! કોઈ જતેતા જાણી જોઈને આમ પોતાના બાળકને કોઈને નહિ મરવા દે.....’ કહેતી તે સ્ત્રી જુલાર્ધમાં જીવી

ચઈ અને સ્ત્રીમરમાંથી નીચે જતરવા દોડી. તેને રાક્ષામાં આવે તે પહેલાં તો તે સ્ત્રી નજર બદાર જતી રહી

બહાદુર સ્ત્રી પોતાના બાળકને લેવા મર્ધ ત્યારે તેના દિલમાં સ્ત્રીમરે પહોંચવાની કે સ્ત્રી જવાની કે હાથ હાથ મારું શું થશે એની લગીરે ચિંતા ન હતી. ફક્ત બાળકને જલદી તેડીને ઘરમાંથી મુક્ત કરવાની ઇચ્છા હતી.

ટેક્સીથી ઘર સુધી પહોંચી મરતું તાણું બોલ્યું અને અંદર જોયું તો નિર્દોષ બચ્ચું મોમાં અંબોઠો ખાલીને હાથેજની ટેવ મુજબ હમણાં જ પોતાની મા આવીને પોતાને તેડી લેશે એ આશામાં મુનવાટા કરી રહ્યું હતું.

‘મારી બચ્ચી...વહાલી બચ્ચી’ કહેતાં માતાએ પોતાના બાળકને જીયમળું, જોડમાં લીધું અને કપગેરે મકાનને ખુશ્ખુ મૂકીને ટેક્સીમાં કાંઠા તરફ આવવા માટે પાછી ફરી.

કાનના પકડા તોડી નાખે તેવી લખંકર સ્ત્રીમરની વીસલ ઉતારુઓને સંભળાઈ. કેટલાય હેજતાઈ ગયાં. ત્યાં તે સ્ત્રી પોતાના હાથમાં પહેરેલ જે સોનાની બંગડી કૂંઈવરને આપતી બાળકને તેડીને સ્ત્રીમર પર ચઢવા સીડી તરફ દોડી. સ્ત્રીમર પાછીમાં હલવા લાગી. બાળક અને પોતે અને મા એકા સાથે ચડી રોકે તેવી રિયાતમાં નહિ રહેતાં પોતે બાળકને ખારવાનાં હાથમાં દેતી દિમતભેર ગતિ કરતી માનુ સ્ત્રીમરમાં ચડી મર્ધ અને પાછળથી બાળકનો સંધો મા સ્ત્રીમરના ડેક પર થતાં ઉતારુઓએ બાળકને ઝીલી લીધું.

*

ચીની લોક-દિલચાલની સુરેખ તસ્વીર રજૂ કરતું, શ્રી. અંશુભાઈ ઠા. કાદતું પુસ્તક ‘ચીની ઇન્કિલાબ’ ને નામે પ્રસિદ્ધ થયું છે.

રંગમંડળ (એલિસાબિજ) ના મુખપત્ર તરિકે ‘ગૂજરાતમાં રંગમૂર્તિનાં ઉત્કર્ષ’ હમણું ‘નેપથ્ય’ નામનું સુપર્ય વાંચનઆમમીનું વિમાસિક સર થયું છે. વાંચક લ. રૂ. રા

અચ્ચાગિને ચર્તા કાઢા, ઊંડી, તાવ, કમિને હાથદબ, મુઠા આવાથી પેટનું મોઢું થઈ, હાથ પગ નબી નવા, કમળી કમળાત, માથાનું કે કુપનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક રોગો મટાડી અખૂટ કોવત આપનારી અમૃત દુધ અલખ

કઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી વાપરો [૧૯૨૨-૬]

કઠીયાવાડી બાલામૃત બાલારોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યા છે.
કી. રબી એકના રૂપિયા એક (ચી. પી. પો. નં. ૬૬).

વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

૨. કઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી, શિવો-આબાચો-આવનગર

મુ'બઈમાં મળવાનું દેખાણું-કેરાકર્યાણુ મસાલા ટીપો, ૧ લી સુતારમકીનો નાકિ-મુ'બઈ નં. ૪

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

સર્વપ્રિય	દે. મધુર [પોસ્ટાલિક ક્લાસ]	૧-૦-૦
દેવ અને હાનવ	" "	૧-૮-૦
વેશ્યાળી પૂતમ	" [ચાર ભૂતકથા]	૨-૨-૦
બૂતાચળ	" [બૂતકથાઓ]	૧-૦-૦
ચોરકુમારી	" [પરીકથાઓ]	૦-૧૨-૦
જાનસેને રાજા	" "	૦-૧૨-૦
કુલમણી	" "	૦-૧૫-૦
ઊર્મિલા	દે. પાશાચર [નવલકથા]	૩-૮-૦
દેવકુસુમ	" [રેશીકથાઓ]	૧-૦-૦
નકુ' શવતાર	[નવલકથાઓ]	
દે. તાપાલાલ રવિ		૧-૦-૦
કુદરતમય શવન	[આરોગ્ય વિશેનું પુસ્તક]	
દે. ચમનલાલ મા. વૈષ્ણવ		૨-૫-૦
ચોરાક	[ચોરાક વિશેનું પુસ્તક]	
દે. ચમનલાલ મા. વૈષ્ણવ		૧-૧૧-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર
રાણાપીઠ : આવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

પો. બો. ૭૩

પો. બો. ૬૭૮

અમદાવાદ

★

મુ'બઈ-૧

પૂતમની રૂપેરી રાતને સંગીતના સરોવર
અધિક આહ્વાદક બનાવવામાં સહાયમૃત યનાર,
સંગીતના નોટરચન સાથેનો નવો જ સંગીતકેમક

પૂનમરાત

કર્તા : જગદીપ વીરાણી
પ્રમટ થયો છે. કિં. બે રૂપિયા

મુ'બઈ, બિંદીયા છાત્રિયા અને દેશી રાત્રીમાં
કુકેમનામાં કથાવવા, સેલું વચ્ચે કરવા
લખો યા મળો

મંગળલાલ એચ. બટ્ટ

આંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રાંતનિષિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ
મુખ્યપર બિંદીયા, સી. પી. રેલ : મુ'બઈ-૧

ક હા ની

એ. એચ. બીલરના

રેલવે બુકસ્ટોલ પર મળે છે

महेश्वरी

34

महेश्वरी

महेश्वरी

महेश्वरी

महेश्वरी

महेश्वरी

महेश्वरी

महेश्वरी

महेश्वरी

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

ચુવનપ્રાશ

આ યુ વો દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

માનથી જ અજમાવો

જીવનમાં:-

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક-ખોરાક

એ જ

જીવન

લીલાં આંખનાં સાથે બીલાં
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી બનાવેલ

||

સાધારણ નળગાઈમાં અને મગજની
નળગાઈમાં સંગીન કામ આપનાર

સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું ઠેકાણું :

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

ભાદીયા મહાજનવાદી કાલચારવી મુંબઈ - ૨

અશ્વિન

આદર્શ
અને
આરોગ્યપ્રદ
રસોઈ માટે—

રસદા

પૌષ્ટિક તત્વોથી ભરપૂર
(વનસ્પતિ)

અશ્વિનની
અન્ય બનાવટોઃ
* રીફર્ફર્ડ ગ્રોઈલ્સ
* સાધુ
* રેક્ટીફાઈડ સ્પીરીટ
* ડીસ્ટીલરી પ્રોડક્ટ્સ
જૂઝ

દેશના પ્રાન્તપ્રાન્તમાંના
અમારા ઓધોસર્જીઃ
એન્જી ધાસેથી
, ગણી રાકશે
K

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લી.

વડોદરા
સમલાયા

: મુંબઈ :
જૈન ટ્રેડીંગ હાં.
૪૬, બીએ બોક્ષિયાડા,
મુંબઈ : ૨

: ગુજરાત :
મેસર્સ રસદા એન્જીન્સ
૪, રંગવાલા માર્કેટ, રેલ્વેપુર
અમદાવાદ

અનેક રોગની
એક જ દવા

જીવનધારા

કાલેરા, સંક્રમણી, ચરદી, ઢાંચ, પગ, માથું તથા બનતો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિજ
અશક્તિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાંત-દાઢમાં કળતર, એરી કંખ,
પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની ડુંગેલ, પેટની ચૂંક, રુજ, પેટ-પેટુનો દુઃખાવો, અમુકજી, દરેક જાતના
તાવ, આ પડવો, લોહીનીશળુ ઇત્યાદિ અનેક જાતનાં રોગોમાં તેમ જ રેલ્વે, સ્ટીમર
યા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ.
કિંમત મોટી ખાટલી રૂ. ૧૧૧, વચલી ખાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની ખાટલી રૂ. ૧૧૦ પો. જુડું

દરેક ડેકલે વેચાય છે.
૨૭૨૮૬ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નં. ૩૦૨ જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

અમુલ્યભિને થતા જાડા, બિલી, તાવ, કમિનો ઉપદ્રવ, મુઠ ખાવાથી થતું મોઢું ઘર્ષ, ઢાંચ પગ વળી જવું, રોગની
કળજાત, ધાવણ કે કૂંચનું પાવન ન થતું વિગેરે અનેક રોગો મટાડી અખૂટ કૌવત આપનારી અમુલ્ય દ્રવ્ય ઔષધ

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંધી [૨૭૨૮૬]

દરેંથી દબાતાં હબરે બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચિત્તન પામ્યાં છે.

ઠો. ૬૫૧ એકના રૂપિયા એક (બી. પી. પો. જુડું).

વૈધ નવનીકરાય હરજીવનદાસ મહેતા

૩. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંધી ડીપો—આંજાચેલ—બાવનગર

મુ'બઈમાં મળવાનું ડેકાલું-કેરાકલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી સુતારગઢીના નામે-મુ'બઈ નં. ૪

ધી બોમ્બે લાઇફ એશ્યોરન્સ કં. લી.

[સ્થાપના ૧૯૦૮]

મુબઈ તથા પરામાં નીમવાના છે પચારથી એજન્સી આરમેનાઈઝરો

— લખો અથવા મળો :—

એમ. એ. દોશી

એજન્સી ઈન્સપેક્ટર

પરનું ડેકાલું

ધર નં ૨૩ ડો. વીલ્સન

રફીટ, વીલ્સનનાઈ પટેલ રોડ

મુ'બઈ નં. ૪

આરીસનું ડેકાલું

બોમ્બે લાઇફ બી. ડી. પ

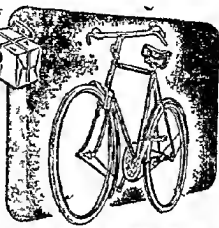
૧૫/૪૭ અર્ચનેટ રફીટ

ટોટ મુ'બઈ

૨. નં. ૨૭૦૦૭-૮

શિંદ પેગમ પહોંચાડો

તમારા પત્રો અને પાસંલો
ઝાપથી પહોંચાડવાને તમારા
સીપાઇઓને હિન્દ સાઇકલ્સ
ધરી પાડો.

બનાવનારાઓ હિન્દ સાઇકલ્સ લી.

મુંબઇ ઇલાકા માટે એકલા એજન્ટ :

નેગન લ ટ્રેડર્સ, ૩૪૫ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઇ.
10 20 02

વાર્તા
૧૨૫ ઉપરાંત

રસમંજરી

પાનાં
લગભગ ૬૦૦

['કહાની' બીજા વર્ષના બાર અંકની વિવિધ વાર્તાસામગ્રી]

આજી પુસ્તક-કહાના પાંચ વાર્તાસંગ્રહનાં ૧૨૦૦ કરતાં વધુ પાનાંમાં દરેક

પ્રકારની, શુજરાતના સિદ્ધહસ્ત વાર્તાકારોની વાર્તાઓ અપાયેલી છે

માનસકથા ૮	સમાજકથા ૧	૨૬ પ્રસંગકથા	૬ પ્રતિકથા
ભૂતકથા ૪	કલકથા ૧	૨ વસ્ત્રકથા	૧ સમજાવકથા
વાચનકથા ૧	સ્વપ્નકથા ૧	૨ મ્યેકથા	૧ યોગકથા
છવનકથા ૮	પ્રવાસકથા ૨	૧ પ્રપચકથા	૧ સાદસકથા
પુણ્યકથા ૪	પ્રાણીકથા ૨	૧ જપકથા	૧ દર્શનકથા
બ્યજકથા ૫	નારીકથા ૧	૨ સમ્પ્રદાય	૧ દલકથા
હાસ્યકથા ૨	પ્રણયકથા ૪	૨ ઇતિહાસકથા	૨ પુરાણકથા
સકલકથા ૨	જલકથા ૩	૧ કુમારકથા	૧ કામજીકથા
ગેરિલાકથા ૨	વેરવાકથા ૨	૧ નૃત્યકથા	૧૦ કુચકથા

પુસ્તકાલય અને કુટુંબને યોગ્યતાએ તેવું મનોહર પાકું બાઈબ્લીંગ

કિં ૨ ૧૧) થી થી પોસ્ટેજ સાથે આપની કાર્પલ તુરત મેળવી લેશે

—શુજરાતના દરેક જુસ્સેલર પાસે માગો—

કહાની કાર્યાલય : તાજાપીઠ : ભાવનગર

ક્રમ	વાર્તા	વાર્તાકાર	પાન
૧	કૃમ્મજનો પોષક	મનમોહન રાવિયા	૨
૨	વાસો અને વાસનાર	દ. દ.	૭
૩	શક્તિશાળી વાત	વાણીલાલ જ્વાલ	૧૦
૪	કવચનું મારખાતું	લલિત શક્તિ	૧૨
૫	રશ્મિન નવસુસો	લ. ઈ. પા.	૧૩
૬	પાકમણીના લોક	મુનિપ્રભાત મ. શક્તિ	૨૧
૭	લક્ષ્મી સર્વજન	મણિલાલ અમરજી	૨૮
૮	હું કદી જીવીશ નહિ	વંશ દલપ	૩૮
૯	તોમ નોમ હો ના	ચાંદસુવ	૪૩
૧૦	કવચનો પદો	રસનિધિ	૪૭
૧૧	સમાજ અને સાહિત્ય	...	૫૧

વાર્ષિક દેશમાં ૧-૧૨-૦
૫૬૬ " ૧-૧૦-૦

પરદેશમાં ૬-૦-૦
" ૧-૦-૦

વાર્તા મોકલનારને

કહાની 'માં' જાણતી મૂળ કે
અનુવાદિત વાર્તા મદલ પુસ્તકાર
દેવામાં આવે છે અને તેને
અચર્ય કરવાના હક લેખકના
પોતાના રહે છે. મૂળ કે અનુ.
વાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની
જવાબદારી લેખક કે અનુ.
વાદકની પોતાની જ રહે છે.
અસ્વીકૃત વાર્તા પરત કરવામાં
આવતી નથી. તેને શક કરવા-
માં આવે છે. સ્વીકૃત વાર્તાના
ખખર લેખકને પખવાદિયામાં
ખખારો. — સંપાદક

ક હા ની

ની

છૂટક પ્રતો નીચેનાં લોકપ્રિય અખબારગૃહો પરથી મળી શકશે

મેસર્સ એ. એચ. બ્રીલર રેલ્વે બુકસ્ટોલ

નેશનલ ન્યુઝ પેપર એજન્સી
કાલ્યાણેવી રોડ : મુંબઈ - ૨

ચુકરાત બુકસ્ટોલ
લક્ષ્મી રોડીક સામે : સુરત

—આફ્રિકામાં—

જાફર ન્યુઝ સર્વિસ
પો. બો. ૬૨૦, મોમ્બાસા

મેસર્સ વોરા પ્રેસર્સ
પો. બો. ૨૬૮, મોમ્બાસા

—લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

એલ. કે. મેઘાણી

મીમરાજ બિલ્ડીંગ, કાલ્યાણેવી રોડ : મુંબઈ-૨
કરનાન્ડીક પુલ નીચે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ
ગાંધી પોળ સામે, રાવપુરા : વડોદરા

૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા

કહાની કાર્યાલય
દાણાપીઠ : જાવનગર

ઉલ્લાસ અને ઉદ્દેશાધન આપતી વાર્તાઓનું અનોખું માસિક

11

નવેમ્બર ૧૯૪૭

વર્ષ ૩ : અંક ૧૧

કાવ્યોપુ રમ્યા કયા

કહાનીના ગ્રાહકો, લેખકો, અને આહ્વાને

સંવત

૨૦૦૪

નાં

નૂતન વર્ણનંદન

ડૂમખળનો પોપટ.

મગનલાલ પટિયા

પોપટ ડૂમખળનો ને જારો તો બાણુનો.

બોલો જગ્યાની ને વસાવો સાગમારાનો.

૧૧૧

— એક લોકગીત

દેવિયુ ગૂજરાતમાં દેવમંગા નદીને તીરે એક ગામ હતું એનું નામ ડૂમખળ. આજ તો ત્યાં ગ્રામીન ડૂમખળનાં ખડિયેરાં અહીં-તહીં મળી આવે છે. એક પુરાણું મંદિર કાંઈ ચડી આવનારને આશરો દેતું જિલું છે ને ઠેર ઠેર પાણિયા પાડ્યા છે, જે રાતે કાંઈ ભુંએ તો જાણે જાનસંજિ જીભી યજ્ઞ હોય, એમ માની જીભી મરે.

હિરનકાળનો ધોધ, ૩ ન્યાધી નર્મદા ગૂજરાતમાં પમણાં મારે છે ત્યાંથી લઈ તે જોરા-મરડેશ્વર લગીના ૮૦ માઈલનો નર્મદાનો વિસ્તાર ગગનસુખી ભેખડોથી જવાયો છે એ પાર કરો એટલે આવે છે શ્વપાણિની કાઠી-નર્મદા પરતું વિકટમાં વિકટ વન. અને એ મહાવનને આરે જિલું છે શ્વપાણિ મહાદેવનું મંદિર ને ત્યાં વહે છે દેવોના અમૃત નેત્રું વારિ લાવતી દેવગંગા.

શ્વપાણિ મહાદેવના એ મંદિરથી દરેક માઈલને આશરે આજથી હજારેક વર્ષ પર એક પાટનગરના પાયા રોધાયા હતા અને એનું નામ પશું હતું ડૂમખળ. કાણે એ પારો રોધ્યા એ ઇતિહાસ હજી પુરાવિદોની શોધનો વિષય છે.

આપણે તો એ ડૂમખળમાં જ્યારે નગરીનો પ્રાણ ધમકતો હતો તે માણાની સાથે સંજય છે. રાજ રાજદંધ ધારણ કરતો અને બાહ્યો કામને ધારતા. વહીવટો વેપાર-વાણિજ્યની શક્તિ કરતા અને કૃવિવસો ધનધાન્યથી ભંડારો સમર રાખતા. મદિયાનીઓ મહી માથે મૂકી ગોરસ વેચતી અને છેલછમીલા જુવાન ગોર-સની સાથે મદિયારણની મૂલ પૂછતા પૂછતા રસગોઠડી કરી લેતા.

એવી રીતે જ્યારે આ ડૂમખળ નગરી જીવતી હતી તે વખતે એકવાર ત્યાં રાજ મદનસિંહનાં રાજ હતું. રાજ મદનસિંહ રૂઝ-રહિયાળા રાજવી હતા અને રૂપરૂપના અંબાર જેવી એમને રાણી હતી ને એનું નામ જ હતું રૂપવંતી. રૂપવંતી તો રાજની દેશનો દાર, રાણી ને રાજની એક જુમતે બેઠેલી.

એકવાર છે તે તે રાણી જીવે એટલી અને સામે જીયા જીયા આંગાના કાઠ પર એણે એક પોપટ ફોડો. પોપટનો તો ડૂમખળમાં ક્યાંય પાર નહોતો. ડૂમખળનો પોપટ તો ગરબે ચડી ચૂક્યો હતો. પણ આ તો પોપટ, કાંઈ પોપટ! શુ લીધો એને. રમ અને શું લાલચટા એની આંખ! અને એનો કાળો કાંઈસો રાણી તો બેઠી જ રહી છે.

રાણી બેઠી રહી છે અને વાંસેથી રાજ આવીને એની આંખો લાંબે છે. રાણી તો અણસારે એળખે છે ને રાજની સામી ફરે છે. રાજ આંખો પરથી હાથ લાંબે છે ને રાણીને પૂછે છે. 'શું' બેઠી રહ્યાં ત્યાં આમ આંખો, ખોડીને !'

રાણીએ દૂર આંખો આંધીને પોપટ ગતાવી કહ્યું: 'પેલો પોપટ.'

'કયો !' રાજએ પૂછ્યું.

ત્યાં તો સમજ્યો હોય એમ પોપટ એક ડાળ આગળ આવીને બેઠો.

'આહ એ! પણ પોપટ તો આપણા શાણસો પશુાય લાવે છે એમાંથી જ એક સારો બેઠીને રાખી લે ને.'

રાજ ને રાણી વાત કરે છે ને પોપટ વળી

એક ઠાળા ઝોરા આવીને બેઠો છે. રાણી કહે છે: 'ના, મારે તો એ જ ભોઈએ. એ કેવો રૂપાળો છે ?'

રાજા કહે: 'પણ એને કાલવો થી રીતે ?' પોપટ તો બીડીને વળા ઝોરા આવ્યો છે કેક અરુઆની પાસે જ.

રાણી કહે છે: 'હુંઓ, એ આ ઝોરા આવ્યો. એક જરાક સખરી રાખીને તમે આપ મારશે. એટલે પકાઈ જશે.'

'પણ નહિ પકાપ અને બીડી જશે તો ?'

'ના. બીડી તો નહિ નાહ પણ એમ પરતો કાઢ્યો. નહિ પકાઈ.' એક પરથી અવાજ આવ્યો ને રાજા-રાણી અહિત ચઢીને ભોઈ રહ્યા. પોપટ બોલતો હતો: 'રાજાજી આઠે તો એમની સેવામાં માયું' પણ કહ્યું છે, પણ બજાજમરીથી પાંજરામાં નહિ પડે.'

'નારે બાઈ, 'રાણી બોલી, 'તારી મેળ આવતો હો તો પરાણે શું કામને પકાવો ભોઈએ.' રાણી તો પોપટ ઉપર ખુચ ખુચ થઈ ગઈ હતી. એક તો આવો રૂપાળો પોપટ અને પાંડો બોલવે કેવો અગુર ?

'પણ રાણીજી, આજ તો આપ મને બોલાવી રહ્યા છો પણ કાલ કંઈ ચાહે એટલે ભાંસો નહિ છો ને ?' પોપટ બોલ્યો.

'માવાનું શું હવે વળી ?' રાણી બોલી. 'હવે' છવો મહારાજ. એમની કુપાથી આપણે સાં જ્યાં અમે જ્યાં છે. તમતમારે સેનાના પિજરામાં બૂલો ને લીલાં મરચાં ને જમરૂખ ખાધા કરો, મારા પોપટજી.' પોપટ તો બીડીને પાસે આવ્યો છે અને રાણી એનાં ખીર્જ પસવારતી બોલી.

'સંભળજો, રાજાજી, અને યાદ રાખજો. ખરે વખતે વેણ બૂલી જતા નહિ.'

'નારે માય પોપટજી, વદાહ કરતી રાણી બોલી, 'તમે તો મારા નિંદીનીય ભેરુબંધ.'

અને હમખખતો પોપટ પાંજરે પડ્યો.

દિવસો વીતાં ને અઠવાડિયાં ને મહિનાઓ વીતી ગયા, રેતાં રેતાં વરસ એક થવા આવ્યું છે. રાણીજી અને પોપટની તો ભારે બનતી થઈ ગઈ છે, જરાક નવરી પડે અને રાણી પોપટ પાસે આવીને બેસે ને વાતો કરે.

પણ હમણાં હમણાં રાણીજીને પોપટજી પાસે આવવાની કુરસદ ઝોણી મળે છે, અને ઝોણી જ મળે ને ? રાણીજીની જુવાતી બે કઠિ વહેતી થઈ હતી ને એની નજરમાં રાજા-રાણીનાં સ્થાપત્યો રહેતો રાજા વામણે દેખારો હતો. એ સરખા સંગ્રામીને શોધતી હમણાં ગાંધી ફરતી ને એમાં એને એક માણીગર ભેડી મયો. પછી શું કહેવું ? માણીગરની માયા મૂળીને પોપટજીના પાંડ સંભળવા તે કાણ આવે ? એક ફક્ત રાતે રાજાજી પધારે ત્યારે એમની દારે પોપટ સાથે બે બોલ બોલે એ જ, બાકી તો પોપટને નમ્રાવવા-અવરાવવાનું અને તેની સંભાળ રાખવાનું બધું કે દિવસનું કામીને દવાલે થઈ ગયું છે.

પણ એક દી ઘવારમાં રાજાજી ફરમારમાં પધાર્યા અને રાણી બનીકનીને દાહી માણીગરને મળવા, ત્યાં પોપટે રોકી: 'રાણીજી, હમણાં તો આપને મારી સામું જોવાની ન કુરસદ નથી મળતી.'

'હા, પોપટજી, હમણાં જરા દેવદરચન, ધરમખાન, એ બધું ન કરવું ભોઈએ ને એટલે વખત નથી રહેતો. પણ કેમ, તમારી સંભાળ ખરાબર નથી સેવાતી ?'

'મારી સંભાળ તો ખરાબર લેવાય જ છે પણ તમારો દામ ફરે તો...અને રાણીજી દેવદરચન અને ધરમખાન તો સતી અસતરીને બીજી શું હોય-સ્વામીની સેવામાં એ બધું આવી જાય.' પોપટને રાણીનાં પત્થણ વરતાઈ ગયાં હતાં અને એણે ટકાર કરી.

'ચાખાહ, મારા પોપટજી' રાણી બોલી,

‘પતિસેવા તો છે જ પણ કે છે ને કે કાવતું’ મ
કાંઈક કલ્યાણ કરતાં રહેતું તે... કોઈ ક્યો ત્યારે
હું ભલું છું, પોપટ છું!’

અને એ તો ચાલી-સરિતા, દરિયાને
મળવા ચાલે એવી રેલા ધમી-માણીનરની
મરતી માણવા.

પણ પાછી આવીને કપડાં કાઢીને એ બાં
બીબાં કપડાં પહેરે છે ત્યાં તો પોપટની વાણી
થર થઈ: ‘રાણીજી, રાણી એ તો આખા
રાજનાં માતા કહેવાય ખરું ને! અને જે ઠાકરા-
વતી મામાં કાંઈ કહેવાપણું હોય એ ઠાકરાંવ
ધરતી પર ઊંચું મોં રાખીને થી રીતે ચાલી
ચકવાનાં હતાં!’

‘એટલે, પોપટ છું!’ રાણી ધરસે
થતાં બોલી.

‘એટલે એમ કે આપ, રાજાજીને ઉત-
રવાના આ ધંધા ઊઠી રો. હજી થે વખત
છે ને લોકોને કાને વાત નથી મઠે તે પહેલાં
એતો તો એમાં તમારું, મારા રાજાનું ને
પ્રજાનું ત્રણેનું કલ્યાણ છે. નહિ તો...’

‘નહિ તો શું! તું એક પોપટ છો શું કરી
નાંખવાનો હતો! અને હું બલજે રસ્તે ભલું
છું એમ કહેનાર તું ગણ! શી સાનિતી છે
તારી પાસે!’ રાણી બબૂખી બીડી.

‘સાનિતી! સાનિતી તમારું અંતર.
રાણીજી! જરા એકવાર અંતર પર હાથ મૂકી
બુઝો. એ જ સાચું થું ને બુઝું થું એ બોલી
કેખાડશે. બીબાબા કહેવાની ખરું નહિ રહે.’

‘વારુ વારુ, રહે હવે જહુ ચિત્તાવસે થતો.
મૂગો મૂગો પમો રે નહિતો કરી કાંઈ તારો
ને પિંજરાનો બેસનો પા.’

‘એ તો મેં પિંજરે પડતા પહેલાં જ
કાપું’ તું કે રાણી, નકી એક દી તમે મને
ભારી દેવાનાં છો.’

રાણી પૂર્વાપૂર્વા થતી પોપટની પાસેથી

ચાલી ને ઘસીને કહેતી મઠ કે રાજાજી આને
એટલે સીધા જ પોતાની પાસે મોકલે.

‘વખત થયો છે ને રાજાજી પધાર્યા છે.
ઘસીએ રાણીનો સંદેશ કહ્યો છે ને, એ તો
સીધા જ રાણીને મહેલ પધાર્યા છે. જમને
બુઝે તો રાણી તો બધારે પદમંત્રી ઈસે
સતેલાં. એણે તો રાજાને બોલાવ્યા નથી ને
બીડીને આવશરે ન આવ્યો નથી.

‘કેમ રાણી, આ શું?’

પણ રાણીએ તો જવાબ દીધો નથી
અને પદમંત્રી ઉપરથી, ફક્ત ફક્ત સંજગાવા
લાગ્યા છે. રાજાજીએ પાસે જઈ રાણીને બોલ્યાં
ક્યાં છે ને બોજામાં મોં લઈ મોડું લૂછું છે
ને રુદનનું કારણ પૂછ્યું છે. રાતાં રાતાં રાણી
એ વાત માંડી છે:

‘વેલો તમારા રાયો પોપટ! મને તેની
તો ન વનની પેદાશ ને! મૂખાને પાળાપોષીને
મેરો કાષે ને રાજાનેકર્મા રાખ્યો પણ જન-
મના સંસ્કાર કાંઈ ભતા દરી. આજ સુધી જેમ
તેમ બોજતો એ તો હું સાંભળ્યો લેતી, પણ
આજ મૂખાએ મારી પાસે પરપુરની વાત
કરી. કાંઈ મૂખા રસ્તે જનારે આપ્યું દરી
એકાદ જમરખ કે એકાદ મગ્યું તે મૂખા એની
બેજ તાણી મને કહે રાણીજી, રાજામાં તે શું
મોજાં છે, એના કરતાં ચાર ચંદરવા ચડે
એવો છે. ને મૂખા એવું એવું તો કાંઈનું
કાંઈ બોલ્યો. મને તો થયું કે મૂખાનો રોગ જ
પીસી નાખ્યું. પણ વળી થયું, આપનો ખારો
પોપટ છે. આપ વળી શુંનું શું ધારી બેસો તો
મારે તો આફત જ થાય ને. અને મને તો
દિલમાં લાગી આજુ કે હું તો ધરીનરે ન ત્યાં
બીવી નથી રહી. આઠાં આવીતે આ પદમંત્રી
પડી છું ને રોડે છું, બીજું શું કરું! તમારા
વઢાલા પોપટને બીજું ધાય પણ શું!’ અને ફરી
એણે તો અંબોના ચૂવા વહેતા મૂખા છે.

‘અરે, મારે ને પોપટને, પ્રીત થી, રાણી!’

રાજ બોલ્યો. 'મારે સાચી પ્રીત તો તારી. એ તો તે' કીધું ને પોપટ રાખ્યો'તો. હાથ ને હાથ એને કાર કડું'હું. પશુ ના, એ નાલાયકને એમ જ મોત લાવીને છોડા નથી કરવો. ઘસી !' રાજએ ખૂમ પાડી.

ઘસી હાજર થઈ. 'જા,' રાજએ હુકમ આપ્યો, 'પેલા પોપટનાં પાંજરાને ખુલ્લામાં અજાસીમાં ટિંગાડી આવ અને ભે ખગરદાર કાઢીએ એને એક ઘણેય ખાવા દીધો છે તો.'

ને પછી રાણી તરફ ફરી એને વદાવધી પાસે લેતો બોલ્યો: 'એ તો ત્રણ દિવસ બૂખ્યોતરસ્યો રહીને મરે એજ કામનો, કેમ !'

અને રાણી ખુશ ખુશ થઈ બિડી.

પોપટને તો રાતે ને રાતે હઠાવીને અઘા-થીમાં મૂકી કેવામાં આપ્યો છે. ત્યાં આખી રાત એ ઊંઘે છે-પશુ આ કયો કાપ દેતો એ તે જાણતો હતો એટલે રાજાજી સિવાય બીજા કાઠની સાથે એ કાંઈ બોલવા નહોતો માગતો; સવાર પડી-પશુ કાંઈ એની સંભાળ લેવા આપ્યું નથી. દિવસ આખો બૂખ્યો ને તરસેો તરફે તથો છે. નથી તો રાજાજી એની નજરે ચડ્યાં કે નથી પેલી કાળમુખી રાણી. એ તો સમસમીને બેઠો રહ્યો છે.

બીજે દી સાંજે એણે એક ઘસીને જતી ભેંષ ને એ બોલ્યો: 'ઘસી એ ઘસી, જરા અડી તો આવ. મારું આ બારણું ઉઘાડ ને, હું તને લાલ કરી દઈશ.'

ઘસી કહે: 'ના રે ભાઈ, તું બિડીને રાજાની પાસે જા, તો રાણી મારું ધકધી માયું જ છુડું કરી દે ને !'

'પશુ,' પોપટ કહે, 'હું બિડીને રાજ પાસે નહિ જાઉં. હું તો આદીથી દૂર જન્મમાં ચાલ્યો જઈશ' કાઠને ચે ખગર નહિ પડે. કાઠને ખગર પડી જવાની બીક લાગતી હોય તો ભે પેલા બોરમાં એક મારા જેવો જ

બનાવડી પોપટ છે ને એને મારી જગ્યાએ બેસાડી દે ને પછી મને છોડાજો, એટલે કાઠને વેચ પશુ નહિ જાય ને પાંચ-છ દિવસે ખગર પડશે ત્યારે તો હું ક્યાંપતો ક્યાંય નીકળી ગયો દઈશ.'

ઘસી કહે: 'હા, એ ઠીક છે. એમ કડું.' ઘસી તો નકલી પોપટ લાવીને પાંજરામાં મૂકી મઈ છે ને છવતા પોપટને છોડા મૂકી દીધો છે.

પોપટ તો છોડા થયો છે ને ઘસીને કાંધેલાં વેણુ વીસર્યો છે, એને યહું, 'હાથ ને રાજને મળતો જાઉં. એક તો ખરો રાજ શું કહે છે.'

રાજ તો રાજસભામાં બેઠો છે ને પોપટ બિડીને ત્યાં આપ્યો છે. રાજાએ તો એને જોયો ને એને કાળ ચક્રો છે. એણે તો પોપટને કાંઈ પૂછ્યું નથી માછ્યું નથી ને રીસમાં ને રીસમાં હુકમ છોડ્યો છે: 'પછોડા બોલા પોપટને અને હાથ તો આવે તો બાણેથી વાંધી નાખિ-ભેભે હાથથી જાય નહિ.'

પશુ પોપટ તો બિડીને મોભની આસપાસ ફરણો છે ત્યાં કાઠના હાથ આવેતો નથી ને કાઠનાં તીર ત્યાં ખૂંચતાં નથી. ને ત્યાં આગળ બેસીને પોપટ રાજાને વેણુ કેવા મહાં છે: 'રાજ, તું મારા પર આટલો કાપ શું કામ કરે છે? તારા આપા વેણું હું વગડાતો રે'વારે તારે પાંજરે બેઠો. ને બેઠો તે દિવસે જ મેં કીધું'તું કે-' રાજ, ભેભે હો. આજ બોલાવશ પશુ કાલ જાકારે દઈશ મા.' ને આજ તારી રાણીના વેણું તે' મને જાકારે દીધો છે. ને જાકારે દીધો હોત તો મું કાંઈ નહોતું. પશુ તે' તો પૂછ્યાગાછ્યા વગર મને બૂખે મારી નાંખવાનો હુકમ છોડી દીધો છે. પશુ હતુએ જરાક વિચાર કર તો સારું છે.'

'વિચાર તે વળા શું કરવો'તો એલા પોપટકાઠી' રાજ બોલ્યા, 'તું તારી જાતને બહુ ચતુર સમજતો દઈશ. પશુ તારાં કરવુંક મેં જાણી લીધાં છે.'

‘કરતુકની કરનારીને તો, હે રાજા! તું જાણ્યો તો નથી ને મારા પર વજર મારતો રાતોપીગા થાય-પણ એક દી તારે જ પરતાવાનો વારો આવશે.’

ભરી સભામાં આવા વેણ સાંભળને રાજાના શરસાનો પાર રહ્યો નથી. રાજા પોતે પોપટને પકડવા જશે એવો છે. પણ પોપટ તો જીંદીને જતો રહ્યો છે ને રાજાનો હાથ બેઠો પડ્યો છે.

પોપટને મુક્તિ તો મળી છે પણ અભિમાનનું શ્વેદન થયું છે. દિલમાં ખૂંચે છે. એને તો અપમાનનો જાણો મેલો છે. જીંદો જીવતો એ તો દૂર દૂર દૂર નીકળે એવો છે. જીંદીને એ તો ટેક દિલ્લીના બાદશાહના મહેલ ઉપર આવ્યો છે.

દુમખજના પોપટ વખણાતા એમ દુમખજની સાડીઓ પણ વખણાતી. દૂર દૂર સુધી અને ખાસ કરીને રાજકુટુંબોમાં એ સાડીઓનો વિશેષ વપરાય હતો. એ સાડીઓની વિશેષતા એ હતી કે તેના પર હાથના પંખની કળાપૂર્ણ આકૃતિ હાથવામાં આવતી.

એકવાર પોપટ બાદશાહની બેઠમને દુમખજ સાથે પહેરીને જુઓમાં બેઠેલી જોઈ. બાલુમાં બાદશાહ પણ બેઠો હતો. પોપટ જીંદીને બાદશાહના બોળામાં જઈ પડ્યો. બાદશાહને પક્ષીઓનો શોખ હતો એટલે એણે એને વહાલથી લીધો અને પંખાવેશ ને એની સુંદરતા ઉપર ખુશ થતાં પૂછ્યું: ‘અથ સુંદર પોપટ, તું ક્યાંથી આવે છે?’

‘હું આનું હું મહાસમર્થ રાજાઓના રાજા મદનસિંહના દેશથી-દુમખજથી.’

‘અરે વાહ, વાઈ વાહ!’ બાદશાહ બોલ્યો: ‘દુમખજ-એ તે કાઈ દેશ છે. એનું નામ તો જુઓ, દુમખજ!’ કહીને એ હસી પડ્યો.

જસ પોપટને આટલું જ જોઈતું હતું.

‘નાપ તો, હજૂર’, આપના આ પાટ-

નગરનું પણ શું છે ત્યારે! દિલી કે દીલી! પણ અમારી દુમખજ નમરી કાંઈ તમારી નમરી જેવી દીલી નથી. ત્યાં તો છે જિંદા જિંદા પર્વતો ને મોટી મોટી બેઠડો.’

‘એમ! તમારા રાજાની સસ્તનત કેટલી!’

‘મારા રાજાની સસ્તનતની તો બહા-પનાહ વાત જ રહેવા દો.’ પોપટ વાતમાં મોજ નાખતા કહ્યું.

‘કેમ, પણ જેટલી હોય એટલી કહી દે ને.’

‘એ ને કહીએ એ જ કીક.’

‘કહી દે, હવે કહી દે.’ બાદશાહે કહ્યું.

‘બલે તો આપ મને છોટા કરો, પક્ષી કહું. બાદશાહે પોપટને છોટા મૂક્યો અને એ તો આધો કાઠ ઉપર બેસીને બોલ્યો:

‘બાદશાહ, અમારા રાજા મદનસિંહનો હાથ તો જુઓ આ ટેક બાદશાહની બેઠમની છાતી સુધી પહોંચે છે’ ને એમ કહીને એણે પેલી દુમખજ સાથે પરની હાથની હાથ-રેખાડી એ નરેશવર બેઠમની છાતી ઉપર જ આવતી હતી. એટલું કહીને તો પોપટ લાંબી નીંદો છે. ને બાદશાહના શરસાનો તો પાર રહ્યો નથી. એણે તો હરપડી હરપર તૈયાર કરવા દુકમ આપ્યો છે ને એ દુમખજ જ્યાં હોય ત્યાંથી એને ઉઘેડી નાખવા, એને પાડીને પાંધર કરવા એ નીકળે પડ્યો છે. રસ્તામાં તો કાંઈ કેટલાય દેક આવી ગયા પણ અપ જોયા રામાણ કરતાં એણે કાંઈ રામાણ કહ્યું નહીં. અને ‘કાંઈને કરવા કાંઈ નહીં.’ નર્મદ વટાવીને એ તો સીધો આવીને દુમખજ ઉપર ત્રાટક્યો છે. મદનસિંહ તો અણધારી બાહતના વટાળથી અધોશો ધઈ ગયો છે. રજપૂત હતો, તે સામી છાતીએ લકવા તો નીકળ્યો, પણ બાદશાહના કાઠિયારું જિતરાવ તેમ જિતરાવ સેનિકા સામે બે-તણુ હજાર રજપૂતો શું દિસાળમાં.’ બધા કપાઈ મૂઆ:

[અનુસમાન પાન ૬ મે]

વારસો અને વારસદાર

૨. ૨.

અમે બોરસન ગયા હતા. બોરસનના જમિયતરાગ વડીલ સાથે મથુર-પ્રસાદને સારો નાતો એટલે તેઓ તેને જમુભાઈ કહી બોલાવે. તેના અંશીયોને પણ બોળખે.

અમે બોરસની ચા પીને પરવારીને બેઠા હતા ત્યાં પચાસેક વર્ષની ઉર્મરનો દોષ તેવો લાગતો જરા સારા કપડાં પહેરેલો એક પાટીદાર આવ્યો. મથુરપ્રસાદે તેની સામે રિમતનો વિનિમય કર્યો અને અમને પૂછ્યું: 'બોળખા આમને!'

પ્રેસિડેન્ટ રૂઝવેલ્ડ, કે પડિત નહેરુ કે દાગેર કે એવા કોઈ પસાર થતા હોત અને મથુરપ્રસાદે અમને પૂછ્યું હોત તો અમે ચિન-શામ્યથી બોળખી ચકત પણ આ ચહેરા કોઈ જગ્યાએ સુદિત થયેલો નહોતો તેથી અમે બધાએ ના કહી. અને મથુરપ્રસાદ પણ તે જ ઉત્તરની અપેક્ષા રાખી રહેતા એટલે તેમણે તરત કહ્યું: 'એ બાઈની હકીકત જરા સંભળવા જેવી છે.'

અમે નવી વાત સંભળવા અભિમુખ થઈ રહ્યા એટલે મથુરપ્રસાદે ચરૂ કયું:

એ બાઈનું નામ ચકરાબાઈ. નાતે પાટીદાર છે પણ તેમની પાટીમાંથી તેમનું બરણપેણલ યામ તેટલું ઊપજતું નથી. ત્યારે તેમની અદારેક વરસની ઉમર થઈ ત્યારે તે અમદાવાદની એક મિલમાં રજવા ગયા; અને મજૂરી કમાવા મંજ્યા. માણસમાં એક જાતની કુનેદ તો હતી જ એટલે ધીમે ધીમે વ્યાગળ પણ વધ્યા. અને શેડિવાલોઝની મહેરવાની પણ મેળવી. છતાં સ્વચ્છવ એવો તે જ કે તેના ઉપરી સાથે તેને જરાય અને નહો. ધણી વાર શેડિવાને ઉપરીએ ફરિયાદ કરેલી છતાં માણસ કામતો એટલે, તેને કાઈ કાઠી મૂકી ચકતું નહોતો માત્ર તેના ઉપર સ્વભાવને લીધે તેને પગારમાં ખાસ લાભ થતો નહો.

જ્યારે તેની પચીસેક વરસની ઉમર થઈ ત્યારે મામના એક જાણીતા વડીલે તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. એટલે તે ત્યાં ગયા. તે વડીલ તે જ આપણા જમુભાઈ અને આ વાત જે હું કહું છું, તે પ્રથમ તેમની જ પાસેથી મને જાણવા મળેલી.

ત્યારે ચકરાબાઈ જમુભાઈની ઓફિસમાં આવ્યા ત્યારે જમુભાઈએ વાત ચરૂ કરી.

આવો. તમારું નામ ચકરાબાઈ!

હા.

તમારા આપતું નામ મર્યાબાઈ!

હા.

તમારા બોઃ મામમાં એતરાં છે?

હા.

તમારે ચંચળ કરીને ગાઈ રૂક હતી!

હા.

તમારા કૂવાનું નામ પટાબાઈ હતું!

હા.

તે આફ્રિકા ગયા હતા!

હા.

તે ત્રણ વરસ પર ગુજરી મર્યા હતા!

હા.

તેને ખીજું કાઈ સચું નથી તે ખરી વાત!

હા.

તમે તમારી ફર્મના સાહકા હતા તે ખરી વાત!

હા.

તમારા કપાળમાં પડીને વામવાથી પડેલો કાષ છે!

હા.

તમારા કાળા જડમાં નીચે મસ છે!

હા.

તમારી ઉમર પચીસ વરસની છે!

હા.

આ જવાબો મળી જતાં જમુભાઈએ કહ્યું કે તો ચકરાભઈ, મારે તમને એક બુધબખર આપવાના છે. તમારાં એ કુઈ ગુજરી ગયાં છે અને તમને તે ત્રીસ હજાર રૂપિયા આપતાં ગયાં છે. જ્યારે તમને વખત મળે ત્યારે મારી પાસે આવજો એટલે એ મિલકત હું તમને સુપરત કરીશ.

ચકરાભઈ અજબ મવાને બદલે નિરાશ મથા. 'ખસ. આટલી જ વાત કરવા માટે તમે આટલા બધા સવાલો પૂછ્યાં અને તો એમ કે આપ જોર મદારાજની જેમ સવાલો પૂછો છો એટલે મારાં લગનની વાત કરવાની દરો પછુ આ રૂપિયા જ મને આપવાના હોય તે જરા થોભો અરધી કલાકમાં હું તમારી પાસે પાછો આવું છું.'

અરધી કલાક કરતાં જરા વધારે વખત

પાન ૧૬ અધિકૃત]

રાત્ર, સૈનિકા ને રાણીનો પેલો માણીગર મુકા.

પાકાં પત્થરનાં વિશાલ મંદિરોના જાણી-જાણે કહેકહે કરી નાંખવામાં આવ્યા. મોટી મોટી મૂર્તિઓ ખંડિત કરવામાં આવી ને એક વખતની જહોજલાલી બોમવતી ડુમખળ નગરી પડીને પાદર મઈ.

૬૨ વરસે ચૈત્રી અમાવાસ્યાના દહાડે નમંદા કઠિ ચલપાણીની મોટી જાત્રા ભરાય છે અને અન્યથા નિર્જન રહેતાં એ સમયે લોકો હજારોની સંખ્યામાં ગુજરાત, ખાનદેહ ને માળવાથી આવીને બેઠા માર છે. આ મેળા-માં ઠેકઠેકાણે ધામધામના ડુંગરના બીલો 'ડુમખળના પોપટો' વેચતા નજરે પડે છે. આજે એ પ્રાચીન ગૌરવાન્વિત ડુમખળ નથી. પછુ તેનો વિનાશ લાવનાર પોપટના વંશજો હજુ તેની ઝાપ ધરાવે છે.

કુમાર (મે ૧૯૪૬)માં આવેલ શ્રી. અમૃત-લાલ વ. પંડ્યાના એ વિશેના લેખમાં વલ્લભ કરવામાં આવેલ કંદાનીને આધાર

વીત્યો દરો ત્યાં ખાધે ઉપર એક કાચળો લઈ ચકરાભઈ દાખર થયા, તેમના શરીર ઉપરથી તે કાંઈ વિચિત્ર કામ કરી આવ્યા હોય તેમ લાગ્યું. ટોપી ચોળાઈ ગઈ હતી. કપડાં અસ્ત-અસ્ત હતાં. એક બે બટન જોરથી ટૂટી ગયાં હતાં. આવીને તરત બોલ્યો, 'હ્યો સાહેબ હવે ઉતાવળ રાખજો. નીચે સામાનની રેકડી ખોટી ધાય છે. જોખમી માલ આ કાચળામાં ભર્યો છે. મેં મારી નોકરી ફાગવી દીધી. અમારા ફોરમેનને મેં ત્રણ ધોલ તો જરાગર મારી પછુ પછી જધા કોશા આવ્યા અને મને કાઢી મૂક્યો. સાંઝ હોત તો તો છપી જોઈ હું રહેતા દેત નહોં. પછી તો મિલની ચાલમાં જોરડી હતી તે પછુ મને ખાલી કરાવે તે પહેલાં જ ખાલી કરીને હું આવ્યો આવ્યો છું.'

જમુભાઈએ તેમના સામાન વગેરેની વ્યવસ્થા કરાવી આપી અને રૂપિયા પછુ આપ્યા. તે રૂપિયા ચકરાભાઈએ દસ વરસે ખુટાયા. અને પછી બીજો કાંઈ ખાધોર નહોતો એટલે ફરીથી મિલમાં નોકરી લીધી. કાંઈક સારો દેખાવ, કાંઈક અનુભવ, કાંઈક પીઠ ઉમ્મર જોઈને તેમને તરત જ નોકરી મળ્યાં મઈ અને ત્યાં પછુ તે કામના માણસ મઈ પડ્યા. પછુ ફક્ત મિલનાં મેનેજર સાથે તેમને અણગમતાવ મયો.

થોડો વખત વીત્યા બાદ જમુભાઈએ તેમને ફરી જોલાવ્યા. એટલે વાર્તાલાપ શરૂ મયો.

આવો. તમારું નામ ચકરાભઈ !

હા.

તમારાં બાપનું નામ મરઘાભઈ !

અહો ચકરાભાઈ અટકી ગયા અને કહ્યું કે આ સવાલ-જવાબ મયે વખતે થઈ ગયા છે માટે વસ્તુભોર કરવાની જરૂર નથી. મુઠાની વાત થી છે તે કહો ને !

જમુભાઈએ કહ્યું કે આ વખતે તેનો એક કોકો નામે સોમાભઈ ગુજરી ગયો હતો. અને

સારાભાઈ માટે પાંચીસ હજાર રૂપિયા મૂકીને ગયો હતો. આ વાત સંભળતાં જ સારાભાઈ જિભા થઈ ગયા હશે, જરા અરધી કલાક થોભે.

અને જ્યારે પાછા આવ્યા ત્યારે તેમનાં કપડાં અસ્તવ્યસ્ત હતાં; મોઢું સ્વછ આવ્યું હતું. પણ એકંદરે પ્રકુલ નુશ્વાતા હતા. ભારીને કહે: આ વખતે તો મેનેજરને બરાબર સ્વાદ અખાઓ છે. તથા દિવસ સુધી ખાટલામાંથી જિભા ચાપ તેમ નથી. અને નોકરી પણ હાથ-વતો આવ્યો હતું.

બીજી વખતેના આ વારસો સારાભાઈએ ખીજા પાંચ વરસમાં ખલાસ કર્યો. ફરી પાછી નોકરી શોધી અને તેમને એ મળી પણ અર્ધ. પણ કેમ જાણે વિધાવિ છઠ્ઠીને દિવસે તેના કપાળમાં વારસો ધપતી અર્ધ હોય તેમ ત્રીજી વાર તેને જમુભાઈએ પોતાની પાસે બોલાવ્યા. સારાભાઈ આવ્યા પણ તે જરા ઉતાવળમાં હોય તેમ લાગ્યું. આવીને તે જ બોલવા લાગ્યા: આ વખતે કાશું મરી ગયું છે અને કટલી રકમ છે તે જ કહેલો કાઈ સાળ; મારે જરા ઉતાવળ છે.

જમુભાઈએ કહ્યું કે તેની એક માસી ગુજરી અર્ધ હતી અને તેને માટે રૂ. ૪૦,૦૦૦ મૂકતી અર્ધ હતી. આ સંભળી સારાભાઈ હું આવું છું એમ ફરી એકદમ જીપજા ને અરધી-એક કલાકમાં હાંફતા હાંફતા પાછા આવ્યા અને ખુલાસો કર્યો કે તે જ પેટીમાં કામ કરતા હતા તેનો હેડ મુનીમ બદલ જવાનો હતો. પણ સારાભાઈ અણીને વખતે ત્યાં

પહોંચી ગયા અને દારા ઉપર જ તેને મારીને આવ્યા આવ્યા.

આ વખતે તેમણે નોકરી છોડી નહીં અને જો હું જમુના ન હોઈ તો હજી પણ નોકરીમાં જ હતો. જમુભાઈએ તેમને વારસો સોંપી દીધો હતો અને અદ્યારે તેમને આ માટે બોલાવ્યા હશે તે જાણવા મથુરમસાદની વાત સંભળ્યા પછી અમતે કુતૂહલ થયેલું. જમુ-ભાઈએ તેમને વાત કરી કે સારાભાઈનો મામેા ગુજરી ગયો છે અને રૂ. ૪૫૦૦૦ તેને માટે વારસામાં મૂકતો ગયો છે.

આ સંભળી સારાભાઈ પણ ખિજ થઈ ગયા અને કહ્યું કે 'અત્યાર સુધી તો જાણે ફારમેન, મેનેજર અને હેડ મુનીમ બધાને મેથીપાક અખાડી દીધા પછી છટકા જ ફરી નાખવાનો હતો. પણ હવે સાંજ આ ફેરા તો રોકની સાથે જ સીકું કામ છે અને મારા વેશવાળની વાત સાં થઈ રહી છે.

'એટલે હવે શકે નોકે પણ તીખા છે પણ મારવાનો રસ જતો કરવો પડે એમ છે, કારણકે જાણ વારસો તો તમારા જ હસ્તક આ મોથી વાર તો છે પણ બેકુ તો પહેલી જ વારનું છે.

'વારસો એમ ને એમ આપવો હોય તો સહે આપો. નહિતર સાં ૧...

અર્થે બધાએ એના છેલ્લા શબ્દ માટે ખૂન આટુરતાસહ કાન ઊંચા કર્યા. યક ૧-ભાઈએ કહ્યું... 'મારે નથી નોકરતા. હવે કામને મારવામાં રસ નથી રહ્યો.'

તેની મિઠવને અકસ્માત થયા—તે જગ્યા 'જઈ ને નાચ પામી એટલે ઘુસત જ તે વીખા કંપનીમાં ગયા અને વીખાના પૈસા માથે, પણ તેને કહેવામાં આવ્યું કે તમને પૈસા નહીં મળે પરંતુ જાણમાં બીજી મિઠવ આપવામાં આવશે.

'અરે' તેણે કહ્યું, 'એ વખતે આવું જ કામ હો તો મને મારી બેસીના પ્રિખીજખના સરક પૈસા પાછા આપી દો.'

આ જવાબો મળી જતાં જમુભાઈએ કહ્યું કે તો ચકરાભઈ, મારે તમને એક ખુશખબર આપવાના છે. તમારાં એ ફર્ક ગુજરી ગયાં છે અને તમને તે ત્રીસ હજાર રૂપિયા આપતાં ગયાં છે. જ્યારે તમને વખત મળે ત્યારે મારી પાસે આવજો એટલે એ મિલકત હું તમને સુપરત કરીશ.

ચકરાભઈ અજબ ધવાને બદલે નિરાશ થયા. ‘બસ. આટલી જ વાત કરવા માટે તમે આટલા બધા સવાલો પૂછ્યા કે મને તો એમ કે આપ મારે મહારાજની જેમ સવાલો પૂછો છો એટલે મારાં લગનની વાત કરવાની દરે પણ આ રૂપિયા જ મને આપવાના હોય તો જરા થાભો અરધી કલાકમાં હું તમારી પાસે પાછો આવું છું.’

અરધી કલાક કરતાં જરા વધારે વખત

પાન ૧૪ સાપચું]

રાજા, સૈનિકો ને રાણીનો પેલો માણીગર મુઠા.

પાકાં પત્થરનાં વિશાલ મંદિરોના ભણી-બૂઝેને કહેકહે કરી નાંખવામાં આવ્યા. મોટી મોટી મંત્રિઓ અગિત કરવામાં આવી ને એક વખતની જહોજહાલી ભોગવતી હુમખળ નગરી પડીને પાંધર યઇ.

દર વરસે ચૈત્રી અમાવાસ્યાના દહાડે નર્મદા કઠિ ચક્રપાણિની મોટી ભજા ભરાય છે અને અન્નદા નિર્જન રહેતા એ રથને લોકો હજારોની સંખ્યામાં ગુજરાત, ખાન્દેશ ને માળવાથી આવીને ભોગ યાજ છે. આ મેળામાં દેકેદેકાણે ધામધામના કુંગરના બડિયો ‘હુમખળના પોપટો’ વેચતા નજરે પડે છે. આને એ પ્રાચીન ગૌરવાન્વિત હુમખળ નદી પણ તેનો વિનાશ લાવનાર પોપટના વંદનને તેની ઝાપ ધરાવે છે.

કમાર (મે ૧૯૪૬)માં આવેલ શ્રી. અમૃતલાલ વ. પંડ્યાના એ વિરોધા દેખ્યાં વચ્ચે જરૂરમાં આવેલ કવચપાને આધારે

વીત્યો દરે ત્યાં ખાંધ ઉપર એક કાથળો બઈ ચકરાભઈ હાજર થયા. તેમના ચરીર ઉપરથી તે કાંઈ વિચિત્ર કામ કરી આવ્યા હોય તેમ લાગ્યું. ટોપી ચોળાઈ મઈ હતી. કપડાં અસ્તવ્યસ્ત હતાં. એક બે બટન ભેગી પડી ગયાં હતાં. આવીને તરત બોલ્યો, ‘લ્યો સાહેબ હવે ઉતાવળ રાખજો. નીચે સામાનની રેકડી ખોલી થાય છે. ભેખથી માલ આ કાથળામાં ભર્યો છે. મેં મારી નોકરી કમાવી દીધી, અમારા ફારમેનને મેં ત્રણ ઘોલ તો જરાજરા મારી પણ પછી બધા દેખા આવ્યા અને મને કોઠી મૂક્યો. સર્ક હોત તો તો છધી ઝાંછી હું રહેવા દેત નહીં. પછી તો મિલની ચાલમાં ભોરડી હતી તે પણ મને ખાલી કરાવે તે પહેલાં જ ખાલી કરીને હું ચાલ્યો આવ્યો છું.’

જમુભાઈએ તેમના સામાન, વગેરેની વ્યવસ્થા કરાવી આપી અને રૂપિયા પણ આપ્યા. તે રૂપિયા ચકરાભાઈએ દસ વરસે ખુશખા. અને પછી ખીન્ને કાંઈ બાધોર નહોતો એટલે ફરીથી મિલમાં નોકરી લીધી. કાંઈક સારો દેખાવ, કાંઈક અનુભવ, કાંઈક પીઠ હમ્મર જોઈને તેમને તરત જ નોકરી મળી મઈ અને ત્યાં પણ તે કામના માણસ થઈ પડ્યા. પણ ફરી મિલના મેનેજર સાથે તેમને અણુજનાવ થયો.

થોડે વખત વીત્યા બાદ જમુભાઈએ તેમને ફરી બોલાવ્યા. એટલે વાર્તાલાપ શરૂ થયો. આવેલ તમારું નામ ચકરાભાઈ ?

હા.

તમારા બાપનું નામ મરયાભાઈ ?

અહીં ચકરાભાઈ અટકી ગયા અને કહ્યું કે આ સવાલ-જવાબ એ વખતે થઈ ગયા છે માટે વખતોગાર કરવાની જરૂર નથી. મુદ્દાની વાત થી છે તે કહો ને !

જમુભાઈએ કહ્યું કે આ વખતે તેનો એક કાંડો નામે સામાન્ય ગુજરી ગયો હતો. અને

શરીર ઉપર એરી ગેસની અસર તરત જ થાય છે. (સ્નાન કરી ચોખ્ખા થયેલા સૈનિકોને તરત જ એરી ગેસની ટાટડીમાં ધોલી દેવામાં આવે છે અને ટાટડીના દ્વાર બંધ થઈ જાય છે. આવી ટાટડીઓને પારદર્શક કાચની બારીઓ રાખેલી હોય છે જેમાંથી પુરાયેલા સૈનિકો પર એરી ગેસની શી અસર છે એ બોધ થાય છે.)

‘આ બધી એરી ગેસની ટાટડીઓથી લગભગ એક માઇલ દૂર એક જગ્યાએ સ્થિત છે. એક દિવસમાં લગભગ બે દળો જેટલાં સૈનિકો અગ્નિદાઢ આવી સહાય એટલી જગ્યાએ વિદ્યુત સક્રિયતા આ સ્થળોએ ઉપયોગ થાય છે.

આ બધાં સૈનિકોની દૈનિકીમાં પછી તેમની જે રાખ સ્થળોમાં બાકી રહે તેના બાટલાઓ ભરીને તે વિવિધ ઉપયોગો માટે અથવા તો મૃત માનવીઓનાં સમાર્પણોમાં વેચી દેવામાં આવે છે. અને આ સૈનિકો પરથી ઉતારી લીધેલાં કપડાં અને પગરખાં પણ તેમણે પોતાનાં સાધનો તરીકે ઉપયોગ આપેલાં હોય.

‘આ કાચનાં રમણના મારા અનુભવોની કથા આઠો પૂરી થાય છે. અને મારે ‘હવે આ બાબત પર વધુ લખવાનું પણ શું હોય ? મેં રજૂ કરેલી કહાણી જોઈને કહેવાનું છે એ મધું’ કહી આપતી નથી !’ [સૂચક

સંદર્ભમાં પણ બેઠેલા હતા. તેમાંથી એક બેઠેલાને વિચાર આવ્યો: ‘માથેને સરસ આનંદ’ છે તેમાં નોકરી માટે પ્રવેશ કરે. નાનકડાં કસ્ટોમરો કરી છે તે કામ લાગે. જઈને મળેલા મિત્રોને, પૂછ્યું: ‘મને નોકરીએ રાખો ?’

‘તમે શું કામ કરો ?’ મેનેજરે પૂછ્યું.

‘મને તે. વધે કહેશે તો સળગતી રીંગમાંથી હાથે મારીશ, કહેશે તો છાતી પર પંદર મણનો પથ્થર લગાવીશ, કહેશે તો કરીશ.’ પેલા બેઠેલા જવાબ આપ્યો.

‘એવું કામ કરવાવાળા માણસો તો મારી પાસે છે. મારે તમારી જરૂર નથી.’ મેનેજરે કહ્યું.

‘પણ સાહેબ,’ બેઠેલા કહ્યો, ‘મારે નોકરીની જરૂર છે-હાલમાં તો આવનાં પણ સારા છે-નર્મ મેમ કરીને પણ મને સજા.’

‘એક કામ છે. કરીશ ?’ મેનેજરે પૂછ્યું.

‘જરૂર.’ પેલાએ જવાબ આપ્યો.

‘હાલમાં અમારા એક ગેરીટો ગુજરી જવાથી એનું કામ અમે બતાવી રહ્યા નથી.’ મેનેજરે કહ્યું. એટલે તે એ ગેરીટોનું ‘ચામડું’ પહેરીને દરરોજ થોડા હાથે મારી શકે તેમ હો તો હું તને રાખી વાઢ.’

સાડું નહીં થયું. અને પ્રેક્ષકો દરરોજ એક ગેરીટોને એક એવા લાગ્યા.

એક દિવસ ગેરીટોને એક ચાલતા હતા તે કામિયાબ જુવનો કોઈએ સિંદુર પાંજરું કપાડી નાખ્યું અને ત્રાડ નાખતા સિંદુર રીંગમાં ધસ્યો. પ્રેક્ષકોમાં ઠેલાદલ ઊઠ્યો-જરા અચ્ચવચ્ચ થઈ ગેરીટો તરફ સિંદુર વળતા ‘મને ખાતો ?’ એમ બૂમ પાડતા પેલા ગેરીટો લાગ્યા.

પણ ત્યાં તો પેલા સિંદુરે કહ્યું: ‘નસાઈય મા; હું પણ તમા જેવો બેઠા છું.’

રશિયન જસૂસો

લ. ઈ. યા.

['ધી સોનિયટ સ્પાઈડ' નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલ, અને એક વખતના અમેરિકન જસૂસખાતાના જવાબદાર અમલદાર શ્રી રિચર્ડ વિન્સ, સત્તાવાર અદેવાલો અને રિપોર્ટો ઉપરથી જેની જાણ કરેલ છે તેવી આ નવલનું વંસ્તુ આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકાલુર્ના ધૂલાપ્રેસ કાવતરોમાંથી જમાવાઈ મૂકે એવું તેા છે જ; સાથે સાથે આ અનુષંગ સત્ત્વરે જાણી વિજતો રસપ્રદ પણ એવી જ છે. મૂળ નવલનો આ સંક્ષેપ અનુવાદ છે.

અંગ્રેજી નવલના પ્રકાશક, કવેલ, સ્ટેલ એન્ડ પિયર્સ કંપ્ની ૧૭૭ મોન્ડસ્ટન એવેન્યુ, ન્યુયોર્ક ૧૬ એ મુજબ છે અને મૂલ્ય એક ડોલર છે

- પત્રિચયકાર]

કેનેડાના પાટનગર ઓટાવામાં આલોટ રફીટમાં ૨૮૫ નંબરનું એક મકાન છે. મકાન ત્રણ માળનું છે અને રાત્ર ૫૪૫૨નું ચણતર છે. ઉપર 'સ્લેટ'નું છાપડું છે. ૧૯મી જાદીમાં ચાલુ એવી ફેશનમાં બધાયેલ એ મકાન વીસમી સદીમાં ૧૯૪૨ની સાલમાં 'સોનિયેટ ગચિયા'ની કેનેડાની રાજકીય યાખાઓ માટે ભાડે રાખવામાં આવ્યું. આગલા ભાગમાં જુદી જુદી યાખાઓની ઓફિસો રહેતી અને રશિયન પ્રતિનિધિ છ. એન. ઝૂબિન પણ ત્યાં જ રહેતો પરંતુ મકાનનો પાછળનો ભાગ જે એક વખત રસોડા તરીકે વપરાતો અને જેની સાથે સાથે પહેલાં મોડરને. રહેવાના. ઝોરડાઓ. પણ હતા, એ ભાગ આ ઓફિસોથી, સળિયાઓ જડીને છોટા પાટી દેવામાં આવ્યો હતો. એ સળિયાઓ પાછળ આવેલા ઝોરડાઓને મળજૂત લોડાનાં બંને ખારણોમાં કરાવી લેવામાં આવ્યાં હતાં. બારીઓ આઠા સોખંડના સળિયા ચઢાવી દેવામાં આવ્યા હતા તે એની એ અંદર બારી ઉપર સરખાવી યકામ એવા પંતરાનાં ભળિયાં કરાવી લેવામાં આવ્યાં હતાં. નાના એવા એ ચાર ઝોરડાને પણ એકબીજાથી જુદા પાટી દેવામાં આવ્યા હતા. એ દરેક ઝોરડામાં તિભેરીઓ ખડી કરી દેવામાં આવી હતી. સવારથી સાંજ સુધી અહીંનાં એક

કારકુન કામ કરતો. સવારે આવતા એની ઝડતી લેવાતી અને જતી વખતે એ કાંઈ સાથે ન બંધ બંધ એની પૂરવી તકેદારી રખાતી.

એ દરેક ઝોરડામાં રશિયન રાજકીય ખાતાઓમાં થતી ખાનગી કામગીરીની નોંધ રહેતી. છપી બાખામાં અને ખાનગીમાં ખાનગી રીતે મોરોઃ ખાતે (રશિયામાં) મોકલેલ સંદેશોમાં કે રશિયાથી આવેલ કુકમ અને સૂચનો ત્યાં સચવાતાં. મોટે ભાગે સંદેશોમાં દરેક ખાતાની નક્કી થયેલ ખાનગી બાખામાં જ આવતા. એક યાખાનો સંદેશો બીજા યાખામાં બંધ ચડે તેા એ યાખામાં કોઈ એ ઊભી રોકે નહિ-કારણ યાખાએ યાખાની ખાનગી બાખા જુદી જુદી નક્કી થયેલી હતી.

આમ આ મકાનને છેવાડે આવેલા આ ઝોરડાઓમાં બેસતા કારકુનોની રાજકીય અત્યંત કાંઈ જેવી તેવી નહોતી. કેનેડા અને અમેરિકામાં રશિયા શું રસ લઈ રહ્યું છે અને શું કામ કરી રહ્યું છે એની રજેરજ માહિતી એ કારકુન અને એનો આ ઝોરડો સમરી મેકા હતા. પણ આ ઝોરડાની બહાર નીકળે ત્યારે એ બધી માહિતી એણે આ ઝોરડામાં જાંકારીને જ નીકળવાની હતી. લૂલી બે જરા સરખી પણ હતી બધા તેા બીજે દિવસે જ એનું યગ દાય પણ લાગતું મુશ્કેલ થઈ પડે એમ હતું.

એ મહાનની એક તરફ સામે એક જાહેર જગ્યાએ હતો. ઘેર આવ્યા પછી ધીરથી એ તરફની બારી ઉપાડીને બહાર નજર નાખતાં જ ગુએન્ઝાએ જોયું કે જગ્યાના બાકિયા ઉપર બેસીને બે માણસો એના મહાન ઉપર નજર રાખી રહ્યા હતા. એને કંઈ હતો એ સાચો પડી ચૂક્યો. રશિયન જાસૂસ ખાતામાં એ ચક્રિત, ચંકારપદ ફરી ચૂક્યો હતો. કેન્ઝાની સરકાર એને ખસીને ના પાડી દીધી હતી. હવે શું થશે, એ બમ્બર પ્રશ્ન હતો.

દિવસ તો એમ ને એમ સજામત રીતે પસાર થયો. પણ રાતે હજી તો સાત વાગ્યા તે પહેલાં બારણા પર ટકોરા પડ્યા. ને પછી ગુએન્ઝાનો પરિચિત રશિયન લેફ્ટેનન્ટ લાએન્ડી-વનો અવાજ આવ્યો: 'ગુએન્ઝા! બારણું ઉપાડ.'

ગુએન્ઝા અને એની પત્ની મૂર્ખા રહ્યાં. શાસ પણ પડીકર જાણે કે રાકી રાખ્યો. પણ બાળક એન્ડ્રે એની રમતમાં અવાજ કરી બેઠો. લાએન્ડીવ અંદર આવ્યો નહિ, પણ એને એટલી તો ખાતરી થઈ જ મધ્ય કે ગુએન્ઝા ધરમાં જ છે.

પણ હવે કંઈ પણ શું થાય તે કહેવાય તેમ નહોતું. ગુએન્ઝા બાળકને લઈને ઉઠ્યો. એક પાછલે દરવાજે થઈને પાડોશીને ત્યાં પહોંચ્યો. પાડોશી એક કેનેડિયન સાબન હતો. ગુએન્ઝાએ જાહેર તેને કહ્યું: 'આ બાળકને આજની રાત તમારે ત્યાં રાખો. આજની રાત હું અને મારી પત્ની જરા બમ્બમાં છીએ એમ મને લાગે છે.'

'ખુશીથી. પણ તમને યાનો ભય છે?'

'મોતનો.' ગુએન્ઝા બમ્બમાં બેઠો જઈને બીજી પગની એ શેરીમાં બાંટા મારતા લાએન્ડીવ તરફ અગ્રણી ચીંધી કહ્યું: 'જુઓ, આ મારા ભયનું કારણ ને હવે એક વિશેષ વિનંતી કે તમે મારી પત્નીને પણ આજની તમારે ત્યાં રાખો.'

આ વાતો સાંભળી હતી ત્યાં એક બીજી પાડોશી બાઈ બેઠી, 'એ કરતાં તમે બધાં, ત્રણે જણાં મારે ત્યાં આવો. મારે પુખ્ત જમા છે.'

'હા. એમ જ કરો.' સાબનને કહ્યું, 'ને હું હમણાં જ પોલીસને પણ બમ્બર આપુ છું. કેનેડિયન નાજરિકના ધરમાં તેમની તાકાત નથી કે પ્રવેશ કરી શકે.'

ગુએન્ઝા, તેની પત્ની તથા બાળક પોલી બાઈના ધરમાં આવી મળ્યાં થોડી વાર સાબનને ફોન કરીને બોલાવતાં પોલીસના માણસો પણ આવી લાગ્યા. એમને બધી વાત કરવામાં આવી અને રક્ષણ માગ્યું ગુએન્ઝાના ધરનું એ લોકો ખાનરાખશે એમ પોલીસે કહ્યું. અને કાંઈ વિશેષ જરૂર પડે તો તેઓ અત્યારે જે ધરમાં હતા તે ધરની મોરીની બારી ખોલી તરફ પાતી હતી. પોલીસ જગ્યામાં બેસી અને એ મોરીની બતી તરફ નજર રાખી. કાંઈ જરૂર જણાય તો એ મોરીની બતી દોહરી નાખી એટલે પોલીસ તરત આવી પહોંચશે. એવી મંત્રણા કરીને તેઓ છૂટા પડ્યા.

રાતના સાડા અગિયાર મુઠી કાંઈ મધ્ય નહિ, પણ ત્યાર પછી માર માણસો એક મોટરમાં બેસીને ત્યાં આવ્યા અને ઉપર ચડી ગુએન્ઝાના ધરનું બારણું ધાપાવવા લાગ્યા. એ અવાજ એટલો બધો થયો કે સાબનને જાગી જઈયો. કદાચ કેનેડિયન પોલીસ વિશેષ તપાસ માટે આવી હશે એમ ધારીને સાબનને પોતાનું બારણું ઉપાડ્યું. પણ માણસો નેતાં જ એ સમજાયું થયું કે આ તો રશિયનો છે. તે બારણું બંધ કરે તે પહેલાં તો તેમના એક તેની પાસે દોડી આવ્યો ને બોલ્યો: 'ગુએન્ઝા ક્યાં છે?'

પણ સાબનને તેને જવાબ ન આપતાં બારણું બંધ કરી દીધું.

થોડીવાર એ ચારે જણા ગુએન્ઝાના ધરના

આરણ્ય ઉપર ટૂંકી પક્ષા તે આરણ્ય ખેતીને ધરમાં દાખલ થયા. ગુએન્ગો પણ આ બનાવ પેલી ખાઈના ધરમાંથી બેતો હતો. આ લોકો આરણ્ય તોડીને ધરમાં દાખલ થયા એટલે તરત જ તેણે પેલી ખેતીની બતી હોલવી નાખી. બગીચામાં ખેડેલી કેનેડિયન પોલીસ આવી પહોંચી. આવીને જોયું તો ગુએન્ગોના ધરનું આરણ્ય તોડેલું હતું અને આર રક્ષિયતો એકરોમાં આંટા મારી રહ્યા હતા.

કેનેડિયન પોલીસના 'શું કરો છો ?' પ્રશ્નના જવાબમાં એક જણાએ પોતાનું નામ-કામનું કાઠું આપ્યું અને જણાવ્યું:

'અમે બધા રક્ષિયન પ્રતિનિધિમંડળના માણસો છીએ અહીં. અમારા ખાતાનો એક તોફાર રહે છે. એ બદારગામ ગયો છે, અને અમારે જરૂરી ચોક્કસ કામગીરી અમે સેવા આપ્યા છીએ. એણે અમને ધરની આવી આપેલી પણ એ ખોવાઈ ગઈ એટલે અમારે આરણ્ય તોડવું પડ્યું છે. જોકે આ બધી સોવિયેટ માલમિલકત છે એટલે અમે એનું ગમે તે કરીએ એ સામે બીજી કોઈ સરકારે જોવાનું નથી. એટલે તમે તમારે કામે જરૂરો એવી વિનંતી છે.'

પણ પોલીસે, ઇન્સ્પેક્ટર ન આવે ત્યાં સુધી જરાની ના પાડી. એટલે પછી ઇન્સ્પેક્ટર આવે તે પહેલાં એ ચારે રક્ષિયનો ત્યાંથી ચાલી ગયા. પોલીસે તેમને અટકાવ્યા નહિ. ત્યાર પછી રાતમાં વિશેષ કાંઈ બન્યું નહિ.

ફળ એક દિવસની એરડાજરીને કારણે રાત્રે જોતું ધર ફાકવા સુધી રક્ષિયનમંડળ તૈયાર થાય તે માણસની પાસેના કામગીરી, સામાન ખોટા પણ સામાન્ય તો નહિ જ હોય એટલું તો કેનેડાના પોલીસખાતાના વડા કમિશનર મિ. વુડને લાગ્યું જ. સવાર પડતાં જ ગુએન્ગો અને તેના કામગીરી પોલીસની દેખરેખ નીચે સલામત રથે પહોંચાડવામાં આવ્યા. ફરી એકવાર પ્રાર્થન મિનિસ્ટર મિ. કિન્ગના કાને વાત નાખવામાં આવી. આખલી રાતના બનેલા

પ્રશ્નોથી એમને વાકેફ કાવામાં આવ્યા. આખરે ઔરંગાબતમાં કોર્ટક તપાસ હાથ ધરવા તેમણે મંજૂરી આપી. સાથે સાથે પહેલાની માફક સાવધાનીના ચૂર પણ કાઢ્યા. 'આ માણસના હેતુ વિશે પૂરતી ખાતરી કરજો. એના કામગીરી બનાવટી તો નથી ને, એ પણ જોજો; આ તો આંતરરાષ્ટ્રીય મામલો છે બાઈ, રજો કોઈ છતાવળિયું' પગલું બરી એસના.'

ગુએન્ગોને તથા તેના કામગીરીને તપાસવા માટે એક સમિતિ નીમવામાં આવી. શકેલીકની જલના બધે આરણ્ય વચ્ચે એ સમિતિએ કામ કરે ક્યું. ઇન્સ્પેક્ટર જોહન લિઓપોલ્ડને આ તપાસસમિતિનો વડો નીમવામાં આવ્યો હતો. પણ ગુએન્ગોએ રજૂ કરેલ કામગીરી તપાસવાનું કામ કોઈ સહેલું નહોતું. પહેલું તો કામગીરીના વિષયો જ એટલા વિવિધ હતા કે તેમને બવરિયત ગોઠવવા એ પણ એક મોટું કામ હતું. બીજો પ્રશ્ન હતો બાબતો. એટલે ઉંચક લાવીએ એટલે ત્રીજો પ્રશ્ન હતો સંદેશોના વગેરે માટે વપરાતી ખાનગી બાબતો.

પણ, કામ એકવાર હાથમાં લીધું એટલે ઉંચક લાવ્યા વગર છૂટકો જ નહોતો. ધીમે ધીમે પણ કામગીરી વધતો ગયા, એના અર્થે ખેસારાતા ગયા; એની કમિક જોઈવણી થવા લાગી અને એમ જેમ જેમ કામ આગળ વધતું ગયું તેમ તેમ ગુએન્ગોની વાતની સમજાઈ આવેલા આપ પ્રવાર થવા લાગી.

એ કામગીરીમાં ગુએન્ગોના કહેવા મુજબ રક્ષિયન પ્રતિનિધિઓ કર્નલ ઝામોટિન, કર્નલ રેગોવ, કર્નલ મોટિનોવના હાથમાં લખેલાં લખાણો હતા. કેનેડિયન સરકારી ખાતાઓમાં તેમના તરફથી આવતાં લખાણોમાંની તેમની સહી સાથે ગુએન્ગોએ જણાવેલ લખાણના અકુરો મેળવવામાં આવ્યા અને ગુએન્ગો સામે કાયદે ગુએન્ગોના કામગીરીમાં કેનેડાની સરકારે કંઈકની સરકાર પર મોકલેલા ખાનગી લોકોની રક્ષિયન બહુમતીએ આપેલ ખબરની

નકસો હતી. સરકારી ખાતામાંથી એ તારોની નકસો મેળવતા, ગુએન્કોએ રજૂ કરેલ નકસો અચરણ: બરોબર તીકળી.

ગુએન્કો જે. કાંઈ લાગ્યો હતો એ તો કાચું' સોનું હતું. એમ હવે તો ખાતરી થઈ ચૂકી હતી. હવે તો આ પુસ્તક કેટલું વિસ્તૃત રૂપે ફેલાયેલું હતું અને તેના ઉપર ક્યાં ને કેવી રીતે ધા કરીને તેને અટકાવી શકાય તે માટે બધા કામગીરો વિગતવાર અભ્યાસ જરૂરી હતો અને સમિતિએ જી અભ્યાસ મથક શરૂ કરી દીધો.

એક પંખવાડિયાની સખત મહેનત પછી ૨૧મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૫ના રોજ સમિતિએ પોતાનો અહેવાલ પ્રાર્થમિ મિનિસ્ટર પાસે રજૂ કર્યો. એમાં જણાવવામાં આવ્યું છે:—

‘અમારી તપાસ ઉપરથી એક વાત રપષ્ટ હકિત થાય છે કે રશિયાની મોરો સરકારની સીધી સૂમના અનુસાર કેનેડામાં, રશિયા તરફથી જાસૂસીખાતું ચલાવાતું જણાય છે.

કેનેડા ખાતેના રશિયન પ્રતિનિધિઓ છૂપાં નામો નીચે આ જાસૂસી કામ કરી રહ્યા છે. ઉલ્લેખ્ય તરીકે લશ્કરી પ્રતિનિધિ મિ. ડાબોલિનનું જાસૂસી નામ ‘આન્ડ’ હોવાનું જણાય છે.

કર્નલ ડાબોલિનને મુખ્ય તો ચાર બાબતની માહિતી મેળવવાનું ફરમાન થયું હશે છે:—(૧) એટમ-બોમ્બ, તેનું બંધારણ, તેની યાંત્રિક રચના અને તેના નકશા (૨) યુરેનિયમ નં. ૨૩૫ નો નમૂનો મેળવવો, અને તેના ઉત્પાદનની વિગતો મેળવવી (૩) નેશનલ રીસર્ચ કમિશનની લાયબ્રેરીની માહિતી મેળવવી (૪) અમેરિકન લશ્કરની દિલચાલની માહિતી રાખવી.

આ ચાર મુખ્ય કામ ઉપરાંત બીજાં નાનાં છતાં અગત્યનાં તો ખરાં જ એવાં કામો પણ છે.

પણ હજુ પ્રાર્થમ મિનિસ્ટર મિ. કિન્ઝને આ પુસ્તકની ગંભીરતા સ્પષ્ટતા નથી. તેઓ પ્રશ્ન કરે છે: ‘આ બધી માહિતી મેળવવામાં તેઓ કેટલીક પ્રગતિ કરી શક્યા છે?’

સમિતિનો વડો કંઈકથી જવાબ આપે છે: ‘ઉપર જણાવેલી ચારમાંથી એક બાબતમાં માહિતી મેળવવામાં તેઓ સહેજ પણ નિર્લજ્જ થયા નથી.’

જવાબનો પૂરા અર્થ મિ. કિન્ઝના મનમાં-જોતરે છે અને તેઓ ચોકાને પૂછે છે: ‘એટલે એટલું બોમ્બ વિશેની માહિતી તેમને મળી ચૂકી છે, એમ માટે સમજવું?’

સમિતિનો વડો જવાબ આપવાને બદલે ‘કાર્પલ રજૂ કરે છે તે એમાંથી કેમલ નં. ૨૪૧ વાંચવા વિનંતી કરે છે.’

આંટો એટલે કે કર્નલ ડાબોલિને રશિયાના ડીરેક્ટરને સમાચાર મોકલ્યા તેની એ નકલ છે: ફિરકટર!

‘એલેક’ પાસેથી મળેલી હકીકત: યુરેનિયમ ૨૩૫નું ઉત્પન્ન ક્લિનનમાં મૂકેલા વિદ્યુત મશીનમાંથી દરરોજ ૪૦૦ ગ્રામ નેટવું મળી શકાય છે. ૪૯ નંબરનું એથી જમણું જોતરે. રોજ ૨૫૦ ગ્રામ તૈયાર કરવા માટે થોડા થોડા કૌશલિયો જોઈવામાં આવે છે... એલેક આને અપચુને યુરેનિયમ ૨૩૩ નું (૧૬૨માં કોઈપ્રમાણનું) પ્લેટીનમ આપ્યું.

આન્ડ

‘એલેક કાણ છે?’ પ્રાર્થમ મિનિસ્ટર પૂછે છે.

‘એને જોળખવો હજુ બાકી છે.’ સમિતિનો વડો જવાબ આપે છે. ‘પણ આ બાબતના વૈજ્ઞાનિક અખતરાઓમાં સામેલ એવો કાર્પલ આપણો વૈજ્ઞાનિક જ હશે.’ નોંધ એને શોધી કાઢવો ખરું મુશ્કેલ નથી. આ બે કેમલમાંથી એ આપણને મળી રહેશે.’ કહીને એણે બીજા બે કેમલ વાંચવા આપ્યા.

પહેલો કેમલ (નં. ૨૪૪) માન્ટ તરફથી મોસ્કો, મોસ્કોએલ હતો—
ફિરકટર ।

અને ' એલેક ' ની લંડનમાં મુલાકાત માટે જોડવણ કરી છે. લંડનમાં તે કિન્સ કોલેજ, સ્ટ્રેન્ડમાં કામ કરશે. .

મુલાકાતની તારીખો—એપ્રિલ ૭, ૧૭, ૨૭. બ્રિટિશ મ્યુઝીઅમ સામેની શેરી. વખત સાંજના આગવાર, એલેકની કાળી બગલમાં ડાબું હશે. .

જોળખ માટેના શબ્દો : ' માઈલ ખુશીમાં. ' સપ્ટેમ્બરની શરૂઆતમાં ' એલેક ' લંડન જીવશે. જતા પહેલાં તે પેટાવાવાના પુરનિયમના કારખાનાની મુલાકાત લેશે. આવતે વરસે વધુ એક માસ માટે તે કેનેડા આવવા છૂટે છે એમ એ કહે છે. અને એલેકને ૫૦૦ ડોલર આપ્યા છે.

માન્ટ

બીજો કેમલ મોસ્કોથી, ઉપરના કેમલના જવાબરૂપે આવ્યો હતો—

માન્ટ,

મુલાકાત માટેની તમારી જોડવણ બરાબર નથી. નવી જોડવણ નીચે મુજબ રાખશો.

૧. સ્થળો:— બ્રિટિશ મ્યુઝીઅમ સામે પ્રેસ્ટ રસેલ રીટી ઉપર, શેરીની સામી ખાતુ. ' એલેક ' ટોટનહામ કોર્ટ રોડ તરફથી આવે. મળવા આવનાર ' સાઉથેસ્ટન રોડ ' તરફથી.

૨. વખત: આઠ (સાંજના)

૩. જોળખ: એલેકની કાળી બગલમાં ' ટાઇમ્સ ' ડાબુ. સામા આવનારના કાળા હાથમાં ' પિકચર પોસ્ટ ' માસિક હશે.

૪. જોળખના શબ્દો:—સામે આવનાર:— ' સ્ટ્રેન્ડ જવાનો દુકામાં દુકા રરતો કપો ? ' એલેક : ' સામે, દુ' એ રરતે જ અડ' છુ ' ફિરકટર

આખરે પ્રસંગની મંબીરતા અને કાવતરાની લાગણતા પ્રાર્થમ મિનિસ્ટરને સમજાવે છે. અને હવે તો એ એટલી બધી સમજાવે ગઈ છે કે પેલા કેમલોમાંના એલેકનો પતો મેજવવા ઇમલેન્ડ સાથે સંદેશા ચલાવવા માટે કેમલ-બગલદાર એને સલામત લાગતો નથી.

સપ્ટેમ્બરની ૨૮મીએ રાજનગર આટાવા છાટીને વોશિંગ્ટન અમેરીકન પ્રેસીડન્ટ ડુબેનને મળે છે અને કાવતરા વિશે વાત કરે છે. ત્યાંથી ન્યુયોર્ક પહોંચી ' ક્વીન મેરી ' માં બેસીને ઈમલેન્ડ આવે છે, એ આવ્યો ત્યારે ઇમલેન્ડનો વડો પ્રવાન એટલી એને ' ચેક્સ ' ના ઘેર હતો. કી-મના આવવાના ખપર એને અગાઉથી મળી ચુક્યા છે અને એ એને તુરત જ મળે છે.

એટલી કી-મ પાસેથી બધી વાત સાંજળી લે છે અને થોડાક જ કલાક બાદ સ્ટોલેન્ડ યાર્ડના એક બાહ્ય કોર્ટરોડ લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ લીઓનાર્ડ બર્ટને ' એલેક ' ને શોધી કાઢવાનું કામ સીપાર્થ નવ છે.

પેલા કેમલોમાંની એક હકીકતે ' એલેક ' ની શોધ સરજ કરી દીધી. લંડનમાં તે કિન્સ કોલેજ સ્ટ્રેન્ડમાં કામ કરશે. જર્ટ અને એનો મદદનીશ વિલિયમ બ્રાઉનિંગ કિન્સ કોલેજમાં ગયા પણ એલેક એ કાંઈ એનું ' સાચું ' નામ શોધું જ હતું ? પણ બર્ટનો તર્કશક્તિ ક્યાં બંધી હતી ? એટલે બ્રાઉનના અખતરાઓમાં સામેલ રહે એ માલુસ લૌતિકવિદ્યાનને પ્રોફેસર હોવો જોઈએ. લૌતિકવિદ્યાનના પ્રોફેસરોમાં કાંઈ કેનેડા જઈ આવેલો ને હમણાં જ ત્યાંથી પાછો આવેલો છે કે કેમ તે તપાસીએ. એ તપાસ સફળ નીવડી. ડૉ. મે નામનો વૈજ્ઞાનિક એટલે બ્રાઉન વિશે અભ્યાસ કરવા મોન્ડ્રીઅલ બંધને હમણાં જ પાછો ફર્યો હતો. કોલેજમાં તેના નામ સામેની તોંધ બેંચી, ' ડૉ. એલન નવ મે, યુનિવર્સિટી રીસર સ્ટેશન ' ટેરસ કિન્સ, ન્હાન. આઈ. સી. આઈ. ડુ. લિ.ના લૌતિકવિદ્યાનનો અગ્રગણ્ય સમાસદ્ધ, એ તોંધની સાથે

એના ફોટા પણ હતો. તેના આથે ટાલ હતી અને ફેરી ફેમનાં ચક્ષુમાં હતાં મૂંઝે રાખેલી હતી. ને મોઢા ઉપર બહુ જ વિનમ્ર ભાવ જણાતો હતો-જોઈને કોઈ ન કહે કે આ માણસ દુનિયાની સલામતીને જોખમમાં મૂકે એવા કાવતરાનો જાગીદાર હશે.

પણ આ તો ફક્ત 'એલેક ટુ' સાથું નામ મળ્યું અને એના ફોટા પરથી એ ક્યો હશે તે જાણી શકાયું. બીજું પગથિયું એના ધર અને એની આસપાસ એને ખબર ન પડે એમ એના પર ખ્યાન રાખતા માણસો જાહવી દેવાનું હતું. એની પેલા કબજમાં જણાવેલી મુલાકાતને હજી વાર હતી અને ત્યાં સુધી એની મુલાકાતનો બેઠ જહાર પડી ચૂકો છે એની ગંધ પણ એને ન આવવા રેવી જોઈએ અને છતાં એની ફરક દિલચાલથી સરકારે માહિતગીર રહેતું એ પણ જરૂરી હતું અને એ જાણી બ્યવસ્થા ખર્ચે ખરાબર પાર ઉતારી દીધી.

જે એલેક્ઝાન્ડ્રી તપાસમાં તેઓ હતા એ એલેક્ઝાન્ડ્રી જ એની વિશેષ ખાતરી પણ ખર્ચે કરી. તેણે મોન્ડ્રીઅક્ષના 'એટમ યંત્ર'ના અખતરાઓના સ્થળનાં વધારે તાર કરીને કો. એલન નન જે વિશેષ વિખતો મંજાવી, તો જાણવા મળ્યું કે કો. મેએ પેટાવાવાની જે વાર મુલાકાત લીધેલી. વધારામાં અમેરીકાના વીકાજો પાસેના 'માનહરન' સ્થળે ચાલતા અખતરાઓની પણ તે જે-યાર વાર મુલાકાત લઈ આવેલો અને કેનેડાથી જતાં જતાં તે આવતે વરસે પોતે એક માસ માટે ફરી પાછો આવવાનો છે એમ પણ કહેતો ગયો હતો. આમ એકેએક વિખત મળી રહી અને કો. મે અને એલેક્ઝાન્ડ્રી એક જ વ્યક્તિ હતી એ વિશે જરા પણ શંકા ન રહી.

આ ખાતરી થવા ઉપરાંત એક વિશેષ હકીકત પણ જાણવા મળી. કેનેડામાં હતો ત્યારે 'રીસર્ચ' ડાઉનિંગ્સ મારફત કો. મેને અમેરીકામાં એક માસ માટે રહેવા રેવા અને

અખતરાઓ કરવા દેવાની પરવાનગી માગવામાં આવી. એ વખતે આવી પરવાનગી આપવાનો અધિકાર ધરાવતા જનરલ યુએસે એના કામને તપાસતાં તેને માલુમ પડ્યું કે એ અત્યાર સુધીમાં ત્રણ વાર તો અમેરીકાની મુલાકાત લઈ ગયો હતો અને એની ચોથી મુલાકાત એને જોઈએ તે કરતાં વિશેષ હકીકતથી માહિતગાર કરનારી નીવડે એવો સંભવ હતો. એટલે એ મંજૂરી ન મળી. એ મંજૂરી મળી હોત તો સંભવ છે કે કો. મેની કામખીરી સર્જા પહેલાં પૂરી પણ થઈ ગઈ હોત અને એટલે જોખમનું રહસ્ય રાંધવા પહેલાંથી પણ ખર્ચ હોત. એ રહસ્ય જાણવી રાખવાનું માન જનરલ યુએસે અને તેની એ 'ના'ને કાળે જાવ છે.

આ જાણી રહિયન પ્રતિનિધિ સાથેની કો. મેની મુલાકાતનો સમય નજીક ને નજીક આવતો ગયો અને કો. મે ઉપરની રેખરેખ કતલ અને વિશેષ સાવચેતીભરી થવા લાગી.

જોહાટાખરની સાતમી આવી પહોંચી. એ આખો દિવસ ત્રણ ત્રણ કલાકના વારાએ એલેક્ઝાન્ડ્રી ઉપર જબ્બે માણસોએ નજર નાંખી અને સર્જના સાત વાગ્યાથી તો ખર્ચ પોતે જાણીને થોડે દૂરની રેરોડારામાં જોડા. બીજે છેડે મ્યુઝી-અમ પાસે એનો સાથીદાર બહાઈટહેડ પણ જઈને જિમો હતો.

સાત થવા-સાડા સાત થવા અને પોણા-આઠ વાગ્યા. પણ કો. મે તો પોતાના વરંદામાં આરામ ખુરશી હાળીને એક ટેબલ ઉપર ટેબલ લેમ્પ જોડાવીને વાંચતો પડ્યો છે. તે જિમો જ થતો નથી. મરિયાજનો કોટા ૮ થી બિયડી સવાચાઈ પહોંચ્યો પણ કો. મેને તો પોતાના પુસ્તક સિવાય બીજા કોઈ વસ્તુની જાણે પડી જ નથી. ઇન્સ્પેક્ટર ખર્ચે જઈને બહાઈટહેડને ટેલિફોન કર્યો તો ત્યાંથી પણ એવા જ સમાચાર મળ્યા. કોઈ મ્યુઝીઅમ પાસે ફરકયું જ નથી. સ્ટોટલેન્ડ વાડની અગુસ્ટાન પાન કર

માઉગલીના ભેરુ

મુનિકુમાર મ. લક્ષ્મી

[વર્તાકમાં પ્રગટ થયેલી વાર્તા 'અજ્ઞાતોદય' દ્વારા આપવા માનવવાળા માઉગલીના જન્મકથાને આ કથા છે.

— સંપાદક]

ઉનાળાની એક સાંજના સાતક વાગ્યાનો વખત હતો. શિવનીની ટેકરીઓ તરફ મઈ હતી, તેની ગરમીમાં દિવસનો આરામ કરી લઈ વસું જાયો. આજસ મરહુ, જાગસું આધું અને પંજના નહોરને છૂટા કરી ભેરા કે નથી હેવાડે પણ જીંધની કાંઈ અસર રહી મઈ હોય તો ચાલી નય. નાર સૂતી હતી અને તેના પાસે પડેલા આર પડતાં-આખડતાં અજ્ઞાના અજ્ઞાઓ ઉપર પોતાનું મોહું ટેકવું હતું. ટેકરીની જે જબોલમાં તેઓનો પાસ હતો તેના બહારમાંથી ચંદ્રના કિરણ પેસી તેમને અજ્ઞાણું આપતાં હતાં. ધુરર, વરુએ અવાજ કર્યો, 'હરી ચિત્તર કરવાનો વખત થઈ ગયો' આમ બોલીને તે ટેકરી જીતરી નવા તૈયાર થતાં હતા ત્યાં જ ચંદ્રના પ્રકાસ આડે એક કાળો મુઝાદાર પૂંછડીવાળો પક-છાયો ઉંબર ઓળંગી અંદર આવતો દેખાયે; 'જે ચાએ; વડુ મહારાજની જે ચાએ. અમર તપો તમારા નહોર અને પંજ; તમારા બાળકાની પણ જે ચાએ કે તેઓ આ કુનિયાનાં બૂખાને બૂલી ન જાય' આવનાર બોલ્યો.

આવનાર શિવાળ હતો. તેને તગાડી કે ચાળાચટ્ટો પણ કહેતા. કિન્દનાં વરુએ શિવાળને પિત્તારે છે કેમકે શિવાળ ન્યાં ત્યાં નુકસાન કરતો ફરે છે, સાચાં-જોડાં કરે છે, અને ગામમાંના ઉઠરામાં જઈ ત્યાંના ગાજા અને દોરનાં ચામડાંના કટકા ખાઈ મે. પણ તેઓ જેમ શિવાળને પિત્તારે છે તેમ શિવાળથી કરે પણ મે. અને તેનું કારણ છે. શિવાળ પછી વાર હાથાયું ચાલ છે અને એકું હાથાયું ચાલ છે કે જન્મવનું બીજું કાષ્ટ પ્રાણી તેનું હાથાયું

નથી થતું. એ હાથાયું ચાલ ત્યારે શિવાળ કાષ્ટ દિવસ કાષ્ટથી બીજું હતું એ વાત સાવ બૂલી નય છે અને કાઠીમાં દોઢવા માડે છે અને જે કાષ્ટ હાથે આવે તેને કરવું નય નય છે. શિવાળ હાથાયું ચાલ ત્યારે દીપડો પણ સંતોષ નય છે. વનનાં પશુમાં હાથાયું થતું એ બહું-ચરમ બરહું મણાય છે. આપણે માણસો તેને હાથવા કહીએ છીએ પણ વનચરો તેને દીવાનપણું કે માંડપણું કહે છે અને તેનાથી દૂર નાસે છે.

'ભોલું બૂખ્યો હો' વરુ બોલ્યો 'તો અંદર આવ અને તપાસ કર, ભેંકે બહો કાષ્ટ આપાનું' રહ્યું નથી.'

'એનું તે હોય,' શિવાળ બોલ્યો, 'વડુ જેવા મોટા ભોંક માટે વધુનું હોય તે આવો એનું ન મણાય પણ મારી જેવા શિવાળવાને સુકું હાથડું મળે તો મે ઉભાણી વડે જ્યારે તો શિવાળભાઈ કહેવાઈએ. આ કાલે, આ ન કાલે એનું કહેનાર અને તે કાણ?' આમ બોલતો બોલતો તે ગુફાના છેદા સુધી ગયો અને ત્યાં થોડું મીસ ઓટલ કાગિયારનું હાથડું તેને જન્મનું તે લઈને તે ખુચાલીમાં કરવા લાગ્યો.

કરડી રહી બોલ્યો, 'કલે આશાર થયો આટલા આજા માટે; જુવો તો આ અજ્ઞાં કેવાં રૂપાળાં લાગે છે. તેમની અંજો કેરી મોટી છે. વળી કેવાં નાનકડાં છે, પણ હોય જ ને, રાખના દીકરા તો મરદ જ હોય ને.'

શિવાળને ખબર હતી કે નાનાં બાળકાનાં મોહનાં વખાણ કરવામાં થયું જેખમ છે. અને તેને બોલતો સાંજળી વડુ અને નાર જાંબનીચાં ઘવા માંડ્યાં. પણ ભલે કાંઈ જન્યું જ ન હોય તેમ એકે તો બેકાં બેકાં

લવારો ચાલુ રાખ્યો, પણ અંદરખાનેથી પોતે કરેલાં-તોફાનથી વરુ ને નારનાં મોઢાં નોંધે તે મલો આનંદ પામ્યો. વળી કહ્યું, 'શેરખાને તેની જુની ચિઠ્ઠીની જગ્યા બદલી નવી લીધી' છે એટલે આવતા ચંદ્રમા (પૂનમ) સુધી તે હવે શિવનીની આ ટેકરીઓમાં ચિઠ્ઠી કરશે એમ તેણે મને કહ્યું છે. શેરખાન એ વીસ માઇલ દૂર વેણગંગા નદી પાસે રહેતા દીપકાનું નામ હતું.'

'તને હક્ક નથી' વરુ ગુરસાથી બોલ્યો, 'વનના કાવઠા પ્રમાણે પહેલેથી ચેતવણી આપ્યા સિવાય તેને ચિઠ્ઠીની જગ્યા બદલવાનો કોઈ હક્ક નથી. આથી તો આસપાસમાં જેટલાં ચિઠ્ઠીનાં ઢોર છે તેને એ બીવગ્રીને બગાડી મૂકશે અને તે પશુ આવે વખતે. તને ખજર છે ને કે હમણાં તો મારે એકલાને જમારા બેઠે માટે ચિઠ્ઠી કરવો પડે છે.'

નાર બોલીઃ 'તને તેની મા હંમડો કહે છે તે અમથી નહીં કહેતી હોય. જનમથી જ તેને એક પગે બોલે છે જ અને બોલે છે એટલે તો તે દુધાળાં ઢોર જ મારે છે, પણ હવે તો વેણ-ગંગાના મામના લોકો પશુ એની ઉપર ખમણ્યા છે, અને હવે અહીં આંખો છે એટલે આપણી પાસેના મામના લોકોને જ ખીજવશે. હવે એ માણસ બધાં આદી આવશે અને તે તો કર્યાં જ આપેા હશે, પછી લોકો તેને વનમાં જોતરો અને ખડ સગમાવી દેશે એટલે જમારે જમારાં છોડીને લઈને નાસવું પડશે. બહુ ઉપકાર કર્યો હો શેરખાને તો.'

અંધાઈથી શિયાળ પૂછ્યું, 'તમારાં આ વખાણની વાત શેરખાનને કહું ?'

'જા, આલ્યો જા,' વરુએ કહ્યું, 'નીકળ અહીંથી અને તારા રોક સાથે ચિઠ્ઠી કર. એક રાત પૂરતું તોફાન તો ઘડું કરી ચૂક્યો છે'

'ઠીક મલે છું' શિયાળ બોલ્યો, 'આ નીચેની ઝાડીમાં તમને શેરખાનનો અવાજ

આવતો હશે. નાહકના મેં તમને ખજર આપ્યાં.'

વરુએ સાંભળવા પૂન કર્યો. નીચે નદીની ખીણમાં તેણે દીપકાનો અવાજ સાંભળ્યો. જેને કોઈ ચિઠ્ઠી ન મળવાથી ગુસ્સો મઠ્યો હોય અને અવાજ વનમાં ફાણ સાંભળે છે તેની પરવા ન હોય તેવો સૂકો, ગુસ્સાભર્યો શાળો જેવો એ ધુરકાટ હતો.

'બેવકૂફ' વરુ બોલ્યો, 'રાતના ચિઠ્ઠીનું મૂલત આવેા અવાજ કરીને કરે છે. તેને એક લામતું હશે કે અહીંનાં હરણિયાં તેનાં વેણ-ગંગાના બળક જેવાં હશે.'

નાર બોલી, 'ચૂપ ચૂપ, એ હરણ પણ નથી. આ તો માણસનો ચિઠ્ઠી કરતો લાગે છે.' તેમણે સાંભળ્યું કે દીપકાનો ધુરકાટ બદલાયો હતો. અને તેને ખતરે ચારે બાજુથી આવતો હોય એવો મજબૂત અવાજ સંભળાયો. રાતે જંગલમાં રાતવાસો કરી રહેલા કાઠિયારો કે આડોશિયા આ અવાજથી મુંઝાઈ જાય છે અને આમતેમ નાસવા લાગે છે તેમાં કોઈક વાર દીપકાના મોંમાં જ જઈ પડે છે.

વરુ બોલ્યો, 'સાચી વાત. પણ માણસનો ચિઠ્ઠી ? છટ ઝાડ ઉપર તમરાં અને તમામમાં દેઝાં પૂરતાં નથી કે માણસનો ચિઠ્ઠી કરે છે ? અને તે પશુ વળી આપણી જમીન ઉપર ?'

જંગલના કાવઠામાં દરેક બાળક માટે નિયમ હોય છે, દરેક નિયમને કારણે હોય છે. એ જંગલનો કાવો દરેક પશુને માણસ મારવાની મના કરમાવે છે. ફક્ત જમારે પોતાના બાલકોને ચિઠ્ઠી કરતાં શીખવવાનું હોય ત્યારે જ માણસ મારવાની રજા હોય છે. પણ તે વખતે સુઢાં તેણે પોતાના રહેઠાણ ગઢારની જમીનમાં જઈ એવો ચિઠ્ઠી કરવો નોંધ્યો. આ મનાઈનું ખરું કારણ એ છે કે આવી રીતે માણસનો ચિઠ્ઠી કરવાથી થેલાધણ વખતમાં જ માણસનું મોઢું ટેણું લાધીધેલા ઉપર ચઢીને બંદૂક, ઢોલ મજાલ, વગેરે લઈને આવે છે

અને વનનાં ખર્ચાં પ્રાણીને ત્રાસ થાય છે. પણ વનનાં પ્રાણીઓ એકબીજાને એમ સમજાવે છે કે જનવર માત્રમાં માણસ એ સૌથી નમ્રજીવ અને સૌથી રક્ષણ વિનાનું પ્રાણી છે; અને તેને આતું એમાં સારા શિકારીની શોધા નથી. વળી તેઓ એમ પણ કહે છે અને તે ખરું છે કે માણસ ખાનાર જનવરના દાંત ખરાબ મર્ધ જાય છે અને પ્રાણીને ખસ થઈ તેની ચામડી ખરાબ થાય છે.

દીપકાનો અવાજ મેટા ને મેટા થવા લાગ્યો, અને છેવટ તે આરં કરીને કૂદકા મારવાનો અવાજ સંભળાયો.

પછી દીપકાને જ શોભે તેવી લાળી સંભળાઈ તે શેરખાનના જ મોંમાંથી નીકળી અડ હતી. નારે કહ્યું, 'શેરખાન નિશાન ચૂક્યો લાગે છે. એ શું હતું ?'

વરુ એમાં કંઈકાં ખદાર ગયો. અને ત્યાં શેરખાનને છુદી છુદી જાતના ગુસ્સાના અવાજ કરતો અને ઢાળમાં મથોલાં ખાતો ભેગો.

વરુ બોલ્યો, 'મૂરખ નહોં તો. બીજો કંઈય નહોં અને કંઈકારાની ધુણી ઉપર જ ડાપો માર્યો તે પગે લાગ્યો હશે. ત્યાં ન જવાય એટલી યે તેને અક્ષલ નથી. વળી રૂબાળ તેની સાથે છે.'

નાર બોલી, 'કાંઈક ટેકરી ઉપર ચડીને આવતું લાગે છે. હોશિયાર રહેજો.'

નીચે જળું હતું. તેનાં પાંદડાંમાં સળવળાટ ગયો. વરુ હલંગ મારવા માટે પાછલા પગસર થઈ ટાંપી રહ્યો. આ જનાવ ભેગા સરખો હતો એટલું જ નહોં પણ વનની દુનિયામાં અદ્ભુત ગણાય એવો હતો. આવનાર શિકારને વરુએ ભેગો ન હોતો. એટલે તેણે તો હલંગ મારી અને ખરાબર તેના શિકાર ઉપર જ પડત પણ ત્યાં તેની નજર શિકાર ઉપર પડી અને પોતે શેના ઉપર કૂદતો હતો તેનું જાન યતાં રોકાવા મત્ત થયો, પરિણામ એ થયું કે તે જમીનથી ચાર કે પાંચ ફૂટ ઊંચે ગયો અને પછી જ્યાં હતો ત્યાંનો ત્યાં પડ્યો, અને

બોલ્યો, 'માણસ...માણસનું ખચ્ચું. ભુલ્યો તો માણસનું ખચ્ચું.'

વરુની ખરાબર સામે એક નીચી ડાળા પકડીને એક નમ્ર ત્રાખા વરણો બાળક જોભો હતો, તે માંડ ચાલી શકતો. વરુની બોલમાં લાગ્યે જ ભેગા મળે તેનું સુવાણું અને બરેલું એ ખચ્ચું હતું. બાળકે વરુની સામે ભેંધું અને દર્યું.

નાર બોલી: 'શું માણસનું ખચ્ચું છે ? મેં કાંઈ દિવસ જાળ્યું નથી. તેને મારી પાસે લાવો.'

વરુને પોતાનાં ખચ્ચાને ઉપાડી બીજો મૂવાની ટેવ હોય છે એટલે જરૂર પડ્યે તે જરા પણ ભાંગ્યા વિના કાંઈ પકડીને ઈલાને પણ મોંમાં રાખી શકે છે. તે રીતે વરુએ આ બાળકને મોંમાં લીધો અને ઉપાડીને પોતાનાં ખચ્ચાં બેળા તેની મા પાસે મૂક્યો. અને બાળકને એક ઉછરડો સરખો થ પયો નહોં. તેમજ એક દાદ પણ બેડી નહોં.

'અરે કેટલું નાભુક, કેવું સુવાણું અને કેવું બદાદુર છે !' નાર ઉપરનું બોલની હતી તેવામાં બાળક વરુનાં ખચ્ચાં વચ્ચે જમવા કરી નારની ઉભામાં જતા મત્ત કરતો હતો. 'ભુલ્યો તો ખરા. બીજાની સાથે તે પણ ધાવવા માંડ્યો, સાથે જ છે તો માણસનું ખચ્ચું ને ? એવી તે કાંઈ નાર હશે ખરી કે ભેલે માણસના ખચ્ચાને ધરાયું હોય ?'

'મેં વાત તો સંભળી છે ખરી કે માણસનાં ખચ્ચાં વરુએ ઉઠેલાં હોય પણ આપણાં ડોળામાં તો તેનું કદો ખચ્ચું નથી ને મારી વખતમાં તો નહોં જ.' વરુ બોલ્યો, 'તેની ચામડી કેવી સુવાળી છે ને તેમાં ફવાડી તો છે જ નહોં, તેને જાણ પત્રનો ધક્કો મારીને કૂં મારી નાખી શકું તો પણ ભુલ્યો તો ખરા તે મારી સામે તાકી રહ્યો છે અને જરા જ કરતો નથી.'

ત્યાં તો ગુસ્સાના દારમાંથી આવતો ચન્દ્રનો પ્રકાશ કાંઈ આશ્ચર્યથી દંકાઈ ગયો.

અને ભેધુ તો શેરખાન દીપકાનું મોઢું ચોરસ માથું-અને ચરીરનો આમનો ભાગ ખોડાના ખારમાં દેખાયો. શિયાળ તેની પાછળ જ હતો અને ખોલતો હતો, 'નામદાર, નામદાર! એ... એ આની અંદર મર્યું.'

વરુની આંખમાં ગુસ્સાનું તેજ ચમક્યું હતું તે જોઈએ, 'શેરખાન અમને ધણું માન આપે છે. ફરમાવે શેરખાનજીની રી મરજી છે.'

શેરખાને કહ્યું, 'મારો શિકાર, માંડું ખાજ. હમણાં જ એક માણસનું બચ્ચું તમારી તરફ આવ્યું છે, તેનાં માંખાપ નાસી ગયાં છે. એ બચ્ચું આપો.'

વાત એમ બનેલી કે ઠાઈ કઠિયારાનું કુટુંબ વાપણી કરીને રાત માળતું હતું ત્યાં શેરખાને જાણે માર્યાં હતાં. અને પહેલે દેવતા ચંપાયાથી તેને બળતરા થતી હતી. એ બધી વરુને ખબર હતી. વળી તેને એમ પણ ખબર હતી કે મોઢાનું ચોં એટલું સાંકડું છે કે તેમાં ધમને દીપકો સામલ ધઈ સકશે નહીં. શેરખાનનું મોઢું અને આમતો શેરો ભાગ મોઢામાં હતાં તેમાં પણ તેને બીંધ લાગતી હતી.

વરુએ શેરખાનને જણાવ આપ્યો, 'વરુએ સ્વતંત્ર મોઢો છે. વરુના ટોળાની મુખી જે દુકમ કરે તે જ તેજો માને છે. તે સિવાય ઠાઈ ચટાપટાળા દોરખાઈને તેઓ મણતો નથી. માણસનું બચ્ચું અમારું છે. અને અમે તેનું મને તે કરશું. તે અમારી મરજીનો સવાલ છે.'

'આમાં મરજી નામરજીની વાત કરાં આવી? આમાં કંઈ સવાલ-જવાબ છે જ નહીં. તમારી જેવા કુલાઓની મંજાતી મોઢામાં મારે મારા હક્કના ખાજની વાટ ભેળાં કરાં સુધી લોકો રહેવું? ખબર છે આ શેરખાન છે, માદ રાખતો.' આમ ખોલતાં દીપકો ગુસ્સે ધઈ ગયો. તેની ત્રાડના પડપાથી આખી મોઢ મૂલ બીડી. એ કાંઈથી પોતાના બચ્ચાને ધવસાવતું

છોડી નાર આગળ આવી. રાતના અંધારામાં તેની જે આંખો નીલમના જેવી ચમકતી હતી. તેણે શેરખાનની આંખો સામે તાટક મૂક્યું અને જોઈ, 'તું'ને શેરખાન દીપકો છે તો હું રાક્ષસી નાર છું, માથું છે તું મને? એ માણસનું બચ્ચું માંડું છે, લુલિયા! તેને ઠાઈ મારી નાખી યાકો નહીં. એ બચ્ચું અમારા ટોળા સાથે દરશે-ફરશે ને શિકાર કરશે. અને એટલેથી જ અટકશે નહીં. માદ રાખતો બચ્ચાં ખાઈ દીપકા, તારા જેવા દેખાયાણા, માજીની-ખરા ફુટોનો પણ એ ઠાઈ વાર શિકાર કરશે. હવે ટળ બહોથી નહીં તો મેં મારેલાં ચાંખરના સોજન ખાઈ કહું છું કે તારી મરી ગયેલ મા પાસે તને પહેલ્યાદી લઈશ. કામ લેવેલા લંચા!'

વરુ તો હિંમત ધઈ બેઠો રહ્યો. પર્લાં વરજ પહેલાં બનેલી એક વાત તે સાંચ બૂટી ગયો હતો. અમારે પાંચ વરુ સામે તેણે રીતસર યુદ્ધ કરી નારને છતી હતી ત્યારે નાર વરુનાં ટોળાં બેળા ફરતી અને તેને રાક્ષસીનું ઉપનામ અમરુદ જ નહોતું અપાયું. શેરખાન વરુની જામે ટકી રહ્યો હોત પણ નારની સામે ટકે તેમ નહોતું વળી તે જીવી રીતે ફર્યો હતો કે લકતમાં નધા લામ નારને થાપ અને હાનિ! શેરખાનને યાદ અને નારને લાડનું પડે તો તે મરણ પર્વત ઝૂસે તેવી હતી. એટલે શેરખાન ઘૂસતો ઘૂસતો મોઢાની બહાર નીકળી ગયો અને છેડે જઈને જોઈએ:

'પોતાના કુળમાં તો ખર્ચાં કૂતરાં કસે પણ આ માણસનું બચ્ચું પાછું છે તે માટે ટોળું શું કરશે એ જ જોવાનું છે. વળી એ બચ્ચું માંડું ખાજ છે. વખત જતાં છેડે એ મારા મોઢામાં જ પાવાનું છે.'

પણ વરુએ એ જાન આપ્યું નહીં. હકિત તો હકિત નાર તેનાં બચ્ચાં પાસે જઈને પડી અને અંજીર અવાજે વરુ જોઈએ, 'શેરખાનની વાતમાં એટલી વાત ખરી છે કે આ

માણસ-અચ્ચાને આપણા વરુના ટોળા આગળ ધવું નેશે. તારે તોપણ એ અચ્ચુ રાખવું છે ?

‘તેમાં શક શો ? હું રાખવાની,’ નાર બોલી, ‘એ ખુલ્લો આવ્યો, રાતે આવ્યો, અને શૂખ્યો ડાસ થઈને આવ્યો છતાં તે ખીનો નથી. અને જુવે તો તેણે મારા એક અચ્ચાને અગિયથી દૂર ખસેડી નાખ્યું. અને પેલા લગ્નમાં ખાટકાએ તો તેને ફાડી ખાધું હોત. અને ફાડી ખાઈને તે તો વેણચંદ્રા પાસે જઈને છુપાઈ જત અને પાસેના મામના માણસો તેને જાતલા આવી આવી આપણને જાપવા ન દેત અને આપણી ઉપર વેર વાળત. તમે તોપણ પૂછો એ કે મારે રાખવું છે, મારે તે રાખવું જ છે ને ફેર રાખવું છે. ચાંત થા અચ્ચા મેઠક, મારા નાના દાદુર. પણ હું તને માફગલી કહીશ. બેટા માફગલી ! એક વખત જોવો એ આવશે ન્યારે આને જેમ શેરખાને તારો ચિહાર કવે એમ તું શેરખાનનો ચિહાર કરીશ.’

વરુએ કહ્યું, ‘પણ આપણું ટોળું શું કહેશે તેનો વિચાર કરો.’

વનના કાવદામાં બહુ સાફ રીતે ઠરાવવામાં આવેલું છે કે ન્યારે કાઈ પણ વરુ ધર માંડે ત્યારે તેને પોતાના ટોળામાંથી છટા થવું હોય તો ઘઈ શકે, પણ ન્યારે તેને અચ્ચા આવે ત્યારે તે. અચ્ચાને ટોળા આગળ મળી કરી દેવા જ નેઈએ. તે માટે દર પૂનમે ટોળાની સભા મળે છે અને તે વખતે આ અચ્ચાઓ ધરવાનો હેતુ એ છે કે તેને ટોળાનાં ખીનો વરુઓ ઝોળાખી લે અને પોતાનાં છે તેમ જાણે. આ રીતે ઝોળાખાવ ઘઈ જાય પછી વરુનાં આ અચ્ચાઓ ત્રમે લાં દરીદરી કહે પણ ન્યાં સુધી એ અચ્ચાં પોતાની મેઠે દરજ્જો પહેલો ચિહાર કરે નહીં ત્યાર પહેલાં ટોળામાંથી કાઈ મોટો વરુ તેમને મારી નાખે તો તેના ઉપર ઘા પણ જતાવાની નહીં તેમ

મારવા માટે કાઈ બહાનું પણ સ્વીકારવામાં આવતું નહીં. ને મારનાર જડી આવે તો તેને મોતની જ સજા થતી. વિચાર કરતાં આપને પણ ઘાંચી કે એમ જ હોવું જોઈએ

વરુએ વાટ નોંધી પછી ન્યારે તેનાં અચ્ચાઓ દાલીચાલી શકે તેવડાં ઘડાં ત્યારે તે અચ્ચાં, માફગલી, અને નારને હથે તે રાતે ટોળાની સભામાં ગળે. એ સભા ટેકરીને મથાળે ન્યાં સો સો વરુઓ મોટા પથર પછવાડે અને બજોલમાં છુપાઈ થઈ એવા જગ્યા હતી તે સભા-ટૂંક ઉપર મળતી. સભાને પ્રમુખ આઠા નામનો એક વૃદ્ધ કાખરચિતરો વરુ હતો. તે એકલો ફરતો તેથી તેનું નામ એકલા પાકયું હતું. તે પોતાના બગથી અને ચતુરાઈથી વરુના આ ટોળાને નાચક બન્યો હતો. તે એક મોટા પથર ઉપર આઠે પડ્યો હતો અને આસપાસ આગોસ-પચાસ જુદા જુદા દરનાં જુદા જુદા રંગનાં વરુઓ ફૂંકાળે વળીને બેઠાં હતાં. તેમાં ઉમ્મરે પૂણે કલાવર અને એકલે પડે મોટાં સાનરને મારી કહે એવાં વરુથી માંડીને ત્રણ ત્રણ વરસનાં યુવાનો સુધીનાં ન્યાં આઠનાં હતાં એકલો ઉલ્લા એક વરસથી તેમનો નાચક બન્યો હતો એ એ વાર તો એકલો વરુના હટકામાં સપડાયો હતો અને જાને વાર છૂટી ગયો હતો. એકવાર તો તેણે માણસના હાથને ન્યારે ખાધો હતો અને મરી ગયો જાણી તેને છોડી દીધેલો, એટલે તેને માણસોના રીતરિવાજની ખબર હતી. સભા-ટૂંક ઉપર વાતચીત બહુ થોડી થતી. ફૂંકાળાની વચ્ચે વરુનાં અચ્ચાઓને રાખવામાં આવ્યાં હતાં તેની આસપાસ માગાપો હતાં. અચ્ચાઓ રમતમાં એકબીજા ઉપર ગમડી પડતાં વળી વચ્ચે વચ્ચે કાંઈ મોટું વરુ એકાદ અચ્ચા પાસે જઈ તેને ધારી ધારીને નેઈ લેતું, અને સુપડાથી પોતાની જગ્યાએ બેસી જતું. વળી કાંઈક નાર પોતાના અચ્ચાને ચંદ્રના પૂરા મોકામાં ફેંકી દેતી કે રજે તે જુવાઈ જાય.

પોતાના જીંઘા આસન ઉપરથી વારંવાર
બોલ્યા બોલી બીઠેને, 'તમને કાચલાની ખજર
છે. ભેંઈ લેલો વરુઓ. બરાખર ભેંઈ લેલો.'
કેટલીક હેતાળ નારી પણ વચ્ચે બોલતી,
'ભેંઈ લેલો વરુઓ, બરાખર ભેંઈ લેલો.'

આખરે વારો આવ્યો. અને નારના ગળા
ઉપરના વાળ ઊંચા થઈ ગયા. વરુએ માઉ-
ગલીને ફૂંડાળાની વચ્ચે ધકેલ્યો અને ત્યાં તે
ચળકતા પાંચીકાથી રમવા અને હસવા લાગ્યો.
બહેલાએ માથું પણ જીંચું ન કર્યું અને
પોતાના પંજ તરફ નજર જોડી રાખી
બોલ્યો ક્યું, 'ભેંઈ બરાખર ભેંઈ. પણ
ત્યાં ખટક પાછળથી એક ધુરકાટ આવ્યો અને એ
ધુરકાટ શેરખાન દીપકાનો હતો કે એ માણસ-
બચ્ચું મરું છે; મને તે સોંપી દેલો. સ્વતંત્ર
વરુઓને માણસ-બચ્ચાંનું કામ શું છે? પણ
બહેલા બરા પણ દલ્યો નહીં. શેરખાને આગળ
ચલાયું, 'ભેંઈ લેલો વરુઓ, ભેંઈ લેલો.
સ્વતંત્ર વરુઓને સ્વતંત્ર વરુઓ સિવાય બીજાની
વાતમાં કામ શું છે. ભેંઈ લેલો.'

પણ ટોળામાં કાલાદલ થયો અને ઊંડો
ધુરકાટ સંભળાવા લાગ્યો. એક ચાર વરસના
યુવાન વરુએ શેરખાનનો જ સવાલ પોતે પૂછ્યો,
'સ્વતંત્ર વરુઓને માણસના બચ્ચાંનું કામ શું
છે? હવે વનના કાચલામાં ફરમાવેલું છે કે
ભારે કોઈપણ બચ્ચાને ટોળાએ સ્વીકારવું કે
નહીં તેના હક્ક માટે તકરાર થાય ત્યારે એ
બચ્ચાની માનાપ કે વાલી સિવાયના ટોળાના
એ સભ્યોએ તે બચ્ચાના સ્વીકારને ટેકા
આપવો ભેંઈએ. એટલે બહેલાએ પૂછ્યું, 'આ
માણસ-બચ્ચાની તરફેણમાં આ સ્વતંત્ર ટોળા-
માંથી કોણ જમાન થવા આગળ આવે છે?'
પણ કોઈ બોલ્યું નહીં. એટલે નારે ભયરું કે
હવે છેલ્લી વારની કોટકોટીની લકાઈમાં ખપી
જવાની ધડી આવી પહોંચી છે. કેમકે ભેં
કોઈ બોલે નહીં તો લકાઈ જ થાય એવું હતું.

પણ સ્વતંત્ર વરુના ટોળામાં એકબીજા

સમ્યકે આવવાનો અધિકાર હતો, તે હતો
કોણે ધરડો રીંછ. માલુ તે વરુના બચ્ચાને
વનના કાચલા લણાવતો. વાપુને ગમે ત્યાં
ફરવા-ફરવાની છૂટ હતી કેમકે તે તો બદામ,
નાજિયેર, કાકાનાં મૂળ અને મધ ખાઈને જીવતો.
ભારે કોઈ બોલવા આગળ આવ્યું નહીં ત્યારે
તે પાછલે પગે ઊભો થયો.

'માણસનાં બચ્ચા-માણસના બચ્ચા મરે
હું જમાન થાઉં છું. માણસનું બચ્ચું નુકસાન
કરતું નથી. મને બાવણ કરતાં આવડતું નથી
પણ મને જે લાગે તે બોલી ભડકું છું. કે
કહું છું કે તેને આપણા ટોળામાં લખાય ફરે,
તેને આપણા બચ્ચા સાથે ફરવાનું આપો
અને તેને હું પોતે લણાવીશ.'

બહેલાએ કહ્યું, 'એ જમાન તો મળ્યો.
હું એક વધારે મળવો માગી છે. માલુ રીંછ
જમાન થયેલ છે. તે આપણા બચ્ચાની મહેતાજી
છે. માલુ ઉપરાંત ખીલું કોણ જમાન થાય છે?'

બરાખર તે જ વખતે ફૂંડાળામાં એક
કોણે આકાર ઉપરથી ફૂંદીને પકો. તે એક
તદન કોણે વાપ હતો, અને તેમાંના મટાપટા
બોળેલાં રેશમી લૂગાં ઉપર પાતા શેળ જેવા
લાગતા. તેને કેટલાક બધરા કે કોણે ચિતો
કહેતા, અને કોઈ તેની ઇચ્છાની સામે થઈ
ચાલતું નહીં કેમકે તે શિવાળ જેટલો ચતુર,
માતેલા જોષા જેટલો બહાદુર, અને ધવાયેલા
દાથી જેટલો સાહસિક હતો પણ તેનો અવાજ
જાક ઉપર ટપકતા મધ જેવો મધુર અને
તેની રુવાંટી મખમલ જેવી સુંવાળી હતી.

તે બોલ્યો, 'બહેલા અને સ્વતંત્ર વરુ-
ભાઈઓ, મને તમારી સલામ બેલવાનો કોઈ
હક્ક નથી પણ વનના કાચલામાં ફરમાવું છે કે
ભારે કોઈપણ બચ્ચું સિંકાર મણાય કે નહીં
તે સંબંધે તકરાર કે મતભેદ પડે ત્યારે એ તે
માટે વળતર અપાવું ભેંઈએ. પછે એ વળતર
કોણે આપવું અને કોણે ન આપવું તે કાચલા કહેતા
નથી, એમ મારી સમજણ છે. એ ખરું છે.'

‘બહોત, ખૂબ, યાત્રા, ખરું છે.’ એવા અવાજે વરુના ટોળામાંથી આવ્યા. વરુઓ બૂખ્યાં હોય છે એટલે તેમને આ વાત ગમી ગઈ. ‘વાપરને સ્થળિયો, એ ઠીક કહે છે. બચ્ચું નોંધવું હોય તો વળતર આપવું પડશે એ કાચો છે કાચો.’

અને ખરર છે કે? અને અહીં બોલવાનો હક્ક નથી તેથી બોલવા પહેલાં તમારી રજા માથું હું.’

‘બોલો! બોલો!’ વાંસેક વરુઓએ કહ્યું.

એક નવજા બચ્ચાને મારવું ઘણું શરમ ધરેલું છે. વળી અત્યારે તેમાંથી નેટલું ખાવાનું મળે તે કરતાં તે મોટું થાય પછી મારશે તો તમને વધારે ખાજ મળશે. આ બચ્ચાનો હાથી બાલુ તો યથો જ છે. દવે હું તમને કહું છું કે નો વનના કાપડા મુજબ તમે આ બચ્ચાને સ્વીકારશો. ‘તો એક જાડો નવો જ મારેલો બળદ બહાઈથી એક એતરવા દૂર પડ્યો છે તે હું તમને આપીશ એમાં કાઈ વાંધો છે?’

જાના જવાબમાં અનેક અવાજો આજી બેઠ્યા, ‘તમા શો વાંધો છે. એ બચ્ચું ટાલથી સિંચાણમાં મરી જશે નહીં તો ભાદરવે મરશે. એ ઉનાળામાં તાપે રોકાઈ જશે એવાં દેહાં આપણને શું નુકસાન કરી ચક્રવાતો છે? શરે એ ટોળામાં બળતો અને ટોળા સાથે ચાલતો. બળદ ક્યાં પડ્યો છે તે કહો ને! માણસના બચ્ચાને ભેળવો.’

અને આ બધા અવાજોને ઢાંકી દેતા બેઠવાનો અવાજ આપ્યો, ‘નોંધ લેજો, નોંધ લેજો વરુઓ, નોંધ લેજો.’

અત્યાર સુધી માઉઝલી તો પાંચીક રમવામાં જ પડ્યો હતો, તેથી ક્યારે વરુઓ આવી આવતાં તેનું મોટું નોંધ મળ્યાં અને શાદ રાખી મળ્યાં તેના તેને ખ્યાલ રહ્યો નહીં. પણ ધીમે ધીમે તેઓ બધાં જ એક પછી એક નવાં જાડો બળદ પડ્યો હતો તેની મહોદ્દિ આખવા ચાલ્યાં મળ્યાં અને પાછળ અંદા, બધેગ વાપ,

બાલુ રીંછ અને... અને માઉઝલીને લાવનાર વરુઓ જ માનું રહ્યાં. ચેરખાન ઢીપકો હતું પણ દૂર દૂર બરાડો હતો. તેના અવાજ સંભળાતો હતો. માઉઝલી તેને સોંપાયો નહીં તેથી તે મજા ચુસે હતો.

વાંધે તે સંભળ્યા અને બોલ્યો, ‘પાક બરાડા તારે પાડવા હોય તેટલા. એથી તારું મળું સુધરશે. વળી તને એના હેવા પડવાની જરૂર જ છે કેમકે જ્યારે આ માણસ-બચ્ચું મોટું થશે ત્યારે તે તને જે બરાડા પડાવશે તે જુદી ભતના હશે. તેમ જ અને તો હું માણસભતને બચ્ચો તો જ નથી એમ સમજાવે.’

‘જે યધુ તે સાંડું યધું છે,’ જોડા બોલ્યો, ‘માણસો અને તેમનાં બચ્ચાંથી ધણા અંતર હોય છે, આ ઊંઝરો મજા મદદરૂપ થશે.’

વાંધે કહ્યું, ‘ખરેખર, અણીને વખતે તે મજા જ મદદરૂપ થશે. વળી એ પણ બચ્ચા જેવું છે કે વરુના ટોળાના નાચક કાચમ તો જીવવાનો નથી.’

અંદા કાંઈ બોલ્યો નહીં. તે એવા દિવસોના વિચારમાં ચડી ગયો કે જેવા દિવસો દરેક વરુના નાચોના જીવનમાં એકત્રાર આવે છે, જ્યારે તેનું બધું જોસરી મળું હોય છે, જ્યારે તે દિવસે દિવસે નિર્જલ થતો જાય છે; તે એટલે સુધી કે એક દિવસ વરુઓનું ટોળું જ તેને મારી નાખે છે અને ત્યાંથી નવો નાચક સ્થપાય છે, કે જે નાચક પણ તેના દિવસો પૂરા થતાં મરાવાનો જ હોય છે. *

અંદાએ વરુને કહ્યું, ‘આને અંદાથી ઘણું જાણ્યો. તેને મુકા વરુને લાપકની કેળવણી આપો.’

આ છે માઉઝલી સિંચીની વરુના ટોળામાં કેમ લાગ્યો અને કેવી રીતે બાલુના જમાન લીધા અને એક બળદ કીમત રૂપે આપ્યો તેનો ઇતિહાસ.

[૨૬ પાક] ટિપ્પણ ૧૫૪ ‘જ-વલ’
પ્રકાશના પ્રકાશક પટેલના પાકો

જીવનની ભાંજગડ

મણિલાલ અલગારી

પ્રે મ એક આકર્ષક આવેશ જ છે કે નહિ તે આજ પર્વત હું સમજી રહ્યો નથી. ખણી વરસોથી મારા નિશાળના બાળગોઠિયા પ્રકુલ્લને હું મળ્યો ન હતો. તેણે પોતાને ત્યાં આવીને થોડાં દિવસ સાથે રહેવા માટે મને અનેક વાર આમ્રહોર લખ્યું હતું એટલે કહાડતા જતા થોડાં દિવસો માટે નૈકાટિ જિત્યો.

પ્રકુલ્લને બારે પગારની સાહેમી તોફારી હતી. સોફા, ફૂન, રેડિયો વગેરે વસાવી તે એક જ રસાયણ સાહેમી હતો રહેતો પણ મન જમાના જ રહી મુલું હતું અને ભ્રષ્ટ્ર પ્રકુલ્લ અને તેનાં પત્ની ખૂબ ખુશી થયાં. આખો દિવસ મોજ ઉઠાવી સળિે અમે ફરવા નીકળી પડ્યાં.

જીવનના સુખદુઃખની વાતો કરતાં કરતાં પ્રકુલ્લે કહ્યું, 'જંધુ મ છે પણ જટૂલું જંદુ લાગે છે. હળવા-હળવા જેવું કોઈ માણસ નથી. અહીં કાપી કહેવાય એવા ફક્ત એક દેવકી દાકતર છે પણ તેઓ રાગીના જ સાથી છે-મારા નહીં. ચાલો આજ ત્યાં જ જઈએ. જંદુ મનના માણસ છે. તેઓ કટ્ટાલના જમાનામાં આ પાથે અને પાઈને એમ પણ કહેશે. 'જંદુ જોડું કહેવાય.' તેમનું આખું કુટુંબ મનનું છે.'

એટલે ફરતા ફરતા ત્યાં ગયા. દાકતર ધર નહેતા તેમની ઠીકરી રેણુ, વેણુ વગેરે હતાં. તેમણે અમારુ સ્વાગત ક્યું. પાંડોચની નમિતા પણ ત્યાં હાજર હતી. ભેતભેતામાં ટોળકડાં વાતમીતો બની.

આ પીતા હતા ત્યાં દાકતર આવ્યા. આવતાં જ બોલ્યા: 'રેણુ, આવા કટ્ટાલના જમાનામાં આ!'

તેમની બોલવાની દબ એવી હતી કે તે [કહે છે કે સાચેસાચ એ સમજી શકે હતું બોલતી વખતે વાંકો યઈ જતો.] કોંક મેરે બાએ બૂલ અવરવતો.

ભેતભેતામાં આ આધુનિક કુટુંબે વાત-ચીતો અને હાસ્યવિનોદથી અમને આનંદમાં તરબોળ કરી દીધા.

પરિચય વખતે દાકતરે પૂછ્યું, 'આપને ઠીકરા-ઠીકરીમાં છું છે?'

મે પ્રકુલ્લ બાણી ભેટું. પ્રકુલ્લે કહ્યું, 'ખરચતો બોલો વધે એ ખીક તેમણે કમ નથી કર્યા.'

'લગન નથી કર્યા! ઉંમર તો પાંત્રીક થઈ હતી. મળું જોડું કહેવાય.' દાકતરે કહ્યું. પ્રકુલ્લે કહ્યું, 'એટલે જ તો કન્યાઓના લગ્ન મુરકેલ થઈ પડ્યાં છે.'

રેણુ કોળીજાનવલ બાંબે બોલી; 'મળું જ જોડું કહેવાય.'

મે કહ્યું, 'મે જોડું ક્યું છે' તે સંબંધ તમે જ્યાં ત્યારે એમત છા'ને. '

રેણુએ કહ્યું, 'ચોક્કસ વળા.'

દેવકી બાણુએ જરાક મનઃકર્મ કહ્યું, 'એ તદ્દન નામર્દાઈ બહામ હા, પણ એની પાછળ કઈ કારણ હોય તો કેસ Abnormal છે કે નહીં તે કહી શકાય.'

મે હસીને કહ્યું, 'બમાર મેં જોડું જ ક્યું છે ત્યારે.....'

વેણુએ કટ બોલી નાખ્યું, 'પરણી ભભો.'

'હવે છું મારી પરણવા જેવી ઉમર છે!'

દેવકી બાણુએ કહ્યું, 'હું શીટ સર્ટીફિકેટ લખી આપું.'

શેઠીક ચર્ચા પછી મારા કુમારજીવન સંજ્ઞા વાતો થવા લાગી. એ ટાળવા અને એમાંથી બચવા મે કહ્યું, 'એવું ખાસ કંઈ કારણ નથી પણ ન પરણવા તરફ મારું વલણ હતું. પરંતુ બમારે મને કાગ્યું કે પરણું'

ઉચિત છે ત્યારે લાભ કરવાની જરૂર જ રહી નહોતી. એટલે જ લાભ નથી કર્યાં.

‘એ ક્યા રીતે ?’

એટલે બધી વાત ખુલાસાથી કહેવી પડી: ‘મારા બાપ અને કાકા બે વાંઈઓ હતાં. તેમને હું મોટા દીકરો. મારા શિક્ષણ વગેરે માટે મારા કાકાએ જ ખર્ચનો કર્યો હતા અને ખર્ચ પણ પૂરો પાડ્યો હતો. બાપી રહ્યા પછી ન્યારે નોકરી કરવાની ચર્ચા કરી, ત્યારે કાકાએ એક-બે વાર મારું વેવિયાળ કરવા કાગળો લખ્યા હતા. પરંતુ મેં ‘હમણે નહોં પછી, સારી રીતે કમાઈ ત્યારે, સારી નોકરી મળે પછી’ વગેરે હંમણા વિનાની લીધી રહ્યું કરી. હું દીલ કરવા લાગ્યો. કાકાએ એવાર કન્યાઓ પણ ભોઈ રાખી હતી. તે મારા ખ્યાલમાં પણ હતું. પણ એમિતા અમારા કુટુંબ ઉપર વાઈના વડી પર્મા, કાકા એકાએક પરોસમાં શુભરી ગયા. એના બાપાતના પાપા યમે તે પહેલાં તે બાપા પણ અવસાન પામ્યા. બાઈઓ બધા આકામવળા છટકી ગયાં. એવના લમતું કરજ ચૂકવવા બાપીજી મિલકત વેચવાની જરૂર પડી એટલે વતનમાં ગયા.

‘મારા બાપા હંમેશા દેશમાં જ રહેતા. એકાએક રાત્રે જૂનાં ખતો એળાતાં એળાતાં કામગીરી એક કાઈલ હાથ આવી. ત્યારે રાત મણી વીતી ગઈ હતી.

‘કુટુંબના જુતકાળનો કલિહાસ બહુવાની ક્રિષ્ણા યાપ એ રવાનાવિક છે એટલે મેં કામગીરી ઉપલાવવા માંડ્યા. એકાદ-બે કાગળ વાંચતાં જ મને લાગ્યું કે કાકાને બાપાની સાથે ઝગડો થયો હતો તેથી જ તેઓ છુટનાં આખરનાં કેટલાક વરસો દેશમાં આવ્યા ન હતાં. અને તે ઝગડો પણ મારે લાઇને જ હતો.

‘કાકાએ એક પત્રમાં લખ્યું હતું, ‘સુરેન ત્યારે નાનો હતો ત્યારે મારી છાતી ઉપર

સુરેન જ લીધો; ત્યારે તમને ખબર પણ ન હતી કે એ વખતે હું કેવાં સ્વપ્નાં ભોઈ રહ્યો હતો. સુરેન જ જશે, એને માટે એન્યુએટ વહુ લાવીય; મારી વૃદ્ધાવસ્થામાં હું તેમની સાથે રહીય, વહુ મારી સેવાચારી કરશે, અને હું ઇતોપૂર્વક જીવનના બાકીના દિવસો ખસાર કરીશ. આખી જિંદગી મેં આ આશા સેવી છે. આજ એની, ઉંમર પરણવા જેવી થઈ છે એટલે હવે એને પરણાવીય હું; એને માટે મનગમતી કન્યા હું શોધી કાઢીશ અને તે જ આપણા ધરની ‘નવવધૂ’ બનશે. એ સંજોગમાં તમે તમારો મત આપી શકો છો પણ એટલે કંઈ મામલિયણ ને અમણ ઠોકરીને ધરમાં લાવી નહોં છામ. કન્યાની પસંદગીની બામતમાં મારો જ નિર્ણય ઉવડનો ગણાશે.’

‘બાપાએ બાનો શો જવાબ આપ્યો હતો તે ખબર નથી કારણકે એ કાગળ કાઈલમાં નહોતો; તે પણ એમ જણાતું હતું કે તેમણે જવાબમાં લખ્યું હતું કે હું છોકરાનો બાપ છું એટલે કન્યાની પસંદગી કરવામાં ઉવડનો નિર્ણય મારો જ ગણાય એ ઉચિત છે. વળી કાકાની જેમ તેમને પણ યુવવધૂ સાથે રહેવાની ઇચ્છા હોઈ શકે અને ગામમાંની કન્યા પાસે પણ એવી જગેલા રાખી શકાય.

‘આ કાગળનો જવાબ કાકાએ મુસે ઘડને આપ્યો હતો: ‘તમે દીકરાના બાપ બને રહ્યા, તમે તેના જન્મકાલા પિતા છો એમાં શંકે નથી. પણ એટલે કંઈ બધે જ હું તમારો નથી. દીકરાનાં કપડાંલતા, સજાવવા વગેરેમાં તમે આખી જિંદગીમાં એ કાકી પણ ક્યારેય ખરચી છે? અને બાજ દીકરાના વેવિયાળ વખતે બાપ બની બાપાગીરી કરવા આજા છે! સજાવતી વખતે કર્યા ગયા હતા! તમારી દીકરીને પરણાવતી વખતે પણ બધું કાકાએ જ આપ્યું હતું. આજ દીકરાના વેવિયાળ વખતે એકંદમ બાપ બની બેઠા.’

‘હવેલી લીટીઓમાં લખ્યું હતું, ‘સુરેનને

હું પછી જોઈશ કે તે મારી ઈચ્છાનુસાર કન્યા
આથે પરણવા પ્રુથી છે કે નહીં! જો તે કન્યા
ધરી તો હમણું નહીં કરી તમને આમંત્રણ
આપીશ. તમને યોગ્ય લાગે તો આવજો પણ
કન્યા તો મારા મતાનુસાર જ હશે. લોકદષ્ટિએ
અને ધર્મદષ્ટિએ પણ એ જ યોગ્ય છે; એટલું
જ નહીં પણ હમણે પછી તેઓ જ્યાં સુધી
નવું ધર ન લે ત્યાં સુધી મારે ત્યાં જ રહેશે.

‘વચનગાના કલ્યાણ કામળા શાંતિમાં ન
હતા. હેવાડેના એક કામળાં હતું કે સુરેનને પર-
ણાથી ‘વહુમાં’ને લાગે જ દેશમાં આવીશ, નહીં
તો કરી નહીં આવું જીવનની બધી આસા જો
મંજીવાના જગલા જેમ ધાંગીને ભૂકા રાઈ જાય
તો પછી સંસારનાં આ બધાં દુઃખો સ્વીકારી
લેવાનો શું અર્થ છે! તમે જ તમારા ઠીકરા
અને વહુ સાથે રહેજો; હું અહીં જ રહું અને
મરું એ જ ઠીક છે.’

સાંભળનારા બધાં સ્તબ્ધ થઈ ગયા.
શ્રીમંત્રી બેસી પથઈ ગયા. આખા ઘરમાં બધે
વેદનાકરી સ્તબ્ધતા છવાઈ રહી. રેણુની આંખમાં
અર્ધજાગ્યા આવી ગયા. નમિતા બહારની બાજુ
જોઈને કંઈ વિચારમાં પડી ગઈ.

મેં પાછું શરૂ કર્યું:

‘કામળો ન્યારે વાંચી રહ્યો ત્યારે પરોડિયું
થવાને એકાદ કલાકની વાર હતી. રાત્રિ સ્તબ્ધ
અને સમસામ વહી રહી હતી. કામળાની એ
અધારી નિર્જનતામાં મને એમ લાગ્યું કે
જીવજાળના તે પ્રિયજનોની સેકાએ ઈચ્છાએ
પોતાના હાથ લંબાવી મને ઘેરી વળા છે!
એ ધરના તે ઝોગમાં ન્યારે મારી અનુભૂતિ
હું મોટો થતો હતો ત્યારે તેમણે મારી ઉપર
કેટોકલી આસાઓ બાંધી હતી! એ આસાના
આલંબનથી જ તેઓ સંસારમાં છવી રહ્યા હતા.

‘મામા અને બાપાના મૃત્યુથી જે દુઃખ
‘થયું’ તેથી સોગલ દુઃખ તે રાતે થયું.
હું પરણવા નહોતો ઈચ્છતો એમ નહોતું;

પરણવામાં હું મારું જ સુખ જોતો હતો
એ જાણે કેવળ મારી અંત વાત હતી.
પણ તે દિવસ સમજાયું કે હું મારા માટે જ
નથી. મારાં હમણે કેવળ મારી અંત વાત
નથી. મારાં હમણે કેન્દ્ર કરીને જ એ પ્રિય-
જનો સાંભા નિસાસા નાખી આ પૃથ્વી ઝાડી
મવા પરણ્યો હોત તો તેઓ સુખી થાત અને
મારા કરતાં તેમને તેની જરૂર પણ વિશેષ હતી.
પરંતુ આજે તેઓ નથી એટલે હવે વિવાહની
જરૂર પણ રહી નથી. મને હવે સુખ મળા
શકે તેમ નથી. તેમની હવાતીમાં જે સાઈક
થાત તે આજ મને નિર્ધાર લાગે છે.’

વાત પૂરી કરતાં મળું જરા મારે થઈ
મળું. ઝોરડો ૫ અંજો વેદનાથી સ્તબ્ધ બની
ગયો. રેણુ, વેણુ, નમિતા, દીપકબાજુ વગેરે
પણ ઉઠાસ થઈ બેઠાં હતાં.

નમિતા કી પહેલાં બોલી, ‘સાચે જ જન-
તમાં આપણે કેવળ અપિણે માટે નથી; આપણા
ઉપર કેટલા અજુગી કેટલી આસા બધાઈ...’

રેણુ આદે કંઈ બોલી, ‘આપ પરણ્યા હોત
તો જેઓ આસા મવા છે તેઓ ત્યાં બેઠાબેઠા
પણ તમને પરણેલા જોઈ સુખી થાત.’

મેં કાંતિયા કહ્યું, ‘જો એમ હોય, જો
સ્વર્ગમાં પણ અનુભૂતિ સમજાવતી રહેતી
હોય તો તેઓ એમ પણ વિચારી શકે: ‘સુરેને
લગ્ન કર્યા છે પણ અમારા માટે નહીં-તેને
પોતાને માટે જ. હું, એવો સ્વાર્થો...’

રેણુએ મારી તરફ ચાંત દષ્ટિ ફેંકી કહ્યું,
‘પણ તમારી કલાણી સાંભળતે તો એમ
લાગે છે કે તેમાં ન પરણવા કરતાં પરણવાની
જ દલીલો વધારે છે.’

રેણુ બાજુ બોલ્યા, ‘પરણ્યા હોત તો
સફળતની અપૂર્ણ ઈચ્છાને પૂર્ણ કર્યાની તમને
કાંતિ થાત એ કંઈ ઝોણી વાત નથી.’

વાતચીત બંધ કરી મેં પ્રવૃત્તિને જમા થવા
સૂચ્યું. બધાંની વિદાય થઈ અને જઈ રહ્યા

હતા. 'રેલુ ફરવાળ મુખી વળાવવા આવી. તેની પાસેથી વિદાય લેતાં તેણે કહ્યું, 'આપને માટે ધમ કરવું એ જ મને તો ઉચિત લાગે છે.' મેં હસીને કહ્યું, 'આ હમરે મને શાવું પરણે? અને એને મુખ પચાવું મને?'

રેલુએ કહ્યું, 'જે તમને આજણે છે તે જરૂર પરણે.' એટલું બોલી નાખી જરા ચારમાધને તે એકદમ ચાલી ગઈ.

ત્યાર પછી થોડા દિવસે રેલુને લાંબાં આંખો હું. રેલુ અત્યંત સહુરપતાથી વાતો કરે છે.

હું અવિવાહિત છું તેની સતત ફરિયાદ કરે અને ક્યારેક તારા સ્વાર્ગસ્થ કાકા મુખે પ્રશ્નો પચાવે છે. સાચે જ તેનું અંતર સમ વેદનાથી બરપૂર છે.

પણ એ શું કેવળ દુષ્ટિ આંખે છે? સહાનુમતિ! રેલુની સાથે જ પરણવાની વાત મૂકી તો તે ઉચિત ગણાય! આ બાળકમાં તમે મને કંઈ સલાહ આપી શકશો!

[શ્રી. પૃથ્વીરાયદ્ર બહાવાઈન
બંબાળા નાનાં પરથી]

એ મિત્રો મળ્યાં વરે' મળ્યા. એક બીજાની વલિયતના બજારમાં પર પૂછ્યા પછી એકે-પૂછ્યું, 'તમા તારી પત્ની હરે પટેલાં જેટલી જ રૂપણાને ચાલાક છે!'

'અલબત્ત' બીજાએ કહ્યું અને પછી મિત્રની સામે હસતાં તેણે કહ્યું, 'એ કે રૂપ કાઢતાં તેને હવે અરધો કલાક લાગે છે.'

ત્રણ જણ મિત્રો 'કઈ રીતે મૃત્યુ યાવ તો સાક' તેની વિધે વાત કરતા હતા.

પચાતેર વર્ષના એક લાઈ બાઈલા 'મને તો જાણે જરા સારી પેટે ખાઈને ચૂંતા દોઢાં અને લીધમાં જ હૃદય બધે પડી જાય એ મને.'

ત્યાં તો પંચાસી વર્ષના બીજા લાઈ બાઈલા 'રવિવારનો દિવસ દોષ, બધા પર દોષ, કામકાજ દઈ દોષ નહીં, તેવે વખતે જતા ચાપલ જેટું કંઈક હું બોલતો દોષ' ને એ હૃદય બધે યાવ તો મન આવે!'

'તમારી કરતાં મારી પાસે વધારે સારી રીત છે.' પંચાસ વર્ષના બીજા લાઈ બાઈલા, 'કોઈ રૂપથી સીને આંખો મળી મને કાઢાયે કે હું મને મળે.'

૨. બા. બા.

રશિયન જનસૂચી [પાન ૨૦૪ સંપાદક]

સંપૂર્ણ સાવચેતી છતાં ડૉ. મેને કાર્કે બંધ આવી જ મધ્યદેવી ભેઈએ.

એકાદશમી ૧૭મી અને ૨૭મી પછી એ જ રીતે પસાર થઈ મધ. ન તો ડૉ. મે કાર્કેને મળ્યો કે ન કાર્કે ડૉ. મેને મળ્યા આબુ. રોકેન્ડ યાર્ડના માણસોની નજરે તે એકમેથા કાંતો પુસ્તકો વાંચતો કે કાંતો વિદ્યાનના સામાન્ય અખતરાઓ કરતો જ નજરે પડતો.

પ્રાર્થમ મિનિસ્ટર કિન્ગ અને એટલીએ ફરીથી મત્રણાઓ કરી. કિન્ગે જરૂર આર મંધિતાઓની મુલાકાત (Meeting of the Big Four) ચાલી આવતી હતી અને આ બાબતનો જોડાપોઠ થઈ જાય તો આતરરાષ્ટ્રીય મુદ્દેઓની જરાતરા બંધાતી આશા પણ લાગી પડે એમ હતી. યુ કરતુ એની વિચારણા કરવા એટલી અને કિન્ગ પાછા એટલેન્ડીક મહાસાગર ઓળંગી અમેરીકા આવ્યા અને પ્રેસિડેન્ટ ડુમેનને મળ્યા.

પોટામેકના બારામાં લાંમરેલી 'સેકાઇયા' માં એક બાબુ જ્વારે ડુમેન, એટલી અને કિન્ગ આ વિચારણા કરતા હતા ત્યારે બીજા બાબુ રશિયા એનો 'કાલિલિન' ઉજવતું હતું. તે દિવસના બાબુમાં મોલોટવે કહ્યું પણ ખરુ: 'વિદ્યાનવાદના આ જમાનામાં વૈજ્ઞાનિક શક્તિઓ કાર્કે એક જ દેશને કબજે રહે-એ શક્ય નથી. આપણે પણ એટલેમિક શક્તિ મેળવશું અને સાથે સાથે બીજા ધણી વસ્તુઓ પણ.'

'ધીરે ગાડી દોકો'ની મત્રણા કરીને હૂટા પડતાં કિન્ગ એટલાવા પાછો આવ્યો ત્યારે આ કેસના વિગતવાર અભ્યાસ મટે - રોકેન્ડનો પ્રાર્થમ મિનિસ્ટર એટલી પણ એની સાથે એટલાવા ગયો.

દરમિયાનમાં યુએન્કોની અજ્ઞત અપમેજ સિદ્ધ મધ્ય સુધી હતી કેનાના રશિયન

પ્રતિનિધિ ખાતાએ યુએન્કો નામનો પોતાનો માણસ ચોરી કરીને નાસી મરો છે એટલે એ મળ્યા આવે કે તત્કાલ તેને પકડી રશિયન પ્રતિનિધિમંડળને હવાલે કરી દેવા એક કરતાં વધારે કાગળો લખવા માંડ્યા હતા. પણ 'એને કહો કે એની નોકરીએ પાછો ચડી જાય' એમ કહેનાર કિન્ગ પણ હવે એને પાંચ સોપવા તૈયાર નહોતો.

યુએન્કોના કાગળો પરથી જાહેરાત થતી થોજના મુજબ એલેક અમવા ડૉ. મે કાર્કે જ પગતું કરતો જણાયો નહિ, એટલે રોકેન્ડમાં તો ફક્ત તેના ઉપર નજર રાખવાનું કામ જ બાકી રહ્યું. તેની નિષ્ક્રિયતા જોતાં સામાન્ય માણસને તો એની પાછળ વેઠકાતી શક્તિ અને સમર બંધ જતાં લાગે-છતાં રોકેન્ડ યાર્ડના માણસોએ એમાં જરા પણ કિચિલના આવવા દીધી નહિ. વહેલમોડાં પણ તેની કાર્કે પ્રવૃત્તિમાંથી કાર્કે નવો ફણો ફૂટ્યો એ આશાએ એની પાછળની ટકાતી ચાંક જ હતી.

પરંતુ આવા વિસ્તૃત અને મોટા પાયા પરના કાવતરામાં એકાદ માણસ પંકાય તો કે 'યુ' માળાનો એએકે મળ્યો હાય આવે તો જ કાવતરાનો કાર્કે સફળ સામનો થઈ શક્યો કેહેવાય-એટલે બીજા કાવતરાચોરીનો પત્તો મેળવવો એ પણ મહત્વનું કામ હતું. એ દિશામાં યુ પ્રગતિ થઈ શકે તેમ હતી તે હવે આપણે જોઈએ.

સદ્દશાએ યુએન્કોની કાગળોની પર્ચકની થણા જ ઉત્તમ પ્રકારની હતી. 'તેમાં એક કાગળ તો ખૂબ જ ઉપયોગી થઈ પડ્યો. એ કાગળ એક 'ટપાલનેલિ'નો હતો. કનૈલ એમોટિને ન ને વસ્તુ એટલે કે સમાચાર પણ મોરો મોકલ્યા હતા એની એમાં યાદી ટપાલવેલી હતી. યુ મોરોએ એટલું જ એ યાદીમાં નહોતું, એ કાની પાસેથી મેળવીને મોરોએ એ હજીત પણ નોંધેલી હતી.

ઉદાહરણ તરીકે માહીમાં ૧૭૫ નંબરની નીચે મુજબ લેખ દેતી.

તાર રસ, પ્રજાવલો તથા, ફોટો ૧૧- નોરા તરફથી.

આ લેખમાં જણાવેલા 'તારા' ને અંગ્રીજી- માંથી કાવતરાની ખાનગી- 'કાઠ' ની-ભાષામાં પોતે જ મૂક્યા હતા. એવું ગુએન્ગોને યાદ આવ્યું. એ રીતે 'કાઠ' ની ભાષામાં મૂક્યા પછી, અંગ્રીજી ભાષામાં લખેલા તારા ખાળા નાખવાનું ફરમાન છતાં પોતે તે સમયે રાખેલા એ પથ ગુએન્ગોએ રજૂ કર્યા. એ તારની હાલત વાંચીને ફરી એકવાર કેનેડાના વડા પ્રધાન મિ. કિન્ગ ચમકી ગયા. કેનેડાની પરદેશનીતિની દૃષ્ટીકે ખાનગીમાં ખાનગી વાતો વિષે થયેલ તારાની એ નકલો હતી. કેનેડાના સરકારી કક્ષેર સાથે મેળવતાં તે જથ્થેરેખર મળી રહી. એનો અર્થ એટલો જ કે કેનેડાની સરકાર જે વસ્તુ ગુપ્ત માનીને નિરાંત સેવતી હતી એ ગુપ્ત વસ્તુ કેનેડાની સરકારને ખબર પથ ન પડે એ રીતે રશિયન જસસ- ખાતાને પહેંચી જતી હતી.

'નોરા' નામધારી એ વ્યક્તિએ ઠાણ જાણે આવી દૃષ્ટીય વાતો રશિયન જસસ-ખાતાને પૂરી પાડી હશે અને હજુ પણ પૂરી પાડી રહી હશે.

પથ એ નોરા ઠાણ! નોરા એ કાંઈ એનું શબ્દિય વપરાયનું નામ નહોતું એ તો સ્પષ્ટ હતું. કારણકે કનૈલ એમોટિનની આ માહીમાં દરેક વ્યક્તિનું રશિયન જસસ-ખાતાએ નક્કી કરેલું જનાવડી નામ જ લખવામાં આવેલ હતું. સાચું નામ તો... ગુએન્ગોને કદાચ ખબર હોય તો !

કનૈલ એમોટિન અને નોરાની પ્રથમ મુલાકાત વખતે હાજર રહેવાનું સફાઈ ગુએન્ગોને પ્રાપ્ત થયું હતું તે ઉપરથી તેણે એનું નામ 'એમા વોઈડીન' હોવાનું જણાવ્યું. તેણે રશિયન જસસ-ખાતાને મદદ કરવા માટે વ્યાપારખાતાના પ્રધાનની ઓફિસમાં ટાઈપિસ્ટ

તરીકે કામ કરતું એવી કાંઈક વાતચીત થઈ હતી.

આમ સમગ્ર મેળવીને કેનેડાની પોલીસે તપાસ કરી તો પરદેશખાતાની ઓફિસમાં એક 'એમા વોઈડીન' મામની ખાઈ કામ કરતી મળી આવી. એના પર સીધો હતો કાંઈ જાણતે કે સીધી પ્રશ્નોત્તરી કરીને એને ચમકાવી મૂકે એવી કાંઈ પોલીસ ગાંડી ન હતી. એણે તો એમાની સાથે વાત પણ કર્યા વગર એમા વિશેની હકીકતો જોગી કરવા માંડી.

૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરી માસમાં એમા ખાનગી સંદેશા વિભાગમાં લખેલ થઈ હતી તેના ઉપરી અમલદારોના તેના વિશે પ્રશ્નો જ સારો અભિપ્રાય હતો, તે મહેનતુ અને ખતીલી હતી, તેના માતાપિતા રશિયન હતાં એ પણ જાણવા મળ્યું. તે રશિયન ભાષા બોલી સરસ રીતે બોલી શકતી એટલે સરખાતમાં તેને પાસપોર્ટ વિભાગમાં રાખવામાં આવી હતી અને ત્યાર બાદ તેની ખત અને મહેનત જોઈને તેને ખાનગી સંદેશા વિભાગમાં હોવામાં આવી હતી.

તેણે 'પાસપોર્ટ' વિભાગમાં કામ કર્યું હતું એ હકીકત અત્યારે ઉપજોગી થઈ પડી. 'સંદેશા-વિભાગ' માંથી રોજ જ રોજ સંદેશા- એની ચોરી થતી રહે એ હવે સરકારને શી રીતે ચોંસાય ? 'પાસપોર્ટ' વિભાગમાં દમજી માણસોની ખેચ છે એટલે ખાનગીની અનુભવી 'એમા' ને ત્યાં મૂકવાની જરૂર જણાય છે એવી વેતરણ કરીને સરકારે 'સંદેશા-વિભાગ' માંથી એમાનો પગ કાઢ્યો.

માગતો એક ખીન્ને મજૂદા આ રીતે તોડવામાં આવ્યો.

*

એમોટિનની માદી ઉપર ઈન્સ્પેક્ટર લિયો- પોલ નજર ફેરવતો હતો ત્યાં તેનું ખાન નીચેની ઘીડીયો ઉપર એ આવ્યું. 'નકલ અને ટૂંકાવેલ નકલ-મેરકમાં રહેલા કેનેડીઅન પ્રતિનિધિતા કેનેડાના વડા પ્રધાન મિ. કિન્ગ પરના ખાનગી પત્રની-એલી તરફથી.'

‘મીના’ આ રશિયનો, ઝીણામાં ઝીણી વાત બતી કરતા નથી. તે જનએ ‘આ એલી’ ને પણ શોધવી જ પડશે કે શોધવો પડશે કે કોને ખબર!’

અને ફરી એજાર તેણે ગુએન્ડોની મુલાકાત લીધી.

‘એલી!’ ગુએન્ડો બોલ્યો, ‘હા! બહાર રહો. મને યાદ આવે છે. અનતા સુધી તો તેનું ખરું નામ વિલિયર છે. અને-અને એ હાઈ કમીશનરની ઓફિસમાં છે.’

મથા! અખર મેગવીને ઇન્સ્પેક્ટર કામે લાગી ગયો. જઈને હાઈ કમીશનરને મળ્યો અને વિલિયર વિશે પૂછપરછ કરી. હાઈ કમીશનરે થોડાના ખાતામાં એક ડેથેલિન મેરી વિલિયર નામની બાઈ કામ કરતી હોવાનું જણાવ્યું. પણ સાથે સાથે એમ પણ જણાવ્યું કે ‘એના જેવી મહેનતુ અને પ્રામાણિક બાઈ ખીજ મેં જોઈ નથી.’ ઇન્સ્પેક્ટરે પણ તેને ફક્ત મળ્યા વગર જોઈ લીધી તેની ઉમર આશરે ૪૦ વરસની હતી અને દેખાવે સાવ સાદી શિક્ષિકા જેવી હતી. કમીશનરને તેણે એની છૂપી કામગીરીની વાત કરી ત્યારે પહેલાં તો તેણે એ માન્યું જ નહિ-પરંતુ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી રજૂ થતા પુરાવા જોરદાર હતા એટલે તેને માનવું પડ્યું. તેના હાથમાંનું જવાબદારી-વાળું કામ તેને કાંઈ જ સંકા ન આવે એ રીતે લઈ લેવાનું કમીશનરે ઇન્સ્પેક્ટરને વચન આપ્યું.

એલેક, નોરા અને એલી એ ત્રણ ચહેડે દાંતાથી જુદાં પાડી કાવતરા-યંત્રને આગળ ધપવું અટકાવી, ઇન્સ્પેક્ટર લિયોયોફેડે હવે ખીજાં ત્રણ ચહેડા તરફ નજર દોડાવી. એ ત્રણે ચહેડા એકબીજા સાથે ખૂબ જ સંકળાયેલાં હતાં, એટલે એ ત્રણેની તપાસ ‘એક સાથે’ હાથ ધરવામાં આવી.

એ ટાળાનું નામ ‘બી યુપ’ હતું. એટલેક યક્તિનાં પ્રયોગો કરતી કેનેડાની

‘નેઇનલ રીસર્ચ કાઉન્સિલ’માં ઘૂસીને તેની ખાનગી વાતો મેગવી લાવવાનું કામ એ યુપને સોંપાયું હતું. આ યુપમાં કામ કરનારાઓનાં છૂપાં રશિયન નામો ‘બી’થી શરૂ થતાં હતાં- પણ તેમનાં સાચાં નામ શોધવા માટે કાઝી મહેનત લેવી પડી નહિ. ગુએન્ડો આ કાવતરાનાં મુખ્ય મુખ્ય કામગો સાથે જ લેતો આવ્યો હતો, તેમાંથી જ એક કાપલી મળી આવી...

જેન-રશિયન લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ રા ગોવ-જેના હાથ નીચે ભસસોને કામ કરવાનું હતું.

એક-જી. લુનાન

એઓ-કનફાર્થ રિમય

એમલિ-નેસ મેઝેરલ.

જી. લુનાન ‘કેનેડિયન ઓફિસ’ નામના છાપાને અખરપત્રી હતો. ગુએન્ડોના કામગોમાં એક (લુનાને) કર્નલ રાગોવને લખેલો એક પત્ર પણ હતો. તેમાં લખ્યું હતું:-

‘તમારી લેખિત સૂચનાઓ બરાબર સમજી લેવામાં આવી છે અને જે કામ સોંપવામાં આવ્યું છે તેની પ્રાથમિક તૈયારી થઈ ચૂકી છે.’ એક્યો તરફથી જણાવ્યા મળે છે કે ‘સાર’ કરતાં પણ ખાનગી રાખવામાં આવતી હોય એવી વસ્તુ હોય તો તે એટમ-યક્તિનાં પ્રયોગો વિશેની છે. તેના પ્રયોગો મોન્ટ્રીઅલ તથા મેકમાસ્ટર યુનિવર્સિટીમાં ચાલુ છે, વિશેષ દૃષ્ટિકોણ હવે પછી. મેક.’

આટલી જ વાત હોત તો તો કાંઈ ચિંતા-જનક નહોતું પણ આ કેવળ શોજનનાં જ નહોતી. આ કાવતરું તો ધીમી પણ મક્કમ આગેકૂચનું સૂચક હતું આ જ યુપની સમગ્રતા દર્શાવતો, આન્ટોના (કર્નલ એમોટિનનો) રશિયા મોકલાયેલ આ પત્રાનુઓ:-

‘એઓ પાસેથી આપણને ૧૭ ખાનગી-માં ખાનગી દૃષ્ટિકોણ મળ્યા છે, તેમાં અમેરિકાની, અમેરિકાની અને કેનેડાની ત્રણે દેશની

હકીકતો છે. - ને એ બધી મળીને ૭૦૦ પાના નેટલી થાય છે. આને આખા દિવસ દરમિયાન અમે એ કામગીરીના ફોટા લેવાનું જ કામ કર્યું છે, ને બધા કામગીરીના ફોટાઓ લઈ લીધા છે. બીજા યોગ્ય દિવસોમાં એટલા જ બીજા ખાનગી કામગીરી રાજ વચ્ચેથી પાંચ કલાક સુધી મળતા રહેશે અને એના ફોટાઓ લઈ લેવાનું કામ આગળ ચાલશે. છતાં હવે 'રીસર્ચ' કમિશ્નિલ ની લાયબ્રેરી તપાસની હું જરૂરી સમજું છું. માન્ટ.

દેખીતી રીતે જ એક (હુનાન) કરતાં બેઓની કામગીરી વહેલી તકે અટકાવવી જરૂરી હતી એમ ઈન્સ્પેક્ટર લિથોપોલ્ડને લાગ્યું એક તો કેવળ બેઓ તરફથી મળતા સમાચારો રાગાવને પહેલ્યાડવાનું કામ જ કરતો હતો વળી એનો ખતો તો મળતો જ હતો અને હવે પણ એ પેલા છાપાનો અમરપત્રો હતો-પણ એને હમણાં બોલાવવો જરૂરી નહોતો. એટલે ઈન્સ્પેક્ટર બેઓની તપાસમાં જ ખાન પરાચું.

નેશનલ રીસર્ચ કમિશ્નિલની ખાનગી વાતો મોકલાઈ હતી એટલે બેઓ ત્યાં જ કામ કરતો હોવો જોઈએ. ત્યાં તપાસ કરતાં 'ડનફોર્ડ' રિમય નામની કોઈ વ્યક્તિ મળી નહિ પણ 'ડનફોર્ડ' રિમય નામનો વૈદાનિક મળી આવ્યો. એની કામગીરી અને પ્રયોગો માટે તે અવારનવાર હેલ્સમાં હેલ્સા અહેવાલો અને પરિણામો લેવા તથા જાણવા માગતો. એ જ બેઓ એવા ખાતરી થતાં ઈન્સ્પેક્ટર લિથોપોલ્ડે તેને ત્યાં રહેવા દેતા છતાં, વિશેષ કાંઈ જ ખાનગી હકીકત ન મળે તે માટે પૂરતી વ્યવસ્થા કરી.

બી પ્રપતો બીએ જસસ બેગલી પણ અહીં રીસર્ચ કમિશ્નિલમાં જ મળી આવ્યો. નેહ બેગરેલ ૧૯૪૨થી કમિશ્નિલમાં જોડાયેલો હતો અને 'રમાર'ના પ્રયોગો કરતો હતો. એને પણ ત્યાં જ રહેવા દઈને, એનું ખાનગી સમાચારો સાથેનું જોડાણ કાપી નાખવાની ઈન્સ્પેક્ટર પૂરતી ચોક્કાઈ કરી.

ફેર રોડ તેર વેરસનો હતો ત્યારે એના માતૃપિતા સાથે હુબ્લિન (પોલેન્ડ)થી ફેરમા-માં આવેલો. ૧૯૨૬માં એને નાગરિક-અધિકારો મળ્યા. ફેરમાની 'વંગ કોમ્યુનિસ્ટ લીગ'ના તે અગ્રણી કાર્યકર્તા હતા જેને ૧૯૨૯માં એ સંસ્થાનો સેક્રેટરી પણ હતા. ૧૯૩૦માં એણે એશિયાની મુલાકાત પણ લીધેલી.

વિશ્વયુદ્ધની શરૂઆતમાં દરેક દેશના કમ્યુનિસ્ટ પક્ષોની માફક રોડ પણ આ યુદ્ધનો વિરોધી હતો. તેનો વિરોધ સક્રિય થતા લાગ્યો એટલે ફેરમાની સરકારને તેને અટકમાં લેવાની ફરજ પડી પણ તે હાથ આવ્યો નહિ અને ૧૯૪૨ સુધી છુપાતો રહ્યો. ત્યાર પછી તે હાથ આવ્યો ત્યારે રશિયા યુદ્ધમાં જોડાઈ ગયું હતું એટલે એને છુટો કરવો કે કેમ તે વિશે વિચારણા કરવા બેટલ કમિટીએ નીચે મુજબ અભિપ્રાય આપ્યો:

'રોડ્સ મજદૂર પોતાને વિરોધી જીંદગી ખપાવો ધરાવે છે તે સાથે કમિટી સહમત નથી જરૂર કમિટી એમ માને છે કે કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીની યુદ્ધનીતિને રોડ્સ મજદૂર ટેકા આપશે અને એને છુટો કરવામાં આવે તો રાજ્યની સલામતીને ખાસ વાધો આવશે નહિ.'

છતાં એની આગલી દિલ્લયાલો ભેતાં, એને કોમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી કે બીજી કોઈ રાજકીય સંસ્થાઓમાં સક્રિય કામ ન લેવાની ચરતે તા. ફરી બ્રોક્લેન્ડ ૧૯૪૨ ના રોજ છુટો કરવામાં આવ્યો. ચરતનો સ્વીકાર કરતાં રોડે ચરતના કામગીરી સંબંધી કરી આપી. બહાર નીકળતાં જ તેનો આગલો યુદ્ધ-વિરોધ કર્યાં બોલાઈ ગયો. અને યુદ્ધની એની તરફથી એટલા ભેરોશીરથી અંદર થવા લાગી કે થોડા જ વખતમાં તે પાલમિન્ટનો કામલ થઈ ચાલ્યો. અત્યારે પણ એ પાલમિન્ટનો સમ્મ હતો.

પણ કે રોડની યુદ્ધ-તરફથી અને અલોહ ઉત્સાહના મૂળમાં રુ' હતું એ અત્યાર સુધી કાંઈ ને ખબર નહોતી. યુરોપના કામગીરી

દેખાતી જ રીતે મોરચોને ગંધ આપી મઠ હતી.

એટલે આખરે નેટલા શોધાયા હતા ને ઝાળખાયા હતા એટલાને તો કબજો કરી જ લેવા એવું દેખાતી સરકારે નકો ક્યું.

આ બાબતની ધોરણસરની તપાસ હાથ ધરી તેનો ઉપર અહેવાલ રજૂ કરવા એક ખાસ 'શેવલ કમીશન' નીમવામાં આવ્યું અને શેવલ કમીશનના હુકમ અનુસાર તારીખ ૧૫મી ફેબ્રુઆરીની સવારમાં એકા સાથે ત્રણ ઉર્ફે એકા પોલીસ, એકા ઉર્ફે રેલ્વેની વિલિયમ એ ઉર્ફે ગર્જન, ડીએચ ઉર્ફે ફેક, એક ઉર્ફે હુનાન, એકા ઉર્ફે રિમય ને બીજા નેટલા ઝાળખાયા હતા એ બધાની ધરપકડ કરવામાં આવી. ચોરખીની રાતે તો એમાંથી કોઈને પોતાના ઉપર કબૂખી રહેવા બધની ચંદ પથુ ન હતી. એકા સાથેના આ હુમલાથી એ બધાં તેરફપાઈ જ ગયાં.

ઉમ્મેદમાં કે. એલેકને પથુ પકડવામાં આવ્યો, ને પછી તેને કેના મોહલી આપવામાં આવ્યો.

અને પછી તો એ બધાની તપાસ અને કબજા-તપાસ અને કબજા ધમાલ ચાલી-પરંતુ એ બધું જ ગંધ પારણે; બહાર જનતાને કે કોઈ જાણના રીપોર્ટરને આની ગંધ સરખી આવી નહોતી થઈ.

શેવલ કમીશનની તપાસ ત્રણથી ચાર માસ ચાલી અને એનો નિગતવાર અહેવાલ પ્રાથમ મિનિસ્ટર પાસે રજૂ કરવામાં આવ્યો. તેમાંની કેટલીક હકીકત ખ્યાન એવે તેવી છે.

પ્રથમ તો કે. એલેક નન એ ઉર્ફે એલેક પોતાના જવાબમાં જે જવાબ આપ્યો છે તે:

'એટમિક શક્તિ વિશેનું જ્ઞાન કવળ અને રીકને જ પ્રાપ્ત ન થાય એ મને ધલું અન્યતુ જાણતું હતું, એટલે જ્યારે રશિયા તરફથી

એ વિશે જણાવવાનું મને કહેવામાં આવ્યું ત્યારે કુનિવાની સલામતી ખાતર એ માહિતી મેળવવાનું અને તેને બહારમાં મૂકવાનું મેં માથે લીધું અને એ રીતે મેં કેટલીક હકીકતો રશિયાને પૂરી પાડી છે.

'મને આમ છૂપી રીતે આ કામ કરવાનું મનમાં ધલું કુખ થવા ક્યું છે અને આ હકીકતની ગુપ્તતા હટાવી નાખવામાં આવે તો હું આ મારી કસી કરમાંથી મુક્ત થઈ શકું એમ ધણી વાર લાગતું.

'એટલું તો નકો કે મેં જે ક્યું છે તેમાં અંગત સ્વાર્થની વાત તો નથી જ રાખી.'

અને આ હકીકત-અંગત સ્વાર્થ ખાતર કાંઈ નથી થયું તે-એકે કરતાં વધારે બહારો માટે લાગુ પડતી હતી.

આમ થવાનાં કારણો ઉપર વિચાર કરતાં કમીશન અભિપ્રાયમાં છે કે-

આના મૂળમાં કમ્યુનિસ્ટો તરફથી આવતાં ખાનગી 'અભ્યાસમંડળો' છે. ભાવનાશીલ યુવાનોને સીધા પદ્ધતિ મેળવવાને બદલે આવા વર્ગોમાં, આવા મંડળોમાં દાખલ થવાનું કહેવામાં આવે છે. અને એ વર્ગોમાં એ યુવાન મજામાં 'કમ્યુનિસ્ટ' વફાદારીનું ઝેર એવું તો રેવામાં આવે છે કે બીજા વફાદારીઓ-પોતાની માનુષ્યમિતી-પથુ ઓછુ બની જાય છે.

અને એકવાર તત્ત્રમાં ગોઠવાયા પછી તો તંત્રની વફાદારીનો ભંગ અને મોત એ બે સમાન કક્ષાનાં જ મણી, લેવાનાં હોય છે. એ બાબતમાં રશિયન તંત્રવાદનો વિધિના નેટલા જ નિર્મળ અને દૂર બની શકે છે-એટલે પછી તો જે માર્ગે વળ્યા તે માર્ગે આવેલુ જ થાયું રહે છે.

દેશના યુવાનોને આ માર્ગે જતા બટકા-વવામાં પહેલો નાળો તો કળવણી આપી શકે, ને એ કમ્યુનિસ્ટ અભ્યાસમંડળો કરતાં સમગ્ર અભ્યાસમંડળો ઊર્ધ્વા કરી શકે તો.

અને ખીન્ને ફાળો આપવાનો રહે છે રાજ-
કારણશોષનોએ. રાજકારણમાં યુવાનોને અને
તેટલો સીધો પરિચય અને અનુભવ મળે અને
દેહના રાજકારણમાં પોતે હિપચોગી થઈ શકે
તેમ છે એવી ખાતરી થવા લાગે તો 'ધૂધળા
આઈશો' નું સ્થાન નક્કર વસ્તુ લેઈ શકે
ખસ, હવે આપણે આપણા પરિચિત
થયેલા નમ્મસોનું 'રોઝર બોઈ' વાંચીને જ
છૂટા પડીએ.

નામ	ગુપ્ત નામ	વિસ્તાર	સંખ્યા
ડૉ. એલન નન મે	એનેક	ગુને ૬ નંબર	૧૦ વર્ષ
ફેડ રોડ	ડીએસ	ગુને ૩૨ ક્ષેત્ર	૬ "
એમા વોઈટીન	મેતા	ગુને ૬ નંબર	૩ "
ફેવરીન વિલિયમ	એની	"	૩ "
એચ. એસ. બર્ડન	મે	ગુને ૩૨ ક્ષેત્ર	૫ "
એ. એસ. બેનીમ	ફોસ્ટર	"	૫ "
ડી. ઇ. હુનાન	બેક	"	૫ "
ઈ. ડગલ્સ. મિડલેવ	બેની	"	૪ "
ઈનફોર્ડ સિમપ	બેડબો	"	૫ "

ગુમારે એક રસોઈયા હતો. રસોઈનું કામ પૂરું કરીને તે અમારા પુસ્તકાલયમાંથી પુસ્તકો
વાંચતો. ધણી વાર તેના હાથમાં હું 'કોમ્યુનિસ્ટ પેપર' પડ્યું ભેટો.

એક વખત શવના જમવાનું મોકલ્યું. યુનિ-મારણ પૂર્ણ થયે જણાવ્યું કે તે માર્કીની
મિર્દાજમાં ગયા હતા. અને મૂડીવારની વિરુદ્ધ તેણે ભાષણ કર્યું હતું.

અમાને લાગ્યું કે હવે આ માર્કાજ, લગી વખત આપણે ત્યાં રહી નહિ શકે પણ તે તો
પાછો કામમાં નિયમિત થઈ ગયા.

એક વખત મે તેને પૂછ્યું 'કેમ માર્કાજ, હમણાં મિર્દાજોમાં નથી જતા ?'

'ના.' તેણે કહ્યું

'તું કામ ?' મે પૂછ્યું.

'અમારા મડળે કરાવ કર્યા છે' તેણે કહ્યું. 'મડળોને ફરેક યજ્ઞ ૨૦૦ રૂપિયાથી
વધુ રકમ ન ગણી શકે. અને મારી પાસે તો ૧૦૦ રૂપિયા છે'

* * *

સ્વરૂપસ્થાનમાંથી હમણાં જ પાછો ફરેલ પ્રસાર આરણે બમ્બે રમતી ક્રિકેટ મેચની વાત
કરી છે.

અધીવેન હમીડ રેલી ખૂંદતો ખૂંદતો દોડીને બાહ ફેકે છે-એ બેટ્સમેનનો પત જાગી
નામે છે. 'વા અલ્લા ! મરી ગયા' -એવી શબ નાખીને બેટ્સમેન ઢળી પડે છે.

અધીવેન અગાધર વરફ ફરી છે 'Hott's shot !'

'તે હજી ચાલ્યો છે. અગાધર કહે છે.

'તો મારી પાસે ફરી છે.'

'ત્યારે ખીન્ને આવવા દે. -ઓવર.'

ખીન્ને કડાવર રણધોડી હતો. તેણે ૧૦૨ ૨૧ કર્યા-એ પતી તેને વિરેટ ક્રીકેટ દોડાના
અનિષા વડે 'રહમત' કર્યા.

—ખા. બપા.

હું કદી ભૂલીશ નહિ

યંગ કલ્પ

દેશપરદેશથી પાછા ફરતાં સ્વજનો પાસેથી અનેક વાતો સાંભળવા મળે છે-મેં પણ શીશ્યો-માં જ નોંધેલું તેની આ વાત છે-અરેબર એ હું કદી ભૂલીશ ચકીય નહિ.

સાંજનો સમય અને તે 'મોશીમન જુસેવાઈ' રસ્તા પર. માણસો અને મોટરોની એકમાત્ર ગીરદી વચ્ચેલાં એક જુવાનને તદ્દન શાંત બેસેલાં જોવા એ કાંઈ પણ બિચારું માટે બસ. છે.

હું તે જુવાનને જોતાં 'પાર્શ્વ-દાક્ષિણ્ય'ના ખૂણા પાસે બેસે રહ્યો. એણેક મિનિટમાં એક વૃદ્ધ માઈ, મોટરોની અવર-જવર જોઈ જવાની ચાલ જોતી, ત્યાં આવી બેઠી. તેના હાથમાં નાનાંમોટાં પડીકાં હતાં-લાગતું હતું, કે ખરીદી કરી મરે જતી હશે.

માઈને જોતાં જ પેલો નિઃશ્વર જુવાન કાર્યપ્રવૃત્તિ બન્યો અને મોટરોની અવરજવર જોઈ ચાલ જોતો તે માઈના હાથમાંથી પડીકાં લઈ, તેના હાથ પકડી, સામેની ફૂટપાથ પર મફત જ સંભાળથી પહોંચાડી, પેલાં પડીકાં વૃદ્ધ માઈના હાથમાં સુપરત કરી તેને રસ્તે પાડી. અને ખીલ થોડી સૂણેમાં એક ખીલ બાંધને અને તેનાં આંજીને મારી જાણુએ સહીસલામત લાગ્યો.

'નાનમોટાંને મદદ કરવાનો યોગ લાગે છે' મેં પૂછ્યું.

'તદ્દન એમ નથી, 'તેણે કહ્યું, 'પણ જો જણવાની બિચારા હોય તો પાસેના રેટો-રામાં ફોંક મિનિટ મારી વાટ જુઓ-હજી

મારે એટલો સમય આ કામ કરવાનું છે-બને પછી આપણે સાથે જમીશું.'

અમેરિકામાં જન્મવળો સમય સમી સાંજના દોવાથી મેં આમંત્રણ સ્વીકાર્યું.

'સત્તર વર્ષ પહેલાંની વાત છે, 'તેણે જમતાં જમતાં યદ્ય કહ્યું, 'એ વખતે હાઈ-સ્કૂલનું મારું છેલ્લું વર્ષ હતું. ગુરુવાર હતો. તે રાત્રે 'સીનિયર ક્લાસ'ની મિજલસ હતી. નાતાલનું પૂર્વ અઠવાડિયું હતું. મારી મા અમારે માટે અને બીજા મિત્રો માટે નાતાલની મોટા ખરીદવા જતી હતી. તેણે મને સાથે આવવા કહ્યું. મેં મિજલસનું નકાનું આકૃતિ કર્યું. 'મફત જ ગીરદી હશે, તારા માપુ-છને કામ છે તેથી તને કંઈ હું, 'માએ મને કહેલું; પણ મિજલસ મારે મન આનંદની વસ્તુ હતી. માની ખૂબ ઇચ્છા હતી હું તેની સાથે ન જવો. મોટી રાતે મિજલસ પૂરી થઈ-મિત્રો સાથે માણેલ આનંદની મસ્તીમાં હવે પહોંચ્યો-જેલું તો ધરમાં કાંઈ નહિ. આ-માપુલ મોઈ દિવસ મોટી રાત સુધી નહાર રહેતાં નહિ. મારા જોશમાં જોઈ તો, 'અહરમાત થવાથી તારી બાને 'સીડી' હોસ્પિટલમાં લઈ ગયો હું, 'એવું લખેલી ચિઠ્ઠી પડી હતી. તમે મને જોયો એ ખૂણા પર જ એ અકસ્માત થયેલો. ત્યારથી દર અઠવાડિયે ગુરુવારે સાંજના આઘો કલાક મિજલસમાં ગયેલા દોકરાઓની માતાઓને મદદ કરવા અહીં બેસે રહું છું.

એસ. બી.

[૨]

આખલી દરેજમાં કામ કરી આવેલા એક કોઠર મિત્રે કહેલી આ વાત છે. મેં પણ જણુને જો કહેલી છે. મને જોની સાક્ષર્ય

એટલો આશ્ચર્ય છે કે એ હું કદી ભૂલીશ નહિ. મિજલમાં લકાઈ આણતી હતી. અને આર કોઠરો મિત્રાનપના સે-બોની આર

વારમાં હતા. જર્મન ધસારો પાણીના પૂરની માફક આવ્યો અને અમેને કશી ખબર પડે કે હોસ્પિટલ ફરવવાની તક મળે તે પહેલાં તો જર્મનોએ તે પ્રદેશ હાથ કરી લીધો.

અમારી હોસ્પિટલ માટી, પતરાં અને તાં-પત્રીઓની અનેલી હતી. મવાયેલા માટે ખાટલા હતા અને નહોતા. મલાખરા તો નીચે જ પડી રહેતા અને ત્યાં જ તેમનો અંત પણ આવી જતો.

જર્મનોએ આ પ્રદેશ લીધા પછી આ હોસ્પિટલમાં ધવાયેલા જર્મનોને પણ કાવના-માં આવ્યા હતા. અમારી દૃષ્ટિએ દરેક કામલ થયેલ સિપાઈ 'માલુમ' જ હતો. પરંતુ એટલા બધાને પહોંચે તેટલી દવા અમારી પાસે નહોતી.

એક દિવસ ત્રણ જર્મન અફસરો હોસ્પિટલમાં આવ્યા. તેમણે ચાંદ-ખિસ્તાથી ભરપૂર એવો ચકચકિત પોચાક પહેર્યો હતો. સૈનિક પ્રત્યેની એકાગ્રતા વિષે તેમણે પૂછ્યું અને મેં અમારી મુશ્કેલીઓ જણાવી.

થોડા કલાકમાં ઉલ્લામાં ઉત્તરી હતી જર્મન દવાઓ અમને સોંપવામાં આવી અને અમે અમારું કામ શરૂ કર્યું.

[૩]

ગાંધીજીમાં પણ ઘણી વાર એવા જવાબ મળતા હોય છે કે એક કાચમી સંકારણ જની રહે છે. દર વર્ષે વેકેશનમાં હું મારે ગામ જતો. મારો કાર્વકમ સવારમાં વહેલા ઊઠીને ફરવા જવા સિવાય ખાસ બીજું કશું રહેતો નહિ, કારણકે અમારા ગામમાં અખાડો હતો, વાંચનાલય હતું, દેશસેવકો હતા એટલે મારે ભાગે કશું ખાસ કામ વધતું નહિ. ભેચક આ સિવાય બીજા કામ તો મર્યાદિત કરવા જેવાં હતાં પણ મને તેમાં રસ નહોતો અને એટલે તે મને આવડતાં નહિ.

મારા ફરવા જવાના રસ્તામાં પચાસાકાની વાડી આવતી. પચાસાકા ખાંચ જીવુમાં પુછાય એવા બેડુ હતા. ત્રણ બગદની ભેડ હતી, એક

બીજે દિવસે એક સામાન્ય ધાગવો જર્મન હોસ્પિટલમાં આવ્યો 'તેણે' સોદાતો કોસ છાતી પર લગાડેલો હતો, બાકીનો પોચાક તદ્દન સાદો હતો. 'મને તમારી મુશ્કેલીઓની ખબર પડી છે. અને તેટલી મદદ હું તમને મોકલીશ,' તેણે મને કહ્યું. 'ખાટલા પણ તમને મળ્યા જશે. એક પણ સૈનિક ખાટલા વગર ન રહેવો જોઈએ-ભાસે જુદી જુદી સત્તાઓના તે નોકરો રહ્યા-જતાં તેઓ લગ્યા છે તો સંવેદ્ય માટે જ-એમનાં મૃત્યુ દોરની જેવાં ન થવાં જોઈએ.'

'અમે અને તેટલો પ્રયત્ન કરશું.' મેં કહ્યું.

'ઉપકાર, ડોક્ટર!' કહીને 'તેણે' મારી સાથે હાથ મેળવ્યો અને પછી બીજા બધા સૈનિકોની સાથે જર્મન કાપામાં અને અંગ્રેજી કાપામાં તેણે વાતો કરી જે સૈનિકોની તમિલ અને સારવાર અંગેની જ હતી.

તેના ગયા પછી એક જર્મન દર્શને 'તે કોણ હતો!' એમ પૂછતાં; તેણે કહ્યું: 'જન-રસ રામેશ!'

રતનલાલ શેક

જૂની ને બે નવી. બેયું ને ગાયું ધમ્મને ચોંદ પંદર જીવ હતા. પોતે, પટલાણી, બે લોકરા અને વજુઓ મળીને છ જણનું તેમનું બધું કાર્ય હતું.

દરરોજની માફક આજે પણ જ્યારે હું પચાસાકાની વાડીએ આવ્યો ત્યારે તે જૂના બગદને માલિય કરતા હતા. હું જેટલી વાર જાદો આવ્યો છું તેટલી વાર મેં તેમને પૂછ્યું: 'હે કાકા, આ ધરકાખખ બગદને શું કામ રાખે છે? કાકાને વેચી દ્યો ને; બેવીમાં કામ લાગે તેવા તો રહ્યા નથી.'

તેમણે મારી સામે થોડી વાર જોયા ક્યું પછી સુંમી કરીને સગાવાં ને કહ્યું: 'આજથી મગ્ગીસ વરસ પહેલાં આ બગદ મને આ

આમમાં સાચા દના-નાનો જમીનનો કટકો મળ્યો હતો તે આ જ બળદો ખેડતા દના. પછી એક દિવસ આ બળદોને પાણી પાવતા જતા જ તારી કાઢી (પંજાણી) સાથે ઝોળ-આણ થએલું અને સાર પછી થોડા મહિનામાં જ આ જ દાંદાના ભોડેલા ગાઠમાં એને પરણીને હું લાગ્યો હતો. એ વખત હું તારી કાઢીને ગાડું ભેડીને એને મારતર મૂકી

આવેલો અને એ મ વખત છોકરા સાથે પાછી આવેલી ત્યારે જ આ જ બળદની ગાડી હતી. અને પછી તો જમીન વધી-દોરા વધ્યા, સાથીઓ રાખ્યા છ બહુ જ આ બેને પરતાયે.' વળી થોડી વાર પછાકાકાએ જાને બગદ તરફ ભેંસા ક્યું અને પછી ઉમેયું, 'છ બળદ નથી એ તો મારા ભેંજાં છે, ભેંજાં અને હું કાંઈ એ જૂના કાઠાં મધને જૂલું!' એ. લે. પી.

[૪]

મૂણીપુરની ઉત્તરે આવેલા પહોડો નીચે અમારી હોસ્પિટલ હતી...અરમા-કન્ટના પવા-એલા દિંદો યેનિમોને ત્યાં લાવવામાં આવતા હું પણ એ જ હોસ્પિટલમાં આવ્યો હતો...મારો જમણો હાથ બેથોનેટનો ભોમ બન્યો હતો...મારાથી ત્રીજી પથારી અનિતની હતી...આ અનિત બહુ આનંદી છોકરો હતો. આખો દિવસ તેની ટેલજુ-ગાડીમાં બેસી તે બધા દર્દી પાસે જતો. તેમને ટુચકા કરેના હસાવતો. તે આ હોસ્પિટલમાં એક માસથી આવ્યો હતો. તેની માનવતા, ખેલવિલીને એક પ્રસંગ તો મને બિંદગીભર માદ રહેથી.

૬૨ ૬૨-૫૬૨ દિવસે આ હોસ્પિટલમાં દર્દીઓને તેમનાં સર્ગાઓ તરફથી કે કોઈ મડળ તરફથી કે અમુક સખી દિલના ગુલરથો અને સખારીઓ તરફથી તેમનું દુઃખ જૂલે-તે માટે ભેટો મળતી, આજે ધણા જબુને એવી ભેટ

મળી હતી. અનિતને પણ ભેટનું એક પારખલ મળ્યું હતું.

પોતાની પથારી પાસે આવીને તેણે પારસલ ઉમેલ્યું...અંદરથી નરી મોજડીની એક એક નીકળી આવસપાસની પથારીવાળાનાં મોં પર ગમગીની છવાઈ ગઈ, કારણ અનિતના તો બને પત્ર કપાઈ ગયા હતા.

બીજા જ ઘણે અનિતનું દાસ્ત સંભળાયું...મેં જોયું તો તે પોતાની ગાડી ટેલતો ટેલતો કામે પત્ર બોઈ જોલા એક શીખ સરદારજીને જમણા પગની મોજડી આપતો હતો અને જમણા પગ બોઈ ભેટના એક પડાણને તેણે કાપા પત્રની મોજડી આપી.

તેને પારસલ મોકલનાર છોકરી કે જેની સાથે તેનું વેવિશાળ થયું હતું તેને અનિતે લખ્યું કે 'અમે ત્રણ જણાએ તારી ભેટ સરનેદ સ્વીકારી છે.' 'ડાક્ટર'

એક પ્રાઈસર સાહેબને પ્રાણીઓ કેળવવાનો ધણે જ રોખ થોડા દિવસથી તેઓ એક ચીંગણી (વાદાની એક બુદ્ધિમાન ગણાતી ભવ)ને ક્રિડે રમતાં રીખવતા હતા. મહાનના એક ચોરડામાં આવેલા દિવસ ચીંગણી સાથે માથાકૂટ કરી, નુરી નુરી કેટલીય રીતે ચીંગણા-ઝીના હાથમાં બેઠ-બેઠ પકડાવતા ક્યું પણ વાંદરે બેઠ કે બેઠ હાથમાં જાડમાં જ નહિ. કંટાળેને આરામ લેવા પ્રાઈસર સાહેબ ચોરડાની બહાર વરંડામાં ખૂટી હવામાં બેઠા અર્ધા-એક કલાક એમ બેઠા પછી એમને થયું કે થાલ ને ભેડો તો ખરો થોડો વાંદરો અંદર ટુંકે છે? એકલો છે એટલે કદાચ છે ને બેઠા-બેઠ સાથે રમત કરતો હોય

અને પ્રાઈસર સાહેબે બારણાની વડમાંથી અંદર જોયું તો વાંદરો પણ અંદરની બાજુથી વડમાંથી સામે ભેટો હતો.

તોમ નોમ દેરે ના

ચાંદ્રસુત

[એમને આરતીય સંગીતને ઘોરોપણો પણ પરિચય છે તેથી તેમાં તિર્પક અથવા વસનાનું
ય મદત્વ છે, તે જલ્દે છે, એ વસનાના જન્મની આ કથા છે. — અનુવાદક]

બા હયાહ અસાહિદીન હારે સંગીત-
પ્રેમી હતો એની સંગીતસભામાં
હિંદુસ્તાન તો ઠીક પણ ઇરાન, તુર્કસ્તાન
અને અરબસ્તાન જેવા દૂર દેશના નામીયા
મૈયાઓ પણ હતા. અવિરત સંગ્રામોની
ધમાલથી અને રાજકારણની અડીધૂંટીથી
કંટાળેલા મગજને તાજગી આપવા સુલતાન
'દિલ્લી' સંગીત સંભળતો—અને સંગીતથી
ડોલી જીતો એવો આત્મા ધડીક તો એ
મધુ'ય વીસરી જતો.

એક દળર ધોધ, એક સો હાથી, હસો
મધુ સોનું, એક દળર મધુ રૂપું, કાંત મધુ
મોતી, એ મધુ માણેક, સેકડો વાર કિનખામ
ને મળલખ હુંદોના કાર વહી, સમામનો થાક
અનુભવતી સેના વિજયનો ખુમારીમાં ધીમે
ધીમે રાજધાની તરફ દૂધ કરી રહી હતી.
સાંજ પડવા આવી જોડસે સેનાએ રાતવસા
માટે એક મામના પાદરમાં પડાવ નાખ્યો.

ચોતાના તજની બહાર સુલતાન ચોતાના
સેનાપતિઓ સાથે આવતી કાલની દૂધ જાગત
મંત્રણા કરી રહી હતો. એકાએક એક અત્યંત
મધુર સ્વર હવામાં શું જીક્યો. એ મોઢો
જવાબ સંગીતપ્રેમી સુલતાનને કાને પડ્યો
ન પડ્યો ને એ વાત કરતાં અટકી ગયો.

'કેમ અટકી ગયા, હજૂર !,' સરસેના-
પતિએ પૂછ્યું.

જવાબમાં સુલતાને નાક પર આંગળી મૂકી
ખામોશ રહેવા ચૂક્યું.

નજીકમાં જ કોઈ માઈ રહ્યું હતું. શી કહની
મીઠાસ ! કેવો કાંસો જવાબ ! સુલતાનનું
હૃદય ડોલી જીક્યું. તુરત જ તેણે સૈનિકોને

ફરમાન મૂક્યું : 'જાવ, એ , ગાયકને માન-
સહિત મારી પાસે લઈ આવો. કહેજો કે
સુલતાનનું ફરમાન છે—એ આનાકાની કરે તો
ઝિરફતાર કરીને લઈ આવજો. આવો સુરીલો
માથક તો દિલ્લીના દરબારમાં જ રોકો '

થોડી વાર સૈનિકો એક માણસને પકડી
લાવ્યા. એના અંગ પર એક માત્ર પોતલી
સિવાય કંઈ નહોતું અને એનું રૂપ તો કોઈ
એને અધારમાં છુએ તો શાજલું જ જોડી
બન એવું હતું.

'હમણા કોણ...તમે ગાઈ રહ્યા હતા ?',
સુલતાને પૂછ્યું.

'હા. ' દેહો જવાબ મળ્યો.
'ગાય છે બહુ મજનું.'
'અધી ઇશરની કૃપા છે, હજૂર !' ગાયકે
આમ બધી ઓટ મારતાં કહ્યું.

'હ...હું' નામ છે તમારું ?'
'સેવકને બધા જોપાલ કહે છે.'

'અરેબર, જોપાલ, તમે બધા ગાયકોના
ઉસ્તાદ ચવાને લાયક છે.'

એ સંભળી જોપાલ હસી પડ્યો.

જોપાલ નાથક દેવગિરિના રાજા રામચન્દ્રનો
માનીતો મૈયા હતા. સુલતાને ચોતાના પર-
જિત ચનુ પાસેથી જોપાળની વિદ્યા માગી
લીધી અને જોપાલ નાથક સુલતાન સાથે
દિલ્લીમાં આવ્યો.

વિજયી સુલતાનનું રાજધાનીમાં આવમન
યતાં એમના માનમાં આનંદોત્સવો અને
સમારોનો રચાવ. એક ખાસ દરબાર બરી
અમીર-ઉમરાવો અને સામૂતોએ સુલતાનને

અભિનંદન આપ્યાં. અને લૂંટમાં આવેલા અમૂલ્ય રત્નોની પ્રશંસા કરી. નજવાળમાં સુલતાને કહ્યું: 'પશુ દિલ્હી માટે જે સૌથી વધારે કામતી ભેટ લાવ્યો છું તે તો તમે હજી પારખી નથી-તો પારખો ત્યારે.' ઘરેલુ સુલતાને ગોપાલને. બોલાવી એને સિંહાસનની પાસે આસન આપ્યું અને કહ્યું: 'નાયક! દર-આરને તમારું સરોજી સંગીત સંભળાવશે ને !'

'આઠાની જ રાત્રે જોતો હતો, હજાર !' કહી ગોપાલે પોતાનો દરોહો કંઈ દરબારમાં વહેતો મૂક્યો. આરોહ-અવરોહની સીડી પર ખેલતા સ્વરે જોતજોતામાં જ હવા જમાવી દીધી અને દરબાર આખો રતબધ બની ગયો. ગોપાલનો મધુર કંઠ ઐતિહાસિક કાનમાં જણે અમૃત વરસાવી રહ્યો. સૌનાં દિલ ડોલી ઊઠ્યાં. વીણાના કબુદરમાં ને મધુર સ્વરધારામાં દરબાર આખો લીન બની ગયો. ગીત પૂરું થતાં જ વાદ વાદના પોકારોથી દરબાર ગાજી ઊઠ્યો. બિંદોમાં પહેલી જ વાર દિલ્હીવાસીઓએ આણું સંગીત સંભળ્યું. દરેકની હલે ગોપાલ નાયકનું નામ રમી રહ્યું. અને પ્રશંસાના ઉદ-ગારોની તો દરબારમાં હેલી ચડી. ગોપાલ જેવા સંગીતભાસ્કરના પ્રશંસક આગળ સુલતાનની સંગીતસભાના સિતારા સોવ ઝાંખા પડી ગયા.

એ જ રાત્રે સુલતાને પોતાના ચોક્કસ પ્રીતિપાત્ર અમીર-ઉમરાવોને મીઠાણાની પર નેતર્યા હતા. મીઠાણાની પતી ગયા પછી ગોપાલ નાયકની ગાયકીની ચર્ચા ઊપડી.

'અરેબર જહાંપનાહ ! ગોપાલને લાગીને તો આખે દરબારની એક મોટી ખોટ પૂરી પાડી છે.' 'દિલ્હી માટે, હજાર હકીકતનું એક નાસ્ત્ર ભેટ લઈ આવ્યો છે.'

'આહા, શી એની ગાયકી !'

'એના કંઠની મીઠાઈ, માલાઅલ્લાહ !'

'સુલતુલ ને રોકિલને ય એક કોર રાખી દે !'

રાજાવિ અમીર ખુશ સિવાય દરેક જણ વાતમાં ટાપસી પૂરતો હતો.

'હેલા એક સૈદ્ધામાં દિલ્હીમાં આવો ગાયક જન્મ્યો નયો, જહાંપનાહ !' કહી ચાલક કાફર અમીર ખુશ તરફ જોઈ ખંધુ દાસ્ય કર્યું.

અમીર ખુશ નીચી ગરબે જ આ ચર્ચા સંભળી રહ્યો હતો. 'આજ સુધી માવામાં ખુશની સામે કાઈ ટકી ચક્ર્યું નહોતું. ખુશમાં સરસ્વતીનો વાસ હતો. એ સારામાં સારો કવિ પણ હતો અને સંગીતજ્ઞનો પણ ઉત્તાહ હતો. એણે સિતારની શોધ કરી હતી. વીણા, ડુગ્લામ અને દિલગુલાનો એ નિપુણ બજાવેલો હતો. કબાલી, એ એણે ઉપભવેલી ગાયન-પદ્ધતિ હતી. આવા સમર્થ કલાકારને પણ આજે આ દક્ષિણના ગાયકે નીચું ભેર-કાઢ્યું હતું. સુલતાનની ખુશ ઉપર કારે પ્રીતિ હતી અને એટલે જ ખુશ સેનાપતિ મલિક કાફરની આંખનું કહ્યું. યઈ, પડ્યો હતો.

ખુશને સુલતાનની નબરમાં હલો પાઠવાની આજ કાફરને સેનેરી તક સાંપડી મઈ. અને એ તક કડપી લેતાં કાફર બંધમાં કહ્યું: 'ખુશ ! તમે ગોપાલની દમે માઈ શકો ખરા ! આજ સુધી જહુ બહાઈ મારતો હતા, ખડું ! એ તો કાઈ, ઊંટ ન્યાં સુધી કુંગરની માળીમાં નયો પેસતો તો સુધી એને પોતાની બિંદાઈનું ખડું જાન નયો યતું. કેમ કાજ સાદમ, ખરી વાત છે ને ?'

કાફર કહેલા બા કટાકથી ખુશ પડીકે તો રાતોપીળો યઈ ગયો પરંતુ પીછ જ ફેલે યરસાને મળી જતાં બોલ્યો: 'જર...ર, હું ગોપાલનો દમે જ, માઈ ચક્ર્યું છું.'

ખીજા ઉમરાવો અને સુલતાન ખુદ ખુશની સામે તાકી રહ્યા. થોડી વારે સુલતાને સહેજ મંબીર સ્વરે કહ્યું: 'શી વાત કયો છે ખુશ ! ગોપાલની દમે તમે...તમે માઈ શકો છો !'

'હા હા, જહાંપનાહ !' ખુશએ મક્કમ-તાથી કહ્યું.

‘તો પછી બિસ્મિલ્લાહ, યવાદો અત્યારે જ.’

‘ગરીબપરવર ! હજી એકવાર મારે ગોપાલને સાંભળવો પડશે.’

‘જેવી તમારી ઈચ્છા. કાલે દરબારમાં સવારે ગોપાલ ગાશે અને પછી સાંજે તમારે ગાણું પાડશે, હો ! ને જો નથી ગાણું એ હમે તો ખેર નથી તમારી.’ સુલતાને હસતા હસતા કહ્યું.

વળતે દિવસે દરબાર એકઠાક ઊભા થયો હતો. ગોપાલનું ગાન સાંભળવા પ્રભુ બિમલી પડી હતી. મોતીની ઝાલકથી ચારે તરફ દેખાયેલા પાટ પર જોડેલા, અમૂલ્ય રત્ન જડેલા સિંહાસન પર સુલતાન (મરાઠામણ) યથા હતા. સિંહાસન પાસે જ ગોપાલે આસન જમાવ્યું હતું અને સિંહાસનને કામે-જમણે મોટા મોટા અધિકારીઓ અને અમીર-ઉમરાવોના આસનોની કતાર હતી. દરબારમાં બધા જ દરબારીઓ હાજર હતા; નહોતો એક અમીર ખુશરૂ. દરબાર બરખાસ્ત થતા પહેલાં ગોપાલે ભગવાનનાં શુભચિન્ન કરતો એક ભાવવાદી સંસ્કૃત છંદ બોલ્યો કહે આલ્યાપો-

ભોમ મમો મમ :

ભોમ મમો મમેતિ મમ :

ભોમ મમો તદ બન્નેતિ મમો મમ :

ભોમ મમો તાદર વર્ષોતિ મમો મમ :

ભોમ મમ :

ભોમ મમો મમ :

અને જાનને અંતે દરબાર બરખાસ્ત થયો.

ખુશરૂ દરબારમાં આવ્યો નથી એ જાણી મલિક કાઠૂરનો હર્ષ માતો નહોતો. ખુશી થતો થતો એ મહેલ તરફ જઈ રહ્યો હતો ત્યાં એકએક પાલંગથી કોઈના મુંજવાનો અવાજ આવ્યો. પાછું વળીને જોતા જ કાઠૂર આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. અમીર ખુશરૂ દરબારમાં ગોપાલે ગાયેલું ગીત મધુગણતો મધુગણતો આત્મી આવતો હતો. કાઠૂર ચબી ગયો.

‘કાણુ, ખુશરૂ ! ક્યાં ગુમ થઈ ગયા હતા

અત્યાર સુધી ! દરબારમાં કેમ નહોતા પધાયાં હજી ! સાંજે પારખું છે તમારું, વાદ છે ને ! ધડ દઈને હા તો પાડી પણ એ જમ્યાના જેલ નથી, હો ! અને સુલતાનના મિલનની તો ખબર છે ને !’ ખુશરૂ નજીક આવ્યો એટલે કાઠૂરે કહ્યું, અને ખુશરૂની મસ્કરી કરતો હોય તેમ તે ખડખડાટ હસી પડ્યો.

પોતાની મસ્તીમાં ચાલ્યા આવતા ખુશરૂની એકામતામાં કાઠૂર વિશેષ પામ્યો એટલે એ બિનમઈ બિડ્યો. ‘સાજની વાત સાંજે.’ એટલું જ બોલી એ દોડતો પોતાના સંગીત-મૃદમાં પહોંચી ગયો. એણે પોતાની વીણના તાર મેળવ્યા અને માન ચડે ક્યું...તોમ... એને ખનિ વાદ હતો, સ્વર વાદ હતો, લપ વાદ હતો; પણ ચબ્દો ! ચબ્દો એ બૂલી ગયો હતો. તોમ તોમ જ, લપ લેરે...ના ના, આ ચબ્દો નહોતા... તોમ, લાલ તોમ, લેરે ના, તોમ તોમ...ના...ના ! બીજું...આ પણ નહિ. હાથ રે નરતી ! શા હતા એ ગીતના ચબ્દો !

દિવસ તો આયમવા લાગ્યો પણ ખુશરૂને ન તો જૂખનું માન હતું કે ન તો તરસની ખબર હતી. એ તો ખસ ગીતના ચબ્દો ચંભાર-વાર્ધા જ લાગી પડ્યો હતો....તોમ તોમ સુખ્યાકાળ થવા આવ્યો ‘...લેરે ના ! શું કરવું હવે ! ચબ્દો કોઈ રીતે કહે ચડતા નથી.’ ખુશરૂ આજાપ બિડ્યો, ‘દાર, દિર, દિ... હમણાં સુલતાનનું લેવું આવશે. તોમ...હું શું ગાવાનો હતો ! તોમ...હવે મોઢે ગાઈશ ! લેરે... કુર્બા દરબારમાં મારી રેવડી લાણાણુ વરો રત્ન...અરે, બધા શું કહેશે ! કહેશે કે રાજ-કવિ મોટો છે...દા યીન...ખુશરૂ ઢોંગો છે, લખંડો છે-ને કાઠૂર કેવો હરખાયો ! જે લેરે... સુલતાનની ખફામરણ કીતરશે. ખલ્લાસ, રાજ અને પ્રભુ-જને પાસે મારી આજ્ઞાના કારણે વધ જવાના. હાથ, પણ કરવું શું !’ એણે પોતાનું કપાળ ફેરવ્યું. ‘મને જાણું વાદ છે-જાણું જ, સ્વર, ઓએક યુતિ, ખનિ પણ

પણ સૂઈ, લમ પછી પાછી-પછી ચઢો ફ
નખોડે ભમ કાઢેનું! ગીતના ચઢો સા
હતા! 'પ્રચર મોટી જરાકી જીલો અને
જલે એના છેલ્લા પ્રજનો ઉત્તર પાકવતી હોમ
તમ એની વીણાએ બોલ કાઢ્યા—

તોમ નોમ રે ના!

સુલતાનને તો ગઈકાલની વાત યાદ પછી
નહોતી રહી સાંજનો દરબાર જરખાસ્ત કરતાં
પહેલાં તેણે ગોપાલને ગાવાનું ફરમાન કર્યું.

'જલપનાહ! બેઝદની માફ આજ-
અત્યારે તો પ્રચરને ગાવાનું છે.' મલિક કાફરે
સુલતાનને યાદ અપાવ્યું.

'અરે હા, એ તો હું જૂની જ ગયો હતો.
ક્યાં છે પ્રચર! હાજર કરો એને.'

તરત જ બે દરવાજા દોઝા-બઝિને જોયું
તો સંગીતગૃહમાં ગાઠ અધારમાં પ્રચર
પોતાની વીણા પર મસ્તક ઢાળીને પડ્યો હતો.
વચ્ચે વચ્ચે એ શુભ જીકતો હતો—

તોમ નોમ રે ના.

દરવાજા પ્રચરને દરબારમાં લઈ આવ્યા.
પોતાની જૂલ ન પકડાવા દેવાને એણે નિર્ધાર
કરી નાખ્યો હતો. અને વળી એક ગોપાલ
સિવાય ખીતના ચઢો યાદ હતા પણ કેને ફ
અને ગોપાલ થોડો જ કોઈને કહેવાનો હતો ફ

પ્રચરને પોતાનું આસન લીધું અને પૂરી
સ્વસ્થતાથી ગાન આરંભ્યું—

તોમ ના રે ના રીન

રે રે રા રીન

તોમ નોમ!

એ જ સ્વર, એ જ ખરિ અને એ જ લમ.
ગોપાલની ગાયકીની એવી આબેહૂમ નજર
હતી કે ને પ્રચર પડ્યા પાછળ માતો હોય તો
ગોતાઓ અને ગોપાલ જ ધારી લે.

ગાન પૂરું થતાં જ સુલતાન 'જાપાકા!
કહી જાયો અને દરબાર આજો વાહ વાહ
પોકારી જીલો. પ્રદ ગોપાલ નામકે પ્રચરની
પીઠ ઘાળી અને ધન્યવાદ આપ્યા અને પૂછ્યું:
'અમીર સાહબ! એ તો કહો કે આપ આટલા
નજીક કયે સ્થળે બેસીને મારું ગાન સાંભળી
રહ્યા હતા કે એના દરેકદરેક સ્વરમાં લેલ માત્ર
રે પડ્યા નથી દીધા આપે ફ'

હસતાં હસતાં પ્રચરને જવાબ આપ્યો:
'નામકજી! સવારે હું સુલતાનના સિંહાસન
નીચેના પાટ નીચે લપાઈને તમારું ગાન
સાંભળી રહ્યો હતો.'

*

આજે પણ ભારતના અસલી ઉસ્તાદો
સંગીતના જલસાઓમાં ગાય છે—

તોમ નોમ રે ના

રા રિ રીના!

અને બાને કહે છે તિખ્ટ અથવા-તરાના.

[સુખિત]

ઉવાવે પ્રવેશનાર અને બહાર નીકળનાર સામસામ્ય અવકાશ ન પડે એટલા માટે સકા-
કોઈને એક દરવાજા 'અંદર' (In) અને બીજા દરવાજા 'બહાર' (Out) લખવામાં
આવ્યું હતું. એ સૂચનાનો લગ્ન કરી એક સંદેશિયા 'બહાર'—દરવાજામાં પ્રવેશો

'અરે સાઈ, આ તો 'આટક' છે.' ઉવાવે બહાર નીકળતાં મોંડ મોંડ અવકાશ રહી
મથલા બીજા સંદેશિયા પેલાને કહ્યું.

'તમારું કહેવું બરાબર છે, પરંતુ હું 'ઈન'માંથી આવ્યોને ફસાઈ ગયો છું. એટલે
મન કહી રહ્યું છે કે હવે મ વડે છે, આજીવો એ જ રસ્તે પાછો વળી જાઉં.' ર. રી.

કૂતરાનો પટ્ટો

રસનિધિ

‘આ પટ્ટાનું શું લેશે ?’ તેણે દુકાનદારને પૂછ્યું. દુકાનદારે ધૂળ આપટવાનું ‘લૂગડું’ બાથેલી લાકડીથી એક પટ્ટો બતાવતાં પૂછ્યું : ‘આ ?’

‘ના, તે.’

દુકાનદારે એક બીજા પટ્ટા તરફ લાકડી ચીંધી.

‘ના તેની ઉપરનો.’

જ્યારે દુકાનદારની લાકડી તેને પસંદ આવેલા પટ્ટા પર આવી ત્યારે તેણે કહ્યું : ‘બસ એ જ. એની શું કિંમત છે ?’

‘બાર આના.’

કિંમત વધારે લાગી તોપણ કંઈક ઓછું હશે એ આશાએ ફરી પૂછ્યું :

‘કેટલા પેસા ?’

‘બાર આના પડશે.’

તેણે પોતાની નાનીરી આંગળીઓ ગણવા માંડી.

‘એક, બે, ત્રણ....’

એ બાલિકા બીજા ચોપડી બસુલી હતી. પેસા કે બે પેસાથી વધુ રકમ તેના હાથમાં આવી નહોતી. નિયાળમાં તે શીખી હતી કે, બાર પાઈનો એક આનો, સોળ આનાનો રૂપિયો. એ તેને યાદ આવ્યું. બાર આનાનું નામ સંભળી તે ફરી બંધ.

નિયાળે જતાં અને વળતાં ઘણીવાર તેણે એ પટ્ટા તરફ જોયું હતું. તેની સહિયારા કાગળ, પેન્સિલ, ટીકડી વગેરે

આ દુકાનેથી ખરીદતી ત્યારે તે તેમની સાથે જતી. તે વખતે તેનું ઘણું ધ્યાન તે પટ્ટા પર જ રહેતું. તે પટ્ટો તેને બહુ જ ગમી ગયો હતો.

કેટલીયે વાર તેણે તે પટ્ટો જોયો હતો. ઘણીવાર તેની કિંમત પૂછી હશે. અને અનેક વખત દુકાનદારે તેનું ‘હવે લીધાં તે’ કહી અપમાન કર્યું હશે. દુકાનદાર દુનિયાદાર માણસ હતો. તેને આ બાલિકાની ભાવનાની શું ખબર પડે ! અત્યાર સુધીમાં એ બાલિકાએ ઠાઈ ચીજ તેની દુકાનેથી ખરીદી નહોતી. કાગળ, પેન્સિલ, રબર, દોહર વગેરે વસ્તુઓ તેને ઘર, બેઠાં તેના પિતા હાની આપતો; એટલે માત્ર કિંમત પૂછ્યા કરવાથી દુકાનદાર શુભે યતો. તે તેના તિરસ્કાર કરતો તો પણ પટ્ટો વારે વારે જોયા સિવાય, તેની કિંમત પૂછ્યા કર્યા સિવાય તેને ચેન પડતું નહિ.

એ પટ્ટો પણ મળીને હતો એનું ચામડું કમાવેલું ગરમ હતું. વચ્ચે ચળકતી ચાર નાની ધૂધરીઓ ચોટેલી હતી. એ ધૂધરીના મધુર રણકાર દુકાનદારને ધૂળ આપટતી વેળાએ તેણે ઘણીય વાર સંભળ્યો હતો. એના ઉપરની સોનેરી તારની ચૂંચળી વગેરે તેની ચોભામાં વૃદ્ધિ કરતાં હતાં. વળી એ પટ્ટો વેચવા માટે સુરોગિત પૂઠા પર ચોટેલો હતો તેથી તે બહુ જ આકર્ષક લાગતો હતો. પ્રકાશથી તે ચળકી ઊઠતો. એવા એ પટ્ટાના વારે વારે દર્શનથી તે બાલિકાના આનંદની સીમા રહેતી નહિ.

તે તેની સાહેલીઓને પણ એ પટ્ટો ભંડાવતી. તે ખરીદવાની તેને પ્રબળ ઇચ્છા થતી પણ એટલા પૈસા લાવવા ક્યાંથી ?

તેની મા તેને માગે છેવા માટે અર્ધો પૈસો આપતી. પરંતુ હવે તે આખો પૈસો માગવા લાગી. એથી તેની મા તેને વઠતી, છતાં પૈસો તો તેને મળવા લાગ્યો. એ પૈસાને જાગ લેવાનું બંધ કરી પૈસા એકઠા કરવાના અને રસ્તે નીકળતાં પેલા પટ્ટા તરફ જોવાના તેના નિયમમાં વધારે ચોક્કસાર્થ આવી.

આમ ધીમે ધીમે ચાર આનાના પૈસા જમા થયા. તે ફરી ફરીને એમા થયેલા પૈસા મણતી. ફક્ત ચાર જ આના-સોળ પૈસાના ચારઆના. હજુ આઠઆના એમા કરવાના-આનાથી થી ભમણાં એ ક્યારેય એમા થયો ! અને છોકરી નિરાચાના મોનેથી આચાના મોને ચડી વળી પાછા પૈસા એમા કરવા લાગી જતી.

તે દિવસે ચારઆના પૂરા થયા તે દિવસે નિચાળેથી પાછા વળતાં તેણે દુકાન-દારને કહ્યું : 'ભાઈ એ પટ્ટો કેાઈને વેચી ન દેશો. એ પટ્ટો હું વેચાતો લેવાની છું.'

'હવે લીધાં તેં.' કહી દુકાનદાર પોતાનું કામ કરવા લાગ્યો. થોડે દૂર જઈ વળી જોણી રહી. ટીકી ટીકીને તે પટ્ટો જોઈ રહી કેટલાક દિવસો બાદ તેની મારી મળવા આવ્યા. મારીએ જતી વખતે ભાણેજીને ચુમી હાથમાં આઠઆના આપ્યા. અને એ તો ચાલના રેડ ઘર્ષ માર્ષ. કેમકે એ અર્ધા રૂપિયાથી તો તેની કેટલાય દિવસની ઇચ્છા પૂરી થઈ જવાની હતી.

મારીના ગુલા બાદ તેણે ફોલને પોતાનું 'હક્કર ઉઘાડ્યું' અને તેમાંથી દીવાસળીની ખાલી પેટી કાઢી. લોંબ પર બેસી ઘાઘરી પાથરી તેમાં, પેટી ઉઘાડી બધા પૈસાની ઢગલી કરી અને એક પછી એક પૈસો લઈને તે ગણવા લાગી. એ ગણી લીધા બાદ અર્ધા રૂપિયે તેમાં એકવી દીધા. બધી ચર્ચને બાર આના અને ત્રણ પૈસાની પૂંછ હતી

પેલો પટ્ટો લેવામાં જેટલાં પૈસા જોઈતા હતા તેટલા અચાનક મળી જતાં તેના આનંદને પાર રહ્યો નહિ.

તે દિવસે બણવામાં તેનું સુદૃઢ ધ્યાન નહોતું. નિચાળમાં છટ્ટીનો ઘંટ વાગ્યો કે તરત જ તે હક્કર ગળામાં લટકાવીને ફોડી.

ફોડતી ફોડતી તે દુકાને પહોંચી. હજુ તે પટ્ટો તે જ સ્થાન પર લટકતો હતો એ જોઈ તેને આનંદ થયો દીવાસળીનું બાકસ ઉઘાડી તેણે દુકાનદાર પાસે પૈસાની ઢગલી કરી. દુકાનદારે પૈસા ગણી લીધા. વધેલા ત્રણ પૈસા પાછા આપ્યા અને પૂંઠામાંથી પટ્ટો કાઢી આપ્યો. રસ્તામાં તે પટ્ટાને આમતેમ હલાવતી અને ઘૂઘરીઓનો મંજૂલ રણકાર સાંભળી મનમાં ખૂબ હરખાતી હરખાતી ઘર બહારી જાય.

વધેલા ત્રણ પૈસાનાં તેણે મિસ્કીટ લીધાં અને એમાંથી એક પલ આપ્યા વગર જ તેણે એમ ને એમ હક્કરમાં મૂકી દીધાં.

'આજે મારા 'માતી'ને નવો પટ્ટો ગળે પહેરાવીશ' એ આનંદના વિચારે ગટપટ તે ઘર તરફ ફોડી જતી હતી આવી તેને બહુ ગમતો. તે નાનું ફર-ફરિયું હતું ત્યારથી તેને પાંચો હતો.

હવે તે મોટો કૂતરો થયો હતો. તે એના ઘરમાં તો નાનો જ હતો.

ખરેખર મોતી તેને છવ્વે વેળા વહાલો હતો. તેનામાં તેની સમસ્ત બાળકુનિયા સમાઈ જતી. ત્રણ પૈસાના જે ગિરફીટ તે લાવી હતી તે પણ મોતીને માટે જ હતાં.

મોતી પણ મળતો હતો. આ છોકરી સિવાય આખા ઘરમાં તેને કોઈ પ્રત્યે મમતા નહોતી. તેને દેખતાં જ તે પોતાની પૂછડી હલાવતો, ફૂંદતો-ઢોડતો અને એની સાથે અનેક ગેલ કરતો.

પટ્ટો લઈને તે ઢોડતી ઘરે આવી અને ઘરવાલમાં આવતાં જ તેણે 'મોતી, મોતી' એમ મોટેથી બૂમ પાડી. પણ તે દિવસે તેને બૂમનો જવાબ ન મળ્યો.

તેણે આંગણમાં, ચબૂતરા પર, વાડામાં, બીજે માળ અને અગારી ઉપર બધે ઠેકાણે ગોત કરી પણ મોતી ન મળ્યો.

ચબૂતરા પર મોતીની બેઠક હતી તે તરફ જોયા ધ્યુ'. પણ સવારે નિશાળે જતી વખતે મૂંઝેલા ટુવાલ સિવાય ત્યાં બીજું કંઈ જ નહોતું. તે સવારે તેણે મોતીને કેવી રીતે રમાડ્યો હતો, તેને નવકાવી પોતે જ ટુવાલથી તેનું શિલ્લ લૂછ્યું હતું. તેની સાથે કેટલીયે વાતો કરી હતી, અને નિશાળે જતી વખતે જ કહેલી ગઈ હતી કે 'હું આજે તારા માટે મમનો પટ્ટો લાવવાની છું અને ગિરફીટ પણ લાવવાની છું. બહુ મજા આવશે નહિ, મોતી।' એ બધું તેને યાદ આવ્યું.

તે સવારે તો તેમની તરફ ધ્યાન દેવાની ઘરનાં માણસોને કુરસદ નહોતી. તેઓ બધાં બીજાં કામમાં પડ્યાં હતાં.

તેના પિતાના 'સાહેબ'ની બીજે ઠેકાણે બઢલી થઈ હતી એટલે તેમને વિદાયના માનમાં આ-પાટી આપવાની હતી. અને તેની તૈયારીમાં સહુ રોકાયો હતાં. સાંજે ત્યારે તે નિશાળેથી આવી ત્યારે 'સાહેબ' આ પીને ચાલ્યા ગયા હતા. તેમને સ્ટેશન પર વળાવી કરી તેના પિતા હજુ હમણાં જ આવ્યા હતા.

ઘરે આવ્યા પછી તેણે મોતીને ન જોયો એટલે તે તો રાવો માંડી.

તેની માએ તેને બહુ સમજાવી. તેના પિતાએ તેને બીજો કૂતરો લાવી આપવાની લાલચ આપી તોપણ તે છાની રહેતી નહોતી અને મોતીના નામનો બપ બંધ કરતી નહોતી.

શુશ્રુષામાં આવી તેના પિતાએ તેને કમકામી તોપણ તેણે મોતીનું નામ ન લીધા ધ્યુ'.

તે દિવસથી તેની મમ, બાનંદ એ બધું જીતી ગયું. તેનું મન રમતમાં ચોંટતું નહિ. જાંઘમાં પણ તે બેઠતી, 'કેમ મોતી તને પટ્ટો ગમે છે ને, કેવો મમનો છે?' તેના મોતી કોણ જાણે ક્યાંય ચાલ્યો ગયો હતો. તેને મોતીનું દુખ લુલાવી દેવા માટે બત બતની યુક્તિઓ કરવામાં આવી પણ તેનું કંઈક પરિણામ ન આવ્યું. બીજા બત બતવા કૂતરા તેને બાંપ લાવ્યો પણ તેમની તરફ આંખ જીંચી કરીને પણ તેણે જોયું નહિ અને દિન પ્રતિદિન તે સુકાતી જતી હતી.

તેની તબિયત કેટલાય દાક્તરો ને વૈદોને બતાવી; ઘણી દવા કરી, પણ કશીયે તેને આરામ ન થયો. અને ધીરે ધીરે તે મરણને ઠીક આવી લાગી.

જે સાહેબની બહલી ધમ્ હતી તેમની બલામણથી તેના બાપના પગારમાં વધારો થયો હતો. જે દિવસે વધેલો પગાર લઈ તેના બાપ ઘેર આવ્યો તે દિવસે બાલિકાની તબિયત વધારે બગડી હતી. તે હવે ઘડી બે ઘડીની મહેમાન હોય એમ લાગતું હતું.

સવારે જ ટપાલમાં આવેલો એક કાગળ ટેબલ પર પડ્યો હતો. તેની ઉપર જે સાહેબ પોતાની બલામણ કરી હતી તેમના અક્ષરો ભેંધે છેકરીના બાપે તે જટ લઈને વાંચ્યો. તેમાં પહેલાં બીજી વાંતો લખ્યા પછી છેવટ આ પ્રમાણે લખ્યું હતું—

‘સારી અને ડેબાવડો ફૂતરો ભેંધે હોયો તેને અહીં લાઓ તો ખરો પણ પહેલે દિવસે જ બસી બસીને તેણે અમને હેરાન કરી દીધાં. ખાવાપીવાનું તો તેણે તફાવત છોડી દીધું; કઠાય અમારી પાઈ-રોટી એમે ભાવતી નહિ હોય. એવું સાડુ ખાઈ કઠાય એના નસીબમાં જ નહિ હોય. તે એક ખૂણામાં માયું ત્રાખી પડ્યો રહેતો. કોઈ તેની પાસે જતું તો

તે કાચિયાં કરીને કરડવા દોડતો; એવી ખૂરી ટેવ એને પડી, અર્ધ હતી. બાળકો-વાળા ઘરમાં આવો કરડકણો ફૂતરો કાઈ વાર તુકસાન કરી બેસે એમ ખારી મેં એને છોડી દીધો હતો. આજે મને એમ ખબર મળ્યા છે કે કાલે એ ફૂતરો મરી ગયો છે. આ કાગળ લખતી વખતે એ વાત યાદ આવવાથી તમને લખી નાખી છે. બાકી કુશળ.’

ચિઠ્ઠી વાંચીને તેની નજર મરણ-પથારીએ સૂતેલી દીકરી તરફ અર્ધ. તેના ચરીરમાં લોહી જ રક્ત નહોતું; આંખો ઉધારવાની પણ શક્તિ નહોતી. છતાં એક હાથમાં પેલો પટ્ટો તેણે કસ-કસાવીને પકડી રાખ્યો હતો. તે ધીમે ધીમે કાંઈ બાલની હોય એમ લાગતું હતું.

દોઢને તેણે પોતાના કાન તેના કોઠા આગળ ધર્યાં.

બહુ જ ધીમા અવાજમાં તેણે ‘માતી...માતી’ એ શબ્દો સાંભળ્યા. અને થોડી વારમાં જ છેકરી પોતાના દોસ્ત માતીને મળવા પ્રભુનાં દરબારમાં પહોંચી ગઈ. [અંત]

મંત્રી—રોહણ, એક દિવસની રત્ન ભેંધે છે.

રોહ—હું કોમ છું.

મંત્રી—સાહેબ અમારા લખને પચ્ચો વર્ષે પૂરો વામ છે એટલે સોષમદોસવ લેતવનો છે.

રોહ—એમ રત્નજન કાંઈ મળે નહીં. તો તો પછી ૬૨ પચ્ચો વર્ષે તમે એક દિવસ રત્ન લીધા જ કરો ને !

ખા. બ્ય.

કંઠકર : (કોઠામાં સિવાર ગોઠાવી દીવાસળી ખાટે ખીસું ફંફાસતા પુવાનને) ‘ખિરકર ! બસમાં પુમપાન કરવાની મનાઈ છે.’

પુવાન : ખાતરી સખો હું પુમપાને મના નીચે નહિ લેતરવા છું.

એક વક્ષ : પણ આ અમારા વખાંતો મનામાં પુમપાને લેતરી જશે તેવું છે ?

પુવાન : તો પુમપાન કરવા બાદે કોપિત પ્રેમ વખાં કર્યો.

૨. સ્ત્રી.

સ મા જ અને સા હિ ત્ય ની ન વાં જૂ ની

[આ શીર્ષક નીચે વિસિદ્ધ પ્રશસ્તિના વિસ્તૃત સમાયોજનની આ અંકથી શરૂઆત કરીએ છીએ.]

જાણનારમાં થઈ જઈને નામની સંસ્થા પ્રતિ વર્ષ એક વસ્તુ કરે છે અને તેમાં નાટ્યપ્રયોગો રજૂ કરે છે. તેવો એક પ્રેક્ષકોના તટ ૧૯-૭-૧૩ના રોજ થયો હતો અને જેઓએ તે જોયા તેમને મતે તે ઘણું સફળ હતો. તેમનો જોશ મગ્ન થઈને તેમાં નવાઈ નથી કેમકે એ પ્રયોગોમાં તેના વિધાયકો પ્રવિવર્ધન નૃત્યતા અને વૈવિધ્ય ઉમેરતા રહે છે.

આ કામ બે પ્રકારે સુધી શક્ય એક રંગમંચ ઉપરના વૈવિધ્યથી અને બીજું નાટ્યપરવાના વૈવિધ્યથી. રંગમંચની સુધારણા મુજબના કેટલાક ઉત્સાહી સંસ્થાઓએ હાથ ધરી હતી પણ એક માન્યતા એવી છે કે ખરી સુધારણા રંગમંચ ઉપર જ હાથ લેવી પડે, એ આધારે થઈ જઈને એ સુધારા રજૂ કરવા હોય તે તેઓ મગ્ન થઈ રજૂ કરે છે. એ સુધારા બે પ્રકારના હોય. એક અસિદ્ધિઓ અને બીજો સામગ્રીનો. અસિદ્ધિઓ માટે જાણુમાર્ગ બાદ, શી. નાદરિ, કે જેઓએ અગાઉ પણ સાચા અસિદ્ધિ માટે નામ કમાયું છે તેઓ જ નહિ પણ સમયના રીકરેક જણ યોગ્યતા પાક સમજણપૂર્વક, વધારાનીયો તેમજ અત્યંત સ્વાભાવિકતાથી ભરખી ગયું હતું. અસિદ્ધિ સ્વાભાવિકતા એ આ કલ્પનું વિશેષ લક્ષણ હતી સમાજ.

રંગમંચ ઉપરની બીજી સુધારણા કે જેમાં પણ પ્રચલિત અને જટિલ યોગ્ય નિયમો દિવાલે હલ પણ કોઈએ એવી સંસ્થાના પ્રયોગમાં પણ માલુમ પડે છે તેના અભાવ ઉપરથી પ્રકાશનું નિયમન એ ખાસ લક્ષણ ગણાયે શકાય. તે સિવાય માધ્યમો ઉપરના નાટ્યપરવા અંગે તરીકે કથાની શરૂઆત પણ તેમણે જ કરેલી છે. એકાદિવસ્તુને પાક ન હોવાથી એવી કદિ હલ પછે સ્થાયે પ્રચલિત છે અને તેને લીધે સ્વાભાવિકતા મારી ભલ છે. એ કદિને થઈ જઈને વર્ષો પહેલાં વિદ્યાર્થીઓએ જોયા છે. વાંચકોના ઉત્સાહમાં ભરી થઈનેલાલક થાય ન હોય ત્યાં પ્રેક્ષકો પાસે પડતું હોવાને કારણે એ અસ્વાભાવિકતા આવતી અને એ સવત્ મદતવાથી ટેવ બની જતી અને અનુભવ દ્વારા એ અસ્વાભાવિકતા ભાસતી તે જમ રાખીને વધારે સ્વાભાવિકતાથી વાલવાનો પ્રયોગ પણ થઈ જઈને કરેલો છે. ૧૬-૫-૧૩ના રોજ અને બે તેમજ આજે સાધનો એ પણ આ કલ્પનની એક વિસિદ્ધતા છે.

રંગ કલ્પનું એક ધ્યેય એ છે કે પ્રવિવર્ધન એક કે બે નવા નાટ્યકાઓ થાયવી અને ભજવવી. એ થોડાનાર પણ મંચ ઉપર કામ કરનારા હોવાથી સામાજિકતાની જરૂરિયાતો નિવારી શકાય છે. કેટલાક વર્ષોથી તેઓ આ પ્રયોગ કરે છે તેથી તેમની પાસે આને અધિક નાટ્યકાઓનો સારો જોશ જાયો એકત્ર થયો હતો અને તે તેઓ કમે કમે પ્રદર્શ કરી એવી આશા છે.

આ કલ્પના તેમજ કલ્પનામાં જણુ નાટ્યકાઓ અને એક પ્રદર્શન દર્શકો. પ્રથમ નાટ્યકા 'કલ્પ' થઈ જઈને અને હાલ સારે પાસે મૂકી જઈને અનુભવ લીધે કરવાનો જેનમી પ્રયોગ તેમણે કર્યો હતો. કોશની વધુ પ્રચલિત વેરનામાં હવા કે સારવાર કે યોગ્યતાને અમારે મરી ભલ છે અને કોશને તથા બાપ તેની અંતરિક્ષા દિવાલો વિચાર કરે છે એવી ભલની એક વાર્તા કાઈ રીતિયા કલ્પન ઉપરથી કેટલાક છે. સરખાવ રીતિયા ફેરવનામાં માધ્યક પાસે ઘણી વાલતા થેજક કે વાયક હેવાય છે, અને તે દરમ અદર વર્ષ વાર્તાનું વરતુ લખવા ઉપર યા થાય છે. એ પૈસાની મદદ મનારાની અંતિમ કિંવા કરવા માટે મળી તે બે પહેલી મળી હોય તેક બાઈ થયત પર છતી ભલ એ પ્રકારનું વાલક કલ્પનો નિષ્પત્તિમાં થયો છે.

બીજી નાટ્યકા 'સાદરક' હતી. એક જ મંડળમાં આખું વસ્તુ ભજવાય છે પણ વારો પછાં છે અને સ્વાભાવિક રીતે મેરણ વિભાગમાં વહેવાઈ ભલ છે. અને તે આધારન મારે તેમણે એ દરમ પ્રત્યુત હોય તે ઉપર જ પ્રકાશનું વસ્તુ કે કિંદિત કરી થેજાને દેડ સાધો દતો. તેના મુખ્ય રસ વીરમિધિત કલ્પ છે. એક કોશને એ બીજે વાલતા દતો તે સી વર્ષો પહેલાં બીજે પાસે ભલ છે અને તે દરમી તેમને એક પુત્ર થાય છે. પુત્ર થવાન બને છે અને કાંદિવારી કળમાં જોવાય છે. કામિયાન તેનો પિતા દરમ કરેલી રીતે મરી ભલ છે. એ મુખ્ય એકવાર સજાઈ જતાં તેને થોડી સજા ફરમાવવામાં

મૃત્યુને વધાવી તેની સિંદણ સરખી માતાની કૃપા ઉભળ્યો કે તેના પિતાની એમ નામંદાસી પાછી ફર્યો. ડોક્ટરને વિશ્વાસ છે કે પોતાની ભૂતભાળની વીરાંતના પ્રેયસીનું કૃપા પાવી લેશે. પુત્ર માલનું નામ ઉભવલ કર્યો. પણ બીજાને ડોક્ટરના એટલી અંદર શ્રદ્ધા નથી. સ્વામી મરવાને વખત આરે છે ત્યારે એકમથ મળે તો બલેસમે ડોક્ટરના એવા મળે એટલું કહી તે સાચી છાતીને મરણને લેટ છે અને કેમ બલે એકમથી ચાલુ રાખવા જતો દોષ તેમ તે પગીની ફાલે ડોક્ટર પણ મરી બલ છે અને નાટક પૂરું થાય છે.

‘ત્રીભ પ્રયોગનું’ નામ ‘દીડા એવી’ છે. વસ્તુ તેમજ સ્વરૂપમાં તે પ્રદક્ષન છે. વસ્તુ વર્દન સાદું છે. જામડાને દીડો એવી બાંજની ધૂનમાં કોઠાના નાટકના મૃત્યુનું અવિધ્ય બાપી બેસે છે. એનું અવિધ્ય બાપવામાં આવેલું તેણે આપવાદ કરીને દીડા એવીનું માન રાખવાની જરૂર ન માની. એટલું જ નહીં પણ બલે દીડો પોતે જ મરી ગયો છે, એમ મનાવી તેના અંતિમ સંસ્કાર માટેની સામગ્રી લઈ મામ-લોક દીડાને ત્યાં દાખર થયા. પણ કામગીરીના સ્વાર્થમય જીવનમાં સદાજ એવાં એક-બીજાનાં સ્ખલનો બતાવી એવી તેઓમાં વિચવાદ પેદા કરાવે છે અને ઉપર એવીની પૌરી નિર્મલાને તેવાર ફરેલ આ તથા અભિવાંને ઈન્સાફ આપના વિના જ બધા વિદાય થાય છે અને નાટક પૂરું થાય છે.

ઉપરોક્ત પ્રયોગ તે તેમનું અત્યારે તો લખ્યપ્રતિષ્ઠા મળ્યું ‘કાદાઓ’ હતું. અનેક ભવની અનેક શમુભેનું એ પ્રદક્ષન હતું એમ કહીએ તોપણ ચાલે અને તેની ખૂબી કેવળ અનુભવમય હતી.

નાટકનો દેવ અથવા કોઈ કલાનિષ્ઠાનો દેવ કેવળથી આવવાને દોષ છે માત્ર તે કેવળથી આવવાને આવડ ન દોષ તો. અને નિર્દોષ આનંદ એ હવેલા કમળનીય દોષ છે. આ પદ્મના અવધાન પછી એટલું લાગ્યા વિના રહેતું નથી કે એવા પ્રયોગો આપણા અત્યારના નિર્માણની જીવનમાં વધેમાં એકવાર મળે છે તેને બદલે અનેક વાર સંપાદિત રહે.

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

સર્વપ્રિય યે. મધુર [પોશલિકા]	૧-૦-૦
દેવ અને દાનવ ”	૧-૮-૦
મેશાળી પૂનમ ” [ચાર ભૂતકથા]	૨-૧૨-૦
ભૂતાવળ ” [ભૂતકથાઓ]	૧-૦-૦
એટલકુમારી ” [પરીકથાઓ]	૦-૧૨-૦
જગલનો રાજા ”	૦-૧૨-૦
કૃષ્ણમણી ”	૦-૧૫-૦
ભિર્મિલા યે. પારાકર્ષ [નવલકથા]	૩-૮-૦
દેવકુસુમ , [દેવકથાઓ]	૧-૦-૦
નવું જીવન [નવલિકાઓ]	

યે. નાવાલાલ હવે	૧-૦-૦
કુદરતમય જીવન [અસાધ્ય વિશેનું પુસ્તક]	
યે. ચમનલાલ મા. વેખુવ -	૨-૧-૦
એસક [પોશલિકા વિશેનું પુસ્તક]	
યે. ચમનલાલ મા. વેખુવ -	૧-૧૧-૦
પૂનમશવર-રતિ) જગતીય નિશાળી	૨-૦-૦

સંસ્કૃતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : ભાવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

અમદાવાદ

★

મુંબઈ-૧

મુંબઈ, બિટીશ પ્રિન્સિપા અને દેશી રાજ્યોમાં
કુકમનામાં કરાવવા, લેણું વસૂલ કરવા

લખો યા મળો

મગનલાલ એચ. ભટ્ટ

આંતરરાષ્ટ્રીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ

ખખખર બિટીશ, સી. પી. ટન્ક : મુંબઈ - ૪

સોના ચાંદી
મીઠા મોતી
દાણાપીઠ

જગદીશના મંદિર સામે ભાવનગર.

પુત્રો થયા. આ બંને પુત્રો પાંચ અને સાત વરસના થયા ત્યારે એક પ્રસંગ બન્યો.

વણકર પંડિતની સ્ત્રી એક સવારે પાણી ભરી ઘરે આવતી હતી ત્યારે તેણે પોતાના ઘરના મોગાનમાં આ પુત્રોને લાકડાં ખોદી, સૂતરના દોરા આ લાકડાંના આ છેડેથી બીજા છેડા સુધી અને ત્યાંથી પાછા આં છેડા સુધી બાંધી, વણકરો જે રીતે લૂગડું વણ્યા પહેલાં

રોજદરજારમાંથી કયા વાંચી પડિત ઘરે આવી પહોંચ્યો. માથે મોટી લાલચોળ પાવડી હતી, કપાળમાં ત્રિપુલ તારણ હતું, બગલમાં પોથી રહી ગઈ હતી, ઉપરણાથી ચરૂર લોકચું હતું અને પહેાળી રેશમી કિનારનું ધોતિયું પહેયું હતું. તેમણે છોકરાને ખૂબ શતા જોઈ તથા તેમના બરડામાં જોઈલ સોળો જોઈ પૂછયું: આ છોકરા કેમ કુએ છે ?

પ્રાણણી બોલી: પ્રાણણના છોકરા થઈ દેહની રમત રમતા હતા, તાણાવાણા કરતા હતા. પ્રાણણના છોકરાની રમત ન સૂચી અને આ દેહની રમત શીખી આવ્યા એટલે મેં તેમને માર્યા કે ફરીને આ પ્રમાણે ન કરે.

પંડિત—છોકરાં તો ગમે તે રમત રમે તેમાં આટલું બધું ખરાય ? તેમના બરડામાં તો લોહી નીકળ્યું છે.

તાણાવાણા જોઈએ છે તે રીતે જોઈવતા બેસ્યા.

માએ પૂછયું: તમે શું રમો છો ? એટલે મોટે છેકરે જવાબ આપ્યો કે અમે વેળાં વણીએ છીએ, અને તેને માટે તાણાવાણા જોઈવીએ છીએ.

પંડિતની સ્ત્રીને ખુબ ક્રોધ ચઢ્યો. હાથમાં પાણીનું સીંચણિયું હતું તેના વતી છોકરાને માર્યા અને કહ્યું કે પ્રાણણ થઈને આવી દેહની રમત રમો છો; તમને કેઈ બીજી રમત નથી. સૂઝતી ?

છોકરાના વાંસામાં દોરડાના સોળ બંધ્યા. તેઓ મોટેથી શવા લાગ્યા. તેવામાં

પ્રાણણી—લોહી નીકળ્યું તેમાં શું થઈ ગયું ? ફરી વાર તાણાવાણાની રમત રમજો તો આમડું બિતરડી નાંખીશ.

છોકરાને શતા જોઈ તથા તેમને પડેલ સખત માર જોઈ પંડિત ઉસ્કેરાઈ ગયો અને બોલ્યો: વણકરના છોકરા તો વણકરની જ રમત રમે, તેમાં તું શા માટે આટલો બધો ક્રોધ કરે છે ?

પ્રાણણી—વણકરના છોકરા ! તમે શું બોલો છો ? કેણુ વણકર ? આ તો તમારા છોકરા છે.

છોકરાને પડેલ મારથી પંડિતનું લોહી તપી ગયું હતું, તેને પ્રાણણીનો

ગર્વ ગમ્યો નહિ અને આવેશમાં પોતાની સાચી હકીકત કહી નાંખી.

માથે વીજળી પડી હોય તેમ બ્રાહ્મણી આ વાત સાંભળી બેલાન થઈ ઢળી પડી. પંડિતને લાન આપ્યું કે કોઈમાં તેણે ભારે ભૂલ કરી છે. તેને બહુ પસ્તાવો થવા લાગ્યો પણ હવે ઉપાય શો ?

બ્રાહ્મણીને ખૂબ પાણી છાંટ્યું અને પવન નાંખ્યો ત્યારે તેને લાન આપ્યું. તે હવે વધારે સ્વસ્થ થઈ હતી. તેણે પોતાનો નિશ્ચય પંડિતને જણાવ્યો. અને કહ્યું કે આ પાપનું હું પ્રાયશ્ચિત કરવા માગું છું. મારે અને તમારે આજથી કાંઈ સંબંધ નથી. પણ આ વાત બહાર પડશે તો બ્રાહ્મણો અને રાજા પણ ક્રોધે ભરાશે અને સૌને વટલાવ્યા માટે તમને સખત સભા કરશે; માટે હું પ્રાયશ્ચિત માગું તે પહેલાં ગામ છોડી ચાલ્યા જાઓ.

પોતે બ્રહ્મ થઈ છે, પતિત થઈ છે, આત્મહત્યા સિવાય કાંઈ ઉપાય નથી. આવા દુઃખમાં બ્રાહ્મણીને પતિ, બાળકો અને ઘર તુચ્છ લાગ્યાં. પંડિત પણ પોતે કદેલા અપરાધથી ભયભીત થયો અને રાતોરાત જાને બાળકોને લઈ ઘર છોડી નાસી છૂટ્યો.

બીજી સવારે બ્રાહ્મણીએ પંડિતો પાસે પ્રાયશ્ચિત માગ્યું. અનેક શાસ્ત્રો તપાસી પંડિતોએ નિર્ણય આપ્યો કે આ ભવમાં તો શુદ્ધિ છે જ નહિ પણ આ પાપનાં કળ પરલોકમાં ભોગવવાં ન પડે તેમ જ આવતો ભવ સુધરે માટે તમારે પીપળાનું થડ પોતું કરાવી તેમાં બળી મરવું જોઈએ.

બ્રાહ્મણીએ તે પ્રાયશ્ચિત સ્વીકાર્યું.

ગંગાને કિનારે કોરેલ પીપળાના થડમાં બાઈ બેઠી. આબુબાબુ બીનાં લોકડાં મોઢવવામાં આવ્યાં અને યથાવિધિ બ્રાહ્મણીએ તેને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. દેવની ગતિ ગહન છે. હલ્લુ અગ્નિ મૂકી બ્રાહ્મણો ગામ તરફ નથી ફર્યા, ત્યાં વાવાઝોડા સાથે મૂશળધાર વરસાદ શરૂ થયો અને ગંગાજીમાં પાણીનું પૂર આવ્યું; જેમાં પીપળાનું થડ બ્રાહ્મણી સાથે તથાઈને ચાલ્યું.

ગંગાજી અનેક સુખે જ્યાં ગંગાના ઉપસાગરને મળે છે ત્યાં આગળ આવેલ એક ગામડાના કેટલાક ભરવાડોએ પાણીના પૂરમાં તથાઈ આવતું આ લોકડું જોયું અને તેને કઠિ ખેંચી કાઢ્યું. તેમની અભયબી વચ્ચે તેમણે લોકડાના થડમાં બેલાન થયેલ અને શરીરે દાઝી ગયેલ એક સ્ત્રીને જોઈ એટલે તેને પોતાના નેસમાં લઈ ગયા. અને ત્યાં તેની સારવાર કરી એટલે બાઈ શુદ્ધિમાં આવી.

જ્યાં આ બાઈને રાખવામાં આવી હતી તે નેસની માલિક એક ભરવાડ બાઈ હતી. તેની સ્થિતિ સારી હતી. ચાર દીકરા અને દીકરાની વહુઓ હતી. ઘર આંગણે ભેસો હતી, અને તેના દૂધ, હર્દી ને ઘીનો વેપાર તે પાસેના શહેરમાં કરતી હતી. બાઈની આજ્ઞા છોકરા અને છોકરાની વહુ માનતાં હતાં અને આ લોકો સર્વ પ્રકારે સુખી અને સાધન-સંપન્ન હતાં.

ભરવાડ બાઈ સ્વભાવે બહુ માયાળુ હતી. પૂરમાં તથાઈ આવેલ બાઈની સારવારનું કામ તેણે પોતાના હાથમાં

લીધું અને જ્યારે બાઈ ખરેખર શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે તેની પાસેથી તે કોણ છે? કેવી રીતે તણાઈ? ઇત્યાદિ હકીકત તેણે જાણી લીધી અને તેને આશ્વાસન આપ્યું; પણ બાઈના મનનું દુઃખ ઓછું થતું ન હતું. તે તો આપઘાત કરવાનો વિચાર કરતી હતી. આમ કરતાં કરતાં દિવસો જવા લાગ્યા, અને બ્રાહ્મણી સાલ યઈ તથા તેના શરીર ઉપરના પ્રભુ પણ ઝુગાયા.

દુઃખનું ઓસડ દહાડા, એમ સમજી ભરવાડ બાઈએ એક અથવા બીજે જહોને દિવસ કાઢવા માંડ્યા. અન્નપ્રયુ અને આંધળું તો બરાબર કોઈ જળા-ત્કાર કરી વટલાવે, કોઈ છેતરપિંડી કરી ધર્મબ્રહ્મ કરે તો તે વટલાતું નથી અને ધર્મબ્રહ્મ થતું નથી. પ્રભુને ઘરે તો તેને ધર્મબ્રહ્મ કરનાર, વટલાવનાર ગુનેગાર છે. આમાં દુઃખ તો ઘણાંને પડ્યાં છે. શાસ્ત્રમાં આવા દાખલા છે. તું સાલ યઈય ત્યારે કાશી જઈ વિદ્વાન પંડિતોને પૂછી આપણે પ્રાયશ્ચિત કરશું એમ કહી ભરવાડ બાઈ બ્રાહ્મણીને ધીરજ આપતી.

એક દિવસ બ્રાહ્મણી પોતાને માથે પટેલ આપત્તિ સંભારી બહુ જ ઠલેય કરતી હતી ત્યારે ભરવાડ બાઈ બોલી: બેન, બીજને પટેલા દુઃખની વાત સાંભળ તો તને તારું દુઃખ ઘણું જ ઓછું લાગશે. આવી એક ખરેખર બનેલી વાત તને કહું છું તે સાંભળ.

આજથી લગભગ ચાવીશ વરસ ઉપર કલકત્તામાં એક શેઠ અને શેઠાણી હતાં. તેમને સંતાનમાં માત્ર એક પુત્રી હતી. શેઠના સોનારૂપાના વેપાર

હતો અને સ્થિતિ સારી હતી. પૂર્વ જંગલમાંથી એક વેપારી દર વરસે નવરાત્રિના દિવસમાં કલકત્તા આવતો અને તેને શેઠની સાથે સારો સંબંધ હતો એટલે તેના ઉતારો શેઠને ઘેર જ રહેતો. તે વેપારી સોનરૂપું ખરીદતો અને મોટી વેચતો. શેઠની દીકરી પણ જ્યારથી સમજણી થઈ ત્યારથી વેપારીને ઓળખતી અને કાકા કહીને બોલાવતી. વેપારી પણ જ્યારે કલકત્તા આવે ત્યારે આ દીકરીને લાડ લડાવે અને જવાને આગલે દિવસે બજારમાં લઈ જઈ તેને સીકાઈ તથા રમકડાં અપાવે.

દર વરસ મુજબ એક વખત આ વેપારી નવરાત્રિમાં કલકત્તા આવ્યો. દીકરીની ઉંમર પણ ચૌદ-પંદર વરસની થઈ હતી. છતાં કાકાની સાથેના તેના લાડકાડ તો ખડેલાંના જેવા જ હતા. શેઠ-શેઠાણીને પણ આ વેપારી ઘરના માણસ જેવો થઈ ગયો હતો; એટલે દીકરીને આવી છૂટ લેવા દેવામાં એમને કાંઈ પણ અયોગ્ય લાગતું નહિ.

વેપારીએ આ વખતે સારી કિંમતનાં મોટી વેચ્યાં હતાં તેમજ શેઠની પાસેથી મોટા પ્રમાણમાં સોનરૂપું ખરીદ્યું હતું. જવાને આગલે દિવસે શેઠ, શેઠાણી, વેપારી અને દીકરી સૌ સાથે બેસીને આનંદથી જમ્યાં સાંજે ચારપાંચ વાગ્યાને શુભારે વેપારીએ કહ્યું કે આ વખતે બેન હવે રમકડે રમે એવડી નથી, મારે તેને મનપસંદ લગાડાં મારે અપાવવાં છે એટલે અમને સાંજે બજારથી પાછા ફરવામાં જરા મોડું થાય તો ચિંતા કરશો નહિ.

શેઠાણીએ કહ્યું: તમે સાથે હો પછી
અમારે ચિંતા શેની હોય ?

કાકો અને ભત્રીજી કપડાં ખરીદવા
કલકત્તાની બજારમાં નીકળ્યાં. કાપડની
ઘણી દુકાનો ભેઠને દીકરીને પસંદ
પડે તેવું રેશમી તથા સૂતરાઉ કાપડ
ખુબજ ખરીદ્યું. આ પ્રમાણે દુકાનો
ભેવામાં, માલ પસંદ કરવામાં ઘણું
મોડું થયું. રાત પડવા આવી, બધે
દીવા થયા. વળી તેઓ ઘેરથી ઘણે દૂર
નીકળી ગયાં હતાં, તેથી છોકરી ચાકી
બેઠી હતી એટલે વેપારીએ ગાડી લાડે કરી

અડધોએક કલાક આઠવા પછી ગાડી
કલકત્તાની બહાર કોઈ ધર્મશાળા જેવા
મકાન પાસે ઊભી રહી; એટલે વેપારીએ
છોકરીને નીચે ઉતારી ગાડી છૂટી કરી

છોકરીએ પૂછ્યું: કાકા! આપણે
ક્યાં આવ્યાં છીએ ? બહુ મોડું થયું છે,
બા ચિંતા કરશે, હવે જલદી ચાલો.

વેપારીએ કહ્યું: અહીં મારા જોખ-
ખીતા જીતર્યા છે, તેને મળીને આપણે
તુરત ઘેર જઈશું. એમ કહી ધર્મશાળાનું
ખાસું ખખડાવ્યું; એટલે બે દાદીવાળા
મુલતાની બહાર આવ્યા. કાકાએ તેમની
સાથે વાત કરી એટલે તેઓ તુરત અદર
જઈ બે તૈયાર બેઠાં લઈ આવ્યા. અને
છોકરી કાંઈ બોલે કે પૂછે તે પહેલાં તેના
ગોદામાં રૂચો દઈ, હાથપગ બાંધી તેને
બેઠાં પર ચઢાવી એક મુલતાની એની
સાથે ચડી બેઠો. બીજા બેઠા ઉપર પેલો
વેપારી અને બીજા મુલતાની બેઠા અને
બેઠાને કોઈ અભણ દિશામાં
હંકારી ગયા.

આ જાણુ શેઠ ને શેઠાણીએ ગોઠી
રાત સુધી દીકરીની રાહ ભેઠ પથ ત્યારે
દીકરી ન જ આવી ત્યારે તેમને શંકા
પડવા માંડી. પણ બહુ મોડું થવાથી
કાકો-ભત્રીજી કોઈ સંબંધીને ત્યાં સૂઈ
રહ્યાં હશે, સવારમાં જરૂર આવશે એમ
મન મનાવી રાત કાઢી. પણ સવારમાં
પણ કોઈ આવ્યું નહિ, ત્યારે શેઠ અને
તેના સંબંધીઓ આખું કલકત્તા ફરી
વળ્યા પણ ક્યાંય પત્તો લાગ્યો નહિ
આથી તેમના હુ:ખનો પાર રહ્યો નહિ.

લરવાડ બાઈ આગળ બોલી: બેન !
આ હુ:ખનો ખ્યાલ હું તને કેવી રીતે
આપું ? આંખની કીકી ભેવી એકની એક
દીકરી આમ શુભ થાય ત્યારે માળાપને
કેટલું દુ:ખ થાય ? આમ બોલતાં બોલતાં
તેની આંખમાં આંસુ લરાઈ આવ્યાં તે
લૂછી નાખી, તેણે પાછી વાત શરૂ કરી.

વેપારી અને મુલતાની બેઠા ઉપર
કોઈ દૂરના પ્રદેશમાં આ છોકરીને ઉપાડી
ગયા અને એક ગામમાં તેને રાખી.
વેપારી આડીઅવળી ભત બતની વાતો
કરી છોકરીને સમજાવે, સાડું સાડું
ખવરાવે, સુંદર કપડાં પહેરાવે, વૈડા
દિવસમાં તેને પાછી કલકત્તા લઈ જશે
તેમ આશ્વાસન આપે. આખરે તારાં
માળાપને અહીં તેડાવ્યાં છે તેમ વાત
પણ કરી; પણ દીકરીના મનનું સમા-
ધાન થાય નહિ અને તે, દિવસ ને
રાત આંસુ સારે

આમ કરતાં કરતાં સાત-આઠ માસ
પસાર થયા હુ:ખનું જોસડ હઠાડા વળી
વેપારી તેને સગી દીકરી હોય તેમ બહુ
સારી રીતે ભળવે; એટલે આ છોકરીના

મનતું થોડે અંશે સમાધાન થયું, અને તે ખાઈ-પી સુખેથી રહેવા લાગી.

પૂર્વ બંગાળના જંગલમાં એક મોથ નામનું પક્ષી થાય છે અને તેના માથામાં ઊંચી જાતનાં મોતી પાકે છે. આ પક્ષીના શિકાર કરી તેના માથામાંથી મોતી કાઢી લઈને, તે વેચવાનો ધંધો આ વેપારી કરતો હતો. મોથ પક્ષીના શિકાર કરવો સહેલો નથી * તે ધણે દર

તેના શરીરને મોથ વતી ત્રોટી નાંખી, માંડવા ઉપર સુવાડે છે અને નીચે તાપ કરે છે. સ્ત્રીના શરીરમાંથી નીકળતું લોહી નીચેના અગ્નિમાં પડતાં તેનો ધુમાડો ઊંચે આકાશમાં ચઢે છે અને ધુમાડાની વાસ ઉપરથી મોથ પક્ષી સ્ત્રીનું મરદું લેવા આવે છે. આ વખતે શિકારીઓ ગંદકે વતી તેનો શિકાર કરે છે.

એક દિવસ આ વેપારી, છોકરીને

પર્વતની ખીણમાં રહે છે અને કદી માણસની નજરે ચડતું નથી. તેના શિકાર કરવાનો એક માર્ગ છે. તેને સ્ત્રીના લોહીની ગંધ બહુ ગમે છે. અને તે ગંધ ઉપરથી સ્ત્રીનું મરદું હાથ કરવા ગમે તેટલે દરથી જાડીને પલ્લુ આવે છે. એટલે મોથ પક્ષીના શિકારીઓ કોઈ સ્ત્રીને હાથ કરી, તેને બેલાન કરી,

* જે ઉપરથી કહેવત છે કે 'શું મોથ ને છે?'

બેલાન કરી તેને જંગલમાં લઈ ગયો. તેનું શરીર ત્યાં સોય વતી ત્રોટી અને એક ઊંચા માંડવા ઉપર તેને સુવાડી નીચે તાપ કરી મોથ પક્ષીની રાહ ભેટો માસેની જાડીમાં ધુપાઈને બેઠો. અગ્નિમાં લોહી પડતાં તેમાંથી ધુમાડો નીકળ્યો અને ઊંચે આકાશમાં ચડ્યો ભેતભેતામાં તો ગરુડથી પલ્લુ મોટું પક્ષી આકાશમાં ફેંપાયું અને માંડવા ફરતું ચક્કર મારી તેણે ઊંડી

ઉપર ઇંકપ મારી તેને પંજમાં ઉપાડી તે જ વખતે વેપારીએ બંદક ફેડી, પણ મોથને બરાબર મર્મસ્થળમાં ગોળી નહિ વાગવાથી તે જંગલમાં અદૃશ્ય થઈ ગયું. પણ વેપારીની ગોળી સાવ ખાલી ગઈ ન હતી. એટલે જ્યારે ગોળીનો ઘા ઠર્યો ત્યારે મોથ પક્ષી આ છોકરી સાથે ઘણે દૂર જંગલમાં ભોંય ઉપર પડ્યું અને ત્યાં જ મરણ પામ્યું.

થોડા વખત પછી છોકરી જ્યારે જાગૃત થઈ ત્યારે તેના શરીરમાંથી લોહી વહેતું હતું. પાસે કોઈ મોટું પક્ષી મરેલું પડ્યું હતું અને તેનું માથું તૂટી જવાથી તેમાંથી નીકળેલાં મોતી ત્યાં વેરાયેલાં પડ્યાં હતાં. પાસે નદી વહેતી હતી અને થોડેક દૂર સાગર ગાજતો હતો. આનુબાનુ ગીચ જંગલ હતું, જેમાં પક્ષીઓ કિલકિલાટ કરી રહ્યાં હતાં. દૂર દૂર વાંદરાઓનો ચિત્કાર સંભળાતો હતો અને આપું સ્થળ ઘણું જ બિહામણું લાગતું હતું. શરીરમાંથી પુષ્કળ લોહી ગયું હતું એટલે અશક્તિ બહુ આવી હતી. વળી આપું શરીર ત્રેફેલું હતું એટલે બહુ જ પીડા થતી હતી અને આવા ભયંકર જંગલમાં પોતે એકલી છે તે વિચારથી આ છોકરી ફરી વખત બેભાન થઈ ગઈ.

તે કેટલો વખત બેભાન રહી તેની તેને ખબર રહી નહિ; પણ જ્યારે તે જાગૃત થઈ ત્યારે મોટા મોટા વાંદરાઓને તેની પાસે બેઠેલા જોયા. તેમાં એક સૌથી મોટો વાંદરો હતો. તે કોઈ વનસ્પતિનાં પાંદડાં ચાવી ચાવીને તેના

વાંદરા જંગલમાંથી પાંદડાં લઈ આવતા હતા. આ વાંદરા માણસ જેવા ઘાટના હતા. તેમને શરીરે વાળ બહુ ઓછા હતા અને તેમનાં મોઢાં પણ માણસને મળતાં હતાં. માત્ર તેમને મોટાં મોટાં પૂછડાં હતાં. તેઓ છલંગો મારી જાડ ઉપર ઠેકતો હતા. તેઓ બોલતા ન હતા પણ હુંકાર કરતા હતા. છોકરી આ દેખાવથી ભય પામી પણ જ્યારે તેણે જોયું કે કેટલાક વાંદરા જાડનાં પાંદડાંના પડિયા વાળી ખીવા માટે પાણી લઈ આવે છે, કેટલાક વાંદરા ફળફૂલ લઈ આવ્યા છે અને મોટો વાંદરો બિલકુલ યાકયા સિવાય પાંદડાં ચાવી ચાવીને તેને શરીરે ચોપડે છે, અને તે ઉપચારથી તેની વેદના ઓછી થઈ છે ત્યારે તેને હિંમત આવી અને ભય ઓછો થયો.

તેણે થોડાં ફળ ખાધાં, પાણી પીધું અને ફરીને ઊંઘી ગઈ. જ્યારે તે જાગી ત્યારે સવાર થતું હતું, જંગલમાં પક્ષીઓ કંઠરવ કરતાં હતાં, નદીના વહેતા પાણીનો ખળખળાટ સંભળાતો હતો, ઊગતા સૂર્યના પ્રકાશથી સમુદ્ર ઝળહળી રહ્યો હતો, ને મંદ મંદ શીતળ પવન વાતો હતો. મોટો વાંદરો દૂર બેઠો બેઠો તેને બેઈ રહ્યો હતો. તેને જાગેલી બેઈ તે જંગલમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો અને થોડી વારે તાનં ફળ તથા ખીવાનું પાણી લઈ આવી, તેની આગળ મૂક્યાં અને પાછો દૂર બેસી તેને જોવા લાગ્યો. છોકરીએ ફળ ખાધાં, પાણી પીધું અને થોડી શક્તિ આવી હતી, પીડા ઓછી થઈ હતી એટલે આલીને નદી તરફ નાહવાધોવા ગઈ. વાંદરો પણ જંગલમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો.

માંથી બાઈએ લેસો ખરીદ કરી અને ફધદહીના ધંધે ચડ કર્યો યુવાન બાઈએ એકલાં રહેતું સહીસલામત નહિ. વળી ફધદહીના વેપારમાં પુરુષની મદદ જોઈએ એટલે વખત જતાં વૃદ્ધ ભરવાડ બાઈના દીકરા સાથે તેણે લગ્ન કર્યાં. પછી તો તેને દીકરા થયા દીકરા પણ મોટા થયા. તેમને ઘરે વહુઓ આવી. સ્થિતિ પણ ઘણી સારી થઈ અને પરમેશ્વરની કૃપાથી ગંધી વાતે સારાં વાનાં થયાં.

ભરવાડ બાઈ જોહી: જો જન, ધીરજ રાખી તો બધું સારું થયું. અને આ વાત તને સાચી ન લાગવી હોય તો સાંભળ, જેને વેપારી ઉપાડી ગયો હતો, જેને મોથ પક્ષી ઉપાડી ગયું હતું, જેણે વાંદરા સાથે ઘરસંસાર ચલાવ્યો અને

જે પેલા ખલાસીઓ સાથે નાસી છૂટી તે બાઈ બીજી કોઈ નહિ પણ તને વાત કરે છે તે હું પોતે.

આ વાત મારી આપવીતી છે. માટે જન ધીરજ રાખ. આપણે કાશી જઈશું અને પંડિતોને ફરી વાર પૂછશું કે. આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત શું? તું પોતે ઇચ્છા-પૂર્વક બ્રહ્મ થઈ નથી વળી જે પ્રાયશ્ચિત પંડિતોએ કહ્યું તે તેં કયું, પણ પ્રભુએ તને બચાવી, વળી તારાં છોકરાં તો બિલકુલ અપરાધી જ નથી. તેઓ કેવી રીતે બ્રહ્મ થાય તે હું સમજી શકતી નથી, માટે આપણે ફરી વાર પંડિતોની સલાહ લઈ નિર્ણય માગશું. તને અને તારાં છોકરાંને જે પાવન કરે તે જ ધર્મ તેમ હું તો સમજું છું. માટે ધીરજ રાખ. પ્રભુ સર્વ સારું કરશે.

ઉચ્ચ આકાંક્ષા

દારના પીઠામાં એક રેખલની આલુબાલુ ત્રણ જણા ખેડા હતા. તેમાંથી એક વણકર હતો, બીજો સુથાર અને ત્રીજો મજૂર હતો.

વણકર—આજે રૂકન માટે એક પાણીરું મેં જે સોનામદોરમાં વેચ્યું માટે આવો આપણે આજ ખૂબ શરાબ પીએ.

સુથાર—મેં પણ આજે એક ઉત્તમ શબ્દ-મંજૂરા (શબ મૂકવાની પેટી) વેચી છે. એટલે શરાબની સાથેસાથ કબાબ પણ ખાયું.

મજૂર—મેં જોકે આજ એક જ કબર ખોદી છે પણ મરનારના વારસદારોએ ખુશ થઈ મને બસણા પ્રેસા આપ્યા છે એટલે તારો આપણે શેડીક પીઠાઈ પણ મનાવીએ. કંઈ નહીંએ જાય, 'તે એ પીઠામાં હિસવ જેવું થયું'. પેલા ત્રણે શરાબ, કબાબ અને અને સાંજે વાંદરા ચારો કુંજકે તેઓ આજે ખૂબ અનંદમાં હતા. પીઠાનો માલિક પણ ત્યારે જાને જણ સાથે જોડાના ત્રણેય ધરાક છટે દાઢે ઘેસ વાપરી રહ્યા હતા. બ્યારે ની નીકળ્યા ત્યારે પીઠાવાળો તથા તેની સ્ત્રી તેમને જતાં જોઈ

આમ કરતાં કરતાં વાંદરા માણસો કેવા રમૂજ અને ઉદાર સ્વભાવના હતા. આવા ધરાક મન મળ્યું અને જોતજોતે તો આપણા છોકરાને પીકું ખાણવું ન પડે. આપણે આપણી બાઈને જે બાળકો શમણ અપાવી શકીએ. પછી એ કદાચ ધર્મચુર પણ બને.

બાઈને પણ ગમી ગ

નૃવમાં બે મિનિટ બાકી હતી એટલે ઈંગ્લીશ ન્યુઝ માટે મે'ટેબલ પર પડેલા રિપોર્ટની સ્વીચ ફેરવવા હાથ લાંબાવ્યો ત્યાં હીવાનખાનામાં સરજનહેન પ્રવેશ્યા.

અને મોરી ને એમની દૃષ્ટિ એક થતાં એમણે દૂરેનો મૂક્યો. એમના રુદનના અવાજ સમી સુરીલા અંદરના ખંડમાંથી દોડી આવી.

રત્તા રત્તા સરજનહેને કહ્યું : 'એ હજુ આવ્યા નથી !'

હમ્મી જતાં મારા મોંમાંથી સવાલ તીકળી ગયો : 'નારજુભાઈ આવ્યા નથી ?' અને મારા અંતરમાં પ્રાસંગિક પડ્યો-અજબ થયો !

સરજનહેનને જાનાં રાખતાં સુરીલા મારા સામે નેમીને બોલી : 'ભારે વિચિત્ર પુરુષ આં તો કહેવાય. આવા મામલામાં બત્વાર સુધી ઘેર ન આવે એટલે બેરામાણસનાં જીવને શું ન થાય ?'

ખીલે કાઈ હળવો પ્રસંગ હોત તો મેં સુરીલાને સામે કટાક્ષ કર્યો હોત- 'તું એવા વિચિત્ર પુરુષના દાવની છે. મારા જેવો સીધો મન્યો એની તને ક્યારે કદર છે ?' પરંતુ આ ઘણું મનઘની ન હતી. નારજુભાઈ જીવતા હશે કે કેમ, એની જ મને શંકા બેસી યવા માગી હતી.

મુંઝવણ એના ઇતિહાસમાં નહિ ભેંસો હોય તેવા કુરુણ અનુભવ બાળે કપ્યો હતો. બપોરે એક વાગે વિક્ટોરિયા કોર્ટમાં મેટિંગ ધમાકે થયો હતો. મસીદ બંદર અને કોટલા વિસ્તારમાં એથી કુરુણ હોનારત ધક ઢતી. ધરતીકેષ ધાપ તેમ મકાનો પડી મળ્યાં, ધૂણ જીકમાં અને કાચની બારીઓના તો ચૂરચૂર ધર્ધ મળ્યાં. એમાં કેટલું માણસ માથું ગઈ તેનો અંદાજ આવવો બાળે મુશ્કેલ હતો.

હાજોળાની રડીમર ખાલી કરવામાં

આવતી હતી તેમાં અજાતો અકસ્માત થયો અને એણે હોનારત સજી હતી. એ સાચી હકીકત બહુતાં અગાઉ સોંકાએ લકાઈતો વખત એટલે મન ફાવે તેવા અનુમાન કરી લીધાં હતાં.

આથી ચાર વાગતાંમાં મુંબઈ આખું ખાલી થઈ ગઈ હતું. ધંધા અને નોકરી મૂકી સોંકા પહેલી બાદી પકડી પોતપોતાને ઘેર આવી પહોંચ્યા હતા. હું પોતે બે અને બીસે ઘેર આવી ગયો હતો.

હું ધોડાજંદર ઉપર રહેતો અને નારજુભાઈ રોચન નજીક રહેતા હતા, છતાં શાન્તા-કુશમાં બે એમની સાથે કોઈને ગોઠવું હોય તો એમાં હું એકલો હતો. એટલે નારજુભાઈના વિચિત્ર સ્વભાવથી કંટાળે ભારે સરજનહેન મારા આગળ એપની ફરિયાદ કરતાં.

પરંતુ નારજુભાઈની વિચિત્રતા મરસી ભારે ટળવાની એમ મને ખાતરી થઈ હતી એટલે હું સરજનહેનને સાત્વન આપવા કહેતોઃ 'પ્રાણ અને પ્રકૃતિ, માણસ મરે ભારે જ જીવ, એ વિચિત્ર છે તે તો તમે જાણો છો.'

સરજનહેન જહુ રોષમાં હોય ભારે કહેતાંઃ 'તમે મને મહાત્મા માંથી બેગી એક વખત કરો ને. હું એમને કહું કે તમારા બગત મારી ભેડે કેવું વર્તન રાખે છે.'

સાચે જ એ કુરુણ રિયલિટમાં પણ મને હસવું આવી જતું. સરજનહેનને હું સાત્વન આપતો હતો, પરંતુ એવો ત્રાસ મને જ હોય તો મારાથી વેકાલ કે કેમ, એની મને શંકા હતી.

નારજુભાઈ પ્રથમથી ધૂની. ધૂની માણસો જ જમતયા કંઈક કરી ગયા છે. અને એ ગુણને લીધે જ નારજુભાઈની પણ મહાત્માજી આગળ કિંમત હતી. રેડિયાના એ પ્રખર

અધુર માસ સાવ નવરા એસી રહે છે. તેમને માટે જો કાઈ ઉદ્યોગ નવરાજના વખત માટે સાર્વજનિક રીતે પ્રતિ શક્ય તેમ હોય તો ખાદીનો અને એ દૃષ્ટિએ જ, મેં એ શાંતનો વિચાર કર્યો છે. ' , , ,

હું કહેતો: 'પણ તમારી આ વર્તણૂક સરજા-બહેન અને મહાત્માજીને મળાને કે લખીને જણાવે તો બાપુજી આગળ તમારી શી કિમત ?'

નારજીભાઈની ધૂન ચમતી: 'બાપુજીની કિમત ઉપર હું જીવતો નથી. એમને મારી કિમત લખવું હોય તો જ મને બોલાવે; મારું સાંભળે, માફી એ પ્રથમ બાપુજી કરે કે હું તરત કહું કે, જે સ્ત્રી માટે અને પ્રેમ નથી થયો-આટલાં વર્ષે' પણ એમાં હું નવો મારો દોષ કેમ માનું ? એ મારે લાલક નથી એ ચોખ્ખી બિના કેમ હું ન સ્વીકારું ?'

'તો તમે એનો સામ કેમ કરતા નથી ?'

લમજીવનની કુચુલતા અને મનના મતોરથ એ બહાર બહાર કરવા ન માગતા હોય તેમ નારજીભાઈ, દર વખતે માર્યાં એટલે આવતી કે તરત લાલ સિગ્નલ ધરતા: 'રસિકભાઈ! એ બધા પ્રશ્નો મારા હૃદયના ઊંડા ખૂણમાં પડી રહેવા દો. એ કાઢીને જણાવવામાં હું ઠંઠ સાર જોતો નથી.'

આટલા સુધી તો ઠીક પણ એ જ્યારે સરજા-બહેન સાથે રિસાતા દ્વારે પખવાડિયા સુધી બોલ્યા વગર એમની નાખતા. એમના હાથની રસોઈ પણ ન જમતા, વળા વીથીમાં ન જમતા. જતે ઘરમાં રસોઈ બનાવીને જુઓ લેતા !

બાપો એમની ધૂનને લીધે એમના પરિચયમાં આવેલા પાડોસીઓ પણ એમનો પરિચય લઈ દેતા અને એમના માટે એક જ જવાબ આપતા: 'સાવ જંગલી છે જંગલી !'

હું પોતે એ શબ્દ તો નહોતો વાપરતો પણ મને મ થતું કે, કોઈ પણ માણસ હોય, પછી ઘરનો નોકર હોય કે શેરીનો બગી

હોય, તોપણ એની સાથે માનવતાભર્યું વર્તન રાખવું જોઈએ. તો પત્ની પતિ પાસે પ્રેમ નહિ તો એવા સમય વર્તનની પણ બાસ ન રાખે !

! છતાં મારો અને 'એમનો સંબંધ તુટ્યો ન હતો. એ જેવા ધૂની હતા તેવો હું બ્યહાર-કુશળ હતો. ધૂની સાથે ધૂની જેવો, કંજૂસ સાથે કંજૂસ જેવો અને ઉદારની સાથે ઉદાર. આ મારા યુગને, લીધે મારા મિત્રો અને અભિનંદન કરીને મોહું માન આપતા અને ઉપ-કાર્ય કરવો હોય ત્યારે પોતે સમજીને કસતા. પરંતુ નારજીભાઈ જેમ એમની પ્રકૃતિ મોત બાળે હોવાના હતા તેમ હું પણ મારો પોલસનિયો સ્વભાવ ત્યારે તજવાનો હતો.

પરંતુ નારજીભાઈ નથી બાળ્યા, એ જાણતાં સાથે જ મને પણ પેટમાં રૂઝાટ થયો. હવે ભવનું મારું મૂંઝૂકેલું, અને ધરના સ્વજન હોય તેમ અંતર દુઃખથી ઘેરાઈ ગયું. પ્રથમ ખાતરી થઈ કે એમની સાથેનો સંબંધ હેવામાં પણ વધારો હતો.

જ્યાં ધમકો થયો હતો તેની નજીકમાં જ એમની બેઠક હતી. હું પોતે તો એ સ્થળે જોવા નહોતો ગયો પણ ટ્રેનમાં સાંભળેલી ધાતો ઉપરથી જાણ્યું હતું કે મકાનો પૂરી ધાવાયી પણ કમકાઈ મળ્યા હતા !

છતાં સરજાબહેનને સાંત્વન આપવા મેં કહ્યું: 'રડો નહિ, અર્ધો ક્લાક રાહ જોઈએ, પછી ન આવે તો હું તપાસ કરવા જઈ છું'. એ ધૂની છે એટલે બધું પૂછવું, રાજના નિષ્કમ પ્રમાણે દસ અને વીસની ટ્રેનમાં આવે !'

મનોમન સાફી હોય તેમ સરજાબહેન મારી મનની રિયલિટી પામી ગયાં હતાં. પરંતુ એ સાંત્વન શોધવા બાળ્યા હતાં એટલે ધીરજ ધરી રહ્યાં.

અને મારું એ સાંત્વન વગર વગરનું પણ ન હતું. નારજીભાઈનો ધીર આપવાનો વખત-

વહેણમાં વહેણ દસ અને વીસની દેન. મોઢામાં મોઢા તો એ છેલ્લી દેનમાં પણ નીકળે. અને આખા દિવસના યાદોના હોય એટલે એવો પણ પ્રસંગ અનેસો કે ઊંઘી એવા એટલે તમારો દેવિરામ. અને પછી પાછા આવવાની ગાડી ન મળે એટલે ટેકી વાડે કરીને રાત્રે ઘેર આવેલાં.

એ મૂતકાળ ઉપર મદાર બાંધી મુશીલાએ પણ મારા મતને ટેકા આપ્યો: 'નારજીભાઈનું તો શું પૂછવું. ધરના બેરાની એમને કે દિવસે પડી છે! છેલ્લી ગાડીમાં જ બધા હોય તો આવે.''

એને કાંઈ કંઈ ન બોલ્યું એટલે ઘોડીવાર રહીને એણે ઉમેર્યું: 'પુરખનો સ્વભાવ નફરો તો મારો. ખાકી એમને એટલું ખબર ન હોય કે જાવો વખત છે એટલે ધરતું મણુસ ન બધાંજે તો ફરી નાંખે.'

સરખજહેન પાછા ફરે એવા.

મેં અને મુશીલાએ વળા એમને યાત્રા રાખ્યાં. અને એમને ધીરજ રહે એ માટે કહ્યું: 'આલો હવે ઘેર, એ આખા હોય તો દીક, નહિ તો હું જાઉં.'

મારા એ બેલ સમ્રા સરખજહેન બેઠા થયાં. નાનો બાળો અને એની જાંઘી ત્યાં હતાં એટલે મુશીલાએ ઘેર રહેતાં કહ્યું: 'એમ હોય તો ખાલી શબ્દ ન બોલે. વખત એવો એટલે મન થી રીતે માને?'

દારૂગાળી મદાર રેડિયોના સમાચાર સાંભળવાનું બચસન પડી ગયેલું એટલે દિલો ન્યુન સાંભળનારોની લાલસા ચર્ચે તો આવી, પરંતુ દારૂગાળો મેંએ મારેલી ખાલી નીચે મુકી કે તેમ, રેડિયો તરફ વળેલા કાચને બીજી વખત પાછો એવી લઈને હું તરત બેઠો મધ ગયો.

ચિત્ત ટેકાણે ન હોય અને પગલાં ટેકરાય સરખજહેનનાં પગલાં ચાન્તાકૂચના ખરખર રસ્તા ઉપર પડતાં હતાં. ઘેર બેઠું પણ એમુંની જાના આવે!

મને કોણ જાણે કેમ પણ કમ્પાઈનકર્મ ચેસતાં સખજહેન ટેકર વાગી તેથી કંઈક દબાઈ કે, ધૂની ધૂની કરી શું કામ ફરી મારે છે! એ જીવતો રહ્યો હોય તો આવે ને!

મેં પરમા ન ચેસતાં સરખજહેનને કહ્યું: 'આલોને ધરમાં બેસવા' કરતાં રોકેને બધાંજે એક-એ ગાડી બેઠું હશે, પછી ન આવે તો બહુ જ.'

સરખજહેનના મોં ઉપર દુઃખતા જવાઈ હતી. વાળની લટો અધીરી જતીને બેઠી હતી. પગ તળે બરાઈ સરાઈને ત્યાંની નીચે બેસાઈ હતી. અંધ તો મારે ઘેર આવ્યાં તો પણ એમણે પહેલાં ન હતી.

એટલામાં ઉપર હું, વાત કરવી મુશ્કેલી ન હતી એટલે આંધ મારતો હતો. ટેકા વગર બેસા રહેવા અચકા હોય તેમ સરખજહેન યામજાને કરીર ટેકરીને બેઠા રહ્યાં હતાં.

મેં એમની સ્થિતિ પાછી જતાં કહ્યું: 'સરખજહેન! એમ બેઠા રહ્યા વગર બાકી જ બેસો ને.'

સરખજહેન ન તો બોલ્યાં, કે ન તો નાંકે બેઠાં. બચીનું તેજ એમના મોં ઉપર પડી રહ્યું હતું. પરિપક્વનો પલકાર માર્યા વગર, કાંઈ વિચારણાથી મુક્તિ જરી હોય તેમ, સરખજહેન બેઠાઈ ગયાં હતાં.

એટલામાં સાવ ખાલી હતું. મુખ્યત્વે મારનું ખાલી યકું હતું પછી બીક હોય પણ ક્યાંથી!

એ ગાડી આવી ને ચાલી ગઈ. કરોજ માનવોથી એટલામાં કરી મલતી ગાડીમાંથી આજે મળે કામદાર'ય ફરકતો ન હતો! પણ પહે ગાડી ચલા કમતી હતી. દેવામાં નિરાકા બાંધતી હતી.

'શું કું! જાઉં ત્યારે!' એમ કહેવા બીજી દેન બેઠું લેતાં હું સરખજહેન તરફ દ્રષ્ટિ કરું છું ત્યાં મને એ બેઠાઈ એવા મુક્તિમાં છુટા જ રહ્યાં થયાં. 'નારી નારાયણી રૂપે'

આજ થકા ધારી જીવી હોય તેમ મને એ
ધણે વાર્યું.

એ શ્રદ્ધાને અશ્રદ્ધામાં ફેરવી નાખતા મારા
શબ્દો મેંભાધી ન નીકળ્યા. હું ખીલું જ
ખોલ્યો: 'આટલું તારે થોડું વિદેશ-૧૦ અને
૨૦ની દ્રેન જોઈ જ લઈએ.'

પણ સુરજમહેન હોય તો બોલે ને? ત્યાં
'તો શ્રદ્ધાના રૂપે નારીત્વ જાઈ જાય છે.'

એ વીસ મિનિટ મેં મીનમાં કેમ પસાર
કરી એલું વણુંન કરવા મારી પાસે ચબ્દ-
ચક્રિત નથી,

કેવટ દસ અને વીસની દ્રેન આવી, કાણુ
જિતરે? હું જિતાવળો જિતાવળો કબ્બે કબ્બે
કેડતો હતો. મને ખબર નહોતી પણ મારી
પાછળ સુરજમહેન પણ કેડતો હતો.

કેવટ, મારી જિપટે તે ધણે ઉરવા
૩૦આગીથી લાખો નિરાશામાં અમર આશા
ખુશબેલી હોય છે તેમ નારજુમાઈ ડોલતા
ડોલતા જિત્યાં.

મારા હૈવામાં કોઈનો લાવારસ હતો પણ
મેંજોથી તો એટલું જ બોલાયું: 'અત્યાર
સુધી!'

'કેમ?' નવાઈ પામતા હોય તેમ નારજુ-
માઈએ કારણ આપતાં કહ્યું: 'જનનાયના
ભણી વણા વખતથી નહોતો મળ્યો એટલે
એકિસમીથી આને વહેલો નીકળ્યો એટલે
ત્યાં મળ્યો. જમ્યો અને પાનાં રચ્યાં!'

અને મારી પાછળ જોગેલાં સુરજમહેન
તરફ હમણાં નજર જતાં ઉમેયું: 'આ કેમ
અહીં આવી છે?'

૧૯૪૨ની લડાઈ પછી અંગ્રેજોને લાગ્યું કે ધર્મ વિના બ્રિટિશ મહાસામ્રાજ્યમાં શાંતિ નહીં
થાય એટલે શાંતિ અર્થે તેમણે બાઈબલનો પ્રચાર વધાર્યો. ચીનમાં કમળ ૫૨ જૂન ઓલ્યા
અક્ષરે છાપેલી બિસ્મામાં પણ રાખી સમય લેઈ, બાઈબલની અસર જ પ્રતો મહાસામ્રાજ્યમાં
વધારામાં લાગ્યાં આવી.

વરસને અંતે તેમને માલુમ પડ્યું કે વધુમાં વધુ પ્રતોની મીઠા ચીનમાંથી આવતી
રહી છે, ધર્મકુરુએ બહુ જ પ્રસન્ન થયા અને ચીનને ધર્મસેન તરીકે માનવા લાગ્યા.

એવામાં એક અમેરિકન મુસાફરે જાનના લાપસુ ગોઠવવામાં આવ્યું. તે ચીન, ટીબેટ
જોરે પ્રવેશ્યાં મુસાફરી કરીને આવેલ દત્તો. તેણે તેના લાપસુમાં, ટીબેટના લાખોમાં વિશે
રહસ્યકારી વાત કરી, ચીનાઓની કમસર વિશે પણ એ ચાલે કહ્યો અને કેવટમાં એમ પણ
કહ્યું: 'એ નથી સમજાવતું કે ચીનાઓ બાઈબલનો આશિ સંકુલેલ ક્યાંથી શીખ્યાં!'

લાપસુ સાંભળવા આવેલ ધર્મકુરુએ અને રાજદારી પ્રકારે એકબીજાની સામે એવું-
ત્યાં તો ચેલા મુસાફરનો અવાજ સંભળાયો: 'મેં એવું તો એ લોકો બાઈબલના ચીનમાં
કમળનો વપરાયો બિનાઈ ફાકફા બનાવવામાં કરે છે.'

મા.ઉગાલીનું પ્રસાદમ

मुनिपुमार म. लक्ष

[દિસક પશુઓ પણ તેમની પોતાની દુનિયાના કાવગિને જેવી નિઠાપૂર્વક વળી રહે છે અને વફા-
દારી, વચનપાલન, પોતાના જણ તાપનું મમત્વ જેવા માનવલક્ષ ગુણો તેનામાં છે તેવી જ રીતે
માનવલક્ષ અવગુણ યાદીગુણી, ખુલામત અને તેમાંથી જન્મતાં વેગરે અને અન્ય માનવભાવો-
નું અદ્ભુત નિરપેક્ષ અધીષ્ટના પ્રસિદ્ધ યોજક રહ્યાં. કિન્હીતે તેમના વાર્તા પુસ્તક 'જનક-
જી'માં આપ્યું છે આ વાર્તાસમૂહનું ગુજરાતી વાચકને આજ સુધી ગુજરાતીમાં રસપાન કરાવવાનું
કામ થયું કામ દત્ત અને એ કામ થી. મુનિશ્રમાર બદ્દ જેવા સિદ્ધલક્ષ યોજકે આશ્ચર્ય
બનાવ્યું છે આવી ટૂંકીકૃત્તિ અદ્ભુત નિરોપકાઓનો આપણા સાહિત્યમાં આવ્યા અનુવાદ
દ્વારા કમેરી થતાં અમને જાણમુક્તિ થતી લાગે છે.

— સંપાદક]

અ ગદા પ્રકરણમાં લખેલા બનાવ
 પછી દસથી અગાધ વરસ ફરી
 જઈને પ્રિય વાંચનારે સતોષ માનવેા પાશે.
 કેમકે વરુઓની વચ્ચે માઉચલીનું જીવન એ
 વરસો દરમિયાન કેવું અદ્ભુત રીતે પસાર
 થયું હતું તેની વિગત આપતાં પુરના કરાવ
 માટે તેની તો કપપના જ કરવી રહી. તે વરુ
 ઓની વચ્ચે શીછરો અને હજી તો તે બાળક
 જ હતો ત્યાં તેની સાથતાં અચ્ચાંચિા વધીને
 મોટાં વરુઓ બની ગયાં. મોટા વરુએ માઉચલી-
 ને પોતાનો બોરાક મેળવવાનો તરીકા તથા
 વનનાં બીજાં રહસ્યો અને તેના અર્થો શીખવ્યા,
 તે એટલે સુધી કે ખડમનિા નાનો સરખો
 સજવળાટ, કે ગરિના પવનમાં જણાતી જરા
 સરખી ગરમ હવા, કે ધુવાની ગોઠી કે પાણીમાં
 માછલીનો અવાજ સંભળતાવેત વેપારી જેમ
 આઠડા જોઈ તે માટેથી અર્થ સમજી જાય તેમ
 તે આ બધાનું કારણ સમજી જતો. ત્યારે તે
 અભ્યાસ કરવામાં શેષાયેલો ન હોય સારે તે
 તકમાં મૂર્ખને તાર્કિક બેસતો અથવા ખાઈને
 ઊઠી જતો; પોતે ક્ષણે મદો થયો છે એમ તેને
 લાગતું ત્યારે કે ધણી ગમી હોય તે વખતે વનનાં
 નિર્મલ ઝરણાંમાં પડીને નાહતો ત્યારે તેને
 મધ ખાવાની ઇચ્છા થતી ત્યારે તે બ્રાહ્મ ઉપર
 ચડીને વાણે શીખવ્યા પ્રમાણે મધ પાડીને
 ખાતો. ધણી વાર વાય એકાઠા ઉપર બેસીને
 'માથ માઉચલી, બાવી જા' રવી તેને બેઠાલાવતો

તે વખતે પહેલાં તો પડી જવાની બીક માઠિમલી ઝાઢની કાળને વગમી રહેતો. પણ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તે પણ કાંઈ વારાના નેટલી જ ચાલાઈ અને દિમતથી એક કાળથી બીજી કાળ ઉપર ફૂટતાં ચીખી ગયો. ન્યારે સમાના ટેકરા ઉપર વસુઓની મિજલસ મગતી ત્યારે માઠિમલી પણ તેમાં દાખરી આપતો અને ત્યાં તેણે ભેધું કે જો તે કાંઈ વસુ સાથે તાકીને ભેષ રહેતો તો વસુ તરત પોતાની નજર ફેરવી લેતું. અને તેથી ઘણી વાર કાંઈને ચીંટવવા પણ તે ટીકવા કરતો. વળી કાંઈ વાર તે પોતાના બાઈમંથ વસુના પત્રમાંથી કાંટા-કાંકરા પણ કાઢી આપતો કેમકે વસુને કાંટાથી બહુ દુઃખ થતું. કાંઈ વાર વળી એ ટેકરી જિનરી ગાય બહારનાં એટલાં બેતરામાં છુપાઈ અંદર ખૂંપકામાં માથેસો શું કરે છે તે જોવા કરતો; પણ તેને માથેસો નો વિશ્વાસ નહોતો. કેમકે એકવાર તે કાંઈ જનવર માટે મારેલા છટકામાં સપકાઈ જતાં માંદ બચ્યો હતો. પણ તેની સૌથી મોટી મોજ તો વાપ સાથે જંગલના બીતરમાં જઈ ગરમ દિવસ દરમિયાન જિંબ કાઢી રાતે વાપ કેવી રીતે છિંકારે કરે છે તે જોવાની હતી. ન્યારે વાપને ખૂબ હાગતી ત્યારે તે જે હાથ પાશું તેનો છિંકારે કરતો; અને માઠિમલી પણ તેમજ કરતો, પણ માઠિમલીની બાજતમાં એક અપવાદ હતો. માઠિમલી સમજાવેલો ગયો કે તરત જ

વાધે તેને કહ્યું હતું કે તેણે બીજા સિદ્ધાર કરવો પણ ગામનો સિદ્ધાર ન કરવો. એક બગદની કિંમતે માઉંગીની છવ બચાવવામાં આવ્યો હતો. તેણે કહેયું કે આ આખું વન તારું છે, અને તેમાંથી જેનો પણ સિદ્ધાર કરવાની તારી જાણત. હોય તેનો સિદ્ધાર કર પ્રરંતુ ને બગદને લીધે તારો જન બચ્યો છે તે બગદના સ્મરણ ખાતર કાંઈ પણ માય, બેંચ, બગદ, પાડું, વાહરકું; પંજી તે નાનું હોય કે મોટું પણ તેને તારાથી મરામ પણ નહીં, તેમ જ તારાથી તે ખવાય પણ નહીં કેમકે વનનો એ કાયદો છે, અને માઉંગી વફાદારીથી એ વચનને વળગી રહ્યો.

પછી તો તે મોટો થવા, વધવા અને બેરાવર બનવા લાગ્યો. અને જેને ખાવા સિવાય બીજી કંઈ ચિંતા ન હોય, અને બધું તોપણ જેને બધું છે એવી ખબર ન હોય એવાં છોકરાં ન વધે તો કાણ વધે !

વરુની માએ તેને એક-એ વાર કહ્યું કે શેરખાન દીપડો વિશ્વાસ કરવા લાયક નથી. અને એમ પણ કહ્યું હતું કે વહેરોમોડો પણ શેરખાનને મારી જ નાખવો પડશે અને જો એ સલાહ કાંઈ વરુના અચ્ચાને મળી હોત તો તેને જિંદગીભર દરેક પળે એ યાદ રહેત પણ માઉંગી તો હજી બાળક જ હતો તેથી તે તો બૂલી ગયો, અને તે છતાં માઉંગી કે તેના વરુ બેરુબંધાને કાંઈ વાણી બોધતાં આવડતી હોત તો માઉંગી પોતે વરુ છે એમ જ બધાને કહેત.

વરુનાં ટાળાંનો વડો જેમ જેમ વધારે ધરડો અને વધારે નખળો થતો ગયો તેમ તેમ જીવાન વરુઓ નોડે આ લંગડા દીપડા શેરખાનની દોસ્તી વધતી ચાલી. અને દીપડાના સિકારના વધેલા દુકા ધાવા મોટે જીવાન વરુઓ શેરખાનની પછવાડે મમવા લાગ્યા હતા પણ જો એકેલો પહેલાં નેટલો જીવાન કે બેરાવર હોત તો તેણે આનું કડી પણ મચ

દીધું ન હોત. અને એ કારણે શેરખાન વાર-વાર માઉંગીના રસ્તામાં ચાવી જતો અને શેરખાનને અચ્ચો થતો કે આવો સિકાર કરી શકનાર જીવાન વરુઓ એકલા જોવા પડ્યા કે માઉંગી જેવા માણસના અચ્ચાને કેમ સંખી રહેતા હશે. તોપણ શેરખાન આ જીવાન વરુઓની ખુશામત કરતો અને કાંઈ વાર કહેતો, કે મને ખબર મળ્યા છે કે તમારા વરુનાં ટાળાંની બેડક મળે છે ત્યારે તમે એ માણસના છોકરાની બાંધ સામે પણ નેઈ રહો નથી. અને એ સાંભળી વરુઓ ધૂરકવા લાગતાં અને તેમના વાળ ઊંચા ચડી જતા.

પણ વાધની ચોકર નજર બધે પડતી અને તેના કાન ઉપર બધી વાત આવતી. તેને પણ આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેણે માઉંગીને કહ્યું હતું કે કાંઈક દિવસ શેરખાન દીપડો લામ જોઈ તને મારી નાખશે.

માઉંગી જવાબમાં ફક્ત હસતો ને કહેતો : 'મારી પડખે વરુનું આખું ટાળું છે અને મારી પડખે તું છો; તે ઉપરાંત ખાસ રીંછ પણ છે અને તે ઘરો સુરત તો છે પણ મારે ખાતર એક-એ લાખા કાંઈને લખાવી દે. એટલે મારે શી ફિકર છે !'

એક ગરમ દિવસે વાધને નવો વિચાર આવ્યો; જો કે તે પણ તેણે સાહસી પાસેથી ને સંકળવું હતું તેને લીધે આવ્યો. અને તેણે માઉંગી સાથે વાત શરૂ કરી. તેણે ગીચ વનની અંદર હતા અને વાધની જીવાળી રેશમ જેવી કાળા પીક ઉપર માથું મૂકી માઉંગી સતે હતો. વાધ બોલ્યો : 'નાનાકાઈ, મેં તને કેટલી વખત કહ્યું છે કે શેરખાન તારો દુશ્મન છે !'

માઉંગીને કાંઈ એ અકબચિત શીખવું નહોતું કે તે મણી રહે એટલે જવાબ આપ્યો : 'સાચી નાનિયેરી ઉપર નેટલાં નાનિયેર છે તેટલી વખત કહ્યું હશે પણ તેનું અત્યાર શું છે ! મને તો જાંઘ આવે છે. વળી શેરખાનને લાંબી ખૂંછડી છે અને તે મોટેથી બવાજ કરે

છે એટલું જ; એમ તો મોરને જ લાંબી પૂંછડી અને મોટા અવાજ હોય છે. હશે મારે તો નિરાત છે. હું સૂઈ રહીશ.’

‘પણ આ નિરાતને કે સૂઈ રહેવાનો-મહેલ રહેવાનો-વખત નથી. આની બાહુને ખબર છે, મને ખબર છે, અરે વરુના આખા રાજાને ખબર છે, પેલાં મનુ જેવાં મુરખ હરણને ચે ખબર છે, અને તખાજી સિયાજે તને પણ વાત તો કરી જ છે.’

‘એસો,’ માઉચલી બોલ્યો, ‘મને શિયાળ શોડા દિવસ પહેલાં મળ્યો હતો પછી મને ઉદતાઈથી કહે કે તું તો માણસનું બચ્ચું છે. અને તને તો યોગિયાં ખાતાં ચે આવડતું નથી. મેં તો તેને પૂંછડીએથી પકડી મારા માથા ઉપર બે વાર ફેરવી એવો આધે ફેંકી દીધો કે એની ભેજાશ્મી કરવાની જો જ બૂલી જાય.’

‘એ તે બૂલ કરી. તખાજી સિયાજે હુએ છે અને ખસે જમણ કરાવે છે તે ખડું છે, તોપણ તેને એ પ્રમાણે કરવાથી તારા હિતની વાત એ તને કહેત તે કહી નહીં હોય. તારી આંખો જોણ ભેઈ’ બિરાદર! આ વનની અંદર તો તારો વાળ પણ વાંકો કરવાની શેરખાનની તાકાત નથી, પણ તારે ચાદ રાખવું ભેઈએ કે જોલા હવે પલો મરડો થયો છે અને હવે એક વખત એવો આવશે કે તે પોતાનાં કાળિયારને પકડી નહીં થકે અને જેવું તેમ થશે કે તરત જ તે રાજાનો નામક મટી જશે. વળી ત્યારે તને પહેલવહેલો રાજામાં લેવામાં આવ્યો ત્યારે ને વરુએએ તને સ્વીકાર્યો હતો તેમાંના મણા હવે મરડા થયા છે; અને ને યુવાન વરુએ છે તે તો શેરખાનની શીખવણીથી એમ જ માને છે કે માણસ-અરુએ વરુનાં રાજામાં ન ભેઈએ. અને હવે શોડા જ વખતમાં હું પણ માણસ બની જઈશ. મારે એત.’

‘પોતાના બાઈ સાથે હરફેર નહીં એવાં થતાં હોય તો આ કામનાં!’ માઉચલી

બોલ્યો: ‘મારો જન્મ વનમાં થયો છે, મેં વનના કમરા પાલ્યા છે અને આપણા વરુના રાજામાં એવું કાઈ નથી કે જેના પગમાંથી મેં કંઈ કંઈકા કાઢી આપ્યા ન હોય. એટલે મારા બાઈઓ તે જ છે.’

વાપ બેઠો હતો લાંબા જ લાંબા થઈને સૂઈ ગયો. આંખો મીચી દીધી; પછી બોલ્યો: ‘નાના-ભાઈ, મારી ડોક ઉપર તારો હાથ ફેરવ તો.’

માઉચલીએ વાપની રેશમી રુવાંડીમાંથી જાંબાં નીચે હાથ ફેરવ્યો અને ગળા સુધી લઈ ગયો, વાપના મજબૂત રનાયુઓ તેના વાળમાં ઠંકાઈ ગયા હતા પણ એક જગ્યાએ વાળ વિનાનો કાંઈ હતો, જે કાંઈક પસાયાથી પડ્યો લાગતો હતો.

વાપે કહ્યું: ‘આ વનમાં કાઈ ભણતું નથી નાના-ભાઈ કે મારી જેવા વાપને મળે ખંદીની કંદની આવી નિશાની હશે. છતાં એ ખરી વાત છે કે મારો જન્મ જન્મતમાં નહીં પણ માણસો વચ્ચે કહેરમાં થયો છે. મારી મા પન્ન માણસો વચ્ચે કહેરમાં હતી અને ઉદર-પુરના મહારાજાના મહેલના પાંજરામાં-તે રહેતી અને ત્યાં જ મરી ગઈ. મારા એ જનુન બરને કારણે જ ત્યારે તને રાજામાં લેવાની વાત થઈ ત્યારે હું તારો જમાન થયો અને તેની કિંમત ચૂકવી. એટલે હું પણ માણસો વચ્ચે કહેરમાં જન્મ્યો હતો અને મેં તો વન જેવું પણ નહોતું મને પાંજરાના સજિયાની પાછળથી પાંજરામાં આવતું આપવામાં આવતું પણ એક રાતે મને સમજાયું કે હું તો-બધેરા-વાપ છું, હું કાંઈ માણસને જેલ કરવાનું રમકડું નથી. ત્યાર પછી મારા પાંજરાને એક જ ડાપો માર્યો અને પાંજરાનું તકાલી તાળું વૂટી ગયું અને હું અહીં નાસી આવ્યો. અને મને માણસ બનતી રીતભાતની ખબર હતી તેથી જ શેરખાન કરતાં પણ સારાથી વનમાં બધા વધારે રહે છે. કેમ એ વાત તો ખરી ને!’

માઉગલી બોલ્યો: 'તદ્વન ખરી. આખા વનમાં બધા જ બધેરા વામણી કરે છે. ફક્ત માઉગલી તેનાથી ખીતો નથી.'

'પણ તારી વાત જ ક્યાં છે,' વામ હેતથી બોલ્યો, 'તું તો માણસનું બચ્ચું છે; પણ જેમ હું વનનો હતો અને વનમાં પાછો આવ્યો તેમ જ તું પણ શહેરનો છે અને આખરે તો તારે પણ શહેરમાં જવું પડશે. જો તને વરુની સભામાં કાર ચારવામાં નહીં આવે તો તું પણ તારા બાપબો-માણસો પાસે જઈશ.'

'પણ મને-મારા જેવાને-શા માટે કાંઈ પણ મારી નાખવા માગે!' માઉગલીએ પૂછ્યું.

વામે કહ્યું: 'મારી સામે જો,' અને માઉગલી તેની આંખોની સામે ખરાબર ત્રાટક માંડીને જોઈ રહ્યો અને યોડી જ વારમાં એ મોટા વામિ પોતાની નજર ફેરવી લીધી. પછી કહ્યું: 'સમજાવું ને હવે! તેનું કારણ આ છે. હું તો માણસો વચ્ચે જીવ્યો છું તેમ જ તારા ઉપર મને હેત છે છતાં હું પણ તારી સામે તાકી શકતો નથી. અને ખીજાએ: પણ તારી સામે જોઈ શકતા નથી એટલે જ તારી ઉપર ખાર રાખે છે. તું ચતુર છે તેટલા માટે તને પિકારે છે; તેં તેમના પગમાંથી કાઢા-કાકરા કાઢ્યા છે તેથી તને પિકારે છે અને છેવટ તું 'માણસ' છે માટે પિકારે છે.'

માઉગલીનાં બધાં સંકામ્બામાં જરા નાણુસ ચમકે તેવું કહ્યું: 'મને આ બધી વાતની કાંઈ ખબર નહોતી.'

વામ બોલ્યો: 'જગલનો કામદો શું રીખવે છે! પહેલાં હાથો કરો-ઝાપો મારો અને પછી અવાજ કરો. પણ તારી જ બેરકારીથી તેમને ખબર પડી ગઈ છે કે તું માણસ છે. પણ હવે જરા ડાલો યા. અને સમજ. એટલા હવે જ્યારે જ્યારે કાળિવાર ઉપર જાય છે ત્યારે તેને વધારે ને વધારે મહંત પડતી જાય છે. અને જેવો તે પોતાનો ચિહાર ચૂકશે તેના જ

બધાં વરુઓ તેની સામે વીકરશે અને તારી વિરુદ્ધ પણ પૂછી વરુઓ પોતાની સભા બારશે અને તે વખતે તું શું કરીશ! તારે શું કરવું તેનો નવો ભુલો દમણ જ મને સૂઝ્યો છે. દમણ જ તું આ ખીજુ બિતરીને માણસ લોકનાં ખૂંપમાં, છે ત્યાં જ; ત્યાં ખૂંપમાં તેઓ તેજનાં ફૂલ રાખે છે તે લઈ આવ. એથી કરીને જ્યારે તારી ઉપર આક્રમ આવે ત્યારે મારા કરતાં, તારા વરુઓનાં દોસ્તો કરતાં, કે ખાઈ કરતા પણ વધારે જોરાવર સાથી તને મળશે માટે તું તેજનાં ફૂલ લઈ આવ.'

વામ તેજનાં ફૂલ અંગારાને કહેતો હતો. વનમાં કાંઈ પ્રાણી અંગારાને અંગારા તરીકે નહીં જોળાયે; તેજનાં ફૂલ કલે જોળાયે. ફરક પ્રાણી તેનાથી વધારેમાં વધારે કરે છે અને તેની કટકેટલી વાતો કરે છે.

માઉગલીએ કહ્યું: 'તેજનાં ફૂલ! હા તે તો ખૂંપમાં બહાર જ હોય છે. હું દમણ જ જઈને લઈ આવું.'

વામ ખુશી યથો, 'શામાય. મરદ બચ્ચાની જેમ બોલ્યો તું નાનાશાઈ! વાલ રાખજે કે ફૂલ માંડનાં કીમતમાં લેજે છે. જઈને તું લઈ આવ અને તારી પાસે રાખી મૂકજે. વખત આવ્યે એ તને કામ લાગશે.'

'બહુ સારું,' માઉગલી બોલ્યો, 'પણ મારા વામભાઈ, તને પાંકે પાંચે ખબર છે ને કે આ બધું શેરખાનનું કારતીન છે!' એમ બોલતાં બોલતાં તેણે પોતાના નાના હાથો વામની મરદન આસપાસ વીંટી દીધા અને હિતર માટે તેની સામે જોઈ રહ્યાં.

વામે જવાબ આપ્યો, 'જેને જાગીને મે મુકિત મેળવી તે તાજાના સોગન ખાઈ કહું છું કે એ હકીકત તદ્વન સાચી છે.'

'તો તો વામભાઈ, હું પણ જે મરદા જમદની કિમતથી હું છુવું રહ્યો તેના સોગન

ખાઈ કહું છું કે આ માટે શેરખાનને હું પૂરો બદલો આપીશ અને વળી તે ઉપરાંત બાજમાં કાંઈક વધારે.' અને તે દોડી ગયો.

તેને જતાં ભેંષ વાપ મનમાં જ બોલ્યો, 'એ ખરેખરે માણસ છે, પૂરેપૂરો માણસ. શેરખાન! શેરખાન! હવે જ તને ખબર પડશે કે અત્યાર સુધી તે' દેશ માંથી દશે તેમાં દસ વરસ પહેલાંના આ ઇશ્કારના જેવો ભયંકર એકેય નહોતો.' અને પ્રાંતે તે લાંબો યત્ન સહ ગયો.

વનમાં માઉસથી ક્યાંય દૂર દૂર નીકળી ગયો. તે કુદપથી દોડતો હતો અને તેનું જિજ્ઞાસુ મગ્ન હતું. દેશની ગોઠાણિક વખતની આંધી એક દિવસની ત્યારે તે ગુફા પાસે આવ્યો અને ત્યાંથી નીચે ખીણમાં નજર કરી. તેના વરુ-ભાઈએ તો બહાર ગયા હતા પણ મા-વરુ ગુફાની પાછળ જ હતી. માઉસની આસોઆસ સાંભળી તેને લાગ્યું કે તેના દાદુર-બચ્ચાને કાંઈ થયું છે. તેણે પૂછ્યું, 'શું છે બેટા?'

માઉસની કહે, 'કાંઈ નથી મા! એ તો થોડાં વાવાઝાં શેરખાનની કાંઈક વાત કરતાં હતાં. પણ આજે તો હું નીચે જોડલાં બેરશમાં સિંહારે જઈશ.' અને એમ બોલી તે તરત ઝાડીમાં યઈ ઝરણુને કાંઈ કાંઈ જઈ નીચે ખીણમાં કિતરી પડ્યો. પણ ત્યાં તે અટકી ગયો. તેણે પહેલાં નાસતા સાંજરને અવાજ અને પછી તરત તેના સિંહારે પહેલાં વરુનાં ટોળાંનો અવાજ સંભળ્યો. પણ બ્યારે સાંજરને નાસવાની જગ્યા ન રહી ત્યારે સાંજર સામે યઈ ગયો, અને વળી જીવાન વરુની કુટ ચીસો સંભળાઈ, 'ઓહા! ઓહા! હવે ઓહા વરુ-ને જોર અજમાવવા ઘો. ટોળાંના નાજક માટે જગ્યા કરે. પધારે ઓહા. મારો છુ ડારો!'

પણ ઓહા કૂદી દશે અને નિશાન ચૂક્યો હશે કેમકે ત્યાર પછી માઉસનીએ તેના હાંન ધસવાનો અવાજ અને ભણે પડતો હોય તેવી ચીસ સાંભળી અને તે વખતે સાંજર તેને

ચારે પગે લાત મારતું હતું. માઉસનીએ વધારે વાટ ન ભેંષ, તે એકદમ દોડ્યો અને દોડતો ગયો તેમ તેમ પાછળની ચીસો સંભળતો ઓછી ને ઓછી થતી ગઈ. ઉપર તે સીમનાં બેતરે પાસે પહોંચ્યો. અને એક મૂંઝા પાસેની ગમાણમાં કાગળ કરી હતી તેમાં છુપાઈ ગયો. આસ દોતાં દોતાં તેણે વિચાર કર્યો; વાપ સાચું જ કહેતો હતો, આવની કાઠને દિવસ છે ત્યારે મારો અને આવાનો આવ યશે. એ જ દિવસે.

પછી મૂંઝાને ખારી જેવું હતું તેમાંથી તેણે અંદર નજર કરી તો ત્યાં ચમકી નગલી હતી. અને તેમાં કણજી ખાઈ કાંઈક કાગળ દુકામ નાખતી કેખાઈ. બ્યારે મગરનું થયું, અને કુમ્મસ લીધી મળું ત્યારે તેણે એક માણસના છોડારને માટીના કામમાં એ રાતા ધમધમતા અંગારા ઉપાડીને નાખતાં ભેંધે, પછી એ માટીનું કામ પોતાની પાસે રાખી નીરજી કરવા આસો ગયો.

જસ, આવું સહેલું છે! માઉસનીએ વિચાર્યું, અને એટલે છોડે. એ લઈ શકે તો હું પણ લઈ ચૂકું; તેમાં કાંઈ ખીના જેવું છે જ નહીં. આમ વિચારી તે પેલો છોડે નીરજી કરવા ગયો હતો ત્યાં ગયો, તેના હાથમાંથી અંગારાનું ઠીંગ લઈ લીધું અને છોડે મસારાને રાવા લાગ્યો. તેવામાં તો માઉસની કુમ્મસમાં છુપાઈ ગયો. માઉસનીએ કણજી ખાઈને અંગારાને કૂંકે મારતાં જોઈ હતી અને તેથી તે પણ કૂંકે મારવા લાગ્યો. તેણે વિચાર્યું કે—આને જો કાંઈ વધારે ખાવાનું નહીં અપાય તો તે મરી જશે, એટલે તેણે કાંખમાં સૂડાં પાદાં અંગાર ઉપર નાખ્યાં અને આગળ ચાલવા માંડ્યો.

અર્ધે રસ્તે તેને વાપ મળ્યો. તેના ઉપર એટલાં ઝાઝળાં ટીપાં મળ્યાં જેમ અગ્રતાં હતાં. વાપ બોલ્યો, 'ઓહા નિશાન ચૂકી ગયો છે, અને વરુએ તેને કાંઈ રાત જ મારી નાખ્યો હોત પણ તેમને તો તને અને

એવાને બેઠીને પૂરા કરવા હતા અને અત્યારે પણ તારી બધા રોમ કરે છે.

‘હું આને ખેતરોમાં ગયો હતો. અને હવે તો હું તૈયાર પણ છું. જુઓ. એમ કહી તેણે અંગારાનું ઠીંગ ખતાવ્યું.’

‘સરસ. હવે મેં ‘જીયું’ છે કે માણસો એક કાઠની કાળી લાંબી આવી વચ્ચે મૂકે છે અને ત્યાર પછી એ કાળીને છેડેથી તેજની કૂલો ફૂટી નીકળે છે. પણ તને ખીક નથી લાગતી!’

‘ના. જરાય નહીં. હું જામી ગયો હતો ત્યાં બધાં મારા જેવા જ હતાં તે બેઠાં અને હું વરુમાં મળ્યો ત્યાર પહેલાંનું એક સ્વપ્ન’ માત્ર આશ્ચર્ય પછી તે ખરું પણ હોય કે હું પણ આવ્યા જ તેજની કૂલની પાસે પડેલો હતો તેથી મને ધણી દુઃખ લાગતી અને મગાડું પણ મળ્યું લાગતું.’

એ આખો દિવસ માઠિગલી ગુફામાં બેસી રહ્યો. અને અંગારાની ઠીંગમાં સુતી કાળી નાખીને શું ચાપ છે તે બેઠો રહ્યો. એમ કરતાં તેને બેઠતી હતી તેવી એક ગળ મળી ગઈ.

સાંકળના તગાડી દિવાળ તેની પાસે આવ્યો અને જરા દિલ્લતાઈથી કહ્યું કે સસાની ટેકરી ઉપર તને બોલાવે છે. ત્યારે માઠિગલી ખૂબ દરયો. ઉવટ દિવાળ ગયો. અને માઠિગલી પણ હસતો સસાની ટેકરી ઉપર પહોંચ્યો.

આજે સસાની ટેકરા પર અકલ પડ્યારની એક બાણ બેઠો હતો જેથી ખગર પકળી હતી કે નાવકનુ રચાવ આવી છે. અને શેરખાનની આસપાસ તેનું એકું ખાનાર કેટલાક વરુઓ તેની પ્રથમત કરતા ફરતા હતા. વામ માઠિગલીની પાસે હતો અને અંગારા વાસણ માઠિગલીએ સંતાડી રાખ્યું હતું. ત્યારે બધાં આવી મળ્યા ત્યારે શેરખાને બોલવાનું શરૂ કર્યું, એ પણ નવી વાત હતી કેમકે બધાં સુધી અકલ નાવક હતો ત્યાં સુધી તેમ કરવાની તેની હિંમત કદી આવત નહીં.

વાયે માઠિગલીના કાનમાં કહ્યું કે શેરખાનને બોલવાનો કોઈ હક્ક નથી. તું કહી કે તેને. એ તો ફરાર છે; તરત ગમરાઈ જશે.

માઠિગલી બિભે મયો અને બોલ્યો, ‘મુક્ત લોક! શું શેરખાન ટોળાનો નાવક થયો છે? આપણા નાવકની જગ્યા સાથે હીપકાને શી લેવાદેવા છે?’

‘આ તો નાવક અત્યારે કોઈ છે નહીં અને મને બોલવાનું કહ્યું.’ શેરખાન બચ્ચ્યો.

‘કેણે કહ્યું?’ માઠિગલી બચ્ચ્યો, ‘અમને બધાને તું દિવાળનાં સમજ છે કે તારી જેવા બોલવાના લોક કરીએ? ટોળાનો નાવક કોણ તે ટોળું જ નહીં કરશે; બીજું કોઈ નહીં.’

પછી કેટલીક બાણબેથી અવાજ આવ્યો: ‘એ તો માણસનું બચ્ચું છે, તેને બોલવા ઘી, તેણે આપણા કમલ પાળ્યા છે.’

ઉવટ ટોળાના વડીલોએ મોટેથી કહ્યું: ‘ખમો. ખૂબા છવતે બોલવા ઘો.’ ત્યારે ટોળાનો નાવક પોતાના કિદારનું નિશાન ચૂકી જાય છે અને નાવકપદેથી બિનરી જાય છે, ત્યારે તેને તે છવે ત્યાં સુધી મૂવો છવ કહેવાય છે. બેકે તે પછી તે લાંબું છવવા પામતો નથી.

અકલોએ પોતાનું વદ માથું જરા બિચું ક્યું અને યાદેતે અવાજે કહ્યું: ‘મુક્ત લોક! અને શેરખાનની દિવાળો, તમે પણ સાંકળો કે ખાર ખાર ચોમાસાંથી હું તમારો નાવક છું. મેં તમને દિવાળો ખતાવ્યા છે અને લાવી પણ આપ્યા છે. એમાં કોઈ વખત પણ કોઈ જટકામાં સપડાઈ નથી કે કોઈના પગ ભાંગ્યા નથી. હવે મારું છેલ્લું નિશાન હું ચૂકી ગયો. એ પણ એક કાવડું હતું અને કેવી રીતે ચોજવામાં આવ્યું હતું તે તમે જાણો છો. તમે જાણો છો કે મધ્યથી હું નાગોત્ર બન્યો છું તે વખતે મારી નજાઈ બહાર પડે તેવી રીતે અણપળોટાપેલ તાણું સાનર મને કેખાન વામાં આવ્યું. હા. તેમાં ઘણી ચતુરાઈ વાપરી

છે તેની ના નથી. અને હું નિશાન યુદ્ધો છું એટલે અત્યારે અને અહીં આ સમાના ટેકરા ઉપર મારી કતલ ચલાવવાનો તમારો હક્ક છે. તે તમે ભોગવો. પણ હું એ જાણવા માયું છું કે આ ધરમાં એકલા વરુને લડીને મારી નાખવા તમારામાંથી કોણ બહાર આવે છે? કારણકે જંગલના કાપડા મુજબ મારો હક્ક છે અને તમારે મારી સામે એક પછી એક આવવું જોઈએ.

આ સાંભળી ટોળામાં શાંતિ છવાઈ ગઈ. કમકે કાંઈ વરુની કિંમત નહોતી કે તે જોવા જોડે લડીને તેને મારી શકે. એટલે શેરખાન બરાકપો, 'અરે ભાઈઓ! આ બોખા બિચારાને આપણે શું કરવો છે? તે તો આમેય મરવાનો છે જ. પણ આ માણસ-ખચ્ચો દલ મરવા-વાંકે છવે છે તેનું આપણે કામ છે. તેને ક્યારેનાય મારી નાખવો જોઈતો હતો, અને મુક્ત લોકો, તમે જાણો છો કે તે માડું ખાજ હતો, પરેલેથી જ. તે મને સોંપી દો. માણસ તે વળી વડુલોમાં હોતા હશે! હું એ માણસ-વડુ કે વડુ-માણસની મુખધિથી થાકી ગયો છું. એ ખચ્ચાએ દસ સાલ વનને ત્રાસ આપ્યો છે. માટે કહું છું મને એ માણસ-ખચ્ચો આપી દો. જો નહીં આપો તો હું દમોશા અહીં શિકાર કરીશ અને તમને દાસીનો એક ટુકડો-પણ આપીશ નહીં. એ માણસ છે, માણસનો ખચ્ચો છે, અને હું ખડું કહું છું કે મારી રજોગથી હું તેને ધિક્કારું છું.'

તે બોલ્યો એટલે ટોળાના અર્ધાં કરતાં વધારે વડુઓ બોલી ઊઠ્યા, 'માણસ! માણસ! આપણે ને માણસને શી લેવાદેવા? તે બલે તેની જગ્યાએ ચાલ્યો જાય.'

શેરખાન કહે, 'એને જો માણસ સાથે જવા દેશો તો ગામના મધ્ય લોકો તમારી ઉપર કોતરી પડશે. તેમ નહીં. તેને મને સોંપી તે માણસ છે અને આપણે કાંઈ તેની બે આંખ મારી જોઈ શકતા નથી.'

ઓલાએ ફરી પોતાનું માયું જિયું ક્યું અને કહ્યું: 'તેણે આપણી સાથે ખાધું પીધું છે, આપણી સાથે તે રૂતો છે, આપણે માટે તેણે શિકાર આપ્યો છે; અને વનના કાપડાનો એક શબ્દ પણ ઉપાધ્યો નથી.'

વાઈ તેનાથી યઈ શકે તેટલા નરમ બતાવે કહ્યું, 'વળી જ્યારે તેને ટોળામાં લેવામાં આવ્યો ત્યારે એ એક જળદની કિંમત ચૂકવી છે. અને જળદની કિંમત બલે ઓછી હોય પણ ખર્ચા વાખનો મોલ એવી બાબત છે કે જો માટે કસાય એ માણસ-ખચ્ચો લડે પણ ખરો.'

ટોળામાંથી અવાજ આવ્યો, 'દસ વરસ પહેલાં આપણે જળદ તે કાંઈ મણાવ! દસ વરસ જીવું દાકું આપણે ખાઈ ખરા-આપણે તેની દરકાર છે?'

વાપ કહે, 'એમ કહો કે તમારા ભોજની તમને શી દરકાર છે. બસા તમને બધા મુખ લોકો કહે છે, જુઓ તો ખરા!' અને તેણે દાંત પીરવા.

શેરખાન કહે, 'વનનાં લોકોની સાથે કાંઈ માણસનું ખચ્ચું હોતું નથી; એ મને આપી દો.'

ઓલા કહે, 'તે બલે જુરો હોય પણ દેખાવ સિવાય ખીલ બધી રીતે તે આપણે કાંઈ જ છે. અને તેને અહીં જ મરાવી નાખવા તમે બધાં જોઈ શકો છો! આ જોવા પહેલાં માડું મોત આવ્યું હોત તો સારું. મારાથી વધારે પડતું જિવાણું છે. તમારામાંથી કોઈકે તો ગાયબેજને મારવાની લતે અડ્યા છે. વળી મેં સાંભળ્યું છે કે કોઈકે તો શેરખાનનાં કારમાઝા કારમાઝને અધારી રાતે મામમાં જઈ માણસનાં બાજક ઉપાડી લાવે છે. આ ઉપરથી હું જાણું છું કે તમે બધા મામલા-નામદ-દિયારા છે. મને ખાતરી છે કે હું તો મરી જ જવાનો છું અને મારી જિંદગીનું હવે કાંઈ મૂલ નથી, પણ જો મૂલ હોત તો હું પુરાણી તે આ માણસ-ખચ્ચાને ખાતર દોઝમાં મૂકત. પણ... પણ... આ ટોળાના નામ,

ખાતર, તેની આખર ખાતર-આ આખર, આ માન, આ નોક એ નાની વાત લાગે છે અને તમારો નાપક નથી તેથી તે તમે ભૂલી ગયા છે-તે ખાતર હું પ્રતિજ્ઞા કરીને કહું છું કે જો તમે આ માણસ-જમ્યાને તેને ઠેકાણે જવા દેશો તો મારો મરવુંનો વારો આવશે ત્યારે તમારા કાંઈ સામે હું મારો પાંચે લેવાડીય નહીં. હું લગ્યા વિના જ મોતને બેડીય. અને તેથી ખીજું કંઈ નહીં તોપણ ટોળાના ત્રણેક જાન તો જરૂર પચશે. આથી વધારે કરવાનું મારું શું નથી. જો તમે મારા કહેવા મુજબ કરશો તો, તમારો જ એક લાકડો જેનો કંઈ વાંક નથી, જે આખરે આખા ટોળાની સામે ક્રિમ્મલ લાકડો આ વનના કાપડા મુજબ ભેળવવામાં આવ્યો છે તેની હત્યા કરાવી સરમ-માંથી તમને બચાવે હું બચાવી લઉં.

ટોળાએ અવાજ કર્યો, 'તે માણસ છે! માણસ છે! માણસ છે!' અને ઘણાખરા વરુઓ શેરખાનને ટોળું વળીને જોઈ રહ્યાં. શેરખાનની પૂઝડી ટૂંકારે થઈ અને તે ઉપર ફવાઈ બેઠી આખા.

વાયે માલમલીને કહ્યું, 'અમારાયી વાપ તેટલું અમે કરી ચૂક્યા. હવે જાણ તારા હાથમાં છે. અમે તારે ખાતર લડવું પાડ્યું તો જરૂર લઈશું.'

માલમલી જોયો થયો અને જંગરાનું વાલણ પોતાના હાથમાં રાખી ટૂંકારે થયો. પછી હાથ લાંબા કરી વાળસ મરડી બધાંની હાજરીમાં મોઢું બગાડું ખાણું. પણ તે પછી જ શરૂ થયો હતો કેમકે વરુઓ તેને આટલો બધો ધિક્કારે છે એમ કાંઈ વરુઓ તેને કહ્યું ન હતું. વળી તે દિલગીર પણ થયો કેમકે તે વરુઓને પોતાના ગણતો હતો. તે બોલી બેઠો, 'સાંભળો થયો તમે પણ. આમ કૂતરાની જેમ કાલે કાલે કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. તમે આજે-હું માણસ છું, હું માણસ છું-એમ એટલી બધી વાર કહ્યું કે મને પણ લાગે છે

કે તમારું કહેવું ખરું છે, તોપણ' અને તમે મને તમારો ગણ્યો હોત તો હું મરતાં લગી તમારી સાથે રહેત, પણ હવે હું તમને મારા લાકડાં નહીં કહું. હવે તમે મારા કાંઈ નથી પણ જેમ માણસ બોલાવે છે તેમ તમને કુતરા કહીને બોલાવીશ. તમે મારું આમ કરશો કે તમે મારું તેમ કરશો એ નક્કી કરવાનું પણ તમારા હાથમાં નથી. તે બધી વાત મારા હાથમાં છે, અને તમને પણ હવે બધું મારા જ હાથમાં છે તે વાતની ખાતરી થાય તેટલા માટે તમે જેને તેજની કૂલ કહો છો અને જેનાથી તમે બધાંય ડરો છો તે મારી સાથે આવ્યા છે.' આમ કહી તેણે વાલણમાંથી થોડા બજાતા જંગરા ઉઘાડ્યા તેમાંના થોડા સમ મારા ઉપર પડ્યા અને કાઢ્યા થયો અને એ કાઢ્યા થતાં જ વરુની સભા આખી ભયભીત થઈ. ને પાછે પગે હંકવા લાગી. માલમલીએ પોતે આવેલી કાઠની સુડી કાળા કાઢકામાં નાખી એટલે તેના પાંદડાં તરત જોલી સળગી કાઢ્યાં એટલે તેના ખીંચે ભાગ પકડી તે પોતાના માથા ઉપર ફેરવવા લાગ્યો. અને તેનાથી ખીંચે કાઢ્યાં થયેલાં વરુઓ ન્યાં હત્યા ત્યાં જ કરી ગયાં.

ધીમેથી વાયે કહ્યું, 'હવે તારી છત વાઈ છે, તું જ નાપક છે. હવે આ કાઢકાની જિંદગી બચાવ, કેમકે એ હમેશાં તારો મિત્ર હતો.'

એકલા ઘરડો છતાં ગંજાવર વરુ હતો. તેણે તેની આખી જિંદગીમાં કાંઈ પાસે મહેર-ખાની માગી ન હતી. તેણે માલમલી સામે એક આદર્ નજર નાખી અને તેને દેખાડ્યું કે માલમલી જોયો હતો તેના મજબૂત રનાયુઓ તેના ખુસ્લા સરીર ઉપર દેખાતા હતા, તેનાં વાળનાં કુંદાં તેના બસા સામે ચેલ કરતાં હતાં અને માથા ઉપર તે કાળા ફેરવતો હતો તેના તાપને લીધે તેના ઝીણા તેના સરીર ઉપર આધાપાછા થતા હતા.

માલમલીએ ચારે બાજુ નજર ફેરવી અને

કહ્યું: 'હીંક ડીક, હવે મને ખાતરી થઈ છે કે તમે બધા કુસાઓ છો. તમને બધાને હોડીને હવે હું મારા લોક પાસે જઈ વસીશ; ને તેઓ મારા લોક હશે તો. વનમાંથી હું નિઃશય, શઈ ખું, વનનું પાણી મારે દરામ છે. અને તમારી સાથે કરેલી વાતો અને મહેલા દિવસો મારે હવે બૂલી જવાં નોંધશે, તેમ છતાં તમે મારી તરફ દૂર બન્યા છો તો હું તમારી ઉપર રહેમ કરીશ કારણકે હું વડુની માનું દમ ધારીને મોટા મથો-છું તેથી કરીરે જુદું છે છતાં તમને મારાં જાંકુ લેખું છું. હું તમને વચન આપું છું કે જ્યારે હું મધ્યસે વચ્ચે જઈને માલુસ જનોય ત્યારે તમે મારા વિધાસ-ખાત કરો છો તેવો હું તમારા નહોં કહું.' આમ બોલી તેણે અંધારાના વાસણને લાત મારી અને અંધારા ચોતરફ જોડ્યા. 'આપણા આ ટોળામાં અંધર અંધર કાંઈ તકરાર કે ઝગડો નથી પણ મારે એક દેવું ચાલવાનું જાણી છે તે જતાં પહેલાં પતારી દઉં.'

શેરખાન બાધા નેવો આવના લાગ્યા શ્વમે ચતુરમ્ જોડો હતો ત્યાં માઉન્ટલી રોડી ગયો. તેના કાન પકડીને તેને લાગ્યો ક્યો વાપ પણ વખતે કાંઈ નવાજૂની ધામ એમ ધારી માઉન્ટલી પાછળ ગયો. માઉન્ટલીએ શેરખાનને કહ્યું, 'જી જીક કુત્તા! માલુસ કહે ત્યારે કુકમ છાલવતાં શીખ નહોં તો મારે તને કામ દેવા પડશે.' આમ કરી તેણે સળંગતી કાળી શેરખાનની છેક પાસે આપી. શેરખાન બીડથી આંખો વીંચી ગયો અને તેના કાન માથા પાછળ લગી પડ્યા.

'આ જોડારો કહેતો હતો કે તે મને સખામાં લાવીને મારી ખારી કેમકે હું નવ્યું હતો ત્યારે તેણે મને માર્યો નહોતો. તો સંભળો, જુઓ કે માલુસ માટે એવું બોલનારને માલુસ કેમ સજા કરે છે અને લંગા રીપા, ને જરા પણ કાલોમાલ્યો છો તો તારા જોડાળ ના ના, બિલકુલ નહોં તારી આંખમાં ને દેખાય છે એ ચીજ માલુસો વાપરે છે. અંધારામાં એવું નથી. વળી હવે મને ખાતરી થાય છે કે હું હવે માલુસ-નવ્યું મડીને મરદ બન્યો છો. હવેથી આ વન તો તારે માટે નામુ છે પણ હું તારી આંખમાં ને આવે છે તેને પડવા દે. તેને બધા આંસુ કહે છે.'

આમ કરી એક લાકડી લઈ તેણે અપાટે અપાટે શેરખાનને માલુસો માંખો અને શેરખાન મારથી અને બીડથી મોટા અગાધ પાડના મંદિરો.

'જા જાંજલી કામ ખાસેલ મોંઘા, ચાંચેર જા. પણ માર રાખ કે હવે પછી હું જ્યારે પણ આ સમાન ટોળા દઉંપર આવીશ, અને હું માલુસ છું એટલે આખા વિના નહોં રહું ત્યારે ને શેરખાનનું ચામડું મારા માથા ઉપર ઝોડીને ન આવું તો હું મરદ-નવ્યો નહોં. અને બીજી વાત, અંધારા હવે સ્વતંત્ર છે તે ચોતાને ફાવશે તેમ કરશે અને ફાવે ત્યાં જશે પણ તમારામાંના કોઈએ તેને મારવાનો નથી એવો મારો કુકમ છે. નામ, કાળું કરો બીડથી તમારું. આમ જામ કાડીને કાટી ડાળ નોંધ રહ્યા છો તે કૂતરા કરતાં પણ ખરાબ લાગે છે. નહોં તો કૂતરાને કેમ લખાડવા એ મને આવશે છે.' અને માઉન્ટલીએ જગતી કાળી કામા-જમણી તીંડી અને તેમાંથી જીના તણખાંથી બીને ટિંકિયરીઓ કરવું, કાઠવું અને કાળવું વડુનું ટોળું કાઠવું. કરી મવા બોલા, વાપ ને માઉન્ટલીની પડખે હતાં તેવાં રસેકે વડુઓ.

ત્યાં જાગી ગયાં એટલે માઉન્ટલીને છાતીની અંદર કોઈક ધવા મીઠું, એવું આટલી બિંદગીમાં તેને કોઈ વાર થયું નહોતું. તે એકદમ ફાંસાં કરવા લાગ્યો અને આંખમાંથી આંસુની ધારા વહી રહી.

'તેણે પૂછ્યું, 'વાધસાઈ! મને શું વાપ છે, આ શું છે? મને આ વન છોડવું મમ્મું નથી અને મને શું વાપ છે તેની ખબર પડતી નથી. શું હું મરવા પડ્યો છું વાધસાઈ?'

'ના ના, બિલકુલ નહોં તારી આંખમાં ને દેખાય છે એ ચીજ માલુસો વાપરે છે. અંધારામાં એવું નથી. વળી હવે મને ખાતરી થાય છે કે હું હવે માલુસ-નવ્યું મડીને મરદ બન્યો છો. હવેથી આ વન તો તારે માટે નામુ છે પણ હું તારી આંખમાં ને આવે છે તેને પડવા દે. તેને બધા આંસુ કહે છે.'

અને માઉઝલી મન ખુશુ મૂકીને છાતીકાટ રજો. તેના આટલા વરસોમાં ત્રણ દિવસ તેને રક્ષાનો વખત આવ્યો નહોતો.

રુદન થાત પણ એટલે માઉઝલી બોલ્યો, 'હવે હું માણસોમાં જન્મને રહીશ પણ જતાં પહેલાં મારે મારી વરુ-માની રત્ન મેરી પડશે.' અને તે પાછો વરુ અને નાર હતાં તે ગુફામાં ગયો. અને જન્મને પણ નારના ઉપર માથું મૂકીને રહ્યો અને તેની સાથે ખીખ ખચ્યાં પણ રક્ષા લાગ્યાં.

માઉઝલીએ પૂછ્યું, 'તમે બધાં મને ભૂલી તો નહીં જાઓ ને, મા ?'

ખચ્યાંએ કહ્યું, 'ત્યાં સુધી અને સમય જોતી ધિમાર કરી ચક્ર ત્યાં સુધી ભૂલ્યું નહીં. તું માણસ થઈ જા પછી પણ ટેકરીની તળેટીએ આવજો એટલે અમે તારી સાથે વાત કરશું. અને રાત પડે ત્યારે અમે ખેડેલાં ખેતરોને રોડે તારી સાથે રમવા આવશું.'

માપ-વરુએ કહ્યું, 'ખચ્યાં, હાલે જ.

પણ પાછો આવજો અને વહેવો આવજો ખર્ચે તારી મા અને હું અને ધરડાં થઈ જાઓ.'

નારે કહ્યું: 'વહેલો વહેવો આવજો મારા બેટા ! મારા ચતુર દાદુર ! વહેલો આવજો, તારા વિના મને નહીં ગમે કેમકે મારાં ખચ્યાં ઉપર મારું હૈત છે તેના કરતાં ધણું વધારે હૈત મને તારા ઉપર છે.'

માઉઝલી બોલ્યો: 'આવીશ. અને જરૂર આવીશ. અને ત્યારે આવીશ ત્યારે રોડખાનું આમડુ સમાની ટેકરીના મોટા પાણી ઉપર પાથરવા આવીશ, પણ મને ભૂલી ન જતાં. અને વનમાં બધાંને કહેજો કે મને યાદ કરે.'

અને પોદ ફાટવાની વેળા થઈ અને ઉપાનાં પહેલાં ડિરેલો જેમ ઉપર ચડતાં મવાં તેમ માઉઝલી ટેકરીની નીચે ને નીચે જતો ગયો, તેની ઉમે પેલું મેલી જનવર જેને વનમાં બધાં માણસને નામે જોળ્યે છે તેની મુલાકાત કરવાની હતી.

[આશોનો સાથ આવતે જાં]

એક શુદ્ધ ચંદ્રાની દોષિયત્વને લેવા થયા, ફરતી ફરતી એક ચંદ્રા પાસે આવ્યા. આ બોલે આદમી વારવાર પાણીની કાંઈમાં દોષ નાખ્યા કરતો હતો તે એક પેલા શુદ્ધને જરા રમૂજ કરવાનું મન થયું. તેમણે ચંદ્રાને પૂછ્યું: 'કેમ માણસો પકડે છે ને ?'

બોલે ચોડી વાર તેમના વરફ લાગી રહ્યો અને પછી બોલ્યો: 'આમાં તે માણસો દોર્તા હશે ?' સંભળીને શુદ્ધને થયું કે આદમી અંધ નથી. ત્યાં તો પેલા બોલી જાયો 'હું તો વહેલ પકડું છું, વહેલ.' [રી. ૧૧]

X

X

X

એક સત્રાની—તમારા ઘણી લડાઈમાં ગયા છે, તેમના કઈ જગર આવ્યાં કે નહિ ?
બીજા સત્રાની—હા, હા. કેમ નહિ ? તમે આવાડિયે જ તેઓ ફિલ્ડ મારણ થયા.
એક સત્રાની—પણ તેમને જરૂરી થયે હતા પૂરો મદિનો પણ થયો નથી ત્યાં ફિલ્ડ મારણ થઈ શકે વાલ ?
બીજા સત્રાની—તમારી વાત તો સાચી થાય છે. પણ તો પછી ફિલ્ડ મારણને બાંધે કાંઈ

પૂના આવેલ મહાદજને પૂરો કરો.' .

'એ યઈ શકે તેમ નથી' રાધાબાએ કહ્યું.

'કેમ ?'

'એનો નાશ કરવામાં આખા પૂનાનો નાશ થશે. માધવરાવ શું કે હું શું ? સખારામ બાપુ શું કે તું શું ? કોઈ જગવાનું નહોતું, મહાદજ સુનાસવાળો સેનાપતિ છે. એનું બે લાખનું ઘરકર, એને કોઈ યાતા પૂના પર રેલ પેઠે ફરી વળશે. મારે એવા મરાઠાના સર્વનાશ ભોવો નથી. એક ભિયો પ્રાણીને ભોવો હિંમત નથી.' રાધાબાએ કહ્યું.

'જોહો ! તમે એના ઘરકરથી પણ કરો છો.'

'કરવાની વાત એક બાજુ રહી. જે યુક્તિથી આપણે કરાશે પૂરો પાર ન પાડી શકાય એ અજમાવી તદ્દન જીંધું પરિણામ લોભવું એ મારું નથી.'

'તો એટલું તો જરૂર કરો કે મહાદજનો ઉતારો. એ પછી કાલે પેશાની મેજાડી ચડતો ફરે. એવાર તો પેશા અને એની મધ્યે પૂરેપૂરો વિજવાદ જિતો કરી દો. અને એ મેના ક્ષમામાં...'

'હું એ જ છું છું. જાટલો સમય રાજ. મહેલમાં નવરો નથી બેઠો. પેશ્વા પાસે કુકમ લખાવતાં થયું થયું કરવું પડ્યું છે.'

'પૂરેપૂરો અવિશ્વાસ જિતો થાય તેવું કંટ કરો.'

'એ પણ થશે. મને એમાં શંકા નથી.'

'તો એ કેમ જણાવતા નથી ? શો ઉપાય ચોખ્ખો છે ?'

પેશ્વાને મનમાં ગાંઠ વળી ગઈ છે કે મહાદજને પેશાની કિંમત નથી. એટલે જ આવતાની સાથે મહાદજને મળવા મિત્રણી કરી ત્યારે માધવરાવે અને જ કહ્યું : 'હું એને જોળખી મથો છું. મારે એને અત્યારે મળવું નથી. કચેરી વખતે મળીશ. દરમિયાન તમે એને મળતો ને સવારી વખતે સાથે રાખતો.'

'આ તો કાલે બધું એની એજ પતવાનું છે એટલે તમે આજે કોઈ કરવા માગતા નથી. કેવા છો તમે ! કહે તો એર બરાબર રીડી દો. એ જ બુદ્ધિ પડશે એટલે પેશ્વા એને મરાવશે. અને પછી તમારે પેશા થવામાં.....'

'જેટલી જોલવામાં વાર થાય છે તેટલી મે વાર પેશા થવામાં નહીં થાય કેમ ?'

'તમે મારી મશ્કરી કરો છો ! બલો બે અને શું થાય છે ?'

'આનંદ ! હું એ જ વિચાર કરું છું. પણ તારી બજતરા સંભળાને મારે શું કરવું તે સૂઝ પડતી નથી. તારી વાતો સંભળ્યું મારી તલવાર કાઢી ખાઈ જાય છે. બાળપણથી જ કનેલા અને પેશ્વાઈ મારી લાગી છે. મારો પર કોણ છે એ મારી નજર નથી. એ તારી છે. એટલે તારી એવી વાતો સંભળ્યું અને એમ થઈ આવે છે કે પેશ્વાઈ મારી નથી એટલું જ નહોતું પેશાના રાગમાં મારું કાંઈ ઠેકાણું નથી.'

'તમારી પાસેથી આ કબજો સંભળવાની કોઈ આશા ન રાખો.'

'ચોતાતી આશાએને જે બર લાવી શકતો નથી તે ખીજાએની આશાને જેટલી બર લાવશે ?'

'તમે ખીજા વાતોએ જિતરી ભવં છો... મારું પૂછવાનું છે...તમે મહાદજને મળ્યા ?'

'હા.'

'તમારી સાથે એ કેમ વર્ત્યો ?'

'વિનયથી.'

'એ તો કંઈ જ નહોતું.'

'એવો નિર્ણય કંઈ મેં કર્યો નથી.'

'દુરત નિર્ણયથી જ રાજકારણ ચિત્તાવ છે.'

'હા, પણ મારે ફરી અત્યારે એની પાસે જવું છે.'

'તો અત્યારે એને પેશ્વા વિરુદ્ધ ઉશ્કેરતો. તમારામાં વિશ્વાસ પેદા કરાવો, પેશ્વાનું એ અપમાન કરે તેમ એને અમલદારી દેતો.'

‘મારે એ કરવું જ છે, અને એ પાર પડે માટે મારા બધા ય સાધીઓ અસારે એ જ મને લાગ્યા છે.’

રાધેાખાનાં આ વચ્ચેની આનંદીવાઈને આજ્ઞા બધાઈ. આવતા રિવસની રાજસવારી પછીની કચેરીમાં શું થશે તેની વિચારવામાં એ પડી ગઈ.

‘એ એક જ નહીં, ‘રાજના અને પ્રભાના મધ્યમાં સોસાને મનમાં હવે શું થશે ! એવી લાગણીકરી ક્રેતુદયશક્તિ સતેજ બની હતી. નિઃશ્વાસ, હૃદયઅલી અને મુગ્ધાઈથી રોડીના જાતમીશર વાટ જોઈ રહ્યા હતા. નિઃશ્વાસની લશ્કરની તૈયારી હતી. તંત્ર વાતાવરણની હવા ઓરેર ફેલાઈ રહી હતી.

*

પેશાની રાજસવારી ચડી. તરતજનોએ ખૂબ આશ્ચર્યજાણી તેને જોઈ. સન્ન થઈને ચીંતિત નીચેલા હતા. અધિકારી માત્ર ભૂત સમાધતા પૂરી સીંચવડથી ભેટા હતા. પેશા માધવરાવની પાછળ રાધેાખાની સાથે મહાદેવ સીંધિયા જોડા હતા. એ ખૂબ સ્વસ્થતાથી જોડા હતા. એમનાથી કરનારાના મનમાં હમણાં શું થયે થશે એવો ભયને અંગે ફરમાદ હતો.

પણ આખી યે સવારીમાં કશું થયે નહોતું. અને સવારી દરતારમાં પહેળી. કચેરીમાં જતાં પહેલાં પેશાએ મહાદેવ સીંધિયાને વાત નીત કરવા પાસે બોલાવ્યા. અને ઉત્તર દિવસની છત વચ્ચે વાતનીત કરતા આજળ ચાલ્યા.

‘તમને લાગે છે ?’ માધવરાવ પેશાએ પૂછ્યું, ‘કે ઉત્તર દિવસ મહાદેવની જિત્તાઈને કાળમાં રહી ચકરી ?’

‘હા જી મહારાજ,’ મહાદેવે કહ્યું, ‘ઉત્તરનાં રાજ્યોની અને ચીનોની અત્યારે

એવી અગાધ સ્થિતિ છે, અને અંદર અધા-ધૂંધી છે કે કોઈ પણ ચોક્કસ કુનેદવાંતો રાજા એને છતી લઈ ચોકે અને જળમર સવા બધાવી રહે.’

ઉપરનાં વાક્યો પાછળ ચાલતાં સાંભળનાર રાધેાખા અને તેના સાધીઓ ખુશી થયા હતા કે આ વાક્યોથી પેશાની મહાદેવ માટેની ચંકા વધારે મળવાન બનશે.

આ વાતો કરતાં પેશા માધવરાવ, મહાદેવની સાથે કચેરીના દરવાજે આવી ગયા. માધવરાવ પેશાએ મોઢી ઉતારીને આજળ પગલું ભાડું.

મહાદેવ સીંધિયા ત્યાં જ જોડા રહી ગયા અને પેશાએ ઉતારેલ મોઢી ઉપાડી, ઊંચેલ જ રહી, બમણમાં મારીને, ચોક્કસ સાથે દરવાજામાં એક જાણી જોડા રવા. મહાદેવ અટકી જતાં તેની પાછળ, રાધેાખા તથા બીજા મનો વચેરે બધા અટકી ગયા. એક કમળે કોઈ આજળ વધું નહોતું.

મહાદેવને પેતાની સાથે ન જોઈ, પેશાએ પાછા ફરી જોયું અને મોઢી ઉપાડી દરવાજા પાસે મહાદેવને જોડા જોઈ આજળે જામી પૂછ્યું: ‘આ શું ! સીંધિયારાજ ! મૂંઝા દે. આલો મારી સાથે.’

‘નહોં સરકાર !’ મહાદેવે કહ્યું, ‘કે સેવક છું. અહીં જ માડું સ્થાન છે, એ કે જુઓ નથી તેથી જ આપના ફરમાન મુજબ બધું કરી રહું છું. આ જ મારી ખરી સેવા છે.’

મહાદેવ સીંધિયાનો પેશા તરફની વશ-ચારી એ વખતે મરાઠાઓએ પ્રત્યક્ષ જોઈ. મહાદેવ અને પેશા માધવરાવનો સંબંધ સન્નતા અધિકારીવર્ગને એ વખતે ૨૫૪ જણાઈ આવ્યો.

પુત્રવ્યવહાર કરતી વખતે આપનો આહક નંબર જરૂર લખશે

થીજેલાં જીવન

“ વસત ”

રટી ફન એરેલો અને આસ્કાને જને જૂના મિત્રો હતા. ઘણાં વર્ષોથી એ બંને મિત્રો એ પહાડી પ્રદેશમાં માપણીનું કામ સાથે જ કરતા. રટી ફન એરેલો મજબૂત બાંધાનો અને તેના સાથીદાર કરતાં વધુ જીવાન જણાતો. આસ્કાને ખસાયેલ સરીરનો અને જીવનવહેવારથી થાકેલાં લાગતો હતો.

બંને મિત્રો ઓછોખર મહિનાના બરફના તોફાનમાં અચાનક સપડાઈ ગયા. તોફાનમાં રસ્તો પણ સહે એમ રહ્યું નહોતું. સજ્જત એરેલોએ ચોતાના નિર્જન સાથીને ટોચ આપી આખો દિવસ વરસતા બરફમાં મારું દોધવા શૂંઘા ક્યું. પરંતુ દિશાના ફરવાળ જ દેવાઈ ગયા હોય ત્યાં સુધી થયા.

આખરે જ્યારે સાંજ પડવા લાગી અને આઠાઠ વિલાવા લાગ્યો ત્યારે એરેલોની નજર ઘેરા થતા જતા આઠાઠમાં દોરાયેલી આછી રેખાઓ ઉપર પડી અને એ ઉત્સાહમાં આવી જઈ બોલી ઊઠ્યો, ‘ તાર, રસિકાનના તાર, આસ્કા ! ’

‘ તે હશે ! ’ આસ્કા ઉધરસ ખાતાં કહ્યું, ‘ પણ એ ડેટલે દૂર સુધી જતાં હશે, અને ક્યાં લઈ જતા હશે ? મને તો હવે અહીં જ બરફના હંફાળા ઢાંચામાં પોતી જવાનું મન થાય છે. ’

‘ નહિ ! એ નહિ જને ! ’ એરેલોએ જરા કષ્ટત અવાજે કહ્યું. ‘ આ તારની લાઈન ગયે ઉનાળે નોર્થકોક રેલવેનથી ઉવટના સિખર સુધી નાખવામાં આવી છે એ જ હોવી જોઈએ. એટલે આલ તૈયાર થઈ જા. આપણે એ સિખર ચઢી કેપીન ઉપર પહોંચે જ છૂટકો છે. ’

એ રીતે આસ્કાને સમજાવતો રટી ફન તેને બાંધાર આપી લગભગ ધસડતો ધસડતો આગળ

ચાલ્યો અને અર્ધા કલાકની એ રીતની મજબૂત કરી તેઓ બંને ઉપર કેપીને પહોંચ્યા.

કેપીનમાં તેમને નસીબ સાનુકૂળ જણાયું. ત્યાં લાકડાં ધુબળાં હતાં. થોડું સહેલું અવાજ પણ મળી આવ્યું. કોઈ એક પોઝીટીવ (એક જાતનું પદાર્થ) તોફાનની ક્ષપમાં આવી ગયેલ હશે એ પકળેના ઝાકને મધ્યમે કંડીથી ચિચિ-ચારીઓ પાડતું હતું. એરેલોએ એને ચોતાની પિસ્તોલથી ઢેકું પાડ્યું, જોકે જૂનમરણો કર બદ્દ જોઈએ હતો પરંતુ આસ્કાની તળિયત લયડી ગયેલી. એવું જરીર તાવથી ધીખતું હતું. એરેલોએ પ્રથમ લાકડાં સળગાવી ખૂબ તાપ ક્યો ને પછી આસ્કાને બાબુના હાથમાં લઈ જઈ સુવડાવ્યો.

બીજા દિવસની સવારે તેની તળિયત થોડાં ધુધારા ઉપર જણાઈ. કેપીનમાં તાર-બોક્કા-વાતું સાધન હતું, અને આસ્કા બોક્કામાં જાણતો હોવાથી એ એમને માટે મોટી આશા-રૂપ હતું. આખું સરીર કંઈથી ઘેરાઈ જવાથી સારી રાત જેવેનીમાં આવેલી હોવા છતાં એ ખચારીમાંથી બીડીને અસ્થિર પગલે ટેંગલ ઉપર પહોંચ્યો અને તાર બોક્કાવાની સ્વીચ ઉપાડી.

અંતિમ સિખરની એ એકાંત કેપીનમાંથી જ્યારે સડેશો નોર્થકોક રેલવેન ઉપર પહોંચ્યો ત્યારે ત્યાં કામ કરતા ઓપરેટરને બડીતર તો ચોતાનું મગજ અસ્થિર હોવાનો વિચાર આવી ગયો. સડેશો વૂટક વૂટક આવતો હતો છતાં રપટ હતો : ‘ બે માણસો સિખર ઉપર ફોર્સ ગયા છે; એકને ન્યુગોનિયા થયો છે. ’ ઓપરેટર એ સડેશને સાંભળી રહ્યો, ‘ ત્યાં ફોર્સ ગયેલાં ને બચાવવા અસારે તો કમવાન જ મારફત કરી દો. માણસનું એ કામ નથી. ’ એ સ્વચ્છ જણાવ્યો. તોફાન દર પળે વધતું જ જતું હતું અને તાત્કાલિક ગઢત બોક્કાવાનું નિલકુલ અકાંચ હતું.

એવીસ કલાક પછી એક બીજા સદેશોએ નોર્થકીક રેલવેના તારને ઘણાં ઘણાં : 'લાયન ના જનારો અને સફેદ પાંખાળા આકારોએ પીળીનને ઘેરી લીધી છે. પ્રયત્ન તોડાનમાં પણ તેમની આંખો આગ...' સદેશોને બાહ્યનો લાગ અસંબંધ અને ન સમજી શકાય એવો રહ્યો.

એરેલોએ સાવ નખાઈ ગયેલા પોતાના એ મિત્રને ફરીથી પથારીમાં લઈ જઈ સુવડાવ્યો. બીજી સવારે આઈસે મહામહેનતે જોવા થઈ, લયલિયા ખાતાં ટેબલ ઉપર પહોંચી ફરી સ્વીચ દાખમાં લીધી. એ આંખો દિવસ તેણે સતત સદેશ રવાના કર્યાં. પરંતુ નોર્થકીક ઉપર એક પણ સદેશો ક્રિયાશીલ નહિ. બરફમાં દંડાઈ જવાથી આખી લાઇન બદલે ભારી ગઈ હતી. સાંજ પડી. એરેલોએ પોતાના મિત્રને ફરીથી પથારીમાં લઈ જઈ સુવડાવ્યો. થોડાં કલાક વીણી લાવી એ બહારથી પાછો આવ્યો. ત્યારે તેણે આઈસને ટ્રાન્સ મીટર પાસે કાંત બેઠેલો જોયો.

'સ્વીચ' એણે રિધર અવાજે કહ્યું, 'મને લાગે છે કે મારે અંત આવી રહ્યો છે. પરંતુ સ્વીચ...સ્વીચ' તાવથી ધગધગતી આંખે એણે એકદમ કહેવા માંડ્યું, 'હું સાવ મરી ન જઈ ત્યાં સુધી મને ઘડી દઈશ નહિ ! કલ્પ, સ્વીચ, કલ્પ હું બેશાન જ બની ગયો હોઉં; તું...તું...તને સંપૂર્ણ ખાતરી ચાલ કે બોલિશામાં પ્રાણ રહ્યા નથી પછી જ મને ઘાટને હો ! સ્વીચ, મને તું છવતો જ દેખાવીશ નહિ '...એનો અવાજ એકદમ ઘણું થઈ ગયો.

ઘેરા શોધથી છવાયેલ અવાજે સ્વીચે આંખમાં આંસુ સાથે પોતાના મિત્રની એ અંતિમ ઇચ્છા પૂરી કરવાનો કોલ આપ્યો.

ત્યાર પછીની હકીકત એરેલો પોતાની નોંધપોથીયાં વિગતવાર લખતો ગયો.

એક સાંજે એ ઇચ્છા ખાણે તૈયાર કરતો હતો ત્યાં આઈસે પથારીમાંથી જોડ્યો

અને મહામહેનતે ટેબલ સુધી પહોંચ્યો. ટેબલ ઉપર જ એનો છવતોપ છુટાઈ ગયો. એરેલોએ નાડી, શ્વાસોશ્વાસાદિ તપાસી મૃત્યુન એળા જોળખ્યા. એનું દિલ બંધી ગયું.

આઈસેનો મૃતદેહ લાકડા જેવો સખત થવા લાગ્યો ત્યારે દેખાવવાનો સમય આવ પહોંચ્યાની એરેલોને કદી યાદ રહી નહિ જઈની આગ સંકારવાનો લોખંડનો સળિયે લઈ એણે બરફમાં એક ખાડો ખાલ્યો તે તેમ મૃતદેહને પથરાયી, એક ટુંકા પ્રાણના ઉચ્ચારી ઉપર બરફ સંકારી દીધો.

રાત આખી એણે વિચિત્ર સ્વપ્નાઓમાં ગળી. એક વખત અચાનક ઇચ્છા જોડ્યો ત્યારે તેનું શરીર પરસેવે નીતરેલું જોઈ એ અત્યંત દંડી ને બેજનું પશિયામ દેરી એમ તેણે માન્યું.

સવારે જાગીને એ વચલા બેરકમાં જઈની આગ સંકારવા ગયો. ત્યાં તેણે ને તેણે જોઈ એનું મગજ ચળી જતું જણાયું.

ટેબલ ઉપર નિરતબ્ધ અને રિધર દરિયા જેવો આઈસે બેઠો હતો.

માનવીની સમજશક્તિની બહારનું આ લખાનકે દર્શન જોઈ એરેલોએ એ મૃતદેહને સ્પર્શ પણ કર્યાં સિવાય બહાર આવ્યો ગયો. એણે વરસતા બરફમાં આંખો દિવસ બેરકમાં બેઠે ઘૂમ્યા હયું. રાત પડ્યે એ પોતાના મનની સમગ્ર શક્તિને એકનિત ફરી મગજને સમતોલ રાખી ફળીન ઉપર આવ્યો અને મૃતદેહને ઉપાડી એ બંધ ઉપાડી કબરમાં મૂકી ફળીનમાં પાછો ફર્યો. પોતાના સામાનમાં એક અર્ધો બાટલી જેટલી બાન્ડી હતી એ બંધી જ એક સાથે પી જઈ એ સૂઈ ગયો.

બીજી સવારે પથારીમાંથી જાગતાં જાગતાં એરેલોને પોતાનું તમામ આત્મમગ્ન એકાદું કરવું પડ્યું. અંદરના બેરકમાં બેરકમાં ઉપાડતાં તેનું સમગ્ર શરીર કંઈક ય સુધી મૂળ્યા હયું.

આને પણ ટેબલ ઉપર આઈસે એમ જ બેઠેલો હતો.

‘મારા મગજની સ્થિતિ’ આખર સુધી ટકાવી રાખવા મહેનત કરું છું’ એરોસોએ જોની દારૂમાં લખ્યું. ‘હવે ફરીથી એ એ આપશે તો મારે શું કરવું એ જણાઈ રહેશે.’

એરોસોને પોતાનું મગજ અસ્થિર થવું જરૂર લાગતું નહોતું. પોતે પ્રાથમિક સ્વખા-ઓનો જોગ થઈ પડ્યો છે એમ તેને લાગ્યું. ‘નરી કમ્પનાથી વિશેષ કરું જ નથી એમ એણે આખો દિવસ બહાર આયત્તા પોતાના મનને સમજાવ્યા કર્યું. અને એમ જ હશે એમ માની શાંતિ રૂબીન ઉપર આવી બારણું ઉઘાડ્યું. ચાલ્સ’ હજી પણ ત્યાં જ હતો.

ત્રીજી વખત ચાલ્સના મનને દુનિયાથી પછી એરોસોને નિદ્રા આવી નહિ એથી એણે જાગતા રહેવાનો જ નિર્ણય કરી ખુરશી ઉપર જ સરીર લખાવ્યું. મનના અને સરીરના અનલદ થાને અંગે ક્યારે આખ મળી મળે તેની ખબર રહી નહિ, પરંતુ જાગી મરે ત્યારે પરીદર્શી આઈઝા અજવાળા રૂબીનમાં આવતાં હતાં. ઝીંખા પ્રકાશમાં રેખા તરફ નજર નાખતાં ચાલ્સ’ હજી પણ ત્યાં જ બેસી રહેશે નજરે પડ્યો.

‘God help me’ એરોસોની કાપરીમાં એ ઉલ્લાસ ઘડેલો હતા.

x

એ મનુર, ડોક્ટર, કલાક અને નોર્થકીક રોચનનો ઝોપરેટર એ પત્નિની બનેલી રાહત-દુકાદી બ્યારે એ રૂબીન સામેના છેલ્લે દાળ ચઢી ત્યારે ત્યાં સમજાનવત શાંતિ હતી. હુમામ વિનાની સ્ત્રીમની પણ ફરીને નિર્જીવતાના પ્રતીક સમી જણાતી હતી. રૂબીન આગળ મનુખનાં પુત્રલથી બનેલી એક સ્પષ્ટ રૂઢી બરફના એક વિચિત્ર દેવતા તરફ જતી નજરે પડી.

તેણે બારણું ઉઘાડી અંદર ગયા ત્યારે રૂબીનમાં બધું સમસામ અને ફરીને દિમ થયેલું

લાગ્યું. ટેમલ ઉપર એ મોણસો બેઠેલા હતા. બને મૃત્યુ પામેલા હતા. બનેના મસ્તક સોજા રહી પરીસોલની ઝોળી અથેલી જણાતી હતી. એરોસોનું સરીર થોડું અથેલા લોહીના આભે-ચિરામાં નમી પડેલું હતું. ચાલ્સ’ પોતાની જગ્યાએ સ્થિર બેઠેલ હતો. તેની આંખો ખુલ્લી હતી. મુખ ઉપર યાંત્રિક કાર હતો.

‘ખૂન અને આત્મહત્યા !’ નોર્થકીકને કલાક’ બોલી શિક્ષો, ‘જિયારા એ !’

ડોક્ટર ખાનથી બને મૃતસરીરે તપાસતો હતો. થોડી વારે બોલ્યો: ‘નહિ, એમ નથી.’ જુઓ આ માણસને ઝોળી લાગવા અગાઉ જ એ મરણ પામેલો હશે એનું સરીર પણ થોડું અથેલ હશે. આ કપાળ ઉપરનું નિયાન જુઓ. ત્યાં નિલકુલ લોહી નથી.’ ડોક્ટરે કપાળ ઉપરનો મા ખતાવ્યો.

દિગ્મુદ બનીને પાંચે જણા એકબીજાની સામે ભેઠ રહ્યા એક મનુર એરોસોની નોંધ-પોથી થઈ ડોક્ટરને આપી.

ડોક્ટરે એ કાપરી જરા ખાનથી નીરખી. પછી એ જરા વધારે પ્રકાશમાં રાંચવા બહાર ગયો. એ પાછો ફર્યો ત્યારે તેના હાથમાં દોહલી હતી. એ સળગાવી થોડી વાર દમ બેંચતો એ જોતો રહ્યો પછી બોલ્યો, ‘જુઓ કાપડો, બને મૃત આત્માઓનાં કુટુંબીજનોને ખાતર તમારી પાસેથી એક વચન માગું છું કે’ ફારીનર છું અને એ મારા અધિકારની રૂએ ફું સુમરો આપું છું’ કે આ બને-સરીરનું એરોસો અને ચાલ્સ’કાને-અસ્તંત કંડીથી બને બૂબમગથી અસહાય અવસ્થામાં મૃત્યુ પામ્યા છે. આ સુમરો તમને સૌને માન્ય છે એટલું જ વચન તમારી પાસેથી માગું છું.’

એક પછી એક કોએ પોતાનું મસ્તક દલાવી સમર્પિત આપી. નોર્થકીકને ઝોપરેટર જુઓ ન રહી શક્યો. એ બોલ્યો, ‘ડોક્ટર, શું બન્યું’ હશે એ બે જણાવી કહો તો ઉપકાર

નહિતર મને તો આજ જીવ આવવી મુશ્કેલ છે.' એના અવાજમાં યક્ષાર હતો.

'અરેબર છે' ડોક્ટરે કહ્યું, ' પણ મારી પાસે ફક્ત કક્ષના જ છે. એરેલોને, નિદ્રિત અવસ્થામાં આસવાની દેવ હતી એટલું જ જો હતું કક્ષથી જાણી શકું તો મારી કક્ષના સાચી હતી. નિદ્રિત અવસ્થામાં જ એ જીવેને આસવાની મૃતદેહને કક્ષમાંથી છાવી જતાં જોને છેલ્લો નીરખેલો ત્યાં એ મૂકતો. હવે એવું જા માટે કક્ષનાને એકલાથી મનમાં બાધી રહેલા દારુણ કક્ષથી એ એમ કરતો હોય! અથવા તો... એના મિત્રને એણે જ કોલ આપેલો કે એ અરેબર મૃત્યુ પામ્યા પછી જ એને કક્ષનાથી જોને અંગે કદાચ એવું આતરણજીવન થઈ ફરી ફરીને કક્ષનાથી મૃતદેહને બહાર કાઢવું હોય એ પૂરી

આતરી માટે જ અંતિમ ગોળીખારનો વિચાર આપણે કદાચ સમજી શકીએ. મૃતદેહ એકથી વધુ વખત કક્ષમાંથી બહાર કાઢવામાં આવેલો એ તો સ્પષ્ટ બજાવ છે.'

'કોઈ બીજી વખત કક્ષને બહાર કાઢવા પછી એરેલોને કોઈ આતરણજીવને એતવણી આપી હતી કે એણે એની માનસિક રિધતતા ઉપરનો કાબુ ન ગુમાવવો પરંતુ કુદરતની આમજ એ આકાશી લાંબી પકડી. નિદ્રિત અવસ્થામાં જન્મત થતાં એના આતર મને એ જ કાર્ય ફરી ફરીને એની પાસે કરાવ્યું. પરિણામે એ અસજ માનસિક માતામાંથી જ તેના પ્રાણ નીકળી ગયા.'

એરેલોની કામરીનો નાશ કરવામાં આવ્યો અને બંને મૃતદેહોને જીંડા સરોવરને તળિયે પધરાવવામાં આવ્યા. (અંતેષ ૧૧૫)

[હરવલિખિત 'કક્ષના'માંથી

એક અમેરિકન બાનુ, પોતે મેળવેલા હસ્તાક્ષરો (એટિમાફ્ટ)ના સમઢ મારે ખૂબ જ અભિમાન હતાં. દેશની નામાકિત વ્યક્તિઓના હસ્તાક્ષરો તે મેળવી ચૂક્યા હતાં. અવારનવાર પોતાનો સમઢ મિત્રોને બતાવતાં અને પોતે તે કઈ રીતે મેળવેલા તેનો ઉલ્લેખ કરતાં.

તેમના સંમઢમાં 'મોઝ હાટ' (અમેરિકાનો અભાસો નાટ્યકાર)ના હસ્તાક્ષરો નહોતા. તેણે તેને પણ પત્રો લખ્યા હતા પણ હાટને કશો વત્તર નહોતો. છેવટે પોતા બાનુએ ખૂબ આલ્પજીવી પત્ર હાટને લખ્યા, તેના જવાબમાં નાટ્યકારે જવાબ લખ્યો:

શ્રીમતી...

મિત્રાભાની રેલીમાં, જ્યાં કલો સુધી, આપણે એકબીજાની જગમાં પડ્યાં રહેતાં, તે સુખી દિવસોની યાદગીરીમાં.

મોઝ હાટ

એક સામાન્યાર

મી. ડ. નું આજ સવારે દસ ને પચ્ચીસ મિનિટ જોતેર વર્ષની વયે એકાદર અવસાન થયું છે. સ્વર્ગસ્થ મોઝ દેશગત હતા. તેમણે પોતાની મિત્રોની દેસેવામાં જ ગાળી હતી. દેશસેવામાં તેમણે અપરીક્ષિત રહેવું જ પસંદ રહ્યું હતું. મિત્રોની જેલમાં વર્ષો મિત્રોમાં જવાથી રાજકીય ક્ષેત્રમાંથી તેમણે સંન્યસન લીધું હતું.

અંતિમ ધડીએ તેમની પધારી પાસે તેમના બે પુત્રો, ત્રણ પુત્રીઓ ચાર પૌત્રો અને સ્થત પ્રપૌત્રો હાજર રહ્યાં હતાં.

તા. ૬. માયુસ દિવસ આખો દેશસેવામાં જ નથી ગાળી શકતો.

રી. ૬૧.]

— બા. ૭૫,

પ્રેમપરખ

મગનલાલ પડિયા

અ માડું ડોક્ટર મંડળ મળ્યું હતું. ચોટીક ધંધાદારી વાતચીત પછી વાતચીતનો અવાદ જઈ મંદ વહી રહ્યો હતો. 'આધિગાએ પણ શું દેખતાઓ. જેટલો જ વિચાર-સેચ-ભોગવી શકતા હશે?' એક ડોક્ટર મિત્રે મંદ પડતા જતા અવાદને વેચ આપવાના હેતુથી પ્રશ્ન કર્યો.

'એમાં શક શું છે? Sex માં કંઈ દષ્ટિ પૂર્વ ન્મસેત્યાયમ્ શોડું કરવાનું હોય છે?' એક આયુર્વેદિક મિત્રે કહ્યું.

'તો તો પછી Love is blind (પ્રેમ આધિગા છે)ની સાથે સાથે Sex is blind (વિવચ આધિગા છે) એમ પણ કહેવું જોઈએ.' ત્રીજા એક મિત્ર બોલ્યા.

આમ એક સભ્યના હાથેથી ખીજા સભ્યના હાથમાં જતા વૈલીબોલની માફક આ વાતનો દડો ક્યાં સુધી અહર લટક્યા કરત અને આખરે ક્યા પડમાં જઈને નીચે પડત તે કંઈ કહી શકાય તેમ નહોતું પણ અમારામાં નવા નરા દાખલ થયેલ ડો. અનિલરાયે એ દડો અહરથી જ ઊંચક્યો તે પોતાનો જ નવો દડો ગમડાઓ. 'વિવચ આધિગા હોય કે ન હોય, પણ ડોક્ટર દેખતો જાને જીડીને તો આધિગાને પ્રેમ કરવા ન જ જાય.'

'એવો બેલકાવ રાખે એ પ્રેમને તો દેખતો જ કહેવો જોઈએ ને?' એક મિત્રે પ્રશ્ન કર્યો.

'એવો બેલકાવ ગણે એ પ્રેમ નહિ-સ્વાઈ જ. પ્રેમમાં એવો બેલકાવ હોતો જ નથી.' કૂટબોલની રમતમાં જેમ ગોલકોપર પાસે ક્યારેક જ દડો આવે પણ આવે ત્યારે એ જોરથી એને લખાવે એવી રીતે સન્મુખરાયે અત્યાર સુધી ચુપકાઈ ધારણ કરી હતી તે ઊડીને ચર્ચામાં ઝંપલાવ્યું.

'માથે પડી વેડી થયો, એ વાત જુદી-એટલે કે ડોક્ટરનાં લગ્ન થયા બાદ એ આધિગા શાય અને પછી તેની પત્ની એને નિકાલે એવું બને. આગલા રોજના જોરે તે માડું આજ્ઞા કરે. પણ, પોતાનો પ્રેમ આધિગા પર જ ઢોળવાની મૂર્ખાઈ આ જમાનાની યુવતી તો કરે જ નહિ.'

'આ જમાનામાં પણ એવું કરનાર નારી-હયો નીજા આવે છે એવું બનેતું મેં મારી નજરે જોયું છે,' સન્મુખરાય સહેજ આવેશ થી બોલ્યા.

'કાલે ત્યારે, સન્મુખરાય, કરી નાખે તમારી એ નારીહયની વાત,' એકી સાથે બે-ચાર અવાજ બાબા અને સન્મુખરાયે વાત શરૂ કરી:

હું અને નવતીષ હંઝાટિયા દોસ્તો. બંધુત્વમાં પણ સાથે. છન્ટરથી દૂર પડીને હું ડોક્ટરીમાં ગયો તે એ કાંઈ રજા એમના કાળિ-દાસ તે શાકુંતલમાં. હું ડોક્ટરી બંધીને આવ્યો ત્યારે નવતીષે શાકુંતલ બંધવુ પૂરું થયું હતું પણ એ દરમિયાન શાકુંતલની પ્રાંતિ પેલુ કરી ચૂક્યો અને તે પણ એક નહિ, બે. પણ હવે કાંઈ મૂંઝવણ હતી. એક ખીજાથી એકે એવી ઝં જાને યુવતીમાંથી જાને પસંદ કરવી એ જોરડો યઈ પડ્યો હતો. વહેલી તે પહેલી અથવા ગળી તે જળી જેવું રાખ્યું હોત તો તો એમાંની એકની સાથે પરણી પણ ચૂક્યો હોત પણ.....

'પાત્રધારે ઘૂત' કે ઘૂતાધારે પાત્ર'નો નિર્ણય કરવા બેસે એવો એ સરકૂત પકિત ત્રિચારો માલતીને સ્વીકારવી કે મજબુદાને એનો નિર્ણય જ ન કરી શક્યો. મને મળ્યો ત્યારે પણ એ હજુ એ જ ત્રિચંકુની સ્થિતિમાં હતો. રહેતે રહેતે એની મારફત મને પણ

માલતી અને મંજુલાનો પરિચય થયો. પશુ એ પરિચય પછી પશુ નવનીધનો કાપડો ઉઠાવવાનું કામ તો એટલું ને એટલું જ વિષ્ટ રહ્યું.

માલતી સાથેના નવનીધનો પરિચય જુનો હતો અને એના પકિત અને સાહિત્યિક સ્વભાવમાં એની સ્પર્ધા કરી, શકે એવી એ તેજસ્વી છોકરી હતી; તો બીજી તરફ મંજુલા ખરેખર મંજુલ હતી. એની નિખાલસતા, એનું ચાંત ચાંબીયું જાણે નીતરતું નારીત્વ જ હતું. દિવસ અને રાત્રિમાંથી કાંઈ એકને જ પસંદ કરવાનું કહે અને આપણે મુંઝાઈએ એવી જ મુંઝવણ માલતી અને મંજુલામાંથી એકનો વરણી કરવા પરત્વે થતી. અને પત્નીત્વને શોભાવી ધન્ય કરવાની આશા આપે તેવી હતી.

પરંતુ પછી એનું નિરાકરણ, વરણીત્વ એ કુદરત કાર આપોઆપ પતી ગયું.

અચાનક નવનીધની આંખો ખૂબ દુખવા આવી. 'મેં' આંખો તપાસી તો જાણ્યું કે લાંચી લાંચીને અને યજ્ઞકલાસમાં સીનેમા જોઈ જોઈને સાંધે આંખોનું ઘીર લગભગ ખલાસ થયું હતું. હિપચારો ધણાકમાં છતાં કાંઈકે જાણીએ નહિ ને હલકા આંખો જોવાનું જોખમ જીજ્ઞાસુ ધ્યાન્યું.

પ્રેમમાં નવનીધના પહેલે સ્નેહનું તાણ હતું એવું નહોતું. મંજુલા અને માલતી પણ પોતાનો સ્વભાવ એને આપી ચૂકેલ. આંખોના ફરદની ખબર પડતાં જ માલતી મારી પાસે. આવી ને રીપોર્ટ લખી ગઈ. 'મેં' એને હતી તેવી વાત કરી; કાંઈ જ છુપાવું નહિ. આંખો જવાનો મારો ભય પશુ પ્રગટ થયો.

'જાલુ જ દિલગીર થવા જેવું' એનું શોક-જનક મુદ્રાથી વ્યક્ત કરી તે ચાલી ગઈ.

મંજુલાને ખબર કાંઈકે ગોડી પડી હશે એટલે એ મને મોડી મગવા આવી. 'મેં' માલતીને જે રીતે વાત કરી હતી તે જ રીતે મંજુલાને કરી. તેણે મને મારાથી જાનતું કરી છૂટકા આમદ કર્યો ને પછી ધીરે કમલે ચાલી ગઈ. અને યજ્ઞ-આ આંખોની પીડાએ નવનીધ

નિચારો સાવ લટકી ગયો. પશુ એના શોક ન કરવાનું કહેવા હું તેને ઘેર ગયો. ત્યારે મેં 'જેવું' કે મંજુલા ત્યાં જોડી હતી. છુપાઈને તેમનો વાત-લાપ સાંભળવાનો મોહ હું ન રાકી શક્યો.

'પશુ હું ચા માટે જાણીજૂઝને છતી આંખે આંખો વહોરી લેવા માગે છે!' નવનીધ મંજુલાને પૂછતો હતો.

'જે પ્રશ્ન જ નથી. આજ દિવસ મુખી મેં તમને ચાલા અને હવે આ પ્રશ્નને હું તમને છોડી દઉં એ તો નહિ જ અને, પશુ સવાલ તો એ છે કે પિતાજીને કેમ સમજાવવા!'

નવનીધે ધણું સમજાવ્યા છતાં મંજુલાનો નિચય બદલ જ રહ્યો.

સન્મુખરાય યજ્ઞ.

'બિચારી!' અનિતરાય જોલી લોકના, 'જિજ્ઞાસુ આંખો... છતી આંખે! આ તે પ્રેમ કે ગણિતન!'

'શું પછી તેઓ ખરેખર પરવ્યાં! એક બીજા મિત્રે કુતૂહલ ન રાકતાં કહ્યું, 'દયાત છે કે શું તેઓ!'

'હા. પરવ્યાં અને તે જ વળી રંગિયંગે; જે લહેર કરે નવનીધ, મંજુલા અને એમના જાગેલો પણ.'

'અને પેલાં માલતીનાઈ...' કાંઈકે કહ્યું.

'માલતીનાઈ બિચારી રણા હાય પસતાં.' સન્મુખરાયે જવાબ આપ્યો.

'હાય પસતાં ચાની! આંખામાંથી તો ખચી ને! અનિતરાયે જોવા.

'જે જ ખૂબી છે ને!' સન્મુખરાય જોલી લોકના, 'નવનીધનો આંખો એ તો મારા યજ્ઞનો એક દુકો હતો પણ એનાથી મંજુલા અને માલતીનો પ્રેમ પરખાઈ ગયો. સાન્નેચારો રેખતો-જાળતો નવનીધ મંજુલાને પરવ્યો પછી માલતી હાય પસતાં જ રહે ને!'

'વાહ સન્મુખરાય, તમે પણ અજ્ઞ દુકા શોધી કાઢો છો.' કાંઈકે મિત્રે વાતના દાને છેવટેના કટકો લગાવી ભેંસ ભેંસે કર્યાં કહ્યું.

[હિન્દીના મરાઠી સાહિત્યસ્વભાવી સ્વ. પ્રેમચંદ્રજી એમની વાર્તાકલા અને સાહિત્યસિદ્ધિને કારણે એ જ પ્રાંતના નથી રહ્યા પ્રેમચંદ્રજી ગુજરાતના પણ અણીવા અને માનીતા છે. એમની સમર્થ લેખિની પ્રત્યેના વાદને કારણે જ, તથા અહમાં જેટલું વિરતુલ સમાજોચન આવી ગયું છે તે ચંચલ (સાવનવર)ના નાટ્યપ્રયોગોમાં તેમની એક નવલિકા પણો ચમકણે પોતાની વિશિષ્ટ શૈલીમાં વેચાર કરેલી આ નાટિકા રત્ન ઘડી હતી. આજણુ માનનીય સાહિત્યકારોની શકે જીવત રાખવાના આવા યત્નરતી પ્રયોગો હાર્દિક આવકારને પાત્ર છે. વાર્તાના એક વિશિષ્ટ સ્વરૂપ જેવી નાટિકાઓ પીરસવાની અમારી ઈચ્છા જરૂર આવી છે અને હવેથી પ્રતિ અદે 'કદાની'ના નામકોને એનું સ્થાપન મળતું રહેશે. — સંપાદક]

પાત્રો

ધીસુ : માધો : પડોશી : જમીનદાર : સિખારી

[પડોશી સરકે છે ત્યારે સ્ટેજ ઉપરે વડન અધારત દોલ છે. પાછળના સીક પાદા ઉપર એણે ઈન્દિરા રેડિયો એનાઉન્સરનું છાયાચિત્ર દેખાવ છે પણ તે પડેલાં કોઈ પણ એક હિન્દી ફિલ્મી રોકાઈ નથી બેઠ દોલ છે.]

એનાઉન્સર : હિન્દુસ્તાન કી ધડી કે મુતાબિઝ અમી આઠ બજ રહે છે (આકાના ટોરો) હમારા હિન્દી ફિલ્મ રોકાઈ કા પ્રોગ્રામ અબ ખાતમ હોતા હૈ. અબ આપ ગુજરાતી પ્રીમર ક્રામા 'કંઈન' સુનીયે.

[હિન્દી એલોતો એનાઉન્સર અદરબ વાલ છે ને છાયાચિત્રમાં ગુજરાતી બોલવાવાણે એનાઉન્સર દેખાવ છે.]

ધુ. એ. : આ નાટકની વાર્તા હિન્દીના એક લેખક થી પ્રેમચંદ્રજીએ લખેલ છે અને તેનું રેડિયો નાટક-રૂપાંતર સુધારાવધારા સાથે ચંચલકલ્પે કરેલ છે.

[પડોશી સંખીત વખતે છે. એનાઉન્સરના છાયાચિત્રનો રૂબ અદવાલ છે અને યિરાગાની કડીનો ચૂસવતો પવન સસળાવ છે.]

ધુ. એ. : શિયાળાની સમી સાંજનો સમય છે. સીમખાંધી ટોર પાછાં આવી રવા છે. સરજ આધમી ગયો છે. આખા ગામ પર અધારતું છત્રાઈ ગયું છે તેવે વખતે અમારવાંકામાં એક ચૂપડી પાસે ધીસુ અને માધવ ઠંડીથી જયવા તાપતા બેઠા છે અને ચૂપડીની અંદર માધવની જુવાન વડુ છુલિયા પ્રસવની વેદનાથી તરફડી રહી છે.

[છુલિયાની ટીણી ચીસ 'ઓ મા' સ્થભગાવ છે અને સ્ટેજ ઉપર કામો પાણે પ્રકાશ ફેલાવ છે. એનાઉન્સરનું ચિત્ર દેખાતું બંધ વાલ છે. પ્રમથિત થયેલ સ્ટેજ ઉપર ખૂણામાં એક ચૂપડી દેખાવ છે અને એનાઉન્સરના હાથ પુજબ બાપનીશ્વરે વાપવા લેતા દેખાવ છે.]

ધીસુ : (ઠીમગાંના દેવતાને સંકારતો) માધા ! મને તો લાગે સે કે એ જીવશે જ નહિ...હાણું આખો દી કેટલા હોરાન થ્યા ! (છુલિયાની ચીસ) જરા એ તો ખરો કેમ સે છને !...

માધો : બાપા ! મરવાની જ સે, તો પછી તોછને હું સું કરું ?

ધીસુ : વાહ રે !...તું તો સાવ ખાટકી જેવો જ રિયો-વરહ આણું જેની હાયે બાદચાહી કરી છના માટે આટલી બધી બેપરવાઈ !

માધો : આના કરતાં તો એકદમ મરી જાય તો હારું. મારાથી એના ત કમાઈ અને હાય-પૂગના પછકાટ નથી ભેવાતા.

ધીસુ : મરદ યમને આમ રુ' કરસ ! આપણે સમારને વળા બીક રી !

માધો : બાપા ! માય-મેસનું સામકું કેવી સીદતથી ઉતારી લાઉં સુ' ! એમાં યદ સે કાઈ દી મને અરેરાડી ? પરથી સે કાઈ દી મારો હાથ પાસો !

ધીસુ : (દેવતા સંકારતા) પશુ ઈ તો મરેલા હોય ને, એટલે.

માધો : (આસ્તેથી) બાપા...આવડી આ (ગૂંપણી તરફ જોઈને) મરી જાય અને એના સામકાના કુવડિયા આવે એમ હોય...તો...તો...બાપા તૈયાર સે.

ધીસુ : (હીનમાંથી બીડી સળગાવતા) તું તો મૂરખો જ રિયો. (આસ્તેથી) માણુદ તો જીવતા હોય ત્યાં લગી જ એના સામકાના પૈસા ઉપજે...મર્ધા પછી નકામી...મર્ધા પછી તો દોર જ કામનાં (હુધિયાની ચીસ) જા આ હીન જોંદર મેલી આબ... ટાંટે કરતી હશે...

માધો : ના ના...બાપા...એ તો એહીને પડી સે ને માથે આપુ' સાપડું' સે...નકામા આપણે આ અંકાસ નીસે ટાંટે કરશું. (ચલમ ટાંટે છે ને સળગાવે છે).

[ફરીથી ઘિસાળાના જવનને સુસવાટો સંભાળાવ છે. રંદજ ઉપર અંધારું થાય છે. હાથાવિત દેખાય છે.]

એનાઉ-સર : આખા ગામમાં આ બાપડીકરો બદનામીને વરી ચૂકલા છે. ધીસુ એક દિવસ કામ કરે તો ત્રણ દિવસ આરામ લે છે અને માધવ અડધી કલાક કામ કરીને એક કલાક ચલમ પીવામાં ગાલે છે. પરિણામે કાંઈ નેમને મળૂંરીએ રાખતું નથી, અને એટલે ધરમાં મૂકી બનાજ પશુ દોડતું નથી. બેચાર ટંકના અપનાસ થાય ત્યારે બાપડીકરો લાકડાં ફાડી આવે છે અને તેના પૈસા આવે તેમાંથી રાફ પીને ગામમાં રખડપા કરે છે. ધીસુએ આ પ્રમાણે બિંદગીનાં ૧૦ વર્ષ તો કાપી નાખ્યાં છે અને માધવ પશુ સપૂતની માફક બાપના જ પગલે ચાલીને બાપના નામને વધુ ઉજાળી રહ્યો છે. આજ તો કાકના બેતરમાંથી ચોરી આણેલી શીંગોના નારતો અને ઉઘાળી રહ્યા છે, ત્યારે ગૂંપડીમાં પ્રસવની વેદનાથી હુધિયા તો લગભગ બિંદગીને ઠીક આવી રહી છે.

[લાઈટથી કાપાના ડીઝેલવ બદલાવે રંદજ ઉપર પાકું પધારે કીમ ઘાટક અંકાવ છે.]

માધો : આ શીંગું તો રામા પટેલની વાડીની લાગે સે !

ધીસુ : અરે મરને એની વાડીની હોય...એમાં આપણે રુ' ! અટાણે તો આપણી પાહે છે ને ! ખાવા મળા એટલું જ બસ સે.

માધો : આ તો એ રામા પટેલને હું જોળણું સું ને એટલે કહું સું.

ધીસુ : તે એણે કાંઈ દી તને ઠોંટ-ટાપલી કરીતી ?

માધો : ના રે ના...આ તો મે વરહે એની ગા મરી ગઈ તારે હું મરેસે. મેં જ એ જાન વરને સીરેલું...તું કહું બાપા...માળો સોલિયો...ગાના પેટમાંથી આડું એક તણખણું જ તોડું નીકળ્યું. બચારીને જુખી ને જુખી મારી નાખેલી.

[હુધિયાની ચીસ સંભળાય છે. અને જલ્દ ગૂંપણી તરફ ટાંકે છે. રંદજ ઉપર અંધારું થાય છે. હાથાવિત દેખાય છે.]

એનાઉ-સર : આ ચીસ તે હુધિયાની છેલ્લી ચીસ છે. હવે તે આ બાપડીકરને દેરાન નહિ કરે. ગઈ સાલ જ માધવનું લગ્ન થયું હતું. ત્યારથી હુધિયાએ ધરમાં પગ મૂક્યો ત્યારથી આ બાપડીકરના જીવનમાં સહેજ અસ્થિ મેડું લાગતું હતું. તે ગિચારીએ

પાસ કાપીને, સાવરણીઓ જનાવીને, ઇંટીણીઓ જનાવીને પણ આ જને પણઓનાં પેટ ભર્યા હતાં. હજી સુધી એ બેમાથી એકને ખગર નથી પડી કે તેમને ખવડાવનારી મરણુ પ્રામી છે. તેઓ તો એ કપાદે મરી જાય, તો નિરાતિ આરામથી સુઇએ એની રાહ જોતા બેઠા છે.

[ઘાઈક યાવ છે. જરા ઘાંખા પ્રમથવચ્છં
રેજ દેખાય છે. ઘાંખા અદરજ યાવ છે.]

ધીસુ : (ઝોંગા ફાલતા) જઈ ને જો તો ખરો, શી દશા યઈ સે 'ધની ? મને તો લાગે
- સે કે કાંઈ વળગાડ-ખગગાડ હશે, નીકર આમ ન હોય. સાજું જીવાને આપવા મારી
પાઠે એક રૂપિયો પણ નથી, નીકર દમણે જ ખાતરી યાવ.

માધો : બાપા ! મરણનો ધુંવાડો દઇએ તો !

ધીસુ : પણ તું 'ધ પેલા જો તો ખરો ! મરણાં લાવશું કપાલી !

માધો : મને અંદર જતાં ખીક લાગે સે.

ધીસુ : અરે માધા...અંદર મીલુમતી જગે સે...ને હું આંધ બેઠો સું પછી ખીક સેની !

માધો : બાપા ! તમે આંધ બેઠા સો તેની જ ખીક સે.

ધીસુ : તને એમ સે ને કે તું જ પછી હું જમી ઝોંગા સાફ કરી જાસ.

માધો : નાના બાપા...પથુ...તો...પસે એમ કરો ને, તમે જ જરા જઈ આવો ને અંદર.

ધીસુ : હાજો મૂરખ નહિ તો...ખાવડી મારી સે કે તારી ! મારી વડે મરી મઈ તમારે તજ
રાત અને તજ હી સુધી તો હું એના ઝોશીશ પાદેધો ખરો નહોતો ને પાસી આ
તો મારાથી સરમાહે ને...હવું મોહુ કાઈ હી જોયું નથ પળું ઉધાકું અજ આજે
જોઈ ! ઉહું...એને તો સરીરું જાન પણ ને હોય...મને જોશે એટલે હાથપત
પણ દલાવી ને ચહે.

માધો : બાપા ! કાંઈ જાળવરસું જન્મ્યું તો શું કરશું ! સૂક, ગોળ, તેલ કાંઈ સે તો નેં પરમા.

ધીસુ : અરે સધુ ય આવી જાસે...જેવું જરસું જણ્યું કે તરત જ સધું ય આવી જાસે.
જમવાન કરસે તો-જે માથુદો આજ ફરિયું ય નથી આપતા ઇજે મધા કાલ સામા
જોલાવીને રૂપિયો આપસે-તારા જલમ વખતે મારા પરમા કાંઈ નહોતું પણ જમવાન
સીતો બેલી સે ને-તારી પસી ખીજ નવાં સોઠરાં ધ્યાંતાં છતાં અમે કાંઈ હી જૂખ્યા
રિશા નથી-ખજું હેમજેમ પાધરું જ જીવરતું આતું સે.

માધો : હા ઇ ખરું...જમવાન આપણી બેર જ સે. કલે ને આંધરેકાલ સીજે તો ય જોલ્યા
જેકુની જેમ મહાવૈનરું કરવું પડતું નથી. કાંઈ હી જૂખ્યા રિશા સીજે !

ધીસુ : જૂખ્યા તો સું ! ઇ તો જમાલો જાલાલો સે એટલે નીકર પેલાની જેમ તો હોય !
વીહ વરહ પહેલાં આ ગામમાં એક સેઠિયાના ધરની જાન આવી ઇ વખતે જે આવતું
મળ્યું હતું...જસ...હજી જાજે પણ ઇ મધું વાદ સે...ઈ જમણ તે જુધાય !

માધો : શું શું આવતું હતું બાપા !

ધીસુ : કન્યાવાળાએ સધાયને પેટ કરીને જલેમી ખવડાવીતી સધાયને હો...નાનમોટાં
સધાયને...ને પાસી અસલી ધીમાં ઝમેજીલી; હારે સટણી-રામતાનો તો પાર જ ને
(હોડ પર હમ ફરવે છે) તજ દાક ને રાજભાત-તો વધારામા...અરે શુ કહું માધા,
જાતની રાકોક ને-જે મોગા ઇ મળે...જેટલી મોગા તેટલી મળે અને ઉપરથી
પાનસોપારી-મારામાં તો પાન લેવાની સુખ જ નહોતી રઈ-મીઠા જ નહોતું

રવાતું-જઈને કામળા ઉપર સુઈ ગયો'તો. (ચોક્કસ ખાતો) એવા દરિયાવ દિલના
હતાં ઈ વખતના માણસ.

માધો : હવે એવું જમણુ કેમ કેાઈ નેં 'અન્યાય' હોય !

ધીસુ : હવે સું અવાવે ઈ ઈં તો વાત જ લુટી હતી. હવે તો બધાને કરકસર હજી છે. વિવા-
વાજનમાં તો કે' અરય તો કરો...ફિરિયાકા-માં તો કે' અરય તો કરો. પૂછો ઈ બધાને કે
મરીમેને ચૂસીને પૈસા કોયા કરાયા ક્યાંય કરો તો કરકસર ? એવું કરવામાં તો
કાંઈ કમીના રાખતા નથી અને એક અરય કરતી વખતે જ કરકસર હજી છે !

માધો : તમે કેટલી જસેલી આધી'તી ?

ધીસુ : વીદથી વધારે.

માધો : હું હોત તો પચાદ તો ખાઈ જાત.

ધીસુ : ઈ વખતે મને મળતા નહોતું આવડતું...ધર્મી; પણ મેં'ય પચાસથી કમ નેં આધી
હોય જવાન જોધ હતો હું ઈ વખતે...તું તો મારાથી આધી'ય નથી.

માધો : (અંપડી તરફ જાણ જતાં) બાપા !..એલીની રાડો બંધ થઈ ગઈ હો-જાંધી
ગઈ લાગે સે.

ધીસુ : અંદર જઈને જો ને...એટલે બગર...જા. (માધવ અંદર જાય છે.) લાગે છે કે રાજને
માટે બિંધી ગઈ.

માધો : (અંદરથી) બાપા ! એ બાપા ! અંદર આવો તો.

ધીસુ : હવે ત્યાં રિયો રિયો સું રાજું નાખજી ! બહાર આવ ને.

[માધો રોડતો બહાર આવે છે.]

માધો : બાપા ! (હાકાર) ઈ તો મારું જોતી લાગે જ-આંખો તો ફાટી ને ફાટી રઈ ગઈ સે.
એટલે ઉપર ધરાગાએ માંડા મારે જ. આંખો પંચ પૂગથી લથળથ થઈ ગયો સે...
સું કરસું હવે !

ધીસુ : એમાં મજરા જ સું...એલ્યો, સું કરસું ? કે સું એમાં ? જો એમ કરે તું જરા
એટલી રોતો એલ્યા રોડિયાની હવેલી પાહે જઈ આંડા માર. પંડી બધું થઈ રહેશે.
[માધવ રોતો રોતો બધ છે. ધીસુ ચડતું
થઈ કરે છે-એક પડોયો પ્રવેશે છે.]

પડોયો : સું છે ધીસુ ? રડે છે કેમ ?

ધીસુ : છાકરાની વડે ગઈ.

પડોયો : સું માંદી હતી ?

ધીસુ : હેઠ સુધી દરદ જ નો ઝાળખાણું...અમારાં નથીન.

પડોયો : હવે લાઈ ને થવાનું હતું તે થઈ ગયું...એમાં રોતે સું વગરો ! આસ એના અવન-
મંજદની કાંઈ તૈયારી કરીએ...આલ જીમે થા.

ધીસુ : મારી પાહે તો જાગવા માટે લાકડાના ૪ પૈસા નથી.

પડોયો : અત્યારે પૈસાની વાત હોય ! જાપણે જ્યાં લાખું જ છીએ ને...હું' દમણી જ કંઈક
ઝોડવણ કરી આવું છું.

[પડોયો બધ છે ત્યાં મારો રોતો રોતો પ્રવેશે છે.]

માધો : (આરોધથી) જમીનદાર રોડિયા આવે સે બાપા.....

[ધીસુની ઘસઘસ થઈ છે અને જમીનદાર આવે છે.]

જમીનદાર : શું થયું છે તારા દીકરાને ? ધીસુ ! રહે છે કેમ ? આખી શેરીનાં બાળો જાણી જોડ્યાં...ખતે લાખા છે કે શું ?

ધીસુ : (માથું જમીને ઝાટકીને) સરકાર ! બહુ આપણાં સું-માધિયાની ધરવાણી હમણાં જ ગુજરી : ગર્ભ (હસકું) સર્જિ આખી તરફથી ગઈ...સરકાર...અને જેવે જણા એને એાધીયે ખેરી રહ્યા. યાવ એટલાં દવાદાર થયાં. જાણું છું. પણ આખરે એ અમને ફોલેઈને ચાલી ગઈ. હવે કાંઈ રાહસો પડી આપનારું ન રિયું...માલિક, અને લુટાઈ ગયા. ખર ઉત્તમ યથ ગિયું. આપનો યુવાન સું સરકાર, હવે આપનાં સિવાય એની માટી કાણ ઠેકણે પોંદનાર સે ? અમારી પાસે જે કાંઈ હતું એ તો દવાદારમાં ખગ્યાઈ ગિયું સરકારની દશ દશે-તો જ એનો દેહ જીવણે. આપના સિવાય કાણ સે અમારું ?

જમીનદાર : (નોટ કાઢીને) હે...આનાં લાકડાં અને કદન લઈ લેને...અને...રાહકળ મૂકીને ગીધા એને સમજાન બોલી કરો, મોટી રાને બાળવાની મનાઈ છે એ તો જાણે છે ને !

ધીસુ : (નોટ લેતા) હ સરકાર ! હમણાં જ જાણું પતાવી દઈએ સીએ.

[જમીનદાર નબ છે મળ્યા જમીન ઉપર લાઈ પડ્યો છે તે માટે છે.]

માધો : કેટલા આખા !

ધીસુ : પાંચ, હે જીવો યા.

[અધર હોતો યાવ છે.]

માધો : બાપા ! લાકડાના પેલા ખરચવાને બદલે આપણે જ જંગલમાંથી લઈ આવીએ તો !

ધીસુ : ખરોખર છે.

માધો : અને ગામમાંથી કાંઈ દલકુસરતું કદન ખરીદી લઈએ તો કેમ ?

ધીસુ : હા, હા એમ જ બીજું શું ? મકુ કાઢી જતાં તો દહ મોકું કરો ને રાતે અધારામાં વળી કદન ભેવા કાણ ખેરી ગહેવાતું સે ?

માધો : કેવો ખરાબ રિવાજ સે ! આ-જીવતે જીવ તો શરીર દાંડવા કહી ચોંકવું નથી મળતું અને મર્ગ પછી નવું કદન ભેઈએ ને વળી તેવ પાસું મઠા બેયું બાળો દેવાતું !

ધીસુ : એ તે કાંઈ રાખ્યું રખાતું હશે ! આ પાંસ રૂપિયા બે પહેલેથી મળ્યા હત તો કાંઈ દવાદાર ન કરત.

માધો : સારે એમ કરીએ...હું જાઉં ગામમાં અને તમે જીવડો લાકડાં ફાડવા...અને બાપા મકું ઉપાડી યજીએ એટલી તાકાત તો ભરેશે ને ! અને બાધા વગર કાંઈ તાકાત આવે !

ધીસુ : (બંને એકબીજાને સમજ્યા હોય તેમ) હા, હા. ખરાખર એમ જ...જીપા તું તારે...હું લાકડાની તજવીજ કરું સું..

[મથિ નબ છે.]

ધીસુ : (જીવો યતા) હિંદુ મૂલા સીએ એટલે દલારી કાંઈ બોલું જ !

[પડોશી આવે છે.]

પડોશી : અર ધીસુ...બે પહે મારો એકા બરીને લાકડાં લઈ આવ્યો છું-અધાવને ધરથી ઉપરાખા.

ધીસુ : અર બાપા ! તમે અમારા સારુ શું કામ હોયન યાવ છે-આ રાતના ટાણે.

પડોશી : તમારા ઉપર આટલું જાણું દુઃખ પડ્યું અને અમે પડોશીએ આટલું ન તો કરીએ તો તો યથ રહ્યું છે ને...

: અજવાન બધાનો બેલી છે જાણુ !...નાંક તો તમારા જેવા પડોશી કાંધી મળત !

પડોશી : હવે મારા જેવું કંઈ કામકાજ નથી બોલાવવા-કરવા હોય તો !

લીસુ : ના ના બાપા...પ્રતો બમે બધું કરી લેશું...તમ તમારે, જાવ...જલુ કુઃખ વેશું તમે...હવે બમે અમારું ફાડી લેશું.

[પડોશી બચે છે.]

લીસુ : (ઝૂંપડી તરફ જતાં)...હે ભગવાન ! કીક રમું કે આવા પડોશીઓ અને બોલા જમીન-કારાને તો જનમાળા; નહિ તો અમારા જેવાનું શું થાત !

[લીસુ ઝૂંપડીમાં જઈ ધામણા બોલીને પાછા આવે છે. બીજા લાલુચી માથા પડીકાં, કાચા ચીથા, સિંચરેલું પાણી વગેરે લઈને આવે છે.]

લીસુ : (માથાને ભેટી) આબો ! કેમ બધું બરાબર છે ને ! બધું જ મળ્યું !

માધો : બોમ્બા કેવું નો પડે...તમારી બોલ્લી જલેલી તો કંઈ નહીં-એવું સે આમાં અને બા (શીશી ગતાવર્તા)...એલ ખલાસ.

[બને બાડું અને પાડું રાઈ કરે છે.]

લીસુ : (ઘૂંટડો લેતાં) ભેડું ને, એક ઘૂંટડો શર્ણો કે બસ લાજબી...કેટલી તાકાત આવી મઠ !

માધો : (પીને) જરે મારું બાવડું તો લુઓ...એક શું સાત માનિ બાળાં બાવું એટલું ભેર બાળ્યું સે.

લીસુ : માધા, કદન બોલકાવું હોત તો શું મળતું ! આખર તો એ બળા જ જવાનું હતું... કંઈ વલ્લી સાથે થોડું જ ભત !

માધો : માળા માથાએ પૂછ્યો કે કદન લાખા તે ક્યાં સે ! ત્યારે તેમને શો જવાબ કેળું !

લીસુ : કદી કેળું કે રૂપિયા કેડે રાખ્યાંતા તે પડી ગયા રસ્તામાં. જલુ પીત્યા પછી તો જલ્યા.

માધો : પણ એ બધું એ હાસું માનશે !

લીસુ : એ બધાને વિશ્વાસ તો નહિ બેસે...પણ એ બોલકા જ વેસા આપશે.

માધો : (નઠામાં) જલુ હારી હતી બહારી ! મરી ત્યારે જ હારી પેટે ખવરાવી-પીવરાવીને મરી.

લીસુ : આપણે આતમા રાજ ઘણે સે એટલે એને પૂન તો મળસે જ.

માધો : જરૂર મળશે જ...હે ભગવાન ! એને તમે સરમમાં લઈ જાલો...અમે બે જ બાણીરવાડ બાપાએ રીએ. આજ જેવું બાવાનું મળ્યું છે એવું તો ઉમરસરમાં કે'હી જ નો'વું મળ્યું.

લીસુ : કે'હી જ નો'વું મળ્યું.

માધો : પણ બાપા, આપણે જ એક દી ત્યાં જવું પડ્યો ને !

લીસુ : (ધેનમાં) હેં !

માધો : ન્યાં જવું ત્યારે બે એ આપણને પૂછ્યો કે મને કદન કેમ નો'વું આપ્યું તો શું કે'શું !

લીસુ : કદીય કે...પણ કેમ જલણ કે એને કદન ને મને ! શું મને એવો મધેડો સમજાઈ આઠ વરસથી આ દુનિયામાં મેં શું લાગ્યાં જ ફાટ્યાં છે ! એને કદન મળશે ને આનાથી વે સહિયારું મળશે.

માધો : કાણ આપશે ! રૂપિયા તો આપણે ચટ કરી નાખ્યા છે...પ્રતો મને જ પૂછ્યો...તમને ને પૂછે...એની સેથીમાં કોઈ મેં પૂછું'તું ને !

લીસુ : (ગરમ ઘણે) હું કદું શું કે એને કદન મળશે. હું કેમ મારું માનતો નય !

માધો : કાણ આપશે !

ધીસુ : એ જ લોકો આપશે...જેણે આજ આપ્યું'તું. હા પણ હવે એના ડાઘિયા અપભા
દાયમાં ને આવે.

[એક બિજારી આવે છે.]

બિજારી : એ બાપા...ચાર દીથી જુઓ છું...હે અતઘાતા...આવાતું આપો ને...તમે તો
ધરમના અવનાર હો બાપા !

ધીસુ : (પડીકા વગેરે બતાવતા) માધા ! હાં દે એને, સાંભળ્યું એણે શું કીધું તે...
ધરમના અવનાર...અતઘાતા.

માધા : એ ય...જા...હાઈ જા...અધું...ખા.

ધીસુ : આછને આશીરવાદ આપજો. બહુ કપરી કમાણીનો એ માલ છે.

[બિજારી બધું લઈને 'તમાકું સ્થરું થતો, ' વગેરે બોલતો જતા રહે છે.]

માધા : એ વેંકુઠમાં જવાની કેમ બાપા !

ધીસુ : જરૂર વેંકુઠમાં જવાની નથી એણે કાઈને સતાવ્યું નથી કાઈને દગાવ્યું-મરતા
મરતા ય આપણી જિંદગીની મોટામાં મોટી લાલસા પૂરી કરતી ગઈ એ વેંકુઠમાં ને
જાય તો શું પેલા મોટા લોકો જશે, જેઓ જાને હાંથે મરીઓને લૂટે/સે અને પોતાનાં
એ પાપ ધોવા માટે પાછા ગંગામાં ન્હાય સે અને મંદિરમાં જઈ જગ મદાવે સે.

માધા : બચારીએ જિંદગીમાં બહુ દુઃખ લોગવ્યું-જેટલું દુઃખ સહન કરીને મરી. (સાચાં
હસકાં કરે છે.)

ધીસુ : શેવે છે શું કરવા બેટા-પુત્રી યા કે એ આ મામા-જાનજમાધી મુક્ત યમ-મુટી મઈ.
બહુ લાગણી હતી એ-અને એટલે જ આટલી જલ્દીથી મામા અને મોહનાં બંધન
તોડીને ફાગીરને ચાલી નીકળી.

માધા : (ધીસુના ધાબળા ઉપર પડતાં) બાપા તમે ! આ ધાબળો તો ઝોલીની ઉપર હતો !

ધીસુ : બેટા આ ધાબળો, ઝોલી, આ ઝૂંપડી-ગંધી મામા સે મામા-ઈ તો મહું સે; એને
ટાકે શું કે તડકો શું-એને આ ધાબળાનો મોહ હવે તો ઢોપ-ચાલ ટાકે કર મા. આવી જા.

[બંને જણા ધાબળામાં વીંટાઈને બેસે છે.]

ધીસુ : [ગાય છે]

મામા કા બંધન છાડ દીધા

મામા કા બંધન છાડ દીધા

ધીસુ કા બંધન છાડ દીધા

[દુલ્હનના પગ અંધારામાં પડ્યા
છે. ચિંતાણું પવન ફૂંકાય છે.]

એનાઉન્સર : આ પ્રમાણે આપણી સમગ્ર કમાજનો નીચલો થર જીવી રહ્યો છે.

[પડેલો]

[આ નાટિકામાં અંતઃકલ્પના નીચેના સાધનોએ
સફળતાપૂર્વક પોતાની ભૂમિકા રજૂ કરેલ.
સર્વેથી અચીકમાર કાફ, કાલિદાસ, 'જયરાવ'
ચોરા, ચંદ્રમાન્ડ સેક અને બહુકાચ.
આ આખી યે એકાંત નાટિકા સં
૩૦ મિનિટમાં પૂરી થયેલ.]

તને છોડાં તે આવી ગઈ

‘મનોગમ’

તે જોએ વાળુ પૂરું કંપું હતું. બારે બનાજ જમીને તેઓ જમ્યાનો સતોષ અનુભવતાં. તેઓએ થોડાં ખાસાં ખાધાં, અને મીઠી તંદુરમાં તેઓની આંખો ઘેરાતાં ઝીણી યતી હતી. ધણીએ સિગાર ચેતાવી અને હાથ પર આરામથી લંગાવ્યું. ઓ તેની પાસે બેસી ગઈ અને જન્મે ધીમી આડીઅવળા વાતોએ વળગ્યાં. અને ખુસમિજનમાં હતી.

‘મને કંઈ નવા ખબર આપ’ ધણીએ કહ્યું: ‘હું બે દિવસ હિસ્તીકર કરીને આવું છું એટલે જાણવાની ખૂબ ઇચ્છા છે.’ જમ્યાન ખાતાં તેણે કહ્યું.

‘હું તમને શું કહી શકું? હું...એક...હા તમે સાંજે છો કે? વિનોદિની તેને પરણી ગઈ...તેને...શું એનું નામ? હા, પેલા નીતમ-લાલ શેઠને. કેવી મંદી વાત!’

‘એમાં મંદી વાત ક્યાં આવી!’

‘કેમ નહીં? નીતમ તો હરામખોર છે. ખોલજીયો છે. સાવ અપ્રાણિક અને હાજા-ખાજીયા! એને કાંઈ સિદ્ધાંત જ નથી. માણ-સાઈનો દુરંગન. પહેલાં એ જગા દરખાસ્તો કામદાર હતા. ત્યાંથી એ પસાવાળો ઘરો. હવે એ રેલ-વોર્ખાના ધધામાં કાનુંદારી યજ્ઞ પાડ્યો છે. એણે એની બેનને લૂંટી લીધી છે. દુઃખમાં હતું તો એ હરામખોર ચોર કાકુ છે. અને એવા માણસને તે પરણી. એવા સાથે જીવવાની કષ્ટના કરતી? ખૂબ આશ્ચર્ય પમાડે તેવું. અને એવી લાલીઓળા ઓઢરી પણ... વાત તો ત્યાં જ છે. એવા આણીને હું તો કહી પરણી જ ન હોઉં, કશોડાંપતિ દોષને તોપણ નહીં. એની સાથે તો મેં મારું નાક દરમિયું હોત; બસે મને તેવો રૂપાળો દોષ-જોવા જેવા!...જે હું જાણતી નથી. એક હરામ-ખોરને ધણી તરીકે હું કશી ચાહતી નથી.’

ઓ બેઠીતી લાંબી કૂદાને ભરી ચક્ર અને ઓરડામાં આવેલથી ફરવા લાગી. એની આંખો ગુસ્સાથી લાલચોગ બની. એ વાત તેને દિલમાં કેટલી ગંધી લાગી ગઈ હતી એ તેના પરથી સાંગિત થઈ હતું.

‘આ નીતમ એવો બધો વાવંકર મુઠા જેવો છે કે જે ઓ તેના જેવાને પગે એ એટલી જ બંધે હજારગણી વધારે દલાડો ને નાલાયક છે.’

‘એમ!...ખરેખર! તું તો એને પરણી જ ન હત. હું...હા, હી. અને હવે જો તું મને તેના જેવો જ હરામખોર છું એમ શ્રદ્ધા ઠાડે તો! તું શું કરે?’

‘હું! હું તમને છોડીને ચાલી જાઉં તમે મરન્યેન્ટ સર્વિસમાં છો તેથી શું થયું? મારે એવી સત્તા ભેતી નાની. હું તમારી સાથે એક પગવાર પણ રહું નહીં. હું તો એક પ્રમાણિક સરમતારી માણસને જ આવી શકું. હું જો શોધી શકું કે તમે નીતમે કરી છે તેનાથી સોમા વાગતી પણ હરામખોરી કરી છે તો હું...મુરત છોડી દઉં. છેલ્લા સત્તામ કરીને ચાલી નીકળું.’

‘એમ છે!...હું...મારે આ જાનની પત્ની છે એ મને આજ સંડી ખાતર તોંતી. જાહાહા! મારી વડાલી ઓ જોહું બોલે છે અને છતાં જરાય ધરમતારી નથી.’

‘હું કહી જોહું બોલતી નથી. તમારી નાલાયકીને એકસર કરવાને પત્ન કરી જુઓ, અને પછી જુઓ.’

‘મારે પ્રવલ જ સા માટે કરવો ભેદભેદ? તું તારી બંને ભણે છે કે...હું નીતમથી વધારે ખરાબ છું. મારી સગામણીમાં નીતમ તો નવો સિખાડ પીસાવાતુ છે.

[અનુસંધાન ૪૮ મે]

એક પાતાની વાત

નાતાલની રાત

પૂરિસના એક પરામાં એક વૃદ્ધ અને કંગાળ દંપતી વર્ષોથી મહાનના ખસાવે એક મોટા મકાનને ઓઠસે રાતરે પર્ચી રહી દિવસે બીજા મોંઘી છવન વિતાવતા હતા.

બંનેના મનોરથ એક સરખા જ હતા, અને તે દરેકને હોય છે એવા કે પોતાનું પણ એક નાનકડું ઘર હોય, તેમાં ચૂસો, સમડી, હાથ-ઠીકરા હોય અને પોતે રાંધી ખાતા હોય. પણ એ મનોરથ સફળ થવાનો દિવસ આ કંગાળ દંપતીને કદી લાખ્યો જ નહિ.

નાતાલના પવિત્ર તહેવારના દિવસે હતા. શિખાળાની કાઠકતી ઠંડી પડતી હતી. પારિસની એક થીરીના મકાનને ખૂલે દૂરવાઈને ડોસો ને ડોસી મેઈ હતાં. એ વેળા અત્યંત કૂચ ઘઈ ગયેલી બિલાડીનો 'આઉ' સ્વર તેમના ધાને પડ્યો. મોંઘે દગ મારતી એ બિલાડીને ધરીરે ડુર્વાડીનું તો નામનિશાન નહોતું. એ બિલાડીને ભેંધ પેલા છુટ્ટા મડીક તો પોતાની હાલત પણ જૂલી ચર્ચા એમને બિલાડી પર ડ્યા આવી. વૃદ્ધ પોતાના કાઠેલા કોઠના કાંપિલા ખિસ્સામાંથી સૂકા પાઉતો ટુકડો કાઢ્યો, ને બિલાડી સામે ધરી બિલાડીને પાખે લીધી. બિલાડી બેસી મંઠ અને મહામહેનતે એ ટુકડો માવી ગઈ. પછી કાલા ઘઈ જને તરફ એ અર્થસૂચક નમ્ર નાખતી જાયડી. ડોસો અને ડોસી પણ એકમીજ સામે ભેંધ કાઢ સંકેતના ભેરે એ બિલાડીની પાછળ પાછળ હસકાયા.

ત્રણે જણ યદેર જહાર નીકળ્યા અને દંપતીએ સહેજ દૂર, પોતાના ઉપાડા કમાડ દારા આદવાન આપતું એક ઝૂંપડું ભેંચું. બિલાડીની પાછળ પાછળ ડોસે અને ડોસી પણ ઝૂંપડામાં હાખલ થયાં. અંદર જઈને

કુ. ઇલાદેવી અગિતસિંહ ગોહિલ

ભેંચું તો એ રટુલ અને વચ્ચે કબજેલા કાલસાથી બરેલી સમડી પડેલી હતી.

'સમડીમાં એકાદ-બે તિખારા હોત તોપણ આજની રાત તો સુમેદુએ નીકળી જત.' સમડી પાસે બેસતા ડોસી બોલી ડોસો પણ ખૂંચેખૂંચે સામે બેસી ગયો. આ દરમિયાન બિલાડી ક્યાંક સરખી મંઠ હતી.

એકાએક વાંધી નાખતો કાતિલ વાવરા ફૂંકાયો અને બંને મૂંછ જાય્યા. પણ એ વાવરાએ સમડીમાંની રાખ ઉઠાડી મૂચી. નીચેથી બે અમાતા અંગારા દેખાયા, અને ડોસો-ડોસી હરખી જાય્યા. એકમીજ સામે સંતોષમયી નમ્ર મારી જનેએ પોતાના ફૂલ હાથ સમડી પર રાખી તાપવા માંડ્યા.

ડોસો કબજેલા કાલસા પણ જની જોડે એ આસામાં ફૂંક મારવા જતો હતો ત્યાં ડોસીએ તેને રોક્યો: 'છે તેમ જ રહેવા ઘો, નીકર આ બેથ કરી જશે-આમ ધીમે ધીમે જ ચલે સળમતા.'

અને પછી તો એ ડોસાડોસી વાંતે વળગ્યાં. નાના નાના બે તિખારાની ઉંમમાં મીઠી વાતોની ગરમી અને દેવાની દુઃખે બળી અને નાતાલના પવિત્ર અવસરે કાઈરટ પ્રભુના આંધીવાંદ ઉતારતી રાત ક્યારે ખૂટી ચઈ તેની જ ખબર નો પડી.

પ્રસાત યયું. રાત્રિના અંધારા વિલાપ અને ગંજેલા અજવાળે સમડીમાંના તિખારા કબજેલા દેખાયા...જને જણ સ્તબ્ધ બનીને ભેંધ રહ્યાં. એ અંખા પડેલા તિખારા એ તિખારા નહોતા પણ એ તો પેલી ફૂલ બિલાડીની, ઠંડી કાળજાણી રાતમાં અમકતી બે આંખો હતી.

ડોસી અને ડોસાના મુખમાંથી એક બીડી આક નીકળી મંઠ. / [સચિત

ભીમના ટોડા

માધવજી પટેલ

[દક્ષિણભૂમિ વિવાર્ધીસવનના એક આચરન સ્વરૂપ અને વિવાર્ધીસવનના નૃદપતિ શ્રી માધવજી પટેલે આ 'ભીમના ટોડા' દ્વારા સવનના વિવાર્ધીઓને અને અન્ય પ્રસન્ન શહેર ભાવનગરના પણ અન્ય વિવાર્ધીઓને જણી જ રમૂજ અને દળવી સૈલીમાં આજુ મહાભારત કહીને ગુપ્ત કર્યા છે. એમને ને શહેરની ફાવ છે એ 'ભીમના ટોડા' વખતમાં દળ પૂરી આ પહેલાં દહે નથી આવી શકે અને આટલા છે કે આ કથા 'કદાની'ના

• ઢિયોર વંશીકોને જરૂર ગમશે જ.

— સંપાદક]

હજારો વર્ષ પહેલાં આપણા હિન્દુ દેશનું નામ હતું આર્યાવર્ત. આ આર્યાવર્તમાં હસ્તિનાપુર નામનું એક મોટું નગર હતું. આખા દેશનું પાટનગર પણ એ જ હતું. આ નગરમાં બાવન બાગ અને ઘોંતેર ઘોડા હતાં. વસ્તી સુખશાંતિથી રહી શકે એવો રાજકારભાર હતો. માણસો સચકત અને પડછંદ હતાં. આ નગરમાં રાજા દ્રુતરાષ્ટ્ર રાજ્ય કરતો હતો. રાજા જન્મથી જ આધિયો હતો એટલે તેનો નાનો ભાઈ પાંડુ રાજ્યનો તમામ વહીવટ કરતો હતો. દ્રુતરાષ્ટ્ર લોભી હતો; પાંડુ ઉદાર હતો. મોટા ભાઈની ધ્રુવધાને માન આપીને પાંડુએ દિગ્વિજય કરીને પોતાના પરાક્રમથી રાજ્યનો વિસ્તાર વધાર્યો અનેક રાજ્યોને હસ્તિનાપુરના ખંડિયા બનાવ્યા અને રાજ્યની સુખ-સાધનીમાં વધારો કર્યો. પાંડુના આ પરાક્રમથી આખા દેશમાં કોરવકુળની નામના વધી ઊઠી.

આમ ઘણાં વર્ષો વીતી ગયાં.

પાંડુ રાજાને અચાનક ક્ષયનો રોગ થયો. વેદોએ ઘણા ઉપચારો કર્યા પરંતુ રોગ વધતો ચાલ્યો. છેવટે રાજાવેદે પાંડુ રાજાને હિમાલયના કંઠા પ્રદેશમાં રહીને જંગલની ખુદ્દી હવા અને ઉત્તમ દવાઓનું સેવન કરવાની અને મનનો આનંદ

વધે એવાં કામો કરવાની સલાહ આપી. વેદરાજની સલાહ માનીને પાંડુ રાજા સારા વેદોને અને પંડિત બ્રહ્મણેને સાથે લઈને હિમાલય તરફ રવાના થયા અને આનંદથી પોતાની રાણી કુંતી અને માફી સાથે રહેવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે ઘણાં વર્ષો વીતાં પરંતુ રાજાના રોગમાં એઈએ તેવો ફેર પડ્યો નહિ. ક્યાંથી પટે ? ક્ષય તો રાજરોગ હોવાય. જેમ દવા કરે તેમ સામો થાય. રાજરાજની હંક પણ રાજા નેવી જ ડોચ ને ! રાજાનું શરીર રોગને લઈને ઘણાવા લાગ્યું, અને રાજા ઘરેડો દેખાવા લાગ્યો. છતાં રાજા એમ હિંમત હારે તેવો ન હતો; એટલે કંટાળ્યા વિના ઉપચારો ચાલુ રાખ્યા.

દશમિયાન દ્રુતરાષ્ટ્ર રાજાને ત્યાં એક અશ્વત્થ અને વિચિત્ર જનાવ બન્યો. રાજાની રાણી ગાંધારીએ એક સાથે સો પુત્રોને જન્મ આપ્યો. તમે કહેશો કે સો પુત્રો જન્મ્યા એ તે કઈ મોટી નવાઈની વાત હતી ! એમ તો નામણીને હબાર સર્પો ક્યાં નથી જન્મતા ! ઉતાવળા કં યાઓ ! વાત તો સમજો. વાત એમ બની કે એકવાર દુર્વાસા ઋષિ દેવતા દેવતા હસ્તિનાપુર આવી ચઢ્યા અને રાજાના મહેમાન બન્યા. ઋષિ

મહારાજ આવ્યાના સમાચાર જાણીને રાજાના તો મોતીઆ મરી ગયા. કારણ કે દુર્વાસા ઋષિ તો જાણે બવાળાસુખીનો જ અવતાર. કોપે તો બાળીને બરમ કરે એટલું જ નહિ સાત પેઢીનું નખખોદ કાઢી નાળે અને રીને તો એકોતરે પેઢીને તારે. પણ તેમને રીજવવા એ કાંઈ રમત-વાત નહોતી; એ તો લોહાના ચણા ચાવવા જેવું કઠણ કામ.

હવે શું થાય ?

રાજાને તો 'સાપે છજુંદર ગળ્યા' જેવી વાત થઈ. છતાં રાજા ધીરજવાળો અને શાણો હતો અને ગાંધારી મહાસતી હતી. બેમાંથી કોઈ પાછું પડે તેમ નહોતું.

રાજારાણી તો તનમનથી ઋષિની સેવા-ચાકરી કરવા લાગી ગયાં. મહેમાન ચવારે વહેલા ઊઠે ત્યાંથી તે છેક મોઢી રાતે સૂવે ત્યાં સુધી ખડે પગે તેમની આજ્ઞા પાળવા મંડિયાં.

રાજારાણીની આવી સેવા-ચાકરીથી દુર્વાસા ઘણા જ પ્રસન્ન થયા અને જતી વખતે બોલ્યા : 'સતી ગાંધારી ! માગ માગ. માગે તે આપું. કોઈ દિવસ ન થાઉં તેટલો તમારી પરિણામતથી પ્રસન્ન થયો છું. માટે માગી દે તારે માગવું હોય તે.'

રાજારાણીના નસીબમાં સંતાન નથી એમ રાજાના મોટા ભેટી મહારાજે કહેલું એટલે આ અવસરનો લાભ લઈને રાણીને પુત્ર માગવાની ઇચ્છા થઈ. વળી માગવા ત્યારે એક-બે છોકરા શું કામ માગવા ?

રાણીએ હાથ ભેટીને કહ્યું : 'મહા-

રાજા ! આપ ખરેખર અમારા પર રીકળ્યા હો તો હું સો પુત્રોની માતા થાઉં એવો આશીર્વાદ આપો.'

'તથાસ્તુ.' કહીને દુર્વાસા ઋષિ તો ચાલ્યા ગયા.

આ વાતને વર્ષો થયાં. રાણી સમર્થ, ધર્મ અને જતે દિવસે એણે સો પુત્રોને બદલે નારંગીના આકારના મીંસના લોચાંને જન્મ આપ્યો.

રાજારાણી તો વિચારમાં પડ્યાં, આ શું ! તેમણે તો રૂપાળા સો દીકરાની આશા રાખેલી, શું ઋષિનું વરદાન એણે ગયું ? આ થયું શું ! રાજા તો મૂંઝાણા. ને પોતાની મૂંઝવણનો ઉકેલ કરવા પ્રધાનશ્રીને બોલાવ્યા.

પ્રધાન સંજય બહુ ચતુર હતા. તેમણે તો તરત જ તોડ કાઢ્યો : 'મહા શુનિ નારદને બોલાવો એટલે તેમની સલાહ લઈએ.'

નારદજી ત્રણેય લોકમાં ફરે છે એટલે તેઓ ઘણા જ અનુભવી કહેવાય છે. દેશવિદેશ ફરે છે એટલે આલું કોઈ જગ્યાએ ભેળું જ હશે ને.

ગાંધારીને પણ આ વાત ગળે ઊતરી. રાજારાણીએ નારદનું સ્મરણ કર્યું. થોડી વારમાં તો નારદજી વીણા સાથે બજ ગોવિંદમ્ બજ ગોવિંદમ્ ગાતા ગાતા આકાશમાંથી ઊતર્યા. તમે કહેશો કે આમ તે કાંઈ બનતું હશે ? સ્મરણ કરતાં નારદજી ક્યાંથી આવે અને આવે તોપણ આકાશમાંથી કેવી રીતે ઊતરે ? આ તો પહેલા નંબરની ગપ લગાવી.

જૂના વખતની વાત કહું છું એટલે ઘણાને ગપ લાગે. પરંતુ નવા જમાનાએ

રેડિયો ટ્રાન્સમીટર, વાયરલેસ સંદેશ, અને વિમાનોની વાતોને મપ કહો જોઈએ તમે જંગલીમાં જ બપો ને ! જોમ ખારી વાત પણ એટલી જ સાચી છે.

નારદજી માથે ઊભી એટલી રાખતા, વીણા ધારણ કરતા અને પવન-વાવડી પહેરતા એ વાત તો સાચી હાથે છે કારણકે પુરાણોમાં લખ્યું છે. હવે ઊભી એટલી એ નારદજીનું 'એરીઅલ' હતું. ન્યાં જાય ત્યાં સાથે ને સાથે એટલે જમે ત્યાંથી સંદેશા ઝીલી શકતા વીણા એ ખાલી વીણા નહિ પરંતુ 'ટ્રાન્સ-મીટર' હતું. આ ટ્રાન્સમીટરથી સંદેશા મોકલી શકતા અને પવન-વાવડી એટલે એક જણ બેસી શકે તેવું નાનું વિમાન. આ વિમાનની મદદથી જમે ત્યાં જઈ શકતા. આ પ્રમાણે સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને ચાતાળ સાથે સંપર્કમાં રહી શકતા

નારદજી આવી પહોંચ્યા. રાત્રીએ બધી હડીકત ઠહી સંભળાવી. નારદજીને આ વાત નવીન ન હતી. આનો ઉકેલ પણ તેમની પાસે હતો જ. રાત્ર સાથે એકાંતમાં બધી વાત કરી અને નીચે પ્રમાણેની સાધન-સામગ્રી મંગાવી આપવાનું રાત્રને કહ્યું-સો મણુ પ્રવાહી સમાય તેવંદો રૂપાનો તાવડો, પચાસ મણુ ગાયતું વાળું ઘી, પચીસ મણુ કાળા તલનું તેલ અને પચીસ મણુ ઓષધી.

રાત્રનો હુકમ થાય પછી રી વાર ? ચોવીસ કલાકમાં બધું હાજર થતું અને બીજે દિવસે સવારના ચાર વાગે આ આપધીઓનો અર્ક કાઢી આ અર્ક-મિશ્રિત ઘીતેલ રૂપાના તાવડામાં ભરી દીધાં. તાવડાની આસપાસ રૂનો પોલ

વાવડી દીધો. પ્રવાહીને નવચેકું ગરમ કર્યું અને આટલી ગરમી જળવાય રહે તેવું ચંત્ર જોરડામાં ગોઠવી દીધું-આટલી તૈયારી કર્યા પછી પેલો માંસનો પિંડો વાસણમાં મૂકી દીધો.

નારદજીએ કહ્યું કે બરાબર ત્રણ દિવસે આ પિંડમાંથી બાળકો બહાર આવશે. જે બાળક તાવડામાંથી પહેલો બહાર આવે તે મોટો અને ત્યાર-પછીના ઉત્તરોત્તર નાના બહુવા.

બરાબર ચોવીસ કલાકે પિંડમાંથી પેરીઓ છૂટી પડી ગઈ અને નાની નાની પૂતળીઓ જેવો ઘાટ થઈ ગયો. બીજા ચોવીસ કલાકે પૂતળીઓ જરા મોટી થઈ અને દરેકને કાન, નાક, મોઢું, આંખ, હાથ, પગ વગેરે અવયવો હટયા. અને ત્રીજા ચોવીસ કલાકે તો બધા બાળકો તાવડાને કાઢે આવીને બહાર નીકળવાનો પ્રયાસ કરવા લાગ્યા. કોઈ કોઈ તો રડવા પણ લાગ્યા.

નારદજીની હાજરીમાં દરેકના નામ-સંસ્કારનો વિધિ થયો. જે પહેલો નીકળ્યો તે દુર્યોધન સૌથી મોટો અને બીજા બધા તેનાથી નાના. દરેકના નામ દ અક્ષર ઉપરથી પાઠવામાં આવ્યાં જેમકે, દુર્યોધન, દંતવક, દુઃશાસન વગેરે.

ન્યાયે દુર્યોધન બહાર આવ્યો ત્યારે રાત્રનો સમય હતો એટલે શહેર આપું ચાલત હતું. પરંતુ જેવો તે રૂના પોલ ઉપર પડ્યો કે તરત જ શ્વાન રડવા લાગ્યાં, ગાયેં ઝૂંકવા લાગ્યાં, શિયાળ લાળી કરવા લાગ્યાં, ચીંતારી અને ઘુવડ કઈંથ અવાજે બોલવા લાગ્યાં. અચાનક વા-વટોળ અને વીંજળી થવા લાગ્યાં.

આ બધાં ચિહ્નો કોઈ મહાન અનર્થ સૂચક ગણાયા. નાશકે આ વાતને ટેકો આપ્યોઃ 'આ દુર્યોધન આખી દુનિયા સાથે વેર બાંધશે અને પરિણામે કૌરવ-કુળનો નાશ કરશે; માટે આ એક છોકરાને મારી નાખો અગર તેનો ત્યાગ કરો તો કમ માંથી બચી જશે.'

રાણી ગાંધારી સમજી અને ઠાઠી અને વળી મહાસતી હતી. તેને આ વાત

બળે ઊતરી. 'આખા કુળની ખાતર આ એક પુત્રનો ત્યાગ કરવાની પોતે સંમતિ આપી. પરંતુ ધૃતરાષ્ટ્રે રાજાને આ વાત ન કુચિ. તેને મન કૌરવ-કુળ કરતાં દીકરા વધારે વહાલા હતા. શી માટી વાત કે પાછી ઉંમરે દીકરા થયા! રાજા ન માન્યો તે ન જ માન્યો આમ કૌરવ-કુળદીપક જન્મ્યા અને રાજાનીતે ઊછરીને માટી થવા લાગ્યા.

તેને છોડી તે ચાલી ગઈ

[પાન ૪૩ નું અંધારું]

કેમ! તારી આંખો કેમ અમળીને ફરે છે! નવાઈની વાત છે,' ધણી અદમ વાળા બેસીને બોલ્યોઃ 'મારો પગાર ટેલો!'

'વરસે ત્રણ હજાર.'

'અને આ તારા મળાનો હાર, જે મેં અઠવાડિયા પહેલાં ખરીદ્યો તેની તુ કિંમત! જે હજાર, કેમ ખર્ચ કે નહીં! અને ગઈએ તારા માટે ક્યાં આજ્ઞા એની કિંમત! પાંચ-સો...આપણું સમજાવું મહાન પદ્મ હજારનું હા! હા! હા...ગઈએ જે તારા પપા મારી પાસેથી લઈ ગયા...'

'પણ એ તો આપણે રૂપિયા શેઠના હોય તેના વ્યાજની આવક અને બીજી પર-ચરણ આવક પણ છે ને! એકલા પગાર પર ક્યાં જીવીએ છીએ!'

'જરાબર, પણ આ મોટેરમણી, આપણા ઘરનારું નિલ, આ છંદલી અને ફાંસડી

આપણે મોજશોખની વસ્તુઓ મંગાવીએ છીએ તેનાં નિલ! અને મેં દિવસ આગઉ જ તે' ચારસો-છસો તો પાને રમતાં શુખાયા...'

ધણી એટલે થયો અને પોતાના હાથની મૂઠી પર માથું ટેકવીને એક પછી એક પોતે ક્યાં ક્યાં પેલા ખર્ચના તે વર્ણવતો ગયો અને પછી પોતાના ટેબલ પર પોતાની બીને લઈ જઈ કાચેલા માટી, નકર સાબિતી આપી.

'કેમ હવે વહાલી સ્ત્રી! તે' બોલું કે નીતમ તો એક નવો મામૂલી નિશાળિયો છે. મારી સાથે સરખાવતાં ખીસાકાતરુ છે..... ને...એવી સલામ તારે ભરારે તારે જુવું જ તો...સલામ...પણ મહેરબાની કરી સવિખર્ચ કરીયે આ રીતે માણસો પર કાલો ગુસ્સો કરી કોઈને હલકા પાડીશ નહીં.'

એ સ્ત્રી કઈ મોલી જ સડી નહીં. પણ ધણીએ એવી સલામ આપી એટલે જુવું જ પડ્યું. અને ધણીને ઊડીને તે ચાલી ગઈ. ચાલી ગઈ! બાળુના ચોરસામાં.

[રશીઆઈ વાદ્યોનાર ધિબાવની વાદ્યો પશ્યો]

સ માં જ અને સાહિત્યની નવાં જૂની

સારખાના (સિંધ) ગામમાં હિંદુ-મુસ્લિમ એકતાનો પ્રચાર નવી રીતે થઇ રહ્યાના સમાચાર જાણવા મળ્યા છે.

એકતાનો પ્રચાર બે વિખારીઓ કરી રહ્યા છે. જેમાં એક મુસ્લિમ વિખારી છે. બીજો ખ્રીસ્તી હિંદુ છે. સારખાનાની શેરીઓમાં તે બંને 'રામ-અલ્લાહ'ની પોકારો કરતા બીબા માગી રહ્યા છે. હિંદુ વિખારી 'રામ'નો પોકાર પૂરે કડે કે દુરત જ મુસ્લિમ બીખારી 'અલ્લાહ' ઘડધી તોને ઉપાડી લે છે. આમ તેઓ 'રામ-અલ્લાહ'ની ધૂન શેરીઓ શેરીઓ મજબી રહ્યા છે. આથી લોકોનું કુલ દલ વધતું જાય છે અને લોકોનાં ટોળાટોળાં વિખારીઓ પાછળ ધૂમે છે. રોમી તર્ગદસ્તીમાં આજે સારી અસર કરી છે.

*

મુંબઈ સરકારે પ્રાથમિક શાળાઓનાં ૧ થી ૪ પીરલો માટે એક ગુજરાતી વાચન-માળા તૈયાર કરવાને માટે એક પાઠ્યપુસ્તક સમિતિની નિમણૂક કરી છે, જેમાં શ્રી. નરહરિ પરીખ (અમુખ), શ્રી. ઝીણાભાઈ દેસાઈ, શ્રી. ઉમાચંદર નેપા, શ્રી. ચંદ્રવદન સાહ, શ્રી. અનંતરાય રાવળ અને શ્રી. ચંદુપ્રસાદ ભટ્ટ (મંત્રી) નો સમાવેશ થાય છે. સમિતિએ એક પ્રશ્નપત્રિકા તૈયાર કરી છે, જેના ઉત્તરે ડેવણગીરો અને ડેવણગીરસિક્કા પાસેથી મેળવવાની સમિતિ આજ્ઞા રાખે છે. 'મંત્રી, ગુજરાતી પાઠ્યપુસ્તક સમિતિ, ૮/૦ પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન, અમદાવાદ' એ અરનામેથી પ્રશ્નપત્રિકા મળી શકશે.

વડોદરાની ગાયકવાડ સાહિત્ય વ્યાખ્યાન-કોણી તરફથી શ્રી. ધુમકેતુને "વ્યાપક સાહિત્યદષ્ટિ અને લોકસંસ્કાર" એ વિષય પર વ્યાખ્યાન આપવાનું નિમંત્રણ આપવામાં આવ્યું છે.

ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ શ્રી. જયશંકર (સુદરી)ને 'ગુજરાતી રંગમંચનો ઇતિહાસ' લખવાનું કામ સોંપ્યું છે.

બાણીતા ડેવણગીર શ્રી મળનન છે. બટની હાપજીયાઓનો સંગ્રહ 'નરકયા' ને નામે પ્રસિદ્ધ થનાર છે.

શિશુવિહાર (બાવનગર) તરફથી વિશ્વ વિખ્યાત કૃતિ 'અંકલ ટોમ્સ ડ્રેગિન' નો શીમલી મોઢીમેને કરેલો સંસ્કૃતવાદ 'ટોમ-કામ' ને નામે પ્રસિદ્ધ થયો છે.

'ચિત્રકૂટ પ્રકાશન' (અમદાવાદ) તરફથી વિખ્યાત કલાકાર અને કલાગુરુ શ્રી. રવિશંકર રાવળ ચિત્રિત, કલાના અભ્યાસીઓ ને વિદ્યાર્થીઓને માર્ગદર્શક રેખાકોનોનું આલમ્બ 'ભારતીય ચિત્રકલ્પ' નામે પ્રસિદ્ધ થયું છે.

ગામદક્ષિણામૂર્તિ (આંખલા) તરફથી શ્રી મજીશંકર ભટ્ટે જુલે વર્તના એક પુસ્તકને કરેલો નવો અનુવાદ 'જનનરાજ' ને નામે તરતમાં જ પ્રગટ થનાર છે.

બાવનગર સંગીતમંડળ (બાવનગર): બાવનગરની સંસ્કાર-પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રથમ હરેળમાં સ્થાન લેનાર આ સંસ્થાનો 'ચતુર્થ વર્ષ'નો વાર્ષિક બહેવાલ મળ્યો છે. પ્રતિ વર્ષ અનુસાર ચોથા વર્ષમાં પણ હિલ્લરમાં નામી એવા સંગીતકારોના સરળ કાર્યક્રમે બાવનગરને આંખલે ચોખનાર આ સંસ્થાની ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ વાંચી સંગીતકારો અને સંગીતરાગીઓને તેના સભ્ય થવા લલામણુ કરીએ છીએ.

'બાવનગર રાત્રી વણકર સદકારી મંડળ'નો દૈનિક પરિચય મળ્યો છે, જે મંડળની પ્રગતિ અને ઊજળા બાવિની પ્રતીતિ આપે છે.

૧૦૦ ઉપસંત વાર્તાઓ] ૦ રસ

★ ['કહાની' ત્રીજા વર્ષના બાર

★ ચાલુ પુસ્તક-કદના પાંચ વાર્તા-સંગ્રહનો ૧૨૦૦

★ એક એકથી અડિયાતી વિવિધ

★ જેમાં નીચેની દરેકદરેક પ્રકારની, ગુજરાતના

સામાજિક કથા	કથાપ્રસંગો	અન્યપ્રસંગો	દર્શનકથા
બાપ-દીકરો	૧૦૫૦ અશુભ વાર્તા	મહાસેનાની યોદ્ધા	લક્ષ્મીનો પ્રવાસ
કુળાંગતુ' મૃત્યુ	ભેટી વર	ચિલાનો અંધારો	પાંચડોનો પ્રસંગ
હાથીના દંડ	અધિા તે પ્રમથી	ચેખામ	નજરાણું
લક્ષ્મી જાળવડ	શુવિધા રસ્તો	'વધારો' વટેલ	આત્મવિશ્વાસ
એ આથી વધ	ભૂતે આપેલું અમલ	વહિત માલવીપલ	આળી પીઠ
મનસકથા	શુવનો પ્રવાસ	ગોરિ અને ઉતાનાર	પાંચડોનો સંદેશ
અજાણો	વિચિત્ર વાપણ	શમળજા	જિલ્લો અને પ્રવિનિલ
હરેન્દ્રની કથા	ચેનિશોની વાર્તા	એકવાળી જાનની	કેલુ વધારે ૬૦૫૧
જનમંથ કૈવાસ	કેરિશ્ચક્ર' ભૂલ	અજાનો સંદેશવાહક	હારકથા
કવિતા	મિસિસ કૃષ્ણની વાલ	રદસ્થમરી વાલ	મામડિયાં એમ
પ્રભુજીવો	શુવિધા રિતપા	જલકથા	દિગ્દિપ
જીરોન	નાવાલની રાતે	વાનસેન	જંવાળાનો નખાલ
ધર્મિકાસકથા	અવિમ હંફુનાક	નારીકથા	એક જાનની વાર્તા
તોમ નોમ રેર ના	ન્યોલિમ'ર	સુલો	દલિત
રાજમંથ	ખજો છોલો વાજાપો	પ્રાણો	વારસો અને વારસા

પુસ્તકાલય, છાત્રાલય અને કુટુંબની શોભા

કિં. રૂ. ૧૦ (વી. પી. પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૧૧)

બીજા વર્ષની કાલક
રસમંજરી કિં. રૂ. ૧૦

કહાની

શાસ્ત્રાપીઠ : : સાવનગર [કાઠિયાવાડ]

પણ વધારે રસમંજરી અને આથી વધારે પ્રમાણમાં વાર્તાઓના વાંચન માટે
નમ્રતાની છૂટક પ્રત ૦-૧૦-૦ ની

વહલરી • [પાનાંઓ લગભગ ૬૦૦]

અંકની વિવિધ વાર્તાસામગ્રી]

કરતાં વધુ પાનાં થાય તેટલું રસભરપૂર વાંચન ☆

વાર્તાઓનો સુંદર દળદાર સંગ્રહ ☆

સિદ્ધસ્ત વાર્તાકારોની વાર્તાઓ અપાયેલી છે ☆

નવલકથા-સંક્ષેપ	પરીકથા	લોકકથા	કટાક્ષકથા
ભીમલા	સવીરાણી	કૃમચક્રોર પોષક	પૂરીનો રાજ
આજનો વારસ	કુવર રસાણ	આર પહેરની વાર્તા	વાસવદત્તા-જીવી
સલ્મની યોધમા	ગુલગુલ	સિદ્ધાસનની વાર્તા	આરિયો અને યોદ્ધા
પાદના વીરવ	જેવ કામ જે કરે	અધીવસેનની વાર્તા	મદદો
રશ્મિવન અસરો	કલસારો પદો	ઉમાની ચાલબદી	સુઆઈસરી વાલ
સાહસકથા	બીમના રાક્ષા	પુલકથા	જાન્યુસકથા
સાગરની શ્રાવર્મા	સિદ્ધાસકથા	માર નામ રીપુર	સાચો જુની
શ્લેષકથા	અજમાનો યોદ્ધા	સંસારકથા	સુવર્ણમંદિ
તોલ કથા	વિજ્ઞાનકથા	એવો અજ પોયોઈ	ખૂલ્લો સિદ્ધાન્ત
અજ્ઞાપકથા	કલવલ કારખાનું	એની શ્રાદ્ધિની કોને છે	કામલકથા
પિયુ કદાઈ	જંગલકથા	મૂતકથા	સર્વ સંસ્કાર
પાકગરી	માઝમીના ભેર	પાપવિવારણ-ખત	તત્ત્વકથા
અવલ નિયામ	માઝમીનું પરાક્રમ	ખૂલ્લો રમારક	દેહાંતર
અપાસકથા	સાગરકથા	સુમરપાકથા	નાટિકા
શીખેલાં છપન	અરુણવ જગમવાસ	અનિશ્ચિત શાલિ	કદન

વધારે તેલું મનોહર પાકું બાઈન્ડીંગ

આપની ફાલિ તુરત મેળવી લેશે

કાર્યાલય

મીમરાજ ગિલ્ડીંગ, કાલબાદેવી : સુ'બઈ-૨

બીજા વર્ષની ફાલિ
રસમંજરી કિં ૩ ૧૦

ફક્ત રૂપિયા ૬-૧૨-૦ વાર્ષિક લવાજમ ભરી 'કદાની'ના શ્રાદ્ધ અને જીવો, પોસ્ટલ રહેત્ર વીકવાયી મળશે

કુનેવાર મહાવી બારેકાંઠાની ખમીરની નવલકથા

પાતાળકૂવો

લે. ધનિર પેટલીકર

૨૫૬ પાનાં કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

[ટપાલખર્ચ માટે]

અથા જોષણી વેચવાવાળા વેચે છે

પ્રાપ્તિસ્થાન :

નવસર્જન કાર્યાલય

ભારા આંકડિયા-કાઠિયાવાડ

મુખ્યધી, બિંદીયા-ધનિમા અને દેશી રાત્રીમાં

કુદરતમાં કસવા, ચેલું-વચલ કરવા

લખો યા મળો

મંગલલાલ એચ. સદ્

આંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,

દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ

મુખ્ય નિર્દેશી, સી. પી. ૨૦૬ : મુંબઈ - ૫

સર્વગ્રામ્ય સાહિત્ય

સર્વગ્રામ્ય	લે. મધુર (પોતાના કથા)	૧-૦-૦
દેવ અને કાનવ	"	૧-૦-૦
વેશાખી પૂનમ	[વાર ભૂલકા]	૧-૧-૧
જૂતાવળ	[ભૂલકાઓ]	૧-૦-૦
ચોકકુમારી	[પરીકાઓ]	૦-૧-૨
જાગતનો રાજા	"	૦-૧-૨
કુદરતની	"	૦-૧-૨
કિર્મિલા	લે. પારાવર [નવલકથા]	૩-૨-૦
દેવકુસુમ	[વેશાખાઓ]	૧-૦-૦
નવું જીવન	[નવલકથાઓ]	૧-૦-૦
લે. નાયાલાલ દેવ	"	૧-૦-૦
કુદરતમાં જીવન	[આરોગ્ય વિશેષ ગ્રંથક]	૧-૦-૦
લે. ચમનલાલ મા. વેશુવ	"	૨-૧-૦
જોષણી	[જોષણી વિશેષ ગ્રંથક]	૧-૦-૦
લે. ચમનલાલ મા. વેશુવ	"	૧-૧-૦
પૂનમરાત્રી (ખિતો)	અન્ય વિશાળી	૧-૦-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણપીઠ : ભાવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

ઝગઝગાટ

રોશિની માટે

"પ્રભાત"ના વિશ્વાસલાયક

લેન્ટર્નસ, મેન્ટલ્સ અને

સ્પેર પાર્ટ્સ.

મુંબઈ રાહિર અને ઈલાકાનાં

સોલ એજન્ટ્સ

પેસર્ન ઈન્ડીયા લાઈટ કં.

૪૭ A. અબ્દુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, પાંચધૂની, મુંબઈ ૩.

બાળકો અને કિશોરોની કલ્પનાને પાંખો આપતી,
રસવૃત્તિને કેળવતી ને જીવનઘડતરમાં સાથ દેતી

પરીકથાઓની નવી જ શ્રેણી

કહાણી કહું કેયા

લેખક શ્રી મયૂર

પુસ્તક ૧ હું મેકકકુમારી	૦-૧૨-૦	પુસ્તક ૩ જુ કૂલમણી	૦-૧૨-૦
પુસ્તક ૨ જુ જંગલનો રાજા	૦-૧૨-૦	પુસ્તક ૪ જુ કુંવર રસાણુ છપાય છે	

: પ્રાસિધ્યાનો :

મસ્તકવી પ્રકાશન મંદિર : પુસ્તક-પ્રકાશક અને વિદેતા : દાણાપીઠ : ભાવનગર
ભારતી સાહિત્ય મંડલ સિમિટેડ

વ નો, પ્રકાશક અને ગ્રંથક ચાલિલાલ ડોઢાલાલ પારેખ • • શ્રી મસ્તકવી છાપખાનું • દાણાપીઠ, ભાવનગર